Selahattin Eyyubi

Din Savaşları Siyaseti

Malcolm Cameron Lyons & D.E.P. Jackson

İngilizceden Çeviren: Aydın Çavdar

AYRINTI

İDEA

MALCOLM CAMERON LYONS

Cambridge Üniversitesi Pembroke College üyesidir ve Arap Edebiyatı alanında Sir Thomas Adams Profesörlük unvanına sahiptir. Profesör Lyons, *Arabic Literature* Dergisi'nin kurucusu olmanın yanı sıra, bu alanda birçok kitap yazmış, editör ve çevirmen olarak katkı sağlamıştır. Eserlerinden en önemlileri arasında üç ciltlik *The Arabian Epic* yer alır.

D.E.P. JACKSON

1967-1970 yılları arasında Cambridge Üniversitesi Pembroke College'da araştırma üyesi olarak görev yapmıştır. St. Andrews Üniversitesi Abbasi Araştırmaları Bölümü yöneticisidir.

İdeaAyrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: *1250*
İdeaAyrıntı Dizisi: *38*

Selahattin Eyyubi
Din Savaşları Siyaseti
Malcolm Cameron Lyons & D.E.P. Jackson

Kitabın Orijinal Adı
Saladin
The Politics of the Holy War

İngilizceden Çeviren
Aydın Çavdar

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© Faculty of Oriental Studies, University of Cambridge 1982

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
DeAgostini/Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Yetiş

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: 2018
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-605-314-338-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Selahattin Eyyubi

Din Savaşları Siyaseti

Malcolm Cameron Lyons & D.E.P. Jackson

İDEAAYRINTI DİZİSİ

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
1. Cilt

SÜRYANİLER
Mutay Öztemiz

KIZILBAŞLAR/ALEVİLER
Krisztina Kehl-Bodrogi

İBNİ HALDUN
Tarih Biliminin Doğuşu
Yves Lacoste

İBNİ ARABİ VE DERRİDA
Tasavvuf ve Yapısöküm
Ian Almond

CENNETİN ELEŞTİRİSİ
Roland Boer

MÜSLÜMAN KÜLTÜRÜ
V. V. Barthold

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
2. Cilt

HIRİSTİYANLIKTAKİ ATEİZM
Exodus'un ve Krallığın Dini
Ernst Bloch

KOMÜNİSTLERDEN
İSLAMCILARA
Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya
Adrian Vickers

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
3. Cilt

OXFORD İSLÂM SÖZLÜĞÜ
Baş Editör: John L. Esposito

İLÂHÎNÂME
Feridüddîn Attâr

MÜSLÜMAN SİTE
Louis Gardet

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
4. Cilt

ROMANTİK ORTADOĞU
Metinlerarası Bir Deneme
Hayri K. Yetik

ÂDEM İLE HAVVA HER YERDE
Yahudilik, Hıristiyanlık ve
İslamiyet'te İlk İnsan
Mineke Schipper

İSLAM TEOLOJİSİNE GİRİŞ
Louis Gardet & Georges Anawati

ARKAİK ORTADOĞU
Güncellenen Metinlerin
Kurgusökümü
Hayri K. Yetik

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
5. Cilt

FİDEL VE DİN
Frei Betto

MESİH GARABETİ
Paradoks mu Diyalektik mi?
Slavoj Žižek & John Milbank

DİN FELSEFESİ
Klasik ve Güncel Meseleler
Der.: PaulCopan & Chad Meister

TEOLOJİDEKİ SOSYOLOJİ
Düşünümsellik ve İnanç
KieranFlanagan

İSLAM VE SOSYALİZM
S. Müşir Hüseyin Kidvai

MUHAMMED, ŞARLMAN VE
AVRUPA'NIN KÖKENLERİ
Arkeoloji ve Pirenne Tezi
Richard Hodges & David Whitehouse

PAPA VE MUSSOLİNİ
XI. Pius'un Gizli Tarihi ve
Avrupa'da Faşizmin Yükselişi
David I. Kertzer

İSLAM'DA "TASVİR SORUNU" VAR MI?
Silvia Naef

İçindekiler

— Önsöz 7
1. İlk Maceralar 9
2. Mısır Veziri 49
3. Mısır Hükümdarı 71
4. Suriye'nin Gölgesi 85
5. Bağımsızlık 99
6. Mısır'dan Suriye'ye 112
7. Savaş ve Diplomasi 130
8. Mısır Arası 148
9. Yenilgi ve Sıkıntılar 160
10. Konsolidasyon ve Genişleme 177
11. Fırsatlar 199
12. Halep'in Alınışı 220
13. İmparatorluğun Oluşumu ve Din Savaşları 254
14. İmparatorluğun Sonu 279
15. Hazırlıklar 305
16. Hıttin 319
17. Kudüs'ün Alınışı 334
18. Başarı ve Başarısızlık 348
19. Haçlılar Akka'da 368
20. Akka'nın Düşüşü 384
21. Eşitlik 412
22. Sonuç Bölümü 452
— Notlarda Kullanılan Kısaltmalar 473
— Kaynakça 474

Önsöz

Bu çalışmanın amacı, Selahattin Eyyubi'nin yaşamına dair varolan kanıtları yeniden değerlendirmek ve mümkün olan yerlerde, Eyyubi'nin hayatını yazmış modern dönem biyografi yazarlarının yargı ve çıkarımlarının çerçevesini oluşturan kanıtlara katkı sağlayabilmektir. Bu amaçla, o dönemin kaynakları üzerinde yoğunlaşılmış, özellikle de o döneme ait diplomatik ve şahsi yazışmalar dikkate alınmıştır. Tüm bunlar, Eyyubi'nin Mısır'da iktiAyyadiye'de gelişine veya III. Haçlı Seferi tarihine dair bildiklerimize çok fazla şey katmayacaktır, ancak yaşamının asli dönemi açısından bilhassa önem taşımaktadır. Ele alınan kaynaklar, öncelikli olarak Selahattin Eyyubi'nin kendi eylemleriyle ve bunların yorumlanmasıyla ilgilidir, ancak tüm bunlar, bağlam itibarıyla, onun döneminde hâkim olan güçlere ilişkin büyük resmi de yansıtır.

Bu çalışmanın, Arap tarihi âlimi olmayanlar için de faydalı olacağını umuyoruz. Bu açıdan, kişi isimleri, anlaşılırlığı kolaylaştırmak için herhangi bir sisteme bağlı olmaksızın kısaltılmıştır. Örneğin Selahattin Eyyubi'nin kardeşi el-Melik el-Adil Seyfeddin Ebu Bekir Ahmed ibn Eyüp, kitap boyunca el-Adil olarak anılmıştır, bir diğer kardeşi el-Melik el-Muazzam Şems el-Devle Turan Şah ibn Eyüp ise Turan Şah olarak geçer. Bu isimlerin genişletilmiş hâlleri dizin kısmında verilmiştir. Yer adları üç kategoriye ayrılmıştır: (a) Avrupa dillerinde de ortak kullanıma sahip yer adları, örneğin Akka ve Kudüs (Jerusalem); (b) Arapça karakterlerin Latin harfleriyle yazılmasıyla verilen, daha az kullanılan yer adları; (c) tanımlama için kullanılan ve Arap kaynakları yerine modern harita ve benzerlerinden alınan yer adları; bunlar da değiştirilmeden kullanılmıştır. Hem kişi hem de yer adlarında yazım ve telaffuz açısından büyük

çeşitlilik söz konusudur. Bazı durumlarda telaffuzlar, seslendirilmiş metinlerden alınmıştır, ancak genel itibarıyla biçim ve transkripsiyon, E. de Zambaur'un *Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l'Historie de l'Islam* adlı eserinde kullanılan sisteme dayanmaktadır.

Tarihlendirmeyle ilgili olarak da, metinsel güçlükler ve kameri ayların ilk gününü belirlemek açısından değişken durumlarla karşılaşılması gibi birçok problem söz konusu olmaktadır. Diğer yandan, farklı otoritelerin hatalı olabilecek takvimleri üzerinden ilerlemek yerine, Selahattin Eyyubi'nin yaşadığı dönemi baz alan ve hem Batılı hem de Doğulu kaynakların onayladığı şekilde, yirmi yıllık bir dönem içinde yalnızca birer günlük uyuşmazlıkların görüldüğü tarihler ve günler kullanmak da mümkün olabilmiştir. Bunun neticesinde de, herhangi bir tarihin tespitindeki hata Mercı genel olarak çok küçük seviyededir.

Kitabın oluşumundaki katkılarından dolayı çok sayıda teşekkür borçluyuz. Öncelikle yayının organize edilmesindeki katkılarından dolayı Cambridge Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesi Yayın Komitesi'ne gerçekten minnettarız. Carnegie Vakfı'nın, İskoçya Üniversiteleri için yaptığı cömert bağışı da teşekkürle karşılıyoruz. Bunun yanı sıra hem tavsiyeleri hem de teşvikleri dolayısıyla Profesör Jonathan Riley Smith'e, hem Arap hem de Avrupa temelli kaynaklar üzerinde yaptığı değerli çalışmayla kitabın yazımının her aşamasında yardımını esirgememiş olan Cambridge Lucy Cavendish College öğretim üyesi Ursula Lyons'a çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca her ikisi de St Andrews Üniversitesi'nden olan Mr J. Sullivan ve Dr Hugh Kennedy'nin yardım ve nezaketini minnetle anıyoruz ve tabii Cambridge Üniversitesi Yayınları çalışanlarını da unutmamak gerek.

Mayıs 1977

1
İlk Maceralar

Ortaçağ İslam tarihi ve medeniyeti, tanım ve yorumlama açısından bir dizi problem yaratır, ayrıca genel olarak, analiz edilmeleri için gerekli materyaller yetersizdir. Bu bağlamda bakıldığında Selahattin Eyyubi'nin yaşamı, dönemine ait kanıtların boyutlarının fazlalığı dolayısıyla eşsizdir diyebiliriz.

Bu kitapta anlatılanlar, genellikle iyi bilinen noktalardan oluşmaktadır.[1] Eyyubi'nin yaşadığı dönemin biyografi yazarlarından İbn Şeddad'ın çalışmaları günümüze kadar zarar görmeden kalmıştır. "İmâdeddin el-İsfahânî"nin dev eseri *Kitab el-Bark el-Şami*'nin büyük bölümü kayıp durumdadır, ancak el-Bündârî tarafından oluşturulmuş özeti, son dönemde kısmen yeniden derlenmiştir.[2] Bu derlemenin temel aldığı elyazması, HS (Hicretten sonra) 583 yılının sonlarına doğru noktalanırken, bu noktada *Kitab el-Feth el-Kussi fi'l-Feth el-Kudsi*'nin bakışıyla çakışır ve böylece "İmâdeddin"le birlikte Selahattin Eyyubi'nin yaşamına dair tam bir anlatım sunar. Bundan daha az taraflı bir yaklaşım Eyyubi'nin bir başka çağdaşı İbn el-Esîr tarafından sunulmaktadır[3] ve buradaki bilgilerle yak-

1. Ayrıca bkz bilhassa Gibb, "The Arabic Sources for the Life of Saladin"; Elisseeff, *Nur ad-Din*, 1.1 ve sonraki sayfalar; Sauvaget ve Cahen, *Introduction to the History of Muslim East*. Bu otoriteler tarafından belirtilmemiş bir anlatı ise İbn Abî l-Haija tarafından aktarılan hayal kırıklığı yaratan tarihtir, eserin yazarının Eyyubi'nin çağdaşı olduğu iddia edilir (ayrıca bkz *Fihris el-Makhtutat el-Misriya* (Kahire, tarih yok), kısım 2, *el-Tarikh*, bölüm 2, s. 56).

2. *Sana el-Bark el-Şami*, kısım 1, editör Şeşen. Bu eserin yayınlanmamış kısmı için El-Nabarawy tarafından "A Critical edition of the Abridgement by el-Bundari of the *Kitab el-Bark el-Şami* by İmadeddin" adlı çalışma kaynak gösterilmiştir.

3. Gibb'in, İbn el-Esir'in güvenilirliğine ve Eyyubi'ye karşı "şeytanın avukatlığını" yapmış olmasına getirdiği eleştiri ("The Arabic Sources for the Life of Saladin", 71) önemlidir ama İmâdeddin'in taraf sız olduğuna fazlasıyla güvenilmesine dayanır.

laşımlar William of Tyre (Surlu Vilyam) ve diğer Batılı yazarlara başvurularak kontrol edilebilir. İbn Abî Tayy'ın kayıp çalışmasından alıntılar içeren *Kitab el-Ravzateyn* ayrı bir değere sahiptir ve İbn el-Adîm'ın yazdığı *Zübdet el-halep min tarikh halep* gibi yöresel hikâyelerin de kendilerince yaklaşımları vardır.

El-Bündârî'nin özet çalışmasını bir istisna sayarsak, tüm bu kaynaklar son dönemdeki yazar ve tarihçiler tarafından elden geçirilmiştir. Diğer yandan dönemin mektuplarından oluşan değerli bir koleksiyon ise henüz gereken ilgiyi görmüş durumda değildir. Bu mektuplar genel olarak Selahattin Eyyubi'nin veziri Kadı Fâdıl'a atfedilir[4] ve hem Kadı Fâdıl tarafından gönderilmiş mektupları hem de Selahattin Eyyubi için taslağı hazırlanmış mektupları içerir. Bunlardan bazıları, öyküsel tarihçiler tarafından alıntılanmıştır veya başka çalışmaların içinde bulunurlar; bir Kahire derlemesinde yirmi altı tanesi bütünüyle veya kısmen yer almaktadır[5] ama çok sayıda mektup halen derlenmemiş durumdadır. Bu koleksiyona, hatalı şekilde İmâdeddin'e[6] atfedilmiş elyazması mektuplar ve Selahattin Eyyubi'nin çağdaşlarından biri olan Kuzey Afrikalı el-Wahrani'nin yazıları da eklenmiştir.[7] Ellerindeki malzemenin kapsamı, elbette ki sınırlıdır ve resmî belge eksikliğini bütünüyle telafi edemezler ama bize sağladıkları detaylara ek olarak bu mektupların birçoğu, Selahattin Eyyubi'nin, eylemleriyle yerleştirmeye çalıştığı yapıyı gösterir; diğer birçok mektup da resmî olmayan bir yorumla bu kanıtları destekler.

E.H. Gombrich, *In Search of Cultural History* [Kültür Tarihi Arayışı] adlı çalışmasında "Yaşam ve Mektuplar" türündeki "eski tip biyografilerden" bahsederken şu noktanın altını çizmiştir: "İnsanlar hakkında çok az şey bildiğimizi biliyoruz ve elimizdeki kanıtlar da, bir insanın karakteri ve dürtüleriyle ilgilenen bir psikoloğu

4. Ayrıca bkz A.H. Helbig, *El-Qadi el-Fadıl, der Wezir Saladin's* (Berlin 1909). Yazışmanın genel olarak gerçekliğinden şüphe etmek için bir sebep yoktur. Öyküsel tarihçilerin alıntı yaptığı mektuplar genel itibarıyla elyazması versiyonlarla uyum içindedir, kendi içlerinde tutarlı görünmektedirler ve sahtecilik olduğuna dair çok az geçerli sebep vardır. Diğer yandan, resmî mektuplar konusunda, taslakların el-Fâdıl'a atfedilmesi doğru olmayabilir. Mevcut çalışmada, bir adet olarak, resmî mektuplardan yapılan alıntılar Eyyubi'ye atfedilmiştir.

5. El-Fâdıl *El-durr el-nazima.*

6. Elyazması Nuruosmaniye (İstanbul) no. 3745. Otobiyografik detaylar yazarın, el-Efdâl'ın hizmetine katılmak üzere Musul'dan ayrıldığını gösterir. Elyazması, kopyayı çıkaran kişinin Umara el-Yamani'ye atfettiği bir mektup da içerir.

7. Elyazması Ayasofya (İstanbul) no 4299.

pek fazla tatmin edemez."[8] Şurası kesinlikle doğru ki, Selahattin Eyyubi'nin kişiliği, mektuplara rağmen, bize gerçek yüzünü pek ender gösterir. Yeni yapılacak herhangi bir çalışmanın amacı da, Eyyubi'nin oynadığı rolü kendi geçmişi bağlamında analiz etmek adına kanıtlar sunmak olmalıdır. Eyyubi, İslam dini adına bir kahraman, hanedanını genişletmek isteyen bir siyaset adamı, askerî bir lider veya dış güçlerce manipüle edilen bir piyon olarak görülebilir ve bu anlamda kullanılan kaynaklara verilmesi gereken değer de, bu sorular karşısında sundukları derin analiz imkânından ve daha geniş çaplı bakıldığında, ortaçağ İslam toplumunun yapısına ilişkin olarak sundukları içgörüden doğar.

Sürpriz denemeyecek şekilde, bu mektuplarda Selahattin Eyyubi'nin doğumundan ve çocukluk günlerinden bahsedilmez ve dolayısıyla da zaten bilinmekte olan unsurlara yeni bir kanıt eklenemez.[9] Bilinen bu unsurlara göre, Tiflis yakınlarındaki Divin şehrinden iki Kürt kardeş, Şîrkûh ve Eyüp, Eyüp'ün Tikrit'e kale kumandanı olarak atandığı Irak'a geçmişlerdi. Ebu Şâme tarafından aktarılmış olan bir rapor, Eyüp'ün, bu mevkiyi Muhammed ibn Melikşah'a borçlu olduğunu ve daha sonra da güçlü idareci Bihruz tarafından onaylandığını söyler.[10] O dönem itibarıyla, Selçuklu iktidarı zayıflarken, Haçlıların büyük düşmanı Zengi, Musul ve çevresinde kendi güç alanını oluşturuyordu. Eyüp, Musul ve Bağdat'ın neredeyse tam ortasında yer alan (harita 4) Tikrit'teki konumunu, 1132 yılında Zengi'nin Bağdat'a gerçekleştirdiği ama sonuçsuz kalan sefere yardım etmek için kullandı. Bu merkezî idareden bağımsız davranma gösterisi o sırada karşılıksız bırakılmış gibi görünse de, altı yıl sonra, 1138 yılında, Şîrkûh, kişisel bir tartışmada bir kişiyi öldürmesi neticesinde kardeşinin görevden alınmasına neden oldu. Ölen adamın Hıristiyan olduğu söyleniyordu; bu da "Hıristiyan dostu" Bihruz'u kızdırmış olabilirdi.[11] Neticede Eyüp ve Şîrkûh'tan görevlerinden ayrılmaları istendi. Ebu Şâme bu hikâyeyi anlatır ve bu olayın, Eyüp'ün oğlu Yusuf'un dünyaya gelmesiyle aynı zamana denk geldiğini söyler;[12] Yusuf'un adı olan Salah el-Din, batılı yazarlarca Saladin (Selahattin) hâline dönüştürülmüştür.

8. *In Search of Cultural History* 39.
9. Ayrıca bkz Minorsky, "The Prehistory of Saladin."
10. A.S. 535-6.
11. Ayrıca bkz Michael the Syrian XVIII. 10.325.
12. A.S. 539.

Kardeşler, Eyüp'e Baalbek Kalesi'nin idaresini veren Zengi'nin hizmetine girerler. Zengi'nin 1146 yılında ölmesiyle birlikte, Şîrkûh, Zengi'nin oğullarından biri olan Nureddin'in hizmetine girer. Nureddin, Halep'in idaresini eline almıştır, diğer yandan Zengi'nin diğer oğlu Seyfeddin de Musul'un yönetimindedir. Aynı esnada Eyüp de Baalbek'te kendini, Şam'dan gelen birliklerce kuşatılmış durumda bulur, sonrasında da bu kuşatma Böriler Muciredin Abak tarafından sürdürülür. Yardımına hiçbir kurtarma gücünün gelmemesiyle birlikte, kaleyi olumlu şartlar karşılığında teslim eder ve daha sonra ailesiyle birlikte Şam'a gider. Nureddin 1154 yılında şehre doğru harekete geçtiğinde, Eyüp, şehrin teslim olmasının organizasyonunun baş sorumlusudur; sonrasında da kazananların tarafına katılır.

Şîrkûh ve Eyüp kardeşlerin kariyerlerinin geniş bir coğrafî alana yayılmış olması veya görevlerinin değişimi şaşırtıcı değildir. Ortaçağ İslam dünyasında paralı askerler, âlimler ve hacılar sürekli hareket hâlindeydiler; bunun sonucu olarak da gerek askerî gerekse de sivil idarenin çekirdeği, hızlı bir şekilde hırslı bir hazine sahibinin etrafında oluşabiliyordu.

Selahattin Eyyubi'nin, çocukluğunun geçtiği yer olması itibarıyla Şam'a karşı özel bir ilgisinin olduğu söylenir,[13] ancak çocukluk yıllarının nasıl geçtiği büyük oranda bilinmezlikten ibarettir. Çocukluk, o dönemin toplumlarının erken olgunlaşma ihtiyacıyla beraber mümkün olduğunca kısaltılmaya çalışılan bir dönemdi. Bu sebeple el-Fâdıl, oğluna çocukluk yapmamasını öğütlemiştir;[14] bir başka yerde de "ağırbaşlılık açısından aksakallı bir ihtiyara benzediği" için bir oğlanı över;[15] ayrıca Selahattin Eyyubi'nin çocukları için yazılmış bir methiyede de ağırbaşlılık gençlikle ilişkilendirilir.[16]

Selahattin Eyyubi, eğitim süreci üzerine şunları yazmıştır: "Çocuklar, kendilerinden yaşlı olanların yetiştirildiği şekilde yetiştirilir."[17] Bu geleneksel yaklaşımın İslam toplumu üzerindeki etkisi daha net vurgulanamaz. İslam dini, mezhepleri arasındaki bölünmelere rağmen, özellikle eğitiminin temelinde *Kuran* olması nedeniyle büyük bir birleştirici güç durumundaydı. Gerçi

13. Ayrıca bkz İbn Abi l-Haija 201.
14. Cambridge 12. Klasör referansları mektupların açılış kısmına yapılmıştır.
15. 25757.39.
16. 7465.5. Bu durumun geleneksel arka planı için, bkz. Ebu Temmâm, *Hamase*, 2.362.
17. Münih 113.

el-Wahrani, eğitimli insanı Öklit, *Almagest*, aritmetik ve kanunlar hakkındaki soruları yanıtlayabilen kişi olarak tasvir etmiştir[18] ama bu akademik bir idealdi ve şurası açık ki, genç Selahattin Eyyubi'yi çağdaşlarıyla ilişkilendiren asıl unsur *Kuran* araştırmaları ve "din bilimleri" idi. Bunun yanı sıra, Araplara özgü geleneklere dayalı ortak bir kültürel mirası paylaşıyorlardı. Selahattin Eyyubi'nin Arap soybilimi, biyografi ve tarih konularında bilgi sahibi olduğu söylenir, ayrıca atlarının safkanlık durumunu da bilmekteydi.[19] Daha da önemlisi, Ebu Temmâm'ın *Hamase* adlı eserini yürekten öğrenmiş olduğu söylenerek övülür.[20] Ebu Temmâm'ın antolojisi bir dizi genel değer yargısı ve yaklaşım sunar, duygusal içeriklidir; zaman zaman da kendisiyle çelişen ifadeler yer alır, genel olarak kabile toplumu ve kitabın şairlerinin Arap geçmişi temeline dayanır. Bunlar, dinin öğretileriyle tam olarak çakışmaz, ancak dinle bir arada düşünüldüklerinde, eğitiminde rol oynadıkları kişiler arasındaki ırksal farklılıkların ötesine geçen bir gelenek çerçevesi sunmuşlardır.

Eğitim, elbette ki, pratikle desteklenmeliydi. El-Wahrani, ideal âlimin yetkinliklerine okçuluğu ve silah kullanımını da eklemiştir.[21] Daha sonraları İbn-i Cübeyr, Selahattin Eyyubi'nin kendi çocuklarının da her akşam Şam kalesinden çıkıp atıcılık, binicilik talimi yaptıklarını ve polo oynadıklarını bildirmiştir;[22] Selahattin Eyyubi'nin kendisi de çocukluğunu böyle geçirmiş olmalıdır. Böylesi eğitimler kaçınılmaz şekilde sosyal gruplara ayrılmayı beraberinde getiriyordu, ancak sınıf ayrımıyla ne ölçüde ilişki olduğu noktası belirsizdir. Frenkler'e göre, Selahattin Eyyubi "soylu bir aileden gelmiyordu ama ayaktakımından gelen kanı belirsiz biri de değildi"[23] ve o dönemde toplumda kesinlikle hiyerarşik bir anlayış geçerliydi. Usame ibn Munkiz, annesinin, kızkardeşini öldürmeye hazır olmasını, "köylülerin elinde tutsak olmasından daha iyidir" diyerek övüyordu.[24] Sosyal basamakların en altında

18. Wahrani 228.
19. İ.S. 34.
20. Bundari 349.
21. Wahrani 228.
22. *Travels* 288. sayfa ve sonrası.
23. *Itinerary of Richard I* 71; ayrıca bkz Surlu Vilyam'ın Latince *Continuation* eseri 59: "parentum non ingenuorum proles, nec tamen obscuri sanguinis humilitate plebescens."
24. Usama ibn Munqidh 154.

olan bir ayaktakımından bahseden ifadelere rastlamak zor değildir. El-Fâdıl, orta sınıfların ihtiyaç duyduğu "mobilyalardan, din ve edebiyat kitaplarından" bahsederken,[25] daha üst bir sınıf, emirler ve prenslerden oluşmaktadır. Diğer yandan, bu dikey sınıflandırmanın yanı sıra aynı derecede önem teşkil eden yatay bir bölünme de vardı. Azınlık dinleri veya mazlum ırkların oluşturduğu toplumları yansıtan tarihsel ve coğrafi faktörler, İslam toplumunda çok sayıda hücresel grup oluşumuna sebep olmuştur. Ama bu ayrışma, esasen, İslam devletinin Arap olmayan unsurlarını teşkil eden topluluklarla sınırlı değildi.

Arapların toplumsal yapısına en açık örnek olarak Bedevi kabilesi gösterilebilir ve bu klan yapısı, İslam şehirlerinin bölümlere ayrılmış organizasyonunun oluşumunda da görülür. Bu yapıda, kabileler, ırklar ve gruplar farklı bölgelerde yaşar. Ayrışmak adına belirgin bir sebebin bulunmadığı durumlarda bile, İslam dini içindeki mezhepsel farklılıklar gruplaşmalara neden olur ve bireyin hayatında belirleyici unsurun, sınıfı değil grubu olduğu öne sürülebilir.[26] Belirleyici niteliklerden biri de, içinde bulunulan grubun ne ölçüde kapalı bir topluluğu temsil ediyor olduğuydu. Dış dünyadan büyük oranda kopuk yaşayan bir Bedevi kabilesi için geçerli olan durum, daha büyük alanda gelişim göstermiş toplumlar söz konusu olduğunda modifiye edilmek zorundaydı. Selahattin Eyyubi'nin Kürt kökeninin önemi, hayatı boyunca görülebilir, ancak Eyüp ve Şîrkûh, yalnızca Kürtlere özgü olan ortamlarla bağlarını koparmışlardı ve bu anlamda, toplumsal skalada bulundukları pozisyona dair Frenklerin yaptığı değerlendirme, yer aldıkları konumu doğru yansıtmaktadır diyebiliriz.

Sürpriz diyemeyeceğimiz şekilde, Selahattin Eyyubi'nin yaşadığı dönemde otorite ve güç doğrudan askerî güce bağlıydı; askerî güç de öncelikle atlı askerlere dayanıyordu. Bu durumun bir sonucu olarak, atlar, yalnızca askerî bir unsur olarak değil aynı zamanda sosyal bir faktör olarak da önem arz eder durumdaydı. Göçebe kabilelerin aksine, yerleşik nüfus arasında atlara yalnızca yemine para ödeyebilecek gücü olanlar bakabiliyordu. Dahası, dönemin karakteristik Müslüman savaş taktiği, Perslere özgü saldır ve geri çekil taktiğiydi. Bu taktikte atlar, genel olarak şok saldırı silahı ol-

25. Münih 122.

26. Ayrıca bkz Lapidus, *Muslim Cities in the Latter Middle Ages*, 90; Ritter, "Irrational Solidarity Groups."

maktan ziyade okçuların aracı konumundaydı; okçular, at sırtında düşmana doğru ilerliyor, düşman hattını bozmak ya da yerinden edip bozguna uğratmak amacıyla oklarını atıyor, sonrasında da çekiliyorlardı. Bu da, yüksek standartta binicilik becerisi gerektiriyordu. Selahattin Eyyubi'nin birliklerinin ne derece etkili olduğu yalnızca yaklaşık olarak tahmin edilebilir ama Surlu Vilyam'ın, profesyonel Müslüman süvariyi Bedevilerin üzerinde bir seviyede sınıflandırmak konusunda Napolyon'la hemfikir olduğunu görüyoruz.[27] Bedeviler için binicilik doğal bir yetkinlik konumundaydı, ancak profesyoneller için, savaşın özel amaçlarına göre eğitimle uzmanlık kazanılması gereken bir işti. Süvari eğitiminde askerî antrenmanlar, avcılık ve polo birleştiriliyordu; eğitim için vakit ayıramayanlar, ayırabilenler karşısında dezavantajlı konuma düşüyordu. Böylesi koşullarda, halk orduları kurulması beklenemez, bunun yerine daha ziyade gönüllülerin para karşılığı askere alındığı, silahlandırıldığı ve hizmetlerinin karşılığını ödeyebilen bir lider tarafından eğitildiği bir işçi/işveren ilişkisi görülebilir. Bu profesyonel askerlerin varlığı, mevcut sınıfların dışında kalır, ancak aile grupları içinde güç aktarımına yardımcı olur. Bir liderin, adamlarından kabul görmesi için deneyime ve doğru değerlendirme yetisine ihtiyacı vardı[28] ve eğitim imkânı barındıran resmî bir komuta yapısının yokluğunda, bu yetileri kazanmanın en iyi şekli doğrudan savaş alanındaki deneyim olabilirdi. Bu sürece örnek olarak Usame ibn Munkiz gösterilebilir; ailesi tarafından Frenklerle yapılan savaşlara sokulmuştu[29] ve Selahattin Eyyubi de onun için kaleme almış olduğu satırlarda, gençlik yıllarında babasının ve amcasının yanında savaştığını yazmıştı: "Zaferlere katıldı ve imansızlara karşı birlikleri yönetti."[30]

Dolayısıyla Selahattin Eyyubi bir yandan eğitimi sayesinde İslami kökeniyle özdeşleşmiş, bir yandan da hükmetmek için seçilmişti. Gerçi hükmetmesinin kapsamı, dönemin siyasi bağlamı çerçevesinde sınırlı görünmüş olmalıdır. Bu siyasi ortamı oluşturan güçler ne kadar karmaşık olursa olsun, genel anlamda bakıldığında bu ortamın yarattığı etki, Selahattin Eyyubi'nin çevresi üzerindeki

27. Surlu Vilyam 925. Anlaşıldığı kadarıyla önem sırasına konarak Bedeviler "Türklerden" sonra listelenmiştir; ayrıca bkz Napoleon, *Guerre d'Orient*, 2. 41.
28. Ayrıca bkz İ.A. 12.25.
29. Usama ibn Munqidh 84.
30. 25757.15, alıntı Q. 13.81 (ayrıca Topkapı 65, Leiden 207).

anlık değişimlerde açıkça görülebiliyordu. Zengi Hanedanı Musul ve Suriye üzerinde güçlü bir hâkimiyet kurmuştu. Bu hâkimiyet, Frenk sınırı dışında herhangi bir tehditle karşılaşmıyordu ve Nureddin idaresinde, Frenkler'e karşı verilen savaş, devletin ana etkinliği olarak görünüyordu. Suriye sınırları içinde, Eyüp ve Şîrkûh, Nureddin'in tebaası içinde muhtemelen en güçlü olanlar değillerdi[31] ve Selahattin Eyyubi Frenk savaşlarında kumandan olarak bir kariyer edinme umudu taşısa da, aslında bu ilk tutkuları, İmâdeddin'in aktardığı şekilde, son derece mütevazı hırslardı.[32]

1163 yılının yazında, Mısır'ın görevden alınmış veziri Şâver Şam'a ulaştığında durum böyleydi. Mısır küçülüyordu.[33] Kahire'yi ele geçiren Fatımilerin 969 yılında burada yeni bir kent kurmuş olmaları Firavunların yayılmacı döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Fatımiler, Peygamber'in kızının soyundan geldiklerini iddia ederek Sünni İslam'a karşı çıkıyorlardı, fakat Nureddin'in zamanında hanedanları küçülerek, el-Wahrani'nin tanımıyla, "entrikacı yaşlı kadınlara ve kibirli çocuklara" dönüştü.[34] 1153 yılında Aşkelon'un, III. Baldwin tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Levant'taki son tutunma noktalarını da kaybettiler ve kendi kabuklarına çekilmeleri dolayısıyla, komşularının güç mücadelelerine herhangi bir müdahalede bulunamaz hâle geldiler. Bununla beraber Mısır'ın zenginliği ve zayıflığına dair gitgide artan kötü şöhreti, tehlikeli ölçüde baştan çıkarıcıydı.[35] Mısır, "nedimeleri tarafından görücüye çıkarılan güzel gelindi",[36] ilk cesur talibini bekliyordu.

Surlu Vilyam'ın çalışmalarının devamı niteliğindeki Latince eser *Continuation*'ın anonim yazarlarından biri, Mısırlıların, Nil Nehri'nin canlılığını Fatımi Halifenin gücüne bağladıklarını söylüyordu,[37] ancak sözlerinin devamında 1160 yılında on bir yaşındayken halife olan el-Âdıd'ın, krallığın tüm işlerini vezirine bıraktığını ifade ediyordu; bu durum, kutsal Firavun'la başlıca hizmetkârı arasındaki Mısır'a özgü eski ayrımın bir yansımasıydı. Bununla beraber vezir, sadece sembolik olarak varolan hükümda-

31. Benî l-Daya'nın baskın pozisyonu için bkz. sayfa 72.
32. Ayrıca bkz s. 20.
33. Bu küçülmenin arka planı için karşılaştırma yapmak adına Ehrenkreutz sayfa 13 ve sonrası.
34. Wahrani 4.
35. Ayrıca bkz s. 20.
36. Wahrani 4.
37. *Continuation* 61.

rından yardım alamadığı için zor bir durumdaydı. Surlu Vilyam'ın yazdığına göre halife, vezirlik çekişmelerine kayıtsız kalıyordu[38] ve İbn Şeddad'ın da bu çekişmenin sebebini ortaya koyan ifadelerine göre, veziri öldüren kişi halefi olarak kabul görüyordu.[39] Böylesi bir sistemin barındırdığı tehlikeler, nihayetinde sistemi çökertti. Kus kentinin eski idarecisi Şâver, vezirliği güçlü Benî Ruzzeyk'in elinden Ocak/Şubat 1163 tarihinde aldı. Şâver, Benî Ruzzeyk'in adamlarından biri olan Dırgam tarafından altı ay içinde yerinden edildi ve bu aşamada zor kullanarak pozisyonunu yeniden kazanmak için Nureddin'den yardım istedi.

Doğal olarak Nureddin'in bir karara varması zaman aldı. Mısır'da başarı göstermesi Frenkler'e karşı elini kuvvetlendirecekti ve Şâver'in da ona para ve toprak konusunda büyük vaatlerde bulunduğu söyleniyordu.[40] Diğer yandan, Akdeniz'den geçerek Mısır'a giden anayol olan Via Maris Frenkler'in kontrolündeydi ve Sina Yarımadası'nın karşısındaki Akabe Körfezi'ni kapsayan karayolu da Kerak, Şubek ve Eilat'taki Frenk garnizonlarının tehdidi altındaydı (harita 7). Burada çok küçük bir güç kullanmak yetersiz kalırdı ama büyük bir sefer düzenlenip başarısız kalması hâlinde de Suriye zarar görecekti. Şâver'in toprağına zorla el koyan Dırgam da Şam'a bir elçi gönderdi; muhtemelen birtakım hediyeler karşılığında Şâver'in gözden çıkarılmasını istiyordu. Nureddin bu teklife onay verir göründü, "ama gizliden gizliye Şâver'la ortaklığı devam ediyordu."[41]

Nureddin, en nihayetinde, elde edilecek avantajların muhtemel tehlikelere ağır bastığına karar verdi ve 1164 yılı baharında gizliliği bir kenara bırakıp sefere çıkmaya karar verdi. Şâver'in seferi tek başına komuta etmeyi umduğu söylenir ama Nureddin adamlarını Şîrkûh'a verdi. Şîrkûh, "gönderdiği hiçbir görevde başarısız olmamıştı",[42] "tehlikeye aldırış etmezdi."[43] Nureddin Frenk sınırını kontrol ederken, Şîrkûh ve Şâver Rift Vadisi hattını takip edip Akabe Körfezi başına varmak üzere 15 Nisan 1164'te yola çıktılar. İbn

38. Surlu Vilyam 893: "nam summo eorum principi pro minimo est uter de contendentibus aut succumbat aut obtineat, dummodo non desit qui sua et rehni negotia procuret."
39. İ.S. 40.
40. İ.A. 11.298.
41. A.S. 418.
42. A.S.
43. İ.A. 11.299.

Şeddad'a göre, o sırada yirmi altı yaşında olan Selahattin Eyyubi de onlarla birlikte yola koyuldu.

Şaşırtıcı şekilde, Selahattin Eyyubi, kendi hayatına dair daha sonraları Bağdat'a göndermiş olduğu bir anlatımda bu seferden başlıbaşına bir olay olarak bahsetmemiştir.[44] İbn el-Tahir seferle ilgili bir anekdot bile aktarır ve eğer bu anekdot doğruysa, Selahattin Eyyubi'nin geri planda kaldığına kanıt teşkil eder.[45] İbn AbîTayy, seferin ilerleyen safhalarında ona küçük bir rol vermiştir,[46] İbn el-Esîr de bu bilgiyi, Eyyubi'yi adı bilinmeyen "teğmenler" sınıfına transfer ederek kullanmıştı.[47] Kabul etmek gerekir ki, İbn el-Esîr'in anekdotu kendi kurgusu niteliği taşıyordu ama bundan daha da dikkat çekici şekilde, Bündârî'nin kaleme aldığı *Bark* versiyonunda da, yapılan kısa açıklamada Selahattin Eyyubi'den bahsedilmemiştir. Diğer yandan, şunu önermek akla yakın olabilir ki; şüpheli noktalar üzerinde kafa yormuş kişi olarak gösterebileceğimiz İbn Şeddad bu bağlamda en güvenilir otorite konumundadır ve Selahattin Eyyubi, Şîrkûh'un bir sonraki seferinde tek başına komuta etme yetkisini hak edecek kadar tecrübe kazanmış addedilmiştir. Ancak bu noktada, eldeki kanıtların mevcut durumu itibarıyla sağlam bir yanıt verilemeyecek bir problem ortaya çıkar.

Selahattin'in rolü ne olmuş olursa olsun, sefer, Suriyeliler açısından bütünüyle tatmin edici olmadı.[48] Dırgam'ın kardeşi Mulham idaresindeki önemli bir gücü, Bilbeys'ten 18 km uzaktaki Tel Basta'da mağlup ettiler ve bu andan itibaren Şîrkûh geri planda kalırken Şâver inisiyatifi ele almış görünür. Kahire'nin hemen kuzeyindeki Ard el-Tabbala'da (bkz. Kahire planı) bazı çarpışmalar olmuştu. Şâver geri çekilmek zorunda kaldı ve Kahire'nin etrafında ordusuyla birlikte biraz dolandıktan sonra Fustat'ın güneydoğusundaki Birket el-Habaş'ta kamp kurdu. Buradan da Fustat'ı tepeden gören el-Rasad tepesine geçti ve göründüğü kadarıyla herhangi bir ciddi dirençle karşılaşmadan Fustat'ı aldı. Sonrasında, saldırı gücü, Kahire'nin kuzeybatı köşesindeki el-Luk'ta pozisyon aldı ve bilindiği kadarıyla Kahire'nin batı, güney ve doğu taraflarına yoklama saldırıları yaptı. Züveyla Kapısı çevresindeki el-Yanisiye bölgesi, yani Kahire'nin

44. 25757.15.
45. History of the Atabegs 126.
46. Alıntı A.S. 421; ayrıca bkz *Khitat* 1.338.
47. İ.A. 11.299.
48. Savaşa dair detaylar için, bkz. A.S. sayfa 419 ve sonrası; *Khitat* 1.338.

görkemli güney girişi sıkı savunuluyordu, fakat doğu tarafındaki el-Hilaliya tahliye edilmişti ve batı tarafta da Bâb el-Saada'dan el-Kantara'ya kadar evler yakılmıştı. Dırgam'ın birlikleri feci şekilde zarar görmüştü; halife, ona yardım etmeyi reddediyordu ve 24 Mayıs'ta Dırgam ve kardeşleri kaçmaya çalışırken öldürüldüler.

Şâver, 25 Mayıs'ta halife tarafından yeniden vezir olarak göreve atandı. Atama mektubunda Şîrkûh'un askerî gücünden yalnızca tek bir kez bahsedilmiştir –"beraberinizde getirdikleriniz, intikam almayı umanlar"–[49] ama Şîrkûh kolayca göz ardı edilecek biri değildi. Bu aşamada Şâver'e bir mesaj gönderdiği söylenir; kendisi ve adamları çadır hayatından, sıcaktan ve tozdan bıkmıştır, Fustat'a girmemiş olduğunu açıkça ima eder.[50] Bunun üzerine Şâver, Şîrkûh'a 30.000 dinar gönderir ama ülkeyi terk etmesini de ister. Şîrkûh bunu reddetmiştir, Nureddin'in kendisine kalmasını emrettiğini söyler, çünkü anlaşmalarının koşullarına bağlı olarak Nureddin'e Mısır'ın tahıl gelirlerinin üçte biri vaat edilmiştir. Şâver buna uymayı reddeder; rakibi Dırgam'ın yolunu izleyerek Kudüs Kralı Amalric'e mektup yazarak yardım ister. Şîrkûh'un ülkeyi ele geçirmesi hâlinde Frenkleri bekleyecek olan tehlikelere işaret ederek, yapacakları seferin her aşaması için 1.000 dinar para, atları için arpa ve Hospitalier şövalyeleri için ayrı bir hibe vaat etmektedir. Bunun üzerine Amalric, Aşkelon'dan Suriye'ye doğru giden kervan yolu üzerindeki Bilbeys'ten 42 km kuzeydoğuya yürümüştür. Bu sırada, Amalric'in bu yürüyüşünü duymuş olan Şîrkûh Kahire'den Bilbeys'e geçmiş ve İbn AbîTayy'a göre, Selahattin Eyyubi'den erzak toplamasını istemiştir.[51]

Bilbeys kuşatması 1164 yılı Temmuz ayının üçüncü haftasında başladı. Şâver da, Amalric'e katılmak üzere Kahire'den Bilbeys'e geçmişti ve İbn el-Esîr'e göre, Şîrkûh'un yalnızca alçak bir duvarı vardı ve kendisini Şâver'la Amalric'in birleşik saldırısından koruyacak bir hendeği de yoktu.[52] Gerçi bu saldırı, aceleye getirilmedi. Şâver, Frenkleri Suriyelilerle birbirine düşürmeyi umuyor olmalıydı, ayrıca söylenenlere göre, Şîrkûh'a da, Frenkleri bilerek saldırmaktan alıkoyduğunu söylemiştir.[53] Aynı esnada, Şîrkûh'un kendisine ve

49. Ayrıca bkz A.S. 402; Q. 10.310.
50. A.S. 420.
51. Ayrıca bkz dipnot 42.
52. İ.A. 11.300; Bilbeys'deki tahkimatlar hakkında yazılmış bir not için bkz *Khitat* 1.174.
53. A.S. 423.

takipçilerine de, bir kısmını kendi tarafına çekebilmek amacıyla toprak teklif etmişti.[54] Amalric de, kendi açısından, inisiyatif almak adına ciddi bir girişimde bulunmuş gibi görünmemektedir, belki de kendi adamlarını riske atmaktansa Şâver'den yardımcı birlik koparmak istiyordu. Aynı anda, Nureddin, onun yokluğundan faydalanarak Halep ve Antakya arasındaki Harim Kalesi'ni aldı (harita 3) ve 10 Ağustos'ta Trabluslu Raymond, Ermenistan'dan Toros ve İmparator Manuel'in gönderdiği bir Bizans birliği tarafından desteklenen Antakyalı Bohemond'u mağlup etti. Daha sonra Ekim ayı itibarıyla, üç ay süren açmazın ardından, işin içindeki ordulardan hiçbirinin Bilbeys'te daha fazla kalmak istemediği net bir şekilde ortaya çıkmış olmalıydı.

Şîrkûh, sayıca üstün düşmanı karşısında uzun süre kendini koruyamazdı. Diğer yandan Frenkler de kendi zayıf düşmüş sınırlarını savunmak durumundaydı ve Şâver de, zaman zaman müttefiki olan bu iki grubun ikisinden de kendisini kurtarmayı yeterli görüyor olmalıydı. Şîrkûh ve Şâver'in Tel Basta'da esir etmiş oldukları emir Şems el-Hilafe bu olayda bir arabulucu olarak görev yaptı ve üzerinde uzlaşılan anlaşmaya göre, Şîrkûh ilave 30.000 dinar ve güvenli geçiş izni karşılığında Mısır'ı terk edecekti. Frenkler de kendi sözleşmelerini yaptılar ve bu seferden net bir fayda gören yegâne taraf Şâver oldu. Gerçi o da, iktiAyyadiye'de dönüşünü bu şekilde parayla sağlarken, hem Frenklere hem de Suriyelilere zayıflığını göstermiş oluyordu.

Selahattin Eyyubi'nin bu olaylardaki rolünün belirsiz olduğunu söylemek uygun olacaktır ve bu belirsizlik, yaşamının ilk yirmi altı yılı için ona dair bir resim oluşturulamadığı gerçeğini de bir kez daha gözler önüne serer. Ufak tefek ve hiddetli amcası, elinde asasıyla ordusunun Bilbeys'ten ayrılışını izlerken tasvir edilmiştir[55] ve Nureddin'in huzurunda ayağa kalkmamasına izin verilen tek kişi olan ketum babası[56] belirgin karakterlerden biri durumundadır, ancak Selahattin Eyyubi bu aşamada bir isimden öte bir konumda değildir. Eyyubi'nin ağabeylerinden biri, Şahan Şah, Şam'da bir Frenk saldırısında öldürülmüştü;[57] kesin doğrudur diyemeyece-

54. Ayrıca bkz Bundari 61; A.S. 423.
55. Ayrıca bkz İ.A. 11.300; Surlu Vilyam 892: "pusillus statura, pinguis multum et corpulentior."
56. Sibt 295; B.A. 10.
57. Hicretten Sonra 543.

ğimiz bir kaynağa göre, Selahattin Eyyubi'nin, bir başka ağabey olan Turan Şah'a hizmet etmek üzere yetiştirilmesi bekleniyordu,[58] ancak aile içindeki yerine dair başka bir bilgi yoktur. Annesinden, daha küçük kardeşleri olan el-Adil, Böri ve Tuğtekin'den, kız kardeşlerinden veya kuzenleriyle ilişkilerinden bahsedilmez.[59] Güç siyasetinin karmaşık bir zemin oluşturduğu bir ortamda büyümüştü. Selçukluların, Zengilerin, Fatımilerin ve Frenklerin olduğu bir ortamdı bu, ancak eldeki hikâyeler bu ortamın yorumlanması açısından önemli denebilecek yeni kanıtlar sunmamaktadır. Fatımi hilafetinin zayıfladığı bir dönemde yaşamış olması onun adına bir şanstı, çünkü bireysel eylemler belirleyici etki yapabiliyordu, tıpkı Şâver ve Şîrkûh örneğinde olduğu gibi. Ancak onların Mısır seferi, bu sürecin altında yatan sebeplere çok net bir ışık tutmamaktadır.

Bunların hiçbiri şaşırtıcı değildir, çünkü kariyerinin başlangıç safhasındaki Selahattin Eyyubi'nin, kendi kontrolü dışındaki olaylara tabi olduğunu gösterir yalnızca. Tek yapabileceği, kendisini doğabilecek fırsatlara karşı hazır tutmaktı ve şu noktanın altı çizilmelidir ki; Şîrkûh'un, emir subayı olarak kendi oğulları yerine onu seçmiş olması ve 1165 yılında Nureddin'in de onu Şam'da *şihna* [60] (İbn Cübeyr tarafından "polis şefi" olarak tanımlanır)[61] pozisyonuna atayarak daha fazla idari deneyim kazandırmış olması, muhtemelen sahip olduğu yetkinlikler dolayısıyladır. Birey olarak daha fazla dikkat çektiği pozisyon da büyük ihtimalle bu polis şefliği pozisyonudur. Şair el-Akala, *Kuran*'da geçen Potifar'ın karısı hikâyesi üzerinde oynama yaparak şöyle yazmıştır: "Dikkatli olun Suriye'nin hırsızları; size bunu tavsiye ederim... Yusuf yüzünden

58. A.S. 408.

59. Şîrkûh'un iki oğlu için karşılaştırmak adına *Kharida* 1.193.

60. Gibb (sayfa 4 ve sonrası) İbn Abî Tayy'ın anlatımını (A.S. 1.100) takip eder ve Eyyubi'nin 1156 yılında Şam'da askerî idareci/komutan vekili olarak atandığını söyler. İbn Abî Tayy'ın anlatımının doğru olmadığı belirtilmelidir, çünkü Ebu Şâme'nin işaret ettiği gibi: İlk olarak, bu anlatım, Eyyubi'nin bu görevi Turan Şah'ın ölümünden sonra ondan devraldığını söyler ve ikinci olarak da Ebu Şâme tarafından bu olay Hicretten Sonra 550 yılı (=1156) başlığı altına alınmış olsa da atamanın gerçekleştiği tarihin bu olduğunu ne söyler ne de ima eder. İbn Abî Tayy anlatımının devamında Eyyubi'nin bir süre sonra görevinden istifa ettiğini ifade ederken, Gibb ve Ehrenkreutz (32) daha sonra tekrar göreve getirildiğini belirtirler. Daha başka kanıtlar vasıtasıyla (ayrıca bkz Sibt 327; *Daulat el-Akrad* 1) Eyyubi'nin bu görevdeki süresinin farklı söylentilere konu olduğu görülür; bununla bağlantılı kanıtların güvenilir olmadığının altı çizilmelidir.

61. *Travels* 298 *(sahib el-shurta).*

kadınların elleri kesiliyordu ama bu kişi erkeklerin ellerini kesiyor."[62] Diğer yandan, şu açıklamaya dayanarak Frenkleri destekleyenler, muhtemelen Eyyubi'nin Müslüman düşmanlarıydı: "Şam Sultanı Nureddin idaresi altında, gücünün ilk alameti olarak [Selahattin Eyyubi için söylüyor] o şehrin parayla çalışan hayat kadınlarından kendisi için alçakça bir rüşvet alarak başladı; kendisinden bir izin belgesi satın alana kadar mesleklerini icra etmelerine izin vermedi."[63] Diğer yandan kendini, kültürlü ama zor bir insan olan Şam Kadısı Kemaleddin el-Şehrazorî ile de anlaşmazlık içinde buldu. El-Wahrani'nin kadı için oluşturduğu resimde, fazla mesai yapmış melekler Kıyamet Gününde onu Tanrı'ya şikâyet ederken tasvir edilir: Şikâyete göre kadı, yalnızca kendisi için bir Mahşer Günü istemektedir.[64] Selahattin Eyyubi, kadı'nın bazı yetkilerini kendi eline geçirmişti ve İmâdeddin'in yazdıklarına göre kadı da, "İslami hukuka dayanan kararlarla Selahattin'in yapmak istedikleri baltalıyordu."[65]

Belki bu detaylar, ana hatlarıyla bir karakter çizebilir: *Kuran*'da adı geçen yakışıklı Hazreti Yusuf'la kıyaslanabilecek kadar genç, kendisinden yaşlılar tarafından belki de yeniyetme olarak görülen bir adam; lehte veya aleyhte, insanların ilgisini çekebilecek pozisyonda biri. Gerçi bu resim, kendisini çevreleyen koşullardan izole bir resimdir ve Eyyubi neredeyse çok kısa bir süre içinde arka plana itilirken, onun kariyerinin temellerini atmaya devam eden kişi Şîrkûh olacaktır.

Şîrkûh'un, Mısır'ı Şâver'e bırakmaya hiç niyeti yoktu ve iki yıl boyunca önemli ölçüde hazırlıklar yaptı. Frenkler, Şîrkûh'un doğudan ve batıdan "sonsuz sayıda"[66] adam topladığını ve Bağdat'taki Abbasi Halifesine yazarak, "tüm liderlere Şâver'in sahte öğretisini"[67] gösteren halifeden yardım istediğini duymuşlardı. İbn Şeddad'a göre Şâver bu hazırlıkları duymuş ve bir kez daha Frenkleri Mısır'a çağırarak karşı güç oluşturmaya karar vermişti.[68] Gerçi Surlu Vilyam şöyle bildirir: "Bu olayda gevşek ve körü körüne umursamaz

62. A.S. 1.100; B.A. 15.
63. *Itinerary of Richard I* 72; Latince *Continuation* 60.
64. Wahrani 28.
65. Bundari 222.
66. Surlu Vilyam 902.
67. Surlu Vilyam 903.
68. İ.S. 37.

davrandı."[69] Ayrıca Şîrkûh'un hamlesine dair ilk haberi Amalric'ten gelen bir mektuptan aldığı söyleniyordu.[70] Aslında, kendi içişlerinde de problemler yaşıyordu. İlkin, düşmanlarıyla görmesi gereken eski hesaplar vardı.

Bir başka rakibi, Yahya ibn el-Hayyât vezirliği almak için başarısız bir girişimde bulunmuştu ve ayrıca Lavata kabilesinden Berberiler, Kus'tan gelen bir grup Bedevi'yle birleşerek, Şâver'in erkek kardeşi Necm tarafından kontrol altına alınan bir isyan gerçekleştirmişti.[71] Başa çıkılması gereken böylesi güçlükler varken, Şîrkûh'tan gelen tehdit, aynı şartlarla bir kez daha Frenklere başvurmaktan başka pek bir alternatif bırakmıyordu.

Nureddin de kendi emirlerinden bir kısmını Şîrkûh'un güçlerinin komutasına verdi; İbn el-Esîr tarafından 2.000 atlı asker olarak tahmin edilen bir rakamdı.[72] Selahattin Eyyubi, Bağdat'a yazdığı mektupta, kendisinin ve amcasının Mısır'a "muazzam ordularla"[73] gittiklerini yazdı ve Surlu Vilyam da daha sonraları Şîrkûh'un askerlerinin sayısını, 9.000'i tepeden tırnağa silahlanmış 12.000 Türk olarak ifade edecekti, geri kalanlar okçulardı.[74] Arap tarihçiler olayların gelişimine ilişkin tam bir netlik içinde değildirler. İbn Şeddad'a göre, Şîrkûh ve Amalric aynı anda ulaşmışlardı; Ebu Şâme ise, Şîrkûh henüz çölden uzaktayken Amalric'in Şâver'le güçlerini birleştirdiğini, bunun üzerine Şîrkûh'un güneye doğru sapmak zorunda kaldığını söyleyen bir rapor aktarmıştır.[75] Şîrkûh'un güneye doğru hareket ettiği bilgisi kesindir, ancak bunun nedeninin birleşik Frenk-Mısır gücünden sakınmak olup olmadığı konusu belirsizdir. Surlu Vilyam, Şîrkûh'un ordusunun bir kum fırtınası atlattığını da ekler[76] ama bu olmasa bile, çölü aştıktan sonra atları ve adamları dinlenene kadar çarpışmaktan kaçınmayı ummuş olmalıdır. 30 Ocak 1167 tarihinde Kahire'nin 68 km güneyine, Nil

69. Surlu Vilyam 905.
70. A.S. 424.
71. Ayrıca bkz A.S. sayfa 399 ve sonrası.
72. İ.A. 11.324; İbn el-Athiğr'in bu rakamı Şîrkûh'un tüm atlı askerlerini mi yoksa sadece Nureddin'in takviyelerini mi ifade etmek üzere verdiği bu bağlamda açık değildir ama daha sonraki kısımlarda (11.326) bunu tüm orduyu ifade etmek için kullanır.
73. 25757.15.
74. Surlu Vilyam 925; bu pasaja göre, Bâbeyn Savaşı'na kadar Şîrkûh 10.000-11.000 Bedevi toplamıştı.
75. A.S. 424.
76. Surlu Vilyam 908.

Nehri üzerindeki Itfih'e ulaşmış olduğu rapor edilmiştir.[77] Surlu Vilyam'ın ifadelerine göre, Amalric, Mısır'a doğru yola çıkmadan önce, yürüyüş hâlindeki Suriyelilerle karşılaşmak ümidiyle Gazze'nin güneyine doğru 105 km yol aldı; ama bu amaç boşa çıkınca Aşkelon'a geri döndü, adamlarını topladı ve Ocak ayının sonunda kıyı yolundan bir kez daha ilerlemeye başladı (harita 7).[78]

Frenkler Mısır'a ulaşınca Nil Nehri kıyısında, bilindiği kadarıyla Kahire ve Fustat kentleri arasında kamp yaptılar, "herkesçe Babil olarak bilinen o soylu ve azametli metropollerini bırakıp gelmişlerdi."[79] Sonrasında Şâver ve Amalric, Şîrkûh hâlâ Kahire'nin güneyinde, Nil'in doğu kıyısındayken saldırılması gerektiğine karar verdiler, ancak kampına ulaştıklarında çoktan karşı kıyıya geçmiş olduğunu gördüler. Şimdi Şîrkûh ile takipçileri arasında Nil Nehri vardı ve o da, kuzeye, Kahire'ye doğru yöneldi. Müttefikler ise nehri geçip Şîrkûh'u izlemek yerine geldikleri yoldan geri döndüler.

Gelişmeler, beraberlik denebilecek bir durum ortaya çıkardı. Çünkü Şîrkûh henüz herhangi bir zarar vermiş değildi ve Frenk-Mısır ordusu için tehdit teşkil etmiyordu ama müttefikler de onu gitmek istediği yere gitmekten alıkoyabilmiş değillerdi ve bir çatışmanın içine çekilip çekilemeyeceği de kesin değildi. Frenkler, kendilerine daha fazla para verilmezse Filistin'e geri dönecekleri tehdidini savurarak ellerindeki kozu çıkar amaçlı kullanmaya karar verdiler. O dönemde Şâver'in hizmetinde olan Kadı el-Fâdıl'ın söylediklerine dair yapılan alıntıya göre, bu konu konuşulurken Kadı, Şâver, Şâver'in oğlu el-Kâmil ve kardeşi Necm bir çadırda yalnızdılar.[80] Göründüğü kadarıyla aile, Mısır'ı Frenkler olmadan elde tutamayacakları konusunda hemfikirdi ve el-Kâmil, ayrılmaları hâlinde Frenklerle birlikte hareket etmeye karar verdi, Necm ise batıya gitmeyi planlıyordu. Yalnızca Şâver kalmaya ve savaşmaya kararlıydı, ancak bu da yalnızca para bulunması ve Fatımi Halife tarafından onaylanmış resmî bir anlaşmaya ulaşılması hâlinde mümkündü.

Gerçi yapılan anlaşma, askerî bir çözümü daha yakın bir olasılık hâline getirmedi. Şîrkûh, Nil'in batı kıyısındaki Gize'ye, Fustat'ın neredeyse tam karşısına yerleşmişti. Müttefikler, bu gücü imha

77. Bundari 62.
78. Surlu Vilyam 904.
79. Surlu Vilyam 905.
80. A.S. 400.

etmek istemeleri hâlinde, hem nehri geçmek zorundaydılar hem de ideal bir netice almak için bunu Şîrkûh'un kaçamayacağı şekilde yapmaları gerekiyordu. Şîrkûh'un da içinde bulunduğu güçlükler vardı. Yalnızca askerî bir Micawber'in (Charles Dickens'ın yarattığı, kendisini sefaletten kurtarmayı bir türlü başaramamasıyla ünlü karakter) kendisini böyle bir durumda bulabileceği öne sürülebilir; bir yandan kendinden üstün bir güçle karşı kaşıyaydı, bir yandan da kendi ana üssünden kopmuş ve kendisine nefretle baktığını tahmin edebileceğimiz bir ülkeden toplamak durumunda olduğu erzağa bağımlıydı. Bu tedariği yaparken, şunun altını çizmek de önemlidir ki, kendi döneminin tipik akıncı tekniğini kullanıyordu, daha sonra Selahattin Eyyubi'nin de kullanacağı bir teknikti bu. Bu teknik, yiyecek arayan klanların olağan akın tekniklerinden türetilmiş ve belirgin şekilde geliştirilmişti. En basit şekliyle, böylesi akınların amacı minimum kayıpla maksimum yağma yapabilmekti. Bununla beraber, saldırı stratejisinin bir parçası olarak tekrarlandığında iki amaç içerirdi: Bir yandan gelecekteki akınları finanse edebilecek kadar tedarik elde edebilmek, diğer yandan da zayıf noktaları aramak ve bulunduğunda da, düşmanı yok etmek için kullanmak.

Şîrkûh, savaşın bu konsepti itibarıyla Gize'de yeterince iyi bir yerdeydi. Nil Nehri onun için sığınak durumundaydı. Şâver ve Amalric ne yapacaklarına karar verene kadar nehir boyunca yukarı veya aşağı doğru gidecek şekilde inisiyatif kullanabilirdi. Nehrin karşı kıyısında Şîrkûh'un bayraklarının dalgalanıyor olması, kendi başkentinde Şâver'in otoritesini zayıflatacak bir unsurdu ve taraf değiştirenleri de kendine çekebilirdi; bunlar arasında üç Bedevi kabilesinin liderleri, Benî Talha, Kureşi'ler ve Benî Cafer da vardı.[81] Aslında bu kabileler seferden sonra da ismen Şâver'in hizmetinde görülür[82] ve iki tarafı da tarafsızca desteklemekten fazlasını yapmış olmaları pek mümkün görünmemektedir, ancak Şîrkûh'un İskenderiye'ye yaklaşımının başarısı bu açıdan daha büyük önem teşkil etmiştir. Şîrkûh'un, yardım istemek için İskenderiye şehrine mektup yazdığı söylenir; yardım isteme gerekçesi olarak da, Şâver'in, İslam topraklarına Frenkleri sokmasını göstermiştir.[83] Ebu Şâme'nin konuyla ilgili anlatımına göre İskenderiyeliler Şâver'e karşı ayaklanmışlar ve şehrin idaresini Necmeddin ibn Masâl'a vermişlerdir. İbn Masâl,

81. A.S. 425.
82. Ayrıca bkz Cairo 34.
83. A.S. 426.

Halife el-Zâfir'in vezirinin oğullarından biriydi ve kentte kimliğini gizleyerek yaşadığı söyleniyordu. Durumun gelişimiyle ilgili bazı romantik değerlendirmeler olabilir ama sebep ister Sünni İslam'ı desteklemek olsun, ister maddi çıkar beklentileri olsun, neticede İskenderiyeliler Suriyelilerle birlikte hareket etmeye hazırlanıyordu.

Bir başka diplomatik girişim de, Şâver'in ta kendisiyle görüşmek şeklinde oldu ama başarısızlığa uğradı. Şîrkûh'un, bir elçi gönderip Frenklere karşı ortak saldırı önerisinde bulunduğu söylenir; karşılığında da Mısır'ı ebediyen terk edecek ve Mısır'a hiç kimsenin saldırmasına izin vermeyecektir.[84] Şâver, karşı karşıya bulunduğu problemlere bundan daha iyi bir çözüm muhtemelen düşünemezdi ama bu teklifle ilgili bildirimler gerçek olsa bile, samimiyetinden şüphe etmiş olmalıdır. Ve anlaşma yapmak yerine elçiyi öldürdüğü ve mesajını Frenklere aktardığı söylenir.

Şîrkûh, diplomasinin etkisinden faydalanmaya çalışırken müttefikler yavaş yavaş onu köşeye sıkıştırmak niyetindeydi. Halifenin Frenklerle yapılan anlaşmayı onaylamasından sonraki gün, Ravza Adası'ndan (bkz. Kahire şehir planı) Nil'in karşı kıyısına, Gize'ye doğru teknelerden oluşan bir köprü oluşturmaya başladılar. Bu köprü, nehrin ortasına kadar sürdü, ancak sonra, Surlu Vilyam'a göre, "düşman korkusu" tamamlanmasını engelledi.[85] Düşman karşısında sonu getirilemeyen bir işe başlamış olmanın yarattığı ahmakça görünüm, bu yarım köprünün, Şîrkûh'un hareket özgürlüğünü tehdit eden bir unsur olduğunu göz ardı etmemize neden olabilir. Şîrkûh, ya köprünün tamamlanması ihtimaline karşın burada yeterince adam bırakacaktı ya da, eğer Gize'den ayrılırsa, köprü tamamlandığında artık burayı üs olarak kullanamaz hâle gelecekti.

An itibarıyla, Toronlu Humphrey ve Nabluslu Philip komutasındaki Frenk destek kuvvetleri bölgeye geldiler ve nihayetinde, Ibelin'li Hugh köprüyü korumak üzere kalırken ana kuvvetler kuzeye doğru harekete geçti. Surlu Vilyam'a göre,[86] Şîrkûh, karşılarına çıkmak üzere nehrin aşağısına doğru hareket etti; ancak bu bilgi doğruysa bile, Gize'deki kampını henüz bırakmamıştı. İbn Masâl'dan mesaj göndermek üzere İskenderiye'den gönderilmiş olan bir görgü tanığı, Şerif el-İdrisi, Gize'de bulunduğu iki günlük süre içerisinde,

84. A.S. 425.
85. Surlu Vilyam 918.
86. Surlu Vilyam 921.

Frenklerin geldiğine dair bir uyarı mesajı ulaştığını söylemiştir.[87] Çadırlar, tencereler ve ağır yükler alelacele bırakılmış ve Suriyeliler nehirden yukarı doğru yol almaya başlamıştı.

Bunun üzerine Şâver, iyimser bir mektup yazmıştır. Allah'a ve Peygamber'e karşı hizmetlerini belirtirken,[88] yakın ve uzak bölgelerden birçok insanın Peygamber'in ailesine yardım etmek için ayağa kalktığını, Peygamber ailesinin şanlı bayraklarının Kilise tarafından bile desteklendiğini ifade etmiştir; düşmanlarından biri, her zaman diğeriyle savaşmış ve bir hastalık diğeriyle kontrol altına alınmıştı. Şîrkûh, diye ekliyordu Şâver, şimdi Mısır'ın üst bölgelerine doğru sürülüyordu.

Müttefikler, bu noktada güçlerini ayırmaya karar verdiler. Ibelinli Hugh ve Şâver'in oğlu el-Kâmil Kahire'yi ve köprüyü savunmak üzere bırakıldı. Bir başka birleşik Mısır-Frenk gücü Nil'in doğu kıyısına gönderilirken, Amalric ve Şâver, batı kıyısında Şîrkûh'u takibe giriştiler. Amalric, daha hızlı olabilmek adına piyadelerini geride bıraktı. Takip, Nil'den yukarı doğru 298 kilometreden fazla sürdü; sonunda Şîrkûh, Bahr Yusuf kanalının batı kıyısındaki Dilga'ya ulaştı; müttefikler de Dilga'nın 19 km doğusunda Aşmuneyn'de kamp kurdu (harita 6). El-İdrisi hâlâ Şîrkûh'la beraberdi ve Suriyelilerin Dilga'yı nasıl yağmaladığını, akşam atlarını otlatırken Şîrkûh'un meşalelerin yakılıp yürüyüşün devamını emderişini anlatmıştır. Sonrasında emir birdenbire iptal edildi, adamlar geri çağrıldı ve Şîrkûh kamp kurdu.[89] Bu durum, bir dizi mecburi yürüyüşün doğurduğu genel bir karmaşayı yansıtıyor olabilir, komuta tarafında başlıbaşına bir plan değişikliği de olabilir, ya da belki de, düşman gözcülerini şaşırtma girişimidir. Ama ne olursa olsun, net olan bir şey varsa o da şuydu ki; bu kararı doğuran sebep ne olursa olsun, Şîrkûh artık durmaya ve savaşmaya hazırlanıyordu.

Çarpışma 19 Mart'ta gerçekleşti. Şîrkûh'un seçtiği yer, en iyi Surlu Vilyam tarafından anlatılmıştır; Vilyam, elindeki bilgileri çok sayıda görgü tanığından almıştı.[90] Bölge, çöl sınırında küçük vadilerle geçilen yıkık bir yerleşim yerinde, Bâbeyn'deydi. Kent, ismini, iki tepe arasındaki geçit aracılığıyla ulaşılabiliyor olmasından almıştı (Bâbeyn kelimesi "geçit" olarak çevrilebilir). Şîrkûh tepelere

87. Alıntı A.S. 426.
88. 7307.103.
89. Alıntı A.S. 426.
90. Surlu Vilyam 925.

adamlarını yerleştirdi ve kendisi de, Surlu Vilyam'ın belirttiğine göre, iki tepe arasına yerleşti. Bu durum, Sıbt ibn el-Cevzi'nin anlattıklarıyla da örtüşür; bu anlatıma göre Selahattin Eyyubi sağ kanada, Kürtlerden oluşan bir kuvvet sol kanada ve Şîrkûh da merkeze yerleşmiştir.[91] İbn el-Esîr'in anlatımında Şîrkûh, seçkin bir güçle birlikte sağ kanattadır ve Selahattin Eyyubi de ordu yüküyle birlikte merkezdedir, sahte bir geri çekilişle Frenkleri tuzağa düşürme emri almıştır.[92] İmâdeddin de ordu yükünün merkezde olduğu konusunda hemfikirdir, ancak Müslümanların ikiye mi üçe mi bölündüğü ve Selahattin Eyyubi'nin nerede görevlendirildiği konularında açıklama getirmez.[93] El-İdrisi, Şîrkûh'un kanatta olduğu konusunda İbn el-Esîr'e katılsa da, Suriyelileri ikiye ayırmıştır, bunlarda Selahattin Eyyubi tarafından komuta edilen taraf Frenklere arkadan saldırır ve el-İdrisi şunu da ekler: "Zayıflık buradan başladı."[94] Birkaç yıl sonra yazılan bir mektuba göre ise: "Esedüddin [Şîrkûh], kendi birlikleriyle Oğuzları bir tarafa ve Bedevilerle kendisiyle birlikte olanları bir tarafa topladı. Bedeviler Frenklerle çarpışırken kendisi de Mısırlılarla karşı karşıya geldi."[95] Bu anlatılanlar, el-İdrisi'nin savaş hattını destekler, ancak iki kanadın, eğer daha da bölünmüşlerse, ne ölçüde alt gruplara ayrıldığını ve hangi bölgeyi tuttuklarını netleştirmez. Gerçi mantıksal olarak, Şîrkûh'un planının, müttefikleri tepeler arasındaki boşluğa doğru saldırmaya ikna etmek, o bölgeye çekmek olduğunu varsayabiliriz.

Çarpışma başladığında Frenkler beklendiği üzere Şîrkûh'un merkezine saldırdılar ve el-İdrisi'nin ifadelerine göre Şîrkûh'un adamlarının birçoğu öldürüldü veya bozguna uğratıldı.[96] Belgedeki kanıtlar, bu durumun Bedeviler'e atfedilmesi gerektiğine işaret eder, ancak anlatımda Şîrkûh'un pozisyonu net değildir ve övünme hissi bazı gerçeklerin değişikliğe uğratılmasına sebep olmuş olabilir. Frenkler ilk aşamada kesinlikle bir başarı kazanmıştı, ancak kanatları oluşturan tepeler, atları için fazlasıyla dik ve kumluydu;

91. Sibt 269.
92. İ.A. 11.325 ve sonrası.
93. Bundari 63.
94. Alıntı A.S. 426.
95. Leiden, *el-kitab el-thalith fi'l-iftikhar.*
96. Alıntı A.S. 426; Surlu Vilyam (925) Şîrkûh'un adam sayısını 12.000 "Türk" ve 10.000-11.000 Bedevi olarak verir. Amalric için 374 şövalye ve "birçok anlatımda" savaşta işe yaramaz olarak eleştirilen bir miktar Türkopol olarak vermiştir. Buna ek olarak, "değersiz ve eteminc" Mısırlılar vardı.

Surlu Vilyam'ın anlatımına göre Selahattin Eyyubi'nin güçlerinin olduğu yere saldıran Kayseryalı Hugh esir alındı. Ana noktanın güneyine doğru olan küçük vadilerde dağınık çarpışmalar gerçekleşti ve Müslümanların merkezi, saldırı yapmak üzere toplandı. Selahattin Eyyubi de arkadan gelerek onlara katıldı ve tepelerde, Frenklerin askerî yük katarını ele geçirecek kadar adam vardı, katar Frenklerin olduğu yerin kuzeyine doğru bırakılmış olmalıydı. İmâdeddin'e göre, Şâver'in kendisi de Amalric'le birlikteydi,[97] ancak adamlarının performansına dair detaylı anlatımlar yoktur, yalnızca Kadı el-Fâdıl'ın atından düşerek sırtını incittiğine dair not düşülmüştür.[98] Saldırı gücünü kurtarmak Amalric'e kalmıştı. Bizzat kendisi de tepelerin güneyine doğru hareket etmişti, ancak göründüğü kadarıyla Şîrkûh'un merkezine doğru ilerleyen grupta yer almamıştı. Karmaşa içindeki çarpışma zaferin mümkün olmadığını net şekilde belli etmeye başladığında, kendi bayrağını bir zirve üzerine çekerek adamları için bir toplanma noktası işaret etti. Bu durumda, düşmanın elindeki tepelerden uzaklaşmak zorundaydı ve İmâdeddin'e göre, Suriyeliler bir başka Frenk grubunu geri çekilirken görüp onlarla çarpışmak üzere hatlarını bozmuş olmasa, esir düşmesi olasıydı. Bu son durum, Amalric'in güçlerinin Bahr Yusuf Kanalı'nın sığ bölgesine ulaşmasını sağladı ve buradan Dilga'ya karşı ilerlediği Aşmuneyn'deki üssün 34 km kuzeyine, Minyat İbn el-Hasib'e çekildi.

İbn el-Esîr'e göre, Selahattin Eyyubi'nin yer aldığı bilinen ilk büyük çarpışma olan bu savaş, Şîrkûh'a kayıt altına alınmış tarihteki en çarpıcı zaferlerden birini getirmişti; "2.000 süvari, Mısır'ın ve Kıyı'daki Frenklerin ordularını yendi."[99] Diğer yandan Surlu Vilyam, Frenklerin kayıplarını 100 seviyesinde ifade ederken, Şîrkûh'un kayıplarını 1.500 olarak aktarmıştır.[100] Sonrasında Şîrkûh'un hayatta kalan askerlerini topladığını ve Frenkler onun ne yaptığını öğrenmeden önce çölü geçip İskenderiye'ye doğru yol aldığını söyler. İki bakış açısını da haklı gösteren unsurlar vardır. Şîrkûh Mısır'a, düşmanına göre daha az bir kuvvetle gelmiş ve sonrasında Amalric'le Şâver'i manevrayla atlatarak kendisine saldırmaya itmiş, bozgundan kurtulmayı şans sayabilecekleri duruma sokmuştu.

97. Bundari 63.
98. Umar b. Abd el-Aziz, *Suq el-Fadıl*, 3.
99. İ.A. 11.326.
100. Surlu Vilyam 928.

Seferin başlangıcında kendisi aleyhinde görünen tablo göz önünde bulundurulduğunda bu çarpıcı bir başarıydı, ancak tam bir zafer olmaktan da çok uzaktı. Amalric ve Şâver ise, kayıplarına rağmen, hâlâ savaş alanındaydılar, ayrıca el-Kâmil ve Gerard de Pugi komutasındaki doğu kıyısı güçleri ve Samosata'lı Joscelin idaresindeki Frenk piyadeleri de onlara katılmıştı. Şîrkûh, kendi açısından zaman ve prestij kazanmıştı, ancak Severus ibn el-Mukaffa'nın tarafsız bildirimi belki de bu çarpışma üzerine yapılmış en adil yorumdu: "[Şîrkûh'un] ordusundan birçok kişi katledilmişti ve çok sayıda Frenk ve Müslüman da [Mısırlılar] ölmüştü ve iki grup da diğerinden esirler aldı."[101]

Şîrkûh şimdi kuzeye doğru yürüyordu. Gize Köprüsü'nün hâlâ savunuluyor olduğu Kahire'ye karşı gövde gösterisi yapmadan İskenderiye'ye doğru yöneldi. Burada daha önce yapmış olduğu diplomatik girişimlerin değeri ortaya çıktı. Eğer İskenderiye kendisine karşı olsaydı, şehri almak gibi bir alternatif ümit edebilecek durumda olmadığından ve ardında bir kez daha kendisininkinden daha büyük bir güç toplanırken ya Nil boyunca ileri geri yürümek ya da eve dönmek zorunda kalacaktı. Ama o, şehirde nezaketle karşılandı, silah ve para yardımı aldı ve elde tutulabilmesi hâlinde Şâver'in pozisyonunu büyük ölçüde zayıflatacak bir üs kazanmış oldu.

Kahire'de yeniden toplanmakta olan Frenkler ve Mısırlılar, bu haberi duymaları üzerine bir savaş konseyi topladı. Konseyde İskenderiye'nin nehre dayalı tarım ürünlerine bağlı olması itibarıyla kıtlığa mahkûm edilebileceği vurgulandı.[102] Amalric ve Şâver, İskenderiye'nin yaklaşık 48 km güneyindeki Demenhur'a hareket ettiler; karadan abluka uygulamak üzere devriyeler gönderildi ve Nil üzerindeki bütün gemiler durdurulup arandı. Bu uygulamaların etki göstermesi zaman alacaktı ama neticede Şîrkûh, ablukayı kırmak için hiçbir şey yapmaması hâlinde, yenilmiş olacaktı. Kuşatmayla yüzleşmek üzere şehirde kalması hâlindeyse, İskenderiyelilerin kendisi için açlığa sonsuza değin göğüs germelerini bekleyemezdi. Çıkıp savaşabilirdi ama bu kez inisiyatif müttefiklerin elinde olacaktı ve muharebe alanını onların seçmesi muhtemeldi. Diğer yandan, İskenderiye'yi, yani Mısır'daki yegâne elle tutulur kazancını bırakması hâlinde kendisine gelen desteğin uzun süre devam

101. *History* 3.1.89.
102. Surlu Vilyam 928.

etmesini bekleyemezdi. Tüm bunların neticesinde, cesur bir karar alıp sayıca üstün düşman karşısında güçlerini böldü. Kendisi, güçlerinin büyük bölümüyle birlikte İskenderiye'den çıktı ve müttefik birliklerinden kaçınmak için çöl üzerinden güneye doğru ilerledi. Böylesi bir hamle, şehrin elde tutulamaması hâlinde problemden başka bir şey getirmezdi ve bu zorlu ve tehlikeli görev Selahattin Eyyubi'ye kalmıştı.

Amalric'in buna karşın ilk düşüncesi Kahire'ye dönmek şeklindeydi ama şehrin tehdit altında olmadığını görünce Şîrkûh'u kendi hâline bırakıp kuzeye doğru geri döndü. Surlu Vilyam'a göre, bir Mısırlı tarafından ablukayı kuşatmaya çevirmeye ikna edilmişti; bu Mısırlı, İskenderiye'nin teslim olmasını sağlayabileceğini iddia ediyordu[103] ama bu teklif olmadan bile, Şîrkûh'un şehirden çekilmiş olması, saldırmak için net bir davetiye çıkarıyordu. Frenklerin, artık bu noktada, Şâver'in ihmalkârlıklarından şikâyet etmek için gerekçeleri yoktu. Mesele bir düşmanı diğerine karşı savaşması için kullanmak olduğunda, geri planda kalmaya hazır olabilirdi ama şu anda kendi şehirlerinden birinin kurtarılması tehlikedeydi, bu yüzden de savaşın yükünü o omuzladı, kuşatma silah ve mancınıklarının yapım masraflarını üstlendi ve organize etti; "her konuya müdahil oldu."[104]

Bu kararlılık Selahattin Eyyubi'yi zorlu bir sınavla karşı karşıya bıraktı. Elinde yalnızca küçük bir Suriyeli birlik vardı. Şîrkûh'la iletişimi kesilmiş, tedarik zinciri bloke edilmişti. Şehir halkının onu desteklemekle kazanacağı pek bir şey yoktu ama kaybedeceği çok şey vardı. Eyyubi'ninse tek ümidi onların işbirliğinde yatıyordu. Surlu Vilyam, Şâver'in Mısırlı ordusu için sayı vermez, ancak Frenklerin sayısını yaklaşık 500 atlı ve 4.000 ila 5.000 piyade olarak ifade etmiştir.[105] Buna karşın, kuşatma altında olanların 50.000'den fazlasının eli silah tutabilecek durumda olduğu tahminini yapar ve bu kadar küçük bir gücün böylesi bir düşmanı surlarının ötesinde tutamayacağına dair endişeden bahseder. Aslında, İskenderiyelilerin kaçının Selahattin Eyyubi için savaşacağı veya savaşabileceği şüphelidir. Makrîzî'ye göre, Eyyubi'ye 20.000 at vermişlerdi,[106] ancak bu bilgi çağdaş yazarlarca teyit edilmemiştir. Şurası açık ki, Eyyubi'nin,

103. Surlu Vilyam 929.
104. Surlu Vilyam 934.
105. Surlu Vilyam 938.
106. *Khitat* 1.174; Maqrizi, Eyyubi'nin 1.000 atının olduğunu da ekler.

kaynaklarını idareli kullanması gerekiyordu. Surlu Vilyam, Suriyelilerin, sayıca eksik olmaları ve İskenderiyeli müttefiklerine pek güvenmemeleri dolayısıyla pek ender sıcak çatışmaya girdiğini bildirmiştir. İskenderiyeliler savaştığında "ruhsuz savaşıyorlardı ve diğerlerini yüreklendirmek adına da pek bir şey yapmıyorlardı".[107]

Kuşatmacılar, kurdukları savaş düzenekleri için kereste toplamak adına bağ ve bahçelerde ne varsa kesip biçtiler ve bütün şehre tepeden bakıp gözlemlemelerini sağlayacak "çarpıcı yükseklikte"[108] bir kule yaptılar ama asıl etkili silahları açlık ve psikolojik yıkımdı. Şâver, şehir halkına mesajlar gönderip vergi indirimleri öneriyordu ve ablukanın başlamasından üç ay sonra, Temmuz ayı itibarıyla, şehirde kıtlık yaşanmaya başladı. Ebu Şâme'ye göre, çok sayıda İskenderiyeli öldürülmüştü[109] ve Surlu Vilyam da bir sığınmacı akımından bahseder.[110] Selahattin'in, konumunu korumuş olması askerî olduğu kadar, diplomatik bir başarıydı ama bu şekilde sonsuza kadar direnmesinin mümkün olmadığı açıktı. Onu kurtarmak, seferin komutanı olarak Şîrkûh'un ödeviydi.

Şîrkûh, İskenderiye'den ayrıldıktan sonra ordusuyla Kahire'nin 684 km güneyindeki Kus'a kadar yürümüştü. Fetih umudunu o an itibarıyla kaybetmiş olmalıydı, çünkü göründüğü kadarıyla aradığı şey askerî avantaj değil paraydı. Surlu Vilyam'a göre, Kus'u ele geçirmek adına başarısız kalan bir girişimde de bulunmuştu.[111] İmâdeddin ise, farklı anlamlara çekilebilecek şekilde, Şîrkûh'un "bundan güç kazandığını"[112] söyler, belki de şehrin onu para karşılığı savuşturduğunu ima etmektedir. Şîrkûh buradan tekrar kuzeye döndü. Kendisiyle birlikte çok sayıda da Bedevi götürdü, ancak ordusunun, "yaşadığı güçlükler ve gördüğü terör"[113] yüzünden zayıfladığı söylenir ve bazı Türkmenler de, Şâver tarafından ayartılıp Şîrkûh'un hizmetinden çıkmışlardır.[114] Frenkler, denizyoluyla destek almışlardı ve Bâbeyn Savaşı'ndan önce olduklarından daha güçsüz durumda değillerdi. İskenderiye'nin ayrılıkçı tavrı, Mısır'da Şâver'e karşı herhangi bir genel harekete dönüşmemişti ve bunun

107. Surlu Vilyam 933.
108. Surlu Vilyam 932.
109. A.Ş. 427.
110. Surlu Vilyam 933.
111. Surlu Vilyam 934.
112. Bundari 64.
113. İ.Ş. 38.
114. Bundari 64.

bir sonucu olarak Şîrkûh'un seçenekleri artık sınırlıydı. Ibelinli Hugh'un halen köprüyü savunmakta olduğu Kahire'ye saldırabilirdi; İskenderiye'yi kurtarmaya gidebilirdi veya barış anlaşması yapabilirdi.

Bir anlatıma göre,[115] Kahire'ye doğru bir hamle yaptı ama bu hamlenin bir gövde gösterisinden öte bir şey olmaması muhtemeldir. Onun için en iyi olasılık kârlı bir barış anlaşmasıydı ve bu, Şâver'in da işine gelebilirdi. Suriyelilerin bozguna uğraması durumunda Frenkler fazlasıyla güçlü bir duruma geçecekti, dolayısıyla böylesi bir barış anlaşması Mısır'ı da dış müdahalelerden uzak tutabilirdi. Şîrkûh, bu konuyu tutsağı Kayseryalı Hugh ile ele aldı. Önerilen anlaşma koşulları, her iki tarafın da esirlerinin takas edilmesini, İskenderiye kuşatmasının kaldırılmasını ve Suriye kuvvetlerinin güvenli biçimde eve dönmelerini de içeriyordu. Hugh'un, kendi çıkarları için hareket ettiği düşünülür diye aracı olarak görev yapmaktan kaçındığı söylenir[116] ve bu yüzden görüşmeler Turbesselli Arnulf tarafından yapılmıştır. Amalric'in şahsi görüşleri kayıt altına alınmamıştır. İskenderiye'yi alması ve Şîrkûh'u bozguna uğratması onun için elbette ki daha iyi olurdu, ancak Şâver'in barış yapmak istemesi hâlinde durumunu korumakta da bir o kadar güçlük çekebilirdi. Tüm bunların sonucunda, anlaşma yapıldı.

Surlu Vilyam, İskenderiye kuşatmasının kaldırılışına dair bir resim bırakmıştır. Şehir halkı, Frenklerle "keyifli bir sohbet için" dışarı çıkmıştır ve Frenkler de, şehirden manzaralar görmeye gitmiştir.[117] Selahattin Eyyubi de Amalric'in kampındaydı, hakaretlerden korunması için kendisine bir koruma da verilmişti.[118] Suriyelilerin, Ağustos'un ilk haftasında şehirden çıktıkları ve 17 Ağustos'ta da Şâver'in, davul ve borazanlar eşliğinde bir fatih edasıyla şehre giriş yaptığı söylenmektedir. Ve "anlaşmada muazzam miktarda para kopardıktan sonra ... gururla kampına geri döndü."[119] Doğal olarak intikam istiyordu. İskenderiye Kadısı tutuklandı ve sonrasında ailesi tarafından kefalet ödendi; diğerleri, bağışlanana kadar Pharos'ta (İskenderiye Feneri'nde) tutuldular ve İbn Masâl da, Suriye'ye

115. *Khitat* 1.339.
116. Surlu Vilyam 936.
117. Surlu Vilyam 937.
118. Surlu Vilyam 938; *Khitat* 1.175: "Amalric'in, Frenklerin Kralı'nın karşısına çıktı ve onunla oturdu."
119. Surlu Vilyam 938.

kaçana kadar saklandı.[120] Ateşkes şartlarında belli ki, kayıt altına alınmamış bir genel af koşulu konmuştu; Selahattin Eyyubi de bu konudaki şikâyetini Amalric'e bildirdi. Amalric de Şâver'e anlaşmayı bozduğunu söyledi.[121] Selahattin Eyyubi, hasta ve yaralı adamlarının Filistin'e gemiyle nakledilmesini de istedi Amalric'ten. Şehirden nakledilenler arasında, bir süre bir şeker arıtımevinde gözaltında tutulduktan sonra Şam'a gitmesine izin verilen el-İdrisi de vardı. Amalric de kuşatma makinelerini kendisi yaktı, Kahire'deki birliğini getirtti ve Ağustos ayının sonuna doğru Aşkelon'a ulaştı; Şîrkûh ve Selahattin Eyyubi de 5 Eylül'de Şam'a ulaştılar.

Bu askerî sefer, Selahattin Eyyubi açısından bir devrin gelişine işaret ediyordu. Bu seferden önce, "zaferlerini" yalnızca kendisi bilmektedir,[122] ilk Mısır seferinde bir soru işareti konumundaydı ve *şihna* olarak yan roldeydi. Ama artık bu görece belirsiz pozisyondan çıkmış ve Amalric ile Şâver'e karşı tek başına durmuştu. Savaş alanında birlikleri yönetmiş ve İskenderiye savunmasının sorumluluğunu almıştı. Dolayısıyla herhangi bir Suriyeli çağdaşından daha fazlasını başarmış durumdaydı ve bu başarılarıyla deneyimleri, fırsat verildiğinde, idareci vasfının sorgulanamayacağı anlamına geliyordu.

Ancak herhangi bir fırsat elde edip edemeyeceği net değildi. Şîrkûh, iki yılını alan planına, iyi hazırlanmış ordusuna ve Bâbeyn'deki başarısına rağmen, ikinci kez Mısır'dan çıkarılmış, davasına destek veren yegâne şehir olan İskenderiye'deki dostlarını yüzüstü bırakmak zorunda kalmıştı. Şâver'i ve Frenkleri bir aradayken hiçbir zaman yenemeyecekmiş gibi görünüyordu ve Şâver, kendisinden veya Amalric'ten gelecek herhangi bir tehdide karşı durabilmek adına bir diğeriyle ittifak oluşturup karşıt tehdit oluşturacak şekilde sağlam bir pozisyon almıştı. Nureddin'in pozisyonu hakkında ise yalnızca tahmin yürütebiliriz. Hem o hem de babası, yayılmacı bir politika izlemişlerdi. Gerçi İbn Haldun, hanedanların varlıklarını sürdürmeleri açısından *asabiyye*'nin (birliktelik ruhu)[123] birleştirici gücünün altını çizmekte haklıydı, çünkü genişleme arttıkça, gücün daha dağınık hâle gelmesi kaçınılmazdı. Nureddin, Şâver'in para ve toprak vaatleri karşılığında iktiAyyadiye'de dön-

120. *Khitat* 1.175; A.S. 428'e göre İbn Masâl tutuklanmıştı.
121. A.S. 428.
122. Ayrıca bkz s.5.
123. *Muqaddima, passim.*

mesine yardımcı olmuştu. Şîrkûh'un fetih girişimine arka çıkarak yayılmacılığı desteklemişti, ancak kendisinin bu anlayışa ne ölçüde bağlı olduğu o kadar net değildir. Ailesinin herhangi bir üyesi için bir krallık kurma arayışında olmadığı için *asabiyye* doğrudan önem arz etmiyordu. Eğer Şîrkûh Mısır'ı almış olsaydı, Zengilerinkiyle boy ölçüşebilecek seviyede bir kuvvet merkezine sahip olmuş olacaktı ve her ne kadar kısa vadeli kazançlar umuluyor olsa bile, Nureddin muhtemel tehlikeleri kesinlikle görebilmiş olmalıydı.

İmâdeddin'e göre, Nureddin, otoritesini Şîrkûh'a emirler vermek için kullanmadı ama durumun güçlüğünü vurgulayarak ilgisini dağıtmaya çalıştı –"iki kere zorladın, ancak istediğin şeyi elde edemedin"– ve onu sınır kenti Humus'un başına verdi.[124] Belli ki, karmaşık duygular söz konusuydu. İmâdeddin bir şiir yazarak kendisini Selahattin Eyyubi'ye tanıtmış ve muzaffer bir komutan olarak Mısır'a dönüp İmamlığı, "hainlikle" elinde tutanlardan kurtarmasını istemişti.[125] Şîrkûh'un görüşleri kayıt altına alınmamıştır, ancak Selahattin Eyyubi'nin sözlerinden yapılan alıntıda şu ifadeye yer verilir: "İskenderiye'de öyle sıkıntılar çektim ki, asla unutmayacağım"[126] ve İbn Şeddad'a da Mısır'a geri dönmeye niyeti olmadığını söylemiştir.[127] 1167-68 yılı kışında Nureddin ona iki araziyi ikta olarak verdi; bir tanesi Halep'in batısındaki Kefr Tab topraklarında, diğeri de Halep'teydi (harita 3). Ve bununla beraber Selahattin Eyyubi, İmâdeddin'e göre, "hayal edebileceği her şeye kavuşmuş olduğunu düşünüyordu."[128]

Ama nihayetinde, ona yolu açan ne Şîrkûh ne de Nureddin oldu. 1168 yılının yazında Bizans İmparatoru Manuel tarafından Amalric'e bir elçilik heyeti gönderildi. Surlu Vilyam'a göre, elçiler, o güne kadar belli bir güçte ve büyük refah içinde bir ülke olan Mısır'ın, artık zayıf kimselerce yönetilen bir yer olarak biliniyor oluşunun imparatorun dikkatinden kaçmadığını bildirdiler.[129] İmparator, durumun bu şekilde devam edemeyeceğini düşünüyordu, ülkeyi başkalarının eline geçmekten kurtarmak adına, kolaylıkla başarıya ulaşacağını düşündüğü ortak bir saldırı önerdi. Surlu Vilyam'ın ta kendisi de bu öneriyi görüşmek üzere Konstantinopolis'e gönderilmişti, ancak

124. Alıntı A.S. 383.
125. Bundari 66.
126. A.S. 394.
127. İ.S. 39.
128. Bundari 70.
129. Surlu Vilyam 945.

Manuel bir başka operasyonla tutuklanmıştı. Vilyam Filistin'e geri döndüğünde, halihazırda bir karar alınmış olduğunu ve Amalric'in Mısır'a gitmek üzere ayrılmış olduğunu gördü.

Bu hamlenin doğrudan sebeplerinin ne olduğundan hiçbir çağdaş tarihçi emin değildir. Bunu bilmek açısından en iyi noktada olan Surlu Vilyam, Amalric'in, Şâver ve Nureddin'in temas içinde olduğuna dair raporlarla alarma geçmiş olabileceğini söyler[130] ve göründüğü kadarıyla sonrasında da Frenkler, Selahattin Eyyubi ve Şâver'in oğlu el-Kâmil'in birbirlerinin kız kardeşleriyle evlenerek Frenk karşıtı bir ittifakı sağlamlaştırmayı planladıkları şeklinde bir dedikodu duymuşlardır.[131] Vilyam bunun yanı sıra, Amalric'in, Hospitalier Şövalyelerinin başı tarafından ikna edildiğini de öne sürer; şövalyelerin lideri kendi ödeneğindeki kaynakları hesapsızca tüketmiş ve Amalric'in kendisine vaat etmiş olduğu Bilbeys ile etrafındaki toprakları alarak kayıplarını telafi etmek istemişti. İbn el-Esîr'in iddiasına göre, "Bu kıyılara geldiklerinden beri onların en cesur ve düzenbaz kralı olan" Amalric,[132] ikinci seferden sonra Kahire'de bırakılan Frenkler tarafından saldırıya geçmeye kışkırtılmıştı. İbn el-Esîr'in yazılarında, Thukididis tarzı söylevlere düşkünlüğü sezilir; bunlar tarihsel doğruluk için değil, uygun olduğunu düşündüğü argümanları iletmek için kullanılmıştır. İbn el-Esîr, Amalric'i bu plana karşı duruş sergiler şekilde tasvir eder, çünkü Şâver kendilerine hatırı sayılı miktarda para göndermektedir ve ayrıca eğer ona saldırırlarsa, bütün bir ülke kendilerine karşı çıkacaktır; Mısırlılar, böyle bir saldırı hâlinde muhtemelen Nureddin'i çağıracaktır ve Mısır, Şîrkûh gibi birinin idaresine girerse, bunun sonuçları ölümcül olacaktır. Karşı argüman da, Nureddin henüz adamlarını toplayamadan Mısır'ın zaten düşmüş olacağı ve barış yapmaya razı olacağı şeklindeydi.

Suriye'nin oynayabileceği rol açısından bakıldığında, Frenklerin Mısır saldırısının zamanlaması iyi seçilmişti. 1168 yılı sonbaharında Nureddin doğuya doğru bakar durumdaydı. Bedeviler, Caber Kalesi komutanını ele geçirmişti, Fırat Nehri'nin kuzeyindeki geçitlerden birinde stratejik olarak konumlandırılmış bir kaleydi (harita 8). Kale komutanı Nureddin'e getirilmişti; o da bu durumda Caber

130. Surlu Vilyam 948.

131. A.S. 430.

132. İ.A. 11.335. "Kıyı", Arapça *el-sahil* kelimesinin çevirisi olarak kullanılmıştır, Doğu Akdeniz kıyısının Frenklerin elindeki kısmına karşılık gelir.

Kalesi'nin teslim olması konusuyla ilgilenir hâle gelmişti. Bunun yanı sıra, Nureddin'in kardeşi Musullu Kutbeddin'in emrinde idareci olarak görev yapan Zeyneddin Ali Küçük ibn Begtikin ölmüştü. Nureddin'in kardeşi Kutb, birçok önemli şehri ve kaleyi idare ediyordu, bunlar arasında, Erbil, Tikrit, Sincar, Harran ve Musul Kalesi de vardı. İbn Şeddad, Nureddin'in, Zeyneddin'in ölümüyle beraber "açgözlülüğe sürüklendiğini" söyler[133] ve Ebu Şâme'ye göre de Frenkler, Nureddin'in kuzeyle meşgul olduğunu ve geri kalan Suriye birliklerinin de sınırı silahlandırmak üzere dağıldığını gayet iyi biliyorlardı.[134]

İmâdeddin'in tarihlendirmesine göre Amalric, Aşkelon'dan 1168 yılı Ekim ayının üçüncü haftasında ayrıldı ve 4 Kasım'da Bilbeys'e saldırdı.[135] Amalric'in başarılı olmasını sağlayabilecek tek şey, Nureddin'in reaksiyonundan önce davranmaktı; diğer yandan Şâver da, Bilbeys'i savunarak zaman kazanmayı umuyor olmalıydı, buradaki garnizonun komutası oğlu Tayy'ın elindeydi.[136] Tayy'ın, Amalric'e şu soruyu sorabilecek kadar özgüven sahibi olduğu söylenir: "Bilbeys'yi bir parça peynir gibi yiyebileceğini mi sanıyorsun?", buna Amalric'in verdiği cevap ise şöyledir: "Evet, Bilbeys peynir ve Kahire de tereyağı."[137] An itibarıyla, daha dayanaklı görünen Amalric'in özgüveniydi. Şîrkûh'un idaresinde üç ay dayanmış olan şehir, Frenk saldırısı karşısında neredeyse hemen düştü. Evlerin çoğu yakıldı, insanlar öldürüldü veya köle yapıldı; Arap tarihçilerin duyduğuna göre, "Kıyı'nın Frenkleri arasından gelen ayaktakımı"[138] Amalric tarafından davet edilerek onların yerine yerleşti. Ebu Şâme'nin bildirimine göre Amalric, esir düşenleri serbest bırakmıştır,[139] ancak bu bilgi Surlu Vilyam tarafından teyit edilmez ve İbn el-Tahir, Bilbeys'de yapılan sert muameleyi, Kahire ve Fustat halkının kararlı direnişinin sebebi olarak gösterir.[140]

133. İ.S. 39; Kutbeddin, kardeşi Seyfeddin'in Hicretten Sonra 544'teki ölümünün ardından yerine geçmiştir (ayrıca bkz s.21).
134. A.S. 389.
135. Bundari 74
136. Bu isim konusundaki karışıklık için, karşılaştırma yapmak adına bkz. A.S. 415: "Şâver'in üç oğlu vardı, Tayy, el-Kâmil ve Süleyman"; A.S. 431 ve 434'üncü sayfalarda Tayy Abi Tayy'ın yerine kullanılmıştır; 455'te ise "Şâver'in iki oğlundan, el-Kâmil ve kardeşi el-Tari'den" bahsedilmektedir.
137. A.S. 431.
138. İ.F. 4.1.23.
139. A.S. 431.
140. İ.A. 11.336.

Frenkler, Bilbeys'de beş gün bekledikten sonra Kahire'ye doğru ilerlediler ve 13 Kasım'da burada kamp yaptılar. Surlu Vilyam yürüyüşün yavaşlığını eleştirir ve yalnızca tek bir günlük yolculukla alınabilecek mesafeyi on günde geçtiklerini öne sürer.[141] Bu yaklaşım biraz abartılıdır, çünkü bu on gün, Amalric'in askerlerini yeniden toplamak için geçirdiği beş günü de kapsar; ancak şu bilgiyi eklediği noktada haklı olabilir: "Bu olayın gizli yönlerini bilenler", gecikmeyi Şâver'in entrikalarına bağlıyorlardı. Şâver, Frenk ilerleyişini durdurmak adına kesinlikle elinden gelenin en iyisini yapmış olmalıydı ama bu onun tek hamlesi değildi. Dırgam'a karşı gerçekleştirdiği kendi seferinde, Kahire'ye yaptığı ilk saldırı püskürtülmüş olsa bile, direniş görmeden Fustat'ı almayı başarmıştı. Frenkler'in bu örneği izleyerek hareket etmeleri durumunda, Fustat'ın düşmesi, sağlayabileceği erzak ve barınak dolayısıyla Kahire için bir kez daha ölümcül olabilirdi ve Şâver, 12 Kasım'da, ümitsizlik içinde şehri ateşe verdi. Söylenenlere göre 20.000 küçük şişe nafta ve 10.000 meşale kullanılmıştı.[142] Erkekler, kadın ve çocuklar akın akın şehri terk ettiler, "yeniden doğuş için mezarlarını terk edercesinegidiyorlardı."[143] Ayda 20 dinarlık bir gelirin servet sayıldığı bir dönemde, Kahire'ye kadar olan kısa yolculuk için eşek veya deve kiralamak 10 ila 30 dinar arasındaydı.[144] Fustat terk edilirken bırakılan mallar, Fatımi filosundan denizcilerce yağmalandı. Onların gemilerinde de yangınlar başladı,[145] Fatımi ordusunun büyük kısmını oluşturan Zenciler tarafından çıkarılmıştı bu yangınlar.

Amalric ise, Kahire çevresindeydi ve Birket el-Habaş'ta kamp kurdu; burada kendisine anlaşma teklifini getiren Şems el-Hilafe ile buluştu. Teklifin şartları kabul edilemez bulununca, şehrin doğu tarafındaki Bâb el-Barkiya'ya doğru çıktı ve Makrîzî'ye göre, o kadar şiddetli bir saldırı gerçekleştirdi ki, Kahire neredeyse düşüyordu.[146] Gerçi bu saldırı adına çok az kanıt vardır ve kampın yerinin değiştirilmesi için en makul açıklama, Amalric'in müzakerelerde elini güçlendirme girişimi olarak görülebilir. Bunun üzerine Şems el-Hilafe yeni bir teklifle çıkageldi; bu teklife dair, 400.000, 1.000.000

141. Surlu Vilyam 951.
142. Ayrıca bkz A.S. 432; *Khitat* 1.339.
143. *Khitat* 1.339.
144. Karşılaştırma A.S. Ra. 2.33.
145. Ayrıca bkz İ.F. 4.1.33.
146. *Khitat* 1.339.

veya 2.000.000 dinar olarak farklı rakamlar söylenir.[147] Doğulu ve Batılı kaynaklar, ilk aşamada hemen 100.000 dinar ödendiği konusunda hemfikirdir ve Şâver, paranın geri kalanını toplamak için kendisine zaman tanınmasını istemiştir.[148] Bu noktada Amalric, Şâver'in Bilbeys'te yakalanan oğlu Tayy'ı serbest bıraktı ve Kahire'nin yaklaşık 11 km kuzeyine el-Matariya'ya çekildi. Şâver'in "sıklıkla gelen ama sonuç getirmeyen elçilerinin" görüldüğü sekiz günün ardından[149] Amalric daha da kuzeye, Kahire'den 32 km uzakta, Bilbeys yolundaki Saryakus'a geçti. Yaptığı yegâne askerî hamle, küçük bir filonun geçmesi için Nil'i temizlemek üzere Toronlu Humprey'i göndermekti. Makrîzî, bu filoyu yaklaşık 20 kalyon olarak tahmin etmiştir[150] ve bu filo Tanis, Aşmun ve Minyat Amr'a saldırmıştır.

Şems el-Hilafe'nin oğlu Musa, İbn Abî Tayy'a, Şâver'in, Nureddin'den yardım istemeyi reddettiğini söylemişti,[151] ayrıca yine onun söylediğine göre, ilk olarak Fustat'ın yakılmasından sonra ve sonrasında da Şâver'in Amalric'i parayla kendi tarafına çekme girişiminden sonra Nureddin'e mektup yazan kişi Halife el-Âdıd'dı.[152] Ancak bu bilgi neredeyse kesin diyebileceğimiz şekilde yanlıştır, çünkü o dönemde Nureddin'in kançılaryasında görevli olan İmâdeddin, Şâver'den bir dizi mektup geldiğini bildirmiştir.[153] Elbette şu da mümkündür ki, Amalric, muhtemelen Şems el-Hilafe'nin da tetiklemesiyle, Suriye'den gelebilecek tehlikeyi dikkate almamıştı, çünkü Şâver'in Şîrkûh'u Mısır'a tekrar davet etmeyeceğini düşünüyordu. Surlu Vilyam, Amalric'in, Miles de Plancy'nin başarısız tavsiyeleriyle yanlış yönlendirildiğini öne sürer. Ona göre Plancy, Kahire'yi ele geçirmek için bastırmaktansa kendisine ayırabileceği bir fidye almanın daha memnun edici olacağını söylemiştir, çünkü şehri ele geçirirse ganimeti askerleriyle paylaşmak zorunda olacaktır.[154] Amalric'in Kahire'den geri çekilişi kesinlikle bir pazarlığın parçası olarak açıklanabilir ve bu pazarlık koşullarına göre Mısırlıların para toplamasını bekleyecekti ama bu durum, pozisyonunu güçlendirmek adına niçin çok istekli

147. Bundari 74; A.S. 433.
148. Surlu Vilyam 953; A.S. 433.
149. Surlu Vilyam 953.
150. *Khitat* 1.214.
151. Alıntı A.S. 432.
152. A.S. 391.
153. Bundari 74.
154. Surlu Vilyam 954: "Homo inverecundus, clamosus, detractor, seditiosus."

davranmadığını bütünüyle açıklamaz. Problemin çözümü adına nihai bir çözüm oluşmamıştır ve şunu söyleyebiliriz ki; Amalric işleri ağırdan alırken Nureddin de bir o kadar hızlıydı.

Amalric'in Bilbeys'e saldırmasından itibaren geçen bir aylık süre içinde Nureddin'in ordusu Şam'ın güneyinde kampta, harekete geçmeye hazır hâldeydi. Kendisi ise Halep'teydi ve bu sırada Frenklerin harekete geçtiğini duyan Şîrkûh da onunla buluşmak üzere Humus'tan ayrılmıştı. İbn el-Esîr hikâyeye biraz daha detay katar; söylediğine göre Nureddin, Humus'tan Şîrkûh'u getirmek üzere Selahattin Eyyubi'yi yollamıştır ve böylece amca ile yeğeni Halep'in bir mil uzağında buluşmuşlardır.[155] Sonrasında Nureddin, Şîrkûh'a 200.000 dinar verir ve diğer tüm ihtiyaçların da karşılanması için hazinedarını görevlendirir. Selahattin Eyyubi, Mısır'a dönmek konusunda isteksizdir, ancak Şîrkûh'un da teşvikiyle Nureddin ona sefere katılma emri vermiştir. İmâdeddin, bu noktada Nureddin'in, Caber Kalesi'ni ele geçirmek üzere harekete geçtiğini, Şîrkûh'un ise, Türkmenlerden oluşan bir gücü bir araya getirmek üzere arkada bırakıldığını bildirmektedir.[156] Nureddin, Caber Kalesi'ne 24 Ekim'de ulaşmıştır ve Amalric'in Aşkelon'dan yürüyüşünün de Ekim'in üçüncü haftası olarak belirtilmesi dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki, Suriyeliler, Frenklerin toplandığını duyunca herhangi bir yardım çağrısı beklemeden hazırlıklara başlamışlardır.

Nureddin, Aralık ayının başında Şam'a döndüğünde Şîrkûh Şam'ın güneyindeki Rasülma'da kamp hâlindeydi. 5.000'in üzerinde atın yer aldığı bir güç toplamıştı; Nureddin de bunun üzerine bazı emirlerle birlikte 2.000 at daha ekledi. Surlu Vilyam'ın ifadesine göre "işin yükünü onunla paylaşıyordu".[157] Böylesi rakamlar, hizmetlileri ve kampı takip eden sivilleri saymadığı için askerî gücün tamamını temsil etmez. Örneğin bu olayda da İbnü'l Furât, Nureddin'in birliğini saymadan Şîrkûh'un süvarilerini abartarak 7.000 rakamını verir, atlı ve yayan olarak sefere çıkan birlik için verdiği toplam sayı ise 70.000 seviyesindedir.[158] Bu rakam kesinlikle biraz abartılıdır,

155. İ.A. 11.338; Ehrenkreutz (51) Şîrkûh'un tereddüt ettiğini öne sürer: "Belki de bir sefer düzenlemeyi fazlasıyla riskli buluyordu." Bu yaklaşım kabul edilemez. İmâdeddin, Şîrkûh'un geri dönme hevesinden bahsetmiştir (ayrıca bkz bkz. Bundari 71, 75) ve Nureddin'in Ebu Şâme tarafından alıntılanmış saptaması (394) ("eğer Mısır'a gitmeyi ertelerseniz, bu durumda çare benim kendim gitmem olacaktır") harekete geçmenin önemini vurgulayan retorik bir vurgu olarak alınabilir.
156. Bundari 75.
157. Surlu Vilyam 950; ayrıca bkz Bundari 76.
158. İ.F. 4.1.26-7.

ancak büyük bir güç oluşturulmuş olduğu da aşikârdır. Nureddin, son bir cömertlik sergileyerek her bir atlı askere 20'şer dinar ikramiye vermiştir ve Surlu Vilyam'a göre Mısır'a kadar yüklerini taşıyabilmeleri için kendilerine yeterince deve de verilmiştir.

Şîrkûh'un "çok sayıda Türk'ten oluşan bir toplulukla birlikte"[159] harekete geçmiş olduğuna dair haber geldiğinde Amalric hâlâ Saryakus'taydı. Bunun üzerine Bilbeys'e geri çekildi ve burayı bir üs olarak kullanmak üzere karargâh hâline getirdi ve sonrasında, Aralık ayının dördüncü haftasında, yani Kahire'ye ulaştığı ilk tarihten yaklaşık kırk gün kadar sonra çölde Suriyelilerin yolunu kesmek üzere ordusunu yola çıkardı. Bu girişim başarısızlığa uğradı; gözcüleri tarafından Amalric'e, Şîrkûh'un Nil'e ulaşmış olduğu söylendi. Bu aşamada Şâver'in, Frenklere saldırmak üzere kendisine katılması için Şîrkûh'a davet gönderdiği söylenir. Şîrkûh'un verdiği yanıta göre, düzenlenen ikinci sefer sırasında Frenk ordusu Nil'in batısında yok edilebilecekken kendisinin de böylesi bir saldırı planı olmuştu.[160] Durum itibarıyla Amalric'e geri çekilebileceği açık bir hat kaldı, başarıya ulaşmak adına ise daha fazla ümidi kalmamıştı. Birliklerini Bilbeys'te topladı ve sonrasında Fakus'a doğru hareket etti ve nihayetinde de Ocak 1169'da Mısır'ı terk etti.

Surlu Vilyam, Amalric'in Bilbeys'ten çekilme tarihini 2 Ocak 1169 olarak vermektedir[161] ve göründüğü kadarıyla Şîrkûh Kahire'ye 8 Ocak'a kadar girmemiştir.[162] Şîrkûh, Frenkleri hâlâ müttefik olarak çağırabilmesi ihtimali varken Şâver'in çok yakınlarına gitmek istememiş olabilir. Arap kaynaklarındaki entrika ve karşı entrika hikâyeleri dolayısıyla tablo karmaşık görünse de, durumun mantığı oldukça nettir. Şâver, Mısır'da ne Suriyelileri ne de Frenkleri istiyordu ve herhangi bir anda kendisi için hangi taraf daha az tehlikeliyse, onunla ittifak yapmaya hazırdı. Halife el-Âdıd ise vezirlikteki değişimlerle yakından ilgilenmiyordu ve eğer Şîrkûh kendisine hizmet etmek istiyorduysa, buna itiraz etmeye pek niyeti yoktu. Sünniler daha önce Fatımilerin hizmetine katılmıştı ve el-Âdıd için

159. Surlu Vilyam; Şîrkûh'un Sedr'e ulaştığı bildirildiğinde, Şâver'in, Amalric'ten bir miktar parayı geri istemesi için Şems el-Hilafe'yi gönderdiğine dair anlatımı karşılaştırmak için bkz. A.S. 434. Amalric'in şöyle söylediği aktarılmıştır: "Sizin akıllı biri olduğunuzu ve Şâver'in da kral olduğunu biliyorum. Bir şeyler olmamış olsa, benden size bu kadar büyük miktarda para vermemi istemezdiniz."

160. A.S. 434.

161. Surlu Vilyam 956.

162. İ.A. 11.339 (Cemaziyelahir ayı yerine Rebiülahir ayı verilerek).

Frenklere göre kesinlikle daha az tehlikeliydiler. Şîrkûh'a gelince, hem daha önceki eylemlerinden hem de bunların İmâdeddin tarafından yorumlanışından açıkça anladığımız şekilde, Şâver'in rızası olsun ya da olmasın Mısır'da kendine yer edinmek niyetindeydi. Nureddin'in talimatları doğrultusunda hareket ediyordu, ancak bu ast pozisyonunu fazla vurgulamak doğru olmaz. Pratikte, Suriye'den ayrıldığında o ve birlikleri, Suriye ordusunun yabancı bir ülkeye sefere çıkmış bir bölümü olmaktan ziyade ganimet peşinde koşan bağımsız maceracılar olarak düşünülebilir.

10 Ocak'ta Şîrkûh, Halifenin huzuruna çıktı ve 18 Ocak'ta Şâver öldürüldü. Şâver, Şîrkûh'a hediyeler göndererek hoş görünmeye çalışmıştı ve bir ölçüde başarmış görünüyordu, çünkü kaynaklar Şâver cinayetini Şîrkûh'un planlamadığı yönünde genel olarak fikir birliği içindedir.[163] Hatta İmâdeddin'in ifadelerine göre Şîrkûh, Ziyâeddin İsa'yı gönderip Şâver'i tehlikeye karşı uyarmıştı[164] ayrıca Şîrkûh'un ordu komutanı olarak görev yapıp sivil idareyi Şâver'e bırakmaktan kendisinin de memnuniyet duyabileceği de söylenebilir. Ama böylesi bir yaklaşım beraberindekileri ve bilhassa da Selahattin Eyyubi'yi tatmin etmiyordu; Eyyubi'nin şu ifadeleri kullandığı söylenir: "İktidar Şâver'in elinde olduğu sürece, bizim hiçbir otoritemiz yok."[165]

Herkesçe paylaşılan ortak hikâyeye göre,[166] sisli bir günde Şâver Suriye kampını ziyaret etmek üzere atıyla dışarı çıkmış ve Selahattin Eyyubi onu, İzzeddin Curdik'in de yardımıyla atından düşürmüştü. Olay gerçekleştiği sırada Şîrkûh orada değildi ve Selahattin Eyyubi ile Curdik, onun dönüşünü beklemek üzere Şâver'i bir çadırda tutmuşlardı. İmâdeddin şöyle yazmıştır: "Halifenin sarayından birbiri ardına ulaklar gelip Şâver'in kellesini istedi ve istedikleri şeyi alana kadar gitmeyi reddettiler."[167]

Arap yazarlar tarafından bu katli açıklamak veya gerekçelendirmek adına çok sayıda teori üretilmiştir. Ebu Şâme tarafından yapılan bir açıklamaya göre, Halife bu konuyu, buluştuklarında Şîrkûh'la konuşmuştu.[168] Bir başka söylenti de Şâver'in, Şîrkûh'u bir Barmecide bayramında öldürmeyi planladığı ve oğlu el-Kâmil

163. Ayrıca bkz A.S. 435.
164. Bundari 78.
165. A.S. 398.
166. Ayrıca bkz A.S. 398-9, 436; İ.A. 11.430; Sibt 277.
167. Bundari 78.
168. A.S. 435.

olmasa Şîrkûh'un öldürülmüş olacağı şeklindeydi.[169] Ehrenkreutz, Şâver'in "kötü performansından son derece büyük hayal kırıklığı duyar hâle gelmiş olan saray nizamının" rolünün önemini vurgular.[170] Nureddin'e verilmiş vaatleri belirtir ki "bazı raporlarda bu vaatler Mısır'ın tüm üretiminin üçte birine tekabül eder". Ayrıca yine Ehrenkreutz'un iddiasına göre, Şîrkûh'un göreve gelmesiyle birlikte "halife [Nureddin'e] bildirimde bulunarak, bundan böyle Mısır'ın savaş zamanlarında mali yükümlülüklerini halifeliğin değil, Sultan'ın komutanının yerine getireceğini söylemiştir".

Sarayda birtakım Suriye destekçilerinin olduğunu varsaymak pek mantıksız olmayacaktır. El-Fâdıl, bu dönemde kendi çıkarı için tabi olduğu gücü değiştiren kişiler arasında en belirgin örnekti ama bu konuda yalnız değildi.[171] Frenklerle Suriyeliler arasında süregelen çekişmenin Mısır kaynaklarını tüketmesi ve yarattığı tehlike, el-Âdıd'a sadık, evcilleştirilmiş bir Suriye gücüyle sonlandırılabilirdi; bu güç Mısır'da yerleşik olmalıydı ve her türlü saldırıya karşı savunmayı isteyecekleri topraklar verilerek memnun edilmeliydi. Bu değerlendirmeye itiraz edilemez, ancak Mısır'da rol oynayan oyuncular teker teker ele alındığında, Suriyelilerin bunlar arasındaki en büyük güç olduğu unsurunu da göz ardı edemeyiz. Amalric ve Şâver bir araya geldiklerinde bile onlara denk bir güç oluşturmakta zorlanırken, Halifenin, Ermeni okçularıyla, etkinliği soru işareti uyandıran Siyahi alayı ve vezirin ordusundan kalanlarla kendi isteklerini kabul ettirecek durumda olmadığı açıktı. Şâver'in kariyerinin detaylarında görüldüğü ve teorisyenler tarafından da kanıtlandığı üzere,[172] halifenin ve vezirin gelirleri ayrıydı ve her ne kadar Saray kaynakları Mısır ekonomisinin iniş çıkışlarından etkileniyor olsa da, idari masrafların vezir olarak seçilen kişi tarafından karşılanması bekleniyordu. Bunun bir sonucu olarak, Suriyelilerin gücü ve sabırsızlığı, Şâver'in güçsüzlüğüyle ve el-Âdıd'dan destek alamaması nedeniyle çağdaşları tarafından zayıflık olarak görülen durumla birleştiğinde, olayların başka şekilde sonuçlanmasını beklemek güç olacağından, herhangi bir Fatımi inisiyatifine pek fazla bir ihtiyaç duyulmuş olamazdı. O dönemdeki entrikaların boyutları

169. Ayrıca bkz İ.A. 11.339; A.S. 396.
170. Ehrenkreutz 57.
171. Ayrıca bkz *Khitat* 2.92 ve 378, saray hizmetkârlarından biri olan ve Eyyubi'nin bölük komutanlığına yükselen Masrur'un hayat hikâyesi anlatılmaktadır.
172. Ayrıca bkz el-Makhzumi 44.

şu anda bütünüyle ortaya çıkarılamaz ama Şâver'in en azından biraz sempatiyi hak ettiğini söyleyebiliriz. Hayatının hiçbir döneminde düşmanlarıyla başa çıkabilecek kadar gücü olmamıştı. Ancak kurnazlığı ve gözü pekliği sayesinde pozisyonunu koruyabilmişti ve yaşamının sonunda, Selahattin Eyyubi'ye zenginliğin askerî güçle desteklenmediği sürece işe yaramaz olduğunu göstermiş oluyordu.

Bu olaylardan sonra Halife, Mısır geleneğini takip ederek Şîrkûh'un vezirlik görevini onadı.[173] Diğer yandan, Şâver'in oğullarını sarayda tutarak elinde bir koz bulunduruyordu. Surlu Vilyam'a göre, "Türklerle" gizli pazarlıklar yapmadıkları sürece onları korumaya söz vermişti[174] ve bu şartı çiğnemeleri hâlinde öldürüleceklerdi.[175] Hem Şîrkûh hem de Halife için bilinmezlik içerebilecek olan nokta ise Kahire halkının Suriyeli bir vezire nasıl tepki vereceğiydi. İbn el-Esîr'in ifadelerine göre Şîrkûh vezirlik görevini almak için şehre girdiğinde, karşısına şehir halkı çıktı.[176] Açık alanda olsalardı, atlı adamlarının askerî eğitim almamış insanlardan korkmasına gerek yoktu ama dar sokaklarda kalabalık avantajlıydı ve durumun Şîrkûh aleyhine dönmesi hâlinde alternatif bir vezir yaratmak Halifenin ilgi alanına girebilirdi. Bununla beraber İbn el-Esîr'in anlattıklarına göre Şîrkûh kalabalığa döndü ve Halifenin izni üzerine Şâver'in sarayını yağmalayabileceklerini söyleyerek dağılmalarını sağladı. Başka bir sorun yaşandığına dair herhangi bir kayıt yoktur, ancak Şîrkûh Kahire'yi Fustat'tan gelen mültecilerden temizlemek gerektiğini düşünüyordu ve onlara evlerine dönme emri verdi. Onlar da nerede barınabileceklerini sorduklarında Şîrkûh onlara "adilane vaatlerde bulundu"[177] ve aşama aşama Kahire'den uzaklaştırıldılar. İbn Cübeyr Nisan 1183'te Fustat'ı ziyaret ettiğinde yangının izleri hâlâ görülebiliyordu ama

173. Ayrıca bkz s.6.

174. Surlu Vilyam 957.

175. Ölüm tarihlerinde uyuşmazlıklar vardır; Bundari 85 ve A.S. 455'te "Pazartesi 4 Cemaziyelahir" (=5 Mart) olarak verilmiştir. Ehrenkreutz (58) Cemaziyelahir ayı yerine Cemaziyelevvel ayını (=3 Şubat) veren daha sonraki bir versiyonu takip eder. Bu tarih, Şîrkûh'a el-Kâmil'in kellesinin sunulduğunu söyleyen hikâyeyle desteklenir (ayrıca bkz bkz. İ.F. 4.1.33) ama bu yöndeki daha güçlü bir argüman 5 Mart'ın çarşamba, 3 Şubat'ın pazartesi gününe denk geliyor oluşudur.

176. İ.A. 11.340 Ayrıca bkz Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, 14. yüzyıl Kahire'sinc atıfta bulunularak: "Bu olayların çoğunda... rejime karşı popüler bir destek veya muhalefet biçimi yoktu. Kalabalıkların kendi iradesi yoktu"(165); "yağma ihtimali Memlukler tarafından kontrol altında tutulduğu sürece kitleler rejime karşı organize olmalarının önüne geçilecek şekilde manipüle edilebiliyordu" (184).

177. *Khitat* 1.339.

şöyle yazdı: "Şehrin büyük bölümü yeniden inşa edilmiş ve ardı ardına binalar dizilmiş."[178]

Nureddin "Mısır'ın fethini" duyduğunda,[179] haberin her yana duyurulmasını ve ülkenin tüm şehirlerinin süslenmesini emretti. Gerçi, Şîrkûh'un Fatımilerin veziri olmak görevini kabul etmiş olmasından hiç memnuniyet duymadığına dair güçlü bir söylenti vardı. Bu söylenti Şemseddin Ali'ye dayandırılıyordu. Şems'ın kardeşi Mecdeddin, Nureddin'in üvey kardeşiydi ve Şemseddin'e göre, Nureddin memnun olmak bir yana dursun, Mısır'ın alınmamasını bile tercih ederdi. Bu yüzden de Şîrkûh ve Selahattin Eyyubi'yi iktidardan düşürmenin planlarını yaptı ama bunu başaramadı; "El-Âdıd'a yazdığı mektuplarda sık sık, Şîrkûh'un uzaklaştırılması gerektiğine dair işaretler bulursunuz ve bunu açıkça dile getirebiliyor olsaydı, gerçekten yapardı." Bu iddiayı teyit etmek adına aktarılan cümlede de Nureddin, ordusunun Şîrkûh'a Suriye'de ihtiyacı olduğunu yazmıştır.[180] Bu türden söylentiler Nureddin'in yaşamının sonlarına doğru bu yönde daha fazla gerekçe oluşmasıyla beraber yoğunlaştı. Ama bu ilk dönemlerde Şîrkûh'un, Halifenin gücüne karşı çıkabileceğini pek beklemiyor olmalıydı. Şîrkûh yerine Şâver'in göstermelik bir lider olarak kalmasını tercih ediyor olmalıydı, ancak adamlarının geri dönmesini ve Mısır'ı Frenklere bırakmasını istiyor olamazdı.

Şîrkûh, Halifeyi yerinden etmeyi kendisi de istemiş olsa bile bunu gerçekleştirmek adına çok az fırsatı olacaktı, çünkü göreve gelişinin üçüncü ayında, 23 Mart'ta hayatını kaybetti. Bu ölüm o kadar aniydi ki, zehirlenerek öldürüldüğüne dair söylentilerin dolanmasına neden oldu.[181] Nasıl öldüğüne dair daha başka, daha basit açıklamalar da vardı. İbn Şeddad'ın "kaba et"[182] dediği şeye düşkünlüğü vardı; Ebu Şâme da, doymak bilmez bir iştahı olduğunu ve "et yemeyi sevdiğini, gece gündüz yediğini"[183] bildirmektedir. Belirtilene göre bu alışkanlığı ciddi hastalıklar doğurmuş ve sonunda ani bir ölüm için Juvenal'in verdiği reçeteye, yani yemekten sonra yapılan sıcak banyoya yenik düşmüştü. Ardında 500 memluk'ten oluşan Esediye gücü, büyük miktarda para, atlar ve yük hayvanları

178. *Travels* 54.
179. A.S. 437.
180. A.S. 437.
181. Ayrıca bkz İ.F. 4.154.
182. İ.S. 40.
183. A.S. 438.

kalmıştı, ayrıca görevini devralacak olan kişi kim olursa olsun, Mısır'daki güç dengelerini değiştirme fırsatı ona kalmış olacaktı.

Selahattin Eyyubi, Şîrkûh'un hayatta kalan oğlu Nasreddin'e gönderdiği taziye mektubunda, bu haber üzerine Amalric'in, Tanrı'ya şükrettiğini ve şöyle söylediğini iletti: "Bugün Mısır'a doğru işe koyulmalıyım."[184] Aslında Frenkler yeniden harekete geçmeye hazır değildi ama hem onlar hem de Mısırlılar, Suriyelilerin, liderlerinin ölümüne nasıl tepki vereceğini görmek için sabırsızlanıyor olmalıydılar. Suriye gücü ne homojendi, ne de herhangi bir kumanda zinciriyle organize olabilmiş hâldeydi. Irklara göre başlıca gruplar Kürtlerden ve Türklerden oluşuyordu. Askerlerden bazıları Şîrkûh tarafından göreve getirilmişlerdi ve ölümüyle birlikte işverenlerini kaybetmiş durumdaydılar. Şîrkûh'un memlukleri, teoride onun mülkünün bir parçasıydılar, ancak her ne kadar Memluk kölelik sistemi hizmetini çağrıştırıyorduysa da, itaatkârlığı gerektirmiyordu, dolayısıyla memlukler, kendi çıkarlarını gözeten bir grup olarak düşünülebilir. Bu gruplar haricinde, Nureddin tarafından getirilmiş Emirler vardı. Şîrkûh'un emriyle gönderilmişlerdi, ancak ölümünden sonra onlara ne olacağı konusunda belirgin bir kanun yoktu. Böylesi bir genel tablo, ilk bakışta felaketmiş gibi görünmektedir, ancak bölünmelere neden olan unsurlar ortak çıkarlarla dengeleniyordu. Suriyeliler suyun başındaydı ve potansiyel kâr öylesine fazla ve belirgindi ki; uzun süreli bir rekabet anlamsız görünüyordu.

Teoride, Nureddin'in emirleri, Şîrkûh'un yerine bir ordu komutanı atayabiliyordu ama aslında vezirlik Halifeyi ilgilendiren bir meseleydi. Pratikte de, çağdaş tarihçiler bu iki mevki arasında ayrım yapmamaktadır.[185] Şâver'in düşüşü, an itibarıyla Mısır'da baskın askerî gücün Suriyeliler olduğunu netleştirmişti ve Şîrkûh'un halefinin iki rolü de yerine getireceğini varsaymak mantıklı görünüyordu, ancak kimin tarafından ve nasıl atanacağına dair tartışmalar olması olası görünüyordu. Yerinde olduğunu düşündüğü argümanları kayıt altına alan İbn el-Esîr, halifenin ta kendisinin, danışmanlarından gelen "Yusuf'tan daha zayıf ve daha genç birini bulamazsınız"[186] tavsiyesi üzerine Selahattin Eyyubi'yi seçtiğini

184. Leiden, *el-kitab el-thani fi'l-ritha.*

185. İ.A. 11.343 hem ordu komutanlığından hem de Fatımi vezirliğinden "Mısır'daki Nurid emirlerin" tutkusu olarak bahseder; ama bunların ayrılabilir unsurlar olduğunu ima etmez.

186. İ.A. 11.343; Ehrenkreutz (67), "sefer ordusunun Mısır'daki en etkili askerî birliği oluşturduğunu" belirtirken, Eyyubi'nin dinamik kişiliğine rağmen El-Âdıd'ın

bildirmiştir. İbn el-Esîr'in kayıtları şöyle devam eder: "Bu mevkiye kendisi gelmek isteyen emirlerden hiçbiri ona itaat ya da hizmet etmedi"; ancak bu versiyonda belirtildiğine göre, bazı pazarlıkların ardından Selahattin Eyyubi çoğunluk tarafından kabul edildi. Eyyubi'nin seçilmesinin nedenine dair böylesi bir açıklama, Bâbeyn ve İskenderiye'de yaptıklarına rağmen, Eyyubi'nin Suriye emirlerinin en zayıfı olarak görülebileceği önermesini kabul edersek inandırıcı olabilir. Elbette ki Eyyubi'nin methiye yazarları böylesi bir durumdan söz etmezler. Örneğin el-Wahrani şöyle yazmıştır: "Şîrkûh'un ölümünün ardından insanlar vezirliğin, onun ailesi içinde kalması gerektiğinde hemfikirdiler, bunun nedeni de sahip oldukları bilinen liderlik vasfı ve sağlam idari gücün yanında cömertliklerine ve askerî yetkinliklerine şahit olunmasıydı."[187] İmâdeddin ise bundan daha gerçekçi ve daha detaycıdır. Onun yazdıklarına göre, "farklı görüşlerin olduğu" üç günlük resmî yas süresinin ardından Suriyeli emirler Selahattin'de karar kıldılar ve "Sarayın Efendisinin onu vezir yapmasını sağladılar".[188] Görev için çok sayıda başka aday da vardı, bunlar arasında Selahattin Eyyubi'nin dayısı Şihabeddin el-Hârimî ve en fazla destekçiyle gelen, adayların en kıdemlisi Türk emir Aynu'd Devle el-Yârûkî da vardı. Geriye kalan adaylardan ikisi, Seyfeddin el-Meştub ve Kutbeddin Hüsrev Kürttü ve aday listesi konusunda İmâdeddin'le hemfikir olan İbn el-Esîr'e göre arabuluculuk rolü bir başka Kürt Ziyâeddin İsa tarafından üstlenilmişti.

Elbette şu da muhtemeldir ki, el-Âdıd'ın danışmanları Suriye saflarını bölmek umuduyla ön seçimde Selahattin Eyyubi'yi seçmiş olabilirler. Gerçi bu bağlamdaki kanıtlar söylentiden ve akla yakın argümanların dile getirilmesinden ibarettir diyebiliriz. Bununla beraber şu nokta kabul edilmelidir ki, bu mevki bireysel çekişmelerle karmaşık hâle gelmiş olsa da, Suriyeliler kendi davalarını daha ileriye taşıyabilecek yetkin bir lider istiyor olmalıydılar. Selahattin Eyyubi de, bu anlamda üzerinde uzlaşılabilecek bir adaydı. İkinci Mısır seferindeki sicili sayesinde askerî melekeleri lekesizdi. Seçimi kazanmak adına Şihabeddin ve Aynu'd Devle birbirlerine karşı

onu saray nizamının etkisi altına almaya çalıştığını umduğuna dair... kesin işaretler olduğunu da" öne sürer. Ayrıca İtti'az el-Hunafa'nın otoritesi üzerine alıntıladığı bir plandan bahseder, buna göre saray, Bahaeddin Karakuş tarafından komuta edilen süvarileri kendi hizmetine alacak ve vezir olarak da "onlardan biri olan bir Fatımi ordu mensubu" atayacaktır.

187. Wahrani 5.

188. Bundari 81.

kullanılabilirdi. Kürtler, el-Meştub ve Hüsrev onlara göre daha gençti ve Aynu'd Devle yerine kendileri gibi Kürt olan Selahattin Eyyubi'yi desteklemeye ikna edilebilirlerdi; diğer yandan Şihabeddin de mevkiyi kendisi kazanamayacak gibi görünmesi hâlinde doğal olarak yeğenini destekleyecekti. Bunun sonucu olarak da, Fatımilerin pozisyonu ne olursa olsun, yapılan pazarlıklar sonrasında Suriyeliler arasında neredeyse oybirliğiyle Selahattin Eyyubi'ye destek çıkıldığı şeklindeki İmâdeddin'in bildirimi gerçeklikten çok uzak olamaz. En önemli istisna ise şu sözleri söyleyerek Suriye'den ayrılan Aynu'l Devle'ydi: "Ben asla Yusuf'a hizmet etmem."[189]

189. A.S. 407.

2
Mısır Veziri

Selahattin Eyyubi'nin, doğum veya eğitim açısından hiçbir bağlantısının olmadığı bir ülkede bir Fatımi Halifeye vezir olarak atanmış olması, yaşamının ve kariyerinin bu ilk dönemlerinde talih, entrika ve yetenekten oluşan bir kombinasyonu tetiklemiştir; vezirlik aynı zamanda bu erken dönem kariyerinin zirvesi konumundaydı. Ondan önce gelen Eyüp ve Nureddin geri plana itilmişlerdi: Şîrkûh ve Şâver, yardımcı rollerdeki aktörler olarak giriş bölümündeki rollerini oynamış ve sahneyi terk etmişlerdi. Sıra Selahattin Eyyubi'deydi, ancak dışarıdan bakıldığında henüz bir siluet olmaktan öte durumda görünmüyordu. Liderlik vasfı, tebaasına ve müttefiklerine gösterdiği ilgi, Mısır'a dönmek konusunda var olduğu söylenen isteksizliği ve Şâver'i yakalarkenki acımasızlığı yan yana dizilebilir ama net bir tablo oluşturmaz. Eyyubi'nin o dönemdeki fiziksel görünümüne dair herhangi bir tasvir de yoktur ama örneğin Hugh Grenier, el-Âdıd'ı uzun boylu, esmer, güzel yüzlü ve yanaklarında erkekliğin ilk işaretlerini taşıyan genç bir adam olarak tarif etmiştir,[1] fakat etrafındaki adamları için herhangi bir tablo ortaya konulmamıştır. Frenklere göre, Mısırlı emirler "işe yaramaz ve efemine"[2] idi, Suriyelilerse genellikle saldırgan yapılarıyla hatırlanıyordu. İmâdeddin de daha sonraları Selahattin Eyyubi'nin "kaba saba ahbaplarından"[3] bahsedecekti; Hıristiyan yazar Severus ibn el-Mukaffa, Şîrkûh'un ilk seferi esnasında yaptıkları yağmaları

1. Surlu Vilyam 913.
2. Surlu Vilyam 925.
3. Bundari 214.

yazmıştır[4] ve her ne kadar bu insanlar başarılı liderlere isyan etmemiş, mücbir sebepleri bir çalışma ilkesi olarak benimsemiş gerçekçi kişiler olarak düşünülseler bile Selahattin Eyyubi'nin, kariyerinin bu döneminde iki ucu keskin bir bıçakla çalıştığını söyleyebiliriz.

Arka planda ne gibi belirsizlikler olursa olsun, anlık durum yeterince açıktı. Bir İslam devleti olarak Mısır'ı, bulunduğu konum itibarıyla etkisi altında bulunduran güçlerin karmaşıklığı, bir Akdeniz gücü olma durumu, bir nüfus ve zenginlik merkezi oluşu, tüm bunlar Selahattin Eyyubi'nin henüz ulaşmadığı bir seviyede işliyordu. Kariyerinde o güne dek hiç olmadığı kadar güce ve görünürde özgürlüğe sahipti ama muhakkak ki ufku kendi sorunlarıyla Ayyadiye'delıyordu. Hem Sünni Nureddin'in hem de Şii el-Âdıd'ın hizmetinde bulunmuştu ama şimdi birdenbire Suriyelilerin önderi konumundaydı. Kendi ifadesi olduğu söylenen alıntı –"İktidar Şâver'in elinde olduğu sürece, bizim hiçbir otoritemiz yok"–[5] gerçek olmayabilir, ancak Suriyelilerin Mısır'da kontrolü sağlama arayışında olduğu unsuruna işaret eder. En basit hâliyle bu durum yalnızca bir grup emirin başka bir grupla yer değiştirmesini ve yine bir grup ikta sahibinin başka bir grupla değişimini içerecekti. Fatımi halifeliğinin ortadan kaldırılmasını gerektirmiyordu, ancak dinî karşıtlığın düşmanlığa odaklanmasıyla beraber durum acil eylem gerektirir hâle gelebilirdi.

Selahattin Eyyubi 26 Mart'ta vezir olarak atandı. Arap kaynaklarına göre artık "şarap içmeye tövbe edip havailikten vazgeçerek",[6] "dinin elbisesini giydi."[7] Batılı kaynaklar konuyu daha küçük düşürücü şekilde ifade etmişti: "Dostları tavernada yaşayan, çalışmalarını zar oyunları ve sarımsak üzerine yapan, gücü genelevlerde geçen hayat kadını patronu birdenbire yüceltildi; şimdi prensler arasında oturuyor ve hatta prenslerden daha üst seviyede."[8] Vezir sarayındaki yerini aldığında atama belgesi Mısırlı ve Suriyeli emirlere ilan edildi. Bu rakip emirleri uzlaştırmak adına belirgin bir girişimle, şu şekilde ifadeler barındıracak şekilde Mısırlılara yapılan bir referans da eklenmişti: "Sizlerin doğuda olduğunuz gibi bu kişiler de batıda Halifenin yardımcısıdır ve her iki grup da, kendilerine direnen-

4. *History* 3.1.87.
5. Ayrıca bkz s.25.
6. İ.S. 40.
7. A.S. 440.
8. *Itinerary of Richard I* 73; ayrıca bkz *Continuation* 61.

lere karşı onun hizmetindeki tek bir gruptan gelir."[9] Bu ifadeler kimseyi kandıramazdı elbette ve Suriye'ye giden mektupların sıla hasretinden bahsetmesi sürpriz olmadı. İmâdeddin şöyle yazdı: "Yoldaşlarımız fethettiler... ama bilmedikleri insanların arasına geldiler... ve kendilerine karşı asılan yüzler görüyorlar."[10]

Selahattin Eyyubi, daha sonraları Bağdat'a yazdığı bir mektupta yaşadığı güçlüklere ve kullandığı metotlara dair retorik bir açıklama yaptı. Gerçek dinin savunucusu olduğu için ve onları kölelikten kurtardığı için Mısır halkının kendisine yakın durmaya meyilli olduğunu söylüyordu, ancak ona göre, ülke çok sayıda varlıklı ve birleşik ordu içeriyordu ve bunlar Müslümanlar için dinsizlere göre çok daha tehlikeliydi; şeriat hukuku "yorumlama" yoluyla yolundan saptırılmıştı ve inançsızlık başka isimler altında kamufle ediliyordu; Hıristiyan Ermenilerden oluşan güçlü bir ordu ve (Fatımi) halifeden başka Tanrı tanımayan yüz bin Zenci vardı; gizlilik ve kurnazlık onlara karşı açık kararlılıktan daha iyi silahlardı ve adım adım ilerlemek gerekiyordu, tıpkı bir eğenin bir kılıcı bilemesi gibi.[11]

Burada Selahattin Eyyubi yaşadığı güçlükleri en kasvetli renklerle anlatmıştı, ancak şurası kesin ki, temkinli davranmak gereği hissediyordu ve bunun bir sonucu olarak da vezirliğinin ilk birkaç ayı bir miktar dram içerir durumdaydı. Mısır halkına yardımlar yaparak gönüllerini kazanmayı denedi, Şîrkûh'un topladığı parayı onlar için harcıyor ve "alışkın olmadıkları bir adaletle" yaklaşıyordu.[12] Fatımi birlikleri Kahire'nin dışına taşımak konusunda da adımlar attığı söylenir, işe piyadelerle başlamıştı.[13] Ama göründüğü kadarıyla, Suriyeli emirler arasındaki muhtemel rakiplerden gelebilecek destekten daha güvenilir bir desteğe ihtiyaç duyduğunu hissetmişti ve Nureddin'e mektup yazarak "erkek kardeşlerinin ve ailesinin" Suriye'den kendisine gönderilmesini talep etti.[14]

Bu noktada Nureddin'in düşmanlığına dair söylentiler yeniden ortaya çıkar. İbn Abî Tayy'a babasının söylediğine göre Nureddin

9. Alıntı Q. 10.91.
10. Alıntı A.S. 410.
11. 25757.15.
12. A.S. 455.
13. A.S.
14. İ.A. 11.344; A.S. 408. Bir hikâyeye göre (İbn el-Esir, *History of the Atabegs*, 143) Nureddin ilk etapta, anlaşmazlığa neden olabileceği gerekçesiyle Eyyubi'nin ailesini göndermeyi reddetti. Frenklerin Mısır'a taarruz etmek üzere toplandıklarını duyması üzerine fikrini değiştirdi. Bu anlatımı Ehrenkrutz da kullanmıştır (72,76).

Selahattin Eyyubi'nin vezir olarak atanmasından rahatsızdı ve şöyle söylemişti: "Benim emrim olmadan bir şey yapmaya nasıl cüret eder?"[15] Abî Tayy'ın ifadelerine göre Nureddin bu noktada birçok mektup yazdı, ancak Selahattin Eyyubi onun sözlerine kulak asmadı, gerçi onunla olan bağlarını da koparmıyordu. Ebu Şâme, Nureddin'i kızdıran şeyin, Eyyubi'nin kendisine danışmadan para harcaması olduğunu ekler.[16] İbnü'l Furât'a göre, Nureddin Mısır'daki Suriyeli emirlere ülkeden ayrılmalarını emredecek kadar ileri gitmişti,[17] Şîrkûh'un oğlu Nasreddin'den Humus ve el-Rahba'daki (harita 8) ikta topraklarını geri alması, durumu onaylamadığına dair bir başka işaret olarak anlatılır.

Bu söylentilerin gerçeklere dayanan temeli en azından kısmen ortaya koyulabilmektedir. Nasreddin babasının iktalarını kaybetmişti, bunun karşılığında geçici bir süre için Tel Başir'i aldı. Daha sonra el-Rahba'yı da geri aldı, ancak bunun ne zaman gerçekleştiği net değildir. Diğer yandan doğal olarak, Humus gibi önemli bir yerin potansiyeli bilinmeyen birine bırakılmaması gerekiyordu ve bu sebeple de Nureddin kentin sorumluluğunu ikiye bölerek emir Fahreddin ibn el-Zaferânî ile yüzbaşılarından biri arasında paylaştırdı, yüzbaşı kalenin idaresine verildi. Bazı Suriyeli emirler Mısır'ı terk etti. Kayıt altına alınan bilgilere göre Aynu'd Devle el-Yârûkî memleketine hayal kırıklığı içinde döndü ve Nureddin'in de bunu ona karşı kullandığı belirtilmektedir.[18] Vezirliğin bir başka rakibi olan Kutbeddin Hüsrev da, tıpkı Selahattin Eyyubi'ye Şâver'i yakalarken yardımcı olan İzzeddin Curdik gibi Mısır'dan ayrıldı. Nureddin gerçekten de Selahattin Eyyubi'den şüphelenmiş olabilir ama bu durumun eylemlerini etkilediğine dair bir kanıt yoktur ve hatta Selahattin Eyyubi'nin ailesini yanına alma isteğini de yerine getirmiştir. 7 Temmuz'da, Eyyubi'nin ağabeyi Turan Şah Şam'dan Mısır'a gönderildi.[19] 29 Temmuz'da Kahire'ye ulaştı ve neredeyse varışının hemen ardından Selahattin Eyyubi ilk belirleyici adımını attı.

Fatımî Sarayı komplolar açısından çok uygun bir ortamdı ve Selahattin Eyyubi'nin vezirliğinin gizli savaş döneminde entrika

15. Alıntı A.S. 440.
16. A.S. 441.
17. Ayrıca bkz İ.F. 4.1.66.
18. A.S. 407.
19. Bundari 84.

merkezi olması şaşırtıcı değildi.[20] Eyyubi'ye karşı kayıt altına alınmış ilk komplonun resmî hikâyesine göre, aralarında askerlerin ve emirlerin de olduğu bir grup memnuniyetsiz Mısırlı, Sarayın etkili sivil güç sahiplerinden biri olan hadım Mütemin el-Hilafe etrafında toplanmıştı.[21] Eyyubi'nin, Suriyelilere toprak vermek adına giriştiği uygulamaların etkisini hissettikleri söyleniyordu, bunun bir sonucu olarak da Frenkleri yeniden çağırmaya karar vermişlerdi. Yaptıkları plana göre Eyyubi, istilacı güçlerle yüzleşmek üzere Kahire'den yola çıkmak zorunda kalacaktı, komplocular da garnizonunu dağıtıp onu arkadan vuracaklardı. Frenklere bir mektup yazdılar, ancak Bilbeys'te "Selahattin'in yoldaşlarından biri" olan uyanık bir Türkmen, eski püskü kıyafetler içindeki bir adamın yeni bir çift sandalet giydiğini fark etti. Adam tutuklandı, mektup da sandalete saklanmış hâlde bulundu. Mektuptaki el yazısı, soruşturmacıları bir Musevi yazmana götürdü, o da duruma uygun olarak dinini değiştirdi, İslam'ı benimsedi ve komployu ortaya çıkardı. Eyyubi, Mütemin'in şüphelenmemesi için durumu bildiğini gizledi. Mütemin bir süre için Saraydan çıkmadı ama sonrasında gardını düşürdü ve Kahire'nin yaklaşık 16 km kuzeyindeki mülküne gitti; burada Selahattin Eyyubi'nin adamları tarafından 20 Ağustos'ta öldürüldü.

Bu hikâyenin doğruluğuyla ilgili şüpheler vardır. Selahattin Eyyubi, artık Turan Şah'ın desteğini de almış olmasıyla beraber, Kahire'yi düşmanlarından temizleme vaktinin geldiğini düşünmüş olabilir. Sandaletler ve din değiştiren Musevi kısmı bir parça bin bir gece masalı tadı vermektedir, ayrıca Selahattin Eyyubi'nin kurnaz davranmanın önemine dair daha önce yer vermiş olduğumuz kendi ifadeleri de sahte delil üretmesinin muhtemel olduğuna işarettir. Gerçi daha sonra ortaya koyduğu üzere, kendisi de bu olaydaki ana noktaya inanıyordu, yani bir saldırıyla yüzleşmek adına Kahire'den çıkmak zorunda kalması hâlinde, düşmanlarının arkasından ayaklanacaklarını biliyordu.

Bu düşmanların en zorlularından biri Fatımilerin Zenci birlikleriydi. Sayılarına dair Selahattin Eyyubi'nin yaptığı tahmini yarıya indiren İmâdeddin, 50.000 adamdan oluştuklarını söylerken Kahire'de sorun çıkarma açısından uzun ve tatsız bir geçmişe

20. Sarayın tasviri için, ayrıca bkz. *Khitat* 1.384.
21. Ayrıca bkz Bundari 82; A.S. 450; Khitat 2.2.

sahip olduklarından bahsediyordu.[22] "Ne zaman bir vezire karşı ayaklansalar, onu öldürdüler" diye yazmış ve şöyle eklemişti: "Tüm Beyaz adamların birer parça yağ ve tüm Siyah adamların da kömür olduğunu düşünüyorlardı."[23] Karmaşık durumdan faydalanarak anarşist şöhretlerini daha da yaymışlardı ve Ermeni Hıristiyan Ebu Salih'e göre, "küstah ve saldırgan" hâle gelmişlerdi; "elleri o kadar uzamıştı ki yol kesip yolcuların parasını alıyor veya kanlarını döküyorlardı."[24]

Mütemin'in ölümünden sonraki gün Kahire'nin Batı ve Doğu Sarayları arasındaki büyük meydanında pozisyon aldılar. Burada kendilerine Selahattin Eyyubi'nin diğer düşmanlarından da katılanlar olduğu söylenir, bunların arasında Mısırlı emirler ve halktan insanlar da vardır.[25] Eyyubi, güçlerini, Doğu Sarayı'nın kuzeydoğusundaki vezir sarayında yoğunlaştırmıştı. Ama şu anda kendisinin seçmediği bir zeminde savaşma olasılığıyla karşı karşıyaydı; alan, her an kendisine karşı birleşebilecek saray birliklerince tutulan binaların arasında kalıyordu. Geri çekilmek adına da güvenli bir hat yoktu ve büyük bir kalabalıkla karşı karşıyaydı. Diğer yandan, el-Mütemin'i öldürerek ayaklanmaya zemin hazırlayan kendisi olduğu için, hazırlığını zaten yapmış olduğu varsayılabilir ve sonrasında da hem önden baskıyı yapacak hem de düşmanlarını çember içine alacak kadar sayıda adama sahip olduğu ortaya çıkacaktı. Belki de bu manevrayı yapabilmek adına ihtiyatlı davranarak kendini saklamıştı.

Daha sonraları ortaya koyulan bir rapora göre, Turan Şah Zencilerin saldırıya geçmek üzere olduğunu söylemek üzere Eyyubi'ye gelmişti, ancak Selahattin Eyyubi Halifenin ne yapacağını görmek üzere bekleyerek onu kızdırmıştı.[26] Eyyubi'nin Sarayın tepkisini izlediği kesinlikle doğru olmalı ama bu bekleyişi ve o esnada alanda patlak veren çatışmanın yürütülmesi sorumluluğunu Turan Şah'a bırakışı (başka raporlara göre bu kişi Ebu'l-Heycâ'ydı), muhtemelen taktiksel anlayıştan kaynaklanıyordu, tembellikten

22. Ayrıca bkz Bundari 83. Fatımi ordusu için verilen sayı, 40.000 atlı ve 30.000 Siyahi piyade, ayrıca bkz *Khitat* 1.94.
23. Bu ifade için, ayrıca bkz. Ebu Temmâm, *Hamase*, 1.41.
24. Abu Salih 92.
25. *Khitat* 2.3. Maqrizi, kalabalığın sayısının 50.000 olduğunu belirtir, ancak başka bir yerde (*Khitat* 2.20) alanın (yalnızca) 10.000 atlı ve yayan alabildiğini söyler.
26. Ayrıca bkz İ.F. 4.1.69 ve sonraki sayfalar.

değil.[27] Çatışmalar iki gün sürdü ve bu sürenin sonuna doğru Halifenin Ermeni okçularının bir kısmının, Saraydaki bir noktadan Suriyelilere ok attığı söylenir.[28] Çatışmanın kriz ânı bu olmalıydı, çünkü Saray duvarlarından gelen oklar Suriyelilerin pozisyonunu zora sokabilirdi. Ya Turan Şah ya da Selahattin Eyyubi tarafından Ermenileri naftayla ateşe verme emri verildi ve bu noktada Halifenin görevlilerinden biri gelip Turan Şah'a bir mesaj getirdi; Halife ondan Zencileri kentten atmasını istiyordu. Bu durum Zencileri şaşırttı, çünkü pek de sebepsiz denemeyecek şekilde Halifenin kendi taraflarında olacağını düşünmüşlerdi ve bu olay Suriyelileri de kanatlardan gelebilecek bir saldırıdan kurtarmış oldu.[29] Zenciler açık alanda kendilerini savunabilecek durumda değildi. Kahire'nin anayolu üzerinden, meydandan Züveyla Kapısı'na kadar uzanan (bkz. Kahire planı) Kasabat el-Kahire'den sürüldüler. Eyyubi'nin yedek kuvvetleri onlara karşı yan sokakların başlarını tuttu, böylece takipten kaçıp sokaklara sapmalarını engellemiş oldu. Zenciler, kılıç satıcıları pazarının olduğu yerde, Züveyla Kapısı'ndan 550 metre kadar önce bir noktada pozisyon aldılar ama bu sığınma noktası da yakılıp yıkıldı ve Züveyla Kapısı'na sürüldüler ama orası da geçememeleri için kapatılmıştı. Bu çatışma esnasında Selahattin Eyyubi, Zencilerin yaşadığı Manşuriya semtinin yakılması için adam göndermişti. Bu olay Zencilerin moralinin tamamen tükenmesine neden oldu ve merhamet dilediler. Kendilerine merhamet gösterildiği konusunda Arap tarihçiler hemfikirdir, çünkü aksi takdirde Kahire'den çıkabilmeleri pek mümkün görünmemektedir ama bu noktada hikâyede ya bazı parçalar eksiktir ya da Suriyeliler ahlakdışı hareket etmiştir. Çünkü Zenciler Kahire'den Gize'ye çekildiklerinde Turan Şah onları Nil'in karşısına kadar takip etmiş ve neredeyse tamamen yok etmiştir. Bu hareket, sebebi ne olursa olsun, o kadar başarılı olmuştu ki, Selahattin Eyyubi bir daha Kahire'de hiçbir zaman askerî bir dirençle karşılaşmadı.

Zenci ayaklanması 23 Ağustos'ta sona erdi[30] ama Selahattin Eyyubi bu olayın neredeyse hemen ardından bir başka tehditle yüzleşmek zorunda kaldı. Daha önce belirtildiği gibi, İmparator

27. Ayrıca bkz Bundari 84; İ.F. 4.1.71.
28. A.S. 452.
29. Abu Salih (92) şöyle yazmıştır: "Bir grup Ermeni Hıristiyan siyahlara üstün geldi, onları püskürttü ve birçoğunu öldürdü." Bu unsur, halifenin okçularının bu aşamada Suriyelilere yardım etmiş olabileceğini düşündürür.
30. Ayrıca bkz Bundari 84.

Manuel, Nicetas'a göre zamansız bir zafer açlığıyla[31] birleşik bir Frenk-Bizans gücünün Mısır'ı işgal etmesi için harekete geçmeyi önermişti. John Cinnamus'a göre, Mısır'a bir elçi gönderip vergi talep etti ve isteği reddedilince de savaş tehdidi savurdu.[32] 1169 yılı yazının sonunda filosu, Andronicus Contostephanus'un komutasında denize açıldı. Altmış gemi, "Kudüs'ün şövalyelerine verilmek üzere" parayla birlikte Filistin'e gönderildi.[33] Andronicus, filosunun geri kalanıyla Kıbrıs'a hareket etti ve Kıbrıs açıklarında 6 Mısır gemisinden oluşan bir devriye filosuyla karşılaştı. Bunlardan ikisi ele geçirildi, ancak diğerleri haberi Mısır'a ulaştırmak üzere kaçtı. Amalric, Kıbrıs'a gelmesi yönündeki daveti reddetmişti ve bir miktar rötardan sonra bütün Bizans filosu yeniden toplandı, önce Sur'a doğru hareket etti ve buraya Eylül ayının sonunda ulaştı, sonrasında da Akka'ya doğru yola çıktı. Nicetas, flonun gemi sayısını 200'ün üzerinde olarak verir,[34] Surlu Vilyam ise 150 galyon ve atları yüklemek için "kıç bölümünde kapıları olan" 60 gemi olarak verir,[35] bunların yanı sıra erzak ve kuşatma mancınıklarıyla yüklenmiş 12 kadırgadan bahseder. Selahattin Eyyubi ise rakamları abartmış ve Mısır açıklarına 1.000 geminin geldiğini yazmıştır.[36]

Amalric karayolunu kullanmayı seçmişti. Birlikleri, Şam yakınlarında huzur içinde bir caminin restorasyonuyla uğraşan Nureddin'i gözetlemek üzere geride bırakılmıştı,[37] ordusunun geri kalanı da Aşkelon'da toplanmıştı, bu esnada Bizanslılar denizden yol almaya devam ediyordu. Tarihler o sırada Ekim ortalarını gösteriyordu ve her zaman olduğu gibi Akdeniz'de denizcilik sezonunun Aralık'ın ilk haftasında bitmesi bekleniyordu.[38] İbn Şeddad'ın düşüncesine göre seferin ilk hedefi Dimyat'tı, çünkü hem karadan hem de denizden saldırılabilecek bir yerdi.[39] Amalric içinse, bu yalnızca bir başlangıçtı, çünkü daha Eylül ayında Pisalılara Kahire ve Fustat'ta imtiyazlar önermişti.[40] 25 Ekim'de el-Farama'ya ulaştı ve iki gün

31. Nicetas 208.
32. Cinnamus 278.
33. Nicetas 209.
34. Nicetas 208.
35. Surlu Vilyam 961; *tarida* başına Müslüman sayısı için ayrıca bkz İbn Mammati 339.
36. 25757.15; Maqrizi, Khitat, 1.214, sayıyı 1.200 geminin üzerinde olarak verir.
37. Bundari 88.
38. Ayrıca bkz Q.2.385.
39. İ.S. 41.
40. Ayrıca bkz Röhricht, *Regesta*, 122.

sonra Dimyat'a vardı, biraz kuzeyde, şehirle deniz arasında bir yerde kamp kurdu (harita 7). Bizanslılar ondan önce ilerlemişlerdi ve dolayısıyla yaptıkları ittifakın sıkıntıları Cinnamus'un savında da kendini gösteriyordu; Cinnamus'a göre Amalric, çarpışmanın ağırlığını Bizanslılara yıkmak istediği için bilerek geç kalmıştı.[41]

Selahattin Eyyubi bir saldırı bekliyor olmalıydı ama nereden geleceğinden emin olamazdı. Surlu Vilyam, Dimyat'ın neredeyse hiçbir askerî güç bulundurmadığını, dolayısıyla ani bir saldırıyla düşürülebilecek durumda olduğunu bildirir, ancak üç gün boyunca herhangi bir saldırı yapılmamış ve fırsat kaçmıştı.[42]

Görünen o ki Selahattin Eyyubi de, Ağustos ayındaki zaferine rağmen Kahire'den ayrılmayı göze alamayacağına karar vermişti ama yeğeni Takıyeddin'in başında olduğu bir dizi takviye kuvvet gönderdi, amcası Şihabeddin el-Hârimî de bu kafiledeydi. Kahire'den gönderilen bu birliklerin masraflarının 550.000 dinarın üzerinde olduğu söylenmektedir[43] ve Selahattin Eyyubi'nin, bu kriz boyunca, diğer hediyelerle birlikte kendisine 1.000.000 dinar gönderen halifenin cömertliğini övdüğüne dair aktarımlar yapılmıştır.[44] Neticede de para etkin sonuçlar yarattı ve Surlu Vilyam'ın belirttiğine göre, o kadar çok sayıda iyi teçhizatlı birlik olay yerine ulaştı ki, Müslümanlar yalnızca kent surlarının ardında değil açık alanda da pozisyonlarını koruyabilir hâle geldiler.[45] Nureddin de Suriye'den yardım birlikleri gönderdi, bunlar arasında Eyyubi'nin eski rakibi Kutbeddin Hüsrev da vardı; İmâdeddin şöyle yazmıştır: "Küçük ve büyük tüm bu takviye kuvvetler, birleşik güçleri (Bizans'ın ve Amalric'in güçlerini) ürkütüp dağıtan söylentilerdoğuruyor."[46] Bu ifadenin vurgulamak istediği noktayı, ortada dolaşan söylentilere dair Nicetas'ın yaptığı şu alıntıda da görebiliriz: "Doğulu Arapların ve devasa sayıdaki paralı Asurlu süvarilerin hemen orada olması"[47] kuşatmanın sonunda kuşatmacıları yıldırdı.

Bizanslılar ve Frenkler birbirlerini suçladılar. Frenklere göre, müttefikleri "doğal olarak kendilerinden daha zayıftı";[48] Bizanslılar

41. Cinnamus 279.
42. Surlu Vilyam sayfa 964 ve sonrası.
43. *Khitat* 1.215.
44. İ.A. 11.352.
45. Surlu Vilyam 964.
46. Bundari 87.
47. Nicetas 214.
48. Surlu Vilyam 969.

ise "kibirli ve buyurgan Filistinli şövalyelerden"[49] dem vuruyorlardı. Nicetas, Andronicus'un tırmanma merdivenleriyle hemen saldırmak istediğini, ancak Amalric'in, bir kuşatma kulesi inşa edilmesi konusunda ısrarcı olduğunu söylemiştir.[50] Surların bir kısmı mancınıklarla yıkılmıştı ama Surlu Vilyam bombardımanın yanlış yere yönlendirildiğini iddia eder.[51] Nicetas'ın ifadelerine göre Bizans filosunun ödeneği, Ağustos ayından başlamak üzere üç aylık bir süreç için hesaplanmıştı ve şimdi tükeniyordu.[52] Bizans komutanları adamlarına para ödemek ve yiyecek satın almak için borç istediklerinde Frenkler onları geri çevirdi. Bizanslı askerler bitki kökleri yemek zorunda kaldı ve "bu boş ve anlamsız"[53] kuşatma elli gün daha sürdü. Nihayetinde, Surlu Vilyam'ın ifadelerine göre, Frenklerin ve "Türk valilerin", bilhassa da Şihabeddin'in çabaları ile barış şartları hazırlandı.[54] Nicetas, bunu bile Amalric'in hatasına bağlamıştır, Amalric savaşmayı durdurmuş olmasa Andronicus tarafından yapılacak gözü kara bir saldırının başarıya ulaşma noktasında olduğunu iddia eder.[55] Kuşatanlarla kuşatılanların buluştuğu ve pazarlık yaptığı kısa bir bekleme süresinin ardından kuşatma makineleri yakıldı ve müttefikler 13 Aralık'ta eve doğru yola çıktı. Son bir darbe olarak, fırtınalar Bizans filosunu parçaladı, birçok gemi battı.

Surlu Vilyam, ateşkesin ardında gizli şartlar olduğunu bildirmiştir[56] ve Nicetas'a göre de Müslümanlar bu aşamada İmparator Manuel'e hediyelerle birlikte bir arabulucu elçilik heyeti göndermişti.[57] Ancak seferin genel başarısızlığını hiçbir teselli kırıntısı telafi edemezdi; bu da Selahattin Eyyubi'ye, pozisyonunu sağlama almak adına ihtiyaç duyduğu başarıyı vermiş oluyordu. Daha sonraları iki düşmanla karşılaşmış olduğunu yazdı, biri gizli diğeri açık, ikiyüzlüler ve imansızlar; 200.000 atlı ve yaya askeri yenmişti; "Mısırlıların, Frenklerin, Bizans İmparatoru'nun, Cenevizlilerin ve Rumi grupların umutlarına darbe vurmuştu"; Rumlardan kasıt

49. Nicetas 216.
50. Nicetas 212.
51. Surlu Vilyam 966.
52. Nicetas 210, 214.
53. Nicetas 213.
54. Surlu Vilyam 969.
55. Nicetas 217.
56. Surlu Vilyam 969.
57. Nicetas 219.

muhtemelen Pisalılar ve Venediklilerdi.[58] Mısırlılar gizli düşmandı, ikiyüzlü diyerek kastettiği onlardı ve onlardan bu şekilde bahsetmiş olması, Selahattin Eyyubi'nin bazı Mısırlı liderleri ihanet şüphesiyle infaz etmek için kuşatmadan faydalanmış olduğu şeklindeki Makrîzî'nin bildirimine destek katar.[59] Eyyubi, Nureddin tarafından gönderilen destek güçleriyle daha da kuvvetlenmişti. El-Âdıd'ın, daha öncesinde Nureddin'den adamlarını geri çekmesini istediği söylenir, geriye yalnızca Selahattin Eyyubi ve kişisel destekçileri kalacaktı. Bu isteğe Nureddin şöyle yanıt verdi: "Türklerin okları, Frenklerin mızraklarına verilecek yegâne cevaptır"[60] ve böylece Suriyeliler bir kez daha Mısır'ın kurtarıcısı rolüne soyunmuş oldu.

Dimyat kuşatmasının sona ermesinden birkaç ay sonra Selahattin Eyyubi'nin babası Eyüp Mısır'a geldi. İbn el-Esîr'e göre, babasının gelmesini Eyyubi istemişti.[61] Diğer yandan İbn Abî Tayy'a göre Abbasi halifesi el-Müstencid, Nureddin'i, Fatımi rakibini yerinden etme emrini verme konusunda geciktiğini söyleyerek eleştirmişti ve bunun üzerine Nureddin de, Selahattin Eyyubi'ye konunun aciliyetini vurgulayıp baskı yapması için Eyüp'ü göndermişti.[62] İki hikâye de doğru olabilir ama bu bağlamdaki en güvenilir kaynak olan İmâdeddin, 1170 yılı baharında Eyüp'un Suriye'den ayrılmak için izin istediğini belirtir yalnızca, Nureddin bu izni vermiştir ve dostluk göstergesi olarak da Nureddin, bizzat Şam'dan yola çıkarak ona Rasülma'ya kadar eşlik etmiştir.[63] İbn el-Esîr, daha sonra Nureddin'in Kerak'a saldırmak üzere yola devam ettiğini söyler, amacı Frenklerin dikkatini dağıtmaktır[64] ama aslında Eyüp Kahire'ye 16 Nisan'da varırken, Nureddin'in saldırısı 20 Nisan sonrasına kadar gerçekleşmemiştir. Bu esnada, alışılmadık bir saygı gösterisi olarak, Eyüp, Kahire'nin kuzey kapısının, yani Zafer Kapısının önünde, Halifenin ta kendisi tarafından karşılanmış ve İnci Sarayı'na yerleştirilmiştir.[65] Selahattin Eyyubi de, hoşgeldin demek için vezirliği babasına devretme teklifini sunmuştur, ancak teklif reddedilmiştir.

58. 25757.15.
59. *Khitat* 1.215.
60. A.S. 460.
61. İ.A. 11.352.
62. Alıntı A.S. 465.
63. Bundari 89.
64. İ.A. 11.352.
65. *Khitat* 1.46.

Selahattin Eyyubi'nin ailesi artık Mısır'da yoğunlaşmış durumdaydı. Amcası Şihabeddin, erkek kardeşi Turan Şah ve yeğeni Takıyeddin zaten oradalardı. Bir başka kardeşi Tuğtekin'in de Turan Şah'la birlikte gelmiş olduğu söylenir[66] ve üçüncü bir kardeş, el-Adil de, ikinci bir yeğen Faruk Şah'la birlikte bir süre sonra Mısır'da olacaklardı, ancak onların geliş tarihleri net değildir.[67] Üvey kardeşi Zeyneddin Umar, Eyyubi'ye katılmak üzere göründüğü kadarıyla yılın sonlarına doğru gelmişti,[68] ayrıca aileyi genişleten bir başka gelişmeyle Eyyubi'nin en büyük oğlu 17 Haziran'da doğdu.

Eyyubi'nin vezirlik döneminin ilk fırtınaları başarıyla savuşturulmuştu ama durumu daha güvenli hâle geldikçe, Nureddin'in hedefi olma ihtimali de artıyordu. Tehlike zamanlarında, başka hiçbir sebep olmasa bile kişisel çıkarlar, Nureddin'i, Mısır'daki kendi adamlarını desteklemeye itecekti ama bu, Selahattin Eyyubi'nin normal zamanlarda özgürce hüküm sürmesine izin vermesi gerektiği anlamını taşımıyordu. Hatta uç bir önlem olarak, Eyyubi'den memleketine dönmesi bile istenebilirdi ama bunu yapmamış olan Nureddin bazı önlemler üzerinde ısrar edebilirdi, örneğin Eyyubi'nin düşüncesine ve iradesine karşın Fatımi Halifenin yerinden edilmesi gibi. Çünkü Selahattin Eyyubi hâlâ yolunu dikkatle çizmek durumunda olduğunu hissediyordu ve tam da bu esnada Nureddin'in ilgisinin başka yöne çevrilecek olması, talih silsilesinin bir parçasıydı.

Nureddin, Kerak'tan çekilmesinin ardından, Şam yolundaki Deraa'nın (harita 8) 32 km kuzeyindeki Tel Aştera'da kamp yapmıştı. O sırada onunla birlikte olan İmâdeddin, 29 Haziran günü sabahında çadırında otururken, altındaki toprağın birdenbire fırtınadaki deniz gibi kabardığını hissedişini anlatır.[69] Depremin merkez üssü kuzey Suriye olarak tahmin ediliyordu. Şam çok fazla etkilenmemişti ama Baalbek Kalesi çökme tehlikesi yaşıyordu; Humus ve Hama büyük zarar görmüştü ve Halep'in yarısının da harabeye döndüğü söylenir. Halepliler şehir dışındaki çadırlara taşındılar ve bir yıl sonrasında bile yıkıntılardan ceset çıkarıldı. Suriyeli Michael bu olayda, Hıristiyan tutsaklara çektirilenler karşılığında Tanrı'nın Suriyelileri cezalandırdığını düşünmüştür; çünkü pazar günleri

66. İ.F. 4.1.69.
67. El-Adil'in Şirkûh ve Eyyubi'yle beraber Mısır'a gittiğine dair bir rapor için ayrıca bkz. İbn Khallikan, "Abu Bakr Muhammad el-Malik el-Adil", *Kitab wafayat el-ayan*.
68. Ayrıca bkz Bundari 92.
69. Bundari 91.

dışında Hıristiyanların Halep'teki kiliselere girmelerine izin verilmiyordu.[70] Gerçi İmâdeddin Bağdat'a yazdığı bir mektupta olaydaki yegâne tesellilerinin, en fazla zarar görenlerin Hıristiyanlar olması olduğunu yazmıştır, çünkü bir bayram gününü kutlamak üzere kiliselerde toplanmışken depreme yakalanmışlardı.[71] Bu bayram Aziz Petrus ve Aziz Pavlus bayramıydı; Surlu Vilyam hiç görülmedik ölçüde şiddetli bir deprem olduğunu yazdı. "Suriye'nin ve Fenikelilerin yüzyıllar boyu meşhur olan en büyük şehirleri yerle bir olmuştu."[72] Hem Frenkler hem de Müslümanlar zarar görmüştü ve Surlu Vilyam'ın ifade ettiği üzere, iki grup da Yüce Hâkim'in gazabından korktuğu için diğer gruba saldırmaktan sakınıyordu ve kısa süreli bir barış dönemi yaşandı.

Nureddin, depremden sonraki gün Aştera'dan kuzeye doğru yürüdü ve bir süre için yıkılanları inşa çalışmalarıyla meşgul oldu. Sonrasında, 6 Eylül'de, yaklaşık kırk yaşlarında olan kardeşi Kutbeddin Musul'da öldü. Bu ölümün ardında Selahattin Eyyubi'nin parmağı yoktu ama geleceğini şekillendirmesine yardımcı oldu. Kutbeddin'in oğullarından en büyüğü, İmâdeddin Zengi, Nureddin'in kızıyla evlenmişti ve babasının halefi olarak seçilmişti ama sonrasında onun yerini kardeşi Seyfeddin Gazi aldı. Bu durumun, Seyfeddin'in annesi (bir Artuklu Beyi olan Timurtaş'ın kızıydı) ve Kutbeddin'in bir idarecisi olan hadım Abdülmesih tarafından gerçekleştirilmiş bir entrikanın sonucu olduğu söyleniyordu.[73] Abdülmesih'in gücünün fesatlık doğuracağı şüphesizdi, ancak bulunduğu konum, Hıristiyan olması unsuruyla daha güç hâle gelmiş durumdaydı. Nureddin, onunla ilgili "binlerce" şikâyet almış olduğunu iddia etti[74] ve kendi istediği şekilde durumu yoluna koyabilmek için Musul'a hareket etmeye karar verdi. Caber Kalesi mevkinde Fırat Nehri'ni geçti ve 14 Eylül'de Rakka'ya ulaştı. Rakka kısa süre için direndiyse de, burayı aldıktan sonra Habur Çayı hattı boyunca kuzeye, Nusaybin'e doğru ilerledi ve buraya da 14 Ekim'de ulaştı. Bu olaylar üzerine İmâdeddin, hükümdarının eylemlerini halifeye açıklamak üzere Kahire'ye çağrıldı; aslında yalnızca birtakım düzenlemeler yapmak üzere kendi evine ve babasının evine gidiyordu;[75] sonra-

70. Michael the Syrian XVIII. 10.338.
71. Bundari 92.
72. Surlu Vilyam 971 ve sonraki sayfalar.
73. İ.A. 11.355.
74. Ayrıca bkz A.S. 482.
75. Ayrıca bkz Bundari 94.

sında geri döndüğünde, Hasankeyf'ten gelen birliklerle güçlenmiş hâldeki Nureddin'i, Sincar'ı kuşatır durumda buldu. Sincar, Aralık ayının başında düşürüldü.

Nureddin bunun ardından Musul'un kuzeyine hareket etti, adamları burada Dicle'nin sığ yerinden geçti, bir Türkmen rehberin ardında "tek bir iplik gibi" dizilmişlerdi.[76] Seyfeddin ve Abdülmesih, Hemedanlı İldeniz'den yardım istemişlerdi, ancak Nureddin nehri geçerek şehri doğudan bölmüş oluyordu. Çatışma olmadı, ateşkes şartları kısa sürede hazırlandı. Abdülmesih görevden alındı ve daha sonra kuzeye, Sivas'a gönderildi. Bu durum bazı Müslüman yazarlara göre dindarlara zulmeden biri için yetersiz bir cezaydı; güvenilir diyemeyeceğimiz bir kaynak da onun İslam dinine geçirildiğini ve isminin de Abdülmesih'ten Abd Allah'a dönüştürüldüğünü söylemektedir.[77] Burada Selahattin Eyyubi'nin kariyeri açısından asıl önem taşıyan nokta, Musul'un Seyfeddin'e bırakılması gerektiği şartıydı; Nureddin'in üvey oğlu Zengi ise, çok daha az önem arz eden Sincar kentiyle yetinmek zorundaydı. Kadı Kemaleddin el-Şehrazorî'nin, Nureddin'e, bu durumun hanesini çökerteceğini söylediği belirtilir; çünkü ona göre daha büyük yaşta olan Zengi, Seyfeddin'e itaat etmeyecektir ve Seyfeddin de, bir kral olarak Zengi'nin sözünü dinlemeyecektir.[78] Ancak Nureddin kararından dönmedi ve kısa bir duraklamanın ardından geriye, batıya doğru yürüdü, 23 Şubat'ta Harran'a ve 14 Mart'ta da Halep'e ulaştı. Mayıs ayında Şam'daydı ve kendisine Mısır'dan gelen emirlerden bahseden ilk referanslar da Haziran ayına aittir.

Bu esnada Selahattin Eyyubi Mısır'daki durumunu sağlamlaştırıyor ve yönetimine gelen desteğin tabanını genişletiyordu. Babasına İskenderiye ve Damietta'nın iktalarını verdi ve yukarı Mısır'da Turan Şah, Kızıldeniz limanı Ayzab'la birlikte Asvan ve Kus'un idaresine getirildi (harita 6); burada vekili olarak, Şâver'in entrikalarından sağ çıkması şaşkınlık uyandıran emir Şems el-Hilafe'yi atamıştı.[79]Selahattin Eyyubi Kahire'de, Mısır'daki en eski geleneksel tarikat olan Malikilik tarikatı için bir okul binası yapılması amacıyla bir sitenin yıkım emrini verdi; aynı esnada Fustat'taki bir

76. Bundari 96.
77. Ayrıca bkz. İ.A. 11.365.
78. İ.A. 11.365.
79. Turan Şah'ın iktaları konusunda daha fazla bilgi için ayrıca bkz A.S. 488, Ehrenkreutz 82.

hapishane de, Eyyubi'nin kendi tarikatı olan Şafiilik'in kullanımına uygun hâle dönüştürüldü. Bu kurumların kısa vadeli amacı Fatımi pozisyonunu zayıflatmak olmalıydı, gerçi Müslüman idarecilerin, İslam âlimlerinin sevgisini kazanmak için böyle şeyler yapmaları sık görülen bir durumdu. Hıristiyan kilisesinin organize gücüne benzer bir yapılanma İslam'da yoktu, ancak din eğitimini ve dinî hukuku temel alan kariyerler, yetenekli ve tutkulu kişilerin ilgisini çekiyordu. Böylesi kişilerin başlıca işlevi kadı ve idareci olarak görev yapmaktı ama daha az elle tutulur bir şekilde de, askerî idarecilerle ideal İslam devleti arasında bir bağlantı sağlayabiliyorlardı.

İslam dini, teoride, Peygamberin halefi yani halife tarafından yol gösterilen bir teokrasiydi. Halife, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisiydi ve Müslüman tarihçiler halifede bu anlamda papaya paralellik görüyorlardı ama halife aslında sezaropapist Bizans imparatoruna daha yakındı. Tüm Müslümanlar tek bir dinî topluluğu, ümmeti oluşturuyordu. İslam'ın gücü ümmetteydi ve ümmetin ortak görüşü gerçekleştirilecek eylemler adına sarsılmaz bir rehberdi. Bir konsept olarak, genel bir uyaran olarak ve kişisel bir düzeyde bu nosyon, geçerliliğini bir miktar korumuştu, ancak siyasi anlamda ümmet, ya ütopik bir kavramdı ya da konudışı kalıyordu. Halifeliğe dair sezaropapist görüş, İslam'ın ilk dönemlerinin pek ötesine geçememiştir; Halifeliğin önemi azaldıkça ve bu makam farklı kişilere dağıldıkça toplumsal organizasyonu korumak için gerekli güçler de daha küçük ve daha pratik idari birimler aracılığıyla kanalize edilmek durumunda kaldı. Bu güç akışı, tipik şekilde aileler veya klan hanedanları tarafından gerçekleştiriliyordu, ancak bir teokraside böylesi aracıların varlık sebebine karşı çıkmak için belirgin nedenler de vardı, çünkü teokraside bunların herhangi biri veya hepsi parazit olarak görülebilirdi. Hükümdarlar, bu güçlükle baş edebilmek için âlimlerin ve dinî propagandanın yardımına ihtiyaç duyuyordu. Örneğin, hükümdarlıklarının temeli İslam'ın temel değerlerinden biriyle bağlantılandırılabildiğinde, İslami çerçeve içindeki varlıkları için daha fazla gerekçeye ihtiyaç kalmıyordu. Bu durum, Nureddin'in örnek olduğu bir dersti; çünkü onun hükümdarlığı, pratikte ve propaganda anlamında İslami cihat konseptine dahil edilmişti.

Selahattin Eyyubi de şimdi bu dersi içselleştirdiğini gösteriyordu. Kasım 1170'te birliklerini Kahire yakınlarında topladı, Frenklerin duyduğu kadarıyla "tüm Mısır'dan, Şam'daki bölgelerden güç top-

luyor ve halk sınıfıyla birlikte daha altsınıflardan adam toplayarak saflarını sıklaştırıyordu".[80] El-Fâdıl tarafından yazılmış bir mektuba göre ordu Kahire'den yaklaşık 18 km mesafede yer alan Birket el-Cüb'deki kamp yerinden 26 Kasım'da ayrıldı ve 8 Aralık salı günü güney Filistin'deydi.[81] Sonraki gün Gazze'nin 14 km güneyindeki Dârum'a saldırdı. Buraya Amalric tarafından küçük bir kale yapılmıştı ve Surlu Vilyam'a göre bölgeyi cazip bulup yerleşenler de olmuştu, çünkü imkânları kısıtlı kimseler için burada bir hayat kurmak şehirlerde yaşamaktan daha kolaydı.[82] Ancak bu yerleşim yerleri Müslüman saldırısının ilk gününde düştü ve daha sonrasında da Müslümanlar kale için bir mancınık getirdiler, bunun yanı sıra kalenin kulelerinden birini yıkmak için Halepli lağımcılardan da faydalandılar. Saldırı 9 Aralık çarşamba günü başlamıştı ve 11 Aralık cuma günü Amalric'in Gazze'den güneye doğru yürüdüğü haberi geldi.

Bunun üzerine Selahattin Eyyubi, Surlu Vilyam tarafından 42 "müfreze" hâlinde 40.000 atlı olarak tahmin edilen bir güçle kuzeye doğru hareket etti.[83] Müslümanlar, Frenklerle savaşırken, kendi kendine yetebilen küçük birimlerden oluşan esnek bir formasyon kullanmayı gerekli görüyorlardı, böylelikle Frenkler bu birimlerden birine saldırdığında, diğer birimler herhangi bir karmaşa yaşamadan Frenklere yanlardan ve geriden saldırabiliyordu.[84] Taktiksel birim olan *tulb* (süvari taburu) 200'den fazla atlı asker içermeyen ve bir emir tarafından komuta edilen birim olarak tanımlanıyordu.[85] Eğer Surlu Vilyam'ın bahsettiği müfrezeleri 200 adamlık *tulb*'lar olarak kabul edersek, ortaya 8.400 atlıdan oluşan bir sayı çıkar; bu sayıya hizmetli ve bakıcılar dahil değildir. Vilyam'ın rakamları, üzerinde teori oluşturmak açısından gevşek temeller oluşturur, ancak Müslümanların Amalric'e önemli ölçüde sayıca üstünlük kurmuş oldukları açıktır; Vilyam, Amalric'in kuvvetleri için 250 atlı ve 2.000 yaya sayısını verir.

80. Surlu Vilyam 973.
81. Alıntı A.S. 489.
82. Surlu Vilyam 975.
83. Surlu Vilyam 978.
84. Ayrıca bkz el-Tarsusi, MS. (Bodley) Huntington 324, f. 205.
85. *tulb* terimi hakkında düşülmüş bir not için ayrıca bkz Lyons ve Riley Smith, *Eyübids*, 1.217; 200 adam bu dönem için akıldışı bir rakam değildir. Ebu Şâme (Ra. 2.9) akıyeddin'in bir gece saldırısı için 800 attan 200'ünü aldığını ve Eyyubi'nin de tuzak için yem olmak üzere her bir *tulb*'undan 20 adam aldığını belirtir (ayrıca bkz İ.S. 101), bu bağlamda tüm gücün onda biri uygun düşmektedir.

El-Fâdıl'a göre Müslümanlar, ilerlemekte olan Frenklerin etrafını sardılar ve olası saldırıyı beklediler, ancak böyle bir saldırı gelmedi.[86] Surlu Vilyam, Frenklerin, düşmanın sayısı karşısında alarma geçtiğini ve düzenlerini kapalı hâle getirdiklerini söyler. Müslümanlar, onları bölmek amacıyla saldırdıklarında ise birbirlerine daha da yaklaştılar ve Dârum'a doğru ilerlemeye devam ettiler. Müslümanlar, onların bu yürüyüşünü cuma akşamına kadar tacize devam etti, ancak Amalric çarpışmaya girmeyince Selahattin Eyyubi onu bırakıp Gazze'ye saldırmak üzere cumartesi günü harekete geçti. Bu noktada, Surlu Vilyam'ın Mısır'da kötü tavsiye vermekle itham ettiği danışman Miles de Plancy'nin, şehir halkının kale içinde sığınmalarına izin vermeyi reddetmiş olduğu söylenir[87] ve Müslümanlar da onların atlarını, büyükbaş hayvanlarını, erzaklarını ele geçirmenin yanı sıra Müslüman esirleri serbest bırakırken halkın bir kısmını esir almış ya da öldürmüşlerdir. Eyyubi, aynı gün Dârum'a geri dönmüş, ancak Amalric'in hâlâ harekete geçmemiş olması neticesinde Mısır'a gitmek üzere pazar günü yola çıkmıştır. Ordusu 22 Aralık'ta Kahire'ye ulaşmış ve Halife tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Dârum seferi, 1170/71 kış seferi sezonunda Selahattin Eyyubi'nin tek çabası değildi ve tarihler ve detaylar çok net bilinemese de, Eilat Kalesi'ne de saldırdığı ve ele geçirdiği bilinmektedir. Bu kale, Akabe Körfezi'nin baş noktasından yaklaşık 12 km uzaklıkta bir ada üzerine kuruluydu, adanın batı kıyısına yakın konumdaydı (harita 7). Suriye'den Mısır'a giden güney yolu, körfezin başındaki doğu tepelerinden geçiyordu, sonrasında düzlükten devam ediyor ve Sina Yarımadası'nın içlerinde kısa bir geçit boyunca tırmanıyordu. Su ihtiyacını su depolarından ve anakaradaki bir kaynaktan sağlayan kale, büyük bir garnizonu ağırlayabilecek durumda değildi ve ne Şirkûh'un seferlerinde ne de Eyyüb'ün Mısır'a yürüyüşü sırasında Müslümanların geçişi açısından bir tehdit olarak görülmüştü. Gerçi belli ki daha küçük birlikleri tehdit edebiliyordu ve Eyyubi de bu kaleyi yolundan kaldırmaya karar vermişti.

El-Fâdıl'ın, Selahattin Eyyubi'nin parçalara ayrılabilen gemilere sahip olduğunu ve bunların develere yüklendiğini söylediği belirtilmiştir.[88] Onlara, Kahire'den gelen büyük bir güç eşlik etti ve kaleye

86. A.S. 489.
87. Surlu Vilyam 977.
88. *Khitat* 1.185; ayrıca bkz A.S. 486.

hem karadan hem de denizden saldırdılar. Kalenin 31 Aralık'ta düştüğü söylenir, garnizon komutanı öldürülmüş veya esir alınmıştır ve Eyyubi de buraya kendi garnizonuyla yerleşmiştir. Bu anlatılanlar, Kalkaşandi tarafından saklanmış bir mektupta söylenenlerle çelişki içindedir. Mektupta kalenin son derece güçlü olduğu ve yalnızca uzun bir kuşatma neticesinde alınabileceği belirtilir, ancak Müslümanlar denizin kıyısında kamp kurunca, kale garnizonu barış istemek zorunda kalmış ve teslim olmuştur.[89] Selahattin Eyyubi'nin o sırada orada olup olmadığı da şüphelidir. Dârum'dan döndükten hemen sonra Kahire'yi terk edip 31 Aralık'tan önce ulaşmış olabilir veya Kahire'ye hiç dönmeden Sina Yarımadası'nı kıyı yolundan geçerek Mısır'a doğru geçmiş olabilir. Gerçi iki durumda da Arap kaynaklarında bir not düşülmüş olması beklenirdi. Ve aslında İmâdeddin, Eyyubi'nin iki seferinden bahseder, ancak ilk seferi Kasım ayına tarihlendirerek durumu karmaşıklaştırmıştır[90] ve ikinci seferi de, Selahattin Eyyubi'nin ailesinden adı belirtilmemiş başka üyeleri getiren bir kervanın gelişiyle ilişkilendirmiştir ki bu olay en uygun şekilde Şubat 1171'e tarihlendirilebilir.[91] Eilat'ın, Eyyubi'nin gerçekte ana hedefi olduğu da öne sürülmüştür[92] ama eğer kıyıya yaptığı saldırı şaşırtma amaçlı idiyse, bu durumda kale düşmeden önce Amalric'e Dârum'dan Eliat'a rahatça geçme imkânını neden verdiği sorusunu yanıtlamak güçleşir. Ama kendisi Dârum'a yürürken, Eilat'a bir kuşatma gücü göndermek zorunda kalmış olduğu düşünülebilir. Eğer Kalkaşandi'nin mektubu gerçekse, Eyyubi daha sonraları kendisinin de katılacağı uzun bir kuşatma düşünmüş olabilir. Ama eğer kale kısa sürede düşmüşse, garnizonun atamalarına yön vermek için rahat bir zamanında ziyaret etmeye karar vermiş olabilir ve bu olayı da, Kahire'ye kadar ailesine eşlik etmek ödeviyle birleştirmiş olması akla yakın gelebilir.

Bu başarılı sefer ve daha fazla aile takviyesinin gelişi, Eyyubi'ye, Mısır'da daha fazla değişiklik yapmak adına cesaret verdi. Ama

89. Q. 7.27.

90. Bu tarihin (Bundari 108) yanlış olduğu açıktır ve "Rebiülahir" yerine "Rebiülevvel ayı" olarak alınmalıdır.

91. Tarikh Mayyafariqin (135) adlı eserin yazarı, belirtilene göre 70.000 deveyle 31 Aralık'ta Şam'dan ayrılan bu kervanı görmüştür; kervanda Turan Şah'ın "ve kardeşlerinin" çocukları, eşleri ve hizmetlileri vardı. Bu durum Eyyubi'nin Kahire'ye Şubat ayının sonunda döndüğüne ve A.S. 486 ve *Khitat* 1.185'te verilen Cemaziyelevvel ayının Bundari 109'da görülen Cemaziyelahir ayından daha doğru olduğuna işaret eder.

92. Ayrıca bkz Ehrenkreutz 84.

attığı adımlar hızlanmış olsa da, acele hareket etmedi. Öncelikle savunmasını kontrol etti. Şubat ayının sonuna doğru Turan Şah, yukarı Mısır'a doğru hareket ederek yağmacı Bedevilere karşı Mayıs ayının ortalarına kadar süren bir sefere çıktı. Selahattin Eyyubi ise Mayıs ayında İskenderiye'ye vezirlik döneminin ilk ziyaretini gerçekleştirdi; burada takviyelerin artırılmasını emretti. Mısır'da tüm Şii kadıları görevden alıp yerlerine Şafiileri geçirerek Sünni İslam'ın konumunu güçlendirdi. Daha detaylı bilgi vermek gerekirse, Kahire'deki Kadı'l-Kudat ve Fustat görevlerini Eşari Şafii Sadreddin ibn Durbas'a verdi; ibn Durbas Kürttü ve el-Wahrani'ye göre, akla ve sağlam muhakeme gücüne "kendisini rüşvet ve eğlenceden uzak tutma" melekesini eklemiş biriydi.[93] Selahattin Eyyubi'nin yeğeni Takıyeddin Nisan ayında başka bir Şafii kadı getirdi ve Makrîzî'ye göre "İnsanlar, o yıldan itibaren Malikilik ve Şafiilik doktrinlerini öğrendiler ve Mısır'da Şii doktrinleri, unutulana kadar gözden ırak tutuldu."[94]

Diğer yandan sarayda, Fatımi Şiizm'in merkez noktası hâlâ sapasağlam yerinde duruyordu. Daha önce de aktardığımız bir rapora göre, Abbasi Halifesi el-Müstencid, rakibinin yerinden edilmesi isteğini halihazırda bildirmişti. Ancak el-Müstencid'in kendisi, 20 Aralık 1170'te, Nureddin Musul'a doğru hareket ederken öldürüldü. Fakat onun bu yaklaşımı halefi el-Müstazî tarafından devralındı. Nureddin'le Selahattin Eyyubi arasındaki anlaşmazlık hikâyelerinden keyif alan İbn Abî Tayy, Eyyubi'nin gecikmesinin, "Nureddin'in ondan şüphelenmesine ve onu yermesine" neden olduğunu söylemiştir.[95] Eyyubi, teoride, Mısır'dan geri çağrılması hâlinde el-Âdıd'la Nureddin'i birbirlerine düşürebilirdi; bu noktayı ikisi de fark etmiş olmalıdır, ancak şurası bir gerçek ki, Eyyubi'nin eylemlerine dönüp bakıldığında, Bağdat'a yazmış olduğu mektupta ifade ettiği gibi, Fatımi gücünü temelden sarsmak için yavaş ve kurnazca hareket etmesi gerektiği anlayışını takip ettiği görülür. Sekizinci Fatımi Halife el-Müstansır döneminde de kendi konumuyla rahatsız edici şekilde tarihsel benzerlikler içeren bir durum yaşandığı görülür. O dönemde de Fatımi iktidarı, kuzey Mısır'da Nasır el-Devle ibn Hamdan'ın, Abbasilerle ittifak ilan etmesi sonucunda tehdit altında kalmıştır. O olayda, hayatta kalan taraf

93. Wahrani 95-6.
94. *Khitat* 1.359.
95. Alıntı A.S. 498.

Halife olmuş, Nasır el-Devle ise öldürülmüştür. Eyyubi'nin, aynı hatadan kaçınmak adına ihtiyatlı davranıyor olması bu yüzden de makul görünür.

İmâdeddin'in anlatımına göre Nureddin Haziran 1171'de Selahhatin Eyyubi'ye bir mektup yazdı ve Mısır'da Abbasi hutbesini okutmasını istedi; Eyyubi de planlarını koordine edebilmek için iki ay bekledi.[96] Bu noktada her zamanki gibi tereddüt ve entrika hikâyeleri devreye girer.[97] Eyyubi'nin, emirlerinden tavsiye istediği söylenir; emirler hutbeyi değiştirmek konusunda farklı görüştedir, "ancak Nureddin'in emirlerine uymaktan başka bir şey yapmak mümkün değildir."[98] Durumun yasallığıyla ilgili olarak da bir karar alınmasını istediği söylenir. Şafii fıkıh âlimi Necmeddin el-Habuşani, konuyu Fatımilere dayatan kişi olarak gösterilir.[99] Mısırlı emirler üzerine toplu bir saldırı yapıldığı da belirtilir, emirlerin haneleri Suriyeli birliklerce sarılmıştır. Fatımi Halife, el-Âdıd'a de şöyle söylenir: "Öldürdüğümüz emirler, size karşı isyan eden adamlardı."[100] Bu olayların sonrasında el-Âdıd hastalanmıştır. Bir kaynak zehirlendiğini söylerken, başka bir kaynak düştüğü için yaralandığını belirtmektedir.[101] Hastalığı esnasında Selahattin Eyyubi'den kendisini ziyaret etmesini istemiştir ve oğullarından birinin ifadesine göre, Eyyubi geldiğinde ondan, "hepsi genç olan" çocuklarına bakmasını talep etmiştir.[102] Gerçi bu anlamda en sık rastlanan hikâye, Eyyubi'nin, ihanete uğrayacağından çekinerek gitmeyi reddettiğini ama sonrasında da bundan pişmanlık duyduğunu söyler.[103]

Bu açıklamalarda neyin gerçek olduğunu ayırt etmek güçtür. Selahattin Eyyubi'nin, hem emirlerinin hem de dinî liderlerinin hislerini ölçtüğü düşünülebilir. El-Âdıd'la ilişkileri farklı şekillerde anlatılmıştır. Bir taraftan, el-Âdıd'ın yaşadığı süreçte sahip olduğu her şeyi elinden alarak gücünü kırmaya çalıştığı söylenir, hatta buna atları da dahildir, böylelikle devlet törenlerinde halkın

96. Bundari 114.
97. Detaylı bir anlatım için ayrıca bkz Ehrenkreutz, "Saladin's coup d'etat in Egypt", *Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of St Suryal Atiya.*
98. A.S. 493.
99. İ.F. 4.1.157.
100. İ.F. 4.1.130.
101. A.S. 499; farklılıklar için ayrıca bkz Sibt 290.
102. A.S. 494.
103. İ.A. 11.370.

önüne çıkmasını engellemiştir.[104] Diğer taraftan başka bir anlatıma göre ikisi öylesine yakın dosttur ki, Eyyubi bazen el-Âdıd'ın sarayına yalnız başına, korumasız gidip günlerce kalmıştır.[105] Gerçi Eyyubi'nin hisleri ne olursa olsun, el-Âdıd, onun için, ailesi için ve Suriyeli birlikleri için potansiyel bir tehlike kaynağıydı. Eyleme geçme zamanlaması el-Âdıd'ın hastalığından etkilenmiş olabilir ama güç siyasetinin mantığı, Fatımi Halife'nin daha fazla hayatta kalamayacağını net şekilde ortaya koymuştur.

Hicretten sonra 567 yılının ilk cuma günü, yani 10 Eylül 1171'de Fustat'ta Abbasi hutbesi ilk kez okundu.[106] İbn el-Esîr, Musul'da gördüğünü hatırladığı bir Pers emirinin vaizden önce minbere geçip duayı el-Müstazî'nin adıyla okuduğunu söyler.[107] İbn Abî Tayy ise Eyyubi'nin olacaklardan çekindiği için görevi babasına verdiğini ve babasının da, vaizi tehdit ederek hutbeyi el-Âdıd'ın adıyla okuması hâlinde onu öldüreceğini söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine vaiz de duada hiçbir isim kullanmamıştır, el-Müstazî'nin unvanlarını bilmediği bahanesine sığınarak özür dilemiştir. El-Âdıd, hutbenin kimin adına okunduğunu sorduğunda ise kendisine hiç kimsenin isminin kullanılmadığı söylenmiştir. "Gelecek cuma" demiştir, "birinin ismine okunacak."[108]

Burada bir kez daha, bu detayların doğruluk derecesi ne olursa olsun, Eyyubi'nin iki aşamada hareket etmeye çalıştığı görülür; Abbasi hutbesini Kahire'de okutmadan önce ilk adımını 10 Eylül'de atmış, gelecek reaksiyonu test etmiştir.[109] 11 Eylül'de ordusunun toplam 167 bölüğünden 147'sini Kahire sokaklarında, aralarında Frenk ve Bizans elçilerinin de bulunduğu bir kalabalık önünde yürütmüştür. El-Fâdıl şöyle yazmıştır: "Bu gösteriyi izleyenler,

104. *Khitat* 1.358.

105. A.S. 440.

106. Bu tarihlendirmede bir uyuşmazlık görülmektedir. Ebu Şâme (504), hutbenin İskenderiye'de 14 Mayıs 1171'de, Fustat ve Kahire'de 4 Haziran'da yeni şekliyle başlatıldığını göstermek için İmâdeddin'in *Diwan*'ından alıntı yapar. Bu durum, Gibb (8) tarafından Nureddin'in habercisinin hutbe haberini Bağdat'a 25 Eylül'de getirmesiyle ilişkilendirilir. Hutbenin, bir Sünni merkezi olan İskenderiye'de başlatılması Eyyubi'nin tedbirli yaklaşımlarına dair tipik bir örnek konumundadır, ancak Bundari'deki tarih veya detaylar açısından destekleyici bilgi görülmemektedir.

107. İ.A. 11.369.

108. Alıntı A.S. 499.

109. Detaylar çoğaltılabilir, ayrıca bkz Ehrenkreutz 85 ve sonraki sayfalar. Ehrenkreutz, Fatımi Halifeliğinden "prestijli bir kurum" olarak bahsettiğinde (85) önemli bir noktanın altını çizer. Sarayda bariz etkili bir gücün eksikliği, çağdaş gözlemcilerin buna atfedebileceği bir önem düzeyinin küçümsenmesine neden olabilir.

hiçbir İslam hükümdarının buna denk bir orduya sahip olmadığını düşündüler."[110] İki gün sonrasında, 13 Eylül pazartesi günü el-Âdıd öldü. Yaklaşık 11,5 yıl halife kalmış olmasına rağmen, öldüğü sırada 21. doğum gününden on gün uzakta olduğu söylenir.

110. *Khitat* 1.86; vergi yılını güneş yılıyla eşleştirmek için 4 Eylül'de ilan edilen bir karar, ayrıca bkz Q. 13.54.

3
Mısır Hükümdarı

Hicretten sonra 567 yılının Muharrem ayının ikinci günü, 17 Eylül 1171'de Abbasi hutbesi Fustat ve Kahire'de okundu. Selahattin Eyyubi, el-Âdıd'ın ölümü için düşüncelerini, yukarı Mısır'ın askerî amiri Mecdeddin Mübarek ibn Munkiz'e yazdığı bir mektupta anlatmıştır. Samimiyetsiz bir şekilde kendi sadakatinin altını çizmiştir; mektuptaki ifadelerine göre ölü halifeye en yüksek saygıyı göstermiş, mezarlığa kadar naaşına eşlik etmiştir, çocuklarını teselli etmiş ve onları sarayına yerleştirmiştir; bunun dışında olaylar pürüzsüz şekilde ilerlemektedir ve huzursuzluk yoktur; amir, kendi bölgesinde hutbeyi "İslam âlemine bir bütün olarak hükmeden hükümdar" adına, "adı ve unvanları net şekilde belirtilmesi gereken" Abbasi Halifesi el-Müstazî adına okutmalıdır; sözleri veya eylemleriyle halkı galeyana getirmeye çalışan veya "giden ve onun yerine gelen" konusuna burnunu sokan kim varsa cezalandırılmalıdır; "bizim görebildiğimiz her yer güvenli."[1]

El-Âdıd'ın çocuklarının saraya yerleştirildiğine dair Eyyubi'nin durumu yumuşatmaya çalışan ifadelerine rağmen, Fatımi hanedanının sona ermiş olduğu açık bir şekilde görülüyor olmalıydı. Kalan tüm Fatımiler "soylarını devam ettirmesinler diye kadınlardan uzak tutuldular"[2] ama gıda ve giyim için ödenek aldılar. İmâdeddin, Selahattin Eyyubi saltanatının sonunda kaleme aldığı ifadelerinde onlar için şöyle söyler: "Bugün bile hâlâ varlar... ama sayıları azaldı."[3] Bununla beraber, el-Âdıd'ın ölümü, önemli bir

1. 1 25757.114.
2. Bundari 112.
3. Bundari 112.

anda gerçekleşmişti ama bir dönüm noktası değildi; her ne kadar saray Suriyeli karşıtı anlayışının toplandığı bir nokta olmuş olsa da, el-Âdıd bu anlamda çok önemli bir figür değildi. Eyyubi'nin hâlâ Mısır'da düşmanları vardı ve hâlâ Nureddin'in gölgesi altındaydı. Zaten bu anlamda Mısır'daki kariyerinin ilk yılları, en azından genel olarak, dış tehditlere gösterilen reaksiyonlardan oluşuyordu. Suriyelilerin Mısır'da baskın çıkmak üzere verdikleri mücadele bu duruma anlam kazandırmıştır, ancak Eyyubi, genel siyasetin yaratıcısı olmaktan ziyade yürütme merci konumundaydı ve bu politika, Mısır'ı Şîrkûh'un "fethettiği" yönündeki görüşün basit bir yansıması niteliğindeydi. Şimdiyse, en azından baskının bir bölümü ortadan kalktığı için görüş açısı genişlemişti ve şu da öne sürülebilir ki, ilk defa yalnızca dış etkenlere reaksiyon gösterir konumda olmaktan ziyade olayların akışına kendi yaklaşımlarını empoze edebilme fırsatına sahip olmuştu.

İlk eylemi, kendisini İslam'ın savunucusu rolünde göstermek oldu. İmâdeddin'e göre, Suriye ile Mısır arasındaki doğu güzergâhını temizlemek için Nureddin'le birlikte Kerak ve Şubek'e ortak bir saldırı başlatmayı kabul etti[4] Gerçi zamanlama açısından düşünüldüğünde, bu anlaşma Eyyubi için biraz belirsizlik içermiş olmalıdır, çünkü Abbasi hutbesinin Kahire'de sorun yaratıp yaratmayacağı henüz çok net değildi. Ancak bu anlamdaki başarısı neticesinde 25 Eylül'de şehirden ayrıldı ve Kasım ayının ortasına kadar sürecek olan sefer için Bilbeys üzerinden yürüyüşe geçti. Ama göründüğü kadarıyla bu sefer, hiçbir sonuç vermedi, hatta İbn el-Esîr'e göre verdiği yegâne sonuç Nureddin'le ilişkilerinin kötüleşmesi oldu. İbn el-Esîr'in bildirimine göre Eyyubi, Kahire'den ayrıldığını Nureddin'e bildirmek üzere mektup yazdığında Nureddin de Şam'dan güneye doğru yola çıkmıştı. Eyyubi, Şubek'e yaptığı saldırıda o kadar başarılı olmuştu ki, kale garnizonu barış istemek zorunda kalmıştı, kale teslim edilinceye kadar on gün istemişlerdi. Bu aşamada Selahattin Eyyubi'ye, Kıyı'ya Nureddin bir taraftan saldırırken kendisinin de diğer taraftan saldırması hâlinde Frenk Krallığı'nın yıkılacağı ve kendisinin de Mısır'daki konumunun tehlikeye gireceği belirtildi. Bunun neticesinde de Eyyubi Mısır'a geri döndü, Fatımi entrikalarını haber aldığını iddia ediyordu, "ama Nureddin bu bahaneyi kabul etmedi."[5]

4. Bundari 117.
5. İ.A. 11.371 ve sonraki sayfalar.

Bu hikâye kesinlikle abartılıdır. Eyyubi'nin, Nureddin'den gelecek tehdidin kendisine söylenmesine ihtiyaç duymuş olduğunu düşünmek biraz saflık olur. Frenklerin yaşadığı güçlükleri ve kayıpları detaylandırmaktan çekince duymamış olan Surlu Vilyam, Şubek'in teslim olduğuna dair herhangi bir şey söylememiştir, ancak Eyyubi'nin orada biraz zaman harcadığını ve sonrasında da ilerleme kaydedemediğini görünce bölgeyi terk ettiğini ifade etmiştir.[6] Ancak söylentiler bütünüyle göz ardı edilemez. Eyyubi'yi her daim en iyi şekilde gösterme endişesi taşıyan sadık İmâdeddin bile, üstü kapalı şekilde, Nureddin'le görüşmesini önleyen "bir şeyler olduğunu" ve Eyyubi'nin seyahat esnasında at ve yük hayvanlarından bazılarını kaybettiğini söyler.[7] Bu kayıplar ve gerçekte Frenklerden herhangi bir saldırıyla hiç alınmamış olan Şubek'in gücü, Eyyubi'nin çekilmesi için yeterli sebep olmuş olabilir, ancak Aralık 1168'den sonra Nureddin'le bir daha hiç buluşmamış olmasının çarpıcı bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Nureddin, onu yerinden etmek veya gücünü azaltmak arzusunu taşıyorduysa eğer, Fatımilerin düşüşü ona iyi bir fırsat vermiş oluyordu. Diğer yandan Eyyubi'nin, el-Âdıd'ın ölümünden sonraki iki hafta içinde Kahire'den ayrılmış olması aslen güzel bir jest olarak değerlendirilebilir; Mısır'daki pozisyonunu sağlama alması gerektiği düşünüldüğünde, uzun bir kuşatma arayışında olmayacağını söyleyebiliriz. Fustat ve Kahire'de vergilerin kaldırılması yönündeki kararı onun yokluğunda ilan edilmiştir, ayrıca Fatımi Sarayı'nda büyük hazineler olduğuna dair söylentileri araştırmak adına da heves duymuş olmalıdır.

Fatımi Sarayı'nın zenginliği, halka açık törenlerin ihtişamı ve göz alıcı hediyeleri doğal olarak sonsuz bir zenginlik içinde oldukları düşüncesi uyandırıyordu. Ancak göründüğü kadarıyla Eyyubi Saray'ı eline geçirdiğinde gerçekler bir hayal kırıklığı getirmişti. Sarayda çeşitli türde hazineler vardı, bunların arasında 700 mücevher içeren taştan bir küp, devasa bir zümrüt, güzel kıyafetlerle dolu 100 sandık ve "dev bir balığın", dik tutulduğunda at üstündeki bir adam boyuna ulaşan iki kaburgası. Ancak tüm bunlar Eyyubi'nin hazinesine büyük katkılar olmaktan ziyade az bulunan ve ilgi çekici eserler konumundaydı. İbn Abî Tayy, Şâver'in Frenklere verdiği

6. Surlu Vilyam 993.

7. Bundari 118. Ehrenkreutz (105), "düşman Bedevi savaşçıların ellerinde büyük bir yenilgiden" bahseder ama bu yaklaşım İmâdeddin tarafından teyit edilmemektedir. Maqrizi (*Sulûk* 44) Eyyubi'nin 5.000 yük hayvanı kaybettiğini bildirir.

miktarlardan dolayı pek fazla para bulunamadığını not düşmüştür;[8] ayrıca Dimyat kuşatması esnasında Eyyubi'ye verilmiş olan 1 milyon dinarı da buna ekleyebilirdi. Selahattin Eyyubi'nin hayal kırıklığına uğramış olduğu bilgisi, açığa çıkarılamamış sırlar olduğuna dair bitmek bilmeyen söylentilerle de teyit edilmiş görünmektedir. Bir Şii hikâyesine göre, gizli hazinenin nerede olduğunu bildiği düşünülen bir adama, kafasına hapsedilen böceklerle işkence yapmıştı; "böceklerin beyne ulaşması bir saat sürüyordu ve kimse o âna kadar dayanamazdı."[9]Hikâyenin devamında, işkencenin bu kez başarısız olduğu söylenir, çünkü mağdur kişi, yeniden gömülmek üzere Aşkelon'dan Mısır'a getirilmiş olan Şiilerin şehit İmamı el-Hüseyin ibn Ali'nin naaşını taşımıştır ve böcekler bu mübarek kişiye saldırmamıştır. Bu hikâye düşmanlık duygularıyla dolu bir fantezidir belki ama bu tarz söylentilerin varlığı İmâdeddin tarafından da tasdik edilmiştir. İmâdeddin, Eyyubi tarafından 1174 yılında işkenceyle öldürülen Abd el-Kavi'nin Saray'ın sırlarını ve gizli hazinelerini bildiğini, ancak bunları ele vermeden öldüğünü ifade etmiştir.[10]

Hazine bulunsun veya bulunmasın, Eyyubi Fustat ve Kahire'de *mükus* denen vergileri kaldırarak popülarite satın almak adına adımlar atmıştı bile.[11] İslam'ın ilk dönemlerinde vergilendirme işlemi kişiler ve mülkler üzerinde yoğunlaşmıştı, ancak bunların genişletilmesi, Arapları uzun zaman varlığını sürdüren birçok hizmet vergisiyle (mükus) tanıştırdı ve bunların İslami geleneği olmadığı için de kesinlikle illegal sayılmaları gerekiyordu. Diğer yandan, genellikle, ilgili oldukları hizmetleri karşılamaya yönelik oldukları için, her bir periyodik iptalden sonra yeniden yürürlüğe konuyorlardı.

Selahattin Eyyubi'nin iptal kararı[12] 6 Ekim cuma günü duyuruldu. Karar tüm "Kahire'yi, Fustat'ı ve buraları ziyaret eden tüm tüccarları" kapsıyordu. Bu kişilerin gelmesine ve gitmesine, para bırakmasına, para getirmesine veya borç vermesine, karadan ve denizden ticaret yapmasına, gemiyle ve at üstünde, gizlice veya alenen ticaret yapmasına, ne gizledikleri sorulmadan, ne ithal veya ihraç ettikleri sorulmadan ve yollarda durdurulmadan izin verile-

8. Alıntı A.S. 506.
9. *Khitat* 1.427; ayrıca bkz Q. 3.351.
10. Bundari 149; Eyyubi'nin Fatımi hazinelerini hiçbir zaman bulamadığına dair rapor için ayrıca bkz *Khitat* 1.435.
11. Bu vergilerin detayları için ayrıca bkz *Khitat* 1.104.
12. Alıntı A.S. 522-3.

cekti. "Bunu okuyan veya kendilerine okunan tüm idareciler, kolluk kuvvetleri veya bürokrasinin temsilcileri, denetmen ve araştırmacılar buna uymak zorundadır." İptal edilen vergilerin değeri yılda 100.000 dinar olarak öngörülüyordu. Zamanlama sorgulanabilir olsa da, Eyyubi'nin, tüm Mısır'da benzer vergilerin kaldırılmasını amaçladığı açıktır. Yukarı Mısır'daki Ahmim kentine yazdığı tarih atılmamış bir mektupta şunları yazdığı görülür:

> "Ahmim'de Mükus vergilerinin bazı türlerinin henüz bırakılmadığını fark ettik... ve oraya gelip gidenler, orada yaşayanlar ve seyahat edenler, hepsi pay vermek zorundaymış... ve bizim nimetimizin tadına henüz varmamışlar... O toprakların insanları, idare dönemimizin başında verdiğimiz imtiyazlardan payına düşeni almamış... Zenginler yaralanmış, fakirler ezilmiş... Böylesi vergiler ancak zekâtını vermeyi geciktirenlerin ve şehvet peşinde koşanların cezası olmalıdır."

Eyyubi'nin buyruğuna göre verginin iptali fermanı Ahmim'de eski camide okunacaktı; herkes, şehir halkı ve seyyahlar bilgilendirilecekti ki hiçbir şüpheleri kalmasın; gelecekte de hiç kimse böylesi vergileri tahsil etmek adına kayıt açamayacak "veya dengeleyici bir yola başvuramayacaktı" (vergiyi telafi etmek için). Eyyubi, vergilerden yararlanan ikta sahiplerinin durumunu telafi etmeyi kabul etmişti ve onlar da "hem şimdi hem de gelecekte" itaat edeceklerdi.[13]

Kalkaşandi, Eyyubi'nin mükus vergilerinin yerine savaş ganimetini koymayı düşündüğünü yazmıştır,[14] ancak kariyerinin hiçbir döneminde bu gerçek olmadı. Belki başlangıçtaki kaybı Sarayın hazinesiyle karşılama ümidi vardı ve Kahire'ye dönüşünde Kahire ve Fustat'taki camilerden gümüş süsleri aldırmış olduğuna dair bildirimler de bu hazinenin yetersizliğini karşılamaya çalıştığını gösteriyor olabilir.[15] Gerçi gökten gelecek paralara bel bağlamak dayanaksız bir politika olacaktı ve zaten Eyyubi de İslami kökeni kusursuz olan bir vergi aracılığıyla gelirlerini yükseltme girişimlerine başlamıştı bile. Bu kaynak zekâttı; yani İslami kurallar dahilinde, belli mal ve mülk türlerine ve bunların değerine göre tüm (zengin) Müslümanların ödemesi gereken pay anlamına geliyordu. Buna karşın sadaka vermek ise isteğe bağlı idi.

Teoride, kişi zekâtını kendisi dağıtabilirdi, ancak uygulamada belirgin güçlükler ortaya çıkıyordu ve Eyyubi, yasal bir eleştiriyle

13. Münih 93.
14. Q. 3.470.
15. Maqrizi, *Sulük*, 45.

karşılaşmadan bunu devlete ödenen bir vergi hâline getirebildi. Para toplandığında, kullanımı bütünüyle hükümdarın tasarrufunda olmayacaktı, çünkü zekâtın gideceği alanlar yasayla belirlenmişti. Belli bir yüzde sosyal güvenlik yardımı olarak yoksullara ve diğer hayır işlerine ödenecekti, ancak paranın geri kalanının gidebileceği alanlar, savaş finansmanı, diplomasi ve idareye varabilecek şekilde esnetilebiliyordu.

El-Fâdıl'a göre, Kasım 1171 olarak tarihlenen ilk zekât dağıtımında hazine toplam meblağın yarısını aldı.[16] İskenderiye'yi 1183 yılında ziyaret etmiş olan İbn Cübeyr, o dönemde hazinenin payının sekizde üç olduğunu not etmiştir.[17] Zekât bürosunda görevli olan İbn Hamdan, Hicri takvimle 588 yılında 52.000 dinarlık bir bilanço tablosu imzalamıştır.[18] Ne yazık ki, bu rakamın toplanan miktarın tamamını mı yoksa hazinenin payını mı temsil ettiği açık değildir, ancak hazinenin payını belirtiyor olması hâlinde, zekâtın, iptal edilen vergilerden doğan tahmini kayıplardan fazlasını getirdiği söylenebilir.

Elbette şöyle bir itiraz da yapılabilir: Eyyubi'nin, Ahmim mektubundan anlaşılabileceği üzere kayda değer bir idari sıkıntı yaratmak pahasına yapmış olduğu şey vatandaşın sırtındaki bir yükü bir başkasıyla değiştirmekti. Tüccarların serbest dolaşımına yönelik kararına dair iyimser yaklaşımlara karşın, "Ahmim, Kus ve Minyat el-Hasib gibi yerlerde" tüccarların ve seyyahların sürekli olarak kötü muamele gördüğü şeklinde İbn Cübeyr'in dile getirmiş olduğu şikâyetler de vardı.[19] İbn Cübeyr, zekât toplayanlara dair şunları yazmıştı:

> "Koltukaltlarında bir şey taşımadıklarından emin olmak için tüccarların bellerini yokluyorlar; ellerindeki saplara yerleştirilmiş uzun iğneleri çuvallara batırıp gizlenen bir şey var mı diye bakıyorlar... Seyyahlardan zekât toplamaktansa onlara zekât vermek daha uygun olurdu... Bu durum onlara mükus vergileri günlerini hatırlatıyor ve küçük düşürülüyorlar."

Eğer İbn Cübeyr şu sözleri eklemiş olmasaydı zekâtın mükusla bir araya gelişi, Eyyubi'nin hamlesinin başarısızlığının kanıtı olarak

16. *Khitat* 1.108.
17. *Travels* 42.
18. *Khitat* 1.108.
19. *Travels* 62 ve sonraki sayfalar.

alınabilirdi: "Eğer duymuş olsaydı, Eyyubi bu işi durdururdu."[20] İslam dini toplumun refahını gözetiyordu ve bu amacı yerine getirmek adına net bir biçimde dinî hukuktan türetilmiş metotlarla para toplayıp dağıtmak, idari rejimin temel İslami ilkelerle ilişkisini vurgulamış oluyordu. Bu anlamda ortaya çıkan kusurlar ve yetersizlikler astların suçu olabilirdi, hükümdarın pozisyonu güçlenmişti. Eyyubi'nin kendisini İslami altyapısıyla ilişkilendirmeye çalışma çabasının, Mısır'daki idaresinde daha geniş bir uygulama alanı da vardı. Mısır'ın etrafına, ülkeyi diğerlerinden ayıran bir duvar örülmesi hâlinde, halkının kendi kendine yetebileceği iddiası oldukça popülerdi[21] ve Eyyubi'nin döneminde, bilhassa gemi yapımında kullanılan kerestede olduğu gibi bazı stratejik ithalat kalemlerinin dışında Mısır, dış dünyaya minimum bağımlılıkla kesinlikle var olabilirdi. Bu da şu anlama geliyordu ki, ana odağında Mısır olan güçlü bir hükümdar, dış ilişkileri kendi çıkarlarına göre ayarlanabilen bir Firavun devleti kurabilirdi. Diğer yandan, Mısır'ın yalnızca transit bir ülke veya daha büyük bir kuruluş oluşturmak adına bir üs olarak görülmesi hâlinde ihtiyaçları ikinci planda görülebilirdi.

Her ne kadar Mısır öncelikli bir politikanın savunulduğu iddia edilmiş olsa da,[22] Eyyubi, ordusunun genelini oluşturan Türkler ve Kürtlerle birlikte, doğal olarak, ağırlığı daha doğuya doğru kayan bir İslami merkez düşünmüş olmalıdır. Dinî propaganda açısından bakıldığında, Mısır, İslam mirasının bir parçasıydı, bir cihat üssüydü ama Suriye kadar bu duruma uygun bir yer değildi. Dahası, Fatımilerin yıkılışından çıkarılacak ders, Mısır'ın tek başına ayakta duramayacak kadar zayıf olduğuydu. Bu olay, siyasi kargaşanın tesadüfi sonucu olarak da açıklanabilir; İbn Haldun'a göre *asabiyye* dediği toplumsal bağın zayıflamasının getirdiği kaçınılmaz yıkıma örnek teşkil eder. Bununla beraber, ekonomik açıdan ifade edildiğinde bu durum, büyüme olmadan bel bağlanacak bir idare ve savunmanın, bu dönemde kaçınılmaz şekilde yıkılmaya müsait hâle gelecek oluşuydu. Veya daha geniş açıdan bakıldığında, sosyolojik

20. Buna paralel bir yaklaşım için ayrıca bkz Robinson ve Smith, *Biblical Researches in Palestine*, 1.43: "İnsanlar genel olarak baskı altında olmalarını altındaki temsilcilerine bağladıkları kadar P· a'ya (Muhammed Ali) bağlamıyorlar. Köylülerin homurtularının onun kulağı ı. ulaşması hâlinde acil dertlerinin derman bulacağına inanıyorlar."

21. Ayrıca bkz İbn Mammati 78; Q. 3.285.

22. Ayrıca bkz Gibb 10.

unsurlar ışığında, büyüme, aksi hâlde kendi kendini imha edici olabilecek veya durağanlığa götüren bir küçülmeye neden olabilecek enerjileri absorbe etmek adına gerekliydi. Bu yaklaşımlardan hangisinin bu bağlamda ne ölçüde haklı görülebileceği, Eyyubi'nin kariyerinin ilerleyen dönemlerinden çıkarılabilir. Şurası açık ki, Suriye Nureddin'in elindeyken Eyyubi, Mısır tarafından düşünmek durumundaydı, ancak o, eylemlerinin gerekçesini değişmez şekilde İslam'a dayandırıyordu ve uygulanabilir gördüğü anda genişleme anlayışına geçti; bu anlayışı İslami politikanın emirlerine bağlamayı ihmal etmiyordu.

Gerçi güç ve iktidar olmadan hiçbir tutarlı politikayı yürütmek mümkün değildi. Selahattin Eyyubi, askerî desteği olmayan zenginliğin dezavantajlarını daha önce Şâver örneğinde görmüştü; ancak bunun tersi de bir o kadar geçerliydi, askerî güç de zenginlik olmadan elde tutulamazdı. Bu zenginlik fetih yoluyla kazanılabilirdi, bu durumda ordu yalnızca bir tüketici olarak değil, üretici olarak da görülebilirdi, ancak Selahattin Eyyubi'nin geçmişi, fetihlerin nispeten verimsiz olduğunu gösterir ve devlet gelirleri büyük oranda temel üretime dayanmaktadır.[23] Gelirleri doğrudan Nil'de her yıl görülen taşmaya bağlı olan Mısır'da üretimin önemi elbette çok belirgindi, ancak Eyyubi bu üretimi kontrol eden güç yapılanmasını da göz önünde bulundurmak zorundaydı. Burada, ekonomik faktörler ve nüfus istatistikleri, en küçük çaplı temel üreticiye bile belli bir oranda önem yüklüyordu. Ptolemaios Hanedanı döneminde Mısır'da köylerinden kaçan köylüleri anlatan Preaux, bu kaçışın, "işlerini bırakanların yerinin hemen doldurulamadığı" bir ortamda bir baskı metodu olarak işe yaradığını belirtmiştir.[24] Eyyubi'nin ölümünden yaklaşık elli yıl sonra Feyyum şehriyle ilgili olarak kaleme alınan ifadelerde el-Nabulsi, işgücünün el çekmesinden dolayı ortaya çıkan ürün yetiştiriciliği eksiğinden bahseder ve "yöre halkını kaçışa başvurma noktasına getirme korkusu yaşamadan" yetiştiriciliğe geri getirilemediklerini söyler.[25] Eğer üretici skalasının en düşük basamağında bile hatırı sayılır bir güç bulunuyorduysa, bu durumda güç ve zenginlik arasındaki iç

23. Mali bir analiz için ayrıca bkz Ehrenkreutz "The crisis of dinar in the Egypt of Saladin." Kitabında (103 ve sonraki sayfalar) Eyyubi'nin altın darlığının yarattığı güçlüklerin altını çizer. Ne mektuplar ne de diğer yazınsal kaynaklar mevcut kanıtlara somut bir katkı yapar.

24. *L'Economie Royale des Lagides* 492.

25. El-Nabulsi 18.

ilişkinin, bir lider tarafından kendi özel amaçları için kullanılmak adına fazlasıyla karmaşık olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Hükümdarın ana çıkarlarının başka yerlerde yattığı böylesi durumlarda en belirgin çarelerden biri, idari sorumluluğuyla bilikte toprağı verip karşılığında destek almaktı. Nizamülmülk, Müslüman tarihçiler tarafından toprak ve köylerin kullanım hakkından para yerine destek sağlama fikrini bulan kişi olarak belirtilir; büyük bir imparatorlukta mülkün bu şekilde daha iyi idare edilebileceğini düşünen kişi olduğu söylenir. Selahattin Eyyubi de Mısır'da aynı yolu izlemiştir; Makrîzî'ye göre onun hükümdarlığıyla beraber tüm toprakların Sultanın kendisi, emirleri ve birlikleri tarafından iktalar hâlinde tutulduğu bir dönemin başlangıcı görülür.[26] Makrîzî'nin ima yoluyla da olsa yine bu döneme atfettiği bir başka değişim daha vardır. Buna göre ne Fatımi döneminde ne de daha öncesinde, ordu, Eyyubi'nin döneminde görülen tipteki iktalara sahip olmamıştır. Daha öncesinde topraklar, birtakım teminatlar ve Hazineye ödenecek garanti bir para karşılığında isteyen her emire, seçkin kişiye veya askere kiralanabiliyordu. Buna karşın Eyyubi döneminde, ürün yetiştiriciler "ikta sahiplerinin evlerinde doğan kölelere dönüşmüşlerdi, kölelikten tek fark hiçbir zaman satılma veya özgür bırakılma gibi bir ihtimalleri yoktu";[27] muhtemelen kiralama sisteminin uzun vadeli veya daimi tahsisle yer değiştirmesi dolayısıyla böyle bir fark oluşmuştu. Gerçi bu pasaj, Eyyubi'nin Fatımi iktaları üzerinde dramatik boyutta ve düzenli değişiklikler yaptığının kanıtı olarak alınmamalıdır. Döneme ait kaynaklar bu konuda genel olarak sessiz kalmaktadır ve düzenli, yeknesak bir uygulamanın olmadığı açıktır. İbn Memmati, Nil'in batı kıyısındaki toprakların teminat karşılığında ve haritası çıkarılmadan kiralandığını söyler, doğu yakasında ise kadastro incelemesi ve haritasıyla beraber yüzölçümüne göre bir vergi alınmaktaydı.[28] Kiralamanın yanı sıra uzun vadeli toprak tahsisleri de yapılıyordu; bu durum, ikta sahiplerini, topraklarındaki çiftçi ve köylüleri toprağa bağlı tutmaya teşvik ediyor olmalıydı, ancak buna rağmen Feyyum için verilen rapordan yaptığımız alıntıda görüldüğü üzere köylülerin kaçma silahı hâlâ etkili konumdaydı.[29]

26. *Khitat* 1.97.
27. *Khitat* 1.85.
28. İbn Mammati 336 ve sonraki sayfalar.
29. Eyyubi Devleti iktaları hakkında notlar için, ayrıca bkz Poliak "The Eyüpid fe-

Mısır idaresine özgü karmaşıklıklar durumu daha da güçleştiriyordu. Mısır'ın refahı, Nil'e bağlıydı ve Nil taşkınlarını kontrol altında tutmak adına birbirine bağlı set ve kanallardan oluşan bir sistem olması gerekiyordu, bu sistemin bakımı da büyük ölçekli bir işgücü organizasyonu gerektiriyordu. Bunun bir sonucu olarak da Mısır, geleneksel olarak merkezî bir bürokrasiydi. Bürokratik mekanizmanın verimsiz kalmasına izin verilmesi hâlinde ülke sıkıntı çeker ve hükümdar gelirlerini kaybederdi. Döneme ait belgeler, genel olarak hanedan zamanlarından miras kalmış günlük işleyişin karmaşıklığına dair hayret verici ölçüde çok detay vermektedir. Nil taşkınları arazi sınırlarını yok ediyor ve toprağın yapısını değiştiriyordu; bu da tarım toprağının haritasının her yıl yeniden çıkarılması gerektiği anlamına geliyordu. Bu amaçla gerçekleştirilen işlem bir gözlemci (musharif), bir idareci (amil), bir haritacı (masih), şahitler, rehberler, en önde gelen çiftçiler ve ölçüm tahtaları aracılığıyla yapılıyordu.[30]

Bu kişiler yalnızca yüzölçümünü değil, aynı zamanda toprağın tam durumunu da belirlemek zorundaydı ve bu noktada İbn Memmati, vergi değerlendirmesini sağlayan on üç muhtemel faktörü belirtmiştir.[31] Bir geminin boşaltılması da benzer şekilde farklı fonksiyonların çarpımını gerektiriyordu. Bu fonksiyonlar, anahtarı tersaneye getiren kişiyi, malları tartan adamı, konteynerleri açan ve boşaltan adamları, bunları bir depoya yerleştiren depocuyu, depoyu açmak ve kapamakla görevli bir başka çalışanı, gemi bekçilerini, tersane kapılarındaki kontrolörleri, mal bekçilerini, malları gemiden alıp limana aktaran tekne görevlilerini ve bunları taşıyan hamalları kapsıyordu.[32]

Tüm bunlar elbette ki yalnızca birtakım göstergeler konumundadır. İşaret ettikleri nokta ise Mısır'a yönetilebilir bir ekonomi

udalism"; Rabie, *The Financial System of Egypt*, 26 ve sonraki sayfalar. Eyyubi bir veraset sistemi getirerek Nureddin örneğini izlemesiyle övülür (ayrıca bkz *Khitat* 2.216). Bizans *pronoia* olayında görüldüğü gibi, bu veraset sistemi bir yenilikten ziyade doğal bir gelişme olarak görülebilir (ayrıca bkz Ostrogorsky, *Pour l'histoire de la feodalite byzantine*, 83). Genel olarak, Bloch'un feodalizm tarihi üzerine saptamaları, doğuya da, batıya olduğu kadar uygun düşer: "feodal tarihi yazmak yığınla istatistik gerektirecekti, miras alınan ve alınmayan her dönemin iktaları ayrı ayrı ele alınacaktı; eldeki verilerin yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda asla gerçekleştirilemeyecek bir ödevdir bu" (*Feudal Society* 196).

30. El-Makhzumi 100.

31. İbn Mammati 201 ve sonraki sayfalar; ayrıca bkz Q. 3.450.

32. El-Makhzumi 51.

sağlayan bürokratik süreçlerin varlığıdır. Ve bu ekonomide, büyük oranda devlet kontrollü bir su tedariğine dayanan tarım, gereken mahsulü alabilmek adına değişken vergi oranlarıyla daha da fazla kontrol edilebiliyordu; devlet tekelindeki kuruluşlar da para arzını olduğu gibi ana ticari ürünleri de düzenleyebiliyordu. Vergi sistemi, gerçekten de tüm Mısır'da devlet etkisini yaygınlaştırmıştır, hem de sadece yaşayanlar için değil ölüler için de durum budur. Selahattin Eyyubi'nin döneminde uygun idari birime bildirilmediği sürece cenaze işlemleri gerçekleştirilemiyordu. Eğer ölen kişinin vârisleri vardıysa, mülkü onlara bırakılıyordu, ancak mülkün devlete kalması hâlinde cenaze masraflarını ilgili idari departman karşılıyordu.[33] Gayrimüslim Mısırlılar özel bir vergiye tabiydi ve vergi memurlarına yalnızca isimlerini değil, aynı zamanda "uzun veya kısa oluşları, Zenci veya Beyaz oluşları gibi zamanla değişmeyecek özelliklerini" de kaydetmeleri söyleniyordu.[34] Hicri takvime göre 641 yılında Feyyum'da 1.142 gayrimüslimden 849'unun yerleşik olduğu, 139'unun güneyde ve 154'ünün de kuzeyde olduğu kaydedilmiştir. Ordu listelerine askerlerin isimlerinin yanı sıra fiziksel tarifleri de kaydediliyordu, çünkü memurlar, askerlerin hizmetleri boyunca ödemelerini ve donanım durumlarını kontrol etmek adına izlerini sürmek durumundaydı. Aktif hizmet sırasında gerçekleşmediği sürece ölüm veya ordudan atılma hâlinde devletin sağladığı donanımlar geri alınıyordu. Aktif hizmette ölüm hâlinde herhangi bir hak iddia edilemiyor ve listedeki isimlerinin karşısına çarpı işareti ekleniyordu.[35]

Bu kontrollerin düzgün işleyişi, Eyyubi'nin karmaşık bir ekonomi devraldığı unsurunu unutturmamalıdır ve zekâtın finanse ettiği yoksul yardımı, Eyyubi'nin ekonomik sıkıntılara yalnızca direnmeye çalışmakla kalmadığını, aynı zamanda özel teşebbüs ticaret için de kaynak sağlayarak mikro düzeyde ekonomiyi teşvik ettiğini gösterir. El-Fâdıl gibi devlet yetkilileri Kuzey Afrika ve Hindistan'la kendi hesaplarına ticaret yapıyordu. Arazi ıslahı özel teşebbüs tarafından üstlenilmişti ve İbn Memmati'nin belirttiğine göre devlet, kent toprağını uzun vadeli kiraya vererek para kaybediyordu, buralara inşaat yapanlar ise yüzde 300 kâr edebiliyordu.[36]

33. İbn Mammati 319.
34. El-Makhzumi 77.
35. El-Nabulsi 24.
36. El-Makhzumi 113.

Bu kontrolleri yöneten çeşitli divanların işlevleri kayıt altına alınıyor ve inceleniyordu,[37] ancak etkinliklerinin ölçüsünü belirlemek güçtür. Mektuplara dayanan kanıtlar divanların özel ve kamusal olarak ikiye ayrılmasının yarattığı karmaşaya işaret etmektedir. Bürokratlar, hükümdarlarından bağımsız hareket ederek kendi güçlerini artırmaya çalışıyorlardı ve bu kişilerle ilgili şikâyetlerin yargı üyelerince Eyyubi'nin kendisine iletildiği görünürde mesnetsiz bir temyiz prosedürüyle kontrol edilmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla, ölen bir emirin toprakları ölçülürken bir memura katı davranmamasını veya tehditkâr olmamasını söyleyen bir mektup gönderilebiliyordu, çünkü emirin oğlu Eyyubi tarafından "terk edilmemiş veya göz ardı edilmemiş olabilirdi".[38] Bir başka hak sahibine yapılan bir lütuf, "ona karşı çıkılmaması adına divana yapılan" bir uyarı niteliğindeydi ve "üyelerinin dilleri" onun yaptığı arazi tanımına karşı çıkmayacaktı, örneğin haritaya dayanarak ısrarcı olmayacaktı.[39] İbn el-Salih bin Ruzzeyk vakasında yukarı Mısır'daki yetkililer, sahip olduğu bir pres mekanizmasına mühür vurmuşlar ve tapu belgesine de el koymuşlardı; Asvan'daki vali ve denetmenler de hurmalarını, pamuğunu, buğday, arpa ve gemilerini almışlardı; sonrasında ise tüm bunları geri vermeleri emredildi.[40]

Selahattin Eyyubi'nin, bürokratlarını etkin kontrol altında tutmak konusunda yaşadığı görünen sıkıntı, bürokratların göreceli olarak az bulunur olmasıyla daha da güç bir hâl almış olmalıdır. Bu anlamda görev verebileceği çok az Müslüman vardı. El-Mahzumi, Divan el-Harb'daki memurların çoğunun Yahudi olduğunu, vergi memurlarının da Hıristiyan Kıptiler olduğunu yazmıştır. Şöyle ekler: "Hıristiyanlar ve Yahudiler idareyi Müslümanlarla paylaşamadıkları için, onlara vergi memuru, ordu memuru ve doktor hizmeti sağlayarak olayların genel akışını paylaşıyorlardı. Bu durumun, Yüce Tanrı tarafından Müslümanları test etmek adına gönderilmiş bir bela olduğunu düşünebiliyorum yalnızca." El-Mahzumi, bu gayrimüslimlerin mesleklerini babadan oğula aktardığını belirtmiştir; *Kuran* ve Arap edebiyatı konularında yetiştirilmiş olan genç Müslümanların da, bu öğrendikleriyle para kazanmak istediklerini, gayrimüslimlerin gözetiminde eğitim almak istemediklerini ek-

37. Ayrıca bkz Rabie, *The Financial System of Egypt*.
38. Topkapı 145.
39. 25757.12.
40. Topkapı 126.

lemiştir. Bunun bir sonucu olarak da, gayrimüslim memurlar ne kadar eleştiriliyor olsalar da, yerleri yeterince doldurulamıyordu.[41]

Selahattin Eyyubi'nin sivil idareyle ne ölçüde ilgilenmiş olduğu konusu muhtemelen hiçbir zaman objektif şekilde değerlendirilemeyecektir. Mısır'da idare altındaki ekonominin bürokratik temelini güçlendirerek devlet kontrolünü artırmak adına gerçek bir çaba gösterdiği söylenemez. Eyyubi, hanedan kartlarını karmakla ilgileniyordu, ailesinin üyelerini bir görevden diğerine gönderiyordu, önemli iktaların dağıtımı konusunda da durum böyleydi. Finans konusuna şiddetle eğiliyordu, çünkü para olmadan birliklerini elde tutamazdı ve ayrıca en üst temyiz merci konumundaydı. Ama daha alt seviyede, idaresinin etkin bir şekilde işliyor oluşu büyük oranda bu işleyişi kontrol etmeleri için tuttuğu adamların potansiyeline bağlı olmalıydı.

Bu bağlamda en belirgin şekilde ortaya çıkan isim Kadı el-Fâdıl'dır. El-Fâdıl'ın, Eyyubi'nin çağdaşları arasında en tanınmış kişi olarak düşünülmesinde haklılık payı vardır. El-Fâdıl, bir şair, edebiyatçı, yönetici ve devlet adamı idi ve yazmış olduğu mektuplar yalnızca Eyyubi'nin kariyeri hakkında değil aynı zamanda yaşadığı dönem hakkında da en verimli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Abd el-Latif el-Bağdadi onu şöyle tasvir etmiştir: "El-Fâdıl'ın huzuruna çıktık ve yaşlı çelimsiz bir adam gördük, tümüyle kafa ve kalpten ibaretti. Bir şeyler yazıyor ve kelimelerini çıkarabilmek adına gösterdiği çabanın neden olduğu her türden yüz ve dudak hareketiyle söylediklerini iki kişiye yazdırıyordu. Sanki bütün bedeniyle yazıyor gibiydi."[42] Eyyubi'den yaklaşık üç yaş daha büyüktü ve Fatımilerin hizmetine alınmak üzere Mısır'a Aşkelon'dan gönderilmişti, babası Aşkelon'da Şafii bir kadıydı. El-Fâdıl ilk olarak Kahire'de *Divan el-İnşa*'da görevlendirildi, sonrasında bir süre için İskenderiye'ye alındı. Kahire'ye geri dönünce ilk olarak *Divan el-Harb*'da ve sonrasında yine *Divan el-İnşa*'da çalıştı. Şîrkûh vezir olduğunda el-Fâdıl onun hizmetine alınmıştı; olumsuz yaklaşımlı bir rapora göre Şîrkûh'un beklenen düşüşünün bir parçası olmayı umuyordu ve onun ölümünden sonra da Eyyubi'nin hizmetine geçti. *Suk el-Fâdıl* adlı eserin yazarı şöyle yazmıştır: "O güne kadar hiçbir kâtip el-Fâdıl'ın Eyyubi ile ulaştığı noktaya ulaşmamıştı. Ele geçirilen toprakların Eyyubi'nin orduları tarafından değil el-Fâdıl

41. El-Makhzumi 103.
42. *Khitat* 2.367.

kalemiyle fethedildiği söyleniyordu."[43] İbn Memmati'ye göre, ideal bir kâtip, işvereninin kendisine ihtiyaç duyar durumda olduğunu belli etmemeliydi,[44] ancak el-Fâdıl'ın bu kanunu çiğnediğine ve Eyyubi için yazdığı mektuplara dair şu ifadeleri kullandığına yer verilmiştir: "Diğer insanlar mesajlarını Sultan'a gönderirler ama Sultan benim gönderdiğim mektuplardaki kuryemdir."[45]

Ne el-Fâdıl'ın ne de Eyyubi'nin kökenleri yönettikleri ülkedeydi ve Eyyubi'nin vezirlik tarihi, toplumlarının yorumlanması açısından bunun ne kadar önemli olduğunu net şekilde ortaya koymamıştır. Bir yanda bütüncül bir yapı olarak İslam portresi vardı. Bu durum en basit örneğiyle Eyyubi'nin gerçek dini yeniden dirilten kişi olma vizyonunda yansıma bulur ve ortaçağ İslam dünyasının, kurumlarının temel birliği nedeniyle pek fazla değiştirilebilir parçasının olmaması neticesinde daha etkin bir anlam kazanır. Bu yaklaşıma göre, Eyyubi'nin askerlerden, idarecilerden ve dinî liderlerden oluşan takipçileri toplumu kontrol etmek adına gerekli güçleri yönlendirdiler ve yerine geçtikleri kişiler kadar ülkenin bir parçası oldular. Diğer yandan bunun aksi bir yaklaşımla Mısır; Türkler, Kürtler, Ermeniler, Zenciler ve Bedeviler gibi ırk gruplarından oluşan gözenekli bir toplum olarak da görülebilir ve bu grupların bir araya getirilmesi kolay değildir. Dinî farklılıklar da kendi ayrımlarını oluşturuyor ve Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi mezheplerinin alt gruplarını yaratıyordu; kontrollü ekonomiyle karma ekonomi arasındaki ilişki de kendi idari parçalarını eklemiş oluyordu. Eyyubi'nin Suriyelileri bu modelde savaşçı bir grup olarak değerlendirilebilir. Bu savaşçı grup, kendisini geçindirme potansiyeli olan bir ülke bulduğunda kendi avantajını garanti altına alacak ölçüde kontrol uyguluyordu. Böylesi bir grup, *asabiyye* olarak adlandırılan toplumsal bağ ile bir arada tutulan başlıbaşına bir birim olarak düşünülebilir veya kendi seçtiği ülkeye hizmet eden ya da o ülkeyi sömüren mobil bir profesyonel sınıf olarak görülebilir. Böylesi sorular isteğe göre çoğaltılabilir; basit yanıtlar bulunamayacaktır ya da bu yanıtlar birbirinden bağımsız olamayacaktır. Bununla beraber artık bellibaşlı bir figür hâline gelmiş olan Eyyubi, Mısır hükümdarı olarak sürdürdüğü kariyerinin detaylarına dair kabul edilebilir kanıtlar sağlayabilecek ölçüde sağlam bir konuma ulaşmış durumdadır.

43. Umar b. Abd el-Aziz b. el-Adim, Elyazması 4.
44. İbn Mammati 66.
45. Q. 1.41.

4
Suriye'nin Gölgesi

Eyyubi, Kasım 1171'de Kahire'ye dönüşünün ardından, dikkat dağıtıcı dış etkilerin olmadığı o dönemde idari problemler üzerine yoğunlaşabilmek adına bir miktar zaman bulabildi. Vezir sarayındaki eski karargâhına çekildi. Babası hâlâ İnci Sarayı'nda yaşıyordu ve Kuzey Sarayı da bazı Suriyeli emirlere ayrılmıştı. Fatımilerin iktidardan düşmesiyle beraber Mısır'daki paralar bir yüzünde Abbasi Halifesi el-Müstazî'nin, diğer yüzünde de Nureddin'in adıyla basılıyordu. Nureddin asla hata yapmayan veya rüşvet almayan biri olarak tanımlanan Şerefeddin İbn Abî Asrun'u[1] el-Âdıd'ın ölümüne dair resmî haberleri iletmek üzere Bağdat'a göndermişti ve o da, hem Nureddin hem de Eyyubi için gönderilmiş, onur nişanı anlamını taşıyan hediye kaftanlarla geri dönmüştü. Kaftanları getiren elçiler Kahire'ye 7 Mart'ta ulaştılar ve 8 Mart'ta da Kahire'nin önde gelen birçok ismi konakladıkları evi ziyaret etti. Şehir sokakları süslenmişti ve 9 Mart'ta Eyyubi kaftanları giyip Kahire'den Züveyla Kapısı'na doğru hareket etti.

Yılın geri kalanında kutlanacak pek fazla bir şey gerçekleşmemiş olduğu söylenebilir, en önemli olay Fatımi destekçilerine karşı devam eden zulümdü. İbn Abî Tayy şöyle yazmıştır: "Bir Türk bir Mısırlı gördüğünde kıyafetlerini alıyordu"[2] ve "olaylar öyle bir noktaya geldi ki bir evi beğenen herhangi bir Türk, sahibini dışarı atıp eve kendisi yerleşebiliyordu".[3] Makrîzî güney sınırında Nübyeli bir ordu olduğundan, şekerkamışı tarlalarında farelerden kaynaklanan

1. *Bark* 3.106B.
2. Alıntı A.S. 501.
3. A.S. 507.

veba görüldüğünden ve 1172 yılının baharında mahsulü mahveden dev dolu tanelerinden bahseder.[4] 1172 yazında Kahire'de isyan çıktığını da ekler, Ebu Salih ise "Ermenilerin başına gelen yıkımdan" bahsetmektedir,[5] bu durum neticesinde Ermeni Patriği Kasım 1172'de Kudüs'e gitmek üzere Mısır'dan ayrılmıştır. Makrîzî'ye göre, ülkeden dışarıya doğru bir altın ve gümüş akışı vardı[6] ve Eyyubi, Bağdat'a yazdığı bir mektupta Avrupalı tüccarlarla olan problemli ticari koşullardan bahsetmişti.[7] 1172 yılının baharında batıya, Barca'ya doğru ilerleme planından bahsetti, ilerlemeliydi çünkü "çok az parası ve çok fazla adamı" vardı.

Zenginlik ve askerî güç, Eyyubi'nin daha önce görmüş olduğu gibi, birbiriyle ilişkili şeylerdi ve aralarındaki herhangi bir dengesizlik yıkıcı sonuçlar doğurabilirdi. Mısır'ın bir çekim noktası, bir cazibe merkezi olması gerekiyordu. İbn Abî Tayy'ın anlattığı ve Hıristiyan Severus ibn el-Mukaffa'yla beraber Ermeni Ebu Salih'in teyit ettiği üzere, kâr etme umutları ilk başlarda bölgesel ganimetlerle tatmin edilebiliyordu, ancak tüm bunlar, kaynakların sınırlı olduğu bir ortamda idari politika dahilinde düşünüldüğünde, dışsal bir büyümenin var olması gerektiği görülüyordu. Bu durumun, İslami çokeşlilik sistemi ve cariye anlayışıyla ilişkisi çerçevesinde de değerlendirilmesi gerekir; boşanmanın da kolay olmasıyla beraber bir erkek, çocuklarının sayısını kolaylıkla artırabiliyordu. Selahattin Eyyubi'nin otuzlu yaşlarına kadar, kayda girmiş veya bilinen herhangi bir çocuğu yoktu. Sonrasında, Mısır'a yerleşmesinin ardından, 1173 yılı yazına kadar dört oğul sahibi oldu.

El-Fâdıl daha sonraları bu çocuklar için şöyle yazmıştır: "Onların da [kendi] çocukları var ve Sultan onlar için umut besliyor... Onlara şöyle demiştir: 'Baba olun ve ben de kızlara çeyiz vereyim, erkekleri zengin edeyim.'"[8] Daha genel olarak da Eyyubi'nin destekçileri için şunu belirtmiştir: "Çocuk yapan ve ailesinin boyutunu genişleten herkes, efendimizin lütfuna ve cömertliğine güveniyor."[9] Genişlemeci yaklaşıma dair klasik bir saptamadır bu ve bunun

4. *Sulûk* 45-8.
5. Abu Salih 5.
6. *Sulûk* 46.
7. 25757.15; mektuplar maalesef ticaretle ilişkili iyi bilinen belgelere çok az önem katar; ayrıca bkz Amari, *I diplomi arabi*; Röhricht, *Regesta*; Heyd, *Histoire du commerce du Levant*.
8. Alıntı A.S. *Ra.* 2.71.
9. 7465.65.

Mısır'da Eyyubi için geçerli oluşu, çağdaşlarının gözünden kaçmış olamazdı. Büyüme ihtiyacı aciliyet kazandıkça, Nureddin'e karşı konum icabı olan bağlılığıyla bu durumu uzlaştırmak daha güç hâle geliyor olmalıydı ve şaşırtıcı diyemeyeceğimiz şekilde sonraki iki yıl boyunca Suriye ile Mısır'ın ilişkileri tatsız bir hâl aldı.

Daha önce belirtildiği gibi, 1172 yılı yazında bir Nubyalı ordusunun Mısır sınırında olduğu bildirildi ve el-Fâdıl, Bağdat'a yazdığı mektupta Nubyalılara, "gözden düşmüş başka askerlerin" ve bir grup halktan insanın yanı sıra Ermeni mültecilerin de katıldığını söyledi.[10] İbn Abî Tayy'a göre, bu güç, Asvan'ı kuşatmaya karar verdi.[11] Asvan'ı çevreleyen bölge Bedevi toprağıydı ve Nubyalıların yağma saldırılarından muzdaripti. Bedevi Rabia kabilesi emiri Kenz el-Devle, Eyyubi'den yardım istedi. Eyyubi, el-Şüca el-Baalbeki komutasındaki kuvvetlerini gönderdi ve Nubyalılar geri çekildiler. Sonrasında gerçekleşen çatışma belirsizlikle sonuçlandı ve 1171 yılında da güneye sefere çıkmış olan Turan Şah Aralık 1172 - Ocak 1173 döneminde yeniden bölgeye gönderildi. Asvan'ın da ötesine ilerledi ve el-Fâdıl da düşman için şöyle yazdı: "Kral Süleyman'ın ezdiği karıncalar gibiydiler."[12] Turan Şah "halktan insanlara ve çiftçilere" merhamet sundu ki, bu da, Mısır devletinde çiftçi azlığının önemini gösteren bir referans olarak kabul edilebilir. Turan Şah sonrasında Nubyalı kenti İbrim'e saldırdı ve ele geçirdi; kent Ebu Simbel'in 55 km kuzeyinde ve Kahire'den 1.172 km mesafedeydi.

Arap kaynakları, Nubya'daki ilkel koşulları anlatmakta bile zorlanmaktadır.[13] İbrim karargâhının oklara karşı savunmasının olmadığı belirtilmiştir. Turan Şah'ın elçi göndermiş olduğu Nubya başkenti Dongola, aslında barakalardan oluşan bir yerdi, buradaki yegâne büyük bina saraydı.[14] Toprak dar bir alandı, mısır dışında mahsul yoktu ve kralın Turan Şah'ın elçisine verdiği hediye undan ibaretti. İbn el-Esîr'in yaptığı yoruma göre Eyyubi, işlerinin ters gitmesi hâlinde Nureddin'den uzak kalabileceği potansiyel bir sığınak arıyor olabilirdi; Turan Şah'ın Nubya'dan geri dönmesini

10. Alıntı Q. 6.506.
11. Alıntı A.S. 531.
12. Q. 6.511.
13. Ayrıca bkz İ.A. 11.387.
14. Bunun aksine Ebu Salih (265) Dongola'yı "birçok kilisesi, büyük evleri ve geniş caddeleri olan" harika bir kent olarak tanımlar, "Kralın hanesi kırmızı tuğladan yapılmış birçok kubbesiyle görkemli ve el-Irak'taki binalara benziyor."

de, ülkenin onu cezbedecek kadar zengin olmamasına bağlamıştı.[15] Gerçekten de, bölgedeki coğrafi güçlükler ve sel setleri, muazzam çabalar gösterilmediği takdirde Nubya'da fidye almaktan öteye bir sonuç alınamayacağını gösteriyordu. Müslümanlar bir ayaklarını İbrim'de tutmaya çalıştılar, ancak burayı yalnızca iki yıl ellerinde tutabildiler, sonrasında bölgeyi boşalttılar ve şehir yeniden Nubyalıların hâkimiyetine geçti.

Eyyubi'nin kendi hamlelerinin ne olduğuna dair tamamıyla güvenilir bir kayıt yoktur. Daha sonraları bu dönemde her yıl Frenklere karşı sefere çıkmış olduğunu öne sürmüştür ve hem Surlu Vilyam'ın hem de İmâdeddin'in anlatımlarında belirsizlikler vardır; bu anlatımlarında 1172 yılı sefer sezonu esnasındaki bazı manevraları gizlemeye çalışıyor olmaları da muhtemeldir. 1173 yılına kadar tekrar harekete geçmiş olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur. El-Âdıd'ın ölümünün üzerinden on dokuz ay geçmiş durumdaydı ve bu süre zarfında Nureddin Mısır'la ilgili herhangi bir hamlede bulunmamıştı. Ama yaptığı yatırımın karşılığını beklediği açıktı. İmâdeddin'in verdiği rakamlara göre Şîrkûh'a 200.000 dinar vermişti, bunun üzerine adamları için yaptığı harcamalar da eklenebilir.[16] Eyyubi, bunların karşılığını ödemek anlamında Fatımi hazinelerinden bir derleme yapmıştı, bunların arasında "mükemmel üretilmiş eşyalar",[17] bazı mücevherler, 60.000 dinar, en iyi soydan bir eşek ve bir de fil vardı. 1173 yılı Nisan ya da Mayıs ayının sonuna doğru Eyyubi Kahire'den hareket etti. Temmuz ayının başında Nureddin Halep'in yaklaşık 177 km kuzeyindeki Maraş'taydı, o âna kadar fil dışında kendisine gönderilen hazine eline geçmiş durumdaydı. Bu durum Eyyubi'nin yürüyüşünün Nisan ayında olduğunu desteklemektedir ve hazinenin Şam'a önden gönderildiği anlamına gelir, muhtemelen daha sonra Kerak'tan geçerken kafileye eskortluk yapılmıştır, diğer ağır yüklerin de fille birlikte geriden geldiği düşünülebilir.

İmâdeddin'e göre Nureddin, Eyyubi'ye teşekkür etmiş ama şöyle söylemişti: "Bu paraya ihtiyacımız yoktu... Mısır'ın fethi için para harcamamızın nedeninin, [daha fazla] para kazanmak olmadığını biliyor."[18] Ancak bu saptama göründüğü şekliyle algılanmamalıdır.

15. İ.A. 11.386.
16. Ayrıca bkz s.23: bkz Bundari 75.
17. A.S. 524.
18. Bundari 123. İmâdeddin'in belirttiği gibi, bu ifade Ebu Temmâm'ın bir cümle-

İmâdeddin bir başka yerde şöyle yazmıştır: "Nureddin, Mısır'ın alındığı dönemden beri belli miktarda bir para desteği istiyordu, bu para Din Savaşı masraflarını karşılamasına yardımcı olacaktı... Eyyubi'nin bunu kendiliğinden teklif etmesini bekliyordu ve dolayısıyla bu isteğini dile getirmemişti."[19] Nureddin, Eyyubi'nin hediyelerinin gelmesinin ardından ve ülkesinin kuzey sınırına doğru yola çıkmadan önce Mısır'ın mali durumuna dair bir bildirim isteme kararı aldı. İstediği şeyin, egzotik de olsa hediye olmadığı kesindi; düzenli ödeme istiyordu ve buna Mısır ekonomisi tarafından bakıldığında, Suriye'ye ödenecek yıllık sübvansiyon anlamına geliyordu.

Bu esnada Selahattin Eyyubi, Nureddin'in kervanını yola çıkmış durumda görmesinin ardından bunu fırsat bilip Frenk toprağına saldırdı. Köşeye sıkıştırılmaktan çekinen Amalric Kıyı'yı korumasız bırakarak El Halil'in (Hebron) güneyinde bir yere, Ölü Deniz'i tepeden gören Judaea kentinin Carmel bölgesine kamp kurdu,[20] Ölü Deniz'in güney kıyısından dolaşarak, tehlikede olmaları hâlinde Kerak ve Şubek'in yardımına gidebilirdi (harita 7). Ancak Eyyubi kalelere saldırmadı, kırsal bölgeyi yağmalayarak devam etti. Nureddin'e söylediğine göre, başlıca amaçlarından biri, Frenk toprağında yaşayan Bedevileri uzaklaştırmaktı. Şöyle yazmıştı: "Hizmetkâr, efendisinin imansızlara saldırmak istediğini biliyor. Bu yüzden de hizmetkârın düşüncesine göre en işe yarar şeylerden biri, imansızların topraklarında hiçbir Bedevi'nin kalmaması... böylece çıkıp geldiklerinde... önlerinde bir rehber bulamayacaklar."[21]

Bedeviler Frenkler için rehberlik yapıyor ve erzak sağlıyorlardı ama yerleşik idarenin isteklerine uygun bir yaşam tarzına geçmeyi reddediyor olmaları onları iki taraf için de istenmez hâle getirmişti. El-Fâdıl şöyle yazmıştır: "Bedeviler acı elma gibi; siz onlara tatlı su verdikçe, verdikleri meyveler daha da acılaşıyor."[22] Surlu Vilyam da Bedevilerin hainliğinden şöyle bahseder: "Savaştaki durum belirsiz olduğu sürece uzaktan izlerler. Sonrasında kim kazanırsa ona katılıp sanki düşmanlarıymış gibi bozguna uğramış olanların peşine düşerler, ganimetten pay almaya çalışırlar."[23] Bedeviler bağımsız

sinden (*Diwan* 1.71) adapte edilmiştir.

19. Bundari 130.

20. Ayrıca bkz Surlu Vilyam 994.

21. Bundari 125.

22. Alıntı Bundari 299.

23. Surlu Vilyam 1046; ayrıca bkz Wavell, I. Dünya Savaşı'nı yazdığı eseri, The Palestine Campaigns, 13: "Sina Bedevileri, bir kez daha, yalnızca rehber olarak hizmet

parçacığa en iyi örnekti, dış kaynaklı siyasi uygulamalar onları pek ilgilendirmiyordu. Eyyubi'nin onları Kerak'tan atma girişimi, çok sayıdaki girişimlerinden biriydi ve kesinlikle geçerli bir askerî amacı vardı. Gerçi o âna kadar, göndermiş olduğu hediyelerin Nureddin'in eline geçmiş olduğunu ve Mısır'ın mali durumuna dair bildirim istediğini duymuş olmalıydı. Fakat idari problemlerle beraber masrafları da tekrar efendisine yönlendirecek şekilde takdir edilesi bir kurnazlık yaparak şöyle yazmıştı: "Bu Bedeviler Mısır'a gitmek isteseydi, hizmetkâr onları Mısır'a alırdı... ama onların arzusu Suriye'ye gitmek... Eğer efendi onlara bir yerleşim bölgesi ve büyük bir ikta verirse, imansızların toprağından uzaklaşmış olurlar."[24]

İbn el-Esîr, Eyyubi'nin seferini yanlış yorumlamış ve bunu Frenklere karşı Mısır ve Suriye tarafından yapılacak bir başka birleşik saldırının planı olarak görmüştür. Eyyubi'nin –"anlatılamayacak kadar güzel"– hediyelerinden bahsederken bu hediyelerin Şam'a Ziyâeddin İsa tarafından getirildiğini ve geri çekilmekten dolayı dilediği özre eşlik ettiğini söylemiştir.[25] Diğer yandan o sırada Nureddin kuzeyde yeterince meşgul olduğu için Kerak'ta uzun bir kuşatmaya girişme niyetinin olmayacağı açıktı.

Kuzeyde sınırlar ve siyaset konularında uzun zamandır devam eden bir karmaşa vardı. Bizanslılar, Anadolu Selçuklularla istikrarsız bir sınır paylaşıyorlardı. Hıristiyan Küçük Ermenistan Devleti'nin bölgede hem dağlarda hem de Kilikya düzlüğünde hâkimiyeti vardı ve Müslüman beylikleri Danişmentliler ve Artuklular da bazı stratejik şehirlerde hâkimiyet sürüyordu. Bunlardan Artuklular, Mardin ve Hasankeyf'teki pozisyonları itibarıyla, Musul'u ilgilendiren ihtilaflarda bilhassa önem kazanıyordu ve örneğin Nureddin 1170 yılında Musul'a yürüdüğünde takviye güçleri Hasankeyf'ten almıştı. İbn el-Esîr'e göre, şimdi de Danişmentlilerin Sivas Beyi, topraklarına Kılıçarslan'ın saldırdığını söyleyerek Nureddin'e kuzeye yürüme gerekçesi vermişti.[26]

Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın, Nureddin'in meseleleriyle doğrudan ilgisi yoktu ama hem güç siyaseti hem de Din Savaşları bağlamında potansiyel bir rakip olarak görülebilirdi. Coğ-

edip veya en yakınlarındakine ya da en iyi para verene casusluk yapıp veya bütünüyle tarafsız yağmacılıkla, her fırsatta kendilerine kâr sağlamaya çalışıyorlardı."

24. Bundari 126.

25. İ.A. 11.393.

26. İ.A. 11.391.

rafi açıdan sağlam bir savunma pozisyonuna sahipti. Kılıçarslan'ın topraklarını mera olarak kullanan Türkmen boyları, dönemin orduları için gözde bir asker kaynağıydı.[27] Yalnızca bir oğlu olan Nureddin'in aksine Kılıçarslan'ın 11 oğlu vardı ve bu da, genişlemek için açık bir sebepti; ayrıca İslam'a karşı gönül borcunu ödemek konusunda o da, kâfirlere karşı verilen savaşın ön cephesinde yer alarak Nureddin'in bu iddiasını paylaşıyordu.

Nureddin aldığı şikâyetten faydalanmaya karar verdi ve Halep'teki üssünden hareket ederek Ceyhan Nehri'nin yanından Maraş'a doğru yürüdü ve 2 Temmuz'da Maraş'a taarruz etti. Şehir teslim olduktan sonra doğuya döndü ve Ceyhan ile Fırat nehirleri arasında yer alan Besni'yi aldı. Başka küçük kaleler ve kentler de alındı ya da anlaşma yapmak zorunda bırakıldı; Hicri takvimle 569 yılında (12 Ağustos) seferini tamamlamaya hazır görünüyordu. Kılıçarslan ki Nicetas'ın tanımıyla "her zaman tedbirli ve akıllıca davranır görünen" bir adamdı,[28] kendi sınırına doğru ilerlememişti ve Nureddin de, biraz daha ilerleyip birlikleri arasındaki bağlantıyı esnetmesi hâlinde önemli bir risk almış olacaktı.

İmâdeddin, tuhaf şekilde, herhangi bir barış anlaşmasından söz etmemiş, ancak şunu yazmıştır: "Nureddin bu toprakları fethetti ve bunları iktalar olarak ordusuna verdi."[29] Geçici olarak ele geçirilmiş olan Sivas'tan da bahsetmez ve seferin ivmesini kaybetmesiyle beraber sona erdiğini düşündüğünü söyleyebiliriz. İbn el-Esîr bunu tekzip eder; Nureddin'in, Sivas'ı ele geçiren bir birlik gönderdiğini yazmıştır, neticesinde de Kılıçarslan barış istemek zorunda kalmıştır.[30] Frenklere dair endişe verici haberler almış olan Nureddin de bunu kabul etmeye hazırdı ve bir mektuptan yapılmış alıntıda barış için istediği şartlar belirtilmiştir.[31] Buna göre, Kılıçarslan kızını Musullu Seyfeddin Gazi ile evlendirecekti; İslam inancına dair resmî görevini yenileyecekti ve bir notta şunlar ilave edilmiştir: "Filozofların öğretilerini takip ettiği şüphesi vardı"; Bizanslılara karşı Din Savaşını bırakmakla suçlanıyordu ve her istendiğinde Bizanslılarla veya Frenklerle savaşmak üzere birliklerini göndermesi gerektiği söylenmişti. İmâdeddin'in hoşuna gitmesi kesin olan bu

27. Türkmenlerin cezbedilmesi için vergi affına dair bir kaynak için ayrıca bkz Q. 13.36.
28. Nicetas 227.
29. Bundari 134.
30. İ.A. 11.391.
31. A.S. 544.

anlaşma şartlarından Bündârî'nin bahsetmemiş olması bunların gerçekliğine şüphe düşürmüştür. Ancak sözü edilen bu şartlar gerçek olsun ya da olmasın şu açıdan önem taşır: Nureddin'in destekçilerinin, kuzeyi Bizanslılara karşı savunmasının bir neticesi olarak Kılıçarslan'ın ulaşmayı umduğu prestiji yok etmek adına nasıl bir yükümlülük hissettiklerini gözler önüne serer.

Nureddin şimdi de Ermeni kenti Rumkale'yi tehdit ediyordu (harita 8), ancak 5.000 dinar karşılığında vazgeçmeyi kabul etti; Halep'ten Şam'a sağlığı bozulmuş bir şekilde geri döndü.[32] Bu esnada Mısır'da 31 Temmuz'da Eyyubi'nin babası Eyüp attan düştü ve 9 Ağustos'ta hayatını kaybetti. İbn el-Esîr hikâyeye biraz da farklı bir boyut katar ve Eyyubi'nin, babasının sağlık problemini Nureddin'le Kerak'ta buluşmama bahanesi olarak kullandığını söyler, sonrasında da Mısır'a döndüğünde öldüğü haberini almıştır. "Ve bir kelime" diye ekler, "çok şey söyler: 'Beni rahat bırakın' demiştir."[33] İbn el-Esîr'in verdiği tarih yanlış görünür, çünkü Nureddin o sırada Kerak'a doğru hareket etmemektedir ama Eyüp'un ölümü sonbaharda çıkılması planlanan bir sefere denk gelmiş de olabilir. Arap kaynakları Eyyubi'nin Mısır'a dönüşü için tam bir tarih vermemektedir ve Surlu Vilyam'a göre Eyyubi "yaklaşık olarak Eylül ayının sonuna kadar" Frenk toprağında kalmıştır.[34] Eyüp'ün öldüğü sırada acil problemlerle yüzleşmiş durumda değildir, ancak askerî koşullar elverir elvermez kendi topraklarıyla ve iktalarıyla ilgilenmeye dönmüş olduğu düşünülebilir.

Nureddin, Saraydan ele geçenleri de içerecek şekilde Mısır gelirlerine ve kaynaklarına dair tam bir denetim yapma planını uygulamaya geçirme hazırlığı içindeydi ve bu amaçla önde gelen yetkililerinden birini, el-Muvaffak ibn el-Kayserani'yi seçti. El-Muvaffak'ın Mısır'a varışına dair kesin bir tarih verilmemiştir, ancak yeniden Suriye'ye dönmek üzere 1174 yılı Mayıs ayı ortasında yola çıkmış olduğuna göre, Mısır'a en geç 1173/74 kışında gelmiş olmalıdır. İbn Abî Tayy'a göre, bu denetim durumu Eyyubi'ye ittifakını sonlandırmayı düşündürmüştü, ancak sonrasında fikrini değiştirdi ve el-Muvaffak'a görmek istediğini gösterdi, gösterdiklerinin arasında birlikleri için ayrılmış çeşitli iktaların ve ödeneklerin kaydı da vardı.[35] İmâdeddin, Eyyubi'nin Mısır'ı idare etmek için gereken

32. Ayrıca bkz Bundari 138.
33. İ.A. 11.393.
34. Surlu Vilyam 995.
35. Alıntı A.S. 558.

masrafların altını çizişini aktarır; "bunun gibi bir ülke büyük miktarda para olmadan yönetilemez", "büyük devlet adamları" rahatlık ve lükse alışmışlardı, kontrol ettikleri yerler onlardan alınamazdı ve gelirlerinin akışı durdurulamazdı.[36] Gerçi tüm bu mazeretlere rağmen, Nureddin'in yıllık bir haraç isteyeceği açıktı ve bunun ödenmemesi hâlinde ciddi bir kriz doğacaktı.

Bu "büyük devlet adamları" arasında Eyyubi'nin kardeşi Turan Şah da vardı, savurgan bir cömertliğe sahip olan Turan Şah, öldüğünde, ardında 200.000 dinarlık borç bırakacaktı. El-Fâdıl bir keresinde Eyyubi'ye şunları yazarak onu savunmak zorunda kalmıştı: "Efendi başkalarına dağıttıklarından dolayı ondan hesap sormamalı, çünkü efendi ona hediyeler gönderdiğinde, onu kendisiyle bunları isteyenler arasında bir aracı hâline getirmiş oluyor."[37] Ancak paranın kısıtlı olduğu bir dönemde böylesi özel taleplere yer yoktu. Turan Şah'ın ikta gelirleriyle tatmin olmadığı söyleniyordu, Mısır'da bir yük olarak görülüyor olmalıydı.[38] Güneye yerleşmek istememişti ve açıkça görülüyor ki, Eyyubi onu gönderebileceği rahat bir yabancı bölge bulmaya çalışıyordu. Seçimi Yemen oldu.

Selahattin Eyyubi, Yemen'e saldırmasının nedenini, Zabid şehrinin (harita 5) hükümdarı Abdülnabi'nin kötü yaşamı olarak ifade etmiştir. Abdülnabi'yi, Müslümanları kötü yöne sürükleyen bir kâfir olmakla suçlamıştır; babasının mezarını dine saygısızlık ederek Kâbe olarak adlandırmış ve tebaasının malvarlığına adaletsiz şekilde el koymuştur. Eyyubi, bunlara ek olarak Abdülnabi'nin dindar kadınları köle yaptığını ve onları düşük fiyatlara sattığını da belirtmiştir.[39] Seferin yine kişisel sebeplerine vurgu yapmış olan İbn Abî Tayy da, Turan Şah'ın Yemenli şair Umara tarafından cesaretlendirildiğini ve bu desteğin ona Abdülnabi'nin bir düşmanı olan, Zafar, Sada ve Taiz'de iktidarı elinde bulunduran Süleyman hanesinden Haşim ibn Ganim tarafından vaat edildiğini yazmıştır.[40] Ebu Şâme, Umara tarafından yazılmış şiirlerden alıntı yapmıştır: "Önünde Yemen'in ve Suriye'nin fethi var", "bir başka krallığın parçası olmayacağın bir krallık yarat kendine."[41] İbn el-Esîr'e göre

36. Alıntı A.S. 559.
37. Alıntı Bundari 298.
38. A.S. 552; Bundari 349.
39. 25757.15.
40. Alıntı A.S. 552.
41. A.S. 553.

Yemen, Nureddin'den bir saldırı gelmesi hâlinde kullanılacak bir başka sığınaktı yalnızca.[42]

Kayda değer veya değmez tüm bu gerekçelerin olaylarla ilgisi olabilir, ancak netice olarak Eyyubi'nin büyüme ihtiyacı bağlamında değerlendirilmeleri gerekir. Yemen, akıncı stratejisi açısından ideal bir hedefti. Kalkaşandi şöyle yazmıştır: "Karadan ve denizden bağlantısız olduğu için Yemen hükümdarının düşmanı yoktu"[43] ama aslında bir Mısırlı seferi Mekke'de güvenli şekilde toplanabilir ve sonrasında güneye yürüyebilirdi. Güçlüklerle karşılaşması hâlinde de tekrar aynı sığınma noktasında toplanabilirdi ve tüm bunlar esnasında Mısır'daki üssü de tehlikede olmazdı.

Yemen, hem geri kalmış hem de ileri gitmiş yönleri olan bir karışım barındırıyordu. İbn Cübeyr, Mekke'de gıda karşılığı takasla kıyafet alırken gördüğü Yemenli aşiret üyelerini medeniyetin uğramadığı basit Bedeviler olarak tanımlar. Şöyle yazmıştır: "Arap fıkralarında bile Yemenlilerin dualarından daha komik bir şey bulamazsınız", bu dualarda, ibadet edenler ritüelin nizami biçimlerinin yanına bile yaklaşmazlar, "sadece niyetin samimiyeti vardır."[44] Diğer yandan Yemen, doğunun ana ticaret rotalarından birinin merkeziydi. İbn el-Esîr'in belirttiği gibi Aden, Hindistan'a giden yolda bir liman durumundaydı, yine benzer şekilde Afrika kıyısına, Habeşistan'a, Umman'a, Kirman'a, Kiş'e ve Fars Eyaleti'ne uzanan ticaret yollarının parçasıydı; bu liste hem Hint Okyanusu trafiğini, hem kuzey ve güney Afrika ticaretini hem de İran'a giden Körfez üzerindeki rotaları içermektedir (harita 4).[45]

Mısırlı ticaret adamları bireysel olarak bu rotalar üzerindeki ticari konumlarını güçlendirmek istemiş olabilirler, ancak her ne kadar Turan Şah'ın borçları kendisine borç verecek tüccarlara bel bağladığına işaret etse de, özel teşebbüsün onun bu seferinde payı olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Eyyubi'nin kendisi de pek fazla teşviğe ihtiyaç duymamış olmalıdır. Onun için Yemen bir "hazine dairesi" idi.[46] Buraya saldırarak elindeki orduları seyreltebilir, kardeşini meşgul edebilir, pek fazla risk almadan büyük kârlar elde etmeyi umabilir ve yine İslam'a hizmet ettiğini iddia edebilirdi. Tüm bunların neticesinde sürpriz denemeyecek şekil-

42. İ.A. 11.396.
43.
44. *Travels* 133-4.
45. İ.A. 11.397.
46. Berlin 51.

de sefere çıkan kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım etti. Turan Şah'ın, Kus'un bir yıllık gelirini kendi amaçları için kullanmasına izin verildi ve Eyyubi ona ilave adam ve teçhizat da sağladı. Turan Şah, Hicri takvimle 569 yılı Recep ayının başında (5 Şubat 1174) Mısır'dan ayrıldı ve 9 Mart'ta Eyyubi'ye Medine'nin Kızıldeniz'in doğu kıyısındaki bir limanı olan Yenbu'dan yazdı.[47] Buradan Mekke'ye yürüdü.

Bu hamlesinin ardından bir başka Fatımi komplosu olduğu iddia edilen durumu keşfettiler, uçuk bir teoriye göre bu komploya meydan bulunabilmesi amacıyla Umara, Turan Şah'ı Mısır dışına çıkmaya ikna etmişti.[48] Komplonun çeşitli sınıflardan Fatımi destekçiler tarafından gerçekleştirildiği söyleniyordu, bunlar arasında devlet görevlileri, askerler, Zenciler, Ermeniler ve İsmaili tarikatından kimseler de vardı; hepsi de ödeneklerinin kesilmesinden ve mülklerine el konmuş olmasından şikâyet eden kişilerdi. Frenklerle görüşmekle itham ediliyorlardı. Frenklerin, Eyyubi'ye görünürde dostça mesajlar getiren bir ulağı Kahire'ye gönderme alışkanlığı vardı. Söylenenlere göre bu adam geceleri atıyla dışarıya çıkıyor, "Sarayın müdavimleri ve hizmetkârları" ile Mısırlı emirlerle, Hıristiyan ve Yahudilerle buluşmalarını gizlemek için kiliseye gidiyormuş gibi yapıyordu, bunlar "onların köpekleri ve kâtipleriydi". Yukarı ve Aşağı Mısır'da Mart, Nisan ve Mayıs aylarını kapsayan bahardaki hasat döneminde, Eyyubi'nin birçok adamı iktalarındaki çalışmaların başında bulunuyor olacaklardı ve bir Frenk filosunun da gelmesiyle bu esnada birleşik bir saldırı gerçekleştirilebilirdi. Komplocuların, Suriye'deki Haşhaşi lideri Sinan'dan da yardım istedikleri söyleniyordu; Sinan da 1172 yılında Frenklere bir yakınlaşma göstermişti. Ancak komplo açısından bazı güçlükler de vardı –henüz olgunlaşmamış olmasının yanı sıra– yeniden iktidarı alması planlanan Fatımi krallığının halifesinin ve vezirinin kim olacağı belirsizdi. İmâdeddin'e göre bu komplo "bir ordu üyesi" tarafından aydınlatıldı. İbn el-Esîr de, Eyyubi tarafından gizli ajan olarak kullanılan bir Hıristiyan'ın bunu ortaya çıkardığını söyler. Bir başka anlatıma göre de, İskenderiye kuşatması sırasında Eyyubi'ye yardım etmiş olan Necmeddin ibn Masâl komplonun bir parçasıydı ama sonrasında taraf değiştirmişti. Ve bir başka versiyon da

47. Cambridge 17.

48. A.S. 561; ayrıca bkz Fâdıl'ın Nureddin'e yazmış olduğu bir mektup, alıntı A.S. 562.

taraf değiştirme olayının, ödül olarak komplocu arkadaşlarından birinin mülkünü istemiş olan Zeyneddin Ali'den geldiğini söyler.[49] Komplonun liderleri ki bunlar arasında Umara ve Sarayın sırlarını bildiği söylenen İbn el-Kavi de vardı, tutuklandılar ve 6 Nisan'da işkenceyle öldürüldüler.

Bu olay, kendisine karşı Mısırlı düşmanları tarafından komplo düzenlendiğine dair Eyyubi'nin ikinci büyük iddiasıydı ve daha önceki komploda olduğu gibi, bunda da soru işaretleri vardı. Eski rejime bağlı olanların, başarı şansı görmeleri hâlinde ayaklanmaları beklenebilirdi. Şâver tarafından gölgede bırakılmalarından sonra da Benî Ruzzeyk aşiretini övmeye devam etmiş olan Umara, Fatımilerin iktidardan düşüşünden üzüntü duyduğunu belirten şiirler yazarak kayıp davalara desteğini sürdürüyordu.

Temmuz ayında İskenderiye'ye bir Sicilya filosu gelmiştir. İbn el-Esîr, Amalric'in harekete geçmemiş oluşunu, komplonun başarısız olduğundan haberdar olmasına bağlar, Sicilyalılar ise bundan haberdar olmadıkları için gelmiş olmalıdır. Diğer yandan, Temmuz ayı bahar hasadı dönemine uygun bir tarih olarak görülemez. Mısır, Sicilyalıların hazırlıklarını daha önceden haber almıştı; onların saldırdığı tarihe denk gelecek ve mesaj iletmeye gerek duyulmadan gerçekleştirilecek bir ayaklanma planlanmış olabilirdi. Eyyubi o sırada en azından Dimyat seferi döneminde olduğu kadar güçlüydü ama bu seferin başarısızlığı çaresiz gibi görünen komploculara cesaretlendirmiş olmalıydı. İbn Masâl ve Zeyneddin Ali'nin isimlerinin geçişi ilgi çekicidir. İbn Masâl'ın ölümüne dair Eyyubi'nin şu sözleri aktarılmıştır: "Bir daha asla onun gibi bir dostum olmayacak."[50] Zeyneddin de komplo için bir o kadar beklenmedik bir adaydı. Şam'da doğmuştu, el-Fâdıl'la dostlukları vardı ve daha sonraları Kudüs'ün alınmasının ardından Eyyubi tarafından kentte vaaz verme onuruna layık görülecekti.[51] İbn Masâl köle kızlarından birini Zeyneddin'in oğlu Abdülkerim'le evlendirmişti,[52] patron-müşteri ilişkisi olduğu anlamına gelen bir sözleşmeydi ve her ikisi de veya biri Eyyubi'nin provokatör ajanlarından biri olarak çalışıyorduy-

49. İ.A. (11.399) hem anonim Hıristiyandan hem de Zeyneddin Ali'den bahseder; İmâdeddin Kharida'da (3.103) bir *jundî*'ye ve *Bark*'ta (ayrıca bkz Bundarî 148, alıntı A.S. 560) Zeyneddin Ali'ye atıfta bulunur; İbn Abi Tayy, İbn Masâl'ın ismini geçirir (alıntı A.S. 561).
50. Alıntı A.S. Ra. 2.5.
51. Ayrıca bkz s. 76.
52. Wahrani 191.

sa, aralarındaki bu bağ, haklarındaki farklı söylentilere açıklama getirilmesine yardımcı olabiliyordu.

Eyyubi'nin bu komployu en azından kendi durumu lehine kullanmış olduğuna dair şüpheler oluşmasının ana sebebi komplonun zamanlamasıdır. Önceki vakada olduğu gibi bu komplo da Eyyubi'nin ihtiyaçlarıyla bütünüyle örtüşüyordu. 1169 yılında bir Bizans filosu tarafından tehdit edilmiş ve Kahire'yi potansiyel bozgunculardan temizlemişti. Ve şimdi de aynı şeyi Sicilya saldırısı tehdidi karşısında yapıyormuş gibi görünüyordu. Daha da doğrudan bir zaman ilişkisi olarak, el-Muvaffak'ın Mısır'daki misyonu Nisan ayında sona eriyordu ve raporunu Nureddin'e götürmek üzereydi. Eyyubi, Nureddin'in bu rapora ne tepki vereceğini bilemezdi ve tehlikeli bir komplo yaşandığına dair birinci ağızdan yapılacak bir anlatım, Mısır'daki durumun hassasiyetinin altını çizmek ve konumunun güçlüklerini ve sorumluluklarını vurgulamak açısından faydalı olacaktı.

1174 yılı yazının başlarında Nureddin'in adamlarını topladığı görülüyordu. Musul, Diyarbakır (Amed/Amid) ve el-Cezire'ye davet gönderdi; Musul öncü birliği hadım Gümüştekin'le birlikte Mayıs ayının ortasında yola çıktı. İbn el-Esîr, hedefin Mısır olacağından emindi.[53] İbn el-Esîr'e göre, Eyyubi Frenklere karşı saldırılarını gevşetmişti ve yegâne kaygısı din savaşları olan Nureddin de bu durumun, Eyyubi'nin Mısır'la Suriye arasında bulunacak bir Frenk devletini tampon bölge olarak kullanmak istemesinden kaynaklandığını görmüştü. İbn el-Esîr daha önceleri yaptığı bir anlatımda da Eyyubi ailesi konseyinin, Nureddin'den gelebilecek tehdidi tartışmak üzere toplandığını söylemiştir.[54] Eyüp, Takıyeddin'i düşmanca konuşmalar yapmakla alenen suçlamıştı ama baş başa kaldıklarında Selahattin Eyyubi'ye, Nureddin'e bir itaat gösterisiyle incelikli şekilde yaklaşılması gerektiğini, fakat Mısır'a gelmesi hâlinde kendisine tek bir şekerkamışı bile verilmemesini söylemiştir. Eyyubi, Nureddin'in kendisine saldırabileceğini duymuş olduğunu İbn Şeddad'a da söylemiştir; söylediğine göre, emirleri kendisine direnç göstermesini tavsiye etmişlerdir, ancak o tek başına bu tavsiyeye karşı çıkmıştır.[55] Şurası açık ki, Nureddin'den gelen ve Eyyubi'nin şikâyetçi olduğu "bıçak kesikleri ve iğne batışları",[56] Suriye'den gelen mektuplardaki "katlanılmaz şeylerle" birlikte bir savaşın kapısını aralıyor olabilirdi

53. İ.A. 11.402.
54. İ.A. 11.372.
55. İ.S. 47.
56. A.S. 442.

ve Nureddin takviye güçlerini toplarken, Eyyubi de kendi birliklerini Kahire dışındaki Birket el-Cüb'de topluyordu. Daha sonra Suriye'ye gönderdiği açıklamada, bir önceki yıl Kerak'ta başarıya ulaşma ihtimalini görmüş olduğunu ve şimdi de Nureddin'le birlikte buraya ortak bir saldırı planladığını belirtiyordu.[57] Bu ifadeleri gerçeği yansıtan ifadeler olarak görmemek gerekir ve eğer İbn el-Esîr haklıydıysa, Eyyubi'nin adamlarını toplayışı Mısır'ı savunma hazırlığı olarak düşünülebilir. Diğer yandan el-Muvaffak henüz Şam'a ulaşmamıştı. Ona Eyyubi'nin elçisi Ziyâeddin İsa eşlik ediyordu, yanlarında da hediyeler, para ve Mısır maliyesine dair rapor vardı ve ilişkiler kırılma noktasına yaklaşmış olsa da diplomasiye de biraz zaman ayrılabilirdi. Eyyubi'nin, ordusunu toplayarak uyarı mesajı verdiği ve dişini gösterdiği söylenebilir, ancak Mayıs ayının ortasında Turan Şah'a gönderdiği bir mektupta Yemen'e takviye birlik göndermeyi teklif edebilmiş olması dikkat çekicidir.[58] Bu durum, İbn el-Esîr'in olaylar henüz gerçekleşmeden tezler geliştirdiğini göstermektedir. Nureddin'in Mısır'dan sübvansiyon talep etmesi hâlinde, Eyyubi, kendi büyüme ihtiyacıyla Nureddin'in itiraz kabul etmeyeceği gerçeği arasında sıkışıp kalırdı. Bu durumda da savaş, diğer bütün olasılıklar kadar muhtemel hâle gelirdi, ancak an itibarıyla, yazmış olduğu mektup Eyyubi'nin bu durumdan çok da fazla korkmadığını gösteriyordu.

Olayların gelişimiyle birlikte el-Muvaffak'ın raporu Nureddin'in eline asla geçmedi. 5 Mayıs pazar günü Şam'da, tek oğlu el-Salih'in sünnet düğünü vardı. 6 Mayıs'ta polo oynarken kendisinde pek görülmeyen bir öfke krizine kapıldı. Şam Kalesi'ne geri döndü ve burada hasta düştü. Doktorlar kanını boşaltmak istediler ama o şöyle söyledi: "Altmışına gelmiş bir adamın kanı boşaltılmaz" ve "korku salan bir adam olduğu için de, doktorlardan bu konuda ısrar gelmedi".[59] 15 Mayıs çarşamba günü öldü. Surlu Vilyam onun için şöyle yazar: "Hıristiyan ismine ve inancına en büyük zulmü çektiren adamdı ama adil bir hükümdardı, keskin zekâlı ve ileri görüşlüydü, ayrıca ırkının gelenekleri doğrultusunda, dindar bir adamdı."[60]

57. 25757.8; ayrıca bkz s.62.
58. Cambridge 17; mektup belli ki Nureddin'in ölüm haberi Mısır'a varmadan önce yazılmıştı.
59. İ.A. 11.403.
60. Surlu Vilyam 1000.

5
Bağımsızlık

Nureddin'in, Eyyubi'nin siyasi eğitimi ve kariyeri üzerindeki etkisinin büyüklüğünü anlatmak güçtür. Nureddin, Cihat idealiyle birlikte yürütülen bir genişleme politikasının sembolüydü, dinî propaganda manipülatörüydü ve insanı paranın önüne koymanın değerini gösteren bir hükümdardı. Onun ve Eyüp'ün ölümüyle beraber Eyyubi'nin gençlik dönemindeki baskın figürler ortadan kalkmış oldu. Eyüp, herhangi bir güç dengesini bozmadan veya göründüğü kadarıyla Eyyubi'nin hayatının gidişatını değiştirmeden hayata veda etmişti. Diğer yandan Nureddin, Eyyubi'ye miras olarak gerçek bir siyasi bağımsızlığa çok yakın bir ortam bıraktı. Aralarındaki ilişkiye dair gerçek unsurlar belki de hiçbir zaman keşfedilemeyecek. Geriye kalan tek şey, ya Eyyubi'ye ya Nureddin'e ya da ikisine birden güdülen düşmanlıktan kaynaklanan söylentilerden ibaret. İnkâr edilemez olan nokta ise Eyyubi'nin, Nureddin'in gölgesinde yaşamış olduğudur. Suriye'den bakıldığında Mısır, Suriye'nin parasıyla gerçekleştirilmiş bir fetihti. Eyyubi'nin genişleme politikası ya Suriye'den kopuk kalıyordu ya da aksi hâlde Suriye tarafından kullanılabilecek kaynakların tüketilmesi anlamına geliyordu. Mısır, Din Savaşları açısından kesinlikle önemli bir üs konumundaydı ama göründüğü kadarıyla bu dönemde Filistin üzerine herhangi bir başarılı kuşatma yapılmamıştı. Ekonomik olarak da iki ülke, kaynak havuzu oluşturmak adına kayda geçmiş herhangi bir girişim olmadan birbirlerinden izole durumda kalmıştı. Nureddin'in ölümü Mısır'ın Suriye'ye kısa vadede herhangi bir ödenek göndermesi beklentilerini ortadan kaldırmış ve Kahire ile Şam'ı birbirleriyle zaruri bağları bulunmayan iki ülke konumuna getirmişti.

Bu da, Eyyubi'nin kendi politikasını belirleyebileceği anlamına geliyordu. Eğer kanıtlara güvenebilirsek,[1] hükümdarlığının ilk yıllarında Mısır'ın net bir insan ithalatçısı olduğunu söyleyebiliriz. Eyyubi bu kişileri yalnızca Eyyubi Devleti'nin destekçisi olarak yetiştirmiş ve birçoğunu Kuzey Afrika ve Yemen'e göndermeye çalışmıştır. Bu kişileri absorbe etmek adına Mısır'ın kendi kapasitesini artırmanın mümkün olup olmadığını düşündüğüne dair herhangi bir işaret yoktur, ancak İbn el-Esîr'in de görüşleriyle birlikte, dışsal büyüme politikasının, en azından kısmen, herhangi bir muhtemel kontrolün ötesinde bir büyüme ihtiyacı tarafından belirlendiği öne sürülebilir. Nureddin'in ölümüyle beraber yaptığı seçimler artık dayatılmış seçimler değildi. Kahire'yi temel alan Fatımi imparatorluğu artık bir Eyyubi devletine dönüşecek şekilde yeniden yapılandırılabilirdi. Akdeniz, Kızıldeniz, Nil Nehri veya üçü birden, planlarını şekillendirmek üzere kullanılabilirdi veya daha önce olduğu gibi amacı -veya aracı- Cihat olan Suriye merkezli bir politikaya hizmet etmek üzere değerlendirilebilirdi; bu durumda Nureddin'in rolünü üstlenecek kişi de Selahattin Eyyubi olurdu.

Bu noktadaki tek kısıtlayıcı faktör, belirsizlik ve rahatsızlık atmosferi durulana kadar Suriye'nin, Eyyubi'nin hesapları doğrultusunda faydalanabileceği bir unsur durumunda olmamasıydı ve artık hayatta olmayan Nureddin'in bu anlamda vereceği son bir ders daha vardı.

Eyyubi'nin örnek oluşturduğu gibi, bir devlet, kendi ailesinin yarı bağımsız üyelerini emri altında tutmasının yanı sıra birbirlerine göre mevkilerinin tanımlanmasına gerek olmayan bir grup ast personeli kontrolü altında bulunduran tek bir kişi tarafından başarıyla yönetilebiliyordu. Gerçi bir hanedan için, iktidar yapısının netleştirilmesi gerekiyordu, böylelikle otorite bir nesilden diğerine kolayca aktarılabilirdi. Nureddin öldüğü sırada oğlu el-Salih on bir yaşındaydı. En büyük yeğeni ve üvey oğlu İmâdeddin Zengi, Sincar'da nispeten daha etkisiz bir konumdaydı, diğer yandan Musul'daki Seyfeddin Gazi de, Zengi'nin sadakatine güvenebilecek durumda değildi. Ancak ne Sincar, ne Musul, ne de Suriye'deki genç el-Salih, Mısır'daki ve Eyyubi'deki kaynaklara ya da deneyime sahipti. Eyyubi, artık sınanmış bir kumandan ve testten geçmiş bir idareciydi.

1. Ayrıca bkz Maqrizi, *Sulûk*, 48.

Seyfeddin ise amcasının ölümünü Musul'da halka açık yerlerde şarap içilmesine izin vererek kutluyordu ve kendi sınırlarını da yeniden Fırat'a kadar zorlamaya başlamıştı.[2] Eski idarecisi Abdülmesih de Sivas'tan kendisine katılmak üzere gelmiş ve Suriye'yi tamamen yutma tavsiyesi vermişti, ancak Seyfeddin'in aklını çelemedi ve evine geri döndü. Suriye'de, el-Salih iktidarı yürütemeyecek kadar gençti ve en güçlü aile grubu Benî el-Daya olarak bilinen kardeşlerinkiydi. Kardeşlerin en büyüğü, Nureddin'in üvey kardeşi Mecdeddin 1170 yılında ölmüştü, ancak Nureddin öldüğü sırada kardeşlerin geri kalanı sağlam bir şekilde Halep ve çevresinde konuşlanmış durumdaydı. "Nurid emirlerin en iyisi" olarak tanımlanan Ali, Şeyzer'de hüküm sürüyordu: Osman, Caber Kalesi'ni ve Tel Başir'i, Hasan da Harim'i elinde bulunduruyordu (Harita 8).[3]

Ali bu aşamada Halep Kalesi'ne taşındı, ancak hastaydı ve Halep kentinde de sıkıntılar vardı; Sünniler Benî el-Daya'yı destekliyordu, ancak güçlü bir Şii grubu da İbn el-Haşşab'ı takip eder durumdaydı. Bu esnada Şam'da Nureddin'in resmî görevlilerinden bir kısmı bir ölçüde bağımsız davranıyordu, birlikte hareket etmeye yemin etmişler ve İbn el-Mukaddem'i ordu komutanı olarak atamışlardı. Bu kişiler arasında "hizmetkârların başı"[4] Reyhan, Vezir el-Adil ibn el-Acemi ve hazinedar İsmail de vardı. İbn el-Mukaddem Şam garnizonunu yanına çağırabilirdi, ancak bu grubun asıl avantajı, Şam'da bulunan el-Salih'in kendi kontrolleri altında olmasıydı.

Frenkler de, Nureddin'in ölümüyle beraber ellerine geçen bu fırsatı tahmin dildiği gibi avantaja çevirmeye çalışıyorlardı. Amalric Frenk kuvvetlerini bir araya toplayıp Ürdün Nehri'nin yan kolları üzerindeki Baniyas'a taarruz etti; Nureddin burayı 1164 yılında kendisinden almıştı. Surlu Vilyam'a göre, Nureddin'in dul eşi "kadın gücünden fazlasını göstererek" kocasının yerine hareket etmiş ve tazminatla ateşkes yapmaya çalıştı.[5] Amalric, daha iyi şartlar elde etmek amacıyla kuşatmayı iki hafta daha devam ettirdi, ancak kendi sağlığı kötüye giderken karargâhın moralinin arttığını görünce kuşatmayı kaldırdı. Müslümanların önerdiği şartları kabul etti ve Tiberya'ya geri çekildi. Arap kaynakları Nureddin'in dul eşinin

2. Ayrıca bkz Bundari 161.
3. Ayrıca bkz İ.A. 11.406-7.
4. Bundari 154; hadımlara uygulanan *hadim* ("hizmetkâr") terimi için, ayrıca bkz el-Makhzumi 106.
5. Surlu Vilyam 1000.

oynadığı rolden bahsetmez, ancak İbn el-Mukaddem'in Baniyas'a doğru harekete geçtiğini ve ateşkes yapmak üzere elçiler gönderdiğini söyler; Eyyubi'nin Mısır'dan harekete geçmesi ihtimalini de tehdit unsuru olarak kullanmıştır.[6]

Eyyubi, denklemdeki bilinmeyendi. İbn Abî Tayy'ın yazdıklarına göre, Nureddin'in ölümünden sonra Suriyeli emirler onunla bağlarını koparma ve Suriye'de buldukları destekçilerini tutuklama kararı almıştı.[7] İbn el-Esîr'e göre Kemaleddin el-Şehrazorî, onları Suriye konusunda Eyyubi'ye danışmanlık vermeye teşvik ediyordu; "Onu aramızdan uzaklaştırmayalım, aksi hâlde o kendini ittifakımızdan ayırabilir... o bizden daha güçlü." Gerçekten de Nureddin'in ölümünden hemen sonra İmâdeddin, Eyyubi'ye el-Salih adına bir mektup yazdı. Mektupta Suriyeli bütün emirlerin el-Salih'le ittifak yemini ettiği faktöründen bahsederek "burada Frenkler dışında yüreğe kaygı verecek bir şey yok" diyordu. Eyyubi'nin sadakatinden de üstü kapalı şekilde bahsetmişti: Nureddin böylesi durumlarda gerekeni yapacağı konusunda ona güvenirdi.[8]

Eyyubi kendisi de Birket el-Cüb'deki kampından ismi verilmemiş bir Suriyeli emire mektup yazmıştı. Şifreli bir ifadeyle, "Nureddin'le ilgili "haberlerin" kendisine "düşman tarafından ulaştırıldığını", bu haberlerin yanlış olduğunu umduğunu ama doğru çıkması hâlinde "kralların, krallıklarını çocukları için büyüttüklerini" söylüyordu; Nureddin'den, yerine el-Salih'in geçeceğine dair talimatları zaten almıştı, baş idareci de Gümüştekin olacaktı; eğer bu, Suriyeliler tarafından kabul edilmezse Eyyubi "bu çocuk için harekete geçecek... ve onun düşmanlarına karşı bir kılıç olacaktı". Suriyelileri, "her yandan" düşmanlarla sarılı olduklarına dair uyarıyordu ve Frenklerin onlara saldırması hâlinde, karşı yürüyüşe geçeceğine söz veriyordu; ölüm haberlerinin yanlış çıkması hâlinde ise, "Nureddin'in orduları" anlaşmaya varıldığı üzere Kerak'a taarruz edecekti.[9]

6 Haziran'da, yani Nureddin'in ölümünden üç hafta sonra Eyyubi el-Salih'e resmî bir taziye mektubu gönderdi. Bu acı olayın yarattığı "deprem etkisine" değindi; İslam İskender'inden mahrum kalmıştı ama "hizmetkârının" iki eli onun oğlunun hizmetindeydi, ellerinden biri kınının üstündeydi ve diğeri de armağanlar dağıtmak

6. Ayrıca bkz Bundari 156;A.S. 589.
7. Alıntı A.S. 594.
8. Ayrıca bkz Bundari 155.
9. 25757.8, A.S. 587'de kısmen alıntılanmıştır.

üzere açıktı; eğer düşman saldırırsa "gecenin gündüzü takip ettiği gibi" onların peşine düşecekti. Mektup, Mısır'da hutbenin el-Salih adına okutulduğu ilk cuma gününe denk geliyordu ve Allah'ın, onun krallığını sonsuza kadar koruması için söylenmiş bir duayla sona eriyordu.[10]

5 Temmuz'da, yani Eyyubi'nin taziye mektubundan yaklaşık dört hafta sonra ve Amalric'le yapılan ateşkesin ardından İmâdeddin Şam'dan bir mektup daha yazdı, göründüğü kadarıyla bu mektup, günümüze kadar kalmayan bir sitem mektubuna yanıt niteliğindeydi. Eyyubi'nin durumla ilgili bilgilendirilmemiş olmasından ötürü özürlerini sunuyordu; tekrar yazmaya vakit olmamıştı "ve ilk mektubun yeterli olacağını düşünmüştüm" diyordu. Daha önceki mektubunun belirsizliğinden dolayı özür diler şekilde de şunu eklemişti: "İmansızlarla ilgili haberler gizli değil", ayrıca Frenklerin büyük bir piyade ve süvari gücü oluşturduğunu, Baniyas'ın da yeterince korumaya ve erzağa sahip olmadığı bir dönemde yakalandığını söyleyerek ateşkes yapma ihtiyacını açıklıyordu.[11]

Bir haftadan biraz fazla bir süre sonra Eyyubi Filistin'e giden kıyı yolundaki Fakus'tan (harita 7) Kadı İbn Abî Asrun'a bir mektup yazdı. Buna göre, Baniyas valisinden Frenklerin ilerleyişini duyması üzerine ordusuyla birlikte dört menzil ilerlemiş olduğunu, ancak ateşkes yapıldığını duyduğunu ve bunun da Allah'a, O'nun elçisine ve tüm dindar Müslümanlara karşı bir itaatsizlik olduğunu söylüyordu; ateşkes şartları yalnızca Şam'ı kapsıyordu;

> "Hakkımızda düşünülmesini istediğimiz şeklini bir kenara bırakıp, yürüyüşümüzü gerçekten tamamlayabilir ya da yerimizde kalmaya devam edebiliriz, ancak düşman, ateşkes kapsamında olmayan diğer sınırlardan uzakta değil... Eğer güçlerimizi dağıtırsak, daha sonra yeniden bir araya getirmek kolay olmayacaktır... Tehlikeyi bildirmek üzere Şemseddin Ali'ye ve kardeşlerine [Benî el-Daya] bir mesaj göndermeye karar verdik... Düşmanın Harim'e doğru ilerlemesi durumunda adamlarımızın korkuya kapılıp dağılmasını, kuvvetlenmelerini sağlayan parayı kullanarak engelledik... Toplanmış olduğumuzu bildikleri için... harekete geçmekten çekineceklerdir."[12]

10. 25757.6; Topkapı 59; ayrıca bkz 156; A.S. 587. Editörün, Bundari'nin metninde Zilkade ayının 4'ü yerine 14'ü şeklinde daha sonraki kaynaklara dayanarak yaptığı değişiklik neredeyse kesin diyebileceğimiz şekilde yanlıştır, çünkü 14'ü pazar günüydü.
11. Bundari 156.
12. 7465.215; ayrıca bkz A.S. 594.

Eyyubi zor bir kararla karşı karşıyaydı. Mısır öncelikli bir politikayla cihat anlayışını kombine edip, ya Frenkler üzerine yalnız yürüyebilir ya da el-Salih kendisinden yardım isteyene kadar Mısır'da bekleyebilirdi. Diğer yandan onun durumu, arkasındaki Mısır kaynaklarıyla beraber tüm Suriyeli gruplardan daha güçlüydü ve hanedan genişlemesi mantığına göre muhtemel bir rakibinden önce Suriye'yi ele geçirebilirdi. Suriye'nin, Mısır'dan daha iyi bir Cihat üssü olduğunu iddia edebilirdi –ve bunu yaptı da– ancak böylesi bir üssün bir hak olarak bahşedilebileceği bir İslam lideri olarak kabul edilmeyi henüz umamazdı. Eski efendisinin topraklarına saldırır şekilde görülmesi hâlinde İslami ilkelere atıfta bulunması ikiyüzlülük olarak değerlendirilirdi; saldırıya geçmesi hâlinde ortaya çıkabilecek şüphelere dair İbn Abî Asrun'a yaptığı saptamanın ana noktası da buydu. İdeal şekliyle, ya Suriye'den gelecek bir davete ya da Frenkler tarafından gelecek tehlike veya anarşiye ihtiyacı vardı. Amalric tarafından Harim'e yapılacak bir hamle (ki o da buna atıfta bulunmuştu), amacına hizmet edebilirdi, ancak mektubu yazdığı sırada bu tehdit ortadan kalkmıştı.

Amalric, Baniyas saldırısı sırasında kendini iyi hissetmemekten şikâyet etmişti. Tiberya'ya döndüğünde dizanteriden hasta düştü ve 14 Temmuz'da hayatını kaybetti. Selahattin Eyyubi, yeğeni Faruk Şah'a yazdığı mektupta, kralın öldüğüne dair Dârum'dan güvenilir haberlerin geldiğini söylüyordu; "Allah onu lanetlesin ve ona yardım etmesin ve ona ismi kadar acı [*murr*] bir ceza versin... Allah'a çok şükürler olsun, çünkü isteyebileceğimiz en iyi şey gerçekleşti."[13] Amalric'in yerine Cüzzamlı Baldwin geçti ve Eyyubi de ona resmî bir taziye mektubu yazdı: "Bir hanenin efendisi, komşularını kaybettiğinde sadece üzülür... Kral bilmelidir ki, kendisine karşı içten bir yakınlık duyuyoruz, tıpkı babasına duyduğumuz gibi... Bize güvensin."[14]

Bu ifadeler ikiyüzlülükten ziyade diplomatik kullanım olarak düşünülebilir, ayrıca farklı anlamlara çekilebilecek şekilde de yazılmıştır. Amalric'in ölümü, Din Savaşlarının satranç masasından güçlü bir taşı uzaklaştırmış oluyordu, ancak Eyyubi'nin diplomatik manevralarıyla beraber bir ilerleme çizgisini kapatan bir hamleye dönüşebilirdi. Frenklerin aktif olmamaları hâlinde, Suriyeli emirler hanelerini düzene koymaya vakit bulabilirdi ve Şam üzerine

13. 25757.146; ayrıca bkz A.S. 596.
14. Alıntı Q. 7.115.

yapılacak bir Mısırlı yürüyüşü İslami açıdan açıklanamaz hâle gelirdi. Diğer yandan, Amalric ve Nureddin'in ölümleriyle beraber Eyyubi, Suriye ve Filistin'in en büyük iki askerî kumandanının yolundan çekildiğini görmüş oluyordu. Faruk Şah'a, Frenklerin henüz Amalric'in halefi konusunda hemfikir olmadıklarını duyduğunu, ayrıca Şemseddin Ali'nin ölüm haberinin geldiğini söyledi –aslında hastaydı ama yaşıyordu– Kılıçarslan'ın da felç yüzünden hareket edemediğini söyledi.[15] Meydanın bu kadar boş kalmış olması onu davet beklemeden harekete geçmeye daha da fazla cezbetmiş olmalıydı. Diğer yandan, an itibarıyla Mısır bir başka işgal tehdidiyle yüzleştiği için karar geciktirilebilirdi.

Eyyubi'nin anlatımına göre, Frenklerin ve Bizanslıların 1169 yılında Dimyat'ta başarısızlığa uğramalarının ardından Sicilya Kralı gücünü göstermeye karar vermiş ve bir filo oluşturmak ve donatmak için beş yıl harcamıştı. Eyyubi bu durumla ilgili olarak İmparator Manuel'in ta kendisi tarafından uyarılmıştı; onun da sınırları tehdit altında görünüyordu ve durum, batıdaki Almohatları da alarma geçirmişti.[16] Gerçi tüm bu uyarılara rağmen, Sicilyalılar 28 Temmuz pazar günü şehre ulaştığında İskenderiye karargâhı hazırlıksız yakalandı, direnç gösterebilecek çok küçük bir güç vardı yalnızca. "Bu" diye yazıyordu Eyyubi, "haberlerin gizli saklı değilken, tetikte olmaları için nöbet görevine atanmış olanların gafil avlandığı bir andı."[17] Pazar öğleden sonrası boyunca gitgide daha fazla Sicilya gemisi görülür oldu ama karaya çıkma girişiminde bulunmadılar.

Pazartesi günü Sicilya filosu tüm gücüyle İskenderiye açıklarında yatıyordu; çıkarmanın gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğu düşünülüyordu ve ani bir direnç gösterilmeye çalışılması hâlinde de kent halkı plajlarda kapana kısılabilirdi. Muhtemelen Eyyubi'nin profesyonel çalışanları olan "bir grup zeki Türk"[18] geri çekilip şehir surları yakınlarında pozisyon almaları gerektiği tavsiyesinde bulundu. Makrîzî'nin ifadelerine göre Sicilyalılar "anakaraya İskenderiye feneri" tarafından çıktılar;[19] dolayısıyla gemilerini, İskenderiye fenerinin olduğu ada yakınındaki kuzeye bakan koya, Korsan Limanına demirlemişlerdi. Sonrasında bu adanın anakaraya

15. 25757.146.
16. 25757.15.
17. Bundari 170.
18. Bundari 170.
19. *Sulûk* 56.

bağlandığı yarımadadan aşağı doğru saldırdılar ve Müslümanlar da surların arkasına sığınmak durumunda kaldı. Sicilya filosu limanın etrafında dolandı, ancak Müslümanlar orada demirlemiş hâlde bulunan kendi gemilerini batırarak ya da yakarak onlara ganimet bırakmadılar. Pazartesi günkü çarpışma akşama kadar sürdü, Sicilyalılar üç yüz çadır kurdular ve salı günü de, Sicilya'dan getirilen kara taşlarla beslenen üç büyük mancınık getirdiler.

Saldırı haberinin, yaklaşık 193 km uzakta Fakus'ta kamp yapmaya devam eden Eyyubi'ye ulaşmakta geç kaldığı söylenebilir. Kendi anlatımına göre, bir güvercin tarafından getirilen mesaj salı günü ulaşmıştı.[20] İskenderiye valisi muhtemelen Sicilyalıların gerçekten ciddi mi olduğunu, yoksa başka bir yere saldırmadan önce Eyyubi'yi İskenderiye'ye çekmek için aldatmaca mı yaptığını görmek istemişti. Eyyubi ise riske girmedi ve Dimyat'ı güçlendirmenin yanı sıra İskenderiye'ye de yardım gönderdi.

Müslümanlar, 31 Temmuz'da İskenderiye'de yaptıkları hücumla Sicilyalıların mancınıklarını yaktılar. Sicilyalılar, zayıflar durumda görünüyordu ve öğleden sonra şehre gelen haberci, Eyyubi'nin ta kendisinin şehrin doğusuna yalnızca 32 km mesafede olduğunu bildiren sahte ama yüreklendirici bir haber getirdi. Müslümanlar daha sonra akşam saatlerinde başarılı bir saldırı yaptılar, düşmanın bir kısmını öldürdüler veya esir aldılar, bunlar arasında ana Sicilya kuvvetinden koparıp etrafını sarmayı başardıkları 300 atlı askerden oluşan bir güç de vardı. İşlerin bu şekilde terse dönmesinin ardından Sicilya filosu 1 Ağustos perşembe günü tekrar denize döndü. Nereye gittiğini kimse bilmiyordu ama Eyyubi yazmış olduğu mektupta artık savaşma kapasitelerinin kalmadığını iddia etti.[21] Sicilyalı saldırısının hemen ardından yukarı Mısır'da daha başka sıkıntılar yaşandı. Zencilerden, Bedevilerden ve "o toprakların

20. Bundari 172.

21. Eyyubi, esir alınan şövalyeler tarafından da doğrulandığını söylediği detaylar eklemiştir. Sicilyalılar, 1.500 adamdan oluşan bir süvari birliğiyle gelmişti; 1.000'i mızraklarla silahlanmış, geri kalan 500'ü hafif silahlarla donanmış Türkopollerdi. 200 Kalyonları vardı, her birinde 150 asker bulunuyordu, dolayısıyla toplamda toplamda 30.000 asker yapıyordu. Atları taşıyan 36 *tarida* vardı ve 6 gemi silahlarla, kuşatma araç gereçleriyle, büyük kerestelerle vb yüklüydü. 40 da erzak gemisi vardı, bunlar da mancınık personelinin yanı sıra hizmetli ve zanaatkârları taşıyordu, böylece toplam sayı 50.000'e ulaşıyordu. 1.000 Mızraklı süvariden 700'ü aylık 15 ila 20 dinardan 5 aylık bir dönemde maaş aldılar, aralarından bazı "şöhretli adamlar da" aylık 100 dinara kadar maaş alabiliyordu. Daha alt rütbedeki Türkopolller ise aylık 5 ila 10 dinar alıyordu.

insanlarından" oluşan bir başka ordu yukarı Mısır'da toplanmıştı ve Abbas ibn Şadî adındaki bir lider, Luksor'un (harita 6) yaklaşık 19 km güneyindeki Tud'daki bir üsten Kus sınırları dahilindeki bölgelere saldırdı.[22] Kendi başına değerlendirildiğinde bunlar, Kahire'nin uzaklığından ve coğrafyanın güçlüklerinden faydalanarak akın yapmak isteyen Fatımi destekçilerinin ara sıra görülen eylemlerinden fazlası değildi. Yoruma açık olan nokta şuydu ki, bu kez bu hoşnutsuz gruba Asvan valisi Kenz el-Devle da katılmıştı. Devle, 1172 yılında Nubyalılara karşı Eyyubi'nin yardımını istemişti. Bu u dönüşüne hiçbir açıklama getirilmemiştir ve elbette ki bu durum gerçek olmaktan ziyade göstermelik de olabilir. Bedevi bir Müslüman olan el-Kenz Nubyalı Hıristiyanlara karşı düşmanlık içinde olabilirdi, bu doğaldı, ancak onlara katılmış olan Fatımi destekçilerine karşı böyle bir düşmanlık güdüyor olamazdı. Her ne kadar el-Devle'yi kızdırmış olabilecek belli bir olay aramak yerinde olsa da bu yönde herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Neticede sorun çok büyük değildi. Ayaklanmacılar Ebu el-Heycâ'nın kardeşini öldürdüler; Ebu el-Heycâ kendisi de güneye hareket etti. Ebu el-Heycâ, o sırada neredeyse kesin şekilde Kus valisi olacak olan Eyyubi'nin kuzeni İzzeddin Musek ve Eyyubi'nin kardeşi el-Adil tarafından destekleniyordu. İbn Şeddad, el-Adil'in birliklerine dair kaleme aldığı ifadelerde, Mısır'da varlık sahibi olmanın tadını almış ve bunları kaybetmekten korkan kişilerden oluştuğunu yazmıştır.[23] Onların bu kararlı kişisel çıkarları karşısında ayaklanma başarısızlığa uğradı ve hem Abbas hem de Kenz el-Devle öldürüldüler. Kenz el-Daula'nın bu yenilgisi 7 Eylül olarak tarihlendirildi ve 28 Eylül itibarıyla da el-Adil Kahire'ye dönmüş durumdaydı.[24]

An itibarıyla Eyyubi kendisi de ayrılma noktasındaydı. Dış ve iç kaynaklı tehlikeler, bir davet veya net bir bahane olmadan Suriye üzerine yürüyüp yürümeyeceği konusundaki hayati kararı bir süreliğine ertelemesine imkân vermişti. İtibarına gölge düşmesi riskine rağmen şurası açıktı ki, ya da en azından el-Fâdıl'a göre açıktı ki, eninde sonunda bu hamlenin yapılması gerekecekti.

22. Ayrıca bkz Maqrizi, Sulük, 57; İ.A. 11.414.
23. İ.S. 48.
24. Bir mektupta yazanlara göre (Leiden, el-kitab el-thalith fi'l-iftikhar) savaş "Nil'in doğu kıyısında Esna'nın güneyinde" gerçekleşti. Mektup, "Bedevilerin, köle ve Zencilerin" isyanda yer aldığını teyit etmektedir.

Turan Şah'a yazdığı bir mektupta, Turan Şah'ın, 1169 yılında kardeşiyle buluşmak üzere Suriye'den Mısır'a yaptığı bir yolculuktan bahsetmiş ve "bir gün" buna denk bir başka seyahat olacağını, bu kez Yemen'den Suriye'ye doğru gerçekleşeceğini eklemişti.[25] Suriyeliler de kendi aralarında kısmen de olsa açık veriyorlardı. O sırada Şam'da olan İmâdeddin, görmüş olduğu entrikaları anlatan bir metin bırakmıştır. Ona göre, liderler birbirine güvenmiyordu; yönetimler sıkıntı yaşıyordu ve bir gün alınan bir karar bir başka gün tersine çevriliyordu. Benî el-Daya aşiretinden Osman, ağabeyi tarafından genç el-Salih'i Şam'dan Halep'e getirmek üzere gönderilmişti. El-Salih burada Ali'nin ve Gümüştekin'in koruması altında olacaktı; Eyyubi'nin, Nureddin'in dileğiyle örtüştüğünü iddia ettiği bir hareketti bu. Ancak "kurnazlıktan çok uzak olan ve işleri idare etmek konusunda tecrübesi olmayan" Osman, Şamlı gruplardan birinin lideri olan el-Adil ibn el-Acemi tarafından oyuna getirilmişti. İmâdeddin'in açık şekilde sevmediği ve çekindiği bir adam olan el-Adil, el-Salih'in durumunu konuşmak üzere geri dönüş yolculuğundaki delegasyonla birlikte Halep'e gitmeyi ayarlamıştı. İmâdeddin, Şam sınırları dışına geldiklerinde Osman'dan ayrılırken ona kendisini kollaması gerektiğini söylemeye çalıştı, ancak Osman "bir şeyi anlatarak uyaramayacağınız tipte bir yabancıydı". İmâdeddin onunla daha sonra baş başa da konuştu, ancak Osman, İmâdeddin'in söylediklerini el-Adil'a aktardı. Halep'te el-Adil, "inancının temizliği dolayısıyla el-Adil'ın hizmetine inanan" Ali'ye hizmetini sunmuştu ve sonrasında da el-Salih'in Halep'e getirilmesi gerektiği üzerinde resmî olarak anlaşılmıştı; buna göre Ali kendi topraklarından ayrılıp el-Salih'in danışmanı olarak görev yapacaktı.

> İşine karışması nedeniyle İmâdeddin'e kızgın olan el-Adil, Osman ve Gümüştekin'le birlikte Şam'a geri döndü. İmâdeddin Gümüştekin'e yaklaştı, çünkü "onun eski bir dost olduğunu düşünüyordum.." diyordu, Gümüştekin şöyle söyledi: "senin işini yoluna koyana kadar bana izin ver.." "O anda Osman'ın kellesini alacaklarını anladım... Bunu kabullenmeli ve onlara dostça yaklaşmalıydım, çünkü değerli mallarım, varlıklarım, atlarım ve eşyam vardı. Bunları bırakıp kaçsaydım güneşim batardı... Onlarla birlikte hareket ettiğime inanmalarını sağladım ve birlikte Halep'e geldik."[26]

25. Münih 14.
26. Bundari 161 ve sonraki sayfalar.

El-Salih 25 Temmuz'da Şam'dan ayrıldı. Ordu komutanı İbn el-Mukaddem, kale kumandanı Reyhan ve Kadı Kemaleddin el-Şehrazorî arkada kaldılar. Gümüştekin, el-Adil ve hazinedar İsmail, Osman'ın eşlik ettiği el-Salih'le birlikte gittiler. Şam'dan Hama'ya giden yol üzerindeki posta duraklarından biri olan Tel el-Sultan'a vardıklarında Ali'nin habercilerince karşılandılar. Sonrasında gece boyu seyahat ettiler ve şafakta Halep'e vardılar. Ali, kaleden ayrılamayacak kadar hastaydı, el-Salih'i karşılamak için kardeşi Hasan çıktı. Hasan ve Osman birdenbire esir alındılar ve haberler Ali'ye ulaşana kadar Şamlılar kaleye girdiler. Kale kumandanı Şahbaht "aslında onlarla birlikte hareket ediyordu".[27] Üç kardeş Ali, Osman ve Hasan esir olarak tutuluyordu ve Şii lider İbn el-Haşşab öldürülmüştü.

İmâdeddin'in anlattıklarına rağmen, bu hikâyenin hem detaylarında hem de sebeplerinin ne olduğu konusunda belirsizlikler vardır. Bir başka belgeye göre İbn el-Haşşab, çöküşlerinden önce Benî el-Daya aşireti tarafından öldürülmüştür.[28] Bir başka hikâye, aralarında el-Adil'in da olduğu bir grubun, el-Haşşab'ı para karşılığı öldürttüğünü ve kiralanan katilin de, Eyyubi Şâver'i kaçırırken işin içinde olan İzzeddin Curdik olduğunu söyler.[29] Curdik kesinlikle bu işte pay sahibi görünmektedir, çünkü hem Gümüştekin hem de Benî el-Daya ile zıtlaşmayı başarmıştı. İbn el-Esîr'in anlatımlarında Gümüştekin Şam'a iki kere gider ve ilkinde İbn el-Mukaddem tarafından gönderilmiş birliklerce uzaklaştırılır.[30] Komplonun sebepleri kısmen açıktır. Mecdeddin'in ölümü ve Ali'nin hastalığıyla zayıflamış olan Benî el-Daya hasetliğin hedefiydi. Ancak Şam'la Halep arasındaki ilişki net değildir. El-Salih'in Halep'e götürülmesi, Benî el-Daya'yı aldatmak ve kaleye giden yolu açmak gibi bir taktiksel amaç taşıyordu. Söylenene göre Ali, el-Salih'in Halep'teki varlığının kuzeni Musullu Seyfeddin'i Suriye'ye daha az müdahale eder hâle getireceğini iddia ediyordu[31] ve tabii ki Eyyubi'den de daha uzak olacaktı. Gerçi yerinden alınması, Eyyubi'nin Şam'a karşı hareket etmesini daha az haksız görünen bir hareket hâline getirmişti ve İbn el-Mukaddem'in, komplonun parçası olup olmadığının sorulması

27. Bundari 165.
28. Ayrıca bkz İ.S. 49.
29. A.S. 596
30. İ.A. 11.415.
31. Ayrıca bkz İ.A. 11.406.

gerekiyordu, eğer öyleyse, sınırın tutulması konusunda komplodaki ortaklarının ona bel bağlayıp bağlamadığı da öğrenilmeliydi.

Bu noktada İmâdeddin'in aktardığı mektuplar vasıtasıyla olaya biraz ışık tutulmuş olur. Eyyubi, Benî el-Daya mensuplarının kaçırılmasına duyduğu öfkeyi ifade etmek için İbn el-Mukaddem'e bir mektup yazmıştır: "Hanedanın destekçilerine böyle bir şey yapmaya nasıl cesaret edebilirler?" İbn el-Mukaddem, bu öfkenin ardındaki sebepleri okumakta güçlük çekmemişti ve şöyle yanıt verdi: "Sizi bulunduğunuz konuma getiren hanede gözünüz olmadığını düşünmek isteriz... Bu sizin iyi karakterinize uymaz." İmâdeddin, Eyyubi'nin Benî el-Daya konusundaki şikâyetine verilen yanıtı yanlış aktarmamışsa eğer, bu aşamada İbn el-Mukaddem kesinlikle komplocuların tarafında olmalıdır. Eyyubi daha sonra tekrar yazmıştır:

> "İslam ve inananlar için yalnızca onları birleştirecek olan yolu seçtik ve Atabeg hanesi için de köklerini ve dallarını koruyacak olanı seçtik... Sadakat ancak ölümden sonra gelir...[32] Ben bir yoldayım, benim hakkımda kötü düşünenler ise başka bir yolda... Eğer bir başka yola sapmış olsaydık, müzakere ve yazışma yolunu seçmezdik."[33]

Bu iyi niyet iddiasının tek başına İbn el-Mukaddem'in fikrini değiştirmeye yettiğini söylemek güç olacaktır ama nihayetinde Eyyubi'yi Suriye'ye davet eden ilk kişi olma kredisini kazanacak ölçüde Halep'le bağlarını koparmıştır. Bu durumu açıklamak adına ortaya konan sebeplerden biri, muhtemelen aralarında İbn el-Mukaddem'in kendisi de olmak üzere Şamlı emirlerin, Benî el-Daya durumuna düşmekten korkarak şehri Musullu Seyfeddin'e teklif etmiş olmaları ve onun da reddetmiş olmasıdır.[34] Eyyubi'ye yakınlaşma hareketi, bu olayın ardından Gümüştekin'le Seyfeddin arasında yapılmış bir anlaşmayla ilişkiliydi. Bu anlaşma şu anlama geliyordu ki, Seyfeddin'in reddinin ardından, Şamlılar, Halep'i Musul'la birbirine düşürerek özgürlük elde etmeye çalışıyorlardı ve sonrasında da bir Halep-Musul paktı ihtimali karşısında şaşkınlığa sürüklenmişlerdi. Kişisel çıkarları peşinde koşan bir sarayın orta-

32. Gibb (12): "Sadakat ancak ve ancak sadakatin neticesinde doğar", wafat'ı wafa olarak okur ama ayrıca net şekilde ifade edilmiş geleneksel düşünce için bkz 7465.170 (bkz s.235).
33. Bundari 168-9.
34. İ.A. 11.415.

sında kalmış olan genç el-Salih, otorite sağlayabilecek durumda değildi. Onu kontrol edenler, karşılıklı şüpheleri dolayısıyla birbirlerini devre dışı bırakmaya çalışıyorlardı. Seyfeddin'in, sınırlarını Fırat'ın batısına taşıyabilmek adına yeterli gücü, ileri görüşlülüğü veya hırsı yoktu. Amalric'in ölümü nedeniyle Frenkler o an için tehdit oluşturur durumda değildi ama yine de göz ardı edilemeyecek kadar Şam'a yakın konumdaydılar ve Suriye'nin bölünmesi veya anarşi içinde olması hâlinde şehrin uzun süre refah içinde kalması zor görünüyordu. Eyyubi, Suriye'ye davet edilsin ya da edilmesin, yürüyüşe geçmekten neredeyse emindi. Ayrıca ne fazla hırslı ne de kurnaz olan inatçı mizaçlı İbn el-Mukaddem, güç bir durumla karşılaştığında ne yapacağını bilmez hâle düşebilirdi. O sıradaki sebepleri ne olursa olsun, yaptığı bu u dönüşü durumun siyasi ve askerî gerçeklerine kesinlikle uygundu.

6
Mısır'dan Suriye'ye

Eyyubi, Sicilya filosunun dağılmasının ardından muhtemelen Fakus'tan Kahire'ye geri dönmüştü ve İmâdeddin'e göre, Eylül ayının başında Birket el-Cüb'deki kamp bölgesine geçti.[1] Mısır'da vekil olarak bırakmayı düşündüğü el-Adil, Eylül ayının geri kalanı boyunca güneyde Kenz el-Devle'nın isyancılarıyla uğraşırken Eyyubi'nin yürüyüşe başlaması Ekim ayını buldu. Suriye daveti yalnızca İbn el-Mukaddem'den değil, Busralı Şemseddin Sadık'tan da gelmişti. Şemseddin çok büyük gücü olan bir adam değildi, Havran'da insafsız bir hükümdar olarak tanınıyordu, ancak Şam'dan yaklaşık 113 km uzaklıktaki Busra, bir işgalcinin takviye güçlerini toplaması için uygun bir üs konumundaydı ve bir saldırıya girişmeden önce Suriyelilerin tepkileri buradan ölçülebilirdi.

Ebu Şâme'nin aktardığı bir tarihe göre Eyyubi 12 Ekim'de Birket el-Cüb'den Bilbeys'e doğru harekete geçti[2] ve ayın 23'ünde Busra'ya ulaştı. Kerak'a doğru Şudr'dan dokuz günlük bir yürüyüş ve Kahire'den iki günlük bir seyahat hızlı sayılıyordu[3] ve Ebu Şâme'nin tarihlendirmesi doğruysa eğer Eyyubi'nin güçleri kayda değer bir hızla hareket ediyor olmalıydı. Bu hız, yanına 700'den daha az atlı asker aldığına dair bilgiyi doğrular niteliktedir.[4] Suriye'den de takviye kuvvet almayı umuyordu ve Busra'ya ulaştığı gün Faruk Şah'a yazdığı mektupta kendisine şimdiden katılan "emirler, askerler, Türkler, Kürtler ve Bedeviler" olduğunu söylüyordu; "Yüreklerin-

1. Bundari 176.
2. A.S. 602.
3. Ayrıca bkz 7465.3.
4. Ayrıca bkz İ.A. 11.416.

deki duygular yüzlerinden okunabiliyor." Şam'dan mektup üstüne mektup geldiğini de söylüyordu; mektuplar, toprakların şu anda kontrol altına alınabileceğini belirtiyordu. Kendisi de Busra'dan perşembe günü (24 Ekim) ayrılmayı düşünüyordu ve Şam'a doğru yolunun açılmasına yardımcı olmak adına bir dizi muafiyet imkânı hazırlamıştı. Halep'ten yeni bir haber yoktu, el-Salih'in emirleri hâlâ iç çekişmelerle meşguldü. Frenklere gelince, Eyyubi'nin ifadeleriyle: "Bu kutlu seferde onların topraklarında ülkenin sahibiymişçesine kamp yaptık."[5]

Bir başka mektuba göre Eyyubi Busra'dan 23 Ekim Çarşamba günü, Şemseddin Sadık eşliğinde ayrıldı.[6] Bu kez yürüyüş temposu daha düşüktü ve 27 Ekim Pazar günü Busra'dan yaklaşık 100 km uzaktaki, Şam'ın 16 km güneyindeki Cisr el-Haşab'da kamp yaptı. Bir önceki gün kendisine Sadeddin ibn Anar ve Şirkûh'un oğlu Nasreddin Muhammed de katılmıştı. Sadeddin'in babası, Şam'ı Böriler adına elinde tutmuştu, Nureddin de şehri onlardan almış ve sonrasında onun kız kardeşiyle evlenmişti. Eyyubi'nin kuzeni Nasreddin Muhammed, varlıklarını artırmayı umuyor olmalıydı. Babasının Suriye'deki iktalarının yerine kendisine verilmiş olan Tel Başir daha sonra Benî el-Daya aşiretinden Osman'a verilmişti ve şimdi de Halep'in kontrolü altındaydı. Söylentilere göre kendisi de Eyyubi'yle sıkıntı yaşıyordu ve babasının oğlu olması suretiyle Mısır Sultanı olmak açısından daha fazla hakka sahip olduğu iddiasındaydı.[7] Kayıt altına alınmış tek mektubu, Mısır'daki Eyyubi'ye yazılmıştır, mektup her ne kadar kibarca yazılmış olsa da pek saygı işareti göstermez[8] ve babasının başarılarından daha fazla kâr elde etme beklentisi olduğu söylenebilir. Gerçi an itibarıyla ümitleri Eyyubi'nin başarısına bağlıydı.

İbn el-Esîr, Busralı Şemseddin'le el-Fâdıl arasında gerçekleştiği söylenen bir konuşmadan çıkardığı sonuçlarda durumun içerdiği tehlikeyi dramatize etmiştir. Eyyubi'nin küçük çaplı birlikleri hakkında yorum yapan Şemseddin'in sözlerini şu şekilde aktarır: "Eğer Şam karargâhı sizi bir saat dışarıda tutmayı başarabiliyorsa, köylüler sizi yok edebilir demektir. Ama eğer yanınızda paranız varsa, işler daha kolay olacaktır." El-Fâdıl şöyle söylemiştir: "Bizim

5. 25757.145.
6. 7465.222
7. B.A. 11.
8. Leiden, el-kitab el-rabi fi'l-ritha.

büyük miktarda paramız var: 50.000 dinar." Şemseddin elini başına vurur ve şöyle söyler: "Bitik durumdasınız ve bizi de bitireceksiniz." Hatta İbn el-Esîr şunu da eklemiştir: "Aslında sahip oldukları tüm para 10.000 dinardı."[9]

Eyyubi, Cisr el-Haşab'da durduğunda, Şam'dan gelen birliklerin kendisine katılmak üzere toplandığını yazmıştır; kendisine katılmayıp yerinde kalanlar ise ihtiyatlılık olduğunu düşündükleri yaklaşımları nedeniyle duraklamış olanlardı.[10] Bunları yazdıktan sonra ise, pazartesi günü (28 Ekim'de) şehre yürüdüğünde Şam ordusunun "göz ardı edilemeyecek ölçüde bir bölümünün", yolunu kesmek üzere hazırlanmış olduğunu belirterek kendi ifadeleriyle çelişir görünmektedir. Göründüğü kadarıyla İbn el-Mukaddem ya geri planda kalmayı tercih etmiştir ya da birlikleri üzerinde, bir karşı koyma gösterisini önleyecek kadar etkisi yoktur.[11] Gerçi bu noktada, ciddi bir direnç olmamış ve el-Fâdıl Şamlılar hakkında şöyle yazmıştır: "Samanın rüzgârla dağıldığını biliyorlardı."[12] Kendi surlarının ardına sığındılar ve merhamet dilediler. Merhamet gösterildi ve Eyyubi şehre girdi.

İlk bakışta, fazlasıyla ileri gitmesi dolayısıyla ve herhangi bir terslik hâlinde geri çekilme hattının tehlike altında kalması ihtimaline karşı fazlasıyla küçük bir birliğe sahip olmasından dolayı akıncılık kurallarına uymamış gibi görünüyordu. Bu durum, Mısır'da gücü eline geçirdiğinden beri izlediği tedbir politikasıyla bağdaşmaz görünmektedir ve Surlu Vilyam'ın belirttiği gibi, bunun nedeni kesinlikle para olmalıdır.

Surlu Vilyam, "meşru efendileri" Halep'teyken, Şam liderlerinin Eyyubi'yi davet ettiğini ve Eyyubi'nin de, çölü hızla geçmesinin ardından şehri aldığını yazmıştır. Sonrasında şöyle devam eder: "Divanda ağırbaşlı, savaşta enerjik bir adamdı ve alışılmış cömertlikten daha fazlasına sahipti ki bu da, daha ileri görüşlü olanlarımızı bilhassa endişelendiren bir noktaydı. Çünkü bugün, halkın ve hatta diğer insanların kalbi, cömertlikten başka hiçbir bağ ile liderleri tarafından daha iyi şekilde kazanılamaz."[13] İbn Şeddad,

9. İ.A. 11.416.
10. 7465.222.
11. *Tarikh Mayyafariqin*'in (109) yazarına göre İbn el-Mukaddem Eyyubi'yle Deraya'da buluşmak üzere dışarı çıktı. Daha az ikna edici şekilde, Reyhan'ın da onu ziyaret ettiğini eklemektedir.
12. Bundari 177.
13. Surlu Vilyam 1012-13.

Eyyubi'nin Şam'da büyük miktarda para dağıtışından bahsetmiştir;[14] el-Fâdıl da daha sonraları, Mısır'ın servetini Suriye'nin fethi için harcamış olduğunu yazacaktır.[15] Eyyubi'nin Şam'da destek satın alabileceğinden emin olduğu ihtimalini düşünürsek, hem Frenklerden sakınmayı başarıp hem de karşı önlemler henüz alınmadan Suriye'ye saldırabilmesinin temel sebebinin küçük bir güç kullanmış olması olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, yalnızca 10.000 dinara sahip olduğuna dair İbn el-Esîr'in yapmış olduğu saptamayla tam bir çelişki içinde değildir. Şam'da kamu fonlarını ele geçirmeyi ummuş olmalıdır ve kariyerinin farklı noktalarında da görülebildiği üzere, çıktığı seferlerde bir tür kredi transferinden (havale) yararlanmıştır; bu sistemde emre yazılı senetler, alacaklının bir başka yerde ödeme alabilmesini sağlıyordu.[16] Bu esnada Şam'da, İbn el-Mukaddem'in eski meslektaşlarından biri olan Reyhan, kendini bir kaleye kapatmıştı ve Eyyubi de salı günü kardeşi Tuğtekin'i göndererek bu kaleyi "bir çelik deniziyle" kuşattı.[17] Sonrasında da "yalnızca Nurid hanesine hizmet için" geldiğini söyleyerek müzakereleri başlattı[18] ve Reyhan da şartları kabul etti. Eyyubi, Reyhan'ın kendilerini karşılamasındaki sıcaklığın altını çiziyordu: " İnsanların üzerine karanlıktaki ışık gibi doğduk",[19] "insanlar, şehre girmemizin hem öncesinde hem de sonrasında hükümdarlığımızın gelişini sevinçle karşıladılar... Biz onlara gitmek için acele etmiş olmasaydık, onlar bize aceleyle gelirdi."[20] İlk icraatı Emevi Cami'nde dua etmek oldu. Kapatılmış olan dükkânlar yeniden açılmıştı ve yağmayı yasaklayan, mükus vergilerini iptal eden ve "karşı durmaya tövbe edenlere" garanti veren duyurular yapıldı.[21] Hiç kan dökülmedi. Tuğtekin kadınları kale dışına çıkarmadı veya "şehirler teslim olduğunda normalde yapılanı yapmadı".[22] Eyyubi'nin propaganda çalışmalarında, hükümdarlığının erdemleri, tespit ettiği kötülüklerle karşılaştırılmıştır; hukuk dışı uygulamalar vardı, bunların arasında şaraptan vergi

14. İ.S. 50.
15. Alıntı A.S. *Ra.*2. 177.
16. Ayrıca bkz *Feth* 456.
17. 7465.222.
18. 7465.220.
19. 7465.220.
20. 7465.222.
21. 7465.222.
22. 7465.220.

alınması da vardı; insanlara kötü muamele yapılmış ve birliklerin ödeneklerinde kesintiler yapılmıştı.[23] "Nurid hanesinin parlak ışığı söndürülmüştü";[24] Eyyubi ise düşmanlarının sadece yayılmacılık olarak gördüğü şeyi ahlaki açıdan İslami ilkelere bağlamakta gayet hızlıydı. Şam'ı kişisel hırslarından ötürü almış olmadığını, şehir adına duyduğu endişeden dolayı aldığını yazmıştı;[25] Şam'ın alınması, Kudüs'ün fethine giden yolda bir adımdı ve "Din Savaşından kaçınmak, bahanesi olamayacak bir suçtu";[26] muhaliflerini bundan kaçınmakla suçluyordu.

Eyyubi, yazmış olduğu mektuplarda haklı bir davada başarılı bir ilerleme katettiğine dair bir tablo oluşturmak adına açıkça elinden gelenin en iyisini yapıyordu ama kesinlikle ciddi bir karşı koymayla karşılaşmamıştı ve kendisine verilen desteği uzaklaştıracak bir gaddarlığa başvurmasına gerek kalmamıştı. Eyyubi, *şihna* (polis müdürü) günlerinden eski rakibi Kadı Kemaleddin'i, muhtemel korkuları dağıtmak için ziyaret etti, ancak bu barışçıl fetih süreci el-Salih'in emirlerinin Halep'teki şiddet içeren entrikalarıyla zıtlık içindeydi. Ayrıca rehavete de kapılmaması gerekiyordu. Sefer sırasında karşılaşabileceği tehlikeleri İbn el-Esîr belki abartmıştı ama tebaasıyla yüzeysel bir ilişki içinde olan sözde hükümdarların gelip geçiciliğinin altını çizmiş oluyordu. Dahası, Eyyubi'nin faaliyet alanını tehlikeli ölçüde kısıtlayabilecek engeller söz konusuyken, yaptığı seçimler üzerinde başarılı olma ihtiyacının getirdiği kısıtlamalar da vardı. Bölge insanından kendi yanına çektiklerine güvenmeye dayalı bir anlayış, yayılma metoduna işaret ediyordu. Zaferler yeni katılımları getiriyordu ama bunların paralarını ödemek için daha da fazla başarıya ihtiyaç vardı, bunlar da daha fazla yeni katılım cazibesi yaratacaktı. Stratejik bakış açısıyla Şam, güney Suriye'nin anahtarı ve Latin Krallığı'na karşı ideal bir üs konumundaydı. Gerçi bu anlamda, kuzeyden desteklenmediği takdirde, Frenklere karşı olduğu kadar Müslüman komşularına karşı da savunulması gereken bir noktada olduğu için olumsuz yönleri de vardı. Ve son olarak, kelimelerle verilen savaş açısından baktığımızda, Eyyubi, Suriye'ye el-Salih'i gerçek konumuna yeniden getirmek için geldiğini iddia ediyordu. Bu durumu, Nureddin'in eski başkentini ele

23. 7465.220.
24. Bundari 178.
25. 7465.122.
26. 7465.222.

geçirmiş olmasıyla bağdaştıramazdı. Bunun yerine, el-Salih'i kötü niyetli danışmanlarından kurtarır durumda görünmek için Halep'le anlaşmazlık rotası çizmek durumunda kaldı.

Eyyubi Şam'da bulunduğu sırada Halep'ten bir elçilik heyeti kabul etti. Heyetin başında Şîrkûh'un üçüncü seferinde Nureddin'in Mısır'a gönderdiği emirlerden biri olan Kutbeddin İnal vardı. İbn Abî Tayy'a göre mesajı "gök gürültüsü ve şimşek" gibiydi.[27] Kılıcını işaret edip Eyyubi'ye şu sözleri söyler şekilde aktarılmıştır: "Sana Mısır krallığını vermiş olan bu kılıçlar seni yolundan geri döndürecek." Buna cevaben Eyyubi, Suriye'ye yalnızca İslam davasını birleştirmek, el-Salih'in yetiştirildiğini görmek ve Benî el-Daya'yı kurtarmak için geldiğini iddia ediyordu. Bu iddiası kabul edilmedi. Elçiler şöyle söyledi: "Krallığı kendin için istiyorsun, geldiğin yere geri git."[28] Bu etkileşim muhtemelen tarafların konumlarını belirlemekten öte bir amaç taşımıyordu. Halep, Eyyubi'yi, efendisine ihanet eden bir saldırgan olarak sunmak niyetindeydi, Eyyubi ise İslam adına hareket ettiğini iddia ediyordu. İki taraf da propaganda avantajı sağlamaya çalışıyordu ama sahadaki pozisyonunu sağlamlaştırmak adına ilk hareketi yapan Eyyubi oldu.

8 Aralık 1174 Pazar günü, Şam Kalesi'nin düşmesinden kırk gün sonra Eyyubi, Humus yakınlarında, Şam'dan Halep'e giden 322 km'lik yolda yaklaşık olarak orta noktada kamp yaptı; gerçi kesin mesafeler izlenen rotaya göre değişkenlik gösterebilmektedir (harita 8). Eyyubi genellikle Bekaa Vadisi'nden geçerek Baalbek yolunu kullanıyordu, Lübnan ve Anti-Lübnan arasındaki yollardı bunlar. Gerçi bu kez düşman karargâhınca tutulan Baalbek'ten bahsetmemiştir, dolayısıyla Anti-Lübnan'ın doğusuna hareket etmiş olduğu tahmini yapılabilir.

Kuşatma yapmak niyetinde değildi, sadece popüler destek sağlamak adına hızlıca bir sefere çıkmak arayışındaydı. Sayıları artıyordu. Kardeşi el-Adil'e şöyle yazdı: "Şu âna kadar 7.000 süvari topladık ve ordu öyle bir boyuta geldi ki, sayılamaz hâlde."[29] Ayrıca Humus'ta kamp yaptığı günden beri kendisine Nureddin'in önde gelen emirlerinden biri ve eski ordu komutanı Fahreddin ibn el-Zaferânî de katılmıştı; Zaferânî, Nureddin'in ölümünden beri Humus iktasını da elinde bulunduruyordu.[30]

27. A.S. 607.
28. Bundari 179.
29. Alıntı A.S. 612.
30. 25757.141.

Gerçi bu desteğe rağmen Humus'ta hâlâ direniş vardı ve anlaşma sağlamak adına başarısız bir girişimin ardından Eyyubi 10 Aralık Salı günü taarruza geçmek durumunda kaldı. Kent, güçlük yaşanmadan ele geçirildi ve Mısır'daki Zeyneddin Ali'ye, daha önceki iddialarını tekrarlayarak şöyle yazdı: "Hareketimiz, kendimiz adına bir krallık kurmak için değil, Cihat şartlarını oluşturmak için yapıldı... Bu savaşın amacının gerçekleşmesini önlemeye çalışmaları dolayısıyla bu insanlar düşmana dönüştüler." Şehre zarar vermeyi amaçlamadığını da ekledi, "imansızlara ne kadar yakın olduğunu" biliyordu ve hukuk dışı uygulamaların olmaması için alışılmış emirlerini verdiğini söyleyerek mektubunu sonlandırdı.[31]

Şam'da Kutbeddin el-Nişaburi'ye yazdığı benzer bir mektupta şehre gönderdiği uzlaşmacı mesajların etkisiz kalışından bahsediyordu ve sonrasında da "öfke ateşi tutuşturuldu" ve Humus halkı "ısırmaya hazır ölümün dişlerini" gördüğünde, daha önce reddetmiş olduğu şartları kabul etti ve hepsine merhamet sunuldu.[32] Yeğeni Faruk Şah'a yazdığı bir mektupta ise kendi kendini gerekçelendirme anlayışı bu derece belirgin değildir. Adil anlaşma yapmanın "topraklara açılan kapı" olduğunu belirtmiş ve Humus halkının "zayıf aklını" eleştirmişti, bununla beraber kış iklimiyle ilgili daha havadan sudan yorumları da vardı: "O bölgelerde dayanılmaz bir soğuk var." Gerçek amacı hakkında da açıksözlüydü, tam bir zafer haberi Allah'ın izniyle yakında gelecekti. Halep'in Arapçadaki kelime anlamının süt olmasından yola çıkarak yaptığı cinasla şöyle ekliyordu: "Sadece sağmamız yeter ve böylece süt (Halep) bizim olacak."[33]

İyimserliğinin temelsiz olduğu ortaya çıkacaktı. Mektuplarda bahsetmediği nokta, yalnızca Humus kentinin teslim olmuş olmasıydı. Kale ise hâlâ direniyordu ama Eyyubi ümitlerini Halep'in direncinin kısa sürede kırılmasına bağlamıştı ve bunu belli etmemek için küçük bir kuvveti Humus'ta bıraktı. Sonrasında Halep'e giden direkt yolda 48 km kadar kuzeyde yer alan Hama problemini çözmek için on sekiz gün daha kaybetti. İmâdeddin tarafından bahsedilmemiş olan veya Eyyubi'nin günümüze kalan mektuplarında da yer almayan bu gecikmeye, diplomasi girişimlerinin neden olduğu söylenmektedir. Hama Kalesi, Eyyubi'nin eski ortağı İzzeddin

31. Münih 135; 7465.122.
32. Topkapı 62.
33. 25757.141.

Curdik'in idaresindeydi. İbn Abî Tayy'a göre, Eyyubi Humus'un yaklaşık 21 km kuzeyindeki Orontes bölgesindeki el-Rastan'a ulaştığında Curdik onunla buluşmak üzere dışarı çıktı ve bir gün bir gece süren konuşmaların ardından göründüğü kadarıyla Hama kentinin Eyyubi'ye teslim edilmesi ama kalenin bırakılması kararı alındı.[34] Curdik kaleyi kardeşinin idaresine bırakırken kendisi de genel bir barış ayarlayabilmek için Halep'e gitti. Ancak Halep'e vardığında tutuklandı ve Benî el-Daya'yla birlikte hapse atıldı. İbn Abî Tayy'a göre Benî el-Daya üyelerinden biri, Curdik kalenin zindanına doğru indirilirken onu öldürmekle tehdit etti.[35] Curdik'in neden bu şekilde muamele gördüğü, el-Salih'in sarayındaki birçok entrika gibi bilinmez durumdadır, ancak tutuklanmış olması neticesinde Halep faydalı bir üssünü kaybetmiştir. Eyyubi Hama'nın kuzeyine doğru hareket etmişti, ancak haberleri alması üzerine geri döndü ve Curdik'in kardeşi de 28 Aralık'ta kaleyi ona teslim etti.

Eyyubi iki gün sonra kuzey Suriye'nin anahtarı olan Halep'e ulaştı. Halep olmadan ne doğuda hanedanını genişletme politikası izleyebilir, ne de Din Savaşlarına dört elle sarılabilirdi. Eski bir kent olan Halep küçük bir nehrin doğusundadır; yakınlarında küçük tepeler vardır, ancak şehir, İbn Cübeyr'in "yuvarlak bir masa" olarak tanımladığı yaklaşık 50 metre yüksekliğindeki heybetli kalenin gölgesindedir.[36] Eyyubi, varmış olduğunu bildirmek için bulunduğu kamptan Faruk Şah'a bir mektup gönderdi: "Umarız ki Aziz Allah savaşa gerek kalmadan her şeyin barış içinde ilerlemesini sağlayacaktır."[37] Bu mektubun üzerinden fazla uzun zaman geçmeden Faruk Şah'a bir kez daha yazdı: Sekiz gündür kılıcının keskin değil düz tarafını kullanıyordu ve savaş ateşini söndürmeye çalışıyordu; Halep'teki askerler ve diğer insanlarca hoş karşılanmıştı, zaman kaybetmeden ona sığınmışlardı ama şehir ve kale güçlüydü ve "sertliklerinin yumuşatılması" biraz zaman alacaktı.[38]

Gerçekten de, bazı firarilere rağmen Halep'in teslim olmaya niyeti yoktu. Genç el-Salih kent halkına konuşma yapması için getirildi ve onlardan kendisini korumalarını istedi, konuşmasının ortasında gözyaşlarına boğuldu. İbn Abî Tayy'a göre "insanlar onun

34. Alıntı A.S. 607.
35. Alıntı A.S. 608.
36. *Travels* 250.
37. 25757.147.
38. 25757.146.

büyüsüne kapıldı"[39] ve bu büyü, daha önce Nureddin tarafından kaldırılmış bazı önceliklerin Şiilere geri verildiği bir pazarlıkla tasdik edildi. Bu durum Eyyubi için sert bir darbeydi, o güne kadar hem ordusu hem de halkı kararlılıkla kendisine karşı duran bir şehirle hiç karşılaşmamıştı. Dahası, İbn el-Esîr'in altını çizdiği gibi, Halepliler, Frenk sınırında yaşamaları itibarıyla, deneyimli savaşçılardı.[40] Ara sıra kaleden çıkıp kuşatmacılara saldırıyorlardı ve Eyyubi'nin tek gerçek başarı şansı el-Salih'e bağlılıklarını kırmakta ya da el-Salih'in danışmanlarını kazanmakta yatıyordu.

El-Salih'in pozisyonu oldukça güvendeydi, ancak el-Salih'in emirleri Eyyubi'yi yalnızca uzak tutabiliyor olmaktan memnun değildi. Onu bütünüyle ortadan kaldırmak için bir girişimde bulunmayı denediler ve Raşidüddın Sinan'la işbirliğine soyundular. Sinan'ın müritleri, yani İsmaili (Haşhaşi) suikastçılar Hama'nın batısındaki Nusairi Dağları'nda yerleşik durumdaydı. Eyyubi Halep yakınlarındaki kampındayken bir grup Haşhaşi, çadırına yaklaştı, ancak onların topraklarını sınırlandıran Ebu Kubeys Beyi Kumartekin tarafından fark edildiler. Kumartekin öldürüldü ve sonrasında çıkan çatışmada Haşhaşilerden biri Eyyubi'ye saldırdı, ancak yardıma koşan emirlerden biri tarafından kellesi uçuruldu. İmâdeddin'in sözlerine göre: "Diğer Haşhaşiler, öldürülmeden önce birçok kişiyi öldürdüler."[41] Eyyubi olanları Faruk Şah'a anlatmak üzere bir mektup yazdı: Halepliler kendisiyle açık alanda savaşamayacaklarını anlamışlar ve bu yüzden de Haşhaşilerle işbirliği yapmak gibi neredeyse inanılmaz bir fikre sarılmışlardı; birlikte yenen yemek saatinde on üç bıçaklı Haşhaşi bir saldırı düzenlemişti; kendisi de memlukleri, arkadaşları ve emirleri tarafından korunmuştu, ancak Kumartekin öldürülmüştü. Sonrasında Faruk Şah'ın kendisi de tetikte olması için uyarılıyordu, uyurken ve uyanıkken, gündüz ve gece, dinlenirken veya seyahat ederken tetikte olmalıydı. Dinî inancını bildiği kişilere görev vermeli veya ihanetinin doğuracağı sonuçlardan korkmak için sebebi olanların teminat verdiği kişileri almalıydı yanına, çünkü "bıçaklar dağıtılmıştı" ve büyük miktarda bir para Haşhaşiler arasında paylaşılmıştı. Eyyubi, Halep yakınlarında kış yağmurunun çadırlara sızdığı ve ateşin soğuğu uzak tutamadığı bir yerden yazdığını da ekliyordu ama "adamlarının zihinleri zafer

39. Alıntı A.S. 609.
40. İ.A. 11.418.
41. Bundari 181.

beklentisiyle güçlenmişti". Faruk Şah'ı Suriye'ye gelmesi için davet ediyordu; "burada senin doğabileceğin bir ufuk var."[42]

Faruk Şah, daha önceki bir mektubunda, o dönemde kendi idaresinde olan ve takviye birliklerin gönderilmiş olduğu Dimyat'la ilişkili giderlerden bahsetmişti.[43] Buna atıfta bulunarak Eyyubi şöyle yazdı: "Masrafları kendin karşılayacağından şüphemiz yok", bu cümle muhtemelen kendi kaynaklarının azaldığına dair bir göstergeydi. Halep yakınlarında büyük bir güce kamp yaptırmak pahalı bir işti ve zafer beklentisiyle ilgili saptamasına rağmen, ümitli olmak adına fazla gerekçesi olamazdı. Trabluslu Raymond, Humus/Trablus arasındaki hattı izleyen bir nehir olan Nehr el-Kebir'de kamp yapmakta olan bir güç toplamıştı ve Müslüman bölgesine yürümek üzere iyi bir konumdaydı. Arap tarihçiler, Haleplilerin yardım istemek üzere onunla iletişime geçtiklerini iddia etmiştir,[44] Surlu Vilyam da Humus kalesi garnizonu tarafından teklifler götürüldüğünü söylemektedir. Hem Raymond'ın kendisinin hem de Nureddin tarafından esir alınıp ölümünden kısa bir süre önce bırakılmış olan Chatillonlu Reynald'ın fidyeleri konusunda nihai uzlaşmaya ulaşmak adına Humus'ta hâlâ Frenk rehineler tutuluyordu. Frenkler bu rehineleri kurtarmayı ve "eğer bu baş belası adama karşı Haleplilere yardım edeceklerse" kendilerine para verilmesini umuyorlardı. Sonuç olarak, Humus üzerine doğru hareket ettiler, ancak, Surlu Vilyam'a göre, vaat edilenlerin asılsız olduğunu ve kale garnizonunun Musullu Seyfeddin tarafından gönderilen bir yardım birliği tarafından kurtarılmayı beklediğini gördüler.[45] Surlu Vilyam, Musul Beyinin, "Perslilerin en güçlüsünün"[46] hâlâ Nureddin'in kardeşi Kutbeddin olduğunu söyleyerek yanılmıştır. Kutbeddin 1170 yılında ölmüştür, ancak Eyyubi'nin durumuna dair Musul'un yaptığı değerlendirmeyi ölçmek açısından hata yapmamıştır. Musullulara göre Eyyubi "insanlık yasalarını hiçe saymıştı; kendi durumunu unutmuştu ve kendisine oğlanın [el-Salih'in] babası tarafından bahşedilen iyiliklere minnet göstermeden efendisine karşı başkaldırmıştı". Bu tür propagandalara karşılık vermek adına Eyyubi, mecburiyet gibi görünen durumunu erde-

42. 25757.143.
43. Ayrıca bkz 25757.143.
44. Ayrıca bkz Bundari 182; A.S. 611.
45. Surlu Vilyam 1016.
46. Surlu Vilyam 1017.

me dönüştürerek Halep'ten çekildi, bir kez daha İslam'ı Frenklere karşı savunduğunu iddia ediyordu. Hama'ya döndü ve el-Fâdıl kent dışındaki bir noktadan Faruk Şah'a kişisel bir mektup yazdı: Eyyubi, mecbur kaldığı bir yürüyüşle Halep'ten yola çıkmıştı, zayıf düşenler geride kalmıştı ve yolculuğun güçlükleri el-Fâdıl'ın gücünü de etkilemişti. Diğer yandan Frenkler, büyük sayılarına rağmen paralarını harcayıp geri dönmek zorunda kalmış ve beklentileri boşa çıkmıştı.[47] Eyyubi, Hama'ya ulaştığında kendisi de el-Adil'e bir mektup yazdı ve adamlarını çatışma düzenine aldı, Frenkler de Hısn el-Ekrad'a [Arapça "Kürt Dağları", Suriye'nin kuzeybatısında, Hatay yakınındaki bölgede] doğru geri çekildi (harita 3) "bu, adamların yüreklerinin kapısını açan bir zafer."[48]

Ama bu zafer Humus Kalesi'nin kapılarını açmadı. Eyyubi Halep'ten 26 Ocak 1175'te ayrılmıştı. 2 Şubat'ta Hama'da olduğu bildirilmişti ve Hama Kalesi 17 Mart'a kadar düşmedi. İmâdeddin'e göre Eyyubi kale kuşatmasında bir ay harcamıştı[49] ve dolayısıyla bu hesabın içinde yer almayan iki haftada da muhtemelen Frenklerin bir sonraki hamlesini beklemiş veya diplomasi yollarını kullanmayı denemişti. Hiçbir şey olmayınca da mancınıkları getirip kuşatmaya başladı. Bir mektubunda "bir tepenin üstündeki mahfe gibi"[50] dediği, bir diğerinde de "bulutları türban gibi başına dolayan"[51] diye tasvir ettiği kale, bir tümseğin üstünde yaklaşık 61 metre yüksekliğindeydi ve Eyyubi de çatışmaları Humus'un yegâne okulunun tepesindeki bir odanın görüş alanından izliyordu. Her ne kadar daha sonraları kendi kayıplarını inkâr etmiş olsa da, iki taraf da kayıplar vermişti ve nihayetinde bir grup kuşatmacı kale kapısına sonuçsuz kalan bir saldırı yaptı ve esir düştü. Ve bu başarı, kale garnizonunu anlaşma yapma fırsatını kullanmaya itmiş görünmektedir. Eyyubi'ye göre, lağımcıları, surların altını oymuştu, mancınıkları "kuleler kapıya dönene kadar"[52] savunmayı parçalamıştı ama o "esir alınanların hatrına"[53] kaledekileri bağışlamıştı. Mısır'daki Kadı el-Kudat'a yazdığı mektupta, kişisel olarak kendisine ve ge-

47. 25757.71.
48. Alıntı A.S. 614.
49. Bundari 182; mektup 25757.128 bunu 18 gün olarak verir; göründüğü kadarıyla kopyayı yazan kişinin hatasıdır.
50. 25757.128.
51. Alıntı A.S. 612.
52. Alıntı A.S. 612.
53. Bundari 183.

nel olarak da İslam dininin inananlarına bahşedilmiş bu zaferden bahsediyordu[54] ve Bağdat'a yazdığı bir mektupta da kalenin barış yoluyla kazanılmış olmasından dolayı kendini kutluyordu, hayatlar ve kadınlar kurtarılmıştı; "dostlarımızın yüzleri açık, gülüyorlar ve neşeliler, çünkü hiçbir kayıpları olmadı."[55]

Bu esnada Musullu yardım birliği de uzakta değildi, ancak olması gerekenden daha zayıf bir birlikti ve Nureddin'e, hanesinin yıkımıyla ilgili söylenen kehanet gerçeğe dönüşüyordu. Musul'daki Seyfeddin Gazi ağabeyi İmâdeddin Zengi'yi kendisine katılması için çağırmıştı, fakat Zengi onu reddetmişti. Eyyubi de, aile arasındaki bu ayrılıkları daha da belirginleştirmek adına Zengi'yi kızıştırmış, hatta onu birliklerle de takviye etmiştir.[56] Tüm bunların bir neticesi olarak Mart ve Nisan 1175'te Suriye'deki hayati seferin gerçekleştiği esnada, Seyfeddin Sincar'daki Zengi'ye saldırmakla meşgul durumdaydı ve başka amaçlar için kullanılabilecek birliklerle batıya gidip yardım etmek zorunda kalan kişi de kardeşi İzzeddin Mesud'du. Ona Zülfindar eşlik ediyordu. Zülfindar, İbn el-Esîr'e göre yaptığı bir dizi hatayla Musul davasını mahveden bir emirdi ve kendisine el-Salih'in birliklerinin bir bölümünün katıldığı Halep'ten geçtikten sonra bu birleşik gücünü güneye, Hama'ya doğru yönlendirdi.

Eyyubi de Humus'tan güneye, Bekaa Vadisi'ne doğru hareket etti, burada 29 Mart'ta savaşmadan Baalbek'i aldı (harita 8). Kendi anlatımına göre, Musullular Hama üzerine yürüdüğünde burayı takviye etmek adına sürekli adam gönderdi ve Musullular vazgeçmek zorunda kaldı.[57] Sonrasında oradaki kumandanına, Ali ibn Abi'l-Fevaris'e bir mesaj gönderdiler, barış ve birlik ümit ettiklerini söylüyorlardı ve sonrasında bu mesaj Baalbek'teki Eyyubi'ye iletildi. Eyyubi küçük bir kuvvetle birlikte hızlıca hareket etti ve 2 Nisan'da Humus yakınlarındaydı. O esnada pazarlık yapmak için bir boşluk oldu. Gümüştekin ve el-Adil Halep ve Musul için pazarlık yapıyorlardı. Eyyubi'ye bu aşamada katılmış olan İmâdeddin'e göre, Eyyubi, "kaleleri" Halep'e geri vermeyi kabul etti –muhtemelen Humus, Hama ve Baalbek kaleleri– karşılığında sadece Şam'ı elinde tutacaktı, burada hutbe de el-Salih adına okunacaktı. İmâdeddin, Eyyubi'nin uysallığının ve fazla adamla gelmemiş olması unsu-

54. 25757.128.
55. 25757.112.
56. İ.A. 11.420; A.S. 637.
57. Topkapı 110.

runun, müttefikleri onu azımsamaya ittiğini söyler; "onunla ilgili duyduklarımız doğru değilmiş."[58] Fırat üzerindeki el-Rahba'yı da istediler; ama Nasreddin Muhammed ibn Şîrkûh'a ait olması sebep gösterilerek bu istek reddedildi. Sonrasında oradan ayrıldılar ve Eyyubi arkalarından haberciler göndermiş olsa da, geri dönmeyi reddettiler.

Bu anlatım bazı sorular doğurur. Eğer Eyyubi, Humus, Hama ve Baalbek'i, nihai bir zafer ümidinden bahsettiği ifadelerini kaleme aldıktan yalnızca üç ay kadar sonra vermeye gönüllü oluyorduysa, bu durumda Halep'teki başarısızlığını fazlasıyla ciddiye alıyor demekti. Halep'i kısa sürede alamıyorsa, yakın gelecekte de alamayacağını düşünmüş olabilir, çünkü bir kuşatma birliği her zaman için Musulluların, Frenklerin veya ikisinin birden saldırısına açık olacaktı. Bir barış anlaşması en azından Şam'ı üs olarak kullanmasına imkân verebilirdi veya anlaşmanın bozulması hâlinde, bu durum kendisine yeni bir savaşta propaganda avantajı getirecekti. İmâdeddin'in ısrarla Eyyubi'nin birliklerinin küçüklüğü üzerinde durmuş olması şaşırtıcıdır, çünkü sefer süresi boyunca Eyyubi'nin kendisi de asker sayısının ne kadar büyük olduğundan bahsetmiştir[59] ve İbn Abî Tayy'ın Baalbek'in alınışına dair notlarında bundan tekrar bahsedilmiştir.[60] Eyyubi, kendisi kuzeye doğru giderken, barışçıl bir anlaşmaya varmak umuduyla birliklerinin büyük bölümünü ardında bırakmış olabilir; ancak Baalbek Hama'ya kuş uçuşu 145 km kadar mesafededir ve Hama'nın düşüşünden sonraki iki hafta içinde olaylar henüz olgunlaşmış değildir. El-Rahba meselesi de belirsizdir. Ebu Şâme'nin ifadeleri arasında yer alan ve Şîrkûh'un ölümünden sonra Nureddin'in el-Rahba'yı Nasreddin'in elinden aldığını söyleyen saptamasından şüphe etmeye gerek olmadığını söyleyebiliriz.[61] O esnada Nasreddin el-Rahba'yı geri almış da olabilir, ancak bundan bahsedilen herhangi bir kaynak yoktur, ancak Eyyubi pazarlıkları kasten karmaşıklaştırmış da olabilir.

Yazmış olduğu mektuplardan Frenkleri problemin anahtarı olarak gördüğü açıktır. Haleplilerin ve Musulluların Frenklerle yaptığı anlaşmayı Halifeye şikâyet etmek için Bağdat'a mektup yazmıştır; bu anlaşmaya dair elinde yazılı kanıt bulunduğunu ve inkâr etmeleri

58. Bundari 187.
59. Ayrıca bkz s.85, not 29.
60. Alıntı A.S. 631.
61. Ayrıca bkz s. 33.

hâlinde bu kanıtla onları çürütebileceğini belirtmektedir; önemli Frenk esirlerden bir kısmının bu anlaşmaya göre serbest bırakılacağını ve müttefiklerin esir aldıkları Eyyubi destekçilerini Frenklere vereceklerini, böylece Frenklerin de, Eyyubi'nin elindeki Frenk esirlere karşı kullanacağı kozunun olacağını; Harim ve çevresinin, Sidon (Sayda) düzlüğünün yanında yükselen tepelerdeki mağara kaleyle beraber (Müslümanlar burayı 1165 yılında ele geçirmiştir) geri verileceğini; bazı esirlerin Frenklere teslim edildiğini, bunların arasında Gümüştekin'in kardeşinin, Menbic Beyi'nin oğlunun (bu oğul neredeyse kesin diyebileceğimiz şekilde Eyyubi'nin düşmanı Kutbeddin İnal'dı), Eyyubi'nin "eski dostu" (daha sonra bu şekilde tanımlanacaktı)[62] Alâmeddin Süleyman'ın yeğeninin ve Humus'un düşmesinden önce Eyyubi'ye katılmış olan emir Fahreddin ibn el-Zaferânî'nin oğlunun da olduğunu[63] bildirmiştir.

Pazarlıkların sekteye uğramasından sonraki gün İzzeddin Mesud, Hama'nın 26 km kadar kuzeyindeki Şeyzer yakınlarında Asi Nehri'nin doğu yakasından yukarı doğru ilerledi ve Eyyubi de kendi çadırlarını kuzeye, Hama Boynuzları olarak bilinen tepelerin eteklerine doğru taşıdı. Ocak ayında yazdığı mektupta Faruk Şah'ı Suriye'ye davet etmişti ve bu davet el-Fâdıl'ın Humus'a yürüyüşü esnasında gönderdiği mesajla desteklendi, bu davete bir de şöyle cümle eklemişti: "Eyyubi'nin isteklerine uymak gerek."[64] Takıyeddin ve Şihabeddin el-Hârimî'ye de mektup gönderilmiş olmalıdır, çünkü üçü birden Suriye'ye gelmiş ve Nisan ayının başında Hama'da buluşmuşlardır. Gerçi şu nokta ortaya çıkmıştır ki, düşmanlarının olası bir birleşik saldırısı karşısında Eyyubi'nin vermek istediği asıl yanıt Frenklerle anlaşma yapmaktı. Döneminin biyografi yazarları böylesi bir durumu kayıt altına almış değillerdir ve Eyyubi de Bağdat'a yazmış olduğu şikâyet mektuplarında bundan bahsetmemeye özen göstermiştir. Ancak Faruk Şah'a şöyle yazmıştı: "Allah biliyor ki, Frenklerle anlaşma yapmak konusunda gönülsüzüz, yalnızca İslam dinine inananların iyiliği ve yararı için[65] çalışmaya gönüllüyüz, ancak kelebek gibi hatta daha da küçük beyinli insanlardan muzdaribiz."[66]

62. Ayrıca bkz İ.S. 156
63. Musul 49.
64. Ayrıca bkz s. 88, not 42.
65. Veya *masalih* yerine *musalaha* olarak okunabilir, "uzlaşmak" anlamındadır.
66. 25757.144.

Aynı mektup, orduların karşılaşmasından hemen önceki âna dair son derece güçlü bir anlatım sunar. Eyyubi'nin Faruk Şah'a söylediklerine göre, mektubu yazdığı sırada Halep birlikleri kendi ordusuna doğru geri geliyordu ve onları karşılamak adına açık alana çıkması gerekiyordu: İki düşman arasındaydı –bu düşmanlardan kastettiği muhtemelen Frenkler ve İzzeddin Mesud'un birlikleriydi– ve henüz herhangi birini dizginliyememişti; Şihabeddin ve Takıyeddin'e gönderdiği mektupta,[67] yolculuğun kendileri için fazlasıyla zorlu olması ve acele etmek istememeleri hâlinde kendisini takviye etmek adına birliklerini önden göndermeleri gerektiğini söyledi; Faruk Şah'ın kendisine de şunu söylüyordu: "Allahım, bu mektubu okur okumaz atına atlamasını nasip et." Mektup bu noktada başka bir konuya atlayarak Frenklerin anlaşmayı kabul ettiğine dair haberci güvercinlerden gelen bilgiyi aktarır; Eyyubi'nin elçisi dönene kadar detaylar bilinemeyecekti ve Eyyubi, Frenklerin bu teklifi kabul etmiş olmalarına rağmen daha fazlasını isteyeceklerinden de emindi ama şurası da anlaşılıyordu ki, uzlaşma fikri onaylanacaktı. Mektup, böylesi bir anlaşmaya varmak zorunda olmaktan doğan üzüntüyü aktarıyordu ve Halep/Musul müttefiklerinden bahsederek, aldıkları nefesten daha fazla sayıda ihanete imza attıklarını söylüyordu.

Bu telaşlı aktivite tablosu, diplomatik ve askerî hareketlilik, son dakika takviye kuvvetlerin aceleyle harekete geçiriliyor olması, belirgin bir problem olduğuna işaret eder. Eyyubi, Hama'yı kuşkusuz planları içinde tutuyordu ama kendisi Baalbek'i alırken Hama garnizonunu kendi başının çaresine bakacak şekilde bırakmaya önceden hazırlanmıştı. Çaresiz denecek ölçüde takviyeye ihtiyaç duyması hâlinde, gereksiz yere saldırıya açık bir pozisyonda beklemek yerine onlarla bir araya gelmek üzere güneye hareket edebilirdi. Diğer yandan, İzzeddin Mesud'un güçlerinin Halep surlarından uzak bir yerde yok edilmesi hâlinde Eyyubi yeniden prestij kazanır ve belki de el-Salih'in teslim olmasını umabilirdi. İzzeddin Mesud, Eyyubi'nin ordusunun zayıflığından ve Frenk desteği ihtimalinden cesaret alıp savaşa girebilirdi ama Eyyubi'nin onlardan önce Frenklerle yapacağı bir anlaşma veya Mısırlı takviye güçlerin yetişmesi onun gözünü korkutabilirdi. Eyyubi'nin kasten yem attığı şeklindeki bir açıklama, mektupta bahsedilen zamanlamayla örtüşmüş olacaktır ve bu yaklaşımı pazarlıklar için de geçerli saymak cazip görünmektedir. Eyyubi'nin yazmış oldukları, Suriye'yi

67. Metinde Kutbeddin yer alır, kopyayı yazan kişinin hatası olarak görünmektedir.

fethetmeyi amaçladığını göstermekteydi. Genişleme umutlarını bloke edecek bir barışa razı olmaktansa bir savaş kazanmak onun açısından daha iyiydi ve pazarlıkların başarısızlığa uğramasını istediğine dair sağlam şüpheler vardı. En azından şu söylenebilir ki, kendisine saldırmalarını sağlayıp avantajlarını yitirmeye teşvik ederek düşmanlarını stratejik açıdan olduğu kadar taktiksel olarak da saf dışı bırakmak peşindeydi.

Çarpışma 13 Nisan Pazar günü gerçekleşti. Eyyubi, iki tarafın toplam sayısını 20.000 olarak vermiştir.[68] Kendisi, kendi hattının ortasındaydı, Mısırlı takviye kuvvetleri de kanatlardaydı; cephe gerisinde kalan İmâdeddin ise toz bulutunu izliyor, savaş seslerini dinliyordu.[69] Bir süre sonra toz bulutunun uzaklaştığını gördü ve çok fazla detay vermeden, Eyyubi'nin, müttefikleri "teçhizat arabalarından, yük hayvanlarından ve piyadelerinden" ayırıp sürdüğünü ekledi. Gerçekten de tamamen bozguna uğramışlardı. İbn el-Esîr, Zülfindar'ı korkaklıkla ve savaş cahilliğiyle suçlamıştır. Söylediğine göre İzzeddin Mesud bir süre o kadar akıldışı bir durumda kalmıştı ki Eyyubi onun için şu sözleri sarf etti: "Ya çok cesur ya da savaşmakla ilgili hiçbir şey bilmiyor" ama sonrasında o da savaş alanından sürüldü.[70] Eyyubi kendisi de, düşmanı cam gibi kırdığını ve "bilinen veya bilinmeyen" hiçbir adamının kaybedilmediğini yazdı.[71] Bu tabir biraz abartılı olabilir ama gerçek anlamda bir direnç görmediklerini göstermektedir. Rüşvetten bahsediliyordu[72] ve muhtemelen ya bu yüzden ya da ihanet korkusundan Halepliler ve Musullular, zor duruma düşünce bu durumdan savaşarak kurtulmaya pek gönüllü olmamışlar gibi görünmektedir, zaten Eyyubi de onlara geri çekilmeleri için alan bırakmıştı.

Kanlı bir zaferden Eyyubi'nin çıkarı olamazdı.[73] Halep'te başarı kazanmak adına en büyük şansı hâlâ davetle kente girmekti ve kentin ne kadar çok insanını öldürürse, Kuzey Suriye'de Antakyalı Frenklere karşı daha fazla asker bulundurmak adına o kadar çok

68. Musul 49.
69. Bundari 188.
70. İ.A. 11.421.
71. Musul 49.
72. Ayrıca bkz A.S. 639; Surlu Vilyam 1018.
73. Farksız olmayan bir dönemdeki paralel bir durum için ayrıca bkz Tarn, *Hellenistic Military and Naval Developments*, 24: "Yerleşik krallıklar yeniden kurulana kadar, bir süre için amacın düşmanı yok etmek olmadığı bir tür savaş hâli ortaya çıktı –kimse işine yarayabilecek paralı askerleri yok etmek istemezdi– amaç karşı tarafı teslim olmaya zorlamak ve sonra da onu kendi askeri yapmaktı."

sayıda kendi adamını bölgeye göndermek zorunda kalırdı. Dahası, o dönemin profesyonel askerleri paralarını ödeyen efendileri için savaşırdı ama koşullar değiştiğinde farklı taraflarla ittifak yapmaya da hazırdılar. Müslüman bir garnizon askerinin, kalesi el değiştirince Frenklerin hizmetine girdiğini görmek pek sürpriz bir durum değildi[74] ve Müslüman birliklerinin de daha önce karşısında oldukları Müslüman liderlere karşı savaştığını görmek gayet olağandı. Eyyubi de, zamanla ve başarıları arttıkça, şimdiki düşmanlarının kendi idaresine geçebileceğini umuyor olabilirdi ve şaşırtıcı denemeyecek şekilde, hiçbir kaçağın veya yaralının öldürülmemesi yönünde emir verdi. Esir alınanlar olmuştu ama sonra serbest bırakıldılar ve Eyyubi'nin adamları da kendilerini memnun etmenin yolunu düşman kampını talan etmekte buldu. Eyyubi, Bağdat'a yazdığı mektupta bozgundan kaçanları takip etmeye, esir almaya veya bağışlanmayı isteyenleri reddetmeye niyetinin olmadığını söyledi.[75] Mısır'daki Zeyneddin Ali'ye, İslam'ın ilkelerine saygı gereği esirleri serbest bıraktığını söyledi; adamları teçhizat ve atlara el koymuştu; "yanında atı olmayan hiçbir süvarimiz yoktu ve ele geçirdikleri atlar sağ olsun, süvarileri geçemeyen hiçbir piyade de yoktu"; gelecek adına mutluluk vaat eden bir gündü; durumları sağlamlaşmış ve güçlenmişti, güven vermiş, korku salmıştı. Mektubunu, Bağdat'a yazdıklarıyla çelişki oluşturur şekilde tamamlıyordu, Zeyneddin'e, bozguna uğramış düşmanın peşinden gittiğini, onların ana üsleriyle bağlantılarını koparmak niyetinde olduğunu yazdı.[76]

Savaş alanından hızlı bir kaçış hattı bırakarak kan dökülmesinden kaçınmayı ummuş olsa da, başarısının meyvelerini toplamak amacıyla bir an önce Halep'e ulaşmayı istemiş olmalıdır. İmâdeddin'e göre, bir başka kuşatma yapmayı planlıyordu[77] ama Bağdat'a Halep'in Frenklerle bağlantısını koparmak istediğini söyleyerek yalnızca şehrin batısında kamp kurdu.[78] Böylece, diye devam ediyordu İmâdeddin, Halepli emirler Frenklerle yaptıkları ittifakı bozup barış istediler. Barış için önerilen şartlarda, yapılan çarpışmanın etkileri görülebilmektedir. Artık Eyyubi'nin, fethettiği tüm yerleri elinde tutması koşulu öneriliyordu, el-Salih ise

74. Ayrıca bkz İ.A. 12.32.
75. Musul 49.
76. Topkapı 110.
77. Bundari 190; ifade uyaklı düzyazı şeklindedir ve belki de sadece retoriktir.
78. Musul 49.

yalnızca Hama'ya kadar Kuzey Suriye'yi elinde tutacaktı. Buna karşılık, Eyyubi'nin hüküm sürdüğü bölgelerde de paranın üstünde el-Salih'in ismi yer alacak ve hutbe de onun adına okutulacaktı.[79] Eyyubi, Hama'nın 56 km kuzeyinde ve Halep'e 80 km mesafede yer alan Maarretün Numan'ın kendisine verilmesi konusunda ısrar ederek pazarlığı artırdı. Anlaşma üzerinde Eyyubi'nin imzasını görmüş olduğunu iddia eden İbn Abî Tayy, anlaşmanın şartlarından birinin, el-Salih'in saldırıya uğraması hâlinde Eyyubi'nin bizzat yardıma geleceği şeklinde olduğunu da söylemektedir.[80] Eyyubi, Bağdat'a yazdığı mektupta bundan bahsetmemiş, hatta bunun tersini ifade ederek, Halep birliklerinin Din Savaşlarında kendisine hizmet edeceğini söylemiştir.[81] Ayrıca yine Bağdat'a yazdıklarında ifade ettiğine göre, "Nurid emirler ve memlukler" serbest bırakılacaklardı. İzzeddin Curdik ile birlikte Benî el-Daya'dan Osman ve Hasan hayatta kalmışlardı, ancak hasta Ali'nin tutsakken ölmüş olması kuvvetle muhtemeldi. Halepli müzakereciler, Eyyubi'nin, Musullu Seyfeddin'le barış yapmasını şart koşmuşlardı, ancak Eyyubi bir kez daha Atabeg ailesi tartışmalarına karışarak Seyfeddin'in, kardeşi Zengi ile barış yapması gerektiğini söylemiş ve Sincar'daki kuşatmayı kaldırmasını şart koşmuştu. İmâdeddin daha sonrasında, Haleplilerin Eyyubi'ye danışmadan hiçbir karar alamayacakları şeklinde de bir koşul olduğunu öne sürmüştür[82] ama Eyyubi böyle bir koşuldan memnuniyet duyacak olsa da, Bağdat'a yazdığı mektupta kendisi böyle bir şarttan bahsetmemiştir. Eyyubi 25 Nisan'da Halep yakınlarında Ramazan Bayramını kutladı. 6 Mayıs itibarıyla da anlaşma imzalanmış, Eyyubi Hama'ya dönmüş ve Frenk güçleri bulundukları yerden ayrılmış durumdaydı.

79. Ayrıca bkz A.S. 639.
80. Alıntı A.S. 639.
81. Musul 49.
82. Ayrıca bkz s. 101.

7
Savaş ve Diplomasi

Halep'le yaptığı barış anlaşması Eyyubi'nin Suriye seferinin ilk ayağının sona erdiğinin işaretiydi. Elde etmiş olduğu başarılara rağmen, açıkça dile getirmiş olduğu Halep'i alma amacını gerçekleştirememişti ve bunun doğal bir sonucu olarak da seferinin yapısı değişmiş görünüyordu. Suriye'ye, İslam'a karşı bir dış tehdide karşı koymak için değil, güç kazanma cazibesine kapılıp gelmişti. Beraberinde götürdüğü birliğin boyutu ise, bunun bir savaş ordusunun yol alışı olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır. Küçük bir birlikle ilerlemişti, çünkü mobil profesyonel sınıfın bir kısmını oluşturan asker ve idarecileri kendi tarafına çekeceğine güvenerek hareket ediyordu ve aktarılan rakamlar da, ilk ay içinde ordusunun on kat çoğaldığına işaret eder. Faruk Şah'a kayıt altına alınmış ilk çağrının gönderildiği tarih Halep'teki kış kuşatmasına denk gelmekteydi ve Nisan 1175 tarihi itibarıyla da Eyyubi'nin Suriyeli destekçileri, Eyyubi'ye *asabiyye*'yle bağlı olan aile takviyesiyle sağlamlaştırılmış durumdaydı. Bu noktanın nereye kadar taşınabileceği henüz net değildir, ancak ailenin devreye girmiş olması, daha önceki gönüllü katılımı akımını sağlamış olan büyüme vizyonuna dair belirsizlikler içermekteydi veya daha az somut şekilde, Eyyubi'nin kendi kendine seçmiş olduğu İslami rolünün reddedilmesine neden olabilirdi. Eyyubi, ölmüş efendisine karşı itaatsizlik ve kendi çıkarının peşinde olma suçlamalarına karşı İslam'a hizmet ettiği iddiasında olmuştu. Büyük oranda hoş geldinle karşılandığını iddia etmiş ve Haleplilerle Musulluları köylülere kötü davranmakla ve "kışkırtma kılıcını çekmekle"[1] suçlamıştı, ancak Din Savaşları konusunda yegâne lider olarak kabul edilmiş durumda değildi veya el-Salih

1. Musul 19.

adına idareyi elinde bulundurma hakkı kendisine tanınmış değildi, ayrıca Halep'te olduğu gibi, halkın çıkarlarıyla yönetici grubun çıkarları ortak bir noktada buluştuğunda, onun yaklaşımları kabul görmemişti. Barış anlaşmasıyla beraber askerî pozisyon, resmî bir yenişmezliğe varmıştı, ancak Eyyubi'nin büyüme politikasıyla Zengilerin kendi durumlarını koruma girişimi uzlaşmış değildi ve propaganda savaşları aralıksız devam ediyordu.

Eyyubi, Suriye işgalinin başlangıcında halifeye göndermiş olduğu uzun bir mektupta durumunun taslağını çizmişti; bu mektuba göre İslam'a hizmetlerine başlamış ve hamlesini gerekçelendirmişti: Mısır, Kudüs'ün alınması açısından üs olarak kullanılamayacak kadar uzaktı ama Suriye'den, çölü aşmak için yorulmamış atlara sahip büyük bir orduyla taarruza geçilebilirdi.[2] El-Salih'in yetiştirilmesi açısından da, ona sadakatle hizmet ettiğini söyleyip gerçekte onun adını kullanarak dünyayı yiyenlerden daha fazla hak sahibiydi. Dolayısıyla da, halifeden, yalnızca Mısır, Yemen ve Mağrip'i değil, aynı zamanda Suriye'yi ve "Abbasi davası için kılıçlarımızla ve ordularımızla fethedilebilecek her şeyle birlikte Nurid devletinde olan tüm toprakları da" almak için yetki istemişti.[3]

Bu mektuba reaksiyon, Halep'le yaptığı ateşkesin ardından Hama yakınlarındaki kampa döndüğünde geldi. Burada halifenin elçisi Şihabeddin Beşir'le buluştu. Beşir kendisine bir onur nişanı olan kaftan getirmişti, ayrıca yetki belgesi de verilmişti ama zaten Eyyubi'nin elinde olan toprakları içeren bir belgeydi.[4] Halife nötr bir pozisyon almış durumdaydı. El-Salih'e de bu kaftanlardan göndermişti ve Eyyubi daha sonraları bu kaftanın Haleplilere verdiği propaganda avantajından şikâyetçi olacaktı. Eyyubi'ye el-Salih ve Halep'le dostça ilişkilerini koruması söyleniyordu ve Halep bölgesi kasıtlı olarak yetki belgesinin sınırlarının dışında tutulmuştu; belge, Mısır, Yemen ve Suriye'nin geri kalanını içeriyordu. Mesajın devamına göre, Eyyubi'nin Din Savaşını bırakma bahanesi yoktu. Kendisine Mısır kıyısının savunulması gereği hatırlatıldı, "çünkü düşman uzak gibi görünse de, aslında çok yakındı" ve Eyyubi'ye şu da söyleniyordu:

2. Ayrıca bkz Wavell, *The Palestine Campaigns*, 62: "Sina Çölü'nün yumuşak kumlarının üzerinde... 25 mil –yürüyüş esnasında neredeyse her yerleri örtülü hâldesüvari için çok yorucu bir gündü." Daha düşük tempoda gitmek daha fazla erzak taşımayı gerektirecekti.

3. 25757.15.

4. ayrıca bkz 10.135. Bir başka referansta Q.1.194, halifenin *Kuran*'dan alıntı yaptığı görülür (49.17): "İslam'ı benimsedikleri için onlara minnet borçlu olduğunu iddia ediyorlar. Söyle ki: 'Bana bir şey bahşetmiş olmuyorsunuz.'"

"Halife, düşmanın elinde tuttuğu topraklara bir kurtarıcı olarak saldırmanı istiyor, bir yağmacı olarak değil... bilhassa Kudüs'e." Buna cevaben Eyyubi şöyle yazdı: "Beklenen gecenin ardından şafak söküyor." Halep'in yetki belgesinin dışında bırakılmasına açık bir eleştiri getirmedi, ancak Musulluların propagandasına karşı koyma ihtiyacını açıkça hissediyordu: "Musul Beyi halifenin hizmetkârını yanılttı ve diliyle kalemini ona karşı kullandı, eliyse güçsüz çıktı... Mektuplarından birinde onun için kâfir dedi, oysaki Allah kâfirleri hizmetkârın kılıcıyla öldürdü." Mektupta daha sonra zaferine dair detaylar verdi ve Haleplilerle Musulluların ihanetinden bahsetti, bir kez daha kendisinin yegâne amacının "din adına söz söyleyenleri yüceltmek" olduğunu iddia etti.[5]

Halep meselesini yeniden açmaya çalışmamış olsa da, yaşadığı güçlükleri tüm boyutlarıyla ifade etmek niyetindeydi ve an itibarıyla Barın Kalesi'ne (harita 8) doğru hareket etmeye mecbur bırakıldığını söyleyerek mektubunu bitirdi. Bu kale Hama'nın yaklaşık 24 km güneybatısındadır ve Fahreddin ibn el-Zaferânî adına teğmenlerinden birisi tarafından idare ediliyordu. Fahreddin, Humus saldırısından önce güçlü bir birlik olarak tanımlanan ordusuyla Eyyubi'ye katılmıştı; söylendiğine göre, yeniden ordu komutanı olarak atanmayı umuyordu ve belki de eski iktası olan Humus'un da kendisine geri verilmesini ümit ediyordu. Ama Eyyubi'nin, ordusunun idaresini teslim etmeye niyeti yoktu ve ana iktalar üzerinde artık öncelikli olarak ailesinin hak iddiası vardı. Humus, kuzeni Nasreddin Muhammed'e, Hama ise amcası Şihabeddin'e verilmişti. Fahreddin sonrasında Eyyubi'nin yanından ayrıldı ve Fahreddin oradayken kendisine ilgi göstermediği söylenen Eyyubi, bu çekilişinden rahatsız oldu. Halifeye, Fahreddin'in Haşhaşilere ve Frenklere güvendiğini söyledi: Barın, İslam'ın sınır cephelerinden biriydi; "kalenin onun elinde kalmasının İslam'a ve Müslümanlara hiçbir faydası yok... Sık sık kaleyi İslam'dan ayırmaktan ve imansızların eline vermekten söz ediyor." Kale, merhamet göstermesi karşılığında Eyyubi'ye teslim edildi; Fahreddin ise Musul'un hizmetine girdi ve sonrasında kendisine Urfa'nın [El-Ruha – Edessa] verildiği Fırat'ın doğusunda görüldü.

Eyyubi bu aşamada Humus ve Baalbek üzerinden güneye, Şam'a doğru hareket etti ve burada nispeten daha durgun birkaç ay geçirdi.[6] 22 Temmuz'da Şam yakınlarında Frenk elçilerle buluştu,

5. Musul 49.

6. Hicretten Sonra 570 (Ağustos 1174 - Temmuz 1175) olarak tarihlenen, Gibb (17) ve Ehrenkreutz (141) tarafından da bahsedilen Haşhaşilere karşı operasyonlara dair

aralarında Toronlu Humphrey'nin gönderdiği bir elçi de vardı. İmâdeddin'e göre Frenkler bir anlaşma müzakere etmek üzere gelmişlerdi ve Eyyubi'nin tüm taleplerini kabul ettiler;[7] bu yorumlama şekli, Eyyubi'nin, Haleplileri ve Musulluları kâfirlerden destek satın almakla eleştirmesine hâlâ imkân verebiliyordu. Diğer yandan İmâdeddin, Hama Savaşı'ndan önce Eyyubi'nin Frenklerle pazarlık yaptığından bahsetmemiştir ve görünen o ki, elçilik gerçekten de Şam'la bir anlaşma müzakeresi içinde değildi; Şam'da Eyyubi'nin daha önce eleştirdiği ateşkes hâlâ geçerliydi, dolayısıyla elçilik Hama anlaşmasını son şekline sokuyor veya belki de kapsamını genişletiyordu. Surlu Vilyam'a göre bu anlaşma Eyyubi'nin el-Salih'e ve müttefiklerine Frenklerin müdahalesi olmadan saldırmasına imkân verdi, karşılığında da Humus Kalesi'nde tutulan Frenk esirler geri verilecekti. "Fazlasıyla büyük benzerliklerinin oluşturduğu bağlar neticesinde"[8] Eyyubi'yle iletişime geçmiş bir adam olduğu söylenen Toronlu Humphrey bu olaydaki aracı olarak adlandırılır ve Surlu Vilyam, objektif bir yaklaşımla bu olayın, Frenklerin çıkarlarına aykırı olduğunu, bunu yapmak yerine Eyyubi'yi daha güçlü hâle gelmekten alıkoyacak her şeyi yapmaları gerektiğini belirtmiştir.

Kışın soğuğunun ve yağmurlarının ardından Suriye kuraklık çilesi içindeydi ve Eyyubi de Mısırlı takviye kuvvetlerinin bir kısmını geri göndererek yükü azaltmak adına elinden geleni yapıyordu. Şihabeddin Hama'da kalmıştı ve Takıyeddin de Tuğtekin'in yerine Şam valisi olarak atanmıştı. Diğer yandan Faruk Şah, Eyyubi Mısır'da iktiAyyadiye'de geldiğinden beri ilk kez hizmetinden ayrı kaldığı görülen el-Fâdıl eşliğinde Mısır'a döndü. Doldurulması gereken bir boşluk bırakmıştı ve İmâdeddin de şöyle yazdı: "Eyyubi, benimle ilgili yoğun isteğine rağmen tereddüt içindeydi."[9] İmâdeddin'i hakir gören kimseler onun işinin "mektup yazmak olduğunu ve bunun da el-Fâdıl'ın görevi" olduğunu belirtmişlerdir. Gerçi bir destekçisi de vardı; bu kişi Eyyubi'yle birlikte Suriye'ye gelmiş olan Necmeddin ibn Masâl'dı ve el-Fâdıl da, Eyyubi'nin hükmettiği bölgelerin artık daha dağınık hâle geldiğini ve Eyyubi'nin kendisinin de her an her yerde bulunamayacağını vurguluyordu. Tüm bunların sonucunda,

---

Sıbt'in yaptığı referans İmâdeddin tarafından ele alınmamış veya mektuplarında bundan bahsedilmemiştir.

7. Bundari 194.
8. Surlu Vilyam 1018-19.
9. Bundari 193.

İmâdeddin, kendisi açısından son derece tatmin edici olacak şekilde, artık resmî olarak el-Fâdıl'ın vekili olarak atanmıştı.

24 Ekim'de Şam'dan Eyyubi tarafından Faruk Şah'a gönderilmiş olan iyimser mektubun taslağını yazan kişi belki de İmâdeddin'di: "Her şey çok iyi gidiyor. Adamlarımızın yüreği bizim için atıyor ve emirlerimize itaat gösteriliyor." Tek endişe Frenkler konusundaydı: "Şam ateşkesine uyup uymayacaklarını bilmiyoruz, belki sonlandıracaklar, belki de uzatacaklar." Deniz sezonunun kapanmasından sonra savunulmasına gerek kalmayan Dimyat'taki Faruk Şah'a buradan ayrılması ve Sina Yarımadası'ndan gelebilecek muhtemel akınlara karşı Mısır'ın doğu bölgesine gitmesi emredildi. Mektubun en önemli kısmında ise, Faruk Şah'a batı bölgesindeki gayrimüslimlerden vergileri toplaması ve parayı "masraf seline ve denizine batmış" Eyyubi'ye göndermesi söyleniyordu. Eyyubi mektubun devamında, eğer Faruk Şah borçlarını ödemek konusunda yardımcı olmazsa veya geciktirirse –muhtemelen ona devlet fonlarından verilmişti– "diller onun çağrısına kulak verse de kulaklar duymazdan gelecek ve kaynaklar kesilecek."[10]

Faruk Şah Eyyubi'nin paraya neden ihtiyaç duyduğunu kesinlikle biliyor olmalıydı. Mektubun yazıldığı sırada Seyfeddin Gazi batıya, Musul'un 193 km kadar uzağındaki Nusaybin'e doğru geçmişti. Halep anlaşması koşulları gereği o ve Eyyubi barış yapacaklardı ve Eyyubi Musul'a bir elçi gönderirken, Seyfeddin tarafından gönderilen bir elçi de ilk olarak Halep'e, sonra da Şam'a gelmişti. İmâdeddin'e göre, Musul elçisi Eyyubi'yle görüşmeye çağrıldı. Elçi, Eyyubi ile Seyfeddin arasındaki barış anlaşması taslağının bir kopyasını çıkarmak için cübbesinin koluna elini attı, ancak yanlışlıkla bunun yerine Halep ile Musul arasındaki bir paktın metnini çıkardı. Eyyubi bu metne baktı ve bunun belki de yanlış kopya olabileceğini düşündü. Elçi hatasını fark edince Eyyubi şöyle sordu: "Halepliler nasıl olur da, bize danışmadan herhangi bir karar almamaları gereği [bizimle] yaptıkları anlaşmanın bir şartıyken Musullularla ittifak kurabilirler?" İmâdeddin, o günden sonra Eyyubi'nin, Halep'le yapılan paktın bozulduğunu anladığını eklemektedir.[11] Hikâye Eyyubi'nin Bağdat'a yazdığı bir mektupta da tekrarlanmıştır:

> "Musul Beyi'nin habercisi bizim yeminimizi dinlemek için [barış anlaşmasını onaylamak için] geri döndü. Evrakla geldiğinde, belgeyi çı-

10. 25757.144.
11. Bundari 195.

karmak için eliyle bir hareket yaptı ama çıkardığı şey Musullularla Halepliler arasında yapılmış bir sözleşme belgesiydi, içeriğinin özü de bize karşı yapılmış bir anlaşmaydı... Gümüştekin ve diğerleri, [daha önceki] sözlerini bozup buna yemin etmişlerdi."[12]

Bu hikâyeden ne sonuç çıkarılması gerektiğini söylemek güç. Yüzeysel bakıldığında, Eyyubi açısından, müzakereleri sonlandırmak adına incelikli bir oyundan başka bir şeymiş gibi görünmüyor ve yaşamının ilerleyen dönemlerinde de Musulluların saygınlığını azaltmak ve etkilerini kırmak konusunda ne kadar kararlı olduğu görülmektedir. Diğer yandan Seyfeddin henüz tüm gücünü kullanmamıştı ve bir kırılma yaratmayı amaçlamış olabilirdi. Son olarak, iki tarafın da birbirlerinden kuşkuları o kadar büyük olmalıydı ki, her tür hata doğru ya da yanlış şekilde, bir komplonun parçası olarak yorumlanıyor olabilirdi.

Hikâyenin gerçek durumu ne olursa olsun, Seyfeddin an itibarıyla Nusaybin'e geçmiş görünmektedir. İbn el-Esîr zamanlamasını eleştirir ve normalde kışı kendi topraklarında geçirmeleri beklenen adamlarının, sonbahardan ilkbahara kadar Nusaybin'de tutulduğunun altını çizer; bu kadar zaman içinde sıkılmakla kalmamış, aynı zamanda paralarını da azaltmıştır.[13] Seyfeddin deneyimli bir saha komutanı değildi ama onun tarafından bakıldığında bunun yanlışlıkla yapılmış bir şey olduğuna inanmak güçtür. Mardin ve Hasankeyf'ten yardım almaya çalıştığı ortaya çıkmıştı; bu kentlerin ikisi de Nusaybin'e Musul'a olduklarından daha yakındır, dolayısıyla kısa sürede toplanıp Mısırlı takviyelerinin yokluğunda Eyyubi'ye saldırmak arayışında olması muhtemeldi. Gerçi Eyyubi de dezavantajlı konumda yakalanmamaya dikkat ediyordu. Faruk Şah'a Ekim ayında yazmış olduğu mektupta Seyfeddin'in hamlesinden bahsedilmez ama kısa süre içinde buna dair haberler ulaşmış olmalıdır ve İmâdeddin'e de haberi el-Adil'e ulaştırması söylenmiştir.[14] Onun da talimatları emirlere ulaştırması gerekiyordu, Suriye'ye dönüş için hazırlık yapmalarını söyleyecekti. Bu esnada Eyyubi kendisi de Bağdat'a bir şikâyet mektubu yazdı. Halifeden, ya Seyfeddin'i "Allah'ın sözüne" karşı çıkmaması için uyarması ya da Eyyubi'nin "ilmiği sıkmasına" izin vermesi isteniyordu. Ve muhtemelen Hasankeyf ve Mardin'i düşünerek, "merkez dışında bulunan tüm

12. Ayrıca bkz A.S. 648.
13. İ.A. 11.427.
14. Bundari 200.

bölge beylerinin" Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla Frenklere karşı kendisine yardım etmelerinin emredilmesini de istedi; bunu yapmak istemiyorlardıysa da, "en azından halifenin hizmetkârına karşı çıkanlara yardım edip onu amacından uzaklaştırmamalıydılar."[15] Bir başka mektubunda da, Halepli emirleri ihanetle suçlayarak, el-Salih'e iletebilmesi için kendisine gönderilmiş olan ikinci onur kaftanını iade ettiğini Halifeye söylemektedir; Halepli emirleri kaftanın geldiğine dair bilgilendirmiştir, ancak daha sonrasında kendisiyle yaptıkları paktı bozmaya hazırlandıklarını öğrenmiştir, "bu ikinci onur kaftanı üzerinde de ilkinde olduğu gibi hak iddia ettiler, sonrasında da adaletsiz davranışlarına alet ettiler... Bu çocuk için bağımsızlık istediklerini öne sürdüler ve hizmetkârı [Eyyubi] onun koruyucusu yapan buyruğa uymadılar"; bunun sonucu olarak Eyyubi de, kaftanı Bağdat'a geri göndermenin doğru olacağını düşünmüştü, "çünkü [Halife tarafından] bundan faydalanması istenen kişi kendisiydi [el-Salih değil]."[16]

Bağdat'tan buna yanıt geldiğine dair herhangi bir kayıt yoktur, ancak bir kez daha savaşmaya kararlı iki tarafı hiçbir şeyin uzlaştıramayacağı da açıktı. Seyfeddin, 1176 yılı bahar aylarının başlarında Halep'in yaklaşık 120 km kadar kuzeydoğusundaki Birecik (El-Bire) mevkinden Fırat'ı geçti. Yürüyüşüne devam etmeden önce Gümüştekin ve el-Salih'le anlaşmak arayışındaydı, muhtemelen Eyyubi'nin Suriye'den atılması hâlinde ganimeti bölüşmek düşüncesi taşıyordu. Bu pazarlık, henüz olgunlaşmamış olması itibarıyla güçlükler doğurdu ve İbn Şeddad'ın ifadelerine göre Seyfeddin birçok kereler eve dönme kararı aldı ama nihayetinde işler onun istediği şekle girdi.[17] Güneye doğru hareket etti, Halep yakınlarında kamp kurdu ve el-Salih onunla buluşmak üzere geldiğinde gözyaşı döktü ve birbirlerine sarıldılar. Eyyubi, Musulluların Halep'e vardığını duyduğu sırada Şam'daydı ve Ramazan ayında (Mart/Nisan 1176) kuzeye doğru yola çıktı. 7 Nisan'da, Hama'nın kuzeyindeki Gab havzasının güney ucunda çayırlık bir alan olan Merc Ebu Kubeys'e vardı.

Buraya varmadan önce daha yakın bir mevki olan, Humus'un güneyindeki el-Gasule'den, an itibarıyla Yemen'den ayrılmış ve

15. Alıntı A.S. 648.
16. Musul 69.
17. İ.S. 51.

Suriye'ye varmış olan Turan Şah'a bir mektup yazdı.[18] Turan Şah'ın yer değiştirmesinin nedeni kesin olarak bilinmemektedir. Ağustos 1175 tarihli bir mektup, Turan Şah'ı pençesine almış ciddi bir hastalıktan bahsetmektedir; oğlu ölmüştü ve bu ölümün ardından elli gün boyunca hiç yemek yememişti.[19] "Darbe üstüne darbeyle" sarsılıyordu ve tüm bunlar, İbn Abî Tayy'ın değerlendirmesiyle, Yemen'den nefret etmesine neden olmuş olabilirdi[20] ama Suriye'de daha faydalı olacağı da düşünülmüş olabilirdi. Eyyubi, mektubuna *Kuran*'dan yaptığı bir alıntıyla Hazreti Yusuf'un Mısır'da geçen hikâyesini aktararak başlamıştır: "Ben Yusuf ve bu da kardeşim... O'na şükürler olsun ki Allah acımızı dindirdi, bize adil bir ödül verdi ve Suriye'ye Yemen'den gelen bir bulutla suyu getirdi." El-Fâdıl da yazdığı bir mektupta Turan Şah'ın gelişini susuz kalanların yağmura kavuşmasına ve kaybolmuş bir gece gezgininin güneşin doğuşunu görmesine benzeterek aynı yaklaşımı tekrarlamıştır. Kendisinin de, yeminini bozan düşmanın harekete geçmesiyle beraber Mısır'dan döndüğünü söyleyerek mektubuna devam etti. Onlarla savaşmanın doğru olacağından şüphe etmiyordu, "umarız ki Yüce Allah, Eyyubi hanesine alıştığı zaferleri vermeye devam edecek."[21]

Turan Şah 19 Nisan'da Şam'a ulaştı. Eyyubi onu beklememiş ve Asi Nehri'ni o gelmeden geçmişti. İbn Şeddad, Eyyubi'nin Mısır birliklerini çağırmış olması gerektiğini bildirmiştir, bu birlikler "kendi işlerini geciktiriyorlardı, bu gecikmenin felaket getireceğinin farkında değillerdi"[22] ancak bu yaklaşım ya biraz abartılıdır ya da 1175 seferiyle karıştırılmıştır. El-Fâdıl'ın mektubu, en azından bazı Mısırlıların, yürüyüşü esnasında Eyyubi'yle birlikte olduğunu göstermektedir ve İmâdeddin de geç kalmış olan herhangi bir birlikten bahsetmez. Bunun aksine şunu belirtir ki, Eyyubi, yalnızca 6.000 adamı olmasına rağmen, daha fazla takviye beklentisinde değildir ve kendisi ilerlemeye karar vermiştir. İmâdeddin, Seyfeddin'in kuvvetlerini 20.000 atlı ve daha fazla sayıda piyade olarak belirtmiştir, ayrıca Frenklerden de yardım sözü almış olduklarını belirtir.[23] Verdiği bu sayılar İbn el-Esîr'in verdiği sayılarla çelişir; İbn el-Esîr, Musulluların yoklama listesini ve savaş düzenini gördüğünü söyle-

18. Topkapı 63.
19. 25757.136.
20. Alıntı A.S. 663.
21. Topkapı 63.
22. İ.S. 51, *tadbiran* yerine *tadmiran* olarak alınmıştır.
23. Bundari 201.

mektedir, bu listeler kardeşi Mecdeddin tarafından hazırlanmıştır. Bunlara dayanarak toplam sayının 6.000 ile 6.500 atlı arasında olduğunu ifade etmektedir ve şunu eklemiştir: "Musul ve Fırat'a kadar olan bölgesinin ne kadar büyük olduğunu düşündüğümüzde bu sayının 20.000 atlı şeklinde olması gerekirdi"[24] Bu bağlamda iki yazar da samimiyetsiz görünür. İbn el-Esîr Halepli birlikleri hesaba katmamıştır, oysaki el-Salih'in ta kendisi de orduyla beraberdi ve İmâdeddin ise Eyyubi'nin, Turan Şah'ı beklemeden harekete geçmiş olduğu gerçeğini göz ardı eder; halbuki Turan Şah'ın Yemen'den birlikleriyle beraber gelmiş olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz. Ayrıca savaşa dair anlatımlarda iki taraftan birinin sayıca çok eksik kaldığına yönelik herhangi bir ifade yoktur, dolayısıyla İmâdeddin'in abarttığını ve Seyfeddin'in sayılarına hizmetlileri de eklemiş olabileceğini söylemek çok da adaletsiz bir yaklaşım olmayacaktır.

13 Nisan'da, Merc Ebu Kubeys'e varışından yaklaşık bir hafta sonra Eyyubi hâlâ kamptaydı, Ramazan Bayramını kutluyordu. Sonrasında müttefiklerin, Halep'in 37 km kadar güneyindeki Tel el-Sultan'a doğru hareket etmiş olduğunu duydu ve bu haber üzerine Şeyzer bölgesinden Asi Nehri'ni geçti ve ağır yükünü Hama'ya geri gönderdi. Tel el-Sultan'a ulaşmak için katetmesi gereken yaklaşık 80 km yol vardı ve yürüyüş için iki gün, 20 ve 21 Nisan Salı ve Çarşamba günlerini harcadı. Seyfeddin'in gözcüleri, Eyyubi'nin atlı askerlerinin çarşamba akşamı atlarına su vermek için etrafa dağıldığını gördü; İbn el-Esîr de, bu aşamada ani bir saldırıya karşı çıkan tavsiyeleri nedeniyle Zülfindar'ı eleştirir.[25] Gerçi Eyyubi'nin gafil avlanma tehlikesi altında olduğuna dair pek fazla kanıt yoktur, ancak düşman tarafının geleneklere bağlı bir anlayışla yeterince gün ışığının olduğu bir ortamda uygun bir sahnede savaşı gerçekleştireceğine güvenmiş olabilir. 22 Nisan Perşembe günü iki ordu da geleneksel dizilişte hazırlanmıştı, ikisinin de birer merkezi, iki de kanadı vardı. Eyyubi'nin hattının orta noktası, yedek birliklerini maskeliyordu. Sol kanadı Busralı Şemseddin Sadık idaresindeydi. Sağ kanadının komutanının adı geçmez, ancak savaşta önemli bir rol aldığı belirtilen Faruk Şah olması muhtemeldir.[26] Seyfeddin

24. İ.A. 11.429.

25. İ.A. 11.428.

26. A.S. 653. Gibb (18), Turan Şah'ın savaştaki payına dair İbn Abî Tayy'ın yapmış referansın yanlış olduğunu belirtmekte haklıdır. Bu metinsel bir hata değildir, çünkü bağlam Turan Şah'ın bahsedilmek istenen özne olduğunu göstermektedir, muhtemelen İbn Abî Tayy tarafında bir hata vardır.

Zülfindar'la birlikte müttefiklerin merkezindeydi. Sağ kanadı, eski Musul idarecisi Zeyneddin Ali Küçük'ün oğlu Muzaffereddin Gökböri komutasındaydı, sol kanadının komutanının adı belirtilmemiştir.

Sıcak çatışma esnasında iki tarafın da sol kanatları mağlup oldu. Eyyubi'nin emirlerinden ikisi, göründüğü kadarıyla Şemseddin'in adamlarını toparlamaya çalışırken öldürülmüşlerdi, ancak Seyfeddin kendi sol kanadını toparlamaya çalışırken daha da ciddi güçlüklerle karşılaştı. Bu durum muhtemelen merkezinin yanlış yönlendirilmiş bir hücuma kalkmış olmasıyla ilişkiliydi; İmâdeddin'e göre atlıları çok erken dörtnala geçmişti: "Birbirleriyle yarışır hâlde geldiler ve dağıldılar... Binler hâlinde gelirken yüzlere, yüzler hâlindeyken onlara, onlar hâlindeyken teker teker gelir hâle düştüler."[27] Sonrasında Eyyubi de bu dağınık dizilime karşı kendi atlılarını gönderdi ve geri çekti. İbn Abî Tayy'a göre Seyfeddin sol kanadını desteklemek üzere harekete geçince adamları onun bozguna uğrayıp püskürtüldüğünü zannetti.[28] İbn el-Esîr de müttefikler arasında karmaşa yaşandığını belirtir; bu açıdan Zülfindar'ın sancaklarını yalnızca çok yakından görülebilecek yerlere koymuş olmasını sorumlu tutar.[29] İbn el-Esîr yalnızca tek bir adamın öldürüldüğünü iddia etmiştir ve göründüğü kadarıyla Seyfeddin durumun kontrolünü kaybettikten sonra ciddi bir çatışma olmamıştır. Müttefikler kamplarından sürüldüler ve tekrar toplanmak adına da herhangi bir girişimde bulunmadılar. El-Fâdıl şöyle yazmıştır: "Bu mektubu Eyyubi'nin yanında yer aldığım Tel el-Sultan'da yazdım... Eyyubi'nin mızraklarından oluşan ağaçlarda meyve var, düşmanınkilerin ise gölgesi bile yok."[30]

Eyyubi, Hama Boynuzu Savaşı'nda olduğu gibi zaferinden tatmin olmuş durumdaydı ve düşman birliklerini tamamen yok etmek adına bir girişimde bulunmadı. Düşmanlarını yine bağışladı ve günün geri kalanını müttefik kampını yağmalayarak geçirdi. Seyfeddin'in çadırı da savaştaki hizmetlerinin bir ödülü olarak Faruk Şah'a verildi. İmâdeddin, Seyfeddin'in kampında gördüklerini anlatır; hazine sandıkları, şarap, müzik enstrümanları ve şarkıcı kızların yanı sıra bir kuş koleksiyonu da getirmiştir, bunlar arasında kumrular, bülbüller ve papağanlar da yer almaktadır. Eyyubi bunları

27. Bundari 201.
28. Alıntı A.S. 652.
29. İ.A. 11.428.
30. 25756.86.

şu mesajla birlikte geri göndermiştir: "Ona bu kuşlarla oynamaya dönmesini söyleyin, kuşlar en azından güvenlidir, kendini tehlikeli işlere sokmamış olur."[31] Aralarında Abdülmesih'in de yer aldığı esir alınan emirler Hama'ya götürüldü ama sonrasında serbest bırakıldılar. İbn Abî Tayy'a göre, Halep birlikleri "çıplak, yalınayak ve varı yoğu elinden alınmış hâlde geri döndüler, birbirlerini yemininden dönmekle suçluyorlardı";[32] muhtemelen ihanet şüpheleri vardı. İbn el-Esîr'e göre, onlara Halep'te Seyfeddin'in kardeşi İzzeddin Mesud da katılmıştı; ancak göründüğü kadarıyla Seyfeddin şehri pas geçip doğrudan yaklaşık 37 km doğusundaki Bizah'a (Buzâa) gitmişti, buradan da Musul'a geçmek için Fırat'ı geçti.[33]

Eyyubi, Halep'e karşı ciddi bir gövde gösterisinde bulunmadı, gerçi İbn Abî Tayy, şehir yakınlarında birkaç gün kamp kurduğunu bildirmiştir.[34] Şehrin teslim olmaya niyeti yoktu ve Eyyubi de kentin iletişim bağlantılarını kesip komşu kaleleri ele geçirmeye yöneldi. İlk olarak Bizah'a saldırdı; kent 4 Mayıs'ta teslim oldu. Kürt idarecilerinden birini kalenin başında bıraktı ve kuzeydoğuya, Menbic'e doğru ilerledi. Menbic, o sırada düşmanı Kutbeddin İnal'ın elindeydi. İmâdeddin'e göre, Seyfeddin'in Suriye'ye yürümesinin ana sorumlularından biri olarak onu gösteriyordu.[35] İnal 11 Mayıs'ta teslim oldu. Eyyubi ise şaşırtıcı şekilde onun sadakatini satın almaya çalıştı, kalenin içindekileri elinde tutmasına izin vermeyi teklif etti, İmâdeddin'e göre bunlar 300.000 dinar değerindeydi.[36] Ancak İnal taraf değiştirmedi ve Seyfeddin'in hizmetinde kalmayı tercih etti.

Eyyubi bu aşamada batıya döndü, Halep'ten hemen hemen aynı mesafe uzaklıkta kaldı ve Mayıs'ın ikinci haftasının sonunda Azez'i kuşatma altına aldı. Surlu Vilyam, Azez'i, Antakya'dan Edessa'ya olan yolun orta noktası olarak belirtmiştir.[37] Azez, daha öncesinde Hazart adıyla, Frenk eyaleti Edessa'nın kontrolünde bir bölgeydi. Eyyubi, kalenin Frenklere geri verilmesinden korktuğu için kuşatmaya başladığını iddia etmiştir, ancak İmâdeddin şöyle söylemektedir: "Azez kuşatması, aslında Halep kuşatmasıydı."[38] Doldurma bir tepe

31. Bundari 204.
32. Alıntı A.S. 655.
33. İ.A. 11.429.
34. Alıntı A.S. 655.
35. Bundari 208.
36. Bundari 208.
37. Surlu Vilyam kısım I, 305.
38. Bundari 209.

üzerine kurulmuş olan kale sağlamdı, askerî yönden güçlü tutul muştu ve erzak durumu da iyiydi. Eyyubi mancınıklarını yerleştirdi ve iki taraf da kayıplar verdi. Sonrasında 22 Mayıs'ta bir kez daha Haşhaşilerin saldırısına uğradı. Suikastçılardan biri bir bıçakla yanağını kesti ve sonrasında Şîrkûh'un eski memluklerinden biri olan Seyfeddin Yazguç tarafından öldürüldü; iki Haşhaşi daha olay yerinde katledildi, bir dördüncüsü de Eyyubi'nin adamlarınca kılıçtan geçirildi. Eyyubi'nin kurtarıcılarından biri daha sonra yaraları yüzünden hayatını kaybetti ve Eyyubi'nin kendisi de göğüs zırhı parçalanmış ve yanağından kan akar hâlde çadırına gitti. İbn el-Esîr paniklemiş olduğunu söylemektedir[39] ve İbn Abî Tayy da "ordu etrafa dağılmıştı ve insanlar birbirlerinden korkar hâldeydi" diye bildirmiştir.[40] Görgü tanığı konumunda olan İmâdeddin, Eyyubi'nin çadırının bu olay sonrasında etrafına bir set çekilerek korunduğunu yazmıştır; "dışarı çıktığında, maiyetinde tanımadığı birini görürse onu uzaklaştırıyordu. Sonra onların kim olduğunu soruyordu ve kendisinden yardım isteyenler olursa yardım ediyordu."[41] Mısır'daki el-Adil'e güven verici bir mesaj gönderildi – "yalnızca birkaç damla kan dökülmesine neden olan bir çizikten ibaret... dertedilecek bir şey yok" –[42] ve kuşatma devam etti.

Beş buçuk hafta sonra Azez surları zayıflatıldı ve kale 21 Haziran'da teslim oldu. Eyyubi artık Halep çevresinde yarım daire ilerlemiş durumdaydı. Kesintisiz başarıyla devam etmişti, ancak Azez kuşatması sırasında İmâdeddin ilk defa birlikleri içinde rahatsızlık olduğundan bahsetmişti.[43] İmâdeddin kendisi adına da iletişim güçlüklerinden dem vurmuştur.[44] Yollar kesilmiş durumdaydı ve Şam'dan, masraflarını karşılayacak kadar para alamıyordu. Halepli birliklerin inancı kırılmamıştı ve Eyyubi'yi gafil avlamaya çalışıyorlardı. İmâdeddin, Halepli bir yağmacının yakalanışına dair bir anekdot aktarır; Eyyubi, "sert yoldaşlarına" danıştıktan sonra bu kişiye hırsız muamelesi yapmaya karar vermiştir. İmâdeddin, şeriat yasaları uyarınca hırsızın elinin kesilmemiş olmasını Eyyubi'nin müdahalesine bağlar[45] ve bu da belirgin bir problemi gösterir.

39. İ.A. 11.430.
40. Alıntı A.S. 661.
41. Bundari 211.
42. Alıntı A.S. 659.
43. Bundari 209.
44. Bundari 212.
45. Bundari 214.

Halepliler, el-Salih'i savunurken herhangi bir yasayı ciddi şekilde ihlal ediyor sayılamazdı. Dolayısıyla Haleplilerin sert muamele görmeleri hâlinde Eyyubi'nin şöhreti zedelenecekti; diğer yandan şehri bırakıp güneye hareket etmesi hâlinde de, mevcut fetihlerini elinde tutmayı bekleyemezdi, çünkü buralar Halep ile Seyfeddin'in toprakları arasında kalmış yalıtılmış bölgeler hâline gelecekti.

Bunun bir sonucu olarak, Gümüştekin'i şaşırtacak bir hareketle Azez'den Halep'e yürümeye karar verdi. Gümüştekin, saldırının Halep çevresindeki takviye edilmiş bölgelerde süreceğini düşünmüştü ve tehdit altındaki bir sonraki nokta da Hatay yolundaki kendi iktası Harim olabilirdi. Bölgeyi savunmak adına kendisi de oraya gitmişti, İmâdeddin, yazmış olduğu bir şiirde bu olayı şüphesiz kasten çarpıtıyordu: "[Kutbeddin] Kaymaz'ın Bağdat'tan atıldığı gibi Halep de Gümüştekin'i kovuyor."[46] Mercidabık üzerinden yürüyen Eyyubi Halep'e vardığında Gümüştekin barış yapabilmek için şehre dönme izni isteyip hatasını telafi etmeye çalıştı. Eyyubi, göründüğü kadarıyla anlaşmanın hemen yapılacağını düşünerek bunu kabul etti.

Ebu Şâme'nin anlatımına göre iki tarafın esirleri takas edilecekti,[47] ancak Eyyubi'nin Bağdat elçisi olan Şemseddin ibn Abi'l Madâ ile birlikte Halep'e gönderilen İmâdeddin kendisinin bu anlaşmada bir elçi olarak rol aldığını iddia ederken, elindeki esirleri vermek durumunda kalan tarafın yalnızca Halepliler olduğunu söylemektedir.[48] İmâdeddin belli ki bir şeylerden rahatsız olmuş ve olanlara dair kızgın ve kafası karışık bir anlatım bırakmıştı: "Hizmetkârlarımızı aldılar ve bizi ışığı, tuvaleti, ekmeği ve suyu olmayan Ayyadiye'decık bir yerde bıraktılar. Geceyi aç ve susuz geçirdik, yatacak yer de yoktu; başımızda da bizim sıkıntımızdan zevk alan adamlar vardı." Sabah el-Salih'in ve Seyfeddin'in kardeşi İzzeddin Mesud'un huzuruna alındılar; "bize söz belgesi [barış anlaşması onayı] verildi ve [başka] kimse ilgilenmeden gönderildik."[49] İmâdeddin'e verilmiş olan belge muhtemelen Eyyubi'nin kabul edemeyeceği şartlar içeriyordu ve bunun, Gümüştekin'i Halep'e getirmek adına bir oyalama hilesi olduğu anlaşıldı. İmâdeddin şöyle yazdı: "Gümüştekin ikiyüzlülükle

46. Alıntı A.S. 657; Kutbeddin Kaymaz'ın kaçışının detayları için ayrıca bkz İ.A. 11.424.
47. A.S. 662.
48. Bundari 216.
49. Ayrıca bkz A.S. 662.

ve gerçeği gizleyerek davranmayı bırakmıyordu; Eyyubi de beni suçladı, onların yanlışlarını bana yükledi."

Bu kısır pazarlıklar bir süre devam etti. Eyyubi 2 Temmuz'da Halep'ten yazdı:

> "Güvenli bir ortam içindeyiz, talihimiz de çok yerinde... Hem Azez'in alınmasından önce ve sonra hem de Haşhaşilerin[50] saldırısından önce ve sonra bir ay boyunca... tavsiyeleri kabul ettik ve barış önerilerine kulak verdik... uzlaşmacıydık, mesafeli davranmadık, sert değil ılımlıydık ve elimizde tuttuğumuz bazı yerleri ve ordumuza verilmiş bazı iktaları bırakmayı kabul ettik... ama her iyi teklifimizi, geçmişte olduğu gibi, yine reddettiler."[51]

Halep hamlesinden sonra "barış istediklerini öne sürerek, açıkça ve gizlice, bize birçok kez yazdılar... Her defasında, istediklerini kabul ettik... ya da en azından çoğunu... yalnızca zarar verme gerekçesi olarak kullanacaklarını bildiğimiz konularda çizgi çektik." İsmi verilmemiş bir dinî lider olan bu mektubun alıcısından bu bilgiyi kendi çevresine yayması istenmişti, çünkü duruma dair gerçek bir açıklama olduğu ve yalnızca "bir araya yamanmış kelimelerden"[52] oluşmadığı belirtiliyordu.

Bu pazarlıkların devam ettiği sırada Eyyubi bir saldırı gerçekleştirmedi ama bunun yerine Halep mülklerinden gelir toplamak için aracılar gönderdi. Bununla beraber şehirde Şiiler ve Sünniler el-Salih'e destek olmak için birleşmişti ve İbn el-Adîm'ın ifadelerine göre saldırıya geçmeye niyetleniyorlardı.[53] İbn el-Esîr'in söylediğine göre bu gruplar, Eyyubi'nin birliklerine saldıran, kayıplara neden olan ve şehre yaklaşmasını engelleyen kişilerdi.[54] İbn el-Esîr abartıyor olabilirdi ama Eyyubi kesinlikle zor bir durumdaydı. Hama Boynuzu ve Tel el-Sultan'da mağluplara karşı yürüttüğü barışçıl politika belirgin bir sonuç yaratmamıştı ve muhalefet daha birleşik hâle geldikçe, el-Salih'in çıkarları doğrultusunda hareket ettiği şeklindeki kendi iddiası da daha az ağırlık kazanır hâle geliyordu.

---

50. Elyazmasında kişi isimleri yerine "böyle böyle" ve "bu ve bu gibi" şeklindeki ifadeler kullanılmıştır.
51. Münih 40.
52. Burada elyazmasında bir miktar karmaşıklık görülür ve bu cümle muhtemelen bir başka mektuba aittir. Ama yine de Eyyubi'nin propaganda düşüncesini doğru tam olarak yineler.
53. İbn el-Adim 29.
54. İ.A. 11.431.

Bizah, Menbic ve Azez'in kaybı Halep'i zaman içinde zayıflatabilirdi, ancak kısa vadede faydalı pazarlık kozundan fazlası değildiler. Eğer birlikleri Azez kuşatması sırasında huzursuz olmuşlardıysa, bu durumda onları çok daha zor ve maliyetli bir kuşatmaya başlamaya zorlamak biraz çılgınlık olurdu. Diğer yandan Halepliler de kendi şehirlerini elde tutup zaman içinde Musul'dan başka bir yardım birliği gelmesini umabilirlerdi, ancak an itibarıyla Eyyubi'yi topraklarından çıkarmak adına yapabilecekleri hiçbir şey yoktu.

Şaşırtıcı denemeyecek şekilde bu açmaz bir kez daha barış getirdi. Eyyubi, Halep ve çevresinin sahibi olduğu onaylanan el-Salih'in sorumluluğunu almış olduğu iddiasından vazgeçti. Bilindiği kadarıyla Eyyubi Bizah ve Menbic'i elinde tutmaya devam etmiş, ancak Azez'i geri vermiştir. Romantik bir anlatım, barış yapıldıktan sonra Eyyubi ile Nureddin'in kızı arasında gerçekleşmiş bir akşam buluşmasından bahseder; "Eyyubi yeri öptü ve Nureddin için gözyaşı döktü" bunun üzerine kızı ondan Azez'i istedi.[55] Gerçi, barış anlaşmasını kopya etmiş kişi olan İmâdeddin, Azez'in geri verilişinin zaten anlaşmanın şartlarından bir olduğunu söylemektedir.[56] Barış, Halep, Musul ve Diyarbakır'ı kapsayacaktı.

Anlaşma İbn el-Esîr tarafından 29 Temmuz tarihiyle kaydedildi,[57] Eyyubi de 31 Temmuz'da Halep'ten ayrıldı. Ama hesaplaşması gereken konular vardı ve Haşhaşi lideri Sinan'ın, Halep'ten kuş uçuşu yaklaşık 145 km uzakta yer alan Nusayri Dağları'nın korumasındaki karargâhına yürümeye karar verdi. Kuşatma başlatacağı izlenimi vererek mancınıklarını yerleştirdi, bu esnada adamları da etrafa yayılıp Haşhaşi hâkimiyetindeki toprakları yağmalamaya başladılar. Ancak anlatılanlara göre 10 Ağustos itibarıyla saldırı sonlanmış görünmektedir ve Eyyubi de Hama'dan bir günlük mesafede konumlanmıştır. Buna göre Halep'ten yürüyüşünün üç gün, mancınıkların kurulmasının bir gün ve Hama'ya hareketinin de bir gün sürdüğü varsayılırsa saldırı için maksimum altı gün olduğu hesaplanabilir, ancak bu saldırı da belli ki çok zorlayıcı olmamıştır. İmâdeddin'in anlatımına göre Haşhaşiler, Eyyubi'nin Hama iktasını elinde tutan amcası Şihabeddin'e, detaylı belirtmediği ikna ve tehdit unsurları göndermişler ve bunun sonucu olarak da Eyyubi'yi

55. A.S. 669; ayrıca bkz. İ.S. 52.
56. Bundari 217.
57. İ.A. 11.431.

gitmeye ikna etmişlerdir.[58] İbn el-Esîr, Şihabeddin'i ve Eyyubi'nin ailesinin ve emirlerinin geri kalanını öldürmekle tehdit ettiklerini de bildirmiştir; ayrıca Eyyubi'nin ordusunun seferin ardından yorgun olduğunu da söyler.[59] İbn Abî Tayy ise bu geri çekilişi Frenk akınlarının oluşturduğu tehdide bağlamaktadır.[60]

Eyyubi Masyaf'tayken, kendisine Bika'da esir alınmış olan bazı Frenk tutsaklar gönderilmişti, ancak güneyden gelen haberler pek rahatlatıcı değildi. Frenkler Temmuz ayında Şam'ın "askerî birliklerinin ve hükümdarının olmadığını" görmüşlerdi. Amalric'in halefi Cüzzamlı Baldwin, Şeria Nehri kollarını geçmiş ve Baniyas Ormanı'ndan geçerek Şam'ın 10 km yakınlarındaki bir kasaba olan Deraya'ya akın etmişti.[61] 1 Ağustos'ta, Eyyubi'nin hâlâ başka şeylerle meşgul olduğunu görünce yeniden saldırıya geçti. Kendisi güneydeki Sidon'dan Bika Vadisi'ne doğru yürürken Trabluslu Raymond da kuzeydeki Cübeyl bölgesinden taarruz etti. Baldwin, Cebel Niha eteklerinden devam edip Maşgara'nın doğu bayırından çıkan alışıldık Sidon-Şam yolunu takip etti. Sonrasında Bika'ya doğru yukarı çıktı "ve meşhur tabiriyle, üzerinden süt ve bal akan"[62] bir diyara vardı. Raymond ise Adonis Nehri boyunca yürüyerek Baalbek'in kuzeyindeki el-Muneytira üzerinden Lübnan bölgesindeki ana yükseltiyi geçti. Baalbek'in idaresini elinde bulunduran İbn el-Mukaddem, Frenk akıncılarının bir bölümünü yok etmekle övülür,[63] ancak bir geçidi kullanarak Şam'dan birliklerini getiren Turan Şah'la bir araya gelmeyi başaramamıştır. Arap tarihçiler, ardından gelen savaşın, Bika düzlüğünün Şam-Beyrut anayolu üzerinde Şam tarafında yer alan Encer'de (Aynülcer) gerçekleştiğini söylemektedirler.[64] Surlu Vilyam, Baldwin'in Encer'e ulaşmasının ardından adamlarının kırsal bölgeyi yakıp yıktığını, yöre halkını tepelere sığınmak, hayvanlarını korumak için bataklıklara götürmek durumunda bıraktıklarını bildirmektedir.[65] Baldwin daha sonra Raymond'la buluşmak üzere kuzeye hareket etmiştir ve bu birleşik

58. Bundari 218.
59. İ.A. 11.436.
60. Alıntı A.S. 669.
61. Surlu Vilyam 1020. Bu akının 1175 yılına tarihlenmiş olması (ayrıca bkz Grousset, *Histoire des Croisades*, 2.627) kabul edilemez, çünkü o tarihte Eyyubi Şam'da veya Şam yakınlarındaydı.
62. Surlu Vilyam 1021.
63. İ.A. 11.437.
64. Ayrıca bkz İ.A. 11.437; Bundari 219.
65. Surlu Vilyam 1022.

güç de Turan Şah'la yüzleşmek üzere muhtemelen geri dönmüştür. Turan Şah'ın düzenli birlikleri, bölgeden toplanan askerlerle güçlendirilmişti, ancak savaşı net bir şekilde kaybetti ve kaçmak zorunda kaldı, "birçok adamı öldü, daha fazlası yaralandı ve sayısız esir verdi."[66] Baldwin ve Raymond topladıkları ganimetlerle eve döndüler ve Surlu Vilyam'ın belirttiği yegâne kayıpları, bataklıklarda yağma yaparken ana birlikten ayrılanlar oldu.[67]

İbn el-Esîr'in anlatımına göre Encer Savaşı Frenkleri daha fazlası için cesaretlendirdi,[68] ancak Eyyubi'nin ordusunun kısa süre içinde kuzeyden geri dönmesiyle birlikte bu tehdit göründüğü kadarıyla hem Turan Şah hem de Eyyubi tarafından ciddiye alınmaz duruma geldi. Turan Şah, Şam'da kalıp savunulmasına katılmadı, aldığı yenilgiden hemen sonra Hama'ya gitmek üzere yola çıkmış olmalıdır, burada Eyyubi'yle Yemen seferinin başından beri ilk defa buluştu. O sırada Hama'ya gelen bir başka ziyaretçi de, vali Tadmur'u şikâyete gelmiş olan şair Ebu Hasan el-Darir'di. El-Darir'in yazdığı bir şiirde görüldüğü üzere, o sıradaki genel kanı Eyyubi'nin Mısır'a doğru dönmek üzere olduğu ve Suriye'de yalnızca küçük bir kuvvetinin kaldığı şeklindeydi.[69]

Eyyubi yavaşça Şam'a doğru geri döndü, kente ulaştığı tarih 25 Ağustos'tu. Nureddin'in Şam kadısı Kemaleddin el-Şehrazorî Temmuz ayında ölmüştü. Kadının yerine bir süreliğine vekillerinden bir olan el-Evhad Davud geçmişti, sonrasında kadılık, bir dizi müzakerenin ardından Eyyubi'nin hizmetine girmek için Halep'ten ayrıldığı için ödüllendirilen İbn Abî Asrun'a verildi. Eyyubi, Ağustos ayının üçüncü haftasında ölen Bağdat elçisi Şemseddin İbn Abî l-Madâ'yı da kaybetmişti. İmâdeddin, Zâhireddin ibn el-Attar'la arasındaki faydalı dostluğu belirtmiştir; Zâhireddin, el-Müstazî'nin sarayında etkili bir adam olduğu kadar Eyyubi'ye halkla ilişkiler anlamında da destek sağlamış biriydi.[70] Bir görev için Bağdat'a gönderildiğinde, "şairlere cömert hediyeler verirdi... ve genellikle borç içinde geri gelirdi." Yerine Ziyâeddin el-Şehrazorî getirildi. Eyyubi, hem geçmişi hem de şimdiyi göz önünde bulundurarak, 1174 yılında Şam'ı alışından önce kendisine katılmış olan Sadeddin

66. Surlu Vilyam 1023.
67. Surlu Vilyam 1023.
68. İ.A. 11.437.
69. Kharida 2.232.
70. Bundari 225.

ibn Anar'ın kızkardeşi ve Nureddin'in dul eşi İsmedüddin Hatun ile evlendi ve "sade hükümdarlığını taçlandırdı"[71] Sonrasında Turan Şah'ı Suriye'deki vekili olarak atadı ve 10 Eylül'de İbn el-Esîr'e göre, zaferlerinden ve yapmış olduğu anlaşmalardan dolayı kendini güvende hisseder bir şekilde Mısır'a gitmek üzere yola çıktı.[72]

71. Bundari 231.
72. İ.A. 11.436.

8
Mısır Arası

Eyyubi'nin güvende hissettiğine dair İbn el-Esîr'in saptaması ikna edici görünmemektedir. An itibarıyla Frenklerle Şam arasında geçerli herhangi bir anlaşma yoktu ve Eyyubi, Turan Şah'ın Encer'deki performansından pek cesaret almış olamazdı. Ayrıca Din Savaşları da, Eyyubi'nin Suriye'de kaldığı süre boyunca hanedanın genişlemesi anlayışı karşısında ikincil bir konuma düşmüştü. Trabluslu Raymond'ı Humus'tan çıkarmış olmasından dolayı övgü almıştı, ancak Frenklere karşı kendisi herhangi bir savaş veya saldırı yapmış değildi. Rakiplerini Frenk desteği satın almakla suçlamış ama sonrasında halifenin, Kudüs'ün geri alınmasına konsantre olması gerektiği şeklindeki talimatlarını göz ardı ederek onlarla kendisi de pazarlık etmişti. Bunların hiçbiri tam olarak ikiyüzlülüğe işaret etmez, ancak Eyyubi'nin o anki güç ve iktidar mücadeleleri bağlamında değerlendirildiğinde, Frenklerin yalnızca durumsal bir önemde olduğunu gösterir.

Koşullar itibarıyla durumu basit göstererek idealize etmek, hatta en ufak bir basitleştirmeden söz edebilmek mümkün görünmüyordu, çünkü ortada hem Mısır, hem Din Savaşları hem de hanedan büyümesi konuları vardı ve hiçbiri çözüme kavuşmuş değildi. Eyyubi, Mısır parasını kendisiyle birlikte Suriye'ye götürmüştü ve Faruk Şah'a yazmış olduğu mektupta da görüldüğü gibi, daha fazlasını da istemişti. Diğer yandan uzun sürecek bir kuraklığın başında olan Suriye Mısır kayıplarını telafi edebilecek bir pozisyonda değildi. Bir fethin bir diğerini tazmin edebildiği büyüme modeli kesintiye uğramıştı. Bu durumun doğurduğu güçlüklerin

semptomları, Eyyubi'nin ordusu içindeki huzursuzluklarda ve sayılarının yetersizliğinde kendini göstermiştir diyebiliriz.

Eyyubi, Kutbeddin İnal'ı satın alma girişiminde olduğu gibi mümkün olduğunca, insanı, paraya tercih etmiştir. Bu durum, bir genişleme döngüsünün bir şekilde dengeye ulaşılana kadar devam edebileceği şeklindeki iyimser görüşü yansıtır, daha genel ifade etmek gerekirse, bu dönemi kapsayan mektuplarda kesinlikle iyimser bir ton görülür. Yüzeysel olarak, hem bunlar hem de İmâdeddin'in anlatımı, Eyyubi'yi basit düşünen coşkulu bir kişi olarak gösterir, faydalı işler yaptığına kendisi de ikna olmuştur, Halep'in kapılarını açması gerektiğine ve açacağına inanmıştır, Haleplilerin Frenklerle ve Haşhaşilerle yaptığı anlaşmalardan sıkıntı duymaktadır ve bunlarla kendisine engel olunduğunda da sıkıntısı öfkeye dönüşmektedir. Getirdiği yaklaşımlar göz boyamaya yönelik anlatımlar olarak göz ardı edilebilir, ancak Eyyubi'nin kendi umutlarını, eylemlerini açıklamak ve savunmak adına gösterdiği efor net bir şekilde ortadadır.

Bu savunmanın öncelikli olarak kime karşı yapıldığı bu kadar açık değildir. Bu dönemde Bağdat, Şam ve Kahire'ye karşı ciddi bir askerî rakip konumunda değildi ve kıyaslandığı papanın aksine halife hiyerarşik bir dinî organizasyonun desteğinden hoşlanmıyordu. Diğer yandan, teoride, yalnızca halife İslam topraklarını hükümdarlarına bahşedebilirdi ve el-Zâhir Baybars'ın anlatımında Mısır'ı Eyyubilere veren kişinin halife olduğu, hizmetlerinden dolayı Eyyubilere verdiği söylenir. Bu ifadeler elbette ki, halkın gözünü boyamak için kullanılmıştı ve Eyyubi de "duanın gücünü"[1] kullanarak sıradan insanları hedef alan bir propaganda güdüyor olabilirdi. Diğer olası hedefler de, bilhassa idareciler olmak üzere aralarına yeni katılanlardı, bu kişilerin önemli niteliklerinden biri İslami kökenlerine bağlılıklarıydı.

Bu anlamda daha fazla kanıta ihtiyaç vardır, ancak en azından şu noktanın net olduğunu söyleyebiliriz ki; Eyyubi derin bir ikilemle baş edebilmek adına verdiği mücadeleyi inatla sürdürüyordu: "Kral-lar, çocukları için krallıklarını büyütürler"[2] şeklindeki atalarından miras kalan prensiple, bu prensibi el-Salih olayında görmezden gelmesini sağlayabilecek İslami müsaadeyi bir araya getirmeyi

1. Münih 19; sıradan insanların, zenginlik üreticisi olarak üslendikleri rolün getirdiği güce dair bir analiz için ayrıca bkz el-Makhzumi 28.
2. 25757.8.

istiyordu. Suriye'den ayrıldığında problem çözülmüş değildi ve gelecek için de ne politika güdüleceği belli değildi. Başarı şansı görülmediği sürece Halep'e saldırmanın da bir getirisi olmayacaktı. Diğer yandan, Suriye'deki durumu kabul etmesi hâlinde, doğuda genişleyebileceği bir alan kalmamış olacaktı ve er ya da geç yeni bir Zengi karşı saldırısının gelmesi muhtemeldi.

Bu noktada halifenin veziri Adudüddin'e bir mektup gönderdi, o âna kadar ne yaptığını anlatıyor ve gelecek için planını da sezdiriyordu. Şam'a döndüğünde göndermiş olduğu daha önceki bir mektuba referans yaparak başladı ve Halep'le yapılan anlaşmaya dair kendi versiyonunu tekrarladı; buna göre, kuzeyde barış yapmayı ve el-Salih'ten kılıçla aldığı toprakları geri vermeyi kabul etmişti, bununla halifenin lütfunu kazanmayı umuyordu; "sınır bölgelerin emirleri" –muhtemelen Mardin ve Hasankeyf için yapılmış bir referanstı– daha önce kendisinden Seyfeddin'le uzlaşmaya varmasını isteyen mesajlar göndermişlerdi, ancak kendisi, Seyfeddin'in geçmişte yaptıklarına işaret ederek onların elçilerini geri çevirmişti; nihayetinde, Musul birliklerinin savaşlarda kendisine yardım etmesi şartıyla anlaşma yapmayı kabul etmişti. Eyyubi bu noktada Bağdat'ı 1777 yılında yapacağı bir başka kuzey seferine hazırlamaya başlamış ve vezire "Rumların daha az zorba olanının" (Ermenistan Hükümdarı) İslam ülkelerinin yakınlarına hareket etmiş olduğunu ve baharda saldırıya geçmeyi düşündüğünü söylemiştir; Sicilya hükümdarı da güçlü bir filo kurmuş ve kıyıdaki Frenklere yardım etmeye söz vermişti. Kendi hamlesini anlatırken de, "Suriye'nin bu yıl kuraklıktan çektiği herkesçe biliniyor... halifenin hizmetkârını ve adamlarını ülkeden çekilmeye iten de budur" diyordu. Mısır'a yaptığı seyahatte çok sayıda Müslüman tüccara eşlik ettiğini, Frenk bölgesinden geçmeleri hâlinde malları için ödemek zorunda kalacakları ağır vergilerden onları kurtardığını da belirtmiştir. Sözlerini el-Adil'in Mısır yönetimini överek sonlandırdı; insanlar huzurlu, yollar güvenli, sınırlar koruma altında ve adalet uygulanır durumdaydı; kendisi de birliklerini gözden geçiriyor, silah stoğu ve bahar için erzak hazırlıyordu; sonrasında yalnızca bir ordu değil, aynı zamanda bir filo da göndermeyi düşündüğünü söylüyordu, böylece "imansızları iki taraftan çalışan bir eğe gibi ufalayabilirdi" karadan ve denizden.[3]

Tahkimat çalışmalarıyla ilgilenmeye başladı. İmâdeddin, Kahire ve Fustat surlarının zayıf olduğunun düşünüldüğünü ve savunul-

3. 25757. 108.

maları için iki ayrı garnizon gerektiğini anlatmıştır.[4] Eyyubi ise iki şehri ayrı ayrı güçlendirmek yerine ikisinin birden etrafına tek bir sur ve bir kale yapılmasını emretti. 11 Şubat 1177'de Suriye'deki Turan Şah'a yazdığı mektupta Dimyat'taki tahkimatı geliştirmek ve Tanis'te kale yapmak adına gerçekleştirilen çalışmaları anlattı. Adını vermediği bir kişi, muhtemelen Faruk Şah bu işe büyük paralar harcamıştı, dolayısıyla söylediğine göre cennete yatırım yapmış oluyordu ve Eyyubi kendisi de hem bu iki şehri hem de şehrin surlarının tamiri için bir seneden biraz fazla bir süre içinde 40.000 dinarın harcandığı İskenderiye'yi ziyaret etmek istiyordu; kıyıdaki Frenkler denizden destek almak peşindeydi, ancak kendisi onları bir savaşa zorlamak niyetindeydi ve birliklerini toplama zamanını da belirlemişti. Suriye tarafından gelebilecek tehlikelerden ve buna karşılık vermekteki güçlüklerden de bahsetti. Turan Şah'ı haber gönderirken dikkatli olması, yanlış ellere düşmesi hâlinde problem yaratmayacak türde haberler göndermesi konusunda uyarıyordu; "mektuplarının, açığa çıkmaları hâlinde zarar verebilecek içerikten uzak olması konusundaki isteğimizi ifade ettik." Önemli mesajlar için şifreleme kullanılacaktı.[5]

Eyyubi, 23 Şubat'ta önceden söz verdiği ziyareti yapmak üzere Kahire'den ayrılarak Akdeniz kıyısına doğru yola çıktı. Yanına en büyük iki oğlunu, neredeyse yedi yaşında olan el-Efdâl'la beş yaşındaki Osman'ı aldı. Dimyat'ı teftiş etmesinin ardından İskenderiye'ye gitti, burada şeyh Abu'l-Tahir el-İsfahânî'yi ziyaret etti ve Mart ayının ilk haftası içinde üç gün boyunca Peygamberin sünnetiyle ilgili anlatılanları dinledi. Adudüddin'e daha önce yazmış olduğu bir mektupta Frenklere karadan ve denizden saldırma planından bahsetmişti ve ziyareti vesilesiyle deniz filosunu da denetledi. İbn Abî Tayy'a göre gemilerin yıpranmış, donanımlarının zarar görmüş olduğunu gördü; kereste ve usta getirtilmesini, yapım işlerinin başlatılmasını emretti.[6] Fatımi iktidarının düşüşüyle beraber Mısır filosu köle ticareti dışında pek fazla bir fonksiyon gerçekleştirmez olmuştu ve İmâdeddin bu anlamda çok sayıda esirin Dimyat'a getirilmiş olduğunu ve Eyyubi'nin, kendisine bunlar arasından seçtiği bir kızı verdiğini belirtmiştir.[7]

4. Bundari 239.
5. Münih 2.
6. Alıntı A.S. 689.
7. Bundari 241.

Gerçi daha ciddi amaçlar için kullanılması hâlinde filonun iki zayıf noktası vardı, bunlardan biri malzeme yetersizliğiydi, daha net ifade etmek gerekirse uygun kereste yokluğu idi ve bunun da Avrupa'dan ithal edilmesi gerekiyordu. Dönem dönem bu ticareti durdurmak adına girişimlerde bulunuluyordu; Eyyubi de şöyle yazmıştı: "Müslümanlar bu şeylere rağbet gösterdi, Rumlar da ihracatı kesti."[8] Bir başka mektubunda da Cenova'ya gönderilen bir elçiye, filo için eksik veya yetersiz olan ne varsa tedarik etmek adına elinden gelenin en iyisini yapması talimatını vermişti.[9] Bir o kadar ciddi bir problem de insan gücüydü. Denizcilik işleri ülkede popüler değildi ve rağbet görmüyordu. Eyyubi daha sonraları gemilerinde adam sayısını artırmak için kullanılan "bilinmeyen kalabalıklardan"[10] dem vuracaktı; Makrîzî de, Mısır'da bir adama denizci demenin hakaret sayıldığını belirtmiştir.[11] Bununla beraber güçlü bir Mısır filosunun çok büyük stratejik önemi olabilirdi. Surlu Vilyam, Mısır'dan gelecek çok sayıda geminin karadan gelen bir orduyla beraber Kıyı Krallığına saldırması ihtimali üzerine Frenklerin yaşadığı panikten bahsetmiştir.[12] Daha da korkutucu olan, diye ekliyordu, bir Mısır filosu, Avrupa'dan kutsal ziyaret kisvesi altında gelen Frenk destek birliklerinin geçişini zorlaştırabilir veya bütünüyle bloke edebilirdi.[13]

Eyyubi 16 Mart'ta Akdeniz sahilinden ayrıldı ve 19 Mart'ta Turan Şah'a yazdığı mektupta filonun hazırlanışını ve adam alınışını gerçekleştirdiğini ve gemilerin ne kadar çabuk yapıldığını gördüğünü söyledi. "Geçmişteki kötü idarenin dağıttığı adamlar toplandı, bunların arasında düşmanın çekindiği Mağribiler de var"; Mısır'ın geri kalanında da refah ve iyi mahsul olduğunu söylüyordu; "Allah'a şükürler olsun, topraklarımızda üstü örtülü kalmış hiçbir adaletsizlik yok" ve "vatandaşların yürekleri ve dilleri yönetime övgüde birlik oldu".[14] Frenklerden saldırı gelmesini beklediğini

8. Paris 10.
9. Cairo 41-2.
10. *Feth* 81.
11. *Khitat* 2.194 (ayrıca bkz 515).
12. Surlu Vilyam 960.
13. Daha fazla bilgi için ayrıca bkz Gibb 44; Ehrenkreutz, "Saladin in the naval history of the Mediterranean Sea", 100 ve sonraki sayfalar.
14. Maqrizi (*Khitat* 1.233) Hicretten Sonra 572'de (Temmuz 1176 - Haziran 1177) Kıft'ta bir Fatımi ayaklanması olduğunu belirtir, bu olay sonucunda 3.000 yöre sakini el-Adil tarafından öldürülmüştür. Bu durum, Yukarı Mısır'da "İmam olduğunu iddia eden bir Harici" tarafından başlatılan bir isyandan bahseden bir mektupla da

ekledi; Turan Şah kendisine sıradışı bir at hediye etme sözü vermişti ama tehlike geçene kadar gönderilmemesi daha iyi olurdu. Bu esnada Turan Şah da Frenklerle bir ateşkes müzakere etmeye çalışıyordu. Eyyubi hevesli değildi ama şöyle yazdı: "Olayın içinde olanlar, olmayanların göremediklerini görebilir"; ateşkes yalnızca tek bir tarafı içeriyor olsaydı (Şam'ı, Mısır'ı değil) ve Müslümanlar için dezavantaj barındırmasaydı itiraz olmazdı, ayrıca Suriye birliklerinin ihtiyaç hâlinde Mısır'a hareket etmesine imkân verilmeliydi, bunu yaptıklarında ateşkesi bozdukları suçlamasıyla karşılaşmamaları gerekiyordu.

Eyyubi, Frenk topraklarından geçen Müslüman ticareti probleminden bahsederek devam etti. 1176 yılındaki Mısır'a dönüşüne dair Bağdat'a yaptığı açıklamada Frenkler tarafından toplanan transit geçiş vergilerinden bahsetmişti. Şimdiyse şöyle yazıyordu:

> "Müslüman kervanların geçişinin durdurulması gereğine dair yazdığımız mektuba herhangi bir yanıt gelmedi... bu mektup düşmanın eylemleri dolayısıyla kaybolmuş ve hiç ulaşmamış da olabilir. Kervanlardaki hastalık inatçı çıktı ve tedavisi de zor. Bu tüccarlar yaşamlarını, şöhretlerini ve mallarını riske ediyorlar, ayrıca düşmanı güçlendirme riskini de almış oluyorlar. Buraya gelenlere her defasında ağır cezalar verme kararı alıyoruz... Frenklerin onlarda açtığı yaralarsa hâlâ kanıyor... ve herkes onlar için af dileyip şunu söylüyor: 'Derde dert katma.'"

"Bu aptal insanların" Turan Şah tarafından Şam'da durdurulması gerektiğinde ısrar ederek aldığı kararlarda kamuoyu görüşünün öneminin altını çizdi:

> "Yoksa onları burada nasıl durdurabiliriz? Mısır'dan ayrılmalarına izin vermezsek şöyle söylenecek: 'Bunlar evlerine ve çocuklarına gitmek isteyen insanlar' veya buraya girmelerini engellersek bu durumda da şunu söyleyecekler: 'Bunlar İslam'ın düşmanlarının ellerinde acı çekmiş insanlar.'"[15]

Kahire ve Şam'ın oluşturduğu siyasi birlik ticareti teşvik eder durumda olmalıydı, ancak Makrîzî tarafından kayıt altına alınmış olan Suriye malları ihraç listesi büyük oranda Mısır ekonomisi

(Leiden, *el-kitab el-thalith fi'l-iftikhar*) kısmen teyit edilmiş olur. Kus'a saldırmıştır, ancak Kus valisi Sârimeddin Yarankuş tarafından yenilgiye uğratılmış ve öldürülmüştür.

15. Münih 29.

için pek bir önemi olmayan basit zirai ürünler niteliğindeydi.[16] Eyyubi'nin şikâyet ettiği tüccarlar belki de daha uzak doğudan daha değerli mallar getiriyorlardı ve Eyyubi de muhtemelen bunları kendi Aden limanından göndermeyi tercih ederdi ama dile getirdiği tespitlerin olayın içyüzünü çok net ifade etmediğini de düşünebiliriz, muhtemelen kendi topraklarındaki iç ticaretten Frenklerin çıkar sağlamasını istemediği için durumu fazlasıyla göze görünür hâle getiriyordu.

Aynı mektup Kahire'ye ulaşmadığını söylediği bir ahit belgesinden de bahseder. Turan Şah'tan gelen istekleri reddetmek niyetinde olduğu için, Turan Şah'ın imzasının yeterli olacağı bir durumda bunu kendisinin imzalamaya yanaşmayacağını yazmıştır. Bu ifade, muhtemelen Halep anlaşmasına yapılmış bir referanstır. İmâdeddin'e göre Eyyubi, Mısır'a gitmek üzere yola çıkmadan önce elçisi Sadeddin Ebu Hamid'i, anlaşmayı onaylayan ahdi gerçekleştirmek üzere Musul ve Diyarbakır'a göndermiştir.[17] Sadeddin Musul, Mardin ve Hasankeyf'ten temsilcilerle dönmüştü ve Şam'da da Turan Şah bir ahde imza atmıştı. Bunun ardından, Kadı Kemaleddin el-Şehrazorî'nin oğullarından bir olan Musul delegasyonu lideri ülkesine dönmüş, ancak diğerleri Mısır'a doğru devam etmeye ikna edilmişti. Sadeddin onları Kerak'ın doğusundan dolaştıracak şekilde uzun bir yol izlemek yerine Frenk topraklarından geçmeye karar vermişti, varsayımına göre geçiş iki günde tamamlanabilirse Frenkler durumdan haberdar olmayacaktı. Ama plan işlemedi. Hasankeyf ve Mardin elçileri esir alınırken diğerleri güçlükle kaçabildi.

Haziran ayının başında Eyyubi Kahire yakınlarında Birket el-Cüb'deydi ve ay sonu itibarıyla da kervan yolundan aşağıya, Filistin'e doğru yol aldı ve Fakus'ta (harita 7) kamp kurdu. Doğulu elçilerin başına gelen olayın da gösterdiği gibi iletişim sıkıntıları onu zora sokuyordu. Eyyubi'nin kaleme aldığı ifadelere göre Turan Şah'tan yeni gelen bir mektupta, Mısır'dan yazmış olduğu mektupların hiçbirinin ulaşmadığından bahsedilmişti; Eyyubi kendisi de haberler almıştı ama bunların hepsi inanılır şeyler değildi ve bazı söylentiler vardı ama bunlar, "Allah, İslam'ın kötüye kullanılmasına izin vermez" düşüncesine olan inancını sağlamlaştıracak şeylerdi yalnızca; düşmanın denizden bir saldırı planladığının en açık göstergesi ise o sene hiçbir Rum gemisinin Mısır'a ulaşmamış

16. *Khilat* 2.93.
17. Bundari 244.

oluşuydu (Mart ayında başlayan deniz sezonundan sonrasını kastettiğini varsayabiliriz); yine de "buradaki tek amacımız ve bize bahşedilen hayattaki yegâne gayemiz kâfirlere karşı savaşmaktır, buna inanmış olalım ya da olmayalım". Turan Şah belli ki Suriye'deki güçlüklere ve sefalete dair bir tablo çizmişti; Eyyubi de, "bu gelişim ülke halkına ikinci bir kıtlık getirmesin diye" kendisinin Suriye'ye gitmeye zorlanmasını istemediğini söylüyordu. Yaşanan güçlüklere bir örnek olarak, Turan Şah Suriyeli bir ikta sahibinin sıkıntılı durumundan bahsetmişti. Eyyubi de şöyle yazdı: "Eğer onun [Turan Şah'ın] amacı bizim bunu bilmemizi sağlamaksa, biz notumuzu aldık... ama eğer bu kişiye bu durum karşılığında yeni bir ikta vermemizi istiyorsa, Suriye bu yıl kuraklık nedeniyle sıkıntı içindeyken bu kapı, açılması hâlinde birçoklarının gireceği bir kapıdır." Hatta bu noktada kendisi ve genel olarak da Mısır, Suriye'ye mali destek sağlamak konusunda ya isteksizdi ya da yetersizdi, yaptığı açıklamayla şunu da ekledi: "Mısır'da, karşılığı Şam'daki vekilleri veya ortakları tarafından ödenecek şekilde poliçeyle bizden para alacak tüccar tanımıyoruz."[18]

Eyyubi'nin endişesinin ana kaynağı kutsal ziyaret için gelmiş olan Flandra Kontuydu, Konstantinopolis'ten de elçilerin gelmiş olması Mısır'a bir başka ortak saldırı yapılabileceğinin göstergesiydi. Bu durumun ardından uzun süre görüşmeler gerçekleşti ve Eyyubi halen haber bekler konumdayken bir başka mektup daha yazdı: "Yazdığım an itibarıyla birliklerimiz toplanmış hâlde hâlâ kampımızdayız ve amacımız düşmana karadan ve denizden akın etmek, o bize saldırmazsa onu arayıp bulmak." Birliklerinin dinlenmiş olduğunu ve paralarının gayet iyi ödendiğini söyleyerek devam etti; limanlar büyük ölçüde güçlendirilmişti ve filo kaynak bulmak için açılmıştı; filonun akınları başarılı olmuştu, yalnızca bir kez kaptanlardan biri "fazlasıyla susamışlığı yüzünden" karaya oturup su almış ve sonrasında da gafil avlanmıştı; Sicilya filosuna dair güvenilir haber yoktu; bazıları ertelendiğini söylüyordu ve bazıları da Mısır'a saldırmanın eşiğinde olduğundan bahsediyordu; benzer şekilde, bir başka filo (Bizans filosu) hakkında da çeşitli hikâyeler vardı: "Gözler ve kulaklar yeni haberler almak üzere tetikte."[19] Bundan bir süre sonra söylentilerin yerini kesin bilgi aldı. Eyyubi, Turan Şah'a yazdığı mektupta, Kıyı'daki muhbirlerinden

18. Münih 33.
19. Münih 28.

haber geldiğini söyledi; buna göre toplanma çağrısı yapılmış ve Kral'la soyluları Bizans gemilerini denetlemek üzere (Akka'ya) gitmişlerdi; kendisi açısından, daha iyi bir zaman seçemeyeceklerini öne sürüyordu, çünkü kendi orduları güçlü ve iyi donanımlıydı; Turan Şah Suriye'deki birlikleri toplamak üzere hazırlık yapmalıydı, böylelikle daha önce çizilmiş olan plana göre Mısır'a yürümeye hazır olabilirlerdi; "haberleri iletmekten memnunuz ve durumun gerektirdiği önlemler üzerinde çok fazla düşünerek vakit kaybetmek niyetinde değiliz."[20]

Sonuç olarak Frenkler ortaya çıkmadı. Surlu Vilyam'a göre Flandra Kontu Mısır'a karşı harekete geçmeye istekli değildi.[21] Nil taşmaları dolayısıyla ortaya çıkabilen güçlükleri duymuştu ve ülkeyi tanıyan adamlar saldırıya geçmek için bunun uygun bir zaman olmadığını söylüyordu. Ayrıca "sonsuz sayıda Türk'ün" bölgede toplandığı da söylenmişti kendisine ve 600 deve teklif edilmiş olmasına rağmen sefer esnasında erzak sıkıntısı yaşamaktan korkuyordu. Bir süre sonra fikrini değiştirmeye başladı ama o zamana kadar da Bizanslılar ülkelerine dönmek üzere yola çıkmıştı. Bazı düşüncelere göre de, Antakyalı Bohemond ve Trabluslu Raymond bu ayrılışı kasten organize ederek Flandra Kontu'nun kendilerine yardım etmesini garantiye almaya çalışmışlardı.

Eyyubi sınırlarını denetlerken saray üyeleri dinlenmedeydi; İmâdeddin de ilk Mısır ziyaretinin tadını çıkarıyordu. Tek görevi Suriye'ye mektup yazmaktı "ve bu da sürekli yapılan bir şey değildi"[22] çünkü her idari birimin kendi yazmanı vardı. Kendi yaşamını anlatırken şiirler şarkılar dinlediğini, meslektaşlarını ziyaret ettiğini, Peygamberin sünnetini dinleyip anlattığını, edebî ve hukuki konuları araştırdığını söylüyordu. Her akşam Eyyubi'nin huzurunda hazır bulunup devlet işleri için danışmanlık yaptığını söylüyor ve şöyle devam ediyordu:

> "Eyyubi, akıllı insanlar arasından seçtiği özel arkadaşlarıyla oturmayı çok seviyordu... Toplantıyı sonlandırmak istediğinde akşam duasını okumak üzere ayağa kalkardı... ve mumlar götürülürdü. Mektup yazılmasını istediğinde... istediklerini bana dikte ettirirdi ve ben de o gece çalışıp sabah mektubun son hâlini kendisine götürürdüm."

20. Münih 53.
21. Surlu Vilyam 1030 ve sonraki sayfalar.
22. Bundari 233.

İmâdeddin boş zamanında Piramitleri de ilk kez ziyaret etti; arkadaşlarıyla kamp yapıp ay ışığında Piramitleri ve bunları yapanları konuştular. Gize'yi geçtikten sonra yol üstünde Iraklı veya Suriyeli fıkıh âlimleri gibi paltolar giymiş bir grup adam gördü. Bunların öğrenci olduğunu düşündü ama adamlar kaçtı ve "bana onların bira içenler olduğu söylendi".[23] Fatımi kütüphanesindeki kitaplar haftada iki satışla elden çıkarılmaya devam ediyordu. Raflardaki kitaplar uygun şekilde dizilmişti, ancak saraydan sorumlu olan Karakuş'a –"kitaplar hakkında hiçbir şey bilmeyen bir Türk"–[24] mezatçılar tarafından kitapları dışarı çıkarıp yerlere yığması tavsiye edilmişti. Böylece mezatçılar yığınlar arasında dolaşıp birden fazla kez yazılmış bir eser bulduklarında ayrı yerlerini çıkarıp bunları kendi adamlarına ucuza satın aldırıyor sonra da birleştiriyorlardı. İmâdeddin şöyle yazdı: "Ne olup bittiğini görünce, saraya gittim ve ben de onlarla aynı şekilde kitap satın aldım."[25]

İmâdeddin'in güçlü İslami tonlar da barındıran bu seçkin boş zamanına dair anlatımı, Kuzey Afrikalı hicivci el-Wahrani'nin uçuk resimleriyle karşılaştırılmalıdır. El-Wahrani, Eyyubi'yi, kendisinin gerçek bir Müslüman olduğuna inanmayı reddeden biri olarak yansıtmıştır; "seni suyun üstünde yürürken görsem bile inanmam" diyordu.[26] El-Wahrani, şarkıcı el-Murtaza'dan İmâdeddin'in homoseksüel sevgilisi olarak bahsetmiştir,[27] ev sahibinin dört ayak üzerinde çıplak hâlde köpek gibi havlayarak koşuşturduğu, şarkı söyleyen kızların göbek deliklerinden şarap içildiği seks partileri yapıldığını iddia etmektedir.[28] Kapıları örümcek ağlarıyla kaplı, dua etme alanları güvercin yuvasına dönmüş, geri kalanı da depo ya da fırın olarak kullanılan camiler anlatır.[29] Eyyubi'nin yeni Şam Kadısı İbn Abî Asrun'u Hazreti İsa'nın dirileceğine inanmamakla suçlamıştır,[30] kadı'nın astlarına gönderme yaparak "çoban köpeği olarak kurtları kullanan kişi suç işleyen kişidir" der.[31] Benzer şekilde Kahire Kadısı Sadreddin ibn

23. Bundari 237.
24. Bundari 234.
25. Bundari 235.
26. Wahrani 81.
27. Wahrani 106.
28. Wahrani 104-5.
29. Wahrani 61 ve sonraki sayfalar.
30. Wahrani 68.
31. Wahrani 67.

Durbas'tan da bahsederek Kürt eşek hırsızlarıyla at hırsızlarını yargıç yaptığını yazmıştır.[32]

Bu tür detaylar kelimesi kelimesine doğruymuş gibi düşünülmemelidir. Örneğin genelevde şarap alabilmek için camiden ayakkabı çalıp bunu Yahudilere rehin veren bir adamdan ve bunu bir de annesine anlattığından bahsetmek,[33] o dönemin koşullarında kabul edilebilir bir şakaydı; ayrıca "hayat kadınının terliğiyle dövülmekten daha tatlı" sözler söyleyen Eyyubi'nin yeğeni Takıyeddin'e de bu seks partilerinin detaylarından bahseden bir mektup gönderilmiş olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu mektup, İmâdeddin'in sunduğu tek taraflı yaklaşımlar içeren resmî Arap methiyelerine benzer tarzdadır, diğer yandan el-Wahrani de bir o kadar resmî hiciv metodunu izler. Edebî gelenekler, gerçeklerle ilişkileri ne boyutta olursa olsun iki biçime de izin verir, ancak hiciv için yalnızca yönetici grubun belirleyebildiği siyasi sınırlar vardır.

Selahattin Eyyubi döneminin en tanınmış şairlerinden biri olan İbn Uneyn, fazla ileri gittiği düşünüldüğü için Şam'dan atılmıştı. Onun yazdığı söylenen ve Eyyubi'nin Şam'daki idaresini anlatan meşhur dize şöyledir: "Sultanımız topal, yazmanı mahmur gözlü ve veziri de kambur."[34] El-Fâdıl'ın, cübbesinin boğazından çıkan başını deliğinden etrafı izleyen fareye benzetmiştir;[35] pamuk hallacı için kullanılan yayın ok atmaya pek yaramayacağının altını çizerek İbn Abî Asrun'un Eyyubi'yle birlikte sefere katılmasını alaya almıştır.[36] El-Wahrani'nin mübalağalarının aksine onun yaklaşımının tehlikesi, tepeden bakma, hor görme duygusuna dayanıyor olmasıydı. İbn Uneyn Arap kökenleriyle gurur duyuyordu ve Eyyubi'nin Şam'daki destekçilerini onları eski düşmanları olan Zencilerle bir tutarak aşağılamıştı, şöyle yazıyordu: "Ben de siyah olsaydım, kafası fil gibi, ön kolları şişkin ve koca penisli bir siyah, o vakit ihtiyaçlarımı karşılardınız ama neyleyelim ki beyazım."[37] Eyyubi'nin başarılarından etkilenmiyor ve gerçek bir rakibi olmadığı için bu duruma geldiğini söylüyordu: "Fetihlerinle böbürlenme, çünkü şu anda zaman uykuda."[38] Kitlelerin desteğini arayan bir iktidar için bu

32. Wahrani 55.
33. Wahrani 207.
34. *Diwan* 210.
35. *Diwan* 182.
36. *Diwan* 130.
37. *Diwan* 236.
38. *Diwan* 236.

eleştiri fazla dikenliydi ve İbn Uneyn sürgün edildi, bunun üzerine şunu yazdı: "Hiçbir suç işlememiş ve hırsızlık yapmamış güvenilir bir adamı neden kovdunuz? Hakikati söyleyen herkesi kovuyorsanız müezzinleri de gönderin topraklarınızdan."[39]

Methiye ve hicivden oluşan çifte standart, bu dönemde Eyyubi'nin pozisyonunu anlamak açısından önemlidir. Onun için çalışan Arap biyografi yazarları cesaret, sadakat ve cömertlik olarak ifade ettikleri Arap erdemlerini kendisine yakıştırarak Eyyubi'yi övmüşlerdir. Diğer yandan düşmanca bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, bencilce bir yayılma politikası güden bir ikiyüzlü olarak yansıtılabilir ve bu yansıtmalar da o dönemde öylesine yüksek oranda kabul görüyordu ki, Necmeddin ibn Masâl'a yazdığı bir mektupta el-Wahrani, Eyyubi'nin seferlerinden etkilenen yerler listesine Dara'yı da ekleyebiliyordu,[40] oysaki Eyyubi buraya İbn Masâl'ın ölümünden dört yıl sonrasına değin gitmemişti bile. Methiyecilere göre, Eyyubi'nin iç yönetimi İslam'ın en iyi gelenekleri çerçevesindeydi ama hicivcilere göre küçük ama gösterişçi adamlarla veya aşağılık günahkârlarla idare ediliyordu. İki görüş de kabul edilemez, ancak şu nokta net görünmektedir ki, kariyerinin bu aşamasında Eyyubi'nin gücü ve kaynakları artmış olsa da, çağdaşlarının gözünde pozisyonunu sağlamlaştırmış olmaktan uzaktır. Suriye'deki hünerli iktidar manipülasyonu, Zengi hanesinin köklü destekçileri bir yana dursun, İzzeddin Curdik gibi eski ortaklarınca bile kabul görmemiştir. Eğer kendi yayılmacı pozisyonuyla İslami prensipler arasındaki bağlantıyı korumak veya güçlendirmek niyetini taşıyorduysa, Frenklere karşı bir başarı daha kazanmaya şiddetle ihtiyacı vardı.

39. *Diwan* 94.
40. Wahrani 76.

9
Yenilgi ve Sıkıntılar

Ekim ayında İmâdeddin'in sefahat molası sona erdi. Frenkler Mısır'a saldırmazken, Eyyubi saldırıya geçen taraf olma sözünü tuttu. Surlu Vilyam bu durumu, Flandra Kontu'nun kuzeyi tehdidiyle ilişkilendirir; Kont, kuzey Suriye'ye saldırı hazırlığı yapmaktaydı.[1] Bu değerlendirme tarihlendirilmemiş mektuplarla desteklenir görünmektedir. Bu mektuplardan birinde Eyyubi, düşman sınır kentlerinden birini, muhtemelen Harim'i gözüne kestirdiği için yürüyüşe geçtiğini söylemiştir; Harim kendi sınırlarında olmasa da, en azından kendisi tarafından savunulabilirdi. "Eğer düşman bu kapıdan geçerse... eve de girer."[2] İkinci mektup ise Turan Şah'a gönderilmiş bir dizi mektuptan biridir. Eyyubi bu mektupta düşmanın açıkça belirtilmemiş topraklara saldırma amacından bahseder, bir sonraki mektubunu Frenk bölgesi sınırından göndermeyi umduğunu eklemektedir. Eğer Frenkler (kuzeye karşı) harekete geçerse arkalarından saldırabilecektir ve oldukları yerde kalırlarsa da "mızrağın ucu göğüslerinde olacaktır"; Turan Şah daha önceki mektubunda Eyyubi'nin Suriye'ye dönmesini önermiştir, Eyyubi bunun daha sonra mümkün olabileceğini söyler; mevcut seferin sonlanmasının ardından (tekrar) Filistin'in ortasından yürüyecek ve burada ikinci baharının tadına varacaktır.[3]

Eyyubi 28 Ekim'de Kahire'den ayrıldı ve 30 Ekim'de Bilbeys yakınlarında kamp kurdu. İmâdeddin, ardından gelen hazırlıklardaki kendi payına dair bir anlatımda bulunmuştur. Yapılacak seferin içine

1. Surlu Vilyam 1037.
2. 25757.152.
3. Münih 35.

doğmuş olduğunu söylüyordu ve ona göre donanımları yetersizdi, "Yol tamamen kum içindeydi ve develerimle katırlarım [ihtiyacım olan şeyi] taşıyamıyordu." Bilbeys'ten "en sevdiği dostu" Kadı Şemseddin Muhammed'e yazdığı mektupta ne yapması gerektiğini sordu. Şemseddin şöyle yanıtladı: "Eyyubi'yle birlikte yola devam et, onu bırakma; kararlılığının ve samimiyetinin hakkını verecektir." İmâdeddin, bu tavsiyeyi onaylamadığını ifade etmek üzere dargın bir şiir yazdı, anlatısı şöyle devam etmektedir: "Eyyubi dedi ki: 'Benimle misin, yoksa bizi bırakmayı mı düşünüyorsun?' Ben de şöyle dedim: ‹Karar efendime ait ve o benim için ne seçim yaparsa en iyisi odur'. O da dedi ki: 'Geri dön ve bizim için dua et.'"

İmâdeddin'in endişelerinin sebepsiz olmadığı ticari anlamda hemen ortaya çıktı. Şöyle yazmıştır: "Ordunun marketine erzak almaya gittim ve fiyatların yükselmeye başlamış olduğunu gördüm. Ben de hizmetkârıma dedim ki... ‹yükümü ve eşyalarımı sat ve bu yüksek fiyatları avantaja çevir.'"[4]

Seferin başlangıcı için herhangi bir tarih verilmemiştir, ancak İmâdeddin 14 Kasım'da, hazırlıkların neredeyse bitmiş olduğunu söyleyebileceğimiz tarihte kamptan birkaç mısra şiir yazmıştır. Eyyubi, ağır yüklerinin bir kısmını koruma eşliğinde bıraktığı el-Ariş yolundan ilerlemiş ve buradan Dârum ve Gazze'yi pas geçerek 23 Kasım Çarşamba günü Aşkelon'a ulaşmıştır (harita 7). Baldwin onun bu hamlesine karşı uyarılmış ve toplayabildiği tüm kuvvetleri toplamıştı. Yüz şövalyesinin, Flandra Kontu'nun kuzey seferine katılmış olması dolayısıyla durumu zayıflamıştı, burada onlara Hospitalier Şövalyeleri ve Tapınak Şövalyelerinin büyük bölümü de katılmıştı; geri kalanlar da kendilerini Gazze'ye kapatmıştı. Surlu Vilyam, Eyyubi'nin kuvvetlerini "katır ve deveye binenleri saymadan" 26.000 atlı olarak bildirmiştir, bunlardan 8.000'i profesyonel atlı askerlerin en iyileri olan *tavaşi*lerdi ve 18.000'i de *karagulami* idi.[5] Hicretten sonra 577 yılına ait Mısır ordu listesi yalnızca 6.976 *tavaşi* ve 1.553 *karagulami* gösterir.[6] Eyyubi ise, daha önce gördüğümüz gibi, yıl boyunca birliklerinin gücünden

4. *Bark* 3.7B; Bundari 252; A.S. 697.

5. Surlu Vilyam 1043.

6. *Khitat* 1.86. Böylesi rakamlar dikkatli kullanılmalıdır. Q. 4.16 asker sayılarını gizleme âdetini belirtir. Maqrizi (*Khitat* 1.95), Eyyubi'nin Mısır ordusu için "12.000 ve daha fazla değil" rakamını verdikten sonra bir askerin 100'e kadar ulaşabilen hizmetlisinin olabileceğini belirtir, bunlardan en azından bazılarının askerî anlamda etkili olabileceği varsayılabilir.

bahseden ifadeler kaleme almıştır ve bu sefer için ekstra birlikler aldığı öne sürülebilir ama bu durumda bile profesyonel askerlerin hizmetkârlara göre oranı ele alındığında Surlu Vilyam'ın rakamları abartılı görünmektedir. Gerçi Baldwin'in sayıca eksik olduğu açıktır. Birliklerini Aşkelon yakınlarına getirmiştir, ancak savaş riskini almaması tavsiye edilmekteydi ve bir miktar çarpışmanın ardından akşam saatlerinde şehir surlarının ardına çekildi.

Baldwin'in açık alanda savaşmak konusundaki isteksizliği Eyyubi'yi ciddi bir değerlendirme hatası yapmaya itti. Geleneksel akıncı stratejisini izleyerek birliklerinin yağma için kuzeye doğru Kalkilya ve Arsuf'a kadar uzanan düzlüklere gitmesine izin verdi (harita 2). Remle ve Lod'a akın edildi; bunun üzerine Surlu Vilyam *Ağıtlar Kitabı*'ndan şöyle bir alıntı yaptı: "Tanrı öfkelendiği anda Zion'un kızını nasıl da bulutla kapladı."[7] Ancak bu akın stratejisinin uygulanması, ana Müslüman kuvvetinin ciddi bir güçle karşılaşmaması varsayımına dayalıydı ve topraklarının altüst edilmesine hazır olmayan Baldwin 25 Kasım Cuma günü Aşkelon'dan çıkıp yürüyüşe geçti. Kendisine Gazze'den gelen Tapınak Şövalyeleri de katıldı ve Eyyubi'nin gözcüleriyle karşılaşabileceği iç kesimlere doğru saldırmak yerine şaşırtma unsurunu mümkün olduğunca koruyabilmek adına kıyı yolunu takip etti.

Orduların karşılaşma noktasını belirlemek güçtür. Arap kaynakları savaşın Remle'de geçtiğini söylerken Surlu Vilyam "Mons Gisardi" der.[8] Savaşın geçtiği alanda bir tepe ve bir nehir bulunuyor olması gerekir. Dahası, sürpriz saldırı yapmak peşinde olan Baldwin'in savaş gününde yürüyüşe geçmiş olduğu varsayılırsa, savaş alanının Aşkelon'dan yarım günlük yürüyüş mesafesinde olması gerekir. Daha önce Mont Gisart olarak belirtilmiş olan Tel Gezer, Aşkelon'dan en az 40 km uzaktadır, dolayısıyla tıpkı Remle çevresindeki bölgeler gibi savaşın geçtiği yer olamayacak kadar uzaktır diyebiliriz. Dahası, İmâdeddin nehrin "yolunun üzerinde Tel Safiye'nin bulunduğu belirtmiştir".[9] Tel Safiye, Vadi el-Send'in batısındadır ve yükseldiği düzlükten çok sayıda su kolu geçer. Tel de, Blanchegarde Kalesi'nin bulunduğu bölgedir, savaşa dair hiçbir anlatımda buradan bahsedilmemiştir; buranın doğusundaki herhangi bir yer, Eyyubi'nin yolunu bayırlarla keseceği için savaş

7. Surlu Vilyam 1040.
8. Surlu Vilyam 1043.
9. Bundari 255. Sibt (342) ve onu takiben *Daulat el-Akrad* (3), Eyyubi'nin Tel el-Safiye'ye doğru gitmekte olduğunu söyler.

alanı olmak açısından pek mümkün görünmez. Ancak tam nokta ispatlanamasa da, batı tarafında kalan bir bölge olan ve Aşkelon'un 26 km kadar uzağındaki günümüz Kfar Menahem yerleşim bölgesi[10] muhtemel savaş alanı olarak düşünülebilir.

Eyyubi, Frenklerin yaklaştığına dair yeterince uyarı almıştı ve bu süre içinde trampetlerinin çalışını ve davullarının vuruşunu duyabilecek kadar yakın mesafede olan birliklerini toplamayı deneyebilirdi. Ancak adamları dağınık hâldeydi ve yükünü taşımakta da zorlanıyordu. Hem İbn el-Esîr hem de İmâdeddin yük katarının adı belirtilmemiş bir dere geçişinde yığılmaya neden olduğunu belirtirler.[11] Eyyubi de, yük katarının atlı askerlerin arasına karışmasının yanı sıra adamlarının bir kısmının da silah ve zırh almak üzere gruptan ayrılacak ölçüde hazırlıksız olduğunu yazmıştır. Eyyubi Frenklerin yakın diziliminden de bahsetmiştir; Surlu Vilyam'ın ifadelerine göre de Frenk güçlerinin tamamı "yaptıkları hataların acısını çıkarmaya hevesliydi, her yanda gördükleri ateşlerle ve kendi insanlarının katledildiği bilgisinin gelmesiyle birlikte kutsal bir ilham ve cesaret gelmişti; işte bu hâlde tek bir kişiymişçesine bir arada hücum ettiler".[12] Çarpışma başlamadan önce Eyyubi dizilişini değiştirdi. Daha sonra yaptığı açıklamada, emirlerinin tavsiyesi üzerine sağ kanadın sol kanada yaklaşmasını ve sol kanadın da merkeze doğru hareket etmesini emrettiğini söyler, böylece saldırı geldiğinde hiza aldıkları tepe arkalarında kalmış olacaktı.[13] Dolayısıyla, iki ileri kanat ve geride kalmış merkeze, sağ arka kısımda bir tepe olmak üzere yarım sola bakacak şekilde emir verilmiştir ve bu da, Eyyubi'nin Aşkelon'dan gelen Baldwin'le karşılaşmak üzere batı yönünde hareket ettiği varsayımıyla uyumludur. Frenk hücumuna karşı koymak üzere uygulanan normal Müslüman taktiği, çarpışma noktasında yol vermek ve sonrasında da kanatlardan ve geriden daire çizerek saldırmaktı, ancak Eyyubi'nin manevrası, merkezinin kolaylıkla kanatlarından birinin ardında maskelenmesine neden olabilirdi, dolayısıyla adamlarının saldırıyı içe çekmek için geriye gelmeleri de imkânsızlaşabilirdi.

Surlu Vilyam, Müslümanların Mısır'dan ayrıldıklarından beri atlarını hiç dinlendirmemiş olduklarını belirtmiştir[14] ve bu bilgi,

10. Bu bile Aşkelon'dan yaklaşık altı saatlik yürüyüş olarak hesaplanabilir.
11. İ.A. 11.442; Bundari 255.
12. Surlu Vilyam 1041.
13. İ.S. 53.
14. Surlu Vilyam 1045.

adamlarından bazılarının atlarını fazlasıyla yorduğunu söyleyen Eyyubi tarafından da teyit edilmiştir. Diğer yandan, dezavantajlarına rağmen sayıca üstünlük yine de onun tarafındaydı ve Surlu Vilyam'a göre savaşın durumu ilk başta belirsizdi. Eyyubi'nin yeğeni Takıyeddin'in adı çarpışmada öne çıkıyordu. İbn el-Esîr, Takıyeddin'in, Müslüman hattının önüne ilerlediğini belirtmiştir,[15] muhtemelen ön kanatlardan birinin komutasında olduğu içindi ve İmâdeddin de saldırı karşısında sağlam durduğunu ifade etmiştir.[16] İmâdeddin'in oğlu Ahmet düşmana hücum etmiş ve sonrasında babası tarafından ikinci bir hücum için geri gönderildiğinde öldürülmüştür.[17] Çarpışmanın devamında Frenkler üstünlük kurmaya başladılar. Müslümanlar yük katarının ardına dağıldı ve ordusu mağlup olan Eyyubi, atlı Frenk askerlerinin saldırısından korumalarının yardımıyla kurtulabildi.

Akıncı stratejisi, akıncı grubun geri çekilirken her zaman ya güvenli bir hatta ulaşabilmesini ya da takipten kaçabilmesini gerektirir. Frenkler yalnızca adamlarının savaşma ruhu sayesinde değil, aynı zamanda Eyyubi'nin aşırı özgüveni nedeniyle de şaşırtıcı bir zafer kazanmışlardı ve geri çekilişini tehlikeye atan unsurun onun hataları olup olmadığı konusu da belirsizdir. Çarpışma öğle sonrasının ilk saatlerinde başlamıştı ve Surlu Vilyam'ın belirtiğine göre son takip Cannetum Esturnellorum'a kadar sürmüş ve havanın kararmasıyla kesilmişti.[18] Eğer Cannetum Esturnellorum adı verilen bölgenin Uyun el-Kasaba olduğu doğruysa ve savaş da Kfar Menahem'de gerçekleşmişse, bu durumda yaklaşık 27 km'lik bir kovalama olduğu görülür. Böylesi bir mesafede, organize bir takip ve imha operasyonu gerçekleştirmeye yetecek kadar kaynağı olan zafer kazanmış bir gücün mağlup düşmanı ortadan kaldırması beklenebilir. Ancak Baldwin göründüğü kadarıyla kapasitesinin sınırlarının farkındaydı. Düşmanın ana gruptan ayrılan adamlarını etkisiz hâle getirmek üzere takipçilerini bırakarak kendisi Aşkelon'a geri döndü, ancak Eyyubi'yle karşılaşmak adına ciddi bir girişimde

15. İ.A. 11.442.

16. Bundari 256; Takıyeddin'in sağ kanattaki alışıldık yeri için ayrıca bkz *Khitat* 1.217.

17. İmâdeddin'in sözlerinin doğruluğu değerlendirilirken, üslubunun edebi arka planının etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Takıyeddin'e atfettiği ifade için (*ud, ya Ahmad, fa-inna l-aud ahmad*; Bundari 256) ayrıca bkz Hariri 398 ("Geri git Ahmet, çünkü geri dönmek daha övgüye değer").

18. Surlu Vilyam 1043.

bulunmadı. Eyyubi'nin ise adamlarını yeniden toplamak umuduyla kısa aşamalarla geri çekildiği kaydedilmiştir. Bu noktada Eyyubi'nin en büyük sıkıntısı, erzağının yetersiz kalması ve dağılan birliklerinin organize bir birim olarak yeniden bir araya gelemeyecek durumda olmalarıdır. Surlu Vilyam'ın ifadelerine göre, çarpışmadan sonraki gün olan 26 Kasım'dan itibaren on gün boyunca o kadar çok yağmur yağmış ve soğuk olmuştu ki, "tabiat güçlerinin bile düşmana karşı komplo kurduğu gerçekten düşünülebilirdi."[19] Sonrasında, Müslümanlar çöle ulaştığında susuzlukla başa çıkmaları gerekiyordu; yorgun atlarının çoğu öldü; İmâdeddin su, yem ve kılavuz eksikliğinden bahsetmiştir.[20] Muhtemelen el-Ariş'te kalmış olan el-Fâdıl, Bedevi adam tutup Eyyubi'yi kurtarmak için çöle doğru yola koyuldu. Eyyubi'nin dostu Ziyâeddin İsa, kardeşi ve beraberindekilerle birlikte rehberler tarafından aldatılarak Frenklerin eline esir düşürüldü; başka adamlarının da açlıktan ölmek yerine kendilerinin teslim olduğu belirtilmiştir. Surlu Vilyam, "hain ırk" dediği Bedevilerin Müslümanlar arasında yenilgi haberleri yayarak el-Ariş'teki geri birliklerin panik yaşamasına neden olduğunu söylemiştir. Bedeviler sonrasında da dağınık durumdaki adamların peşine düşmüşlerdir; Surlu Vilyam şu yorumu yapar: "Çekirgelerden kalanı da tırtıllar yedi."[21]

Eyyubi, Aralık ayının ikinci haftasında Kahire'ye geri döndü. Haberciler önceden gelmiş ve iyimser söylentiler yayılmıştı. İmâdeddin şöyle yazdı: "Ne söylediklerini öğrenmek ve Allah'ın Müslümanlara zafer bahşetmiş olduğunu duymak için dışarı çıktım. Ama şunu söylediklerini duydum: 'Haberler iyi! Sultan ve ailesi güvende ve ganimetlerle dönüyorlar.'" İmâdeddin resmî dil kullanımının inceliklerini bilen biriydi ve şöyle devam etti: "Yenilgi olmadığı sürece güvende olması iyi haber olarak verilmezdi."[22]

Eyyubi belli ki şöhretinin zedelenmesinden endişe ediyordu. Birliklerinin ve destekçilerinin moraline zarar veren her şey kargaşaya neden olabilirdi ve 9 Aralık'ta adı belirtilmemiş bir emire yazdığı mektupta "Frenkler, Müslümanlardan katbekat daha fazla kaybetti" dedi;[23] yazdığına göre çarpışma Frenkler için iyi başlamıştı ama

19. Surlu Vilyam 1045.
20. Alıntı A.S. 701.
21. Surlu Vilyam 1046.
22. Bundari 260.
23. Bundari 260.

Müslümanların lehine sonuçlanmıştı ve geri dönerkenki dönüş yolunun uzunluğuna ve su ile kılavuz yokluğuna rağmen çok az kişi kaybedilmişti ve bunların hiçbiri önemli kimselerden değildi; "Zayıf düşenleri ve acizleri taşıdık ve etrafa dağılanlar ana gruba yeniden katılabilsin, diye yavaş hareket ettik." Emirden, mektubu kentinin ileri gelenlerine okuması isteniyordu, böylelikle Allah'a şükredebilir ve ordunun güvende olduğundan, düşmana yapılan saldırıların püskürtülmediğinden emin olabilirlerdi. Bütünü itibarıyla bakıldığında İsa'nın esir alınışının saklanması haricinde bu mektupta verilen detaylar, yenilgi bildirimlerinde saptanabilir yalanlardan kaçınılması gerektiği şeklindeki Kalkaşandi kuralını ihlal etmemektedir,[24] ancak Eyyubi halifenin vezirine yazdığı mektupta gerçeklikten biraz daha sapmıştır, mektupta şöyle söylemektedir: "Yüz Müslüman şehit olduysa binlerce imansız öldürülmüştür... İnsanlar bunun bir yenilgi olduğunu söylüyor ama halifeliğin lütfu sayesinde bu bir zaferdi."[25] Bir fıkıh âlimine yazılmış olan ve âlimin çevresine dağıtması istenilen üçüncü bir mektup, Müslümanlara susuz çöllerde yol gösteren Allah'ın inayetinden bahseder; önemli ismi olan hiç kimse kaybedilmemiştir, yalnızca susuzluktan veya yorgunluktan ölmüş hayvanlar vardır; Eyyubi geri dönen birliklerin kendi sınırlarında erzakla karşılanması gerektiği yönünde emir vermiştir. Ayrıca mektubu yazdığı sırada ordusunu yeniden oluşturduğunu belirtir.[26]

Kayıplarını minimumda göstermek yönündeki bu girişimlerine rağmen Eyyubi'nin saklayamayacağı bir unsur ise, Baldwin'in onu, Kuzey Suriye'nin savunulmasında herhangi bir etkili rol alabilmekten bir süreliğine alıkoymuş olmasıydı. Suriye'deki durum da pek cesaret verici değildi. Ülke kuraklık yüzünden zayıf düşmüştü ve Turan Şah Şam'da pek etkin bir lider görünümünde değildi. İmâdeddin'e göre, "kendi zevklerinin denizine dalmıştı" ve kendi topraklarını ve mahsullerini korumak için Frenklere şantaj yapmıştı;[27] Suriye'deki kıtlık koşullarına rağmen Frenklere 1.000 *ardabb* tahıl ihraç etmişti.

24. Q.8.291.
25. Bark 3.19A.
26. 25757.150. Ehrenkreutz (159) tarafından Maqrizi'den alıntı yapılan (*Sulük* 65) ve yenilgiden Kürt birliklerinin sorumlu tutulduğunu belirten rapor, dönemin kaynakları tarafından teyit edilmez ama Eyyubi'nin ilerleyen dönemlerde Kürt kökeninden nasıl uzaklaştığını göstermesi açısından ilgi çekicidir (ayrıca bir grup Kürdü katlettiğine dair hikâye için bkz Q. 4.343).
27. Bundari 266; *Bark* 25A.

Eyyubi bu konuya onay vermiş olsa da daha iyi bir pazarlık yapmış olmasını umuyordu.[28] İmâdeddin, topraklarında her emirin kendi kafasına göre iş yaptığını ve Frenklerin ülkenin zayıflığını görmüş olduğunu da ifade etmiştir. Daha kuzeyde, Halep'te de iç çekişmeler el-Salih'in pozisyonunu bir kez daha zayıflatmıştı. El-Adil veziri olarak görev yapıyordu ve baş düşmanı Gümüştekin'e karşı iktidar savaşını kazanır görünüyordu; ama 31 Ağustos'ta Haşhaşiler tarafından öldürüldü. Gümüştekin kısa bir süre "yatağında rahat uyudu", ancak rakipleri cinayetten onu sorumlu tutuyorlardı ve el-Salih'e şöyle söylediler: "Sen Sultansın... ve bu Gümüştekin seni hor görüyor." Gümüştekin 5 Eylül'de tutuklandı ve garnizonuna bir mektup yazmaya zorlandı, Harim kentini el-Salih'e teslim etmeleri emrediliyordu. Reddettiler ve Gümüştekin'e ölünceye kadar işkence edilmesine rağmen el-Salih'in otoritesine karşı duran isyankârlar olarak kalmaya devam ettiler.[29]

Bu durumda Frenklerin, saldırmaları hâlinde başarıya ulaşma şanslarını yüksek görmek için geçerli sebepleri vardı. Ve Flandra Kontu, Trabluslu Raymond'la birlikte 14 Kasım'da Hama'ya geldi. Hama, Eyyubi'nin garnizonuna el-Salih'in kuzeyden yardım birliği göndermesinin beklenemeyeceği bir nokta olduğu için iyi bir hedef konumundaydı ve Eyyubi'nin amcası, kentin idarecisi Şihabeddin hastaydı. Ancak neticede, aynı bölgede olan Seyfeddin Ali el-Meştub desteğe geldi ve dört gün sonra Frenkler geri çekildi. Surlu Vilyam'a göre "düşmana karşı kayıp vermeden" yalnızca gövde gösterisi yapmışlardı ve şimdi de Antakyalı Bohemond'ya katılmak üzere kuzeye yürüyorlardı,[30] ancak belli ki kent bir tehlike içindeydi. Eyyubi saldırıyı el-Meştub'dan duymuştu ve Bağdat'a "Suriye'deki idari bölgelerimizden gelen iyi haberleri veriyorum" diye yazdı. Hikâyeye öfke katmak adına, 1175 yılında Trabluslu Raymond'la yaptığı pakta işaret ederek Frenkleri ateşkesi ihlal etmekle suçladı. Bu yaklaşım bir propaganda niteliğindeydi; çünkü İmâdeddin'in Flandra Kontu'na referans yaparak belirttiği üzere, Frenklerin itaat etmek durumunda olduğu herhangi bir lider geldiğinde onun dediklerini yapabilirlerdi, sonrasında o kişi ayrıldığında ateşkes kaldığı yerden devam edecekti.[31] Eyyubi mektubunun devamın-

28. Ayrıca bkz Münih 3.
29. Bundari 266.
30. Surlu Vilyam 1036.
31. Bundari 266.

da Frenklerin Hama'ya bir pazartesi günü ulaştığını ve salı günü saldırdıklarını söyler, Frenklerin atlı askerleri yayan savaşmıştır; el-Meştub'un kendisine verdiği bilgiye göre binden fazla kayıp vermişler ve sonrasında da geri çekilmişlerdir, geri çekilmelerinin nedenlerinden biri de Şam, Humus ve Baalbek birliklerinin bağlantı kurmuş ve kamplarına saldırmayı planlamış olmalarıdır. Eyyubi, bu Frenk saldırısının, yapılmış olan anlaşmanın açık bir ihlali olduğunu ve "kıtlıkla yaralandığı" bir dönemde Suriye'nin durumundan yararlanma girişimine dönüştüğünü de sözlerine eklemiştir.[32]

Frenklerin geri çekilmelerinin ardından, Şihabeddin 3 Aralık'ta, oğlunun ölümünden dört gün sonra öldü. İmâdeddin şöyle yazmıştır: "Bu olay Remle savaşıyla aynı zamana denk geldi ve uğursuz bir ay oldu."[33] Bu esnada Frenk kuvvetleri Harim'e hareket etmişti. Harim Kalesi, Amanos Dağları'nın eteklerinde Halep'in 64 km kadar batısında ve Antakya'nın 32 km kadar doğusundaki ıssız bir düzlükte yer alır (harita 3). Nureddin tarafından ele geçirilmişti ve geri alınması Antakya açısından özel bir öneme sahip olacaktı. İbn el-Adîm Frenklerin avantajına olan unsurları listelemişti, bunlar arasında garnizonun asi olması, el-Salih'in hâlâ çocuk olması ve Eyyubi'nin Mısır'da olması gibi faktörler vardı.[34] Frenkler gelmeden önce el-Salih emir Tuman komutasında bir birlik göndermişti. Tuman, garnizonu teslim olmaya ikna etmeye başaramayınca Frenkleri gözlemlemek üzere bölgede kaldı, ancak açık alanda karşılarına çıkabilecek durumda değildi. Frenkler de kaleyi sardılar, ancak beklenen başarı gelmedi. Surlu Vilyam özellikle Flandra Kontu'nu eleştirmektedir, kuşatmacıların moralini bozmuş ve sürekli ülkesine dönmekten bahsederek kuşatılanları yüreklendirmiştir. Antakya'nın çok yakında olması karmaşık bir nimet durumundaydı. Kolaylıkla erzak getirilebiliyordu, ancak Surlu Vilyam'ın ifadelerine göre de kuşatmacılar "kendilerini sefahate vermişlerdi; askerî disiplin ve kuşatma savaşının gerektirdiği kurallardan ziyade başka zararlı zevklere ve zar oyunlarına daha çok vakit ayırıyorlardı". Sürekli soluğu Antakya'da alıyorlardı, burada kendilerini "hamamlara, ziyafetlere, sarhoşluğa ve diğer hovarda zevklere" kaptırmışlardı.[35]

32. 25757.153; ayrıca bkz A.S. 706.
33. Bundari 269.
34. İbn el-Adim 36.
35. Surlu Vilyam 1047.

Bunların bir sonucu olarak kuşatma kış boyunca sürüncemede kaldı, Şubat 1178 itibarıyla hâlâ sürüyordu.

Aynı esnada Mısır'da Eyyubi ordusunu yeniden hazırlıyordu. İmâdeddin'in yazdığına göre "cömertlikle meşgul oluyordu", ödenek ve hediyeler veriyordu, esirler karşılığında olabildiğince fidye alıyor, ölen hayvanların yerine yenilerini getirtiyordu. Kaynaklarındaki azalma belirgin seviyede olmalıydı. Daha sonraki bir dönemde ölen bir at için 100 ila 150 dinar tazminat ödediği görülür,[36] bu rakam üzerinden düşünüldüğünde 400 atın tazminatını ödemek bir önceki yıl İskenderiye surları için yapılan masrafı geçmektedir. Diğer yandan, büyük bir sıkıntı içindeymiş gibi görünmek istemiyordu; bu onun, Din Savaşları kahramanı rolünü veya kendi sınırlarının koruyucusu olarak Suriye'ye müdahalesini engelleyebilirdi. 17 Şubat'ta Kahire'den çıkıp Birket el-Cübe geçti, burada 23 Mart'a kadar bir aydan fazla süre bekledi. Bu esnada Harim'deki durum Halep ve Frenkler arasında bir yenişememezlik noktasına indirgenmişti. Harim garnizonu ile el-Salih'in komutanı Tuman anlaşmaya varmışlardı vebu birliktelik neticesinde artık ayrı bir güç olarak algılanmaktan çıkmışlardı. Tuman, kaleyi güçlendirmek adına seçilmiş adamlarını Frenk hatları arasından geçirerek yardıma göndermişti.[37] Diğer yandan şu nokta da açıktı ki, Eyyubi'ye bu yenişememezliği kırıp kaleyi kurtarma fırsatı verilirse bu durum iki tarafın da dezavantajına olacaktı, çünkü sonrasında kaleyi kendisi için kullanması beklenebilirdi. Sonuç olarak Frenklere tazminat ödenen bir anlaşma yapıldı. Flandra Kontu Paskalya için Kudüs'e gitti ve sonrasında da Lazkiye'den (Latakya) denize açıldı; Surlu Vilyam da onun ardından etkisizliğinden bahsetti. İmâdeddin, Eyyubi Mısır'dan ayrılana kadar Frenklerin kuşatmayı bırakmadığını söyleyerek Eyyubi'ye doğrudan paye biçmeye çalışmıştır,[38] ancak İbn Şeddad Frenklerin harekete geçiş tarihini 11 Mart olarak belirtir[39] ve göründüğü kadarıyla Eyyubi bu haberi ilk kez Dârum'daki ajanı Yusuf el-Tarabulusi'den almıştır, dolayısıyla haberi aldığı sırada ya hâlâ Mısır'da ya da yakınlarındadır. Faruk Şah'a yazdığı mektupta da, Yusuf'un kendisini bir başka Haşhaşi saldırısı ihtimali karşı-

36. Ayrıca bkz İ.S. 177.
37. Ayrıca bkz İbn el-Adim 37.
38. Bundari 268.
39. İ.S. 53.

sında uyardığını, ayrıca aldığı habere göre Frenklerin çekildiğini belirtmiştir; gerçi "bunun nasıl olduğu net değildi".[40]

Eyyubi 29 Mart'ta Sina'nın batı kıyısındaki Sedr'deydi. 1 Nisan'da Eilat'a geçti ve 15 Nisan'da Şam'a ulaştı. Turan Şah tarafından karşılandı; Turan Şah'a İmâdeddin tarafından yazılmış bazı mısralar aktardı. İmâdeddin itinayla şu notu düşmüştür: "İster seyahatte ister dinlenmede olayım, ilham almak için benden kıvılcım isteyenler her zaman olmuştur."[41] Şam'da, Bağdat'tan gelen ulaklarla da buluşmuştu. Bağdat'taki halife, daha önceki bir kargaşada Suriye'ye kaçmış olan halefi İzzeddin Akböri için Eyyubi'nin araya girmesini kabul etmişti. Ancak olaylar durulmamış ve "her daim can alan veya canı alınan bir soydan olan" halifenin veziri Adudüddin 21 Nisan'da Haşhaşiler tarafından öldürülmüştü. Akböri göründüğü kadarıyla iyi ilişkilerine güveniyordu, bu yüzden de Bağdat'a geri dönmek üzere yola çıkmıştı ama sonrasında vezirin öldürülmesiyle ilgili haberleri alınca geri döndü. Bu olay, Eyyubi için hayal kırıklıklarıyla dolu bir dönemde yeni bir darbe anlamına gelmiş olmalıydı. Bunun nedeni de, el-Fâdıl'ın ifade ettiği gibi "Akböri'nin göstermelik sertliğine özünde mantıklı bir adam olduğu için katlanmamıştı yalnızca",[42] aynı zamanda halifenin sarayında etkili bir konuma gelmesini istediği için de ona yakınlık göstermişti. Gerçi bu durumu telafi edercesine, Adudüddin'in yerine vezir olarak Eyyubi'yle arası iyi olan Zâhireddin ibn el-Attar geçti.

İmâdeddin'e göre, halifenin mektubu Eyyubi'ye para ve emrinde kullanabileceği adam da göndermeyi teklif ediyordu.[43] Eyyubi'nin verdiği yanıtlar bu teklifin, Frenklere karşı bir sefer yapılması talebine bağlı olduğu görüntüsünü uyandırmaktadır, ancak Eyyubi muhtemel bir tembellik suçlamasına karşı kendini savunmak için de hızla pozisyonunu almıştır. Adudüddin'in ölüm haberi Şam'a

40. 25757.70. Gibb ("The Arabic Sources for the Life of Saladin"61) İbn el-Esîr'e "dikkatsizlik... veya kasıtlı hata" dediği saptamasından dolayı eleştiri getirir, bu saptamda İbn el-Esîr Frenklerin Hama saldırısının (bkz s.126) Eyyubi'nin mağlubiyetinden kaynaklandığını söylemiştir. Gerçi İbn el-Esîr'in, Gibb'in düşündüğü gibi Bark'ı izlemediği öne sürülebilir, bunun yerine Eyyubi tarafından dile getirilen ve Frenklerin bu aşamada Hama'ya geri dönmekte olduğunu söyleyen bir raporu (Münih 7) takip ediyor olabilirdi. Münih elyazmasının yaprakları burada maalesef düzensiz hâldedir, ancak göründüğü kadarıyla Eyyubi bu ikinci tehdit söylentisini, reaksiyonunun hızına gerekçe olması için kullanmıştır.

41. Bundari 270.

42. Bundari 280.

43. Bundari 282.

ulaşmadan önce Eyyubi halifeye yazdığı mektupta, Suriye'deki kıtlığın, büyük bir ordu toplamasına veya hatta orada halihazırda varolan birlikleri bile bir araya getirmesine engel olacak ölçüde olduğunu belirtmişti.[44]Kuraklıkla geçen yılların Suriye'de işleri kontrolden çıkardığını söylediği bir başka mektupta da bu konuyu daha da detaylandırdı; burada hiçbir ordu toplanamazdı, çünkü halk için son bir yıkıcı darbe olurdu bu; diğer yandan savunmasını güçlendirmişti ve artık ülke için endişe etmesine gerek kalmamıştı; Mısır filosuna Frenk üslerine saldırma emri vermişti ve Allah'ın izniyle baharda kuraklığın sona ermesi hâlinde Kudüs'ün alınması kısmet olacaktı.[45]

Mekke'ye hac ziyareti yapmayı planlayan el-Fâdıl Mısır'da el-Adil'le birlikte bırakılmıştı ve onunla Suriye'deki temsilciler arasında sürekli haber, söylenti ve fikir alışverişi gerçekleşiyordu. İmâdeddin tarafından aktarılan bir dizi mektuptan ilkinde, Eyyubi'nin Şam'a yürüyüşünün ardından gerçekleşmiş olduğunu söyleyebileceğimiz Frenklerin Sedr saldırısından bahsedilir; savaştan firar edenlerin bildirimlerine göre, Frenkler Eyyubi'nin Fakus'taki eski karargâhına bile saldırmayı düşünmüştü, ancak sayıca eksik oldukları için bu fikirden vazgeçmişlerdi; göründüğü kadarıyla Mısır'da zayıflık kokusu almışlardı ve tekrar saldırmayı planladıkları söyleniyordu; Menbic'ten gelen bir mektup muhtemelen Eyyubi'ye karşı Halep ve Musul'da hoşnutsuzluk olduğunu belirtiyordu;[46] el-Fâdıl da şöyle yazmıştır: "Menbic Beyi'nin Halep ve Musul hakkında bildirdiği durum yalnızca varsayım veya söylentiden ibaret... Günlerini zevke dalarak geçiriyorlar ve Eyyubi tarafından düşmanlarından korunuyorlar."[47] Hem Eyyubi hem de el-Fâdıl, Halep ve Musul'un artık saldırgan olmadığı ve 1176 yılında yapılan anlaşmanın durumu stabil hâle getirdiği konusunda hemfikirdi. Eyyubi de bir başka mektubunda, Haleplilerin, kendisinin adı verilmemiş bir destekçisine karşı eylemde bulunduğu haberinden bahsetmiştir. Anlaşmayı ihlal etmeyeceklerini düşündüğünü söyleyerek bunu göz ardı etmiştir; "Allah'a şükürler olsun elimiz güçlü."[48] Bu durumda Kudüs'ün alınmasına dair kullanmış olduğu ifadenin ciddiye

44. *Bark* 3.46B.
45. *Bark* 3.42A.
46. *Bark* 38B.
47. Bundari 274.
48. Münih 7.

alınması gerektiğini söyleyebiliriz, çünkü göründüğü kadarıyla Eyyubi'ye göre el-Salih ve Seyfeddin Gazi 1179 yılında Kıyı'ya yapılacak herhangi bir saldırıya karşı engel durumunda olmayacaklardı. Diğer yandan bu konuya odaklanmadan önce çözülmesi gereken başka problemler vardı.

İmâdeddin Suriye'deki hükümetin dağınıklığına dair bir tablo çizmişti; bu da, Eyyubi'nin bir mektubunda göründüğü kadarıyla Turan Şah'ın idaresi için yapmış olduğu saptamaları destekler nitelikteydi: "Küçük hatalar göz ardı edilebilir, önemsiz konular için sessiz kalınabilir ama bütün ülkenin yenip bitirildiği bir durumda... bu durum İslam'ın temellerini sarsıyor."[49] İmâdüddin şimdiki mektubunda durumu daha incelikli olarak ortaya koyuyordu; Turan Şah'ın iktidarı kullanış şeklinden, el-Salih'e karşı uyguladığı güvenilir ve müşfik yaklaşımdan bahsetti, Eyyubi döndüğünde Turan Şah'ın, "zevklerinin devamıyla sınırlı kalmış olacağını ve otoritesinin sona ereceğini" ekliyordu.[50] Mantıksız diyemeyeceğimiz şekilde, Turan Şah kendine ait bir şehir istiyordu ve Eyyubi'nin Suriye'deki ilk başarısından beri Eyyubi devletine yeni bir şey eklenmemişken yapacağı seçimler mevcut düzenlemeleri altüst edecek şekildeydi. Neticesinde, çocukken büyüdüğü yer olan Baalbek'i istedi. Şehir, kıdemli bir Nurid emir olmasının yanı sıra Nureddin'in ölümünden sonra Eyyubi'yi Suriye'ye davet eden ilk kişi olan İbn el-Mukaddem'in idaresindeydi. Turan Şah'ın amacı Eyyubi gelmeden önce de açıkça biliniyordu ve İmâdeddin, İbn el-Mukaddem'in Şam'a her zamanki rutinini bozup saygılarını sunmaya gelmediğini belirtmiştir, çünkü "gelmesi hâlinde geri dönmesinin zor olacağını biliyordu".[51] Açıkça ve gizlice haberciler gönderildi ve İbn el-Mukaddem'e daha büyük bir ikta teklif edildi, ancak o Baalbek'ten ayrılmayı reddetti. Eyyubi göründüğü kadarıyla Turan Şah'a istediğini vermesi gerektiğini düşünüyordu, ancak destekçilerine karşı kötü muamele uygulayıp şöhretini riske atmak da istemiyordu. İmâdeddin'e göre bir süre sonra Turan Şah'a Baalbek'e yürüme izni verildi, ancak buna dair başka bir anlatıma rastlanmamaktadır ve Turan Şah yürüyüşünü gerçekleştirdiyse bile başarısız olmuştur.

Bu durum Eyyubi için en önemli sorun olsa da kesinlikle yegâne problemi değildi. El-Fâdıl bu noktada Turan Şah'ın borçlarından ve

49. Münih 29.
50. Bundari 320.
51. *Bark* 62B.

ağır masraflarından bahsetmiş ve Eyyubi'ye onun bu eliaçıklığının hesabını kendisinden sormamasını söylemiştir.[52] Başka memnuniyetsizlik sebeplerinden de bahseder; Suriye yüksek fiyatlardan muzdariptir; Mısır'da Eyyubi İslam'a aykırı eylemlerin açıkça gerçekleştirilmemesi gerektiğine dair emir vermiştir;[53] el-Adil bu mesajı ve gereğini görevlilerinden birine ilettiğinde bu görevli "malum semtleri" işaret ederek şunu söylemiştir: "Ağaç düzgün olsaydı gölgesi eğri olmazdı"; el-Adil kendisi de bu işin bir parçası olmakla suçlanıyordu, bunun anlamı da şuydu ki, devlet yine genelevlerden vergi alacak kadar kaynak yetersizliği içinde addediliyordu. Diğer yandan dışişleri konuları daha iyimser bir açıdan görülüyordu. El-Fâdıl Eyyubi'nin elçisinin, Musullular tarafından iyi karşılanmış olması faktörü üzerine yorum yapmaktadır, Musullular İslam'ın düşmanlarına karşı yardım etme teklifi yapmışlardır; Haşhaşiler barış umutlarını söndürmektedir ve Nubya Kralı'nın havlamaları bir taş atmaya bile değecek kadar değildir. Akrabalık ilişkileriyle ilgili bir not da düşen el-Fâdıl, babasıyla birlikte Suriye'ye gitmiş olan Eyyubi'nin oğlu Osman'ın hastalığına üzüldüğünü söyler ve Eyyubi'yi Şam'da meyve veya ithal et yememesi için uyarır. Diğer sular içilir ama Şam'ın suyu yenir, diye ekler.[54]

Eyyubi bu aşamada Frenk akınlarına karşı koruma sağlamak üzere Faruk Şah'ı Havran'a göndermiş, kendisi de Humus'a hareket edip Asi Nehri kıyısında kamp kurmuştur. Suriye'deki kıtlık ve çözülememiş Baalbek problemi, Faruk Şah'ın sınırlarını korumanın ötesinde bir şey yapabilecek pozisyonda olmadığını gösteriyordu ve el-Fâdıl Eyyubi'yi Cihat'ı ilerletemediği için teselli etmek durumunda kalarak şunu yazdı: "Allah iş yapanın işini bitirip bitirmediğini değil, niyetini sorgular."[55] Frenk cephesinde ciddi bir askerî etkinlik yoktu ama bir grup Frenk "ve onlara katılmış imansız kurtlar"[56] –Doğu Hıristiyanlarına yapılmış bir referans– Hama çevresinde yağma yapıyordu; İmâdeddin'e göre Hama'daki düzenli ordu garnizonu 100 kişiden daha azına sahipti. Yağmacılar nihayetinde alt edildi ve esirler Eyyubi'ye getirildi; Eyyubi onların "dindar adamlarca" öldürülmelerini emretti. İmâdeddin çağrıldı ve "başkası

52. Bundari 298.
53. Bundari 301.
54. Bundari 299.
55. Alıntı A.S. Ra. 2.2
56. Bundari 307.

tarafından yapılamayacak önemli bir iş için" çağrıldığını düşündü. Öldürmesi için seçildiği kişi çocuk denecek yaştaydı, İmâdeddin bu çocuğu köle olarak alma izni istedi. Eyyubi de bunun üzerine Frenklerin elindeki Müslüman bir esirle takas yapmaya karar verdi ve İmâdeddin'e Mısır filosu tarafından ele geçirilmiş esirlerden birini alabileceğini söyledi. İmâdeddin bu mağdura merhamet gösterdiği için kendini övmeye hazır değildi, ancak şunu yazdı: "İnsanlar başkalarına güldükleri gibi bana gülmesinler, diye bu işten vazgeçtim."[57] Esirlerin asker olmayan kişilerce eğlence için öldürüldüğü bu infaz biçimini Eyyubi icat etmemişti[58] ("homo hominem non iratus, non timens, tantum spectaturus occidit") ama bu uygulama herkesçe onaylanmıyordu; el-Fâdıl şöyle yazmıştır: "Elleri bağlı bir esiri öldürmek... iğrenç bir iş. İnsan ruhu doğası itibarıyla bunu iğrenç bulmaya meyilli olmalı."[59]

El-Fâdıl, Ağustos ayında yazdığı mektupta Baalbek sorununa ne barışçıl ne de askerî bir çözüm bulunabildiğini söylüyordu[60] ve Eyyubi de hâlâ kararlı bir adım atmış değildi, Asi Nehri kıyısındaki kampında kalmaya devam ediyordu. Sonrasında, İmâdeddin'in ifadelerine göre, sonbaharda rüzgârlar yaprakları savururken, emirler kamptan ayrılmak istediler ve Eyyubi'ye şöyle söylediler: "Eğer İbn el-Mukaddem konusunu görmezden gelirsek, Frenklerin açgözlülüğü bize karşı tekrar uyanabilir ve gizli kalan şeytanlık açığa çıkabilir... Dinî inancı güçlüdür... ve bizi belki de uzun bir meselenin içine itmeyecektir."[61] Aslına bakılırsa Eyyubi ilkbaharda Suriye'ye geldiğinden beri hiçbir şey başarmamıştı ve otoritesine karşı çıkılmasına izin vermesi hâlinde destek toplaması daha da güçleşecekti. Humus'tan ayrılmadan önce halifenin vezirine yazdığı mektupta İbn el-Mukaddem'in "cahil serserilerden" oluşan bir güç toplamış olduğunu ve kendisinin de oradaki mülklerle mahsulleri Frenklerden korumak için bölgeye birliklerini göndermek zorunda kaldığını söylemişti.[62] Sonrasında adamlarını Bekaa'dan aşağıya gönderdi ve İmâdeddin'in anlatımına göre "İbn el-Mukaddem'i onca yaşına rağmen bir bebek gibi pohpohladı", ancak bu yaklaşım da herhangi bir sonuç getirmediğinden Baalbek yakınlarında

57. Bundari 309.
58. Ayrıca bkz İ.A. 11.378.
59. 7307.65.
60. Münih 101.
61. Bundari 309.
62. *Bark* 105A.

Rasülayn'da kamp kurdu. Ciddi bir çarpışma olmuyordu ve Eyyubi de her sabah avlanmaya çıktı. Kar yağdı ve kuşatmacılar "münzevi hücrelerindeymişçesine"[63] ocakların etrafında toplanmak zorunda kaldı. Kuşatma esnasında Eyyubi Bağdat'a bir mektup daha yazarak İbn el-Mukaddem'in Frenklerle iletişim içinde olduğundan şüphelenildiğini söyledi; kendisi ise, istese, Baalbek'i askerî güçle alabilir ve el-Mukaddem'i ibretlik hâle getirebilirdi ama İbn el-Mukaddem ahmakça hareket ederken kendisi ılımlı davranıyordu.[64]

1179 yılı Ocak ayının başında Eyyubi Şam'a geri döndü, ancak Baalbek'te Tuğrul el-Candar komutasında bir kuşatma birliği bıraktı. Mart ayında, o sırada Hicaz'ın karşı kıyısında Ayzab'da (harita 5) olan el-Fâdıl İmâddeddin'e yazdığı mektupta hâlâ "yola gelmez Baalbek meselesinden" bahsediyordu; bu olayın Cihat yolunda Eyyubi'nin dikkatini dağıtmayacağını veya Frenklere fırsat doğurmayacağını umuyordu ve Eyyubi'nin, İbn el-Mukaddem'in itaatsizliğini görmezden gelmek zorunda kalacağının altını çiziyordu.[65] Aslında el-Mukaddem çaresiz bir durumdaydı. Eyyubi artık kararını değiştirebilecek seçeneklere sahip değildi ve güç kullanmasa bile, eninde sonunda Baalbek garnizonunu açlıktan yıldıracaktı. Sonuç olarak bahar aylarına denk gelen bir dönemde İbn el-Mukaddem bir takasa razı oldu ve Barın toprakları ve kalesine ilaveten Kefr Tab kenti ile Maarrtün Numan topraklarındaki köylerle mülkler karşılığında (harita 8) Baalbek'i teslim etti.

Bu anlaşmanın cömertliği bir uzlaşmayı da beraberinde getirdi ve İbn el-Mukaddem hayatının geri kalanı boyunca Eyyubi'ye sadık kaldı. Ama hasar başka bir noktadan geldi. Eyyubi'nin başına gelen aksilikler silsilesi ve zayıflıklarının açıkça görülmesi düşmanlarını cesaretlendiriyordu; ayrıca Halep ve Musul ile ilişkileri açısından kendisinin ve el-Fâdıl'ın ifade ettikleri özgüven de kayboldu. Eyyubi, Baalbek'ten Bağdat'a yazdığı mektupta bu şehirlerin liderlerini bir kez daha din yolundan ayrılmakla ve Haşhaşilerle Frenklere yaklaşmakla suçladı.[66] Frenkler ise onun bu meşgul hâlinden faydalanmışlardı ve Ekim ayında Baldwin, "ülkenin bütün gücüyle"[67] Beytülahzan Kalesi'nin yapımının başladığı Ürdün'e geçmişti. Kale,

63. Bundari 310.
64. *Bark* 103B.
65. Musul 76.
66. *Bark* 103B.
67. Surlu Vilyam 1050.

Şam'a giden anayollardan birindeki Cisr Banat Yakub'da (Yakub'un Kızları Köprüsü) yer alan geçidi kontrol ediyordu, bunun yanı sıra Hula havzasının güney ucunu bloke eden alçak tepeler boyunca uzanan Ürdün yolunun başındaydı (harita 2). Bölge çok güçlü değildi, ancak göz ardı edilemeyecek ölçüde stratejik önemi vardı; Eyyubi, bölge üzerindeki amaçlarını sonlandırmaları için Frenklere 100.000 dinar önerdi ama istediği yanıtı alamadı. İmâdeddin'in ifadelerine göre Eyyubi'ye şu uyarıda bulunulmuştu: "Frenkler bu kaleyi güçlendirdiğinde İslam sınırı zayıflamış olacaktı... çünkü kaleyle Şam arasındaki mesafe [yalnızca] bir günlük yolculuk mesafesiydi. O da şöyle dedi: 'Kaleyi bitirdiklerinde oraya gidip onu yıkacağız.' İnancının gücü sayesinde sabırlıydı."[68] Bu karar, İbn el-Mukaddem'le yaşadığı sorunların kendisine dayattığı bir seçim olabilirdi, ancak belki de, problemlerini göz önünde bulundurduğunda bir kuşatmanın daha iyi olacağını düşünmüştü, çünkü kuşatmada başarısız olsa bile bir denemeden fazlasını kaybetmiş olmayacaktı ama Baldwin'e karşı açık alanda bir savaşa daha girip ikinci bir yenilgi alması felaket olurdu.

68. Bundari; mesafe 80 km'nin üzerindedir.

10
Konsolidasyon ve Genişleme

Baalbek'in el değiştirişi, Eyyubi iktidarının yavaş ve mutsuz döneminin bitişini işaret eder. Artık popüler destek dalgasını ardına almış yenilmez general ve idareci değildi. El-Fâdıl'ın hac dolayısıyla yokluğundan, iç idare ve dış politika açısından durgun bir dönem geçirildiği anlamı çıkarılabilir. Halep ve Musul, 1176 yılının barış anlaşmasının koşullarına uymaya devam ettiği sürece Eyyubi kuzeye veya güneye doğru hoş görülebilir bir genişleme gerçekleştiremezdi ve bunun bir sonucu olarak seçenekleri Ayyadiye'delıyordu.

Kişisel olarak, fırsat oluşması hâlinde hanedanını büyütme hazırlıklarına devam etmek konusunda ısrarcıydı. İmâdeddin'e verdiği bilgiye göre, 1174 yılında Mısır'dan ayrılmadan önce beş erkek çocuk sahibi olmuştu.[1] Kalkaşandi tarafından korunmuş olan bir mektup Mayıs 1178'de doğmuş olan Davud'u on ikinci oğlu olarak aktarır,[2] İmâdeddin'in listesinde ise Davud yedincidir. Bu çocuklardan Mesut Eylül/Ekim 1175'te, Eyyubi'nin Halep'te seferini tamamlamasından dokuz ay sonra doğmuştu ve Ekim 1176'da doğmuş olan Yakub'un annesi, Eyyubi'ye Suriye dönüşü eşlik etmiş olmalıydı. 1176 yılı Eylül ayında evlenmiş olduğu Nureddin'in dul eşi İsmedüddin Hatun'a yapılan referanslar haricinde Eyyubi'ye çocuk vermiş eşleri veya köle kadınlar hakkında neredeyse hiçbir detay yoktur, ancak bazılarının Eyyubi'yle en azından yıllarca kaldığı bilinmektedir. 1170 yılında doğmuş olan en büyük oğlu el-Efdâl'ın annesi, Hicri takvimle 573 yılında (1177/78) bir başka erkek daha

1. *Bark* 48B
2. Q. 7.90.

dünyaya getirmiştir. 1172 yılında doğan Osman'ın annesi Şemsa[3] Yakub'u Ekim 1176'da doğurmuştur; Gazi ve Davud 1173 ve 1178 yıllarında aynı anneden dünyaya gelmişlerdir ve 1174 yılında doğmuş olan İshak'ın annesi Temmuz 1182'de bir erkek çocuk daha dünyaya getirmiştir.

El-Adil ve Takıyeddin de ailelerini genişletiyordu ve çağdaşları, Eyyubilere İslam'ın savunucuları olarak ayrıcalıklı bir konum vermeye niyetli olmasa da, en azından *asabiyye* temeline dayanan destekler artmış oluyordu.

Gerçi Eyyubi'nin Suriye'deki pozisyonu için hâlâ en iyi gerekçe Din Savaşlarıydı ve 1179 yılı baharında yeni sefer sezonunun başlamasıyla birlikte Eyyubi'nin istihbarat servisi kendisine Frenklerin yeni bir akın planladığını söyledi.[4] Şam sınırını savunmak için 1.000 adamdan azına sahip olan Faruk Şah'a saldırıyı gözlemlemesini, çarpışmaya girmekten kaçınarak tepelerdeki işaret fişeklerini yakmasını emretti; işareti almasıyla birlikte kendisi ordusuyla yürüyüşe geçecekti. Frenklerse herhangi bir dirençle karşılaşmayı beklemiyordu. Golan tepelerinin doğusundaki çayırlık alanlarda korumasız sürülerin olduğu söylenmişti kendilerine ve avlarının kaçmasını istemedikleri için de sabah sürpriz bir saldırı başlatmak amacıyla tepeleri gece tırmandılar. Faruk Şah onları bekliyordu, ancak belli ki karanlıkta ilerleyeceklerini düşünmemişti ve öncü birliği geri çekilmeye fırsat bulamadan kendini çatışmanın içinde buldu. Diğer yandan Frenkler bulundukları pozisyonun ciddiyetinden haberdar değildi ve bir kısmı yağma için ayrılırken akını yöneten Baldwin, muhtemelen Faruk Şah'ın öncü birliğinin peşinde fazlasıyla aceleyle ilerledi. Faruk Şah, kuvvetlerini Kuneytra'nın 19 km kadar güneydoğusundaki Tel el-Hara'da (harita 2) toplamıştı ve kuvvetlerinin boyutu kayalarla dolu coğrafya ve hatta el-Hara yıkıntılarıyla gizlenmiş durumdaydı. Faruk Şah'ın Türk memlukleri Kral'ın taburunu hedef aldılar, atlarını öldürüp büyük bir hasara neden oldular. Frenk güçleri darmadağın edildi ve güvercinle haberdar edilen Eyyubi zafer haberiyle karşılaştı. Frenkler yaralılarını geri taşımışlardı ve İmâdeddin'e göre, "Frenkleri kendi topraklarında görmüş olan biri gelip durumlarını anlatıp" tüm şövalyelerinin yaralandığını bildirene kadar Müslümanlar başarılarının boyutunu

3. İsmi için, ayrıca bkz. *Khitat* 2.462.
4. Bundari 317.

anlamış değildi.[5] Verdikleri kayıplar arasında Baldwin'i korumaya çalışırken yaralanmış olan ve Hunin Kalesi'ne taşındıktan sonra ölen Güvenlik Sorumlusu Toronlu Humprey de vardı.

Kendisine hediye edilen bu havadan zaferle birlikte Eyyubi daha fazla birlik toplamaya karar verdi. Bir miktar yağmur düşmüş olmasına rağmen Suriye hâlâ büyük bir güce tedarik sağlayabilecek durumda değildi ve el-Adil'den Turan Şah karşılığında istediği 1.500 atla yetinmek durumundaydı. El-Adil'e yazdığı mektupta Turan Şah'ı geri gönderme nedeninin ilk olarak "böylesi bir yılda Suriye üzerindeki yükü hafifletmek" ve ikinci olarak da Sicilya filosunu saldırıdan caydırmak olduğunu söyledi, ayrıca el-Adil de daha fazla hareket özgürlüğüne sahip olacaktı.[6] İmâdeddin'e göre Turan Şah kendisine "Mısır'da vaat edilmiş olan ek hibelerle" gitmeye teşvik edilmişti ve bu ifade, Turan Şah'ın Kahire'de bulunuşu da göz önünde bulundurulduğunda, İskenderiye iktasının o sırada hâlâ pazarlık konusu olduğu düşüncesini uyandırmaktadır ki İskenderiye nihayetinde kendisine verilmiştir. Baalbek'teki görevi, kentin yarattığı sıkıntılar ne kadar uzunsa bir o kadar kısa olmuştu. Temsilcilerini bıraktı ama muhtemelen İskenderiye pazarlığının bir parçası olarak yılın sonunda kenti Faruk Şah'a kaptırdı. 3 Mayıs'ta Şam'dan ayrıldı, beraberinde her zamanki tüccarlar ve siviller vardı; 7 Mayıs'ta Busra kentini geride bıraktı, Mısır'dan gelen birliklerle Eilat'ta veya yakınlarında buluşacağı düşünülüyordu. El-Wahrani'nin kaleme aldığı ifadelere göre Mısır'a varışını "soytarı ve maskaralara" 170.000 dinar dağıtarak kutladı; "para havuzunda yüzüyormuş gibiydi."[7]

Eyyubi ise hâlâ Suriye sınırıyla ilgileniyordu. Takıyeddin Hama'ya gönderildi ve burada İbn el-Mukaddem ve el-Meştub'la takviye edildi, bu esnada Nasreddin Muhammed de Humus'un idaresini elinde tutuyordu. "İnlerinde bekleyecekler",[8] saldırıları püskürtmeye hazır olacaklar ve ayrıca daha fazla adam toplayacaklardı. Türkmenlerle Bedeviler arasında bir otlak tartışması olmuştu, neticesinde bir grup Türkmen uzaklaştırılmıştı.[9] Potansiyel asker olarak düşünüldükleri için uzlaşma sağlamak adına haberciler gönderildi ve geri dönmeye ikna edilmeye çalışıldılar.

5. *Bark* 118B.
6. Bundari 321; Bark 121B.
7. Wahrani 187.
8. Bundari 323.
9. *Bark* 122A.

Eyyubi kendi pozisyonunu daha kuzeye taşımayı da istiyordu. Artuklulardan Hasankeyfli Nureddin Muhammed'le Kılıçarslan arasında anlaşmazlık vardı ve bu dönemde yazılmış bir mektupta Eyyubi, Diyarbakır Beylerinin Kılıçarslan'dan korktuğunu ve koruma istemek için Şam'a haberci gönderdiklerini öne sürmüştür. Aynı mektupta Kılıçarslan'ın gönderdiği bir elçinin bağlılık ve dostluk mesajı getirdiğinden bahseder ve şunu tekrar ederek bitirir: "Tüm çabalarımız herkesi Cihat'a yönlendirmek yönünde."[10]

Kılıçarslan'ın o sıradaki amacı, Nureddin'in 1173 yılı seferi sırasında kendisinden almış olduğu yerleri geri almaktı ve el-Salih'in de kendisine Araban'ı (Raban) geri vermeyi istediğini öne sürüyordu. Bu, Eyyubi için tatsız bir argümandı. Araban üzerindeki hakkı, İbn el-Mukaddem'in temsilcileri tarafından sürdürülüyordu ve bu hakkın hukuki bir temeli yoktu, Kılıçarslan'ın iddiasını çürütmek adına da kayıt altına alınmış bir girişim görülmemektedir. Ve mesele güç kullanımıyla çözülecekti. Kılıçarslan birliklerini gönderdi ve Eyyubi de buna karşılık Takıyeddin komutasında bir destek birliği yolladı. Eyyubi bu hareketini, topraklarının Kılıçarslan tarafından yağmalandığını, Kılıçarslan'ın Bizanslılarla ateşkes yaptığını ve Frenklere hediyeler verdiğini iddia ederek gerekçelendirmeye çalıştı; ifadesine göre onun asıl endişesi yöre halkının durumuydu ve Takıyeddin'i "mecburiyetten" göndermişti.[11] Gerekçesi ne olursa olsun hareket başarılı oldu. Takıyeddin'in 800 ila 1.000 atlı olarak bildirilen kuvveti, Kılıçarslan'ın 3.000, 20.000 veya Eyyubi'nin Musul'a yazdığı bir mektupta 30.000 olarak sayıca çeşitli şekillerde aktarılan ordusunu şaşırtmış ve bozguna uğratmıştı.[12] Bu savaş, Kılıçarslan'ın, Eyyubi'yi hiçe sayarak güneye doğru genişleme hevesinden vazgeçmesine neden olması itibarıyla belirleyici oldu ve bu andan itibaren saldırı sırası Eyyubi'deydi.

Gerçi Eyyubi o sırada Frenklerle meşguldü. Beytülahzan Kalesi'ne iki keşif turu yapmıştı. Bunlardan ilkinde kaleyi halifenin bir elçisine göstermişti; elçi Bağdat'a Nisan ayında döndü. İkinci gidişi ise 16 Mayıs'ta oldu, bölgede beş gün kaldı. Bu gidişinde bazı deneme saldırıları gerçekleştirdi ve Surlu Vilyam'a göre ordusu dehşet içinde kaldı, çünkü önemli emirlerden biri okla öldürüldü.[13]

10. Alıntı Bundari 323.
11. *Bark* 137B.
12. Ayrıca *Bark* 137B; Bundari 332; A.S. Ra 2.9.
13. Surlu Vilyam 1053.

İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi kalenin "alınmasının kolay olduğunu" düşünüyordu, ancak Mısır'dan takviye birlikleri gelene kadar bir kuşatma başlatmak istemedi.[14] Sonrasında Hermon'un doğusundaki çayırlara doğru hareket etti ve buradaki çayırları tükettikten sonra dağın etrafından dolaştı ve Baniyas tarafından Ürdün Nehri'nin kollarına doğru indi.

Suriye'de kışın ekilen buğday ve arpa Mayıs ayında biçilir ve Bedevilerin doğu çöllerinden gelip kendi tahıllarını topladıkları dönem bu dönemdir. O seneki gelişleri ise bir yandan onlarla zıtlaşmak istemeyen bir yandan da Suriye mahsullerinin tüketildiğini görmek istemeyen Eyyubi için problem teşkil ediyordu. Bedevileri Sidon ve Beyrut topraklarını yağmalamaya göndererek bu güçlüğü çözmeye çalıştı, ancak İmâdeddin'e göre bu yaklaşım bütünüyle başarılı olmadı, çünkü destek almayan Bedevi yağmacılar Frenk topraklarında yeterince ilerleyemiyordu. Eyyubi'nin daha sonra topladığı konseyde şu sözleri sarf ettiği söylenir:

> "Tahıl fiyatlarının yüksekliğini, tedariğin yetersizliğini, Bedevilerin ortaya çıkışını ve çayırların yok oluşunu biliyorsunuz. Düşmanın, hemen yanı başımızdaki mahsullerini de aldık ve bunun neticesinde yiyecek bulmak için birliklerimizi göndermekten başka yapacak bir şey kalmadı."[15]

Bu ifadeler Surlu Vilyam'ın anlatımıyla da örtüşür; tek fark, Vilyam, Baniyas ve Dan Nehirleri arasındaki kampına yerleşmeden önce Sidon topraklarına Eyyubi'nin kendisinin akın etmiş olduğunu söylemektedir.[16] Eyyubi'nin Sidon'a akın etmiş olduğu, el-Fâdıl tarafından yazılmış tarihsiz bir mektupla da doğrulanabilir. El-Fâdıl bu mektupta Eyyubi'yi kenti almamakla eleştirmiş ve "kendisini yoldaşı Müslümanlarla savaşarak meşgul etmesinin anlamsız olduğunu" (muhtemelen Kılıçarslan'ı kastediyordu) eklemiştir.[17]

An itibarıyla Eyyubi'nin kendisini Müslümanlarla savaşarak meşgul etmeye zamanı yoktu, çünkü gerçekleştirdiği akınlar Frenkleri harekete geçirmişti. Baldwin, önemli bir güçle Tiberya'dan kuzeye doğru hareket etti ve sonrasında Cisr Banat Yakub'dan Hula havzasının başına doğru uzanan alçak yolu takip etmek yerine te-

14. *Bark* 125B.
15. Bundari 324.
16. Surlu Vilyam 1054.
17. Musul 75.

pelerden geçerek batıya ulaştı; Safed ve Tibnin üzerinden geçmişti ve batı sınırı sırtlarında Merc Uyun düzlüğüne bakan bir noktaya ulaştı. Surlu Vilyam'ın kaleme aldığı ifadelere göre bu bölgeden bakıldığında, aşağıdaki tüm alana hâkim, "Lübnan'ın köklerini" gören bir manzara vardı ve Frenkler düşmanın kamp ateşlerini ve hareketlerini görebiliyorlardı.[18] Ve gerçekten de Eyyubi'yi habersiz yakaladılar. Dağlar üzerinden dolaşmış olmaları, muhtemelen, güneyden yaklaşanları yakalamaya çalışan gözcülerin görüş alanının dışında kalmalarına neden olmuştu. Müslümanlar hareket etmek üzereydi. Etraftaki tedarik kaynakları azalıyordu ve bütün ordunun kuzeye, Bekaa'ya doğru ilerlemesine karar verilmişti. Frenklerin yukarı tepelerde kamp yaptığı 9/10 Haziran gecesi Faruk Şah son bir yağma için gönderildi. Baldwin daha iyi istihbarat almış olsa veya ne olduğunu fark etmek açısından daha tetikte olsa saldırısını Faruk Şah'ın yağma birliği veya Eyyubi'nin üssü üzerine yoğunlaştırabilirdi. O ise, Surlu Vilyam'ın anlatımına göre 10 Haziran Pazar sabahı adamlarını tepeden aşağıya piyadeleri için rahatsız edici ölçüde yüksek bir hızda indirdi ve "birkaç saatliğine durdular", ne yapmaları gerektiğine karar vermek istiyorlardı.

Bu esnada tehlike uyarısı hem Faruk Şah'a hem de Eyyubi'ye ulaşmıştı.[19] Frenklerin durma noktası olan Merc Uyun, Metullah Tepeleri'nin oluşturduğu yükseklik nedeniyle Eyyubi'nin Tel el-Kâdi'daki kamp yerinden görülemiyordu. Baniyas valisiyle birlikte kamptan çıkan Eyyubi karşılaştığı çobanlardan bir Frenk birliği gördüklerini duydu. İlk başta gözcülerinin bunu atlamış olabileceğine inanmadı ama haberler doğrulanınca Tel el-Kâdi'ya geri döndü, ağır yükünü güvenli Baniyas'a gönderdi ve adamlarını savaş düzenine geçirdi. Faruk Şah ise Litani Nehri'nin Frenk tarafındaydı; nehir bu nokta yakınlarında Beaufort Kalesi'nin yakınlarında, denize doğru keskin bir batı yönlü dönüş yapmadan önce güneye doğru akar. Faruk Şah, Eyyubi'ye yeniden katılmayı denemeye karar verdi ve Surlu Vilyam'a göre birliklerinin bir kısmı, yazın daha sığ olan nehri yeniden geçti ve Frenkler tarafından yok edildi. İmâdeddin, Müslümanların "Frenklerle yüzleşmediğini, yüklerini bıraktıklarını" yazmıştır ve bu erzaklar da sonrasında Frenk piyadeler tarafından yağma edilmiştir. Faruk Şah da, beraberindekilerden

18. Surlu Vilyam 1055.
19. İmâdeddin'in savaşa dair anlatımı için ayrıca bkz *Bark* 128A ve sonraki sayfalar; Bundari 326.

birinin ifadesine göre nehre 30'dan az adamla döndü ve karşı taraftaki bir tepede 600 atlı Frenk gördü. Durması hâlinde Frenklerin karşıya geçeceğini ve kendi birliğini yok edeceğini düşünerek bir avuç atlı askeriyle nehrin karşısına geçti. Bu durum göründüğü kadarıyla geride kalmaya devam eden adamlarını da yüreklendirdi ve nehrin karşısındaki Frenklerin olduğu yere geldiğinde tüm güçleri toplanmış hâldeydi. Bu anlatımda yük katarına ne olduğu hakkında bilgi yoktur; yük muhtemelen bu açık tehlikenin içine gönderilmemiştir ve İmâdeddin'in yükü bıraktıklarına dair ifadesi ya yük katarının daha önce (Frenklerin ne kadar yakında olduğu fark edilmeden önce) geri döndüğüne ya da Frenklerin yağmaladığı yükün Eyyubi'nin kampından Bekaa yolculuğu hazırlığı için gönderilen yük olduğuna işarettir.

İlk baştaki bu başarı Frenk gücünün birbirinden ayrılmasına neden oldu. Piyade, yolu kesilen yük katarını yağmalamasının ardından nehir kenarında kamp kurdu. Aralarında Tapınak Şövalyelerinin Üstadı ve Trabluslu Raymond'ın da olduğu bir grup –belki de Faruk Şah'ın gördüğü atlılar bunlardı– muhtemelen düşmanı daha iyi görebilmek için nehir kenarındaki bir tepeye çıktı, ancak şaşırtma avantajlarının da kalmadığı düşünüldüğünde konumlarının ciddiyetinden habersiz oldukları söylenebilir. Surlu Vilyam, savaşı halihazırda kazanmış olduklarını düşündüklerini ima etmektedir, bu da Eyyubi'nin birliklerinin sayısını bütünüyle yanlış hesapladıkları anlamına gelir. Ve neticesinde, bölünmüş bir orduyu yok edecek şekilde saldırı zamanlamasını ayarlayamamış olmalarının ötesinde şimdi kendilerini çok basit bir tuzağın içinde bulmuş hâldeydiler. Çünkü Faruk Şah onlara batıdan yaklaşırken, Eyyubi de güneydoğudan geliyordu. Direnişleri ise koordinasyonsuz ve etkisizdi. İki hücumdan sonra atlıları bir tepenin üstünde dağıldı ve çoğu öldürüldü veya esir düştü. Piyadeler dağıldı. Bazıları Litani'nin karşı kıyısına kaçtı ve ya Beaufort'a sığındı ya da Sidon'a doğru nehirden aşağı doğru indi. Trabluslu Raymond kaçmayı başardı, ancak Tapınak Şövalyeleri Üstadı, Tiberyalı Hugh ve Remleli Baldwin esir alınanlar arasındaydı. Müslümanlar, kralın kendisinin de savaş alanından hizmetkârlarından biri tarafından taşındığını duymuşlardı, gece bir yerde gizlenmişler, sonraki gün kaçmışlardı. İmâdeddin, Eyyubi'nin yanına oturup esirlerin isimlerini kayıt altına aldı. Şöyle yazmıştır: "Ben ve Eyyubi'nin görevlileri yirmi kadar kayıt yaptık ama aslında orada yetmişten fazla esir vardı."

Bunların yanı sıra düşük rütbeli olanlar sayılmadan bile 270 önemli esir daha bulunduğunu ilave etmektedir.

Taktik hatalarla dolu bir hücum stratejisi hevesi Frenkleri üst üste ikinci kez Eyyubi'ye zafer hediye eder duruma düşürmüştü. Bu mağlubiyet onları açık bir zayıflığa düşürdü, ancak Eyyubi bu avantajını kullanmaya niyetli görünmüyordu ve Beytülahzan'a yürümeden önce konumunu sağlamlaştırmak için neredeyse yetmiş gün bekledi. Takıyeddin Araban'ı kurtardıktan sonra şimdi ordusunu Nasır el-Muhammed'le birleştiriyordu; Nasreddin'in de kısa vadede Humus'u savunmasını gerektirecek bir Trablus tehdidi kalmamıştı. Eyyubi Bağdat'a yazdığı mektupta "ordusunun kuyruğunun uzadığını" söylüyordu; Türkmenlerle birlikte Bedevileri de orduya almıştı ve "karşılanabilenin üstündeki masraf boyutuna" rağmen onlara yiyecek, yem ve para tedarik ettiğini ifade etmişti.[20]

18 Ağustos'ta kampını sonlandırdı ve 24 Ağustos'ta Beytülahzan'da durdu. Yükü nedeniyle yavaşlamış olabilirdi veya belki de destek kuvvetleri bekliyordu, ancak Frenklerden haber gelmesini bekliyor olması da mümkündü. Baldwin'in Merc Uyun'daki kayıplarının bir bölümü, aralarında Champagne Kontu Henry'nin de bulunduğu Avrupa'dan gelen destekle telafi edilmişti. Eyyubi de Bağdat'a gönderdiği mektupta, kendisinin toplandığını duyan Frenklerin de yeniden toplandığını yazdı. Gerçekten de Baldwin Tiberya'ya hareket etmişti ve 25 Ağustos'ta, yani Beytülahzan'a ulaştıktan bir gün sonra Eyyubi ordusunu savaş nizamına geçirdi ve güneye, Tiberya'ya doğru yürüdü; Hula havzasının batı sınırını oluşturan yüksek tepeleri geçti, havzanın güney ucunda Safed Kalesi yer alıyordu. Bu gövde gösterisine Baldwin'den bir karşılık gelmedi ve Müslümanlar Safed topraklarını yağmaladı, meyve ağaçlarını parçaladı ve üzüm bağlarını yıktılar; bunların sapları kalkan yapımında veya lağım yollarında yakılmak üzere kullanılabiliyordu. 25 Ağustos'ta gün ortası saatleri itibarıyla Eyyubi Beytülahzan'a dönmüştü.

Kale, Ürdün Nehri'nin batı yakasına yakındı, nehir de bu noktada yaklaşık 24 metre genişliğindedir. Surlu Vilyam kalenin bulunduğu bölgeyi "orta yükseklikte" bir tepe olarak tanımlamıştır[21] ama aslında büyükçe bir tümsekten biraz fazlası durumundadır. Taberiye Gölü'ne dökülmeden önce yüksek bayırlar içinde yol alan

20. Topkapı 86.

21. Surlu Vilyam 1050. kalenin düşüşüne dair anlatım için bkz *Bark* 138B; Bundari 333; Topkapı 86.

Ürdün Nehri'ni çevreleyen yüksek zeminden daha aşağıda kalıyordu. Eyyubi burayı ya kısa sürede ve duraksamadan ele geçirmeyi deneyebilir ya da Baldwin'i ödülün Frenk ordusunun yok edilmesi olduğu bir başka sıcak çatışmaya zorlamak için uzun bir kuşatmaya girişebilirdi. Netice olarak, Merc Uyun'daki başarısına ve destek kuvvetlerinin gelmiş olmasına rağmen hızlı bir saldırıyı tercih etti. Kalenin arkasındaki yüksek zemin mancınıklar için uygun bir platform teşkil etmiş olsa da, İzzeddin Çavlı'nın önerisiyle bir deneme saldırısıyla başlanmasına karar verildi. Kalenin bulunduğu bayırın çevresi yaklaşık 800 metre olarak tahmin edilmiştir. Bayır zirvesinin bir kısmında kale yer alırken bir kısmında da surların altında kalan bir yerleşke vardı. İmâdeddin'in, eskimiş gömlekli "halktan genç bir adamı" Müslüman akıncılara önderlik ederken gördüğü yer bu yerleşke kısmıydı; Eyyubi'nin, ayak basabilmek için baltayla yer açmayı gerektirecek kadar dik dediği bayırdan çıkıyorlardı. Bu saldırı başarılı oldu ve tapınak garnizonu kalenin içine çekildi. Eyyubi, adamlarının durdukları yerde kalmaya devam etmeleri hâlinde garnizon tarafından düzenlenebilecek bir gece saldırısıyla gafil avlanabileceklerinden korkuyordu, ancak Frenkler savunmaya konsantre olmuştu ve Müslümanların kırıp girmeleri ihtimaline karşılık kapılarının ardında ateşler yakmışlardı. Bunun sonucu olarak da Eyyubi'nin lağımcıları, kale duvarlarını temelden çökertmek için yaptıkları çalışmada kesintisiz çalışabildiler. İlk aşamada bu girişim başarısız oldu ve çalışmanın tekrar başlatılması gerekti. Genişletilmiş olan lağımlar 28/29 Ağustos Çarşamba/Perşembe gecesi ateşe verildi ve Perşembe günü, İmâdeddin olan biteni izlerken –"uzun süredir umutla bekliyorduk"– kale duvarlarının bir kısmı çöktü. Garnizon, yarığın ardına yığılmış odunları ateşe verdi, ancak alevler kendilerine doğru savruldu ve Eyyubi'nin daha sonra yazdıklarına göre kale, ateş nehrinde yüzen bir gemiye döndü. Frenkler bunun üzerine barış istediler ama bu reddedildi ve Müslümanlar zor kullanarak kaleye girdi. Eyyubi kale garnizonunun toplam adam sayısını 1.500'ün üzerinde olarak bildirir, bunlardan 700'den fazlası esir alınmıştır. Bu esirleri kendisinin sorguladığı söylenir ve bunlar arasından Müslümanlıktan dönmüş olanların öldürülmesini emretmiştir; bu kişilerle birlikte Müslümanların haklı gerekçelerle sevmediği okçular da infaz edilmiştir. İmâdeddin, diğerlerinin çoğunun da Müslüman ordusundan "gönüllüler ve zorbalar" tarafından öldürüldüğünü eklemiştir; taş

kırma ve inşaat işlerinde kullanılan 100 kadar Müslüman esir de serbest bırakılmıştır.

Surlu Vilyam'a göre Beytülahzan yenilgisi "önceki mağlubiyetin üstüne yığılan daha büyük bir şaşkınlıktı", ayrıca şu alıntıyı yapmıştır: "Tanrı'nın yargıları engin bir deniz."[22] Askerî anlamda alınacak ders belliydi. Kaleler yalnızca sahra ordusu da olduğunda etkiliydi, bu ordu için bir saldırı üssü veya sığınak olarak kullanılabilirlerdi veya bu orduya zaman kazandırabilirlerdi, ordunun saldırıya uğraması hâlinde de kurtarıcı olabilirlerdi. Kendi başlarına ise, sağlamlaştırılmalarının etkisi sınırlıydı, özellikle de Müslümanların lağım kazma konusundaki becerileri düşünüldüğünde. Eyyubi, Latin Krallığını açık saha savaşları olmadan yok edemezdi, ancak Frenkler de meydan okumaları reddederek kendilerini uzun süre savunamazlardı ve son çare surlar değil, adamlardı.

Eyyubi kaleyi yıktı ve Bağdat'a yazdığı mektupta kalenin temel taşlarını kendi elleriyle çekip aldığını söyledi. Müslümanlar kale zemininin derinliğinden çok etkilenmişti; bu derinlik sayesinde kale hem garnizonun cesetlerini ve ölü hayvanlarını alabilmiş hem de toprak ve kireçle üzerinin örtülebilmesi için hâlâ yer kalmıştı. İmâdeddin'in Gog ve Magog'un surlarıyla kıyasladığı kale duvarlarının kalınlığı da etkileyiciydi.[23] Gerçi Eyubi tüm bunlara rağmen yıkım için sadece üç gün harcamış olduklarını öne sürüyordu; bu işin ardından Tiberya, Sur ve Beyrut kentlerinin topraklarını yağmalamaya çıkmışlardı. 13 Eylül'de Şam'a döndü ve sonrasında beklenmedik bir aksilikle karşılaştı. Ondan fazla emiri –ve muhtemelen aynı oranda askeri– İmâdeddin'in sıcak havadan ve Beytülahzan'daki cesetlerden kaynaklandığını düşündüğü bir hastalıktan hayatını kaybetti. Takıyeddin ve Nasreddin Muhammed de hasta düştüler ve her ikisi de iyileşmiş olsa da, kayıplar Eyyubi'nin herhangi bir savaşında kaydedilmiş olandan daha ciddi boyuttaydı.

Artık kış mevsiminin geliyor olması herhangi bir ciddi kara savaşı yapılması ihtimaline son verdi. Ebu Şâme'nin aktardığı bir mektuba göre Mısır filosu, sayısını altmış kalyon ve yirmi *taridas*'a çıkarmıştı ve filo, Akka limanına yaptığı bir Ekim saldırısıyla baskın sezonunu da kapatmıştı; bu saldırıda bir dizi Frenk gemisinin parçalandığı iddia edilmektedir.[24] Bu baskın, filonun o yılki ikinci

22. Surlu Vilyam 1059.
23. *Bark* 145B.
24. A.S. Ra. 2.11.

saldırısıydı, daha öncesinde Mayıs ayında harekâta çıkılmıştı ve 17 Haziran'da kayıt altına alınmış toplam 1.000 esirle dönülmüştü. El-Wahrani'nin ifadelerine göre 40 kalyondan oluşan bir Frenk gücü o sırada İskenderiye'ye yaklaşmış, ancak "kendilerine karşı duran gemilerin sayısını görünce geri dönmüşlerdi".[25] Gerçi bu başarılar dışında Mısır'da yaz mevsimi zor geçmişti. Nil'in seviyesi o kadar düşmüştü ki firavunun tahtı –veya Makrîzî'ye göre Yusuf'un mezarı–[26] kaplanmamıştı ve nehrin yükselmesi öylesine gecikmişti ki, "Sinalıların Kralı'nın, akışı Zenci topraklarına yönlendirmesinden" korkuluyordu. Geciken yükselme yüzünden fiyatlar yüksekti ve Ağustos/Eylül aylarında devlet tarafından yoksul yardımı şeklinde yapılan ödemeleri kesme girişiminde bulunuldu. Eyyubi bunu onaylamadı ve ilk baştaki ödeneğin dörtte üçü tekrar ödenmeye başlandı, ancak yetkili memur alıcıların bu parayı almak adına yasal hakkı olmadığı konusunda ısrar ediyordu ve daha fazla kesinti yapılması beklentisi vardı. Diğer yandan emir İzzeddin Musek oğullarının sünneti için düzenlediği törende 700 koyun kesmiş, el-Adil'in atının toynakları altına ipek kumaş sermişti. Eşi de bir o kadar şatafatlı bir başka ziyafet verdi ve yine Kasım ayında Eyyubi'nin oğullarından bir kısmının ve el-Adil'in oğullarının sünnetleri de "büyük bir ihtişamla" kutlandı. El-Adil'in kendisi de, muhtemelen Turan Şah'ın Kahire'ye gelişiyle birlikte biraz boş zaman kazanarak yaz aylarının büyük bölümünü doğu eyaletinde geçirmişti, buradan da Frenk topraklarına bir dizi Bedevi akını başlatılmıştı. Kardeşi Tuğtekin hastalanmıştı ve bunun üzerine yaşadığı üzüntüyle birlikte "Peygamberin sünnetini dinlemeye başladı ve Yüce Allah ona sağlık verip aklını bütünüyle geri kazandırana kadar her akşam evinde fıkıh âlimleriyle sohbetler gerçekleştirdi". Kasım ayında Turan Şah İskenderiye'ye gitti, ancak yoldayken 300 adamı firar etti ve Barca'ya kaçtı.[27]

Mısır'daki mali problemlerle ilgili anlatılanlara ek olarak Eyyubi'nin de, ordusunun masrafları ve Suriye mahsulü konusunda yaşanan önceki güçlükler açısından şikâyetleri vardı. Daha önce aktarıldığı üzere, halifeye Kudüs'e taarruz etme ümidinden bahsetmişti, ancak zaferlerine rağmen büyük bir sefer için ekonomik açıdan henüz yeterince güçlü olmadığı öne sürülebilir, bu durumda

25. Wahrani 187.
26. *Sulûk* 69.
27. Bu paragrafta verilen detaylar için ayrıca bkz Wahrani 182 ve sonraki sayfalar.

da Mısır'a dönmesi beklenebilirdi. Ancak yazdığı mektuplar şaşırtıcı şekilde ne Cihat'a ne de egemenlik sürdüğü yerlerdeki idari problemlere odaklanıyordu, bunun aksine Kılıçarslan'la olan husumetine yönelmişti. Bağdat'a yazdığı mektubunu Beytülahzan konusuyla sonlandırırken "İslam karargâhını bozmuş olan" Kılıçarslan'a saldırı düzenlemekten bahsediyordu; kötülükleri durdurulmalıydı, çünkü başka belalıları da tetikliyordu. Eyyubi halifeden Kılıçarslan'a emirler vermesini istedi; uymaması hâlinde kendisine karşı savaş başlatmayı haklı çıkaracak bir suç işlemiş olacaktı. Eyyubi açıklamalarına devam ederken, hem Kılıçarslan hem de Frenklerle baş edemeyeceğini ve bu yüzden de Musul ve Halep hakkında yaptığı daha önceki eleştirileriyle ters düşer şekilde elini rahatlatmak için Frenklerle ateşkes yapması gerektiğini söylüyordu.[28]

Bu ateşkese yapılan bir sonraki referansa, 1179 yılında hac ziyaretini tamamlamasının ardından Mekke'den Şam'a dönmüş olan el-Fâdıl'ın bir mektubunda rastlanır. El-Fâdıl Mart 1180'de ikinci bir hac seferine başladı, bu kez Kahire'ye geri dönmek amacındaydı ve yola çıkmadan önce Faruk Şah'a tarih atmadığı bir mektup yazdı. Bu mektup kısmen yaşadığı kişisel güçlüklerin bir listesi niteliğindeydi. Eyyubi ve Faruk Şah göründüğü kadarıyla Frenk sınırında kamptaydı ve Eyyubi Mısır'dan gelen birçok mektubu el-Fâdıl'a iletiyordu, bunların hepsi rica içerikliydi ama temsilcilerinden veya yakın arkadaşlarından gelen mektuplar değildi. El-Fâdıl, muhbirlerinin kendisinden felaketleri gizlediğinden şüpheleniyordu veya yazdıkları mektuplar kendisinin kötü haberleri öğrenmesini istemeyen kişilerce engelleniyor olabilirdi veya dikkatsiz ellere düşmüş ve kaybolmuş olabilirlerdi. Faruk Şah, el-Fâdıl'dan kendisini görmeye gelmesini istemişti, ancak el-Fâdıl yolların tehlikesi nedeniyle yola çıkmaya isteksizdi –"bu durum tüm yolları etkileyen bir durum ve tüm diller aynı bilgiyi veriyor"–; dahası, yoldaşlarının çoğu hastaydı ve evi hastaneye dönüşmüştü; yük hayvanları arpa taşımak için kullanılıyordu, çünkü fiyatlardan görüldüğü üzere bir sonraki sene çok büyük sıkıntılar olacaktı; 15 günde 200 dinar harcamıştı ve Mısır'daki evlerinden birini satmasına neden olabilecek borçlara girmekten çekiniyordu. Frenk ateşkesi de bu dertler listesine, şartlar üzerinde anlaşıldığını bildiğine dair kullandığı ifadelerle girer ve şundan korkmaktadır ki, eğer Şam'dan yola çıkarsa, kampa belki de herkes oradan ayrılırken ulaşabilecek ve güneye yapacağı

28. Topkapı 86.

yolculukta kendisine askerî bir birliğin eşlik etmesi ihtimalinden mahrum kalması ihtimali doğacaktır. Sonrasında kendi sıkıntılarını bir yana bırakıp siyasi durumdan bahsetmektedir: Şam'da, Halep ve Musul'daki hareketlenmeler hakkında sürekli birtakım söylentiler dolaşmaktadır, ancak kendisi oradaki muhtemel düşmanların hâlâ çok güçsüz ve sayıca Eyyubi'yi endişelendiremeyecek ölçüde az olduklarını düşünmektedir. Yukarı Mısır'ı yağmaladıkları söylenen Zencilerin toplandığına dair söylentileri de dikkate almıyordu, ancak ona göre Eyyubi'nin mali problemlerle ilgilenmek üzere Mısır'a geri dönmesi gerekiyordu ve bu yüzden de Frenklerle barış konusunda sonuca ulaşılmış olması kesinlikle bir avantajdı. Göründüğü kadarıyla Eyyubi'nin niçin Suriye'de kaldığını anlayamıyordu. El-Fâdıl mektubunda Kılıçarslan'dan bahsetmemiştir, ancak Halep'le meşgul olunmasının harekete geçmeyi geciktirmesinin anlamsız olduğunu söylüyordu, çünkü ifadelerine göre Halep şu anda en zayıf hâlindeydi ve "gücünden korkulması gereken düşman", yani Frenkler de ateşkes içindeydi; dolayısıyla eğer Eyyubi bu koşullarda harekete geçemiyorduysa, bir de Halep'in destek alması hâlinde ne yapacaktı?[29]

Frenklerle ateşkes yapma ihtiyacına dair ifadeler Eylül 1179'dan beri dile getiriliyor olsa da, ateşkesin gerçekleşmesi 1180 yılı yaz aylarının başını buldu. Dolayısıyla el-Fâdıl'ın mektubunun tarihi en geç Mart 1180 olmalıdır ve 15 Nisan'da Faruk Şah, Baniyas'tan ve çevre bölgelerden aldığı adamlarla Safed'e akın gerçekleştirmiştir.[30] Surlu Vilyam, Eyyubi'nin kendisinin de Baniyas'taki kampta olduğunu bildirir; bu da el-Fâdıl'ın saptamalarına uymaktadır, ayrıca Tiberya'ya sonuçsuz kalan bir saldırı düzenlediğini de belirtmiştir.[31] Mısır'a geri dönme niyetinin olmadığı görülmektedir. İmâdeddin'e göre de, bu dönem boyunca, Kılıçarslan'la anlaşmazlık içinde olan Hasankeyfli Nureddin Muhammed adına gönderilen bir dizi elçiyle müzakerelerde bulunmuştur.[32] Eyyubi'nin elçisi Ziyâeddin el-Şehrazorî Mart ayında Bağdat'taydı ve Beytülahzan mektubuna dayanarak, halifeden, bir kuzey seferine onay vermesinin istendiği düşünülebilir.

Frenkler konusunda Eyyubi'nin acele etmesine gerek yoktu; Kudüs Krallığı iç meselelerle karşı karşıyaydı ve zaman ilerledikçe eli

29. 25757.36.
30. Bundari 341.
31. Surlu Vilyam 1063.
32. Bundari 345.

zayıflıyordu. Surlu Vilyam'a göre Baldwin'in cüzzamının belirtileri de gün geçtikçe belirginleşiyordu.[33] Antakyalı Bohemond ve silahlı eskortla gelen Trabluslu Raymond'ın yaptığı bir ziyaretin Baldwin'i alarma geçirdiği söylenir ve William de Montferrat'ın dul eşi olan kızkardeşi Sbylla'yı Guy de Lusignan'la hızlıca evlendirmiştir. Daha sonra, o sırada hâlâ Baniyas'ta olan Eyyubi'ye Frenk haberciler gönderilmiş ve hem denizi hem de karayı kapsayan, koşulları Surlu Vilyam tarafından "bizim açımızdan yeterince mütevazı" diye tanımlanan bir ateşkes yapılmıştır. Eyyubi'nin kuzeyle meşgul olduğunu bilmeyen Vilyam, Eyyubi'nin bu ateşkesi Frenklerden korktuğu için değil, Suriye'yi neredeyse beş yıldır etkileyen kuraklığın Şam bölgesinde her türden gıda ve yem açısından ciddi bir kıtlık doğurmasından dolayı kabul ettiğini, bu olayların sonucunda bir anlaşma yapmanın kaçınılmaz hâle geldiğini eklemiştir.

Bu müzakereler devam ederken ve Ziyâeddin el-Şehrazorî hâlâ Bağdat'tayken buradaki durum, Halife el-Müstazî'nin 29 Mart'taki ölümüyle aniden değişti. Vezir Câhireddin ibn el-Attar, bağlılık yeminini el-Müstazî'nin halefi el-Nasır'a ettirdi, ancak kısa süre sonra öldü. İmâdeddin yalnızca hasta düştüğünü bildirmiştir,[34] ancak İbn el-Esîr'e göre el-Müstazî'nin ölümünden beş gün sonra tutuklanmıştı ve cansız bedeni gömülmek üzere dışarı çıkarılana kadar ondan haber alınamadı. Ortaçağ Bağdat geleneklerini sürdüren halk, cesede saldırdı ve parçalara ayırmadan önce sokaklarda sürükledi ve İbn el-Esîr'in ifadelerine göre vezir kendilerine karşı iyi davranmış olmasına rağmen ona bunu yapmışlardı.[35] Vezirliğe Câhireddin yerine Mecdeddin ibn el-Sahib getirildi ve yeni halife vakit kaybetmeden bir elçisini, Şeyhüşşüyûh Sadreddin'i, dinî liderlik hakkının altını çizmek ve muhtemelen siyasi durumun gerçekliklerini incelemek üzere dış göreve gönderdi.

Sadreddin ilk olarak Hemedan, İsfahan ve Horasan topraklarının (harita 4) hükümdarı el-Pehlivan'a gitti. El-Pehlivan'ın, hutbeyi el-Nasır'ın adıyla okutmak konusunda ilk aşamada isteksizlik gösterdiği bildirilmiştir, ancak Sadreddin daha sonrasında Pehlivan'ın askerlerine, Pehlivan buna uyana kadar ona itaat etmemelerini söylemiştir; buna uymaları halifenin varsayımsal otoritesinin bir göstergesi olacaktı.[36] Eyyubi, kendisine yakınlık

33. Surlu Vilyam 1062.
34. Bundari 342.
35. İ.A. 11.459.
36. İ.A. 11.460.

gösteren Zâhireddin'in kaybedilmesine üzülmüş olmalıdır, ancak herhangi bir karşı koyma gösterisi yapmanın kendisine bir getirisi yoktu ve egemenlik bölgesinde hutbenin okunuşunu hızlıca değiştirdi. El-Fâdıl ikinci hac ziyareti için Mekke'de bulunduğu sırada Sadreddin'in misyonundan haberdar olmuştu ve Temmuz 1180'de Fustat'a dönüşünün ardından kendisine bir mektup yazdı. Mektubunda Eyyubi'nin erdemlerini vurguluyordu, bir kez daha mükus vergisini kaldırışından bahsetti, Yemen'in amber ve inci kıyılarından Kuzey Afrika'daki Barca'ya kadar topraklarının genişliğini vurguladı; Suriye konusundaki ifadelerine göre de, Eyyubi burada İslam'ı, daha önceki hükümdarların "ateşkes olarak bilinen habis durumda" Frenklerden duydukları korku nedeniyle ödedikleri haraçtan kurtarmıştı; işler artık tersine dönmüştü ve Frenkler artık rüşvetle değil kılıç zoruyla barışa itiliyordu. El-Fâdıl Sicilya elçilerinin anlaşma şartı oluşturmak için geldiklerini de ekledi, ayrıca Eyyubi'nin, Hicaz'a gitme imkânı bulacağını ümit ediyordu, böylece hac ziyaretini gerçekleştirerek İslami görevini yerine getirebilecekti.[37]

El-Fâdıl bu ifadeleriyle Frenk ateşkesini en iyi şekilde aydınlatmış oluyordu diyebiliriz, niçin gerekli olduğundan da bahsetmeye gerek duymamıştır. Surlu Vilyam'ın Suriye'nin sıkıntılı durumuyla ilgili saptamasını genişletebilirdi, ancak Eyyubi kuzeye yürümek için yolunu açmak ihtiyacını ifade ederek bu argümanı zaten zayıflatmış oluyordu.

1180 yılı Haziran ayının başında Mısır filosu Beyrut açıklarında görüldü, burada Baldwin'le ateşkes imzalandığını öğrendiler. Filo, özellikle denizi de kapsayan ateşkes şartlarına uydu ve Trablus'a saldırmak üzere kuzeye yelken açtı, Eyyubi'nin yolunu izliyordu. Arap kaynakları Eyyubi'nin izlediği yolun detaylarına dair net bir tablo sunmaz, ancak Surlu Vilyam, Eyyubi'nin Trabluslu Raymond'a karşı bir güç gösterisi yapmakla ilgilendiğini ifade etmektedir.[38] Raymond Arqa'da, Trablus'un kuzeyinde kamp kurmuştu ve Hospitalier Şövalyeleri de Hısn el-Ekrad'da inzivaya çekilmişti; Eyyubi'nin ordusu bu iki grubun arasına girerek irtibatlarını kesti. Bu durum Eyyubi'nin Bekaa Vadisi'ni geçerek kuzeye geldiğini, sonrasında da doğu ucu Hısn el-Ekrad'dan bakılınca tepeden görülebilen Humus/Trablus geçidinden batıya döndüğünü göstermektedir. Raymond'ın

37. Musul 78.
38. Surlu Vilyam 1064.

savaş yapmaya hazırlandığı söyleniyordu, ancak Eyyubi daha fazla zafer kazanmak peşinde değildi ve adamları ülkeyi yağmaladıktan sonra bir başka ateşkes daha yapıldı. Surlu Vilyam, Eyyubi'nin daha sonra Şam'a döndüğünü belirtmektedir ama aslında kuzeye doğru yürüyüşünü kesin olarak devam ettirmiş görünmektedir. Haziran ayı sonunda Birecik'in 49 km kadar kuzeyinde Fırat'a karışan Göksu Nehri yanında, Şam'dan kuş uçuşu yaklaşık 480 km mesafedeydi (harita 1).

Yürüyüşünün görünürdeki sebebi evlilik tartışmasıydı. Hasankeyf'in Artuklu lideri Nureddin Muhammed, Kılıçarslan'ın kızıyla evlenmişti, ancak İmâdeddin'e göre "şarkıcı kızlara düşkün" bir adamdı, bunlardan biri en sevdiği eşi hâline gelmişti. Kılıçarslan'ın kızı "Selçuklu soyundan, Sultanlık gururuna sahip biri olarak" köşeye çekilip durumu kabullenmeye meyilli bir karakter değildi ve babası Nureddin Muhammed'i tehdit etti. Muhammed, Eyyubi'den yardım istedi; Eyyubi de bunun karşılığında görünürde aracılık yapmayı teklif etti. Kılıçarslan teklifi reddetti, damadının yanlışlarını sıraladı ve kızının çeyizinin bir parçası olarak verilmiş olan toprakların geri verilmesinde ısrarcı oldu. Bu nokta, karşı çıkılması güç bir noktaydı ve İmâdeddin sade bir şekilde şöyle yazdı: "Biz onunla bir anlaşma yaptığımız için Nureddin Muahmmed'a saldıramayacağını söyleyerek Kılıçarslan'a yanıt verdik."[39] Aslında Eyyubi'nin tavrı herhangi bir İslami gerekçe oluşturmak açısından fazlasıyla yetersizdi, İbn Şeddad da bu yüzden olaydan hiç bahsetmemeyi yeğlemiştir. Ancak el-Fâdıl'ın Halep ve Musul'daki karışıklığa dair aktarmış olduğu söylentiler, Eyyubi onları ne kadar göz ardı ederse etsin, Artukluların potansiyel müttefikler olarak bir kenara itilemeyecek kadar önemli olduğunu göstermekteydi. Eyyubi de, Göksu civarında Nureddin Muhammed ve kardeşi Ebu Bekir kendisine katıldığında onlar için bir ağırlama düzenlemiş ve İmâdeddin tarafından 100.000 dinarın üzerinde değer biçilen hediyeler vermiştir. Bu eliaçıklığın yalnızca Artuklu ittifakını güçlendirmesi değil, aynı zamanda diğer kuzey beyliklerini, potansiyel dostları olduğu kadar düşmanları da etkilemesi hesap edilmiş olmalıdır.

Daha önce belirtildiği gibi Eyyubi Göksu bölgesine Haziran ayının sonunda ulaştı ve Ekim ayının başında hâlâ oradaydı. İmâdeddin aradaki bu dönemi mercek altına almıştır ve belirttiği

39. Bundari 345.

yegâne olaya göre Kılıçarslan'ın en önde gelen emiri İhtiyareddin el-Hasan, efendisinin şartları kabul edeceğini bildirmeye gelmiştir, bunun ardından bir anlaşma hazırlanmıştır.[40] İbn el-Esîr'e göre Eyyubi, kızının gördüğü muameleyle ilgili Kılıçarslan'ın bir başka şikâyetini ileten bir haberciyle görüştüğünde Göksu'nun batısına uzak olmayan Araban'daydı. Eyyubi bu yeni şikâyete çok öfkelendi ve yaklaşık 120 km kuzeydeki Malatya'ya saldırmakla tehdit etti, şöyle söyledi: "Malatya iki günlük yürüyüş mesafesinde ve şehre varana kadar atımdan hiç inmeyeceğim." Kılıçarslan bu tehditle alarma geçti ve pazarlık etmeye karar verdi. İbn el-Esîr bir kez daha doğruluğu kesin olmasa da duruma uygun düşen argümanlar aktarmıştır. Kılıçarslan'ı Eyyubi'ye –"en büyük Sultanlardan biri"– Frenklerle barış yaptığı, yakından ve uzaktan dev bir ordu topladığı, büyük miktarlarda para harcadığı ve tüm bunları bir şarkıcı kız uğruna yaptığı için sitem eder şekilde tasvir eder: "Yüce Allah, halife ve İslam'ın kralları karşısında özrün ne olacak?" Eyyubi, Kılıçarslan'ın doğru söylediğini kabul eder, ancak kendisine sığınmış olan Nureddin Muhammed'i yarı yolda bırakamayacağını söyler. En nihayetinde kızın bir yıllığına uzaklaştırılması gereğinde anlaşılır, Nureddin Muhammed bunu gerçekleştiremezse Eyyubi desteğini kesecektir.[41] Malatya'nın bu olayda belli bir rol oynadığının kesin olması dışında İbn el-Esîr'in verdiği bu detayları doğrulayacak herhangi bir kanıt yoktur. El-Fâdıl tarafından yazılmış tarihi ve adresi belli olmayan bir mektup "Malatya olayını", bu seferden bahsettiğini gösteren bir bağlamda aktarır. Nil Nehri'nin taşma düzeyine ulaştığından da bahsetmiştir ki nehir o sene 20 Ağustos'ta bu seviyeye ulaşmıştır[42] ve sonrasında Malatya'ya referans yaparak (muhtemelen Kılıçarslan'a) yumuşak tonda mektup taşıyan bir elçinin gönderilmiş olmasını onayladığını söyler. Bütün olarak sefer hakkındaki yorumunu da eklemiştir: "Ümit ederiz ki Allah, Aziz Allah, bizi nihai zaferin neredeyse pişmanlık olacağı bir savaş açmaktan kurtarır; Allah Müslümanların yüreğini barıştırsın."[43]

Eyyubi'nin planlarını etkileyen öngörülemez bir faktör, Musul Beyi Seyfeddin'in Haziran ayı sonunda hastalıktan ölüşü oldu. Seyfeddin'in on yıllık idaresi, 1176 yılındaki Tel el-Sultan seferinden

40. Bundari 347.
41. İ.A. 11.465.
42. Ayrıca bkz *Khitat* 1.60.
43. Münih 32.

sonra kardeşi Zengi ile arasında daha fazla bir anlaşmazlık olmaması itibarıyla en azından eksi yönde ilerlememişti ve Eyyubi'ye de hiç toprak kaybetmemişti. Musul'u 12 yaşındaki oğlu Sencer Şah'a bırakmayı dilediği söyleniyordu,[44] ancak danışmanları, sebepsiz diyemeyeceğimiz şekilde Eyyubi'nin yapabileceklerinden korkuyordu. Sonuç olarak, Musul Beyi olarak Seyfeddin'in yerine kardeşi İzzeddin Mesud geçti, Sencer Şah'a da Musul'un 145 km kadar kuzeyinde yer alan, Dicle üzerindeki Cizre kenti verildi. Daha küçük kardeşi Nasreddin'e de Kalat Akr el-Humeydiye verildi ve Zengi de bir kez daha Sincar'la yetinmek zorunda kaldı. Eyyubi ise korkutucu ölçüde yakınlardaydı. Âlim Fahreddin ibn el-Dehhân, Eyyubi'ye İzzeddin Mesud tarafından elçi olarak gönderildi ve Eyyubi'nin Seyfeddin'le yapmış olduğu barış antlaşmasını onaylayan sözleşmenin bir kopyasını oluşturdu. İmâdeddin'in ifadelerine göre Eyyubi'ye şöyle sordu: "Hangi düşünceyle İzzeddin'in elindekini alırsınız?" Eyyubi bu sözleşmenin yalnızca tarafların yaşamı boyunca geçerli olduğunu ve Bağdat'a danışacağını söyledi.[45] Geniş zamanda söylenmiş olan "hangi düşünceyle alırsınız" ifadesi muhtemelen biraz retoriktir, çünkü Eyyubi'nin o âna kadar bir yeri almak gibi bir durumu olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur, ancak hak iddialarına ağırlık vermeye başlamış olabilir.

Hak iddiaları oldukça geniş kapsamlıydı.[46] Eyyubi Suruç, Urfa ve Harran kentlerinden oluşan üçgeni istiyordu; 97 km'lik bir yarıçap içinde yer alan bu üçgen Birecik noktasından bakıldığında Fırat'ın doğusunda kalıyordu ve Halep'ten yaklaşık 195 km uzaktaydı. Bu kentlerden Urfa, Kutbeddin İnal tarafından bir ikta karşılığında Suruç'u da içeren bir takasla Nureddin'e verilmiş ve Nureddin'in ölümünün ardından 1174 yılında iki kent de Seyfeddin tarafından alınmıştı. Seyfeddin aynı esnada, Nureddin tarafından 1170/71 kış seferi sırasında Musul iktalarından ayrılan Harran'ı da almıştı. Eyyubi aynı hikâyeyi paylaşan üç yeri daha istedi, bunlar da Nureddin tarafından kış seferinde ele geçirilmişler ve sonrasında 1174 yılında Seyfeddin tarafından geri alınmışlardı. Bunlardan biri Halep'in yaklaşık 170 km kadar doğusunda Fırat'tan geçiş noktasındaki Rakka'ydı, bir diğeri o dönemde Habur Nehri (Rakka'dan 160 km kadar aşağıya akarak Fırat'a karışır) üzerinde bir şehir olan

44. İ.A. 11.463.
45. Bundari 357.
46. Ayrıca bkz. A.S. Ra. 2.17.

Habur'du ve Harran ile Musul'un hemen hemen ortasında bulunan Nusaybin de (harita 8) bu şehirlerden biriydi. Eyyubi, bu kentleri elinde tutması hâlinde Musul'un Halep'le bağlantısını kesmiş olacaktı. Musul elçisine, halife tarafından kendisine bu yerlerin daha önceden zaten bahşedilmiş olduğunu ve Musul ordusunun ihtiyaç ânında kendisini desteklemesi koşuluyla buraları Seyfeddin'e bıraktığını söyledi. Bu düşünce, Eyyubi tarafından barış anlaşmalarının çoğunda uygulanan standart bir formüldü ve 1176 antlaşmasına böylesi bir işbirliği maddesi konmuş olup olmadığını sorgulamaya gerek yoktu. Diğer yandan Eyyubi'nin bu kentlerle ilgili iddiası son derece şüphelidir. Kendisine 1175 yılında Bağdat'tan gönderilen ve Mısır, Yemen ve Suriye'yi bahşeden yetki belgesinde Halep ve çevresinin haricinde bu kentlerden de bahsedilmiyordu.[47] Buradaki "Suriye" teriminin, aralarında Fırat'ın doğusundaki topraklar da olmak üzere genel olarak Nureddin tarafından elde tutulan tüm yerleri kapsadığını öne sürmek mümkün olabilirdi, ancak bu iddia döneme ait herhangi bir mektupla desteklenebilecek durumda değildi ve halifenin 1175 yılında Eyyubi'ye Nusaybin kadar doğudaki bir kenti vermeyi istemiş olması imkânsız görünmektedir. Fakat Eyyubi bu zayıf iddiasında elinden gelenin en iyisini yaptı ve Şeyhüşşüyûh'a yazılmış bir mektup bu anlamda kullanılan argümanları göstermektedir. Mektupta Eyyubi'nin halifeye yaptığı hizmetler tekrar dile getiriliyordu. Mısır'ın halen tehlikeden muaf olmadığı, hem içten Fatımi destekçileri hem de dış güçler tarafından tehdit altında olduğu ifade edilmişti; kendini koruması için büyük bir ordu gerekiyordu, ancak Mısır birliklerinin Suriye'yi de koruması gerekiyordu, bununla beraber yüksek fiyatlar beş yıla bedel güçlük ve masraf çıkarmıştı; bu birliklere orada ihtiyaç vardı, çünkü Suriye için bir garnizona tedarik sağlaması gereken kentlerin "garnizonla bağlantısı kesilmişti" ve birlikleri de uzaklaştırılmıştı; siyasi sınırları değiştirip yerine Eyyubi'nin kendi stratejik coğrafya versiyonunu getirmek adına aşikâr bir girişimdi bu.[48] Bağdat'tan gelen yanıt kayıt altına alınmamıştır, ancak argümanlarının kabul görmediği anlaşılabilir. Söz konusu kentler İzzeddin Mesud'un hâkimiyetinde bırakıldı ve an itibarıyla Eyyubi konuyu rafa kaldırdı.

İbn Şeddad'ın anlatımına göre Eyyubi'nin Fırat Nehri kenarındaki kampı, Diyarbakır ve Musul'la birlikte Kılıçarslan'ın toprak-

47. Q. 10.135.
48. Alıntı A.S. Ra. 2.17.

larını da kapsayan genel bir antlaşmayla son buldu.[49] Eyyubi'nin döneminde yaşamış diğer biyografi yazarları bu durumdan bahsetmemiştir, ancak iki taraflı müzakerelerinin bir tür anlaşma doğurduğu konusunda şüphe yoktur. Musul konusunda, Seyfeddin'in ölümünden o an için herhangi bir avantaj sağlamış gibi gösterilmesi imkânı yoktur, ancak en azından Kılıçarslan'ın yolunu tıkamış ve Artukluları da sorumluluk altına sokmuştur. Düzenlemiş olduğu sefere İslami bir son söz katmak adına bu aşamada kısa süreliğine Ermenilere karşı dönmüştür. Nureddin'e bağlı Mleh, patronunun ölümünden kısa bir süre sonra iktidardan düştüğünden beri III. Roupen idaresinde olan Ermeniler Müslümanlara karşı düşmanca davranıyordu. Roupen o sırada, otlak olarak kullanmaları için topraklarına davet ettiği Türkmenlere haince saldırmakla suçlanıyordu ve genel olarak da "Müslümanlara verdiği zararlar hakkında birçok şikâyet vardı".[50] İbn Şeddad, barış antlaşmasının tarihini 2 Ekim olarak vermektedir ve sonrasında Eyyubi Fırat kenarından, Amanos Dağları'nın doğu eteklerinin altında akan bir nehir olan Nehr Esved'a hareket etmiştir. Bir tepe üzerinde yer alan ve Roupen'in birlikleri tarafından tahliye edilmek üzere olan bir kale, henüz ambarları ortadan kaldırılamadan ele geçirildi ve bunun üzerine Roupen Müslüman esirleri serbest bırakmayı teklif etti, "Eyyubi'nin gözüne girmeye çalışıyordu." Ele geçirilen ambarlar uzun süre dayanmadı ve Müslümanlar tedarikte zorlanmaya başladı. Barış yapıldı ve İmâdeddin şunları yazdı: "Allah'a şükür ki boyun eğdi, biz de hızlıca oradan ayrılabildik."[51] Kasım ayının başlarında Eyyubi Hama'ya döndü.

Ordusu Hama'dan güneye, Humus'a doğru hareket etti, burada Asi Nehri'nin kenarında kamp kurdu. Eyyubi, kardeşi Turan Şah'ın ölüm haberini burada aldı. İskenderiye ikliminin Turan Şah'a yaramadığı ve sürekli tekrarlayan kolik atakları geçirdiği söyleniyordu, bunlardan birinde hayatını kaybetmişti.[52] Ardında şairlerin tebessümle söz ettiği bir cömertlik şöhretinin yanı sıra 200.000 dinarın üzerinde borç bıraktı,[53] bunlar Eyyubi tarafından ödeniyordu ve el-Fâdıl'ın mektuplarından görüldüğü üzere, hem

49. İ.S. 54.
50. Bundari 347.
51. Bundari 348.
52. İbn Abi Tayy, alıntı A.S. Ra. 2.18.
53. Ayrıca bkz İ.A. 11.469.

para hem de iktidar konusunda güvenilmez olduğuna dair bir şöhreti vardı. Suriye'de yetersiz bir idareci olduğu ortaya çıkmıştı ve İbn el-Mukaddem'le münakaşasına dayanarak da tatsız bir iş ortağı olduğu söylenebilirdi. Sorumsuzluğu, kıskançlık duygusuyla daha da kötü bir hâl alıyor olabilirdi; sarhoş olduğunda Eyyubi için kötü konuşma alışkanlığı olduğu söyleniyordu.[54] Diğer yandan karakterinin sınırları dahilinde Eyyubi hanedanına iyi hizmet ettiği söylenebilir, 1169 yılında Zencilerle yapılan savaşta olduğu kadar Yemen'in fethinde de bunu göstermişti. Eyyubi, onun ölüm haberini alınca günü yalnız geçirdi ve İmâdeddin'in ifadelerine göre "keder içinde ağıt kitaplarını isteyerek bunlara baktı".[55]

Turan Şah'ın ölümü için çeşitli tarihler verilmiştir, bunlardan en geç olanlardan biri 1 Temmuz'dur[56] ve İmâdeddin, kendisi Eyyubi'yle birlikte seferdeyken, Eyyubi'nin bu ölümü Kasım ayına kadar duymamış olduğu şeklindeki bildirimi büyük ihtimalle doğrudur. Bu gecikme elbette ki bir ihmal de olabilir veya dikkat dağılmasına neden olmamak için olabilir, ancak bu açıdan en basit açıklama, Fırat'taki Eyyubi'nin Mısır'la iletişiminin neredeyse tamamen koptuğu şeklindedir. Bu durum uzak bir sefere çıkmış bir saha komutanı için kesinlikle alışılmadık bir durum değildi, ancak Eyyubi'nin öncelikli olarak bir savaş takımı lideri mi olduğu veya buna mı dönüştüğü ya da iletişimin ve idare mekanizmasının öncelikli olduğu bölgesel bir lider olarak mı düşünülmesi gerektiği sorusu yeniden ortaya çıkmıştır. Suriye işgalinin detayları, savaş takımı teorisini en azından en basit biçimi açısından çürütür görünmektedir ve Suriye'deyken Mısır'daki olaylarla hâlâ belli oranda ilgilenmiş olması unsuruyla da savaş takımı lideri yaklaşımının bağdaşmayacağı söylenebilir. Mısır'daki yoksul yardımının kesilmesi konusundaki müdahalesinden bahseden mektup, Kadı Sadreddin İbn Durbas'ın görevden alınmasını önerdiğine dair söylentiler olduğuna da belirtmektedir.[57] Bu probleme dair daha fazla kanıt ve bir başka boyut da, el-Fâdıl'ın yazdığı bir mektupta görülür; el-Fâdıl bu mektupta Mekke'den dönüş yolunda Kahire'nin 515 km kadar güneyindeki İkmim kentinden geçtiğini yazmıştır. Buradaki kent halkı valilerinden şikâyet ederken eski valiyi övmüşler, ken-

54. B.A. 11.
55. Bundari 349.
56. Maqrizi, *Sulûk* 71.
57. Wahrani 182.

dilerine geri dönmesini istemişlerdir.[58] Bu, kendi içinde sıradan bir olaydır, ancak ilgi çekici nokta şudur ki, el-Fâdıl bu durumu Suriye'deki Faruk Şah'tan destek mektubu istemeye değer bir durum olarak görmüştür. Nihai kararı vermesi beklenen kişinin Eyyubi mi yoksa el-Adil mi olduğu net değildir, fakat buradan Mısır bürokrasi mekanizmasının kendi defolarını düzeltemediği sonucu çıkarılabilir. Otorite ve güç seviyesi Eyyubi'yi çevreleyen grup içindeki konumuna bağlı olan kişilerden yardım istenebiliyordu; o sırada ne kadar uzakta olursa olsunlar sistem böyle işliyordu ve bu gezgin idari çekirdek tek bir savaş takımından ibaret olmasa da, bölgesel bağlantıları, genişlemeci olmayan rejimlerden açık şekilde daha zayıftı.

Eyyubi, kuzeydeki seferinden Şam'a dönmesinin ardından halifenin elçileri Şihabeddin Beşir ve Şeyhüşşüyûh'u kabul etti. Şeyh, Eyyubi'ye Mısır'a kadar eşlik etmeye ikna edilmişti, ancak bilinmeyen bir nedenle şeyh Mısır'a girmeyip Şafiilerin mabedinde iki gün geçirdikten sonra Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmayı şart koştu.[59] Şihabeddin Beşir, Ziyâeddin el-Şehrazorî ile birlikte Bağdat'a döndü ve Eyyubi tarafından Musul'a bir elçi gönderildi. Faruk Şah Suriye'den sorumlu olarak bırakıldı ve 8 Aralık'ta Şam'dan ayrılan Eyyubi 2 Ocak 1181'de Kahire'ye ulaştı.

58. Topkapı 55.
59. Ayrıca bkz Bundari 353.

11
Fırsatlar

Eyyubi Şubat 1178'de Suriye'ye gitmek üzere yola çıktığında, Baldwin karşısında aldığı yenilginin gölgesindeydi. Suriye hem kuraklıktan hem de etkisiz idareden muzdaripti. Harim'deki başarısızlıklarına rağmen Frenkler sınırlar için bir tehdit konumundaydı. Halep'te el-Salih ve Musul'da da Seyfeddin anlaşmalarının koşullarına uyuyorlardı ve Eyyubi'ye genişlemesi adına bahane vermiyorlardı. Kılıçarslan, Bizanslılara karşı Miryokefalon'da kazandığı savaşın rüzgârıyla Din Savaşlarında öncelik iddia edebilecek konumdaydı. Eyyubi'nin Suriye'de bulunuşunun sonlarında bu bulutlardan en azından bazıları dağılmış durumdaydı. İbn el-Mukaddem'in isyanından doğan güçlükleri savuşturmuştu ve hem Frenkler hem de Müslümanlar karşısında askerî bir üstünlük kurmuştu. Seyfeddin ve el-Müstazî'nin ölümleri, gidişatın ve politikaların değişebileceğine dair en azından bir şans doğurmuştu. Gerçi an itibarıyla kuzeydeki yerleşik hâl çerçevesinde 1178 yılında olduğundan daha fazla bir ilerleme umudu yoktu ve Eyyubi'nin pozisyonu daha güçlü hâle gelmiş olsa da radikal bir değişim gerçekleşmemişti.

Bu dönemdeki mektuplarında görünen unsur, eylemleri adına kullandığı gerekçeleri kararlılıkla sürdürmüş olmasıdır. Mali baskılara, iletişim güçlüklerine ve idari problemlere rağmen Din Savaşlarının kahramanı olma iddiasına konsantre olmuştur ve böyle bir kahraman için İslam uğruna topraktan feragat etmek gerekebiliyordu. Kılıçarslan'ın bu rol adına iddia edebileceği herhangi bir hakkı zayıflatmak için elinden geleni yapmış ve savaşın ne zaman ve nasıl başlatılması gerektiğine karar verme hakkını kendine ayırmıştı. Bu anlamda gerekçesinin ne kadar kabul gördüğü elbette ki

tartışılabilir. Kendi çıkarlarının peşinde koşmakla suçlanabilir veya Kudüs'e saldırmak konusunda 1179 yılındaki iyimserliğine rağmen henüz büyük bir sefer düzenleyecek kadar güçlü olmadığı düşünülerek savunulabilir. Ve mektuplarında görünen de, çerçevenin netliği ama detayların belirsizliğidir. Din Savaşı baskın konsepti oluşturuyordu, ancak ne şekilde peşinden gidileceği bulanık kalmış ve Eyyubi de sürekli olarak dikkatini dağıtan ilgisiz konulara kaymıştır. Bunlar, genişlemeci tutkuları gizleyen kamuflajlar veya yükü fazla ağır bir idarecinin güçlükleri olarak değerlendirilebilirdi. Gerçek bir güçlüğün yansımaları da olabilirdi. Eyyubi'nin idealleri ni ne ölçüde adil yansıtıyor olursa olsun Din Savaşlarının siyah ve beyaz yüzü, acil, pratik ve tutarlı bir politika oluşturma ihtiyacı anlamında fazlasıyla büyük bir sadeleştirme durumundaydı. Böylesi bir politika oluşturmak adına belirgin bir engel de el-Salih'in konumuydu. Bir çocuk olarak görüldüğü sürece emirleri arasındaki rekabet ve Musul'daki amcasının korkuları Halep'i izole durumda ve zayıf bırakabilirdi, ancak büyümesi ve kendi oğullarına sahip olması hâlinde Eyyubi Güney Suriye'yi geri vermesi için sürekli baskı görebilirdi. Böylesi bir durumda Frenkler üzerine Şam'dan hiçbir zaman tam kapasite bir saldırı gerçekleştiremeyebilir ve bu problem çözülemez hâle gelebilirdi.

Ebu Şâme'nin ifadelerine göre Eyyubi Ramazan ayını (19 Ocak - 17 Şubat) Mısır'da geçirmeyi ve sonrasında da Mekke'ye hacca gitmeyi amaçlıyordu. Ebu Şâme, Yemen'deki Eyyubi Devleti valilerine yazılmış mektupları aktarır; bu mektuplarda valilere Mekke'ye her zamankinden daha fazla para, erzak ve onur nişanı kaftan göndererek hazırlık yapmaları talimatı verilmiştir.[1] Gerçi sonrasında bilinmeyen bir sebeple fikrini değiştirmiş ve Haziran ayında el-Meks'teki yeni tahkimatından çıkarak Nil kıyılarını teftişe gittiği görülmüştür.[2] Bir kez daha Bedevilerle ilgili karmaşa yaşamaya başlıyordu. Yönetimini almayı planladığı Feyyum'un ikta sahiplerine telafi olarak verilmek üzere Bedevilerin Mısır'daki iktalarının üçte ikisini aldığı söylenmekteydi.[3] Şaşırtıcı olmayacak şekilde bu işin sıkıntılı olduğu yönünde anlatımlar vardır. Hicri takvimle 577 yılının başında (Mayıs/Haziran 1181) doğu eyaletindeki Bedeviler Frenklerle ticaret yapmakla suçlandı; mahsullerine

1. A.S. Ra. 2.19.
2. *Khitat* 2.124.
3. Ayrıca bkz *Sulûk* 73.

el kondu ve batıya doğru taşınmaya zorlandılar.[4] Yılın ilerleyen bölümlerinde ise Tanis Gölü kıyılarını yağmalayan ve sazlıklarla ağaçlıklar arasında erişilmez sığınaklar kuran Bedevi nehir korsanlarının üzerine savaş gemileri gönderildi.[5] Bedevi karşıtı yaklaşımlara dair en net tablo Suriye'deki Bedevilerle uğraşmak zorunda kalan Faruk Şah'a el-Fâdıl'ın yazdığı bir mektupta görülür. El-Fâdıl Bedevilerin sayısız yanlışından bahseder, onları "kaburgalarımızın arasındaki düşman" olarak tanımlar; Frenklerin güçlü olması hâlinde Bedeviler onların vurmak için kullandığı maşaydı, zayıflık dönemlerinde ise casusluk yapan gözleriydi; Eyyubi onlara hizmetler sunmuştu, işler iyilikle çözülebiliyor olsaydı bunların en azı bile onları doğru yola getirmeye yeterdi ama acı elma suyla tatlandırılamazdı; Frenklerin düzenlediği seferlerde rehberlik yapmışlar, su bulmalarına ve ulaşımlarına, kaçak Frenk esirlere yardım etmişlerdi; divan listesinde isim olarak varolan, ancak devlete hiçbir zaman hizmet vermemiş olan kişiler için ödenek almışlardı[6] ve istihbarat toplama ve yolları koruma görevlerini ihmal etmişlerdi, oysaki bunlar için kendilerine ikta veriliyordu; Eyyubi Suriye Bedevilerine, Dârum'dan çıkmaları sözü karşılığında "Türklerden" aldığı iktaları vermişti; liderlerinden bazıları ayrılmış ama insanlarının çoğu Frenk topraklarında kalmıştı ve inanılmaz ifadelerle buna bahaneler buluyorlardı; Eyyubi'ye 5.500 atlı vermeleri gerekiyordu ama bunu yapmaları hâlinde Dârum'un yüzüstü bırakılmış olacağını, Frenk bölgesindeki köylülerin topraklarını işleyemeyeceğini ve burada yaşayan Müslümanların göçmek zorunda kalacağını söylüyorlardı. El-Fâdıl mektubunda, Faruk Şah'ın alternatiflerini ana hatlarıyla ortaya koyar; mahsullerini topladıkları bölgeler karşılığında kendilerine büyük bir meblağ verebilirdi veya liderlerini tutuklayabilirdi; liderlerini tutuklamak yazılı himaye belgelerini ihlal etmiş olmayacaktı, çünkü bu belge hayat ve mülk garantisini kapsıyordu, bunların ikisi de korunmuş olacaktı, ancak tutuklama sadece liderlerin çoğu bir araya getirildiğinde ve aynı anda tutuklandıklarında gerçekleştirilmeliydi.[7]

4. *Sulûk* 71.
5. *Sulûk* 74.
6. Divanı kandırmak adına Bedevi girişimlerine yapılmış bir referans için ayrıca bkz el-Makhzumi 111. Teftişlerde -kabilelerin gönderdiği adam sayısını ve birlik tipini kontrol etmek için yapılan teftişlerde- süvariler denetlendikten sonra piyadeler onların atlarını ödünç alıp daha fazla ödeme alacak rütbede görünmeye çalışıyorlardı.
7. 25757.93.

Bu gibi olayların verdiği sıkıntılar, Keraklı Reynald de Chatillon tarafından Arabistan'ın kutsal kentlerine bir sefer yapılması tehdidi oluştuğunda daha da artmış olmalıdır. Makrîzî'nin ifadelerine göre, Eyyubi Haziran ayında bu sefer için önceden uyarılmıştı[8] ve el-Fâdıl da Eilat Kalesi'nden yazılmış olan ve garnizonun alarm durumunda olduğunu belirten bir mektuptan bahsetmiştir.[9] Kerak'tan Mekke ve Medine'ye giden karayolu Tebük'ten geçer; Tebük, Akabe Körfezi'nin başından kuş uçuşu 193 km mesafededir; yol sonrasında Teyma üzerinden devam eder, burası da bir 209 km daha ileridedir ve Teyma'dan Medine'ye olan mesafe 320 km'nin üzerindedir (bkz. harita 5). Eğer Frenkler yarımadaya karadan saldırmaya gerçekten niyetliydilerse, bu durumda şüphesiz Bedevi desteğine ihtiyaç duyacaklardı. Daha sonraki bir seferde Reynald'ın adamlarının Bedevi rehberlerle yol aldıkları bilinmektedir, dolayısıyla Bedevilerin su, ulaşım ve bölge bilgisi açısından Frenklere yardım ettiğine dair el-Fâdıl'ın saptamaları mevcut olayda da neredeyse kesinlikle geçerlidir. Gerçi an itibarıyla iki taraf için de büyük bir zarar oluşmamıştı. Reynald'ın harekete geçişine dair güvenilir bir tarih yoktur, ancak yağmurlu mevsimden önce olması mümkün değildir, çünkü İmâdeddin o yıl çölde ot olmasının kendisine yardımcı olduğunu belirtmiştir.[10] Reynald, Eilat'taki Müslüman garnizonunu oyalamak için Akabe'de bir birlik bırakıp Tebük'e doğru ilerledi. Faruk Şah birliklerini topladı ve İbn el-Esîr'in anlatımına göre Kerak topraklarına akın etti. İmâdeddin, çölde Frenk güçlerinin karşısında kaldığını söyler,[11] bu yüzleşmenin Aralık ayında gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir. Belli ki arkasında bir Müslüman ordusu bırakmak istemeyen Reynald nihayetinde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Faruk Şah'ın hamlesini önceden de tahmin etmiş olması gerektiği düşünüldüğünde Reynald'ın amacının bir keşif seferinden fazlası olup olmadığı konusu tartışmaya açık hâle gelir.

Aynı esnada Mısır'da İmâdeddin bir kez daha rahat bir hayatın tadını çıkarıyordu. 1181 Yılı yazında, daha öncesinde Yemen kenti Zabid'de Turan Şah'ın vekili olan ve ardından bu görevi kardeşi Hittan'a bırakan emir Mecdeddin Mübarek'i ziyarete davet edilmişti. Mecdeddin'in Kahire yakınlarında bir konağı vardı, İmâdeddin

8. *Sulûk* 72.
9. Alıntı *Khitat* 1.185.
10. *Sana* 209.
11. *Sana* 210.

buraya "harika insanlarla birlikte" gitmişti. İlk günü krallar gibi eğlenerek geçirdiler, sonraki gün emir onları "güzel şeylerle yüklü" botlarla Nil'den aşağı götürdü. Geri döndüklerinde kendileri için koyunlar kesildi, sonrasında siesta için ara verdiler. Bir kargaşayla uyandılar. Emirin bahçeleri Eyyubi'nin eski Saray idarecisi Karakuş yönetimindeki bir orduyla sarılmıştı, emiri tutuklamaya gelmişlerdi. İmâdeddin ve beraberindekiler, tüm o itibar ve önemlerine karşın şaşkınlık içinde kaçıştılar, hepsi de kendi derdine düşmüştü ve Kahire'ye dönene kadar hiçbiri "bir diğerinin elinden tutup yardım etmedi". Kahire'deki arkadaşları onlarla dalga geçerek "emirlerin birlikte kötü şeyler yapıp yapmadıklarını" sordular. Bu tutuklamanın açıklaması, Eyyubi'nin bazı yakınlarının, Mecdeddin'i, Zabid'in gelirlerini zimmetine geçirmekle suçlamış olmalarıydı. İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi bunun bir kanıtının olmadığını söylemişti, ancak verdiği partiye bakılarak bunun ani bir gelir yükselişinin işareti olduğu manası çıkarılmıştı. Mecdeddin'in tutuklanmasının ardından Eyyubi hatanın farkına vardı ve serbest bırakılmasını sağladı ama bu tahliye Mecdeddin'e 80.000 dinara patladı, bu parayı Eyyubi'ye öderken el-Adil ve Eyyubi'nin kardeşlerinden biri olan Tac'ül-Mülk Böri tarafından talep edilen meblağları da ödedi.[12]

İmâdeddin'in "harika insanlar" dediği grubun içinde bir elçilikten Musul'a yeni dönmüş olan Muvaffakeddin Hamza ile Nureddin'in Kadı el-Asker'i olarak görev yapmış olan ve Eyyubi'nin en önemli konularda güvendiği Şemseddin ibn el-Ferrâş da vardı; ancak bu kişileri Eyyubi'ye yaklaştıran bağlara rağmen en yakın danışman grubunun bir parçası değillerdi. Ancak tek bir olaydan çok fazla anlam çıkarmamak gerekir. Bu grubun öncelikli olarak savaş takımı mı yoksa aile mi olduğunu bu olay göstermez, ayrıca el-Adil ve Böri isimlerinin geçiyor olması aile ihtimaline ağırlık kazandırır. Grubun etki alanının genişliği de tek bir bağlamda değerlendirilemez. Diğer yandan bu olayın net bir şekilde ortaya koyduğu gerçeklik şuydu ki, bu grup duruma göre Eyyubi'yi kontrol edebiliyor olmasa da en azından yasal prosedürü göz ardı edip gücünü kendi çıkarları yönünde kullanmaya teşvik edebiliyordu.

Daha dar açıdan düşündüğümüzde Mecdeddin'in tutuklanması fiyaskosu, Turan Şah'ın Yemen'i fethinin ardından yaşananlara dair memnuniyetsizliğin bir parçasıydı. Turan Şah ayrıldıktan sonra temsilcileri ona para göndermeye devam etti, fakat merkezî otorite boş-

12. *Sana* 211 ve sonraki sayfalar.

luğu vardı ve anlaşmazlıklar çıkıyordu, bilhassa Zabid'deki Hittan ve Aden'deki İzzeddin Osman arasında. Eyyubi el-Adil'e gönderdiği bir mektupta şöyle yazdı: "Bu Yemen bir hazine dairesi... Burayı fethettik ama bugüne kadar bir karşılığını veya avantajını görmedik. Yalnızca sayısız masraf oldu, birliklerin tahsisi... ve neticede umulanı getirmeyen beklentiler."[13] Bu yaklaşımı doğrultusunda baktığımızda Eyyubi'nin bölgedeki idarecilerce soyulduğundan şüpheleniyor olması şaşırtıcı değildir. Tarih atılmamış bir mektupta el-Fâdıl Aden'deki Osman'a, sahip olduğu mevkiyi Eyyubi'nin fethedilen toprakları "akrabalardan ziyade yabancılara" verme alışkanlığına borçlu olduğunu hatırlatmaktadır, Eyyubi'nin kendisi için hiçbir şey almadığını ve "başkalarının kapmak için hemen elini uzatacağı şeylere tenezzül bile etmediğini" söylemektedir; Yemen'e para harcamış ve karşılığını alamamıştır ve göründüğü kadarıyla birtakım yeni seferler için ödenek talep etmiş olan Osman'dan maliyesinin hesabını vermesi istenmiştir, böylece "mazeret doğrulukla geçerlilik kazanabilecektir".[14] Eyyubi "zenginliğin kaynağını araştırmaları ve neyin gizlendiğini incelemeleri için" bir heyet gönderdi. Ayrıca Zabid ve Aden'de dürüstlüklerine güvenebileceği memurlar çalıştırılmasını önerdi, bu memurlar bölge idarecilerine değil doğrudan kendisine karşı sorumlu olacaklardı.[15] Bunun da haricinde, daha etkili bir hamle olarak Kahire'nin eski idarecilerinden biri olan Sârimüddin Kutluba Zabid'e gönderildi ve nihayetinde de 1182 yılı yaz aylarında Eyyubi'nin kardeşi Tuğtekin doğrudan Eyyubilerin kontrolünü sağlamak üzere bölgeye gitti.

Gerçi hem Mısır'daki hem de Yemen'deki problemler Eyyubi açısından Suriye'deki durumun gölgesinde kalıyordu. 18 Kasım 1181'de el-Salih Halep'te hasta düştü. 2 Aralık'ta kale kapıları kapatıldı ve 4 Aralık Cuma günü el-Salih on yedi gün süren hastalık sürecinin ardından hayatını kaybetti. Öldüğü sırada on dokuz yaşındaydı ve İbn Abî Tayy'a göre "erkeklerin en yakışıklısıydı",[16] babasının şöhretinin getirdiği tüm avantajlar da arkasındaydı. Babasının dindarlığı ona da geçmişti, öyle bir boyuttaydı ki doktorun tavsiyesine rağmen son hastalığında şarap içmeyi reddetti. Halep halkının sadakatini kazanmıştı. Kendi meselelerini kontrolü altına alacak kadar yaşamış

13. Berlin 56.
14. Musul 73.
15. Ayrıca bkz Berlin 47.
16. Alıntı A.S. Ra. 2.21.

olsaydı, Suriye-Mısır ilişkilerinin bütün şekliyle beraber Eyyubi'nin geleceği de neredeyse kesin olarak önemli ölçüde değişirdi. Ölümü, belli açılardan Eyyubi'nin kariyerini belirleyen doğru zamanlı ölümler serisinin en şanslı olanıydı denebilir, çünkü ölümüyle beraber yayılmacılık ve Din Savaşları anlayışının inandırıcı bir büyük dizayn içinde yürütülebileceği belki de yegâne yol açılmış oluyordu. Doğal olarak zehirleme söylentileri dolaşıyordu ve Alâmeddin Süleyman ve Yakut el-Esedî şüpheli görülüyordu.[17] Yakut önemli biri olarak görünmemektedir, ancak Alâmeddin Süleyman ilerde Eyyubi'nin hizmetinde kazançlı bir kariyere sahip olmuştur. Gerçi diğer tüm değerlendirmeler bir yana, Eyyubi'nin problemli düzenlemeleri, el-Salih'in gerçek ölüm sebebi ne olursa olsun kendisinin sorumlu görünmeyeceği bir noktaya ulaşmış oluyordu.

Anlık planları, el-Salih'in hastalık haberini ve "hiç kimsenin onu görmesine izin verilmediğini" duymasından hemen sonra Faruk Şah'a yazdığı mektupta ortaya çıkmaktadır.[18] Çift iletişim hattı talimatı vermiştir; Takıyeddin ve Nasreddin'e Hama ve Humus'tan Halep'e haberci güvercin gönderme talimatı verilmişti ve bu kentlerin ikisinde de Şam güvercinleri bekliyor olacaktı; Şam'dan iki hat birleştirilecekti, Faruk Şah'a Busra güvercinlerini Şam'a göndermesi söylendi, Eyyubi de Busra'da beklemek üzere kurye göndermişti; aynı esnada Faruk Şah, Takıyeddin'i desteklemek üzere takviye birlikler göndereçekti, görünürde bunun sebebi Diyarbakır'ın içinde olduğu bir başka çekişmeydi, Takıyeddin de Hama'dan kuzeydoğuya Menbic'e doğru hareket edip Fırat'ı kontrol altında tutacak ve Halep'in doğuyla bağlantısını kesecekti. Eyyubi şöyle yazdı: "Balis, Caber Kalesi, Menbic ve Tel Başir'i tutuyoruz ve tüm yollar bunlardan ibaret." Bunlardan Balis ve Caber Kalesi Fırat üzerindedir; Menbic, Kalat Necm'daki geçidi ve Tel Başir de Birecik'teki geçidi kontrol eder (harita 8). Takıyeddin Fırat'ı tutarken Eyyubi Halep'i vurmayı planlıyordu ve Faruk Şah'a şöyle söyledi: "Eğer ölüm haberi doğrulanırsa, herhangi bir yanıt gelmeden sana ulaşmamız gerek... Birlikler dinlendi... ve net bir hareket avantajımız var."

Bu plan, zamanlaması açısından talihsizdi. Faruk Şah yardım edebilecek durumda değildi, çünkü Reynald'la karşılaşmak üzere çöle çıkmak durumunda kalmıştı ve Takıyeddin'in destek alama-

17. A.S. Ra. 2.21.
18. Alıntı A.S. Ra. 2.22.

yacağı bu kritik dönemde Musullu İzzeddin Mesud Fırat'ı geçti. Halepli emirlerin bir kısmının, kardeşi Zengi'yi desteklediği söyleniyordu ve son hastalığı sırasında el-Salih'e, Nureddin'in Zengi'yi sevdiği ve büyütülmesinde de rol aldığı söylendi, ancak el-Salih Zengi'nin Halep'i elinde tutacak kaynaklara sahip olmadığını ve yalnızca İzzeddin'in Eyyubi'ye karşı koyabileceğini fark etmişti.[19] Ancak İbn el-Esîr'in kurgularından biri olan bu argüman çok inandırıcı değildir, çünkü el-Salih'in kendisi Zengi'den daha zayıf bir pozisyondaydı, fakat emirleri, kendilerini koruyacak Musul gücüyle daha güvende olacaklarını düşünmüş olabilir. 12 Aralık'ta, el-Salih'in ölümünden sekiz gün sonra İzzeddin'in elçileri ittifak sözleşmesini gerçekleştirmek üzere Halep'e vardı. İzzeddin, idarecilerinin başı Mücahidüddin Kaymaz'la birlikte Birecik'e geçti, burada Halepli emirler kendisiyle buluşmak üzere çağrılmıştı. İbn el-Adîm'ın anlatımına göre Takıyeddin müdahale etmeye çalıştı, ancak adamlarından bazılarının isteksizliğiyle karşılaştı.[20] Tel Başir ki buradan Birecik'e geçit bloke edilmiş olabilirdi, Eyyubi'nin müttefiki Bedreddin Duldurum tarafından tutuluyordu, ancak tek başına hareket etmesi beklenemezdi ve bunun bir sonucu olarak İzzeddin 29 Aralık'ta Halep'i almaya dirençle karşılaşmadan gelmiş oldu.

Mesafe dolayısıyla Eyyubi planlarının tutmadığını biraz gecikmeli olarak öğrendi. 7 Ocak'ta, ne olup bittiğini duyması ihtimali doğmadan önce Tel Başir'in batısına doğru giden yolda Halep'ten yaklaşık 80 km mesafede bir kent olan el-Ravandan'ın (Kilis, Belenözü Köyü) Beyi'ne şöyle yazmıştı:

> "Emir, bizim toprağımız olan Halep'in Beyi'nin kısa süre önce öldüğünü biliyor. Bu boşluk döneminde, bize Dinî Liderimiz tarafından verilmiş olan yetki belgesinin kapsadığı idari haktan vazgeçmemeliyiz ve bu haktan yalnızca el-Salih için vazgeçtik, topraklarının idaresini üstlenip kalelerini ve hisarlarını aldıktan sonra babasının haklarına saygı göstermek adına bıraktık... Ölüye bağlılığımızı sürdürdük ama şu anda hakikatin yüzü çok net karşımızda... Takıyeddin birlikleriyle çok yakınımızda... Emirden yardımı isteniyor... Kendisi de adamlarıyla beraber gelsin... Kendi yararına hareket eden bir adam olsun."[21]

Ani bir saldırı için fırsat kaçtıktan sonra, eldeki belgelerden biri Eyyubi'nin Halep'i alma ümidini kaybettiğini gösterir, ancak

19. İ.A. 11.473.
20. İbn el-Adim 46.
21. Alıntı *Sana* 207.

yazmış olduğu mektuplarla doğrulanabilen bir bilgi değildir bu. Mektuplar, yeni bir propaganda kampanyası başlattığını göstermektedir. Ramazan ayının ortasında halifenin veziri Mecdeddin İbn el-Sahib'e şöyle yazmıştır: "Musul Beyi Halep'e göz koydu ve alabilmek için adaletsizce elini uzattı. Yemininden döndü." Halep'in kendisine Halife el-Müstazî tarafından verildiği şeklindeki iddiasını tekrarladı ve İzzeddin'in buraya erişebilmesinin yegâne sebebinin, Faruk Şah'ın "Frenk bölgesinin en uç sınırında, Hicaz çölünün başlangıç noktasında" olması unsuru olduğunu söyledi; burada "bir Frenk zorbası, Medine'ye giden kapı olan" Teyma'yı tehdit ediyordu. "Biz Peygamberimizin kabrini savunmak durumundayken Musul Beyi'nin adaletsiz şekilde bizim topraklarımızdan bir şeyler koparmaya çalışması gerçekten hayret verici... Musullular, Müslümanlar yerine imansızları dost kabul ediyor ve onlara servet taşıyor." Eyyubi, bu bağlamda İzzeddin'in Frenklere elçi göndermiş olduğunu ve Frenkler Harim'e karşı harekete geçerken Halep'ten gelen birliklerin el-Ravandan'a saldırdığını dile getirmiştir. Eğer İzzeddin hata içinde olduğunu anlamazsa halifenin emirlerine karşı gelmiş olacağı için bu yaptıkları savaş sebebi olacaktı, oysaki Eyyubi bu kısa ömrünü "Kudüs'ü kirli bir yer hâline getirmiş olan" imansızlara karşı savaşarak geçirmeyi tercih etmekteydi.[22] Eyyubi, bir başka mektubunda Musulluları, Haşhaşilerle ilişki içinde olmakla suçlar, onlara kaleler ve mülkler vaat etmişler, Frenklerle aralarında köprü olarak kullanmışlardır; "bu bir iftira değildi", elçileri Sinan'laydı, Sinan'ın elçisi Kont'la ve Kont'un elçisi de Kral'la; Eyyubi'nin Halep üzerindeki hak iddiası bundan önceydi ve adalete dayanan bir iddiaydı; "bir eve girmek, eve el koyana hak bahşetmez"; Eyyubi, Halep ve Musul arasındaki anlaşmanın temeli birbirlerine saldırmamalarına ve sözünden döneni defetmek için birleşmelerine dayanıyordu. Eyyubi bir kez daha, eğer Musullular Halep'ten vazgeçmezse, halifenin emirlerini reddetmelerinin kendisine onlara saldırma hakkı "veya daha ziyade, onları yerlerinden etme" hakkı vereceğini tekrarladı. Samimiyetinin bir işareti olarak da, halifenin onlara bir köyü, kendisine de bir eyaleti bırakma emri vermesini öneriyordu, ayrıca Musulluların Haşhaşilerle ve Frenklerle anlaşmalarına dair elinde mektuplar da olduğunu, bunlardan en güncel olanını Bağdat'a gönderdiğini iddia ediyordu.[23]

22. Alıntı *Sana* 208; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.23; İbn Wasil 1 10.
23. Paris 66; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.24.

Bu argümanların ne ölçüde etkili olduğunu değerlendirmek güçtür. Halep'in, elindeki yetki belgesi kapsamında olduğu şeklindeki iddiası Kalkaşandi tarafından muhafaza edilmiş olan belgeyle çelişir; bu belge Eyyubi'ye Halep ve el-Salih'in elindeki topraklar dışında tüm Suriye'yi vermektedir. Kurnazca bir yaklaşımla, el-Salih ölünce, onun toprakları ve Halep istisnasının artık ortadan kalktığı ve Suriye'nin bütünüyle Eyyubi'ye ait olduğu iddia edilebilir. Gerçi Eyyubi ister böyle bir argümana ister bir başka, bilinmeyen bir yetki belgesine dayanıyor olsun, yasal hak sahibi olduğu iddiasının Halep'te ciddiye alınmayacak kadar zayıf olduğu açıktır, çünkü aksi hâlde Halep'te iktidarın devrine dair detaylı anlatımlarda bundan bahsedilmiş olurdu. Eğer Eyyubi'nin üç taraflı anlaşmayla ilgili ifadeleri, üzerinde düşünülmeden söylenmiş bir konu değildiyse, Eyyubi muhtemelen el-Salih'in bir şekilde kendisinin Halep üzerindeki hakkını anlaşmanın şartlarının bir parçası olarak tanıdığını ima etmiş oluyordu; fakat bu anlaşma da, kayıt dışı olmasının yanı sıra Nureddin'in oğlu tarafından yapılmış olmasına kolayca inanılacak bir anlaşma değildi. Frenklerin Harim üzerine yürüdüğüne dair bildirimler de sahteydi ve Eyyubi, Ravandan Beyi'ni Halep'e saldırmaya teşvik ederken, Haleplilerin karşılık vermesinden şikâyet etmesi pek anlamlı olamazdı. Açıkçası, bu türden suçlamalar o kadar sıradan birer propaganda konusuydu ki doğru veya yanlış, Bağdat üzerinde muhtemelen çok az etki yapmışlardı. Buradaki can alıcı nokta, halifenin, Eyyubi'nin en son ve en basit argümanını kabul edip etmeyeceğiydi: "Suriye'nin paylaşımı devam ederse, bütünlüğün zayıflamasına neden olacak."[24] Bu durum açıkça ortadaydı ve zayıflık Kudüs'ün geri alınması şansından taviz verilmesi anlamına gelebilirdi. Diğer yandan, Eyyubi'nin, yani daha güçlü tarafın, açık şekilde daha zayıf bir hak iddiasına sahip olduğu bir durumda (çünkü ne kendisinin ne de ailesinin daha önce hiç sahip olmadığı bir toprağı istiyordu) halifeden tarafını belirlemesi isteniyordu. Eyyubi, İslam'ın kahramanı olarak Halep'i hak ettiğini ima edebilirdi, ancak bu durum ne kabul edilmişti ne de ikna edici şekilde ispatlanmıştı. Bu konudaki kayıp kanıtlar, yani Bağdat'a gönderilmiş olan Musul mektupları, muhtemelen Eyyubi'nin yaklaşımının ne kadar sığ olduğunu anlatıyordu. Eyyubi'nin küçümseyerek Musullular tarafından verilmiş "eğreti hediyelerden"[25] bahsedişine rastlanmaktadır ve

24. Paris, A.S. *a.g.e.*
25. A.S. Ra. 2.23.

bu konudaki tepkisi saldırı değil savunma olarak yorumlanabilir. Aslında, iki tarafın da Bağdat'tan ümit ettiği şey, en iyi ihtimalle, bir miktar tarafsızlık olabilirdi ve her bir taraf öncelikle diğerinin iddialarını çürütmeye yönelmiş durumdaydı.

Propaganda kampanyasının deneme atışları yapılmaya devam ederken Eyyubi Mısır'daki meselelerini düzene koyar hâldeydi. Yeni bir Sicilya saldırısı ihtimalinden, Sicilya filosunun Balear Denizi'nde yaşadığı felaket neticesinde kurtulmuştu ama yine de Şubat ayının sonunda, deniz sezonunun başlamasından önce, kıyı bölgesine bir teftiş gezisi düzenledi. İskenderiye'de surları denetlemenin yanı sıra İmam Malik'in *Muwatta* adlı eserini incelemek için de fırsat buldu, sonrasında da Dimyat üzerinden Kahire'ye geri döndü.[26] Ardında hoşnut bir Müslüman toplumu bırakmak Eyyubi için önemliydi ve bu yöndeki masrafsız adımlardan biri, gayrimüslimleri, hatta aralarından doktor ve kâtip olanları bile ata veya katıra binmekten men etmekti.[27] Daha olumlu anlamda bir önlem olaraksa, 16 Mart'ta Kahire'de hastane açılması için talimat verdi. Hastaneye, devlet fonlarından aylık 200 dinarlık ödenek sağlanacaktı, bunun yanında Feyyum'dan gelecek tahıl tedariği de yapılacaktı ve hizmetliler, denetçiler, fizyoterapistler ve cerrahlar görev alacaktı. Fustat'taki eski hastaneyi yeniden açmak için de düzenlemeler yapıldı, buraya da aylık 20 dinarlık ödenek tahsis edilecekti.[28] 18 Mart'ta Eyyubi, Birket el-Cüb'de kamp kurmak üzere Kahire'den ayrıldı, burada kendisine el-Adil de katıldı ve ayın sonunda Eyyubi'nin oğullarından dördüyle el-Adil'in kızları arasında evlilik sözleşmeleri yapılarak hanedan bağları güçlendirildi.

Aynı esnada Halep'te de işler pürüzsüz ilerlemiyordu. Halepli emirler Musullulara ve bilhassa İzzeddin'in idarecisi Mücahidüddin Kaymaz'a hürmet göstermek niyetinde değildi. İbn Şeddad'ın anlatımına göre İzzeddin'i onlar seçmişlerdi, dolayısıyla onlar İzzeddin'e değil, İzzeddin onlara borçluydu.[29] Dahası kendi saflarında da ayrışma vardı;[30] Zengi'yi desteklemiş olan Hüsameddin Tuman, güvenliğini garanti etmiş olduğu bir köy meselesi nedeniyle Musul

26. Bkz *Sana* 21 1.
27. Bkz *Sulük* 77.
28. Ayrıca bkz *Khitat* 1.407.
29. İ.S. 55.
30. Ayrıca bkz İbn el-Adim 48-9.

birlikleriyle çekişme içindeydi. Musullular köyü yağma etmek istedi, o da bunun üzerine Frenklere gitmek tehdidini savurdu ve bunun sonucunda tutuklandı. İzzeddin onu daha sonra serbest bıraktı ve o da Atabek hanesine sadık kaldı, ancak Zengi'nin bir diğer başlıca destekçisi Alâmeddin Süleyman, Eyyubi'ye kaçtı. Bu esnada Zengi, Halep'i kendi kenti Sincar'la değiş tokuş etmeyi önermişti. İzzeddin bunu reddedince Zengi'nin Sincar'ı Eyyubi'ye vermekle tehdit ettiği söylenmektedir[31] ama bu gerçek olmasa bile İzzeddin'in konuyu başka açıdan tekrar düşünmüş olması muhtemeldir. Şam'a yapılacak bir saldırıyı gerçekleştirmeyi reddettiği bildirilmişti[32] ama Halep'in tek başına fayda getirmeyeceği de anlaşılıyordu. Dahası, Halep veya Musul'u bir astına bırakması hâlinde neticede bir başka muhtemel rakip oluşturmuş olacaktı, dolayısıyla şaşırtıcı denemeyecek şekilde fikrini değiştirdi ve Zengi'nin teklifini kabul etti. Kazanabileceği tüm kazancı ve prestiji elde edebilmek için el-Salih'in annesiyle evlendi, ayrıca Halep Kalesi'nin silah deposunda bulunan silah ve malzemeleri boşalttı. Sonrasında 22 Şubat'ta ayrılarak Zengi'yle Fırat üzerindeki Rakka mevkinde buluşmaya gitti. 27 Şubat'ta anlaşmaya varıldı ve Halep'le Sincar'ın takasıyla ilgili düzenlemeleri gerçekleştirmek üzere temsilciler gönderildi. Yöneticisiz geçen dönemde durumun körüklediği sadakatsizlik ortamı, Halep kentinin idaresi için görevlendirilen Muzaffereddin Gökböri'nin kaleye sonuçsuz bir saldırı yapmasıyla net bir şekilde ortaya çıktı, saldırı Şahbaht tarafından önlendi.[33] Zengi bunun üzerine oğlu Kutbeddin'i Halep'e gönderdi ve Nureddin'in kızı olan eşiyle onu takip etti. Şiilerin ayrıcalıklı konumuna dokunmadı, ayrıca halka da iyi davrandığı bildiriliyordu, ancak şehre vardığı sırada, 18 Mayıs'ta Eyyubi Mısır'dan ayrılmıştı bile.

Mart ayında Birket el-Cübb'e geçmesinin ardından Eyyubi, Suriye'ye doğru yola çıkmak için 54 gün beklemişti. Bundan bir süre önce kutsal ziyareti amaçlayan bir Frenk gemisi Dimyat açıklarında batmıştı. Surlu Vilyam hacı sayısını 1.500 olarak verirken,[34] İmâdeddin'e göre gemi 2.500 kişiyi taşıyordu, bunlardan yaklaşık 1.676'sı esir alınmış ve geri kalanı boğulmuştu.[35] 1180 yılında

31. İbn el-Adim *a.g.e.*
32. İ.A. 11.474.
33. Ayrıca bkz İbn el-Adim 52.
34. Surlu Vilyam 1087.
35. *Sana* 218, alıntı A.S. Ra. 2.27.

yapılan ateşkesin "karada ve denizde" şartı[36] bu tür durumları içermeyi amaçlıyordu, ancak Surlu Vilyam, Eyyubi'nin bu kadar büyük bir ganimetin elinden kaçmasına izin vermeye niyetinin olmadığını belirtmiştir. Baldwin'e bir elçi göndermiş, karşılanması imkânsız taleplerde bulunmuş ve bunlar reddedilince de ateşkesi bozmuştu. Surlu Vilyam ateşkesin iki yıllık olduğunu belirtir, Mayıs 1180'de başlamıştır ve aralarında Eyyubi'nin mektupları da olmak üzere Arap kaynakları anlaşmanın sona ermekte olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmaz. Eyyubi bu hacı gemisi konusunda şüphesiz yanlış bir tutum içindeydi ve Frenklerin de daha öncesinde denizde tüccarları ve başka yolcuları gaspederek anlaşmaya ihanet etmiş olduğunu söyleyerek bahane olarak görülebilecek bir durum yarattı.[37] Gerçi genel olarak sözünden dönme suçlamalarına karşı hassastı ve Birket el-Cübb'deki gecikmesinin nedenlerinden biri belki de Frenklere temiz bir vicdanla saldırabilmek için sebep arıyor oluşuydu. Yola çıkışı için verilen tarih 11 Mayıs'tır. Mısır ordusunun yarısının onunla devam ettiği, yarısının da ülkeyi korumak için kaldığı söylenmektedir.[38] El-Adil, Eyyubi'nin vekili olarak geride kalacaktı ve Karakuş'a da Kahire-Fustat surlarını tamamlaması talimatı verilmişti. Eyyubi, yola çıkmadan önceki akşam yoldaşlarıyla oturdu ve esintiden, çiçeklerin kokusundan bahsetti. Oğullarından birinin öğretmeni bir çift mısra aktardı: "Necid'in mastı çiçeğinin kokusunu çek içine, bu akşamdan gayrı kalmaz geriye."[39] Bu olay kötü bir alamet olrak görüldü ve gerçekten de Eyyubi bir daha Mısır'ı görmedi.

Eyyubi, Mısırlı birliklerine ek olarak alışılmadık ölçüde büyük bir sivil grubuyla yola çıktı; grupta tüccarların yanı sıra kıtlık dolayısıyla Suriye'den ayrılmış olan ve şimdi memleketlerine dönmek isteyen sığınmacılar da vardı. Büyük erzak depoları ve yük hayvanları getirtilmişti ve Eyyubi Bağdat'a yazdığı bir mektupta bu kadar büyük miktarda yüke bu kadar uzun bir yolculuk boyunca eşlik etmenin ne büyük bir iş olduğundan bahsetti; Mısır'dan Suriye'ye

36. Surlu Vilyam 1063; can, mal ve ticareti kapsayan böylesi anlaşmaların geleneksel şartları için ayrıca bkz Q. 14.58 ve 67.
37. Alıntı A.S. Ra. 2.26.
38. *Sana* 211; A.S. Ra. 2.27; böylesi saptamalar, belirsiz genellemeler yapmak amacıyla kullanıldıkları için dikkatle kullanılmalıdır.
39. Ayrıca bkz Ebu Temmâm, *Hamase* adlı eserinde yer alan anonim bir şiir (2.71); Abd Allah el-Kuşeyri'ye atfedilişi için ayrıca bkz el-Karmi, *Qaul ala Qaul*, 2.327.

geçiş süresinin aheste adımla otuz gün olduğunu söylüyordu.[40] Beş gecenin ardından sefer ekibi Eilat'a ulaştı ve sonrasında Frenklerin Kerak'ta toplandığına dair haberler geldi. İki taraf da bir diğeri hakkında iyi istihbarat sahibiydi. Frenkler Halep'teki durumu biliyordu, Eyyubi'nin toplandığını ve sivillerden oluşan uzun bir kuyruğu olduğunu da biliyorlardı. Surlu Vilyam'a göre "krallığın tüm kudreti" Kerak'ta toplanmıştı, ancak Baldwin'le arasında problem olan Trabluslu Raymond'ın istemediği hâlde orada olduğunu ekledi ve ayrıca kralın, Reynald de Chatillon'ın Kerak'ın savunulmasına yardım etmeye ikna olmasının, topraklarının geri kalanını saldırıya açık hâle getirmesiyle birlikte çok doğru olmayabileceğini söylüyordu.[41] Aslında Frenklerin bu noktada toplanması stratejik açıdan doğruydu, çünkü çarpışma olması niyetindeydiler ve bu çarpışma sadece Kerak'ı savunma amaçlı olmayacaktı. Savunmasız bırakılmış olan topraklar belki sıkıntı çekebilirdi ama krallık açısından uzun vadede en iyi savunma Eyyubi'nin dezavantajlı pozisyonda yakalanmasıydı.

Eyyubi, doğu tepelerinin arasından geçerek Yarık Vadisi'nden ayrıldı, Maan'dan Akabe'ye giden günümüz yolunu izledi (harita 7) ve el-Karyeteyn mevkinde Frenk bölgesi sınırında durdu. İmâdeddin'e göre burada on gün kaldı, Frenk topraklarını yağmaladı ve sonrasında şöyle söyledi: "Beraberimizde hem soylu hem sıradan bu kadar çok sayıda insan olduğu için erzağımız [daha fazla] kalmamıza imkân vermeyecek." Sonrasında adamlarını böldü ve sivilleri kardeşi Böri eşliğinde Suriye hac yolunun Transjordan (Ürdün Nehri ötesi) Platosu'nu geçtiği güvenli bir şapaktan doğuya doğru gönderdi, kendisiyse Kerak'a doğru ilerledi.[42] Surlu Vilyam'a göre Vadi Garba'dan türetilmiş bir isim olan Gerba'da, Şubek Kalesi'nin yaklaşık 16 km güneyinde durdu, buraya yirmi günlük bir yolculuğun ardından varmıştı.[43] Surlu Vilyam'ın iddiasına göre Frenkler Eyyubi'nin orada bulduğu su kaynağına erişimini kesmiş olsalardı Eyyubi geri çekilmek zorunda kalacaktı, çünkü "büyük çokluktaki sivilleri" susuz kalmak üzereydi.[44] Burada bir tutarsızlık görülür, çünkü İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi'nin güçleri halihazırda

40. Paris 42; alıntı, kısmen, Münih 111; 25756.101; A.S. Ra. 2.28.
41. Surlu Vilyam 1087.
42. *Sana* 219; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.28.
43. Surlu Vilyam 1091.
44. Surlu Vilyam 1087.

bölünmüş olmalıdır, ancak yirmi günlük toplam süre makuldür. El-Karyeteyn doğru şekilde el-Kureyn olarak tanımlanmıştır,[45] Maan-Akabe yolundan yaklaşık 10 km kuzeydeki Şubek'in 50 km kadar güneyinde ve Akabe'den 80 km mesafededir. Eyyubi'ye Eilat'a geçişi için 5 gün, el-Karyateyn/el-Kureyn'e gidişi için 4, yağma için 10 ve Gerba'ya geçiş için de 1 gün vermek makul olacaktır.

Frenkler, Vilyam'ı kızdıracak şekilde Gerba'da veya Kerak'ın 24 km kadar güneyindeki Vadi Hasa geçidinde Eyyubi'nin karşısına çıkabilecek şekilde hazırlanmamıştı. Eyyubi, Aden'deki İzzeddin Osman'a yazdığı mektupta, yolunu kapatmak için çıktıklarını ama sonrasında geri döndüklerini ve yalnızca surlar ardında savaşmaya hazır olduklarını bildirmiştir.[46] Frenklerin, Eyyubi'nin sivillerini avantaja çevirmeye çalışmayı ummaları ama sonrasında kuvvetlerinin ayrıldığını görünce savunmaya dönmüş olmaları muhtemeldir. Vilyam, Müslüman ordusunun tamamının Gerba'da geri döndürülebileceğini söylerken yanılgı içindedir, ancak Frenklerin bu bölgede keşfe çıkıp Eyyubi'yi savaş düzeni içinde görmeleriyle beraber geri dönmüş olmaları Eyyubi'nin mektubuyla uyumlu bir anlatım olarak görünecektir. Diğer yandan böylesi bir durum yalnızca varsayımdır. Açık olan nokta, güçlerini yoğunlaştırmış olmalarının stratejik değerinin boşa gitmiş olmasıydı. Eyyubi ise Kerak'a saldırmamış, Amman'ın yaklaşık 80 km doğusunda Kasr el-Azrak'ta güvenli biçimde Böri'yle yeniden bir araya gelmiştir ve bu esnada Ürdün Nehri'nin savunmasız batı kıyısına bir saldırı gerçekleştirilmiştir.

Şam'da Faruk Şah, ateşkesin sonlanmasından faydalanarak bir akın başlatmıştı. Surlu Vilyam'a göre Busra, Baalbek ve Humus'tan gelen kuvvetlerle desteklenmişti ve düşmanı gafil avlama imkânını kaybetmemek için hazırlıklarını hızlıca tamamlamıştı. Frenkler Kerak'tayken Ürdün Nehri'ni geçti ve Tabor Dağı'nın batı yükseltisinin eteklerinde Deburiye'ye (harita 2) saldırdı. Hasat dönemiydi ve çevre kırsaldan insanlar hasat işine yardımcı olmaya gelmişti. Yöre halkı bir sabah uyandığında kasabanın etrafını sarılmış hâlde buldu ve bir kuleye sığınma şansları olsa da kule kısa sürede tünel kazılarak ele geçirildi ve 500 kişi esir alındı.[47] Eyyubi bölgeyi sağlam hisarı ve kasaba kadar büyük yerleşkesi olan bir yer olarak tanımlamıştır.

45. Alternatif biçim, el-Kureyn, Wahrani 162'de bulunmaktadır.
46. 25757.9.
47. Surlu Vilyam 1089.

Anlatımına göre Faruk Şah, akıncılarını Akka topraklarına kadar göndermiş, 1.000 erkek ve kadını öldürmüş veya esir almış, 20.000 baş sığır ve sabana koşulan öküzü alıp götürmüştü.[48]

Faruk Şah'ın diğer büyük başarısı Taberiye Gölü'nün yaklaşık 23 km doğusundaki Habis Celdek mağara kalesini ele geçirmiş olmasıydı. Bu kale, güneye, Yarmuk Nehri'ne doğru giden vadiyi gören bir kayalığın yüzüne oyulmuş bir dizi odadan oluşuyordu. Frenkler tarafından Suhite toprağı olarak bilinen kale çevresindeki bölge bereketli bir bölgeydi ve Habis Celdek'e sahip olmak, askerî değerine ilaveten tahıl gelirinden de pay almayı sağlıyordu. Hayal kırıklığı içindeki Frenkler ilk aşamada Faruk Şah'ın kaleyi rüşvetle teslim aldığından şüphelendiler, sonrasında ise suçlama "Suriyelilere" kaydırıldı,[49] kale garnizonunun başında Suriyeliler vardı ve Faruk Şah'ın adamları en alt bölümü ele geçirdikten sonra diğerlerine doğru tünel kazarken kaledeki Suiriyeliler teslim olmuşlardı. Bu anlatım Eyyubi tarafından da kısmen doğrulanmıştır. Eyyubi'nin yazdıklarına göre kale tünel kazılarak alınmıştı ve sözlerinin devamında Faruk Şah'ın kaleyi elde tutmak için "yeterli bir garnizon" bırakmış olduğunu söylüyordu.[50]

Faruk Şah, düzenlediği akınların ardından Eyyubi'yle Busra'da buluşmaya gitti. Eyyubi bunun ardından Busra'dan Şam'a hareket etti ve 22 Haziran'da Şam'a ulaştı, Mısır'dan ayrılmasının üzerinden kırk üç gün geçmişti. Üç haftadan daha kısa süre içinde tekrar harekete geçti; İmâdeddin'e göre çalışmak dışında onu dinlendiren bir şey yoktu.[51] Mısır ve Suriyelilerden oluşan bir birleşik kuvveti vardı, bunları üç bölüme ayırdı, sağ kanat Takıyeddin, sol kanat Faruk Şah ve merkez de kendi komutasındaydı.[52] 11 Temmuz'da Şam'dan ayrıldı ve 12 Temmuz akşamı Taberiye Gölü kıyısında Ürdün Nehri'nin doğu tarafında kamp kurdu, yakınlardaki Tiberya kentini tehdit edecek pozisyondaydı. Tiberya Leydisi'yle evli olan Trabluslu Raymond hastaydı, ancak kuzeydeki Safed ve güneydeki Kevkeb'den takviye birlikler çağrılmıştı ve bu birlikler 12/13 Temmuz gecesi kente girdi. Eyyubi bunu 13 Temmuz'da duydu ve bir çatışma başlatabilmek umuduyla Faruk Şah komutasındaki

48. 257.57.9.
49. Surlu Vilyam 1091.
50. 25727.9.
51. *Sana* 221.
52. Bu eylemin detayları için ayrıca bkz Surlu Vilyam 1092 ve sonraki sayfalar; Paris 42.

sol kanadını Ürdün Nehri'nin batısına geçmek üzere gönderdi. Bu meydan okuma kabul görmedi ve Eyyubi Bağdat'a kendini sağırı çağırır hâlde bulduğunu yazdı. Sonrasında Tiberya'ya saldırmak yerine ters yönde Ürdün Nehri'nden aşağı doğru hareket ederek Frenkleri ortaya çıkmaya zorlamaya karar verdi; hedef 24 km daha güneydeki Beysan'a taarruz etmekti. 13 Temmuz akşamı yola çıktı ve sonraki gün Faruk Şah'a Beysan'a taarruza başlama emri verildi, bu esnada Eyyubi de Tiberya'dan kurtarma birliği gelip gelmediğini gözlüyordu. Faruk Şah, kenti yıktıktan sonra kent kalesini kazmaya başladı, ancak Surlu Vilyam'a göre bu yalnızca hayal kırıklığıyla sonuçlandı, çünkü kale garnizonu amansız bir savunma yapmıştı. Aslında bu taarruz tam olarak gerçekleşmemişti, çünkü Frenklerin harekete geçtiğine dair haberler geliyordu.

Kurtarma birliği, Ürdün Nehri solunda, üzerinde Kevkeb'in bulunduğu tepeler sağında olacak şekilde Ürdün Vadisi'nden aşağıya doğru ilerledi. İlk günkü yürüyüş esnasında ciddi bir çarpışma olmadı ve akşam olduğunda Frenkler, vadi zemininde gafil avlanma riskine girmek yerine yamaç tarafında kamp kurdular. 15 Temmuz'da "şafak öfke içinde sökerken ve doğu onlara kılıcını çekerken" Müslümanlar, Frenklerin tepelerden geldiğini gördü. Surlu Vilyam, Frenklerin Beysan ve günümüzde Tayibe olan Forbelet arasındaki düzlüğe ulaştıklarını yazmıştır; Eyyubi de Tabor Dağı'na yürümeyi amaçladıklarını söyler. Beysan'dan, Harod Vadisi batıya doğru uzanır, güneyinde Gilboa Dağları ve kuzeyinde Moriya Dağı'ndan Ürdün Nehri'ne doğru giden hat boyunca devam eden geniş ve yüksek bir düzlük yer alır. Kevkeb, bu yükseltinin doğu ucundadır, Beysan'ın yaklaşık 11 km kuzeyindeki Ürdün Vadisi'ni tepeden görür. Frenkler, Tiberya'dan yola çıktıkları yürüyüşlerinde buranın ötesine geçmiş olmalıdır ve tepelerin güneydoğu köşesinde Beysan'a daha yakın bir noktada kamp kurmuşlardır; bu noktada Harod Vadisi Ürdün Vadisi'yle birleşir. Eğer Eyyubi, onların yürüyüş planları konusunda yanılmıyorduysa, muhtemelen Harod Vadisi boyunca batıya doğru hareket ederek Müslümanları çekmeyi amaçlıyorlardı ve sonrasında da Moriya Dağı altında kuzeye döneceklerdi, burada yüksek düzlükten yapılacak kolay bir geçiş onları Tabor yönüne çıkaracaktı.

Eyyubi kendi ordusunun sayısına dair herhangi bir tahmin vermez, ancak Surlu Vilyam 20.000 savaşan adamı olduğunu, Frenklerin Suriye'ye ilk gelişinden beri görülen en büyük Müslüman

gücü olduğunu yazmıştır. Buna karşın Frenklerin 700 mızraklı süvarisi ve belirtilmemiş sayıda yaya askeri vardı. Bulundukları yamaçtan indiklerinde belli bir mesafede Takıyeddin'in kanadını gördüler, Müslüman merkez birliği durmuştu ve Eyyubi'yi bekler durumdaydı; Eyyubi taktik planını koordine etmekle meşguldü. Frenklerin batıya doğru hareket etmek istediğini fark ettiğinde Faruk Şah'a batı kanadıyla yollarını kapamasını emretti. Takıyeddin'in sağ kanadı, Frenklerin Ürdün Vadisi üzerinden Tiberya'ya geri dönmesi ihtimaline karşılık muhtemelen vadiyi kolluyordu. Ona da gelmesi emredildi ve Frenkler üç taraftan kuşatıldı, Faruk Şah batıdan, Takıyeddin doğudan ve Eyyubi'nin merkezi de güneyden sardı. Frenk atlıları hücuma geçti, fakat Eyyubi adam çokluğundan faydalanarak onları durdurdu ve arkalarında bekleyen piyadelerle saldırıya geçti. Surlu Vilyam, Müslümanların Frenk ordusunu sarmaya çalıştığını düşünmekte kesinlikle haklıydı, ancak Eyyubi piyadelerin yamaca doğru dağıldığını iddia etmiş olsa da çember içine alma girişimi başarısız olmuştu. Bir miktar sert çarpışmanın ardından bütün Frenk ordusu, yamacı çıkarak Kevkeb'in 7 km batısındaki Forbelet Kalesi'ne çekilmeyi başardı. Eyyubi ise Müslümanların atlarına su içirmek için etrafa dağıldığını ve öğlen sıcağının tam bir zafer kazanmasını engellediğini söyleyerek şikâyette bulunmuştur. Sıcakla ilgili saptamasını Surlu Vilyam da tekrarlar, iki taraftan da askerlerin, savaştan ölenler kadar sayıda sıcaktan da kayıp verdiğini yazmıştır, ayrıca Frenk tarafında az sayıda şövalyenin ama daha çok sayıda rütbesiz askerin öldüğünü de ekler. Müslümanlar kayıplarını gizlemek için ölülerini gece gömmüşlerdir, bu sayı 1.000 olarak bildirilmektedir. Eyyubi kayıplardan bahsetmez, ancak İmâdeddin şöyle yazmıştır: "Düşman için yıkıcı olan... bu şiddetli çarpışmada... Müslümanlardan da şehitler oldu." Müslümanlar çarpışma gecesini, yani 15/16 Temmuz'u Forbelet'te kamp hâlinde geçirdi, ancak Eyyubi konuyu daha ileriye taşımak konusunda isteksiz görünüyordu ve 18 Temmuz itibarıyla Ürdün Nehri'ni tekrar geçmiş ve Havran'da el-Fevvar mevkinde kamp kurmuş durumdaydı.

Ordusu el-Fevvar'da uzun süre kalmadı, bölge yılanlar ve kurbağalarca istila edilmiş hâldeydi, "suyu ağır, havası zehirleyiciydi"[53] ve "doktor piyasası muazzam iş yaptı".[54] Eyyubi, daha sağlıklı

53. *Sana* 222.
54. *Sana* 224.

bölgelere, Şam'ın 56 km güneyindeki Rasülma'ya geçti ve buradan da kuzeydeki Bekaa'ya geçti. An itibarıyla Nasıra tepelerinin kuzeyindeki Sepforis'te toplanmış olan Frenkler Eyyubi'nin amacından emin değildi.[55] Bazıları Beyrut'a saldırmaya hazırlandığını düşünüyordu; diğerleri Halep'le meşgul olduğunu öne sürüyordu ve bir kısım iyi istihbarat sahibi danışman da Musul'la savaş olacağı düşüncesindeydi, çünkü İzzeddin'in, Fırat bölgesinde Eyyubilere ait kentleri kuşattığı bildiriliyordu. Aslında bu teorilerin hepsi doğruydu. Eyyubi, Bekaa Vadisi'nden yukarı doğru Lübnan mevkine devriyelerini göndermişti, Mısır'dan çağırmış olduğu filoyu buradan izleyebiliyorlardı. Filo gelince, kendisi de dağları geçti ve Beyrut'a saldırdı, bu esnada güney sınırında el-Adil, Dârum ve Gazze etrafına akınlar düzenlemek üzere Mısır birliklerini getirmişti. Bu akınlar ciddi ve iyi koordine edilmiş saldırılar olarak görünüyordu. Surlu Vilyam'a göre, Mısırlıların 30 kalyonu vardı[56] veya Eyyubi'ye göre bu sayı 40'tı[57] ve Frenk gemileri de hâlâ Akka ve Sur'da bakım ve donanım sağlamaya çalışıyordu. Baldwin'in elinde hem el-Adil hem de Eyyubi'ye karşı koymaya yetecek kadar adam yoktu ve Beyrut'a gelecek bir yardım birliğini durdurmak adına da Eyyubi kıyı yolunu tutması için bir tugay gönderilmesi talimatı vermişti, Frenklerin bildirimine göre buralarda dar yerleri taşlarla bloke ediyorlardı. Gerçi Eyyubi kuşatma yapmasını sağlayacak yük getirmemişti, dolayısıyla Frenkler de, Eyyubi'nin ya fazlasıyla iyimser olduğunu ya da kuşatma malzemelerini kullanacak zamanının olmayacağı hesabını yaptığını düşünüyordu, ancak Surlu Vilyam'ın anlatımından Beyrut'a yaptığı saldırının yalnızca bir gövde gösterisinden ibaret olmadığı açıktır. Sürekli baskı kurmak adına elindeki asker çokluğundan yararlanıyordu, böylece kale garnizonuna dinlenme imkânı vermemiş oluyordu. Okları "şehre ve surlarına yağmur gibi yağdı"[58] ve lağımcıları surları çökertmek için ellerinden geleni yaptılar. Diğer yandan garnizon başarıyla karşıt tüneller kazdı ve tırmanma merdiveniyle gerçekleştirilen bir saldırı girişimini, bu fikri ortaya atan emirin yaralanmasıyla püskürttüler. Bu esnada, el-Adil'i önemsememeye karar vermiş olan Baldwin kuzeye doğru ilerleyip Sur'a ulaştı ve üç günlük saldırının ardından Eyyubi adam-

55. Ayrıca bkz Surlu Vilyam 1097.
56. Surlu Vilyam 1096.
57. Paris 51.
58. Surlu Vilyam 1098.

larına durma emri verdi. Dördüncü günü çevre bölgeye verebildiği kadar zarar vererek geçirdi ve sonrasında da dağlarda kayboldu.[59] İbn Şeddad amacına ulaşamadığını yazmıştır.[60] İmâdeddin, yaptığı açıklamada, Beyrut'u kuşatmanın uzun bir iş olduğunu Eyyubi'nin fark ettiğini söyler[61] ve Eyyubi de Bağdat'a, diğer meselelerinden vakit bulduğunda geri dönmek amacıyla çekildiğini söylemiştir.

Beyrut'un alınması spektaküler bir zafer olurdu, ancak Eyyubi burayı almış olsaydı bile elinde tutmayı başarması zordu. Belki seçeneklerini kasten açık bırakmıştı, şansı yüksek göründüğünde saldırı başlatabilir veya kırsal bölgeyi yağmalayıp çekilebilirdi, ancak bir başka ihtimale göre de şimdi olduğu gibi kuşatma sırasında planlarını değiştirebilirdi; İbn el-Esîr'e göre, Muzaffereddin Gökböri'den Fırat'ı geçmesi için davet almıştı.[62]

Eyyubi, Mısır'dan ayrılmadan önce Frenklerin onun başlıca veya acil meselesi olmadığı açıktı. Frenklerle ateşkes sona ermeden önce halifeye yazdığı mektupta daha önceki propaganda kampanyasını devam ettirmişti, "uzak bölgelerdeki imansızlar" birleşmişti ve Kıyı krallığına destek için büyük ordular göndermeyi amaçlıyorlardı; Halep ve Musul'dan yardım gelmesine ihtiyaç olacaktı, çünkü Mısır'ı denizden gelen bir istiladan, Şam'ı Kıyı Frenklerinden, Hama ve Humus'u Trablus'tan, Tel Başir, Araban ve el-Ravandan'ı Ermenilerden korumak için birliklere sahip olması gerekiyordu; sonuç olarak "İslam'ın emirleri ve sultanları krallıklarında uyurken" kendi kuvvetleri farklı bölgelere dağılmış durumdaydı; Halep, Ermenilerle ve Bohemond'la ateşkes yapmıştı, Kılıçarslan da Bizanslılarla ateşkes imzalamıştı.[63]

Temmuz ayında halifeye yazdığı mektupta Beysan'a yaptığı saldırıyı anlatırken, Müslümanların Frenklerin durumunu tartmış olduğunu öne sürdü; orucun ardından ziyafete ulaşmışlardı; gerçi kendisi, Müslüman düşmanları tarafından tahminlerinin ötesinde meşgul ve tahrik edilmişti; bilhassa Birecik Beyi [Artuklu Şihabeddin Mahmud], ki eski ve vefalı bir hanenin üyesiydi, korunma talep etmiş ve Cihat için de hizmet etmeyi istemişti, ancak sonrasında kuzeni Mardinli İlgazi tarafından kuşatılmış ve zor durum-

59. Ayrıca bkz Surlu Vilyam 1100; Frenkler 33 kalyondan oluşan bir filo göndermişti, ancak Mısırılılar filo gelmeden önce ayrılmışlardı.
60. İ.S. 56.
61. *Sana* 227; *Bark* 5.6A; A.S. Ra. 2.29.
62. İ.A. 11.482.
63. Paris 63; 25757.56.

lara düşürülmüştü, İlgazi'ye saldırma yetkisini veren de Musullu İzzeddin'di. Eyyubi'ye göre, Birecik Beyi'nin erdemlerinden biri de "asla şehrin kendisine miras kaldığını iddia etmemiş olmasıydı", Zengi prenslerinin Musul ve Halep gibi kentleri miras alma hakkının olmadığını, bunların halifenin hediyesi olduğunu söyleyen savına yaptığı bir referanstı bu. Mısır birliklerini Suriye'yi savunmak için kullanmanın kötü bir politika olduğunun da altını çizdi, çünkü böylesi bir eylem düşmana karşı zayıflık göstergesi olurdu ve Mısır'ın da hem gizli hem aleni kendi düşmanları vardı; tüm bunlara verilebilecek yegâne yanıt birleşik bir Suriye'de yatıyordu.[64] Beyrut akınından sonra yazılmış bir başka mektupta da, Haşhaşilere "dostu ve efendisi Dinî Lider olan kişinin [muhtemelen kendisinin] canını almaları için" para verilmesinden, halifenin hizmetinde olan orduların yenilmesi için Frenklere kaleler teklif edilmesinden ve bir kez daha, Birecik'e saldırılmış olmasından şikâyet etti.[65] Belki de naif denebilecek bir şekilde, yanlış yapmakla suçlanmadan önce bahane sunmuş olduğunu söylüyordu ama şüphesiz ki halife suçlamanın ne olacağını biliyordu. 1176 yılı barış antlaşmasıyla bloke edilmiş olan Eyyubi yayılmacılık politikası yenilenmek üzereydi. Eyyubi yalnızca Halep üzerinde değil, Din Savaşlarında ordusuna ihtiyaç duyulduğu ispatlanabilecek tüm kentler üzerinde hak iddia ediyordu. Bu durum ne Musul'daki İzzeddin tarafından ne de Halep'teki Zengi tarafından kabul edilebilirdi ve Eyyubi'nin yoldaşı Müslümanlarla savaşmak için Frenklere arkasını dönmesindeki samimiyet muhakkak sorgulanacaktı.

64. Paris 42; Münih 111.
65. Paris 56; 25757.22.

12
Halep'in Alınışı

Eyyubi, Beyrut'tan dönüşünde Faruk Şah'ı Frenk sınırını gözlemek üzere Şam'a gönderdi. Takıyeddin'e de Hama-Trablus sınırının güvenliğini sağlaması söylendi, sonrasında Eyyubi'ye katılacaktı. Eyyubi kendisi de Baalbek'e yürüdü. Acelesi yoktu. Daha sonra Bağdat'a yaptığı açıklamada kendi topraklarından Fırat'a geçmek için kasıtlı olarak kırk gün harcadığını söyledi, daha kısa bir süre "ahmakları uyandırmaya ve ihmalkârları alarma geçirmeye"[1] yarardı. Bu hesaba göre Baalbek bölgesinden Ağustos ayının ikinci haftasının sonunda ayrılmış olmalıdır. İmâdeddin'e göre, Bekaa Vadisi'nin kuzey ucundaki Zaraa üzerinden Humus'a gitti[2] ama izlediği rotada bir kavis vardı, çünkü 6 Eylül'de Zaraa'nın 32 km kadar güneydoğusunda, Anti-Lübnan'ın uzak tarafındaki Sadad'daydı (harita 8). Sadad'dan ismi belirtilmemiş bir alıcıya gönderdiği bir mektup hem yürüyüşünün yavaşlığını hem de bunun amacını açıklar. Sürekli olarak destek birliklerinin kendisine yetiştiğini yazdı, bunların arasında sınırlardan gelen birlikler de vardı, böylece Allah'ın yardımıyla hiç olmadığı kadar çok askere sahipti; "o toprakların emirleri" kendisine elçiler gönderiyor ve ona katılmaya geliyorlardı, hepsinin "büyük umutları" vardı ve hepsinin en iyi şekilde karşılanması gerekiyordu; seferinin iki itici gücü vardı, bunların ilki ikta olarak verilebilecek toprakları alıp aksi takdirde dağılacak olan emirlere vermekti (yayılmacı konumlanmaya dair açık bir saptama); ikincisi de, Halep ve Musulluların inatçılığı ve vakit kaybına sebep oluşlarıydı, "kendilerinden daha zayıf ve

1. Paris 28
2. *Sana* 227; *Bark* 5.7B.

sayıca daha az olan arkalarındakilerden" medet umuyorlardı (el-Pehlivan'dan hakir görür şekilde bahsetmektedir); Eyyubi onlara bir anlaşma önermişti, fakat onlar öfkeyle karşılık vermişlerdi, dolayısıyla onun da soğuğa ve yağmura rağmen harekete geçmesi gerekiyordu, dağların zirvelerinde kar vardı.[3]

Eyyubi'ye bu dönemde birçok emirin mesaj gönderdiğine şüphe yoktur ama yalnızca nispeten daha az tanınmış olan Kefr Latahlı Bektaş'ın kendisine katıldığı bilinmektedir.[4] Bununla beraber Halep yakınlarında daha sonra kendisi de Eyyubi'ye katılan Muzaffereddin Gökböri'nin bir elçisiyle buluşmuştu. Bu olay Eyyubi'nin geleceği açısından hayati önemdeydi. Gökböri, Musul'un eski idarecisi Zeyneddin'in oğluydu ve Tel el-Sultan savaşında Eyyubi'ye karşı bir kanada kumanda etmişti. Hırsları yüzünden altından kalkamayacağı bir işe girip Halep Kalesi'ne sonuçsuz bir girişimle saldırmıştı ama Musullu İzzeddin tarafından Harran kentini ve kalesini idare etmek üzere bırakıldı. Şimdiyse taraf değiştirmeye hazırlanıyordu ve söylendiğine göre Beyrut saldırısı sırasında Fırat'ı geçmesi için Eyyubi'ye bir davet göndermişti.[5] Davasını kişisel bir görüşmeyle anlatmaya gelmişti. İddiasına göre, Eyyubi'nin Fırat'ın doğusunda teşkilatlanması hâlinde Halep izole hâle gelmiş olacaktı; ayrıca İmâdeddin'in anlatımına göre şöyle söylemiştir: "Bu topraklar sizin... Genel bir ilgi görüyorsunuz ve tam bir korku uyandırıyorsunuz... Ben benken biri çıkıp size itaatsizlik etmeye cüret edebilir mi?"[6] Bu tavsiye Eyyubi'nin kendi dilekleriyle örtüşmüş olmalıdır. Halep'i alma şansı açısından iyimser olması için bir sebep yoktu. Kış gelirken kasvetli bir kuşatma savaşı uygulamasının yeni katılanları kaçıracağı beklenebilirdi ve Müslüman direnişini kırmak adına harcadığı zaman arttıkça İslam'a hizmet için hareket ettiği iddiası da daha az kabul edilebilir hâle gelecekti. Bunun aksine, Fırat'ın doğusuna, Gökböri'nin en azından bir miktar popüler destek sağlayabileceği bir ortama kazançlı bir sefer yapmak hem takipçileri için hem de propaganda açısından cazip olacaktı. Askerî açıdan riskten ziyade fırsat içeriyordu. Halepliler kendi surlarının ardında sağlamdı ve Eyyubi'nin iletişimine müdahale edebilirlerdi ama

3. 25757.62.
4. İ.S. 58
5. İ.A. 11.482.
6. *Sana* 227; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.30.

onları arkasında bırakması hâlinde kendisini tuzağa düşürecek kadar güçlü değillerdi. Halep'e saldırması hâlinde Musul'dan bir kurtarma birliği gelmesi beklenebilirdi ama Fırat'ı geçmesi hâlinde İzzeddin muhtemelen savunmaya çekilmeye mecbur edilecekti.

Eyyubi 19 Eylül 1182'de Halep'e ulaştı. Birlikleri şehrin doğusuna yayıldı, ancak çarpışma olduğuna dair herhangi bir bildirim yoktur. Bunun yerine Eyyubi Zengi'yle müzakere etmeye çalıştı, önerisine göre Zengi daha önceki takasını tersine çevirip, an itibarıyla İzzeddin'in elinde olan Sincar'ı geri alacaktı.[7] Birkaç gün sonra Eyyubi harekete geçti, Tel Halid üzerinden Birecik'e gitti, göründüğü kadarıyla bu takas konusu belirsiz kalmıştı. Mardin Beyi'nin Birecik kuşatması bir süre öncesinde kaldırılmıştı ve Eyyubi, Şihabeddin Mahmud tarafından nezaketle karşılandı, Mahmud ona kalenin anahtarını verdi, Eyyubi de bunu ona iade etti.

Eyyubi bu aşamada Bağdat'a yazdığı mektupta Musulluların Frenklerle on bir yıllık bir anlaşma yaptığına dair görgü tanıkları olduğunu söyledi, yıllık 10.000 dinar vermeyi, "Müslümanların sınır noktalarının (Baniyas, Sakif Tirun ve Habis Celdek) teslimini" ve kendileri tarafından tutulan ya da Eyyubi'den geri alınan yerlerde bulunan tüm Frenk esirleri serbest bırakmayı vaat etmişlerdi. Musullular, diye yazdı, kendisi Frenklerle ateşkes yapmadığı sürece onlara saldıramayacağını düşünüyorlardı ve Frenkler Suriye'ye saldırmayı planlarken kendileri de Nusaybin'e doğru çıkmışlardı; bunu önlemek adına Faruk Şah, Rasülma'da konuşlandırılmıştı, bu esnada el-Adil'e de Frenk sınırına gitmesi talimatı verildi; Eyyubi ise Mısırlı birlikleriyle yavaşça hareket ediyordu, Musulluların ele geçirdikleri yerlerden vazgeçecekleri umudundaydı, ancak krallığın miras yoluyla geçtiğini iddia edip halifenin haklarını görmezden gelerek bunu reddetmişlerdi. Fırat yakınlarında, diye devam etti, "onların ordularının lideri" Harranlı Gökböri ve Suruç ile Birecik beyleri tarafından karşılanmıştı, Musullu ikta sahiplerinden ve varlıklarına yasadışı vergilerle el konmuş kişilerden mektuplar gelmişti, halifelik makamına yakınlıklarına rağmen halifenin buyruğunun onların arasında geçmediğinden şikâyet ediyorlardı. Eyyubi, Musulluların, "halifenin lütfunun reddedildiği malum bir bölgeye" yakınlık gösterdiğini ekledi, bir kez daha el-Pehlivan'dan bahsetmiş oluyordu ve kendisinin Cihada adanmışlığının altını çizdi, ayrıca Mısır filosunun Suriye limanlarına saldırılarından ve

7. Ayrıca bkz İbn el-Adim 56.

İslam topraklarındaki halkın Allah'a yardım için dua ettiğinden bahsederek İslam'ın ihtiyaçlarına odaklanışını aktardı.[8]

El-Bra'dan doğuya, Urfa'ya doğru yürüdü. Hem Faruk Şah'a hem de el-Adil'e yazdığı mektuplarda kendisine para göndermelerini istedi, çünkü almayı umduğu yerlerde sevgi görmeyi istiyordu, yağma yapmak niyetinde değildi. El-Adil'e direnç görmeyi beklemediğini söyledi –"yalnızca o kentlere gideceğiz ve orada duracağız"– ve Faruk Şah'a şöyle yazdı: "Parayı bulmak için acele edin, çünkü şehirler ne zaman kapılarını açsa, arzular da ağzını açar."[9] Faruk Şah buna hiçbir zaman yanıt vermedi. Frenklere karşı sefere çıkmıştı, fazlasıyla yorulup hasta düşmüş Şam'a dönmüştü, Şam'da hayatını kaybetti. Cömertliği, cesurluğu ve edebiyata düşkünlüğüyle tanınıyordu. Âlim Taceddin el-Kindî'nin dostuydu; tanışmaları, el-Kindî'nin Mutanabbi'den bir mısra yorumlamasıyla olmuştu. Merc Uyun Savaşı'nda Mutanabbi'den alıntılar yapmıştı[10] ve bir prens için yetkin bir şair olarak kabul ediliyordu. İmâdeddin'e göre Eyyubi'nin güvendiği bir adamdı;[11] ailesi ve emirleri arasında herkesten fazla ona güvenirdi, diye eklemiştir İbn el-Esîr.[12] Ölümü Eyyubi'nin Frenkleri zaptetme planları açısından büyük bir darbeydi kuşkusuz, ancak Musul seferi geri dönülemeyecek kadar çok ileri safhaya varmıştı. Eyyubi de Şam'ın idaresi için onun yerine "baş emir"[13] İbn el-Mukaddem'i yolladı, Faruk Şah'ın oğlu Behram Şah'ın da Baalbek'in başına geçmesi onaylandı.

Urfa kenti, Nureddin'in eski ordu komutanı Fahreddin Mesud ibn el-Zaferânî'nin idaresindeydi. Daha önce görüldüğü gibi, 1174 yılında kısa bir süreliğine Eyyubi'nin hizmetinde çalışmıştı, bu aşamada da anlaşma yapılana ve yeniden Eyyubi'nin hizmetine girene kadar uzun süre direndi, anlaşmanın ardından, İbn el-Esîr'e göre kale komutanına teslim olması için rüşvet verildi.[14] Nusaybin'den batıya Dara'ya geçmiş olan Musullu İzzeddin, Fırat'ı geçince geri dönmüş fakat Urfa'yı takviye etmek için birlikler göndermişti. Bu birlikler zamanında ulaşmayı başaramadı ve muhtemelen Musul'a geri döndü, ancak Eyyubi onların peşine düşmedi. Bunun yeri-

8. Paris 12; 25757.27; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.31.
9. Alıntı A.S. Ra. 2.30.
10. Bundari 330.
11. *Sana* 239.
12. İ.A. 11.491.
13. *Sana* 243.
14. İ.A. 11.484.

ne doksan derecelik bir açıyla dönerek Harran'dan geçip Balik Nehri'nden aşağıya Fırat'ın 145 km kadar uzağındaki Rakka'ya hareket etti. Rakka önemli bir geçiş noktasıydı ve Eyyubi Halep'in güneyindeki iletişim hatlarını güçlendirmek istemiş olabilirdi. Gerçi, Nureddin'in 1170 yılındaki kış seferi yolunu izlediği belirtilmelidir; o seferde arkadan tehlike gelmesi ihtimali olmamıştı. Bu iki yürüyüşün ikisinde de sebebin psikolojik olduğu söylenebilir, amaç askerî bir seferi bir zafer yolculuğuna çevirmekmiş gibi görünüyordu. Rakka, Eyyubi'nin eski düşmanı Kutbeddin İnal'ın elindeydi; Eyyubi Kutbeddin'den 1176 yılında Menbic'i almıştı. Bu kez Kutbeddin, Eyyubi'nin ordusunun büyüklüğünü görünce fazla direnmedi ve kendi mülkünü elinde tutabilmesi şartıyla teslim oldu. Eyyubi bölge halkını kendi idaresinin getirileriyle hemen etkiledi ve "tebaası için iyi haberler" ilan eden bir fetva verdi; tüm idarecilere mükus vergilerini kaldırmaları talimatı verildi ve hazine kayıtlarından da bununla ilgili tüm ifadeler çıkarılacaktı, çünkü "halkları zayıfken kendi cüzdanları kalın olanlar en sefil hükümdarlardır"; fetva Allah'ın evinde duyurulacaktı, böylece melekler de buna şahit olabilirdi.[15]

Eyyubi, Rakka'dan, bereketli fakat sağlığa zararlı Habur Vadisi'ne geçti, bölge halkı o dönemin seyyahlarından biri tarafından yaşayan ölüler olarak tanımlanmıştı[16] ve burada yaklaşık 130 km'lik bir mesafe içinde el-Fudeyn, el-Hüseyin, Mâkisin, Düreyn, Araban ve Habur'u ele geçirdi. Çatışma olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur ve İmâdeddin'in eklemiş olduğu yegâne detay bilgiye göre Eyyubi "Araban'ın kadıları, liderleri, erkek ve kadınlarıyla" buluşmuş ve bunun sonrasında Habur kenti bağlılık teklifi yapmıştı.[17] Eyyubi, nehirden yukarı yürüyüşü sırasında kendisine açık rotalardan seçim yapma şansına sahipti. Sincar Dağları'nın eteğinden doğuya doğru hareket edebilirdi, bu dağların güney tarafında Sincar kenti bulunuyordu. Yukarı Habur Vadisi boyunca batıya doğru uzanan bir diğer rota Rasülayn'a çıkıyordu, burası Harran'ın 80 km kadar doğusundaydı ve aslında bu seferin fetihleri arasında listelenmiş yerlerden biriydi. Ancak Eyyubi buraya kendisi gitmiş gibi görünmemektedir; İmâdeddin Eyyubi'nin el-Tüneynir'deki köprüyü geçtiğini bildirmiştir ve sonrasında da yaklaşık 65 km kuzeydoğuya

15. 25757.5; Berlin 41.
16. Nur. 52.
17. *Sana* 230.

doğru, Nusaybin'e yürümüştür.[18] Nusaybin büyük bir önem arz etmiyordu. Burayı iki yıl sonra ziyaret eden İbn Cübeyr, şehri orta boyutta bir kent olarak tanımlamıştır, dışarıdan bakıldığında bir İspanyol kasabasına benzediğini söyler, ancak içeriden yalnızca bir çöl gibidir ve görmeye değer hiçbir şey barındırmamaktadır.[19] Diğer yandan bu durumuna rağmen Mardin ve Musul arasında stratejik bir konumu vardı, Diyarbakır'ın kuzey kasabalarına kolayca erişilebilir noktadaydı (harita 1) ve Nureddin'in kendi Musul harekâtı için birliklerini toplamış olduğu üs de Nusaybin'di. Kent herhangi bir direnç göstermedi ve kalesi de kısa süre sonra teslim oldu. Eyyubi bunun üzerine bir sonraki hamlesine karar vermek üzere divanını topladı. İbn el-Esîr'e göre Eyyubi için mevcut seçenekler Sincar'a, Musul'a veya Cizre'ye saldırmaktı; Cizre, Dicle üzerinde Nusaybin'den 100 km'lik mesafe içindeydi ve Seyfeddin Gazi'nin büyük oğluna verilmişti. İbn el-Esîr, batıdan gelen haberler ışığında bazı emirlerin, seferin bütünüyle bırakılmasını önerdiğini de eklemiştir.[20]

Halep'te Zengi, Eyyubi'nin kedisine karşın fareyi oynuyordu.[21] Eyyubi Fırat'ın karşısına geçip ortadan kaybolduğunda Zengi ortaya çıkıp kuzeye ve doğuya akınlar düzenledi, Balis'teki hisarı yıktı Cebir Kalesi mevkinde Fırat köprüsünü yaktı (harita 8). Menbic'e ve Kalat Necm'e saldırdı, kendisi de Fırat'ı geçerek Suruç'a akın düzenledi. İkinci bir seferde de Azez'de kendi hisarını yıktı ve el-Karzeyin ve Bizah'taki tahkimatları ortadan kaldırdı. Tel Başir'e de saldırdı; kentin beyi Duldurum el-Yârûkî, Eyyubi'ye katılmıştı; ayrıca Eyyubi'ye katılmış bir başka kişi olan emir Bektaş'tan Kefr Latha'yı almak üzere Halep'in güneyine geçti.

Bu esnada Frenkler de Eyyubi'nin ilerleyiş haberlerini dinliyorlardı.[22] Urfa, Harran "ve Musul Beyi'nin idaresinde olan bölgenin neredeyse tamamını" askerî güçle olduğu kadar rüşvetle almasının yalnızca birkaç gün sürdüğünü duymuşlardı. Musul Beyi'nin, destekçileri tarafından neredeyse bütünüyle yalnız bırakıldığı söyleniyordu ve onu zehirleme girişiminde bulunulmuş olduğuna dair de bir söylenti dolaşıyordu. Diğer yandan başka raporlar doğudaki

18. *Sana* 230.
19. *Travels* 239.
20. İ.A. 11.484.
21. Detaylar için ayrıca bkz. İbn el-Adim 59.
22. Ayrıca bkz Surlu Vilyam 1101 ve sonraki sayfalar.

liderlerin bir araya geldiğini ve Eyyubi'nin ordusunun neredeyse kontrol altına alınmış olduğunu öne sürmekteydi. Surlu Vilyam Faruk Şah'ın ölümünden bahsetmez, ancak durum Frenk casuslarca biliniyor olmalıdır ve şaşırtıcı denemeyecek şekilde Frenkler bu fırsatı kullanmak istemişlerdir. Vilyam'ın belirttiği gibi, Eyyubi kralla herhangi bir ateşkes yapmadan sefere çıkma cüretini gösterdiği için kızgın durumdaydılar. Ekim 1182'de Lacat'ın lav platosunun uç kısımlarına akın düzenlediler, bu bölge Eyyubi'nin Rasülma'daki kamp alanına 16 km mesafedeydi ve geri dönerken de Habis Celdek'i yeniden ele geçirdiler, burada Faruk Şah'ın "yeterli garnizon" dediği şeyin yetmiş "güçlü ve savaşçı adam"[23] olduğu ortaya çıktı; bu yetmiş adam Habis Celdek'i Busra'ya geçiş izni karşılığında teslim etti.

İmâdeddin, Habis Celdek'in kaybedilişinden bahsetmemiştir, ancak Eyyubi için bir dert kaynağı olmalıdır; Eyyubi burayı altı aydan kısa bir süreliğine elinde tutmuştu ve zaman zaman görülebilecek böylesi akınlar onu bölgeye geri döndürmek için yeterli sebep değildi. İmâdeddin, Nusaybin'e bir elçi ve birlik akını olduğundan bahseder.[24] Bu görüşmelerde Hasankeyfli Nureddin Muhammed, Diyarbakır'ın kendisine verilmesi vaadiyle Eyyubi'nin hizmetine alındı, ayrıca çok sayıda Türk ve Kürt de, Musul'dan pay verilmesi karşılığında işgalcilere katılmak üzere bulundukları yerlerden ayrıldılar. İbn el-Esîr'in ifadelerine göre Gökböri ve Humuslu Nasreddin Muhammed kararlı bir saldırı için harekete geçiyorlardı.[25] Gökböri, Eyyubi'nin başarısı üzerine büyük bir kumar oynamıştı ve kumarı kaybetmesi hâlinde Fırat'ın doğusunda tutunabilmesi ihtimali çok azalırdı. Nasreddin Muhammed daha fazla bağımsızlığa ve otoriteye sahip olacağı bir konum peşindeydi ve Eyyubi'ye Musul iktası için para ödemeyi teklif etmiş olduğu söyleniyordu. Eyyubi de yalnızca toprak değil aynı zamanda Suriye'deki konumunu daha güvenli hâle getirmek peşindeydi, çünkü Musul'un düşüşü Halep'i de yıkacaktı. Elde ettiği destekten cesaret almış olmalıydı ve o âna kadar da herhangi bir ciddi direnişle karşılaşmamıştı. Sonrasında, Kasım ayının başlarında Nusaybin'den yürüyüşe geçerek Beyn el-Nehreyn olarak bilinen bölge üzerinden ve el-Murr Vadisi'nden aşağıya doğru inerek Musul'un 40 km kadar kuzeyindeki Beled

23. Surlu Vilyam 1106.
24. *Sana* 230.
25. İ.A. 11.485.

mevkinde Dicle yakınlarına geldi. Böylelikle İmâdeddin övünerek, aynı yıl içinde "atlarımıza Nil'den, Fırat'tan ve Dicle'den su verdik" diyebilecekti.[26]

Ancak bu noktada Eyyubi adına, bir yandan büyük bir şehre saldırırken bir yandan da bu yaptığını gerekçelendirmek gibi çift yönlü bir güçlük oluşuyordu. Halep konusunda, ikna edici olmasa bile, el-Müstazî'nin burayı kendisine vermeye niyetli olduğunu iddia edebilirdi; ancak böylesi bir iddia Musul için geçerli olamazdı ve Musullular da durumu halifenin gözünde kendi lehlerine yormak için ellerinden geleni yapmış olmalıydılar. Halifenin veziri Mecdeddin İbn el-Sahib'in onların tarafında olduğu söyleniyordu ve Eyyubi'nin gelişinden önce o sırada Musul'un hizmetinde olan İbn Şeddad yardım istemek için halifeye gönderilmişti.[27] Bağdat'a giden yolda kuş uçuşu 320 km'nin üzerinde mesafeyi, Dicle'den aşağıya botla giderek 50 saatte katetti, ancak misyonu başarıya ulaşmadı. Halifenin, böylesi zorlu bir durumda seçtiği rol arabuluculuktu ve iki tarafa aracı olması için Şeyhüşşüyûh'u gönderdi. İbn Şeddad'ın bildirimine göre Eyyubi Musul'a 10 Kasım'da ulaştı.[28] Üç gün öncesinde, Bağdat'a yazdığı bir mektupta, halifeden gelmiş olan mesajların kendisini İzzeddin'le uzlaşmaya çağırdığından bahsetti ve halifenin buyruklarına boyun eğmemenin kendisi için düşünülemez olduğunu ekledi; üzerinde ısrar ettiği yegâne koşullar ise Musulluların da Allah'a ve halifeye itaat göstermesiydi, halifenin dostlarına yardım etmeli, düşmanlarını dışlamalı ve gerekli olduğunda yardım göndermeliydiler; halifenin habercisi (muhtemelen Şeyhüşşüyûh'un kendisi veya heyetindekilerden biri) o sırada Musul'da bu mektuba Bağdat'tan yanıt gelmesini bekliyordu, sonrasında da aldığı yanıtı Eyyubi'ye iletecekti.[29]

Eyyubi elbette ki samimi davranmıyordu. Son fetihlerinden hiç bahsetmemişti ve teklif ettiği görünürde masum barış koşulları da muhtemelen ele geçirdiklerini elden ele tutmak üzerine kuruluydu. İzzeddin'in bunu kabul etmesi beklenemezdi ve Eyyubi de kuşatmayı başlattı. Nureddin'in kış seferinde Musul gerçek anlamda bir direniş göstermeden teslim olmuştu. Tel el-Sultan savaşından sonra Seyfeddin Gazi'nin, saldırıya devam edilmesi hâlinde şehri

26. *Sana* 230.
27. İ.S. 57.
28. İ.S. 57.
29. Paris 56.

bırakmayı düşündüğü söylenmişti ve İbn el-Esîr'e göre Gökböri aynı söylentiyi bu kez İzzeddin için yayıyordu.[30] Ancak 1170 yılındaki Seyfeddin'in aksine İzzeddin ve Kaymaz savunmalarını hazırlamak üzere adımlar atmışlardı. Kalan Musul kentlerinden, Cizre'den, Sincar ve Erbil'den adam ve donanım alınmıştı ve Kaymaz kendi parasından önemli meblağlar ödemişti. İbn el-Esîr, bir başka analitik analizinde Eyyubi'nin sıkıntılarına dair bir portre çizer. Anlatımında Eyyubi, Gökböri ve Nasreddin Muhammed'e kendisini yanlış yönlendirmiş olduklarını, normalde yenilmezlik şöhretini koruyabilmek adına başka bir şehre saldırmış olması gerektiğini söyler; Musul'a saldırıp geri çekilmeye zorlanması durumunda psikolojik avantaj kaybedilecektir. Yine anlatıma göre Takıyeddin mancınıkların kullanılmasını öneriyor ve Eyyubi de şu yanıtı veriyordu: "Böyle bir kente karşı mancınık kullanılmaz... Bir kuleyi yıksak bile... içinde bu kadar çok insan varken kente kim girebilir ki?"[31]

Halep'te yaşananların ardından Eyyubi'nin, Musulluları sonuna kadar savaşmaya kararlı görünce iyimser olamayacağı kesinlikle açıktır, ancak yine de birliklerini savaş nizamına sokmuştur.[32] Kardeşi Böri kuzeybatı bölümünün başındaydı, kendisi ve Hasankeyfli Nureddin Muhammed de geri kalan batı ve güney yaklaşma noktalarını gözlüyordu ve Takıyeddin de, belki de Nureddin'in taktiklerini taklit eder şekilde, şehri doğudan bloke etmesi için Dicle'nin karşı kıyısına gönderilmişti. Bir miktar çarpışma oldu, ancak görünürde ciddi bir taarruz yoktu. İbn el-Esîr'in anlatımına göre Çavlı el-Esadi, surlardan atılan çivili bir botla vurulmuş ve hücum etmeyi reddetmişti; Kaymaz da bir saha birliğini gece ellerinde meşalelerle kalenin arka çıkışından göndermişti, adamlar kaleden çıkınca meşalelerini söndürüyor ve bir başkasıyla tekrar ortaya çıkıyorlardı.[33] Hikâyeye göre bu taktikler Eyyubi'nin gözünü korkutmuştu ama aslında harekete geçtiğinde itibarını kurtaracak bir bahane bulmaya özen gösteriyordu.

Şeyhüşşüyûh, Şihabeddin Beşir ve halifenin yetkilileri Eyyubi'nin kampına geldiğinde İmâdeddin onun yanında olduğunu yazmıştır.[34] El-Pehlivan'ın kardeşi Kızılarslan'dan da bir haberci geldiğini

30. İ.A. 11.485.
31. İ.A. 11.485.
32. Ayrıca bkz *Sana* 231; A.S. Ra. 2.32.
33. İ.A. 11.486.
34. Bu konu ve müzakerelerin detayları için ayrıca bkz *Sana* 231 ve sonraki sayfalar.

belirtmiştir; İbn el-Esîr de Ahlatlı (Khilatlı) Şah Arman tarafından bir elçi gönderildiğini ekler.[35] Bir barış anlaşması olacağı söylentisi yayılmıştı. Eyyubi'nin tarafına geçmiş olan Türkler ve Kürtler alarma geçmiş ve yeniden taraf değiştirmişti; İzzeddin'den özür diliyorlardı ve İmâdeddin şöyle ekliyordu: "Onur kaftanı almaya meraklı bazı yoldaşlarımız da bizi terk etti." Aynı esnada Takıyeddin ve Böri şehre saldırmaya devam ettiler; bu durum Şeyhüşşüyûh'u kızdırmıştı, çünkü kendisi Musullulara haberci gönderene kadar durmalarını istemişti. İmâdeddin'e göre Eyyubi'nin geri çekildiği an bu andı; görünürde Şeyhüşşüyûh'a saygısından "habercilerin ulaşamayacağı kadar uzak olmayan bir yere" çekildi.

Şeyhüşşüyûh'un davetine istinaden Musul'dan müzakereciler çadırına geldiler ve Eyyubi de ne diyeceklerini dinlemek üzere Ziyaeddin İsa ve İmâdeddin'i gönderdi. İmâdeddin, Musulluların, ilk günün tamamını şikâyet ederek geçirdiğini, ancak çözüm önerisiyle dönmeye söz verdiklerini bildirmiştir. Bu önerilerin, kaybedilmiş topraklarının geri verilmesi talebi olduğu ortaya çıkacaktı ve Eyyubi'den de Fırat'a geri çekilmesi isteniyordu, bunun ardından bir barış konferansı yapılabilirdi. Müzakereler herhangi bir sonuca ulaşılamadan neredeyse bir ay sürüncemede geçti. Bir süre sonra el-Fâdıl görüşmelerden çekildi, ardından da İsa çekildi, İmâdeddin tek başına kaldı. Şöyle yazmıştır: "Şeyhüşşüyûh bizi uzlaşmaya çalışmamakla suçluyordu... Bunun üzerine biz de istediği her şeyi kabul ettik ve Musulluların Halep'i bize geri vermelerine [ifade aynen geri vermek şeklindedir] ve bizim de İzzeddin'e istediği her şeyi geri vermemize karar verildi." Şeyhüşşüyûh'un anlaşmanın onayını alması için Musul'a girmesi gerektiğine de karar verilmişti, ancak bu noktada Musullular yaklaşımlarını değiştirmişlerdir ve şöyle söyledikleri bildirilir: "Eğer Eyyubi bizimle anlaşmaya varmak istiyorsa, topraklarımızı geri vermeli ve buradan çekilmelidir. Ona Halep'e güvenli geçiş izni vereceğiz ama Halep'e karşı bizden yardım isteyemez, çünkü bizi kardeşimiz İmâdeddin Zengi'ye bağlayan bir sözümüz var."

Kıdemli müzakerecilerinin çekilmiş olması, Eyyubi'nin bu görüşmeleri ciddiye almadığını teyit ediyordu ve durum aslında bir başka kuşatma nedenli açmaz konumundaydı. Musullular Eyyubi'yi topraklarından uzaklaştıramıyordu, ancak Eyyubi de firariler nedeniyle adam kaybediyordu. Musul'u saldırarak almayı umamazdı,

35. İ.A. 11.487.

ancak uzun sürecek bir kuşatma yapması hâlinde de Suriye'deki konumu tehlikeye girebilir ve doğunun liderleri kendisine karşı birleşebilirdi. İzzeddin belli ki gereksiz şekilde küçük düşürücü koşulları kabul etmeyecekti ve Eyyubi'nin, itibarı zarar görmeden çekilmenin bir yolunu bulması gerekiyordu, bir yandan da askerî baskısını hissettirmeye devam etmeliydi. Bulduğu çözüm Musul'un yaklaşık 120 km doğusunda olan Sincar'a saldırmak oldu. Sincar, İzzeddin'in kardeşi Şerefeddin'in idaresindeydi, birlikleri Eyyubi'nin iletişim hatlarına saldırı düzenliyordu.[36] Takıyeddin ana kuvvetin başında gönderildi ve bir grup Musullu takviye birliğinin yolunu kesti.

Eyyubi'nin Müslümanlara karşı izlediği genel politikayı takip etti ve atlarıyla donanımlarını alıp liderlerini esir aldı ama geri kalanını yayan olarak Musul'a geri gönderdi. Eyyubi bunun üzerine kendisi de ilerledi, halifenin elçileri de onunla beraberdi. Adamlarını Sincar çevresine mevzilendirdi ve burada, Hasankeyfli Nureddin Muhammed tarafından getirilmiş olan Kürt aşiret üyeleri meyve bahçelerindeki ağaçları kötü niyetle keserek kendilerini küçük düşürdüler; İmâdeddin bu davranışı Eyyubi'nin birliklerinin disiplinli eylemleriyle kıyaslamıştır. Eyyubi Sincar'ı minimum zararla almak istiyordu ve bu aşamada garnizonu teslim olmaya zorlamaya çalıştı, "onlarla konuşmaları için surların yakınına adamlarını gönderdi... onlara doğru yolu göstermeye çalıştı ama onlar bunu anlamadı." Bunun ardından mancınık ve lağımcılarla hücuma geçmek zorunda kaldı ve neticesinde dış tahkimatları kırmayı başardı. Bir sonraki aşamada ne olduğuna dair anlatımlarda çelişkiler vardır. İbn el-Esîr garnizondaki bir Kürt emir cephesinde ihanet olduğundan bahseder;[37] Sincar'ın düşüşünü Ramazan'ın 2. günü (30 Kasım) olarak tarihlendiren İbn Şeddad ise kalenin yıldırım saldırıyla alındığını söylemiştir.[38] Diğer yandan İmâdeddin de, saldırının Ramazan ayında gevşetilmiş olduğunu söyler. Hiç durmadan yağmur yağıyordu ve ordu "Aziz kılığında kendini gizliyor" ve "kan dökmemeye özen gösteriyordu".[39] Bu yavaşlama garnizonu dikkatsiz hâle getirmişti ve bir gece bir adam gelip yıkılan tahkimat bölgesindeki nöbetçinin uykuda olduğunu söyledi; İbn el-Esîr'in

36. Ayrıca bkz *Sana* 235; A.S. Ra. 2.33.
37. İ.A. 11.487.
38. İ.S. 57.
39. Ayrıca bkz Paris 10.

bahsettiği ihaneti açıklayabilecek nokta da buydu belki de. Ani bir saldırıyla birçok lider ele geçirildi ve kayıpları adına yas içindeki Şerefeddin barış istedi. Bu dönemde yazılmış bir mektup da Sincar'ın barışçı yollarla alındığını teyit eder[40] ve İbn Şeddad'ın anlatımının, Ramazan'ın ilk günleri olarak verdiği tarih açısından yanlış olduğu düşünülmelidir.

Şerefeddin'in Sincar'dan, davullarla, flamalarla, savaşabilen adamları ve hizmetlileriyle birlikte ayrılmasına izin verildi. Kentte ise yöre halkından önde gelen kişiler görüşmeye geldiler ve Eyyubi tarafından nezaketle karşılandılar; Eyyubi kuşatma esnasında oluşan zarar ve yıkımı da onardı. Kent Takıyeddin'e ikta olarak verildi, Eyyubi'nin üvey kardeşi Sadeddin İbn Anar da kalenin idaresini aldı.[41] İbn el-Esîr, kentin alınışının, Eyyubi'nin Fırat'ın doğusunda aldığı yerlerin tasdik edilmesi anlamına geldiğini de eklemiştir. Daha öncesinde Fırat'ın doğusundaki tek kalesi Urfa idi, ancak şimdi Sincar "tüm fetihlerini koruyan bir duvar gibiydi".[42] Eyyubi hemen Bağdat'a mektup yazıp, halifenin Musulluları, kalan topraklarını elde tutmalarına izin verilmesi karşılığında kayıplarını kabul etmeye ikna etmesi önerisini getirdi. Halifeye, Musul'a saldırmasının nedeninin, Musulluların Frenkleri Suriye'ye saldırmaya yöneltmiş olmaları olduğunu söyledi; aldığı yerlerde "sanki kendi evine geliyormuşçasına" hoş karşılanmıştı, ancak Şeyhüşşüyûh'un aracılığına hürmeten Musul'dan ayrılmıştı; Sincar birlikleri tedarik yollarını kesmeye çalışmıştı, o da bu yüzden yetki belgesinin kapsamındaki bu kenti de kendi topraklarına eklemeye karar vermişti, çünkü halifenin lütfunu kabul etmeyi reddeden dilleri susuturana kadar o topraklardan ayrılmamaya kararlıydı.[43] Bir başka mektubunda halifenin barış yapması emrini aldıktan sonra Musul'dan ayrılmış olduğunu tekrarladı; âdeti olduğu üzere, emre uymuştu, ancak bu durum Musulluların kendi kendilerini aldatmalarına neden olmuştu; kendi yoldaşları çabalarını gevşetmişlerdi, bunun üzerine Musul'un kendisine katılmış olan topraklarının askerleri ve insanları şehri almayacağını fark edince İzzeddin'e geri dönmüşlerdi; aynı esnada Halepliler ve Musullular Frenkleri Suriye

40. Ayrıca bkz 25727.36.
41. Ayrıca bkz İ.S. 57; Gibb (35, not 1) Sadeddin'in pozisyonunda hata yapar ve ona Sincar iktasının verildiğini, İbn Şeddad'ın anlatımının yanlış olduğunu öne sürer. Ama bu anlatım Münih 137 tarafından teyit edilmiştir.
42. İ.A. 11.488.
43. Ayrıca bkz *Bark* 14A; 23A.

üzerine sonuçsuz kalan saldırılar yapmaya teşvik ediyorlardı; Eyyubi şu konuda ısrarcıydı ki, eğer halife Musulluların durumunu düşünüyorduysa, ellerinde kalanla yetinmelerini söyleyebilirdi; yalnızca böylesi bir yaklaşım varlıklarını sürdürmelerini garanti altına alabilirdi, aksi hâlde "bugünün yarını da olacaktı".[44] Bu nokta, Mecdeddin İbn el-Sahib'e yazılmış bir mektupta da açıklanıyordu. Eyyubi bu mektupta Musulluların çarpışmada sözünden dönmez tutum içinde olmadığını, barışta da anlaşmalarına sadık kalmadıklarını öne sürüyordu; ellerinde olanla memnun olmaları kendilerine söylenmeliydi, çünkü hırslarını tatmin etmeye yetecek kadarı bırakılmıştı; sakin kalmaları hâlinde bunu ellerinde tutabilirlerdi ama elde edemeyecekleri şeylerin peşinde koşmamaları gerekiyordu.[45]

Eyyubi bu aşamada bir sonraki adımına karar vermek için divanını topladı. Suriye'de Frenkler Şam çevresine akınlar gerçekleştirmişti ve kuzeyde de Musullular, Diyarbakır beylerinden yardım toplamaya çalışıyordu. Ahlatlı Şah Arman, Sincar kuşatması sırasında en önemli emiri Bektimur'u Eyyubi'nin kampına göndermişti; Eyyubi Musul için aracılık yapmasını reddedince de Bektimur öfkeyle ayrılmıştı. Şu anda Ocak ayıydı; kuvvetli yağmurlar yağmıştı, tepelerde kar vardı ve Eyyubi de kışı geçirebileceği bölgelere gidip seferine bahar ayında devam etmesi yönündeki bir öneriyi kabul etti. Kuzeye Nusaybin'e doğru yürüdü; buradaki halkın vali Ebu'l-Heycâ'dan şikâyet ettiğini gördü; İbn el-Esîr'e göre de "İzzeddin'in adil yönetimine hasret kalmışlardı".[46] Bu türden bir memnuniyetsizlik tehlikeliydi ve Ebu'l Heycâ kısa sürede görevden alındı.

Şeyhüşşüyûh ve Şihabeddin Beşir, Ramazan ayının sonuna doğru (27 Ocak) Bağdat'a doğru yola çıktılar ve Eyyubi onlara halifeye iletmeleri için bir mektup verdi, mektupta şöyle yazıyordu: "Hizmetkâr, halifenin sarayına eylemlerini açıklayan ve gerekçelerinin gizli yönlerini ortaya koyan kesintisiz mesajlar gönderdi." Altını özellikle çizdiği noktaya göre, halife barış yapılmasını emrettiğinde kendisi rıza göstermişti ve sonrasında, Şeyhüşşüyûh huzurunda üzerinde anlaşılan koşullarla işler neredeyse düzene girdiğinde Musullular "işi bağlanmadan çözmüşlerdi"; baharda Halep'ten ve kısa vadede Diyarbakır'dan takviye almayı umuyorlardı. Eyyubi,

44. Paris 10.
45. Paris 110; Musul 66.
46. İ.A. 11.488.

Şeyhüşşüyûh'un kendisinden fethettiği topraklardan vazgeçmesini istediğini ifade etmişti, ancak bu toprakların yetki belgesinin sınırları içinde olduğunu iddia ediyordu hâlâ. Söylediğine göre Cihat için adam sayısını artırmak zorunda olmasa bu topraklardan vazgeçmeyi kabul ederdi, çünkü daha fazla toprak kazanmaya hevesi yoktu. Gerekçesine göre, sahip olduğu her şeyi İslam'ın hizmetinde kullanmıştı ve şöyle yazdı: "Krallığın miras yoluyla geçtiğini iddia edenler ve bu toprakları kendi mirası görenler kâfir düşmanın karşısına çıkmak mecburiyetinde kaldıkları vakit bilmedikleri şeyi öğrenmiş olacaklar."[47]

İşgalcilerle Musullular arasında kişisel düzeyde ilişkiler hâlâ devam ediyordu. Fahreddin İbn el-Dehhân tarafından Musul'dan el-Fâdıl'a özel bir mektup gönderilmişti, İmâdeddin'e selam göndermesi isteniyordu.[48] Nusaybin'den buna yanıt gönderilmişti, "iki taraf arasındaki mesaj ve haberci alışverişinden" bahsediyordu, Şeyhüşşüyûh'un aracılığından da söz edilmişti ve şu şekilde kavgacı olmayan bir tonda sonlanıyordu: "Yüce Allah, bu mektupta bahsedilen kişinin anlaşma arzusunu biliyor."

Tüm bu kendini haklı çıkarma ve gerekçelendirme mesajlarına rağmen Eyyubi'nin yürüttüğü diplomasi bütünüyle savunmaya yönelik değildi. Zengi'nin başlıca memurlarından biri olan Mücahideddin Yarankuş'a göndermiş olduğu önemli bir mektup günümüze kadar korunmuştur. Eyyubi, Yarankuş'un Zengi'yle gerçekleştirmiş olduğu diyaloglardan bahsetmektedir, anlaşıldığı kadarıyla bu diyaloglarda Halep'i takas etme konusu tartışılmıştır. Sincar kenti ve kalesi bağışlanma karşılığında artık teslim olmuştu ve böylece "istenmiş olan bedel" verilmeye hazırdı; bu da, Eyyubi'nin, sonbaharda Halep'ten geçerken Zengi'yle gerçekleştirmiş olduğu pazarlıklara yapılmış bir göndermeydi. Karşılığında bir şey vermeden Halep'i almayı umamayacağını söylüyordu, çünkü bu, kendisiyle Zengi arasındaki iyi ilişkileri zedeleyecekti. Sonrasında, eğer Zengi Musul'un tüm topraklarını almak istiyorsa, diye devam etti, kendisi de, uygun bir bedel karşılığında –muhtemelen Halep'in teslimi– ona hanesinin lideri olmak ve idaresinde bağımsız kalmak yolunda yardım edecekti. "Son dakikaya kadar" düzenli olarak devam ettirilmiş olan, sonrasında ise mevcut ayrışma yüzünden göründüğü kadarıyla kopmuş olan elçi ve mektup alışverişinden

47. Paris 17; Topkapı 48.
48. 25757.96.

bahsetti. Kendisine birçok durumda Zengi'ye karşı pakt oluşturma teklifi geldiğini ama bunları her zaman reddettiğini öne sürüyordu, ayrıca Musul'a saldırmak için Halep'ten döndüğünün altını çizmekteydi. Zengi'nin, kendisine ait topraklara vermekte olduğu zararı görmezden gelmeye hazır olduğunu söyleyerek mektubunu bitirdi; "içinde bulunduğumuz an da dahil olmak üzere yüreklerimizde onun için sevgi besliyoruz."[49]

Eyyubi, bu sözlerin ne kadar ciddiye alınmasını bekliyordu bilemeyiz. Nureddin'in en büyük yeğeni, üvey oğlu ve gözdesi olan Zengi, zaman içinde Musul'un gerçek meşru Beyi ve hanesinin lideri olarak kabul edilmeyi zaten umuyor olmalıydı ama o güne kadarki kariyeri Eyyubi'den emekli maaşı almaya gönüllü olmayacağına işaret ediyordu. Eyyubi'nin, Zengi'ye karşı oluşturulacak pakt tekliflerini reddettiğinden bahsetmiş olması bilhassa alaycı bir saptırma olarak görünmektedir. Zengi'nin, Seyfeddin Gazi ile çekişme yaşadığı dönem için bu doğru olabilir, ancak İmâdeddin'in anlatımının açıklığa kavuşturduğu noktaya göre, Eyyubi son dönemde İzzeddin'e bastırarak Halep'i almasına yardımcı olmasını istemiştir ve İzzeddin'in bunu reddetmiş olması da müzakerelerin kesilmesine neden olan faktörlerden biri olmuştur. Gerçi Eyyubi, Yarankuş'un bu pazarlığın detaylarını duyacağını fark etmiş olmalıdır ve dolayısıyla bu cümlesi etkisiz bir diplomatik yalan olmaktan ziyade bir tehdit olarak algılanabilir. Geçmişten geleceğe doğru yorumlarsak, Zengi'nin, Eyyubi'nin şartlarını kabul etmemesi halinde, Sincar'ı da fetihleri arasına eklemiş olan Eyyubi, Musul'a karşı daha güçlü bir koza sahip olacaktı ve böylece İzzeddin topraklarını geri almaya daha fazla heveslenebilirdi (Eyyubi'nin halihazırda atmış olduğu yem) ve bunu kardeşini gözden çıkarmak pahasına yapabilirdi. Eyyubi psikolojik baskıyı sürdürmek adına Nusaybin'den batıya Dara'ya sonra da Halep'in yaklaşık 185 km ötesindeki Harran'a geçti.

Eyyubi Harran'a 1183 yılı Şubat ayının sonunda ulaştı ve bundan kısa bir süre sonra 2 Mart'ta el-Adil Mısır'dan yazdığı mektupta ürkütücü haberi yazdı, Frenkler İslam'ın kalbi olan topraklara saldırmışlardı.[50] Reynald de Chatillon 1181/82 yılı kışında Arabistan'a giden karayolunu öğrenmişti ve bir mektupta yer alan ifadelere göre, iki yıl boyunca ayrı parçalar hâlinde gemiler inşa ettirmişti, böylece bu parçalar deve sırtında taşınabiliyordu.[51] Develer Bedevi-

49. 25757.36.
50. Ayrıca bkz 25757.29.
51. Paris 113; Leiden 13.

lerden kiralanmış ve 1183 yılı başlarında gemiler Akabe Körfezi'ne getirilmişti. Reynald'ın amacı kısmen kendini savunmaktı, çünkü kendi topraklarına Eilat'ta Müslüman garnizonu tarafından zarar verilmişti. Eyyubi, kaleyi saldırılamayacak kadar güçlü bulmuştu ve bunun bir sonucu olarak da kale garnizonunu içme suyu kaynağından, bir kara parçasındaki bir kaynaktan koparmak için kuşatma yapmaya karar vermişti; bu olayı çözmek için yalnızca iki gemi gerektiği düşünülmüş ve küçük filonun geri kalanı Akabe Körfezi'nden Kızıldeniz'e gönderilmişti.

Frenklerin bu hamlesine gereğinden fazla önem atfetmemek gerekir. Daha sonra görüldüğü gibi, Reynald'ın elinde Kerak'ı tam teşeküllü bir saldırıya karşı savunmak adına pek de yeterli kaynak ve adam yoktu. Eilat'ı ele geçirmeyi başaramaması hâlinde hiçbir deniz üssü olmayacaktı ve alması hâlinde bile, kentin daha önce Eyyubi'ye teslim olmuş olması burayı elde tutmasının garanti olmadığını gösteriyordu. Dolayısıyla bu olay Kızıldeniz'deki Frenk etkisini artırmak veya ticaret yollarını ele geçirmek adına ciddi bir girişim olarak değerlendirilmemelidir, daha çok korsanca bir akındır. Elbette ki bu akın bir dizi saldırının ilk ayağı olarak gerçekleştirilmiş de olabilir, ancak Reynald Kerak'tan Akabe'ye kadar karayollarını kontrol etmeyi (ve böylece Mısır'ı Suriye'den koparmayı) ciddi şekilde düşünmediği sürece, denizden hâkimiyet kurmak adına uzun soluklu plan yapacak duruma erişemezdi.

Diğer yandan akın, endişe verici olmak için yeterliydi. İmâdeddin, Müslümanların "o denizde kâfirlerin saldırılarına alışkın olmadığını" yazmıştı.[52] İbn el-Esîr de Frenkleri orada ne savaşçı ne de tüccar olarak hiç görmediklerini ekliyordu.[53] İspanya'dan gelip İskenderiye'ye Mart ayının sonunda ulaşmış olan İbn Cübeyr'e söylenene göre, Frenkler 16 gemi yakmıştı ve sonrasında da Ayzab'da batı yakasına geçmişlerdi (harita 5), burada bir hacı gemisini ve Nil'den karayoluyla gelen bir kervanı ele geçirmişlerdi. Medine'ye saldırmayı ve Peygamberin naaşını almayı planladıklarını da duymuştu.[54] Daha sonra Makrîzî de, Peygamberin naaşının Frenk topraklarına alınacağını ve Müslümanların da hacı olmak için burayı ziyaret etmek durumunda kalacağını söyleyerek söylentinin diğer yarısını tamamlamış oluyordu.[55] Küçük frenk filosu

52. *Sana* 242; A.S. Ra. 2.35.
53. İ.A. 11.490.
54. *Travels* 59.
55. *Khitat* 2.86.

Ayzab'dan yola çıkarak Kızıldeniz'i yeniden geçti ve doğu kıyısına saldırdı; saldırdıkları alan Cidde'nın 145 km kuzeyindeki Rabiğ'den başlayarak Mısır'dan Medine'ye giden rota üstündeki bir liman olan el-Havra'ya kadar uzanıyordu.

Müslümanların şansına el-Adil durumun kontrolden çıkmasına izin vermedi. Eyyubi daha sonra Şeyhüşşüyûh'a, kardeşlerinin Frenk tehdidine karşı durmak adına gemiler yaptırmış olduğunu ve "haberleri daha ilk aldığında sonuçlarını düşünmüş olduğunu" söyledi.[56] Gerçekten de, Fustat ve İskenderiye'den Kızıldeniz'e gemi getirmek zorunda kalmıştı ve Reynald'ın planlarına dair önceden uyarı almış olsa da Frenkler, İbn Cübeyr'in bir buçuk ay olarak tahmin ettiği bir süre kadar önceden harekete geçmişti.[57] Ermeni amiral Lu'lu komutasındaki Müslüman filosu Eilat ambargosunu kaldırarak işe başladı. Oradaki Frenk gemileri imha edildi ve kıyı gerisindeki araziye kaçan Frenklerin de Bedeviler tarafından yakalandığı bildirildi. Lu'lu daha sonrasında güneydeki Ayzab'a doğru yol aldı, burada küçük Frenk filosunun geri kalanının yolunu kesmek adına fazla geç kalmıştı ama Kızıldeniz boyunca takibe geçti ve filoyu demir atmış hâlde yakaladı. Frenkler gemilerini sahile çektiler ve çöle doğru kaçtılar, Lu'lu onları takip etti. Eyyubi, Frenklere kendileri kadar kâfir olan Bedevilerin de katıldığını söyler; Bedeviler onlara Müslümanların zayıf noktalarına kadar rehberlik etmiştir. Makrîzî de bu hikâyeyi detaylandırırken, Lu'lu'nun adamlarının bu takip esnasında Bedevilerin sadakatini geri alabilmek için mızraklarına ilişik içi gümüş dolu cüzdanlar bulundurduklarını söylemektedir.[58] Eyyubi'nin anlatımına göre kovalamaca beş gün ve gece sürmüş ve nihayetinde Frenkler köşeye sıkıştırılmıştır.[59] Frenkler bağışlanma dilemiş ve Eyyubi tarafından 170 adam olarak bildirilen birlik esir alınmıştır.[60]

İbn Cübeyr bu akına katılan esirlerin, deveye ters bindirilip davul ve trompet eşliğinde İskenderiye'ye götürülüşünü görmüştür. Bir kısmının da öldürülmek üzere farklı yerlere, bazılarının Mekke ve Medine'ye götürüldüğünü duymuştu.[61] İmâdeddin iki kişinin Mekke'ye ve geri kalanının da Kahire'ye gönderildiğini yazmıştır;

56. Paris 113; Leiden 13.
57. *Travels* 60.
58. *Khitat* 2.86.
59. Paris 114.
60. Ayrıca bkz *Sana* 243; Paris 114; 25757.131.
61. *Travels* 59.

Eyyubi de Kahire'ye infazlarını emreden bir mektup yazmıştır, "böylece o yolu bilen hiç kimse kalmayacaktır."[62] Bu olay kendi içinde şaşırtıcı değildir, Frenklerin de kendi kıyılarında Müslüman akıncı yakalamaları hâlinde öldürmekte tereddüt etmeyeceğini kesinlikle söyleyebiliriz. Diğer yandan Eyyubi'nin mektupları, işin içinde bir karmaşıklık olduğunu gösterir. El-Adil'in 2 Mart'taki mesajına gönderdiği cevapta kutsal bölgeyi koruyan bir zafer kazandığı ve Frenklerin kaçarken bıraktığı Müslüman esirleri geri aldığı için onu tebrik ediyordu. Lu'lu'nun kendi gönderisini de okuduğunu yazdı, daha sonra bunu halifeye iletmişti ve *Kuran*'dan şöyle bir alıntı yaptı: "Her bir gemiye zorla el koydu." Sonrasında esir alınan Frenklerin İslam'ın saklı yerlerini ortaya çıkardığını söyledi; "düşmanın kutsal bölgeye akın etmesi hâlinde" durum felakete dönüşecekti ve "hem doğudaki hem batıdaki diller bizi suçlayacaktı"; "dünya onların pisliğinden, hava onların nefesinden arındırılmalıdır."[63]Bu mektup muhtemelen İmâdeddin'in bahsettiği ve esirlerin infaz edilmesi emrinin ilk kez yer aldığını söylediği mektuptur. Eyyubi daha sonra el-Adil'a bir başka mektup daha göndermek zorunda kalmıştır. Şöyle başlar:

> "Eğer kardeşimize... ihtiyaç olduğu kadar ve gerektiği kadar mektup yazacak olsaydık, tüm zamanımızı yazmakla geçirirdik, o da tüm zamanını okumakla geçirirdi." Sonrasında tebriğini tekrarladı ve şöyle devam etti: "Esirleri öldürme meselesinden tekrar bahsetmeye gerek yok... Esirlerden herhangi birini tutmaya devam etmenin bir faydası yok, durumlarını görmezden gelmemizin Allah tarafından kabul edilebilir bir mazereti de yok. Bu türden insanlar için Allah'ın takdiri âlimler için sorun olan bir şey değil, belirsiz de değil. Öldürülmeleri kararı uygulansın... Yaptıkları saldırı İslam tarihinde benzeri olmayan habis bir hareketti."[64]

Abu Şâme'nin üçüncü bir mektuptan aktardığı bir ifadede Eyyubi, esirler hakkındaki "tekrar tekrar yapılan konuşmadan" bahsetmektedir.[65]

El-Adil'in isteksizliği ve âlimlere yapılan referanstan göründüğü kadarıyla hukuki tavsiye almayı önermiş olması, bu olayın güç kullanılarak ele geçirilmiş adamların basitçe infazından ibaret olmadığını göstermektedir. Buradaki ipucu, İmâdeddin'in takip olayına dair

62. *Bark* 43B; ayrıca bkz Q. 1.155.
63. 25757.29; A.S. Ra. 2.36.
64. Berlin 54; A.S. Ra. 2.36.
65. A.S. Ra. 2.36.

anlatımında yer alır; Frenklerin bağışlanmayı istediğini belirtmiştir, ayrıca Eyyubi, el-Adil'e yazdığı ilk mektubunda söyle demiştir: "Eğer bu koşullarda imansızlara verilen söz tutulursa [inananlar arasında] asla tamir edilemeyecek bir problem yaratacaktır."[66] Bunun tek mantıklı açıklaması, Frenklere bağışlama sözü verilmiş olması ve el-Adil'in ifadelerine rağmen Eyyubi'nin sözün yerine getirilmesini reddetmiş olmasıdır.

Eyyubi, Frenk akıncıları, yalnızca kutsal yerlere zarar verme planları için değil, aynı zamanda kendi pozisyonuna gelebilecek muhtemel eleştiriler yüzünden ibret olsun diye cezalandırmak ihtiyacını da hissetmiş olabilirdi. Reynald'a bu fırsatı veren unsur, Eyyubi'nin Müslümanlara karşı verilen bir savaşla meşgul olmasıydı ve Faruk Şah'ın ölümünden kaynaklanan güçlüklere rağmen seferine devam etme kararlılığı, kendi hanedanının çıkarlarını İslam'ınkilerin önüne koyduğunu gösteren bir delil olarak yorumlanabilirdi. Kendi açısından bakıldığında, toprak kazanma anlamında savaş onun için iyi gidiyor olsa da henüz Musul ve Halep'in bağımsız iktidarının yıkılması şeklindeki ana amacına ulaşmayı başaramamıştı ve ordusu da artık küçülüyordu.[67] Göründüğü kadarıyla Nasreddin Muhammed yanından ayrılmıştı ve Takıyeddin de adamlarını Hama'ya geri götürmüştü. Bu durum İzzeddin ve müttefiklerini hücuma geçmeye teşvik ediyordu. Eyyubi'nin, Sincar kuşatması esnasında tekliflerini reddetmiş olduğu Şah Arman Van Gölü'nden (harita 1) geldi, beraberinde Bitlis Beyi Devlet Şah'ı da getirmişti. Onlara Mardin'den İlgazi de katıldı ve Şubat ayının sonlarında İzzeddin az bir kuvvet ve hafif bir yükle Musul'dan çıktı. Müttefik ordu Kızıltepe'de, Mardin tepelerinin eteklerinde, Harran'daki Eyyubi'den yaklaşık 145 km uzakta toplandı ve Fırat'ın karşı yakasından Halep'ten gelen birliklerle takviye edildi. Göründüğü kadarıyla Eyyubi, müttefiklerin kendisini henüz adamlarını toplayamadan yenmeyi umduğunu düşünmekteydi[68] ama aslında Mart ayı boyunca müttefiklerin herhangi bir hareketi olduğuna dair bir bildirim yoktur ve toplanmış olmalarının Eyyubi'yi kaçırıp kaçıramayacağını izlemekten memnun görünmektedirler. Bu toplanma tek başına Eyyubi'yi adamlarını tekrar toplayıp geri dönmekten alıkoyamazdı, ancak

66. 25757.29.
67. Ayrıca bkz İ.S. 58; İ.A. 11.488 ve sonraki sayfalar; *Sana* 238.
68. *Bark* 55A.

prestijini azaltmış olacaktı ve kaybedilen toprakların geri kazanılması adına fırsat yaratacaktı.

Gerçi Eyyubi blöf yapılacak biri değildi. Geri çekilme hatları açıktı ve 145 km uzaktaki bir üsten gafil avlanması kolay değildi. Nispeten güvenli şekilde bekleyip Takıyeddin'i geri çağırabilecek durumu vardı. Takıyeddin Hama'dan Harran'a kuş uçuşu 280 km mesafeyi beş günde katetti. Bu, endişeden kaynaklanan bir acele değildi. İmâdeddin, hem Takıyeddin'in hem de Eyyubi'nin harekete geçmek istediğini yazmıştır "ve şöyle dedik: 'Sayıları çok büyük, başarısızlık ihtimaline karşı dikkatli olmalıyız. Ayrıca bu günler Zilhiccenin kutsal on günü'".[69] Eyyubi gerçekten de Zilhicce ayının kurban bayramı gününde (6 Nisan) namazını kılmak için Harran'da kaldı ama sonrasında Nasreddin Muhammed'in veya diğer birliklerinin gelmesini beklemeden müttefiklere karşı harekete geçti, doğuya, Rasülayn'a yürüdü. Bu taviz vermez ataklık başarılı oldu. Müttefikler, savaş riski alıp almama konusunu kendi aralarında tartıştılar, ancak anlaşamadılar. Eyyubi'nin ifadesiyle ortak rızayla dağıldılar, kaderin elinin müdahalesine veya yaşayacakları kıtlığın dilinin konuşturulmasına gerek kalmamıştı.[70] Şeyhüşşüyûh'a, Musulluların, kendisinin kurban bayramı gününe kadar bekleyeceğinden emin oldukları için kurbandan bir gün önce, 5 Nisan'da kendiliklerinden Harzem'den çekilmiş olduklarını yazdı.[71]

Eyyubi'nin harekete geçerek ne derece ciddi bir risk aldığını değerlendirmek ilk bakışta güç görünmektedir. Belli ki, Frenk savaşlarında tecrübe kazanmış olan kendi adamlarının disiplinine güvenmektedir, diğer yandan İmâdeddin, Diyarbakır ordusu için hiç savaş tecrübelerinin olmadığını yazmıştı.[72] Eyyubi'nin, Harran'da güvenli koşullarda daha uzun süre bekleyebilecek durumunun olduğu da açık şekilde görülmektedir. Müttefiklerin, Takıyeddin gelmeden önce Eyyubi'nin karşısına çıkmamış olmalarına bakılacak olursa, Eyyubi Nasreddin Muhammed'i beklerken bunu yapmaları daha da olasılık dışıydı. Hamle yapmamış olmaları, Eyyubi'yi asla kararlılıkla hareket edemeyecekleri düşüncesine götürmüş olabilirdi ve ayrıca elbette ki ortak komuta altında olmanın güçlüklerini

69. *Sana* 247; Daulat el-Akrad 7-8, Mısırlı takviye birliklerin sayısını 5.000 olarak vererek şüphesiz abartmıştır.
70. Berlin 57.
71. *Bark* 56A.
72. *Bark* 57B.

yaşıyor olmalıydılar. İzzeddin büyük bir yük katarı getirmeyerek muhtemelen uzun bir sefer istemediğini göstermişti. Musulluların savaşmak konusunda isteksiz göründüğü bir ortamda Mardinli İlgazi'nin kendi surlarının ardına çekilmek istemesi de gayet normaldi, bununla beraber Eyyubi'nin propagandasına göre, Şah Arman budala veya bunak biriydi; "kendi meselelerini kadınların eline bırakmış yaşlı bir adam; ... En haz verici iki şeyden yoksun kalmış [yeme içmenin keyfi ve kadınlar]."[73] Eğer Eyyubi, müttefiklerin, kendisi harekete geçmeden önce dağıldığını söylerken haklıydıysa, bu durum yürümek üzere olduğunu düşünmek adına somut sebeplere sahip olduklarını gösterir. Aslında iki tarafın da, birbiri hakkında istihbarat sahibi olduğu düşünülebilir ve iki taraf da blöf yapmış olabilir. Eğer Harzem'de toplanmış olmanın amacı Eyyubi'yi savaşmadan uzaklaştırmaktıysa, zaten başarısızlığa uğramıştı. Eğer Eyyubi onları harekete geçirmeye niyetlendiğinin bilinmesine izin verdiyse, müttefikler dağılana kadar harekete geçmemiş olması, bunun beklediği şey olduğunu gösterir diyebiliriz ve bu yorumlamaya göre uygulamış olduğu taktikler etkili ve bütünüyle güvenli görülebilir.

Eyyubi bu aşamada müttefiklerin ayrılmış olduğu Harzem'deki kamp bölgesine geçti, bir sonraki hamlesini planlamak üzere durmuştu. Şah Arman Ahlat'a dönmüştü ve İzzeddin beraberinde Halep birliklerini alarak Musul'a gitmişti; Fırat'ı ana bölgesinde geçecek şekilde uzun bir yoldan eve dönmüştü (harita 8). Mardinli İlgazi, Harzem'den yalnızca 16 km uzaktaki Mardin Dağları'nın korumasındaki kalesine dönmüştü, saldırılamayacak kadar sağlam görünüyordu. Daha sonrasında Eyyubi'ye yazdığı mektupta müttefikleri savaşa yönlendirdiği için özür diledi ve barış istedi. Eyyubi, ona bir yanıt gönderdiğini not etmiştir; bu yanıt "açmak istediği kapıyı ona kapatmamıştır".[74]

Göründüğü kadarıyla bu aşamada halifeden gelen bir mesaj Eyyubi'ye, Mardin'in 80 km kadar kuzeyindeki Diyarbakır'ı alma yetkisini vermiştir. Bu yetki, Musul ve Cezire'nin tamamını kapsayan bir yetki belgesi ricasına karşılık pek de cömert olmayan bir yanıt durumundaydı.[75] Diyarbakır, Dicle Nehri kıyısındaki kayalık bir bayır üzerinde kuruludur ve Surlu Vilyam tarafından yöre halkının

73. 7465.197.
74. Berlin 57.
75. Ayrıca bkz *Sana* 248.

sayısı, sağlam tahkimatları ve bulunduğu bölge itibarıyla neredeyse alınması imkânsız bir yer olarak anlatılır.[76] Bazalt duvarları nedeniyle "kara şehir" adını almıştır.[77] İmâdeddin de el-Süveyde Beyi'yle yapmış olduğu bir sohbeti aktarır, el-Süveyde Beyi Eyyubi'nin kenti Nureddin Muhammed'e verme sözüne gönderme yaparak şöyle söyler: "Senin bu Sultanın imkânsızı yapmaya ant içmiş"; İmâdeddin'in buna yanıtı şöyledir: "Sultanımızın kısmetini Allah veriyor."[78] Tüm özelliklerine rağmen Diyarbakır saldırı geçirmez değildi. Şehir, Ammianus Marcellinus tarafından anlatılan ünlü kuşatmanın geçtiği yerdi ve Sapor'un Perslerine karşı sekiz Roma lejyonu tarafından savunulurken Marcellinus olay yerindeydi, gerçi savunma başarısız olmuştu ama kale garnizonundaki Galyalılar dışarı çıkıp savaşmak arzusu içinde kılıçlarıyla kale kapılarına vuracak kadar coşkuluydu. Eyyubi'nin daha az adamı vardı, düşmanları ise o derece ürkütücü değildi. Şehir, yaşlı bir emir adına İbn Nisan tarafından idare ediliyordu; hem sevilmeyen hem de, özellikle o dönemde göründüğü kadarıyla yetersiz bir yöneticiydi. İmâdeddin, şehir halkının Eyyubi'ye kucak açmaya hazır olduğunu yazdı ve şöyle devam etti: "Amacımız şehri Nisan'ın yarattığı kölelikten kurtarmak."[79]

Eyyubi, sefer için belli ki iyimserdi, çünkü Suriye'ye yalnızca bir kısım emirini değil aynı zamanda Takıyeddin'i de geri gönderebileceğini düşünmüştü ve Bağdat'a yazdığı mektupta, âdet yerini bulsun diye birliklerini götürdüğünü, yoksa halifenin verdiği yetki belgesinin yeterli olacağını söylüyordu.[80] 13 Nisan'da Diyarbakır'a vardı ve saldırıya geçmeden önce üç gün bekledi. Muhtemelen bu aşamada, Yemen'de istikrarı yeniden sağlaması için göndermiş olduğu Kutluba'ya şunları yazdı: "Bu mektup Diyarbakır'dan gönderiliyor... fethini umuyoruz... ve zaferin işaretleri de belirgin." Sonrasında para ihtiyacının altını çizerek devam etti. "Bu yürüyüşlerin en azının bile hazinemizi kuruttuğunu biliyorsun... Yemen bir hazine ve Yemen'de senden daha fazla güvenebileceğimiz bir gözetmenimiz yok."[81]

İbn el-Esîr'e göre, Eyyubi'nin eliaçıklığına karşılık İbn Nisan'ın cimriliği ona kenti kaybettiren unsurdu. İmâdeddin, İbn Nisan'ın,

76. Surlu Vilyam 1113.
77. Ayrıca bkz Kharida 1.197.
78. *Sana* 245.
79. *Sana* 248.
80. 25756.10; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.40.
81. Berlin 51.

Eyyubi'nin kuşatmadan yorulacağını düşünerek önemli büyüklükte bir güç toplamış olduğunu yazdı, "ama her geçen gün gücümüzün arttığını gördü." Nisan'ın yoldaşlarından biri şu noktanın altını çizmişti: "Düşman kâfir değil ki insanlar ölümüne savaşsınlar." Ama buna rağmen İbn Nisan destek satın almak adına ne para ne de yiyecek dağıttı.[82] Eyyubi, üç günlük bekleyişinin ardından mancınıklarını kullandı, bunlardan birinin adı Müfettişti; kalenin mazgallı siperlerini yıkıp surları okçulardan temizlemeye çalışıyordu. Sonrasında, tırmanma merdivenli piyadeler dış tahkimatların bir kısmını ele geçirdiler ve mancınık bombardımanı ana surlara çevrildi, lağımcılar da buraya saldırıyordu. Bu aşama için İmâdeddin şöyle yazdı: "İbn Nisan'a şehir halkının verdiği destek gevşemeye başladı."[83] İbn Nisan ihanete uğramaktan korkmaya başladı ve kendi mallarını alıp götürmesi için üç gün mühletinin olduğu bir düzenleme yapıldı ama şehrin ambarları ve cephanesi buna dahil değildi, bunlar Eyyubi'ye teslim edilecekti. Bu naklin tam tarihinin ne olduğu net değildir,[84] ancak 29 Nisan'da veya hemen öncesinde olmalıdır. Eyyubi'ye göre, üç gün boyunca sıcak çatışma olmuştu; dolayısıyla varışındaki üç günlük gecikmeye bu da ekleniyordu ve İbn Nisan'ın eşyalarının taşınmasının da üç gün aldığını düşünürsek, müzakereler için neredeyse bir hafta kalmış oluyordu. Anlaşma yapıldıktan sonra İbn Nisan, Eyyubi'ye bir mesaj gönderdi ve hizmetkârlarının kendisini terk ettiğini ve değerli eşyalarını taşıyamadığını söyledi. Eyyubi, yardım etmeleri için kendi adamlarını gönderdi, ancak İbn Abî Tayy'a göre hiç kimse yarısını veya daha fazlasını çalmadan bir şey taşımadı ve üç gün sona erdiğinde eşyaların yalnızca onda biri nakledilmiş durumdaydı.[85] "Sonrasında kalenin ağzında Eyyubi'nin bayrağının dili konuşmaya başladı" ve şehir, ambarlarıyla beraber Nureddin Muhammed'e teslim edildi. Ambardaki mallara dair rakamlar abartılmış olabilir, ancak tartışmasız çok etkileyiciydiler. İmâdeddin, bir envantere göre 80.000

82. İ.A. 11.493. Gibb (36 not 2) İbn el-Esîr'in açıklamasından gereksiz yere şüphelenir. Dönemin profesyonel ordularının boyutunun küçüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, kentlerin başarıyla savunulabilmesi için sivillerin işbirliği gerekiyordu, bunun da normal koşullarda satın alınması gerekliydi (ayrıca bkz s.200).

83. *Sana* 249.

84. Ehrenkreutz (181) tarafından alıntılanmış olan 6 Mayıs tarihi 7 Mayıs Cumartesi günü (12 Muharrem ayı) Saruj'dan gönderilmiş olan bir mektupla (Paris 19; Münih 113) uyuşmamaktadır.

85. Alıntı A.S. Ra. 2.39.

mumun kayıt altına alındığını belirtmiştir;[86] İbn Abî Tayy da bunu 100.000 mum olarak vermişti, bunun haricinde ok başlıklarıyla dolu bir kuleden ve 1.040.000 kitaplık bir kütüphaneden bahsediyordu. Kendisine şehri bahşeden bir yetki belgesinin karşılığında Nureddin Muhammed, ittifak göstergesi olarak Eyyubi'nin elini sıktı. Eyyubi'yi Din Savaşları yolundaki her seferde destekledi, şehrin uğradığı zararı onardı ve mükus vergilerini kaldırdı.

Diyarbakır'ın düşüşü, diplomatik satranç tahtasında da bir başka taş kazandırdı, Mardinli İlgazi Eyyubi'nin hizmetine girmeyi kabul etti. Eyyubi'nin kendisinden almış olduğu topraklar, ihtiyacı olduğunda birliklerini Eyyubi'ye göndermesi şartıyla geri verildi ve bu hamlelerin bir sonucu olarak Eyyubi'nin bu aşamada üzerine yürümeyi planladığı Zengi'nin artık manevra yapacak alanı kalmamış oluyordu. El-Fâdıl, Sincar'daki Sadeddin'e yazdığı özel bir mektupta, Sincar ve Nusaybin'in Halep'le takas için kullanılıp kullanılmayacağı veya başka bir alternatif pazarlık aracı bulunup Takıyeddin'e bırakılıp bırakılmayacağı gibi sorulardan bahsetmiştir.[87] Takasın kabul edilmeyeceğine dair bir işaret yoktu ve Eyyubi şimdiden daha ilerisine bakıyordu.

Musul'la çekişmesini sürdürme niyeti açıkça görülüyordu. Bağdat'a yazdığı birçok mektupta Halep'i göz ardı edip Musul ve Cezire sorunlarına yoğunlaştı. Kendisine Musul'u da kapsayan bir yetki belgesi verilmesi hâlinde kentin teslim olacağını iddia etti; Diyarbakır'ı, bir yıllık aktif hizmetin ve Frenklere karşı düzenlenen iki seferin ardından Mısırlı birliklerin aldığını, bu esnada ordusunun geri kalanının Suriye'de sınırları korumakta olduğunu söyledi; Cezire'nin, topraklarına katılması hâlinde de İslam'ın tüm orduları kâfirlere karşı mevzilenmiş olacaktı.[88] Bir başka mektubunda Diyarbakır'ın, halifenin verdiği yetki belgesinin getirdiği anahtarla açıldığını yazdı, diğer yandan kendisine Musul'un anahtarının henüz verilmemiş olması onu bu kenti almaktan alıkoyuyordu; tüm diğer İslam hükümdarları yiyip içmek, para kazanmak ve polo oynamakla meşguldü, gördükleri yegâne darbeler antrenman alanındakilerdi; kendisine Musul'un verilmesi hâlinde hakikatin düşmanlarına karşı birleşik bir cephe olacaktı ve Cezire'yi de kapsayan bir yetki belgesinin gelmesi hâlinde ışığa ışık eklenmiş

86. *Bark* 64B.
87. Münih 137.
88. Münih 126; A.S. Ra. 2.41.

olacaktı. Halifeye kendisinin mi yoksa İzzeddin'in mi daha sadık ve gayretli bir hizmetkâr olduğunu, ayrıca kendisi dışında imansızlara zarar veren bir başka İslam hükümdarı olup olmadığını sordu.[89]

Bu iddialara karşı hızlı bir tepki Ziyâeddin Şehrazorî tarafından getirildi; Eyyubi'ye, istediği şeyleri halifenin yapmaya hazır olmadığını söylemiş olmalıydı. Sonuç olarak 7 Mayıs'ta Eyyubi Suruç'tan argümanlarını detaylandırdığı uzun bir mektup gönderdi, İzzeddin'le ilgili eleştirilerini yeniden özetliyordu, kendi durumunu savunuyor ve halifenin ruhani otoritesine ek olarak dünyevi güç arzusuna da oynuyordu. İzzeddin'in Bağdat üzerindeki etkisi olarak gördüğü durumdan açık şekilde rahatsız olmuştu ve şöyle yazdı: "Hizmetkâr gördüğü iyi muameleye minnettar ama [halifenin] kendisine yüz çevirmesinden de şikâyetçi." "Bağdat'a yalnızca başı sıkışınca yaklaşanlardan" bahsetti, örneğin Musullular korkuya kapılana kadar "halifeliğin kapısını çalmamışlardı"; kendi durumuna gelince; Bağdat'ın emirleri, hüküm sürdüğü bölgelerde yerine getiriliyordu; elçileri halifenin kapısındaydı ve mektupları da onun elçiliğindeydi; Din Savaşını Abbasilerin siyah sancağı altında sürdürüyordu ve yalnızca süs olsun diye silah kuşananlardan ve duvara çizilmiş resimlere benzeyenlerden değildi.

Musulluların, Selçuklu Devleti'nin etkisini yeniden canlandırmaya çalıştığını düşünerek el-Nasır'ı uyarmaya çalıştı; Selçukluların gücü azalınca, halifelik, kılıç ve kalemi iyi manipüle edebilmesi sayesinde bağımsızlığını yeniden kazanmıştı, ancak Eyyubi'nin düşmanlarının arzusu Selçuklu egemenliğini yeniden geri getirmekti; buna haftanın altı günü rağbet edilmezken Eyyubi yedinciyi de ekleyecekti, çünkü Musul'daki cuma hutbesinde Selçukluların adı geçiyordu. Musulluların kendisini uzaklaştırmak yönünde başarısız kalan girişiminden de kısaca bahsetti ve Musul güçlerinin Harzem'de birbirinden ayrılışından sonra kimseye derman olmayan bir seraba sığındıklarını ekledi, riyakârlık kuşu yuvasına dönmüştü.

Gerçi kendisi de, el-Nasır'a, daha eski bir halifenin, el-Müsterşid'in bağımsızlık mücadelesini hatırlatırken riyakârlıktan çok uzak değildi; çünkü Musulluların, tıpkı topraklarındaki Eyyubi Devleti destekçilerine zulmettikleri gibi Müsterşid'in destekçilerine de zulmettiğini öne sürüyordu ama Zengi'nin el-Müsterşid'e 1132 yılındaki saldırısından sonra babası Eyüp'ü Zengi'ye verdiği destekten bahsetmiyordu.

89. Münih 123; Paris 3.

Musullular tarafından zulüm gördüğünü iddia ettiği kişiler arasında Gökböri de vardı; İzzeddin'in, Gökböri'yi bir kaçak ve dönek olarak görmesi için çok geçerli sebepleri vardı, bunun yanında Eyyubi Musulluları yetim hakkına göz dikmekle ve dinî bağışlardan çalmakla da suçluyordu; Cihadın önünde bir engel teşkil ettiklerinin şüphe götürmeyeceğini söylüyordu; "savaşmamaktan memnun değiller ama savaşabilenleri engelliyorlar"; Frenklerden ve Haşhaşilerden yardım istemişlerdi; Halep Kalesi hazinesinin bir dili olsa yaptıkları yanlışlar yüzünden ağlardı; hazine kâfirlere taşınmış ve inananların göğsüne batırılacak mızrağı satın almak için kullanılmıştı ve Halep'te hazineden geriye kalanlar da, İslam'ın yasaklamış olduğu şarap içmek için kadeh almak amacıyla kullanılmıştı.

Eyyubi aynı mektupta kendi uygulamasını yine savundu. Nureddin'in ölümünden sonra Şam'a dönüşüne atıfta bulunarak, Suriye'ye imansızlarla savaşmaya, Haşhaşi sapkınlığını sonlandırmaya ve Müslümanları yanlışlardan uzaklaştırmaya gelmiş olduğunu söyledi; Musullular üç yıl boyunca dikkatini dağıtarak onu bu misyonundan alıkoymuşlardı ve bu dönemin ardından da kuraklık yılları gelmişti; ordusunu dinlendirmek ve para toplamak için Mısır'a geri dönmüştü ve Suriye'ye geri döndüğünde onlara dikkat etmeden Cihat için bir şeyler yapmaya devam etmişti; ama sonrasında Musullular Halep'i ve bölgesindeki toprakları gerekçeleri olmadan almışlardı ve kendisi imansızların topraklarının ortasındayken dikkatini dağıtmışlardı; onların kentlerini ve topraklarını almıştı ama yine de onları barışçı anlaşmaya davet etmeye devam etmişti; kendisine Musul'un verilmesi hâlinde Kudüs'ün, Konstantinopolis'in, Gürcistan'ın ve batıda Muvahhidlerin topraklarının alınmasının yolu açılmış olacaktı, "ta ki Allah'ın kelamı galip gelene ve Abbasi halifeliği kiliseleri camiye çevirip dünyayı temizleyene kadar." Tüm bunların Allah'ın iradesiyle gerçekleşeceğinin altını çizdi ve yardım için para istemek bir yana dursun halifeye Tikrit'i, Dakuk'u, el-Bevazic Huzistan'ı, Kiş'i ve Umman'ı verecekti. Bunlardan ilk üçü, Dicle ve Küçük Zap'ın sınırladığı bir üçgen içinde yer alır; Tikrit, 161 km mesafe ile Bağdat'a en yakın olandır. Huzistan, Basra Körfezi'nin üst ucunda Bağdat'ın güneyindedir ve Kiş de bir körfez adasıdır. Eyyubi bunların hepsini birden alması hâlinde Bağdat'ın etrafını sarmış olacaktı ve böylesi geniş çaplı tutkuları sıralarken ihtiyatlı davranması gerektiği konusunda

danışmanlık alıp almadığını kestirmek güçtür. Kendi görüşü belli ki bu durumun tehlikeli olmadığı, kulağa da ikna edici gelmediği yönündeydi ve şöyle ekledi: "Eğer bu hayalin fazla büyük olduğu düşünülüyorsa... şu âna kadar gerçekleşenler [örneğin Mısır ve Yemen'in fethi], umut edilen bu hayalden çok daha büyük işlerdir." Şöyle devam etti: "Hizmetkârınız yetki belgesi isterken, belgenin gecikmesini tavsiye edenlerden daha haklıdır."[90] Bağdat'taki Mecdeddin'e yazdığı ek bölümde, para ya da adam istemediğinin altını çizdi, kovulması İslam'a darbe vurabilecek bir idareciyi yerinden etmek peşinde de değildi, sadece eylemleri için yasal yetki ve halifenin onayını beklediğini özellikle belirtti; bu yetki belgesi, her biri yüz filiz veren mısır başağı gibi olacaktı.[91]

O dönemden günümüze ulaşanlar arasında bu mektup, Eyyubi'nin propagandasını belki de en net ve en dolu şekilde aktaran mektuptur; mektupta Eyyubi'nin tüm eylemleri İslami ilkelerle gerekçelendirilmiş, rakiplerinin argümanları yine bu ilkelerle çürütülmüştür. Aynı zamanda Din Savaşlarının yayılmacılığa dayanak olarak ne ölçüde kullanılabileceğini de göstermektedir. Eyyubi, Hıristiyan bir krallık olan Gürcistan'a, Müslüman komşularının topraklarından geçmeden saldıramazdı. Bizans bölgesinin istila edilmesi, Kılıçarslan'ın da yutulması gereğini doğuruyordu ve Muvahhidlerin Fas ve İspanya'daki üsleri de yalnızca Eyyubi'nin tüm Kuzey Afrika kıyı hattı boyunca yayılması hâlinde saldırılabilecek yerlerdi. Huzistan, Kiş ve Umman'dan bahsedişiyle bir arada düşünüldüğünde, İspanya'dan Kafkaslara kadar uzanan, İslam'ın neredeyse tüm dünyevi gücünü monopolize eden bir Eyyubi Devleti tablosu yaratılmış oluyordu. Böylesi büyük bir bağlamda, Filistin'deki akınlar ve karşı akınlar ve hatta Kudüs'ün geri alınması bile görece önemsiz bir hâl alacaktı ve Eyyubi, Kıyıdaki Frenkleri önemsiz bir sorun gibi ele alıp devasa bir monolitik bir İslam devleti kurmaya konsantre olabilecek miydi, yoksa kendisini böylesi bir dizi retorik mübalağaya yönelten unsur diplomatik başarı eksikliğinin getirdiği bir kızgınlıktan mı ibaretti; bu sorular üzerinde düşünmek gerekir.

Eyyubi, an itibarıyla Musul'dan ayrılmaya hazırlanıyordu ve Suruç'tan Fırat'ı geçerek Halep'in yaklaşık 80 km kuzeydoğusundaki Tel Halid'e hareket etti.[92] Kardeşi Böri kuşatma için önceden gön-

90. Münih 113; Paris 19; *Bark* 34A; A.S. Ra. 2.49.
91. Münih 117.
92. Ayrıca bkz Münih 129; Berlin 6.

derilmiş ve mancınıklar yerleştirilmişti, ancak Eyyubi 17 Mayıs'ta kendisi bölgeye varır varmaz hem kent hem de kale teslim oldu. Tel Halid'i, komşu Tel Başir'in beyi Bedreddin Duldurum'a verdi ve Halep kuşatması için takviye kuvvet getirtmek adına mektuplar gönderdi. Göründüğü kadarıyla hem sayısını artırmak hem de bağımsızlık veya düşmanlık emaresi gösteren emirleri sadakat gösterisi yapmaya zorlamak peşindeydi. İsmi belirtilmemiş bir alıcıya şöyle yazdı: "Bu mektup Fırat'ı geçip Tel Halid'e vardıktan ve garnizonunun barışçı yolla teslim olmasından sonra yazıldı... Tüm emirlere mektuplar gönderildi, faydalarına olacak bir iş için çağrıldılar... Gururunu bir yana itmeli, inadı bırakmalı ve uyum göstermelisin."[93]

İmâdeddin'e göre, Eyyubi, Tel Halid'den ayrıldıktan sonra kuzeye, 1175 yılında Eyyubi'yi Haşhaşilere karşı savunurken öldürülen Bu Kubeys'ten Kumartekin'in oğlu Muhammed'in idaresindeki Antep'e (Ayn Tab) doğru saptı.[94] Muhammed'in kardeşi Mengübars halen Bu Kubeys'i elinde tutuyordu ve Eyyubi'nin hizmetinde Hama birliklerine komuta etmişti. Diğer yandan Antep, Benî'l-Daya'ya ait iktaların bir parçası olmuş bir yerdi ve iktidardan düşmeleri üzerine Halep sınırları içinde kalmıştı. Eyyubi ile Halep arasındaki savaşlarda Muhammed'in herhangi bir rol oynadığına dair bir kayıt yoktur, dolayısıyla belki de mütevazı bir bağımsızlık sürüyordu. Ancak bu aşamada Eyyubi'nin ordularının ona doğru dönmesiyle beraber hizmet vermeyi teklif etti ve bu teklif karşılığında Antep'in kendisine verilmesiyle Eyyubi, Tel Halid'den ayrılmasından sonraki dört gün içinde yaklaşık 100 km daha yol yaparak Halep'e doğru geri dönme imkânını bulmuş oldu.

Eyyubi 21 Mayıs'ta Halep yakınlarında kamp kurdu.[95] Kendisi kalenin doğusunda Meydan el-Ahdar mevkinde pozisyon aldı; birlikleri kuzeydoğuya doğru Banakusa yöresini sarmış durumdaydı ve batı tarafında da Bâb Canan etrafında yayılmışlardı. Bu aşamada göründüğü kadarıyla, erken bir başarı kazanmak umuduyla adamlarını tehlikeli olabilecek ölçüde şehre yakın mevzilendirmiştir. Eylül 1182'den beri aralıklarla da olsa Zengi'yle müzakere ediyordu ve İmâdeddin'e göre Zengi, Sincar'dan ayrılmış olmaktan pişmanlık duyuyor ve savaşmak istemiyordu.[96] Ordusu ve emirleri için

93. Berlin 10.
94. *Bark* 79A.
95. Ayrıca bkz İbn el-Adim 63 ve sonraki sayfalar.
96. *Bark* 80A.

yaptığı aylık masraf 30.000 dinar seviyesindeydi ve Eyyubi onun gelir kaynaklarını kesiyordu. Göründüğü kadarıyla kuşatmanın bu aşamasında Eyyubi, Gökböri'ye yazdığı mektupta Zengi'nin elçi olarak Tuman'ı göndermiş olduğunu söyledi; Tuman, Takıyeddin'le görüşüp toprak takası konusunu konuşmuştu ve halife tarafından gönderilen bir mesajda, görünen o ki, önerilen şeyin kabul edilmesi istenmişti. Fakat Eyyubi, bir dizi sebepten dolayı bunu kabul etmemişti, bu sebeplerden birine göre zaten Halep'in mülklerini, kalelerini ve zenginliğini elinde bulunduruyordu, elde edeceğinden fazlasını vermek için bir sebep göremiyordu; bir başka sebep de şuydu ki, Halep'ten gelen tüm öneriler görünürde yatıştırıcı olsa da, arkalarında kötü bir amaç vardı; Halepliler ilmiği gevşetmek ve zaman kazanmak istiyordu, çünkü imansızlardan destek bekliyorlardı. Frenklerin Suriye'ye saldırmak üzere toplandığına dair haberler geldiğini ekledi; Musullular da harekete geçmişlerdi ve Halepliler tarafından çağrılmış olmalıydılar, çünkü tek başlarına kendisine karşı duramayacak kadar az sayıda ve güçsüzlerdi; kendisi de birliklerinin toplanmasını bekliyordu, çünkü Halep kuşatmasının büyük bir ordu gerektirdiği aşikârdı.[97]

Frenklerin toplanmasının ve Musulluların harekete geçtiğine dair haberlerin, Eyyubi'nin takası reddetmesinin sebeplerinden biri olarak aktarılması, kuvvet kullanarak meseleyi kısa sürede halledeceğine güveniyor olduğu faktörüne işaret eder. Zengi'nin zayıf olduğuna dair değerlendirmesinde haklı olabilirdi, ancak Halep halkı direnmeye yine de kararlıydı. İbn el-Adîm'a göre halktan 10.000 kişi her gün savaşmaya gelmişti ve sabah ve akşamları çarpışmalar oluyordu. İmâdeddin, Eyyubi'nin Haleplilere kayıp verdirmek istemediğini yazmıştır –"neticede onlar, Cihadın askerleri"– ama kendi "genç adamları" savaşçı ruhluydu ve onları engellemekte güçlük çekiyordu.[98] Sonrasında, bir çarpışma esnasında kardeşi Böri dizinden yaralandı ve bu olayın ardından Eyyubi kamp yerini kaydırmaya karar verdi. Meydan el-Ahdar'daki konumunun psikolojik etkisi düşmanı teslim olmaya mecbur hissettirmiyorduysa ve saldırı için de bir üs olarak kullanılamıyacaktıysa, bu durumda yok yere deşifre olmuştu. Batıya doğru dolandı, Kuveyk Nehri'nin karşısına geçti ve Cebel Cevşen'ın bayırlarında kamp kurdu. Burada bir inşaatın temellerinin atılmasını istedi; Haleplilerin, bunun

97. Berlin 69.
98. *Bark* 80B.

daimi bir yerleşim olduğunu düşünmesini istiyordu. Bu belki bir blöftü ama göründüğü kadarıyla artık en azından ani bir Frenk saldırısından korkmuyordu.

Frenkler de, Surlu Vilyam'ın anlatımından açıkça görüldüğü üzere, hücuma geçmeyi düşünmüyordu.[99] Halep'in düşmesinin, kendi topraklarının Eyyubi tarafından çevrelenmesini tamamlayacağını fark etmişlerdi ama tahkimatlarını güçlendirerek savunmada kalmayı düşünüyorlardı. "Bu kadar büyük bir düşmanın bu kadar yakın olmasından endişe duyan" Antakyalı Bohemond Akka'da Baldwin'le buluşmaya gitti, beraberinde Trabluslu Raymond'ı da götürdü ve topraklarını savunmasına yardımcı olması için kendisine Kudüs Krallığı'ndan yaklaşık 300 şövalyelik bir birlik verildi. Eyyubi bunu biliyordu ama bir mektubunda Bohemond yerine Raymond'dan bahsetti ve İzzeddin Çavlı'yı ordudan ayırarak İbn el-Mukaddem'in sınırı gözlemesine yardımcı olmaya gönderdi. 6 Haziran'da Halep'teki kamptan talimatlar gönderildi: Çavlı, Eyyubi'nin hizmetindeki kıdemli emir İbn el-Mukaddem'in emirlerine uyacaktı ama aynı zamanda emirlerine itaat edilmesini sağlayacaktı; onun emirleri olmadan veya emirlerine karşı hareket edenler, ona hizmette kusur edenler veya çağrılıp da hemen gelmeyenler sertçe kınanacaktı; "emirlere söyle ki, İbn el-Mukaddem'in minnetini kazanan bizim de minnetimizi kazanır." Çavlı'ya Frenklerin ateşkes isteyebileceği söylenmişti, yıl boyunca birçok durumda müzakere etmeye çalışmışlardı zaten; uyamayacakları şartlar önermişlerdi, çünkü neye göz diktiklerini gördüklerinde doğruyla yanlışı ayırt edemez hâle gelmişlerdi; İbn el-Mukaddem ona mesaj trafiğini ve istenen-önerilen koşulları aktaracaktı; en güncel gelişme Takıyeddin'in elçilerinin Trabluslu Raymond'la görüşmelerinden dönmüş olmalarıydı, Raymond'ın habercisi de onlarla birlikteydi, elçi, efendisinin ateşkese katılmaya ve müzakere edilmesine (Baldwin'le) yardım etmeye hazır olduğunu söylemişti; Raymond, Kudüs'e yalnızca bu amaçla gitmiş olduğunu söylüyordu (muhtemelen Baldwin'e yapmış olduğu ziyaretten bahsetmişti). Ancak tüm bu iddialara karşın tek bir şey netti, Raymond adamlarını topluyordu ve diğer Frenklerle güçlerini birleştiriyordu. "Samimiyetsiz yapısı bilinir; yapmadığı şeyi söyler ve yerine getirmediği sözler verir." Eyyubi kendisinin bunu görmezden gelecek bir durumda olduğunu da ekledi, çünkü uzun vadede İslam için avantajlı olacak işler yapmak peşindeydi; sonuç

99. Surlu Vilyam 1113 ve sonraki sayfalar.

olarak, Çavlı'ya ateşkes için yaklaşılması hâlinde, ilkin Takıyeddin'in oğlunun serbet bırakılmasını sağlayacaktı (Frenk topraklarının önerildiği bir anlaşmada tuzağa düşürülerek yakalanmıştı). Sonrasında, göründüğü kadarıyla, Frenklerin, İbn el-Mukaddem tarafından önerilen koşulları kabul etmeleri hâlinde anlaşma yapmakta özgürdü, ancak daha çetin bir bedel istemeleri hâlinde Eyyubi'ye danışacaktı.[100] Çavlı'nın İbn el-Mukaddem'in emirlerine uymak durumunda olup sonrasında kendi başına müzakere etmesine izin verilmiş olması, muhtemelen, Takıyeddin'in yokluğunda Hama mevkinde sınırı gözlemek üzere gönderilmiş olduğunu gösterir. Burada Trabluslu Raymond'la müzakere etmesi bekleniyordu, bu esnada Şam'daki İbn el-Mukaddem de Baldwin'le görüşüyordu.

Aynı esnada, İmâdeddin'e göre Eyyubi toleranslı, merhametli ve bilgisizmiş gibi davranıyordu;[101] şu satıra yapılmış bir atıftı: "Bilgisiz bir adam halkının lideri değildir ama lider, bilgisizmiş gibi davranandır." Frenklerden gelen gerçek bir tehdit olmamasına rağmen, takas meselesi hakkındaki fikrini değiştirmişti. Buna karşı argümanlar hâlâ aynıydı. Sincar ve Nusaybin'i vermesi hâlinde, el-Fâdıl'ın altını çizdiği gibi Takıyeddin kesinlikle telafi isteyecekti ve muhtemelen savaşma riski almadan Zengi'yi iflas ettirmeye yetecek kadar süre Halep'te kalacaktı. Eyyubi'nin tereddütte olmasının en muhtemel sebebi Halep direnişinin sağlamlığıydı. Uzun bir kuşatma itibarını zedeleyecek ve kendisine karşı kalıcı bir dargınlık tohumları atılacaktı. Bu aşamada yapılacak en iyi şeyin Zengi'yle anlaşmak olduğunu fark etmiş olmalıdır; Zengi, Tuman vasıtasıyla kendi destekçilerinin arkasından pazarlık yapıyordu.[102] Tuman'ın talimatlarının, Halep karşılığında en azından Habur ve Sincar için bastırmak ve kendisi için de Rakka'yı almaya çalışmak yönünde olduğu söylenmektedir. Bunda başarılı oldu ve Eyyubi'nin anlaşma sağlama ihtiyacının, Suruç ve Nusaybin'i de ekleyebilmesini sağlayan unsur olduğu söylenebilir.[103] Kaleme alınırken Eyyubi tarafından da teyit edilen anlaşma 11 Haziran akşamı yapıldı ve 12 Haziran'da Halep Kalesi'nin kapıları açıldı.

Zengi'nin bu hamlesi emirleri ve Halep halkını hazırlıksız yakalamıştı; İbn el-Adîm'ın anlatımına göre Eyyubi'nin sancağı kale

100. Berlin 64.
101. *Sana* 257; ayrıca bkz Ebu Temmâm'ın *Diwan*'ı 1.93.
102. İbn el-Adim 66.
103. İ.A. 11.497.

gönderine çekilene kadar kimse ne olup bittiğini bilmiyordu.[104] Eyyubi'nin bu şaşkınlıktan çıkarabileceği bir kazanç yoktu ve yatıştırıcı bir mesaj gönderdi. Bunun üzerine Halepliler, Eyyubi'yle müzakere etmek üzere iki emir seçtiler, bunlardan bir Zeyneddin Bilik ve diğeri de İzzeddin Curdik'ti. İzzeddin Curdik, Eyyubi'nin kendi yazdığı ifadelere göre Nureddin zamanında kardeşi veya oğlu gibiydi, ancak 1174 yılındaki Suriye seferinden beri sadık bir şekilde Halep'in hizmetinde kalmıştı.[105] Curdik bu aşamada Eyyubi'nin hizmetine girdi, dolayısıyla genel bir iktidar transferi için düzenleme yapıldığı düşünülmelidir. Kaynaklarda not edilmiş tek detay, İbn el-Adîm'ın ifadelerine göre, Eyyubi'nin kâtiplik ve kadılık birimlerini Hanefilere bırakmış olmasıdır ama sonrasında Ziyâeddin İsa'nın teşvik etmesiyle sözünden dönmüş ve Hanefi mevki sahiplerini (İbn el-Adîm'ın amcası ve babası) Şafiilerle değiştirmiştir.[106]

Zengi, kendisi için Eyyubi tarafından kurdurulan bir çadıra geldi ve veziri Şemseddin ibn el-Kâfî'nin aracılık yaptığı görüşmelerde, hamlesinin detaylarını netleştirmeye başladı. Tarihlendirme konusunda çelişkiler vardır, ancak Eyyubi muhtemelen 13 Haziran'da Zengi için bir karşılama gerçekleştirmiştir, İmâdeddin'e göre "iki ay buluşmuş gibiydi".[107] Bu süreçte Eyyubi'ye, kardeşi Böri'nin yarasından dolayı öldüğü haberi geldi, ancak hislerini sakladı ve karşılamayı bölmedi. Daha sonrasında Zengi, Tuman'a, takasın tamamlandığı haberi gelene kadar kaleyi tutma talimatı verdi ve kendisi 17 Haziran'da yola çıktı. 20 Haziran'da Sincar, Nusaybin ve Habur'un, Eyyubi'nin temsilcileri tarafından teslim edildiği haberi geldi ve sonraki gün Eyyubi, Tuman'ın kendisini nezaketle karşıladığı kaleye girdi.

Eyyubi, Zengi'nin kalenin ambarlarından alabildiği her şeyi alıp beraberinde götürmesine izin vermişti; Tuman da geri kalanı satabilecekti, bir miktarını da Eyyubi kendisi satın aldı.[108] Eyyubi, "Halep'in yalnızca taşlarını"[109] istediği yönündeki iddiasını yerine getirmiş oluyordu ve kendisinin de para sıkıntısı içinde olduğunu

104. İbn el-Adim 67.
105. Topkapı 19.
106. İbn el-Adim 71.
107. *Sana* 260; *Bark* 96B; tarihlendirme için ayrıca bkz İ.S. 60; A.S. Ra 2.44; Gibb 38; Ehrenkreutz 181.
108. Ayrıca bkz İbn el-Adim 69.
109. A.S. Ra. 2.44.

düşündüğümüzde kayda değer bir cömertlik sergiler durumdaydı. El-Adil'e yazdığı mektupta "İslam'ın kelamının" şimdi birleştiğini söyledi, ancak bir kez daha genişlemenin getirdiği problemlerin altını çizdi; kullanımı için daha fazla para geldikçe, imparatorluğuna daha fazla toprak eklendikçe, daha çok adam kendi idaresinde toplanıyordu ve sonuç olarak masraflarının sınırı yoktu.[110] Bu bağlamda, bir başka yerde aldığı nota göre[111] Yemen'in, halen bir karmaşa hâlinde olduğu için fazla fayda getirmediğini yazmıştı. Tuğtekin hastalanmıştı.[112] Kutluba'nın adamları belli ki sabırsızlık içindeydi; el-Adil'e, ikame birlikleri göndermesi söylendi, böylece ikta sahipleri iktalarına geri dönebilecekti.[113] Kutluba, Zabid'deki selefi Hittan'ı tutuklamış, sonra da serbest bırakmıştı. Kutluba'ya da, Aden'deki İzzeddin Osman'ı açık bir itaatsizliğe sürüklememesi söylenecekti. Eyyubi, el-Adil'e şöyle yazdı: "Şu âna kadar toprakların durumu Mısır'a bağlı. Oraya umutla mektuplar gönderiyoruz ve bize para olarak geri geliyor."[114]

Takas yapma gereği konusunda daha önceki tereddütüne rağmen Eyyubi bu takasın başarılı olduğundan şüphe duymuyordu. Ona göre Halep, "başka toprakların anahtarıydı",[115] Tuğtekin'e şöyle yazdı: "Bu şehir Suriye'nin gözü, kalesi de gözbebeği."[116] Bir başka mektupta şu iddiada bulundu: "Zengi'ye, mülkiyeti bizden kopmamış yerler verdik"; anlaşmanın şartlarından biri, ihtiyaç olduğunda Zengi'nin birlikleriyle yardıma gelmesiydi ve Eyyubi şunu da ekledi: "Ondan dinar aldık ve karşılığında dirhem verdik."[117] Bu yaklaşıma Halep halkı da katılıyordu. İbn el-Esîr şöyle yazmıştı: "Halktan biri bir küvetle su getirdi ve Zengi'ye şöyle bağırdı: 'Kral olacak adam değilsin, anca çamaşır yıkarsın'".[118] İbn el-Adîm'a göre aynı adam Haleplilerin para almadan savaşmasından yakınmıştı; "o zaman yaptığın işe niye giriştin?" diyordu.[119] Bütün kariyeri hayal kırıklığı şeklinde geçmiş olan Zengi aslında Fırat'ın batısında güç sahibi olmaya çalışmanın mantıksızlığının karşılığını fazlasıyla

110. Berlin 75.
111. Berlin 56.
112. Münih 140.
113. Berlin 58.
114. Berlin 75.
115. A.S. Ra. 2.43.
116. Münih 140.
117. Alıntı A.S. Ra. 2.43.
118. İ.A. 11.497.
119. İbn el-Adim 68.

ödüyordu. İktidar mücadelesi veren biri olarak tüm iddiası kesin olarak zayıflamıştı ve hem para hem de itibar kaybetmişti. O sırada dillere düşen bir şarkının sözleri şöyleydi: "Bu Zengi çılgının biri" ve dillere pelesenk olmuş bir başka ifadeyle de insanlar Sincar karşılığı Halep'i satan (ekşi süt karşılığı taze süt satan) eşekten bahsediyorlardı.[120]

120. İbn Wasil 143.

13
İmparatorluğun Oluşumu ve Din Savaşları

Eyyubi açısından Halep'in alınışı, Faruk Şah'a söylediği "tek yapmamız gereken sütü sağmak ve Halep bizim olacak"[1] sözünden sonra geçen sekiz buçuk yıllık bekleyişin sona erdiği anlamına geliyordu ve el-Salih'in ölümü kuzeye ve doğuya doğru önünü açtığından beri gerçekleştirdiği ilk büyük sefer sonlanmış oluyordu. Din Savaşları açısından bakıldığında ise belli oranda bir başarı elde edilmişti ve Eyyubi artık tüm Frenk kıyı boyunu tehdit edebilirdi. Gerçi mektuplarından görüldüğü gibi, gücün fetihlere ve daha fazla fetihle parası ödenebilecek daha fazla adam toplamaya dayandığı yayılma döngüsünün ulaşabileceği mantıklı bir sonun, İslam'ın sınırlarıyla paralel bir güç tekeli olduğunu düşünüyordu. Din Savaşı yükümlülüğü hâlâ altı çizilen bir konuydu ve dönemin şiirlerinden biri, Safer ayında Halep'in düşüşünü Recep ayında Kudüs'ün düşeceğinin işareti olarak ifade etmişti,[2] ancak Eyyubi'nin yaklaşımlarının veya koşullarının bu amaç peşinde koşmasına ne ölçüde izin vereceğini zaman gösterecekti.

Halep Kalesi'nde bir gece geçirdikten sonra Harim'e geçti (harita 3); Harim, Antakya'ya uzanan yolda açılış piyonu konumundaydı. Gümüştekin'in iktidardan düşüşünden ve 1177/78 yılında Flandre Kontu'nun saldırısından beri kent, İmâdeddin tarafından "önemsiz bir Nurid memluk"[3] olarak tanımlanan Surhak'ın elindeydi. İbn Abî Tayy'a göre Eyyubi ona kale karşılığında Busra, Şam'da mülk, 30.000 dinar nakit ve kardeşi için 10.000 dinar teklif etmişti, ancak

1. Ayrıca bkz s.86.
2. A.S. Ra. 2.46.
3. *Sana* 259; *Bark* 89B.

Surhak daha iyi koşullar oluşturma girişimiyle Frenklere de mektup yazmıştı.[4] Bu suçlamaya herkes inanmamıştır ve yine İbn Abî Tayy tarafından aktarılan bir başka versiyonda Benî'l Daya'dan Hasan, Harim'i elinde tuttuğu sırada aynı şeyin kendisi için söylendiğinin altını çizmektedir.[5] Diğer yandan Frenklere yaklaşılmış olsun veya olmasın açık olan bir konu vardı ki, kale garnizonunun kendi içinde tartışmalar yaşanmıştı. Surhak kaleden çıkarıldı ve bir öncü birlikle kaleye gelmiş olan Takıyeddin tarafından tutuklandı; Eyyubi gelince de kale kapıları açıldı. Surhak daha sonra serbest bırakıldı, ancak kendisine Eyyubi'ye bağlı herhangi bir pozisyon verilmedi.

Eyyubi durumu anlatırken Surhak'ın kendisiyle temasta olduğunu, ancak şartları zorladığını söylemiştir; muhtemelen kendisine teklif edilenden fazlasını talep ediyordu; sonrasında kale garnizonu onu kaleden atmış ve Eyyubi'ye bağlılığını ilan etmişti.[6] Bir başka mektubunda Surhak'ı dini veya aklı olmayan bir adam olarak tanımladı ve Harim'i Antakyalı Bohemond'a vermeyi planladığını söyledi; söylediğine göre bu durum, Surhak'ın yazdığı mektuplarla kanıtlıydı ve elçileri de buna tanıktı; Yaratıcı tanımayan, "gündüz nehirde yüzdüğünü ve karanlık okyanusunda battığını gördükleri şeye tapan" ve Şemsiler (güneşe tapanlar) olarak bilinen adamlarla komplo planları yapmıştı; garnizon onu kovmuş, destekçilerini dağıtmıştı, bunun ardından Harim yakınlarında Takıyeddin tarafından tutuklanmıştı; sonrasında da kendisi kaleyi teslim almış ve savunmasını organize etmişti. Bu mektuba, Halep'in alınışına dair kendi anlatımını da ekledi, Zengi'nin Halep birlikleri ve halkı tarafından ihanete uğratıldığını iddia ediyordu; "sonrasında ricacıların kapısından girdi ki bu kapı girenin yüzüne hiçbir zaman kapanmaz" ve sonrasında Halepliler kendileri "en büyük müdafaalarını ortaya koydular, onların en büyük müdafaaları bizim Müslüman kardeşlerimiz olmalarıydı"; Eyyubi, kılıcını kınına sokması yönündeki halifenin emrine itaat etmişti ve şimdiki dileği İslam ordularının düşmanlarına karşı birlikte yürüyebilmesi ve hasetle bölünmemesiydi. Mümkün olması hâlinde savaşta komutayı paylaşmaya kendisi itiraz etmeyecekti ama aslında yalnızca tek bir komutan olabilirdi.[7]

4. Alıntı A.S. Ra. 2.46.
5. A.S. a.g.e.
6. *Bark* 89B.
7. Münih 131; Paris 36; Berlin 83; A.S. Ra. 2.48.

Başka mektuplarında da Halep'in alınmasının, Din Savaşlarında zafere giden yolda yalnızca bir kilometre taşı olduğunun altını çizdi. Bir mektubunda, Allah'a şükranlarını sunarak şimdi Ermenistan'a karşı taarruza geçeceğini yazdı.[8] Faruk Şah'ın küçük oğlu Behram Şah'a bakan Baalbek valisine, daha genel bir ifadeyle imansızları kızdıracak adımlar atmayı planladığını söyledi.[9] Yemen'deki Hittan'a yazdığı mektupta, şu anda tüm Müslüman toprakları kendisinin veya dostlarının elinde olduğuna göre Frenklere savaş açarak minnetini göstereceğini ifade etti[10] ve Tuğtekin'e mektubunda da şunu yazdı: "İslam artık geceleri dolanan imansızlık hayaletini kaçırmak için uyandı."[11]

Gerçi harekete geçmeden önce halledilmesi gereken bir dizi idari detay vardı. Uzlaşma göstergesi olarak bir kısım Müslüman esiri serbest bırakan Antakyalı Bohemond'la ateşkes anlaşması yaptı. Azez'i, kendisine katılmak için daha öncesinde Halep'ten ayrılmış olan Alâmeddin Süleyman'a verdi. Halep, o sırada on yaşında olan dördüncü oğlu el-Zâhir adına yönetiliyordu, kale de, Şîrkûh'un eski memlüğü olan ve Azez'deki suikast girişimi sırasında kendisinin kurtarılmasına yardım eden Seyfeddin Yazguç'un idaresindeydi.

Mükus vergilerini kaldıran bir ferman yayınlandı –"valilerimizden, emirlerimizden veya yetkililerimizden hiçbiri ellerini bu şeylere uzatamaz"– "topraklar bağışlıyoruz ve bunları hediye olarak görmüyoruz."[12] Muhtemelen yine bu zamanda bir başka ferman daha yayınlanarak Halep'teki gayrimüslimlere ayırt edici kıyafetler giyme zorunluluğu getirildi, belki de amaç Şiilerle Sünnileri Eyyubi Devleti idaresinde uzlaştırmaktı ama bu olay "soytarılar ve fitneciler"[13] için fazlasıyla popüler bir malzeme hâline geldi, gayrimüslimleri aşağılamalarının engellenmesi gereği doğdu.

İmâdeddin, yetkililer ve profesyonel kişiler için birçok yetki belgesi yazdı, bunlardan üçünü *Bark*'ta kayıt altına aldı.[14] Bunlardan biri Şeyh Alâeddin Mesud içindi, Halep ve Rakka'daki Hanefi okulların sorumluluğu kendisine verilmişti –gerçi Rakka Tuman'a verilmişti– bağışlar da onun denetimindeydi ve öğretmen atama ve

8. Berlin 72.
9. Berlin 78.
10. Alıntı A.S. Ra. 2.49.
11. Münih 140.
12. 25757.30; Berlin 38; A.S. Ra. 2.47.
13. Berlin 44.
14. *Bark* 100 ve sonraki sayfalar.

görevden alma yetkisi de vardı. Halep'te *muhtasib* (esnaf ve pazar denetmeni) olan kişiye verilen yetki belgesinde Şiilerin, Peygamberin çevresinden olan kişilerden onaylamadıkları insanları yermelerini engelleme talimatı veriliyordu; "malumat sahibi kişiler" olarak belgelendirilen yetkinlik sahibi zanaatkârların, zanaatlarını sürdürmelerine izin veriliyordu, ancak kalitesiz işler ve hilekârlık denetlenecekti; sahte doktorların hasta bakmasına izin verilmeyecek, bilinmeyen ilaçları reçete etmeleri veya satmaları engellenecekti; hilebazlar ve falcılar yasaklanacaktı ve muhtasib, camilerin ve "ibadethanelerin" dükkân veya depo olarak kullanılmasını önleyecekti. Bir başka yetki belgesi bir doktor için düzenlenmişti: "Uzuv inceleme alanında uzman... dört element konusunda bilgiliydi." Doktora belli bir maaş veriliyordu ve kaledeki hizmetine devam etmesi talimatı verilmişti. Doktorun belgesinde kendi asistanlarını tayin edip edemeyeceği belirtilmemiştir, ancak Eyyubi'nin kendi doktorlarından biri olan İbn el-Mitran için kaleme alınmış bir başka yetki belgesinde bu konuda izin verildiği görülmektedir.[15]

Bu yetki belgelerindeki detaylar, İslam kültürüne ait diğer birçok belgede tekrarlanmaktadır ve burada aktarılmalarının nedeni, idareci sınıfın hem doğrudan hem de kendi temsilcileri üzerinden otoritenin aktarılması yoluyla zanaatkârlığı ve meslek erbaplığını kontrol ederek toplumu nasıl etkileyebildiğini göstermektir. Daha genel şekilde ifade etmek gerekirse, bir hanedanın, tebaasını da kapsayacak şekilde çok sayıda büyük grupla ilişkilerinin doğurduğu sorunlar, katmanlı bir toplum yapısının çekirdek yapı üzerine üst üste konmasıyla sadeleştirilebilir ve hanedan bu şekilde güçlenebilirdi. Bir başka deyişle, bilhassa profesyonel bir sınıfın oluşumunun teşvik edilmesi gerekiyordu ve bu sınıf, kökenlerinden mümkün olduğunca uzaklaşmış olmalıydı; idareci sınıfa doğrudan bir bağlılık içinde ve talimatlarını aktarır yapıda şekillenmeliydi.

Eyyubi'nin düzenlemeleri zaman aldı ve harekete geçebilecek imkânı bulması 14 Ağustos'u buldu. Beraberinde Halep'ten, Fırat'ın karşı tarafından birlikler ve bir grup Türkmen de götürdü ve günde ortalama 30 km yürüyerek Hama, Humus ve Bekaa Vadisi'nden geçen her zamanki yolu izleyip Şam'a doğru gitti ve 24 Ağustos'ta buraya vardı. Frenkler gafil avlanmamaya özen gösteriyordu ve Sepforis'te toplanmışlardı. Onlar için talihsiz bir şekilde, cüzzamından daha ağır şekilde etkilenmeye başlayan Baldwin, Nasıra'da

15. Topkapı 97.

hastalanmıştı ve durumu o kadar ciddiydi ki, üvey kardeşi Guy de Lusignan yardımcısı olarak atandı; birçoklarına göre bu pozisyonu almak adına yeterli biri değildi. Eyyubi'nin neler yapabileceğine dair çeşitli öneriler vardı.[16] Bazıları Beyrut'a döneceğini düşünüyordu ve diğerleri de Sur'un doğusundaki Hunin ve Tibrin kalelerini almayı deneyeceğini söylüyordu. Kerak ve Şubek'e hareket etmesi ihtimali de oldukça belirgindi, bununla beraber iyimser yaklaşanlar, uzun süren seferinden sonra ordusunu dinlendirip erzak toplamak üzere Mısır'a döneceğini umuyordu. Eyyubi ise üç haftadan biraz uzun bir süre Şam'da kaldı ve sonrasında 16 km güneydeki Cisr el-Haşab'da kamp kurmak üzere 17 Eylül'de yola koyuldu.

Seferinden bir süre önce halifeden bir mesaj almıştı. Halife, Eyyubi'nin Suruç'tan yazmış olduğu şikâyet mektubuna cevaben topraklara ve şehirlere değinmekten kaçınmak için incelikli seçilmiş ifadelerle donatılmış bir yetki belgesi göndermişti. Belge Musul veya Cezire'den bahsetmiyordu, ancak Eyyubi'nin, halifenin emirlerine itaatsizlik eden her kim olursa olsun onun topraklarını almasına izin veriyordu. Eyyubi bunu şöyle yanıtladı: "Halifenin ayağına şöyle söyler Müslüman: 'Altındaki bir parça toprak olaydım'"; yetki belgesinin geldiğinin yayılmasına dair adımlar atılacaktı, "kâğıt üstünde olmayan içeriği kaldırıp insanların zihnine yerleştirecekti." Eyyubi bu belgeyi, topraklarındaki eylemleri sağlıklı olmayan ve sadakat dengesi Bağdat'a doğru yönelmeyen" her kim varsa her şeyi kendisine veriliyormuş şeklinde yorumladı; minnettarlığı kelimeler yerine eylemlerle gösterilecekti ve kâfirlere saldırarak yükümlülüklerini yerine getirmeye başlayacaktı ve buna "bağlılıklarını bozmuş olanlara bir Cihat başlatmadan önce" başlayacaktı (bir kez daha Musul'a yürümeye niyetli olduğunu gösteren açık bir tehdit); mektubu, inancın savunucuları ve halifenin dostları ve hizmetkârları ile yola koyulurken gönderilmişti. Gerçi yola çıkmadan önce kendisine Hadise ve Tikrit'ten elçiler gelmişti; bu kentlerin efendileri, diyordu Eyyubi, kendisinin hizmetine katılmak istiyordu, ancak Musullulardan korkuyorlardı. Sırasıyla Fırat ve Dicle üzerinde yer alan bu kentler Bağdat'tan 210 km'lik mesafe içindeydi ve buralara gönderilecek herhangi bir birlik halifeye bir haftalık yürüyüş mesafesinde olacaktı (harita 8). Bu olay incelikli hareket etmeyi gerektiriyordu ve Eyyubi, her ne kadar bu kentlerin, yetki belgesi sınırları dahilinde olduğunu düşünüyorduysa da, ko-

16. Ayrıca bkz Surlu Vilyam 1115.

numları itibarıyla herhangi bir barış anlaşmasına dahil edebilmek için veya Musulluların düşmanca tutumlarını sürdürmeleri hâlinde savunulmalarına yardımcı olmak için özel izin istedi. Halifenin emirlerine uyacak ve kendi başına hareket etmeyecekti; "Bu insanların gelecekteki yararını göz ardı etmek halifeye itaat eden başka insanlara zarar verecek olmasa, hizmetkârınız bu konuyu halifenin ne bilgisine sunardı ne de bununla ilgili bir şey yazardı."[17]

21 Eylül'de Cisr el-Haşab'dan Bağdat'a ikinci bir mektup gönderdi; bu mektup da Frenklerle çok da ilgilenmediğini gösteriyordu. İmansızlara topraklarının kalbinde, adamlarını topladıkları ve Haçlarını ortaya çıkardıkları yerde saldıracağını söyleyerek mektubuna başladı. Savunmalarını hazırlamak için büyük meblağlarda para toplamışlardı ama "hizmetkâr parasından önce kendisini, ailesinden önce parasını ve adamlarından önce ailesini sunuyordu"; diğer Müslüman hükümdarların ise Frenklere saldırma gücü olduğunda hevesleri yoktu veya hevesleri varsa da güçleri yoktu; bunu seleflerini eleştirmek için söylememişti, sadece gereğinden fazla özgüvenli olmamak adına bunu kendi kendine hatırlatıyor ve bunun kendisine olmayacağını düşünüyordu; diğer hükümdarlar zenginlik kazanmak için toprak fethetmek istiyordu, kendisi ise illegal vergileribir kenara bırakmakla kalmıyor, aynı zamanda yasal yolla topladığı vergileri de yoksula dağıtıyordu: kendisini böyle şeylerden pek bahsetmemekle övüyordu ama halifenin de yalnızca yasal hakkını alan bir hizmetkâra sahip olduğunu bilmesini istiyordu; o, "evlere kapılarından giren" biriydi.[18]

Eyyubi bu mektubu yazdıktan bir hafta sonra Cisr el-Haşab'dan Ürdün Nehri'ne doğru hareket etti. İmâdeddin'in anlatımına göre, 29 Eylül'de el-Hüseyniye'nın sığ bölgesinden karşıya geçti ve Beysan'a taarruz etti, kalenin terk edilmiş olduğu görüldü.[19] Eğer bu sığ geçit, Beysan'ın doğusuna doğru bir mevkide yer alan Şeyh Hüseyin geçidi idiyse, bu durumda Eyyubi Temmuz 1182'deki yürüyüşünü tekrarlamamış demektir; o tarihte doğrudan Kevkeb Kalesi'nin altından geçmiş, ancak Ürdün Nehri'nin doğu tarafında kalmıştı. Bu durum Surlu Vilyam tarafından da kısmen teyit edilmiştir; Vilyam, Beysan halkının Tiberya'ya kaçtığını yazmıştır[20] ki eğer

17. Paris 77.
18. Paris 70.
19. *Sana* 265; *Bark* 112A.
20. Surlu Vilyam 1118.

Eyyubi nehrin batı kıyısından aşağıya doğru iniyor olsaydı böylesi bir kaçış uzun ve dolambaçlı bir yol çizilmeden mümkün olamazdı (harita 2).

Boş kenti yağmalayıp yaktıktan sonra, 30 Eylül'de Eyyubi, Frenklerle daha önceki savaşının sahnelenmiş olduğu Harod Vadisi'nden yukarı batıya doğru hareket etti. Kendisine muhtemelen Hama'yı geçtiği sırada yeniden katılmış olan Çavlı ve İzzeddin Curdik tarafından komuta edilen bir öncü birlik gönderdi; İzzeddin Curdik de Eyyubi'nin hizmetinde ilk seferine çıkıyordu. Bu öncü birlik, Kerak ve Şubek'ten gelerek Nablus yolunda ilerleyen Frenk destek birliğinin önünü kesti ve bir kısmını esir aldı. Bu esnada ana Frenk gücü de haber bekliyordu ve Eyyubi'nin Beysan'da olduğunu duyunca Sepforis'ten yola çıkıp Nasıra Tepeleri üzerinden geçerek Moriya Dağı'nın batı tarafındaki Jezreel Vadisi'ndeki el-Fule'ye hareket ettiler. Katettikleri bu yol 16 km'den daha az ve dolambaçsız bir mesafeydi, ancak bir dizi tepeden geçen büyük bir ordu için bir günlük yürüyüş anlamına geliyor olmalıydı. Surlu Vilyam'a göre 1.300 atlı ve 15.000 piyadeleri vardı,[21] bu rakam İmâdeddin'in 1.500 mızraklı süvari, 1.500 Türkopol [süvari okçuluğunda yetkin Türk kökenli paralı asker] ve 15.000 yaya asker şeklindeki tahminiyle uyuşmaktadır.[22] Sepforis'ten harekete geçişleri 30 Eylül olarak tarihlendirilebilir ve 1 Ekim'de Eyyubi, el-Fule'de olduklarını duymuştur. Kendisi de Beysan'dan yola çıkıp Harod Vadisi'nden 14 km yukarı doğru Ayn Calut'a yürümüştü, burası günümüzün Gidona bölgesine yakındır. Bu aşamada Frenklere karşı 500 avcı eri göndermiş ve ordusunun geri kalanını savaş düzenine getirmiştir. Surlu Vilyam, "özenle seçilmiş mükemmel adamlardan oluşan devasa bir güçle su kenarında"[23] pozisyon aldığını yazdı. Vilyam bu bağlamda "Tubania kaynağından" bahsetmiştir, burasının Calut Nehri olarak bilinen akıntının kuzey tarafındaki Ayn Calut'tan 1,6 km mesafedeki Ayn Tubaun olduğu söylenebilir. Ayn Tubaun açık arazidedir, ancak Ayn Calut doğrudan Gilboa eteklerinde yer alır.

Frenkler ilerlediğinde Eyyubi şaşırtıcı şekilde savaşa girmedi, beklenmedik şekilde Calut Nehri'nden aşağı doğru hareket etti. Frenk ordusunun, Frenk Krallığı'nın o güne kadar kendi kaynaklarından ürettiği en büyük ordu olduğu tahmin ediliyordu. Yine

21. Surlu Vilyam 1122.
22. *Sana* 266; *Bark* 112B.
23. Surlu Vilyam 1119.

de Müslümanlar karşısında sayıca net bir şekilde denk değillerdi. Arap tarihçilere göre Müslümanların "muazzam sayıda"[24] olduğu bildirilmiştir ve Eyyubi'nin hamlesinin en iyi açıklaması coğrafi koşullar olabilir. 500 avcı askeri muhtemelen Frenk ordusunun yürüyüş disiplinini ve düzenlerini bozmaya itilip itilemeyeceklerini test etmeyi amaçlıyordu. Eğer bu olay açık arazide gerçekleşiyor olsaydı Eyyubi sayıca çokluğunu Frenklerin atlılarını ve piyadelerini ayrı ayrı karşılayıp onları parçalara ayırmak için kullanabilirdi. Fakat Frenkler piyadelerini atlılarına siper etmişlerdi, böylece atlarını Müslüman oklarından belli ölçüde korumuş oluyorlardı. Eyyubi, süvari birliğini zırhlı askerlerin saldırısına açık hâle getirmeden bitişik düzene geçirip düşmanın yürüyüşünü durduramazdı. Elbette yine de, yürüyüşleri esnasında düşmana zarar verebilirdi ama Ayn Calut'u bloke etmek üzere gönderilecek herhangi bir birlik arkalarındaki dik yamaç dolayısıyla sıkıştırılıp yok edilebilirdi. Geri çekilerek, hızlı bir sonuç alma şansını kaybetmiş oluyorlardı, ancak göründüğü kadarıyla düşmanın hata yapmasını beklemeyi tercih ediyordu.

Bu aşamada sırtlarını tepelere vererek Ayn Calut'ta mevzilenen Frenkler oldu. Eyyubi de kışkırtıcı ölçüde yakınlarda kamp kurdu, akıncıları da ulaşabildikleri kadar savunmasız bölgeye ulaşıp yağma yapmak üzere etrafa dağıldı. Ayn Calut'un 3 km batısındaki bayırlarda yer alan Zarin bölgesine ve Harod Vadisi'nin kuzey sınırı sırtlarındaki Forbelet'e (Tayibe'ye) akın ettiler. Surlu Vilyam'a göre bazıları Tabor Dağı'na bile tırmandı; burada çevre kırsaldan gelen sığınmacıların yardım ettiği keşişler, tahkim edilmiş manastırı savundular.[25] Nasıra'nın üzerindeki tepelerde de akıncılar görüldü ve yöre halkından birçok kişinin, sığınmak için ana kiliseye kaçarken öldürüldüğü söylendi.

Aynı esnada, Frenk ordusunun yiyeceği tükeniyordu. Eyyubi'nin saldırısı, kutsal ziyaret mevsiminin sonuyla çakışmıştı, kışın yaklaşmasıyla ve denizlerdeki bozuk havayla birlikte kapanan bir dönemdi. Hacılar ve onları geri götürmek üzere olan İtalyan denizciler toplanma yerinde buluşmak üzere gemilerinden ayrılmışlar, ancak yanlarına erzak almamışlardı. Bu olaydan görüldüğü kadarıyla, eğer Eyyubi onların tedarik hattını koparmaya konsantre olmuş olsaydı, düşmana bir şeyler dayatmak konusunda başarılı olurdu. Bu fırsatı

24. Ayrıca bkz İ.S. 62.
25. Surlu Vilyam 1120.

fark etmemiş olabilir ya da adamları yağmayla fazlasıyla meşgul olmuştur diyebiliriz. Surlu Vilyam, Frenklerin kayıpları olduğunu kaydetmiştir, ancak eskortluk edilen konvoyların geçiş yapabildiğini söylemektedir; Arap kaynaklar da Frenkleri aç bırakmak yönünde herhangi bir plan yapıldığından bahsetmez.

Buna rağmen Frenk ordusu içinde memnuniyetsizlik vardı. "Liderlerin kurnaz planlarını bilmeyen basit insanlar"[26] Eyyubi'nin kampına neden saldırılmadığını anlayamıyordu. Tarihte cesaret verici bir emsal vardı. Gideon "Harod pınarının yanında mevzilenmişti", yani Frenklerin şimdiki pozisyonuna yakın bir yerdeydi, "Midianites, Amalekites ve doğunun tüm çocukları çekirgeler gibi olanca sayılarıyla vadi boyunca uzanıyordu"[27] ve Gideon'un 300 adamının gece saldırısı bu muazzam gücün defedilmesini sağlamıştı. Diğer yandan "bu büyüklükte olaylar için bütünüyle faydasız bir adam"[28] olarak gördükleri Guy de Lusignan, ne Gideon'daki vizyona ne de otoriteye sahipti. Konumunun getirdiği fesatlığın, aralarında Trabluslu Raymond'ın da bulunduğu diğer liderleri pasif kalmaya ittiği söyleniyordu; ancak Eyyubi'nin kampının saldırılamayacak kadar güçlü olduğu ve onlara saldırmak üzere ortaya çıkılması hâlinde birliklerinin Frenkleri sarmaya hazır beklediği de ifade edilmekteydi. İmâdeddin'in yazdıklarına göre Eyyubi Frenklerin saldırmasını umuyordu –"her gün saldırmalarını bekledik, âdetleri olduğu üzere bir an önce çarpışmaya geleceklerini düşündük"–[29] ama diğer yandan bu belirsizliği kendisi kırmaya da hazır değildi ve 5 Ekim itibarıyla onun emirleri de erzaklarının azaldığından yakınmaya başladı. Eyyubi, geri çekilmeye karar verdi ve vadiden çıkıp Tabor Dağı'na doğru yürüdü, hâlâ savaş olmasını umduğunu iddia ediyordu: "Bizi takip edebilirler ve biz de o zaman onlara doğru geri dönebiliriz."[30] Ama Frenkler, Nasıra Tepeleri'ni geçip Sepforis'teki üslerine geri döndüler. Eyyubi, çarpışmadan kaçınmak için dağlarına çekildiklerini ima ediyordu ama an itibarıyla Ürdün Nehri'nin batısında kalmaya dair herhangi bir planının olmadığı açıktı. Tekrar doğu kıyısına geçti ve Surlu Vilyam da okuyucularını tatmin edecek bir şeyler söyleyebilmek adına, ordunun orada

26. Surlu Vilyam 1123.
27. Judges 7.12.
28. Surlu Vilyam 1123.
29. *Sana* 266.
30. *Bark* 114A.

olduğu sırada mucize eseri ortaya çıkan bir balıktan bahsetmek zorunda kaldı, normalde ya hiç balık olmaz ya da çok az olurdu.[31]

Eyyubi, geri dönüşünün ardından halifeye yazdığı mektupta Frenklerin, sayıları ne kadar fazla ve topraklarına gelebilecek zarar ne kadar büyük olursa olsun, eyleme geçme riski almak konusunda isteksiz göründüklerini söyledi; kendisi Kerak'a gitmeyi planlıyordu, buradan Mısırlı birliklerini geri gönderecek ve ikame birliklerle buluşacaktı. Mektubunu Musullulara yaptığı imalı bir referansla sonlandırdı: Halife bilmeliydi ki, hizmetkârları, yalnızca "birileri" kendilerini engellediğinde İslam'ın (Cihadın) yükümlülüklerini yerine getirmekten uzak tutulmuş oluyordu.[32]

Eyyubi'nin mektubunda bahsedilmemiş olsa da, Mısırlı birliklerin Kerak'taki randevusu bu olayda alışılageldik durumlardan daha önemliydi. Turan Şah Suriye'den geri gönderildiğinden beri bu olay ilk büyük idari yeniden yapılanma konumundaydı, buna ne kadar önem yüklenmesi gerektiği ise net değildir. İmâdeddin'in belirttiği gibi, el-Adil, Eyyubi'nin yokluğunda Mısır'ın idarecisi konumundaydı[33] ama buna rağmen kendisine Halep'in idaresinin verilmesini istediği söyleniyordu. İbn Abî Tayy'ın aktardığı bir anlatıma göre Eyyubi ondan 150.000 dinarın üzerinde borç almak durumunda kalmış, bunun ardından da el-Adil Halep'i istemişti. İbn Abî Tayy'ın anlattığı versiyon ise daha da devam ederek el-Adil'in bir satış kararnamesi istediğini söyler, ancak Eyyubi Halep'in yalnızca ikta olarak verilebileceği konusunda ısrar etmiştir: "[Bu] yerlerin satılabileceğini mi düşünüyorsun, bunların orada yaşayan insanlara ait olduğunu bilmiyor musun?... Bizler Müslümanların hazinedarlarıyız."[34]

Halep, her ne kadar toprakları kuzeyde Araban'a, doğuda Fırat'a ve güneyde Hama'ya kadar uzanıyor olsa da ilk bakışta Mısır'ın yerine zayıf bir ikame olarak görünmektedir. Ancak el-Adil, Musul'la bir başka çarpışmanın neredeyse kaçınılmaz olduğunu biliyor olmalıydı ve bu yüzden de Fırat'ın doğusuna geçerek iktidar alanını genişletmeyi ummuş olabilirdi. El-Fâdıl'ın öne sürdüğü gibi Takıyeddin, Sincar ve Nusaybin iktalarının ikamesini istiyor olmalıydı ve bu takas, Eyyubi'nin hem onu hem de göründüğü kadarıyla

31. Surlu Vilyam 1124.
32. Paris 72.
33. *Sana* 267; *Bark* 117A.
34. Alıntı A.S. Ra. 2.52; ayrıca bkz İbn el-Adim 75.

el-Adil'i daha fazla fetih yapılması gerekmeden tatmin etmesine imkân veriyordu. Takasın kaybedeni ise Eyyubi'nin oğlu el-Zâhir'di. El-Zâhir daha sonraları Halep'i yalnızca altı ay başında kaldıktan sonra terk etmeye zorlanmış olmasından duyduğu sıkıntıyı dile getirecekti, ancak ciddiye alınmak için henüz çok gençti.

Eyyubi 22 Ekim'de Şam'dan ayrıldı ve Şarah bölgesi üzerinden Ölü Deniz'in doğusuna doğru hareket etmesinin ardından, Kerak'ın 10 km kuzeyindeki Rabba'da kamp kurdu. Bölgedeki Müslümanlar kendisinden koruma istedi ve İmâdeddin şöyle yazdı: "Müslümanlar bu bölgelerde çok eski zamanlardan beri yaşıyorlar ama çocukları Frenk idaresinde büyütüldü. Bize karşı yakınlıklarını gözler önüne sermekten çekiniyorlardı, bu yüzden de bunu gizlediler."[35] Kerak Kalesi, kurumuş derelerle çevrili kuzeyden güneye uzanan bir arazi üstünde kuruluydu. Kale, güneyde Umm el-TelicTepesi'nin oluşturduğu daha yüksek zeminden bir hendekle ayrılır ve kuzeyde de bir başka hendek, kaleyi aynı platoyu paylaştığı kasabadan ayırır. Reynald de Chatillon'un, saldırı geleceği uyarısını aldığı ve kaleyi savunmak adına yeterli olduğu düşünülen miktarda birlik getirdiği söylenmektedir.[36] Eyyubi Rabba'dan harekete geçtiğinde Reynald kent halkının mallarını kalenin koruması altına teslim etmesine izin vermedi ve hatalı şekilde platoyu savunmaya kalktı. Platonun iki yanı dikti ama tırmanılamaz ölçüde dik değildi ve sayısı yetersiz olan garnizon buraları tutamadı. Müslümanlar, geri çekilen Frenkleri kovalarken neredeyse kaleye de giriyorlardı; ayrıca kentin tüm malları yağmalandı. Eyyubi bu aşamada kenti üs olarak kullandı ve yedi mancınık kurdurdu; bunlar kaleyi gece gündüz bombardıman altında tuttu.[37]

El-Adil 22 Kasım'da geldi; beraberinde bir kervan Mısırlı tüccarın yanı sıra kendi eşyalarını ve Eyyubi'nin birliklerinin yerini alacak birlikler getirmişti. El-Fâdıl, haberleri vermek için Takıyeddin'e bir mektup gönderdi, Kerak kulelerinin inancının zayıfladığını, siperlerinin kalkanlarının düştüğünü ve burunlarının kesildiğini ekliyordu; söylediğine göre, Takıyeddin geldiğinde beklenen zafer

35. Sana 268; Bark 118A.

36. Surlu Vilyam 1124.

37. Sana 268; Bark 118B; Surlu Vilyam (1129) bu sayıyı sekiz mancınık olarak verir; altısı kentin içinde ve ikisi de dışındadır. Bunun, bir kuşatma zinciri için yeterli bir rakam olduğu, ikinci Kerak kuşatması için verilmiş olan dokuz mancınık rakamına bakılarak anlaşılabilir (ayrıca bkz s. 217).

saatinin gelişi çok geç kalmayacaktı.[38] El-Fâdıl'ın iyimserliği, Surlu Vilyam'ın çizdiği kötümser resmi tamamlamaktadır. Eyyubi'nin saldırısı, Reynald'ın üvey oğlu ve Etiennette de Milly'nin oğlu Toron'lu IV. Humphrey'nin, Kral Baldwin'in küçük kız kardeşi Isabella'yla düğünüyle çakışmıştı.[39] Kale düğün için gelmiş olan oyuncularla, ozanlarla ve benzeri sanatçılarla doluydu ve savaşa fayda getirmeden erzak tüketen kişilerin sayısı, karısı ve çocuklarıyla gelen halktan "Suriyelilerle" daha da artmıştı. O kadar çok kişi vardı ki kale garnizonunun askerleri işlerini yaparken rahat hareket edemiyordu; kurmaya başarabildikleri tek mancınık da o kadar çok taşın hedefi oldu ki hiçbir zaman kullanma imkânı bulamadılar. Müslümanlar kazandıkları cesaret neticesinde halatlarla hendeğe inerek buldukları her şeyi yağmaladılar.

Şaşırtıcı şekilde Eyyubi bu avantajını daha fazla kullanmak için bastırmadı. İmâdeddin'e göre beraberinde yeterince büyük bir kuşatma kervanı konvoyu getirmemişti,[40] gerçi bu ifade kanıtlarla çelişmektedir. İbn el-Dim'in anlatımına göre, surlarda yıkıklar oluşturulmuş olsa da Müslümanlar hendeği dolduramamıştı ve saldırmaları engellenmişti.[41] Frenkler, bir kurtarma birliği hazırladı ve bu birlik Ölü Deniz'in güney ucuna hareket etti. İmâdeddin'in ifadelerine göre Eyyubi bunu Recep ayının sonunda (18 Kasım) duydu,[42] yani el-Adil ve Takıyeddin gelmeden önce duymuş oluyordu ama halifeye savaş istediğini iddia etmiş olmasına rağmen kurtarma birliğine meydan okumak adına herhangi bir hamle yapmadı. 3 Aralık'ta Takıyeddin Mısır'a gönderildi ve Eyyubi kuşatmayı kaldırdı, sonraki gün el-Adil'le birlikte kuzeye doğru yürüdü.

Bu durumla birlikte açıkça görülmektedir ki, Kerak saldırısı ne kadar şiddetli de olsa sonuna kadar gidilmesi amaçlanmıyordu, ayrıca Eyyubi bir açık saha savaşı açmak için yolunu değiştirmeye de hazır değildi. Karşılaştığı problemlerden biri, adamlarından ellerinden gelenin en iyisini alabilmek konusundaki sıkıntıydı ve burada güvenebileceği sarsılmaz bir disiplin kuralı yoktu. İkta sahiplerine ve kendisine parasal açıdan bağımlı kişilere yaptırımlar

38. 25757.33 İmâdeddin (*Sana* 267) Takıyeddin'i Eyyubi'ye Kerak yolunda eşlik etmiş olarak anlatır ama anlatımında buralar biraz karışmış olmalıdır.
39. Surlu Vilyam 1126; genç çiftin barındığı kuleyi Eyyubi'nin bombardımana tutmadığı hikâyesi Arap kaynaklarında yer almaz.
40. *Bark* 126B.
41. İbn el-Adim 74.
42. *Sana* 268; *Bark* 118B.

uygulanabilirdi ve olağanüstü durumlarda bir kumandanın emirlerine uymayanları öldürmesi makul görülüyordu. Ancak askerler arasında süregiden bir firar problemi vardı ve cezalandırmaktan ziyade yüreklendirmeyi tercih eden Eyyubi, göründüğü kadarıyla birliklerini fazla uzağa götürmemek adına önemli ölçüde özen gösteriyordu. Kuşatmalar çok da istenmiyordu; Ramazan ayı oruç dönemi yaklaşmaktaydı ve İmâdeddin ordunun yorgun olduğunu söylüyordu.[43] Eyyubi'nin başlatması gereken bir de diplomatik sefer vardı, tüm bu unsurların ışığında, baskısını gevşetmiş olması şaşırtıcı değildir. Yapmış olduğu saldırı, Mısırlı birliklerini değiştirmesini sağlamıştı; Kerak kasabasına ilk kez girmiş, kasabayı kaleye yapılacak saldırı için üs olarak kullanma imkânını keşfetmiş ve Din Savaşlarındaki hesabına bir miktar kredi eklemişti. 12 Aralık'ta Şam'a döndü ve Suriye birlikleri, İmâdeddin'in kaleme aldığı ifadelere göre, "gelecek yılın hazırlıkları öncesi"[44] dinlenme imkânı buldu.

Bu aşamada el-Adil'e, Halep'in yanı sıra Takıyeddin'in eski iktalarından biri olan Menbic'i de kapsayan bir yetki belgesi verildi ve el-Adil 19 Aralık'ta kuzeye doğru gitmek üzere Şam'dan ayrıldı. Sekreteri el-Sanya bin el-Nahhal, şehrin ve kalenin transfer işlemlerini yapmak üzere önden gönderilmişti ve el-Adil de Halep'e 8 Ocak'ta ulaştı. Halepliler yakınacak bir şeyler bulmakta gecikmediler. El-Adil'in idari işlerinin sorumluluğuna getirilen el-Sanya bir Müslüman kızıyla evlenebilmek için İslam dinine geçmiş bir Hıristiyandı[45] ve el-Adil'in birçok Hıristiyan'ı işe almış olması da şu mısraların yazılmasına neden oldu: "El-Adil'in idaresinde İsa Peygamber'in dini diğer hepsinin üstünde tutuluyor. Hıristiyan bir emir, Hıristiyan bir vezir, Hıristiyan bir vali ve divanı denetleyen Hıristiyan bir müfettiş var."[46]

El-Fâdıl, Takıyeddin'le birlikte Mısır'a gitti; mümkün olduğunca kısa sürede Eyyubi'ye dönme talimatı almıştı. Her zamanki mektup akışını sürdürdü; yazışmalarının hacmi, Kerak'taki Eyyubi'nin yanından ayrıldıktan üç buçuk gün sonra İmâdeddin'e Eilat'tan yazdığı sırada İmâdeddin'den ve Eyyubi'den halihazırda birer mektup almış olmasından anlaşılabilir.[47] Mektubuna başlarken yolculuğunun

43. *Bark* 126B.
44. Sana 270; Bark 126B.
45. Ayrıca bkz *Sana* 321.
46. A.S. Ra. 2.53.
47. 7465.2.

güçlüklerinden bahsetti. Kerak'tan ayrıldıktan sonra yola çıkış ve varış tarihleri de dahil on bir gün içinde ulaştığı Şudr'dan yazdı; yük hayvanlarının yorulmasının ve binilmesinin problem olmadığını ama bu mecburi yürüyüşlerde asıl problemin hayvanları ölüme götürmek olduğunu söylüyordu; ilkin Frenklerden, sonrasında da Eilat'tan Şudr'a giden ikinci aşamada suya ulaşmak için yollarını uzatmışlardı.[48] Mısır'a varışından sonra kayıt altına alması gereken daha ciddi problemleri oldu. Ramazan ayında (18 Aralık 1183 - 16 Ocak 1184) Eyyubi'ye yazdığı bir mektupta şifre kullanmayacağını belirtiyordu, çünkü şifre bu mektubu görenlerin veya okunurken dinleyenlerin alacağı hazzı baltalayacaktı; mektupta Mısır maliyesi hakkında söylemesi gerekenler dışında düşmanın ellerine geçmesi hâlinde zararlı olabilecek herhangi bir şey yoktu; gerçi Mısır meseleleri olağandışı bir durumdaydı ve bunları açıklamaya başlaması hâlinde kapalı kalması gereken kapıları açmış olacaktı; sıkıntılar, Suriye seferinden dönmüş olanlar yüzünden doğmuştu; askerlerin elinde, kendilerine maaş artışı hakkı veren veya para transferi edilmesi yetkisi sağlayan resmî belgeler vardı, bu paranın nereden verileceği ise belirtilmemişti; tüccarlar, hazineden kredi almışlardı ve bunların geri ödenmesi gerekiyordu, zengin emirler uşaklarını veya çalışanlarını gönderdiklerinde ise bunlara bir miktar iltimas geçmek gerekecekti; "daha bile yüksek mertebeden bazı kişiler, sultanlarımız" dediği kişiler de aynı şeyi yapıyordu ve el-Fâdıl, el-Adil'in uyulması zorunlu emirler vermiş olduğunu söyleyerek kimden bahsettiğini açık etmiş oldu. Mektubunun devamında diğer hükümdarlar söz konusu olduğunda, para kısıntılarının ya pintilik huylarından ya da toprak yokluğundan kaynaklandığını belirtti ama Eyyubi'nin güçlüğü adam sayısının çokluğundan doğuyordu; Mısır'ın yalnızca bir bölgesindeki ordu için yapılan ödeme bile 5 milyon dinarlık bir rakama ulaşmıştı: Fıkıh âlimlerine, hafızlara, öğretmen ve doktorlara ödenen paraların yanı sıra yoksul yardımı, krallar için verilen onur kaftanları ve hediyeler, tahkimatlara ve filoya harcanan paralar vb bir araya geldiğinde milyon dinarlık bir toplam oluşuyordu (yıllık); insanlık, hayatları boyunca belki yalnızca bir kez bir kimseye 10.000 veya 5.000 dirhem vermiş kralların bile cömertliğinden hayranlıkla bahsederken "imparatorluğunun yalnızca tek bir bölgesinde her gün 17.000 dinar veren birini görseler kim bilir ne derlerdi?"[49]

48. 7465.3.

49. 7465.10. İyi bilinen Fâdıli aktarımı (*Khitat* 1.100) "İskenderiye'den Ayzab'a kadar uzanan" ülkeyi kapsayan Mısır gelirlerinin 4.653.029 dinarlık bir rakam verir,

El-Fâdıl, mektubunda Şam'daki "krallardan" gelen habercilerin varışından bahsetti ve İmâdeddin de Hadise ve Tikrit'ten gelen elçilerin Eyyubi'yle anlaşmaya vardığını yazdı, ayrıca Cizreli Sencer Şah'tan ve Erbilli Zeyneddin Yusuf'tan da elçiler gelmişti.[50] Yaklaşık olarak yirmi yaşında olan Sencer Şah'a, babası Seyfeddin Gazi tarafından Musul vaat edilmişti ve amcası İzzeddin'e karşı kin beslediği söyleniyordu. Harranlı Gökböri'nin kardeşi olan Zeyneddin Yusuf'un, babası Zeyneddin Ali Küçük'ün yerine Erbil'in başına geçmesine Musullular tarafından izin verilmişti. Cizre, Musul'un 140 km kadar kuzeyinde Dicle üzerindedir ve Erbil de yine Musul'un 50 km doğusunda yer alır (harita 8). Coğrafi olarak bu iki kent de yukarı Dicle bölgesinin bir bölümünü oluşturur ve yakın tarihte ikisi de Musul'un etki alanı içinde yer almıştır. Gerçi Halep'in düşüşü Musul'u açık şekilde zayıf düşürmüştü ve Eyyubi'nin, artık Din Savaşlarına dönmüş olduğuna dair tüm ısrarına rağmen İzzeddin'le arasındaki çekişmeyi çözecek herhangi resmî bir anlaşma yapılmamıştı. İzzeddin bir hata sonucu idarecisi Kaymaz'ı tutuklatmıştı. İbn el-Esîr'e göre bu olay da, Zülfindar'ın kötü niyetli dehasından kaynaklanan bir başka yanlıştı.[51] Bu olay sonucu Kaymaz'ın kontrolünden kurtulan Sencer Şah, Zeyneddin Yusuf'la birlikte kendi yollarının açılmış olduğunu gördü. 25 Şubat 1184'te, Şeyhüşşüyûh'un eşlik ettiği bir Musul elçilik heyeti ulaştığında Eyyubi başkaldıranlara destek vermeyi kabul etti, böylece İzzeddin'e karşı kasten ve kaçınılmaz bir meydan okuma gerçekleştirmiş oluyordu.

Bu noktada anlatımda eksik parçalar vardır. İmâdeddin, Eyyubi'nin Takıyeddin'e yazmış olduğu bir mektup aktarmaktadır, buna göre Eyyubi yeterince bol otlak olmadığını ve içinde bulundukları yıl itibarıyla Din Savaşlarından vazgeçmelerinin özrünün olamayacağını söylemektedir; Şubat ayının sonunda Halep'e

---

buna *thughur, arbab el-amwal el-Divaniya* ve "bazı bölgeler" dahil değildir. Mevcut aktarım kendi içinde tutarlıdır, çünkü 17.000 dinarlık bir günlük harcama 6.205.000 yıllık toplamı verir. Bu rakamla *Khitat*'ta verilen rakam arasındaki uyuşmazlık, hesaba katılmayan bölgelerin önemini sorgulamamıza neden olur ama hesap farklılıklarını da yansıtıyor olabilir, örneğin bazı masraflar gelirlerle karşılandığı için göz ardı edilmiş olabilir ya da belki de *ceyşi* dinarının değeri konusunda değerlendirme farklılıkları da olabilir. Bu durum, dönemin yazarları tarafından verilen toplam rakamların, bu rakama nasıl ulaşıldığı bilinmeden ve tam olarak neyi kapsadıkları belirlenmeden göründükleri gibi ele alınmayacakları unsurunun altını çizmiş olur.

50. *Sana* 273; *Bark* 130B.

51. İ.A. 11.499.

geçmeye hazırlanmaktadır ve birliklerinin de orada toplanmasını söyler.[52] Halep, Antakya'ya yapılacak bir saldırının üssü olabilecek konumdaydı, fakat buradaki bir toplanma Musul'u da tehdit edebilirdi. El-Fâdıl'ın yazmış olduğu bir mektup göstermektedir ki; Şeyhüşşüyûh'un gelişinden önce Eyyubi'nin bir elçisi Musul'dan İzzeddin'in uzlaşmacı mesajıyla dönmüştür. El-Adil, Eyyubi'nin hoşgörü kapısının her zaman açık olduğunu söyleyerek mektubuna devam eder; yaralı bir adamı öldürmeyecek olması onun tipik bir özelliğidir ve artık ilgilenilmesi gereken yalnızca Din Savaşları kalmıştır.[53] "Yaralı adam" açık bir şekilde İzzeddin'di; el-Fâdıl onun artık yalnız bırakılması gerektiğini düşünüyordu ve söylemek istediği şey, birliklerini toplama niyetini ilan ederek Eyyubi'nin İzzeddin'i korkuttuğu ve bazı ödünler vermeye razı ettiği şeklinde olabilir, bunun ardından da Eyyubi bahar mevsiminin erken döneminde toplanma fikrinden vazgeçmiştir. Ancak bu noktada, İzzeddin; Sencer Şah ve Zeyneddin Yusuf'un ayrılık girişiminden önce anlaşmaya hazır olmuş olsun ya da olmasın, bu kişilere ait toprakları kaybetmesi, itirazsız kabullenebileceği bir şey değildi.

Aralarında el-Pehlivan'ın kardeşi Kızılarslan'ın, Şah Arman'ın, İmâdeddin Zengi ve Kılıçarslan'ın bulunduğu destekçileri, Şam'a haberciler göndermişlerdi, ancak can alıcı müzakereleri gerçekleştirecek olan birim Kadı Muhyeddin, el-Şehrazorî idaresindeki Musul elçiliğiydi; Şeyhüşşüyûh da gözetmen olarak yer alacaktı. Muhyeddin daha öncesinde, 1182 yılındaki davranışı dolayısıyla Şeyh'i eleştirmişti, şöyle sormuştu: "Elçi olarak mı geldin yoksa katliam provokasyonu yapmaya mı geldin?"[54] Ancak kendisi de Musullularla birlikte olan İbn Şeddad'a göre İzzeddin halifeden Şeyhüşşüyûh'u "bir haberci ve bir arabulucu" olarak göndermesini istemişti, çünkü hem Bağdat'ta hem de Eyyubi tarafında saygı gören biriydi.[55] Şeyh'in ziyareti, yolculuk esnasında hasta düşen ve Şam'a kadar tahtırevanla taşınan oğlunun ölümü nedeniyle mutsuz başladı. Üç gün yasla geçti ve İmâdeddin şöyle yazdı: "Elçiliğin sıcağı buz gibi bir havaya dönüştü."[56] Kasvet Mısır'a kadar yayıldı. El-Fâdıl, İmâdeddin'e yazdığı mektupta Türkler ve Bedeviler

52. *Bark* 134A.
53. 7465.24.
54. İbn el-Adim 77.
55. İ.S. 64.
56. *Sana* 271; *Bark* 128B.

tarafından ölüm haberi söylentileri duyulduğunu söyledi; Şeyh'e bir başsağlığı mektubu göndermeyi düşünmüştü, ancak haberlerin yanlış çıkmasını umuyordu, iki gün boyunca ne sohbetten ne de yiyip içtiğinden tat alabilmişti; sonrasında yazmamaya karar vermişti, çünkü üç günden sonrasına kalan başsağlığının talihsizliğin tekrarına neden olacağı söylenirdi.[57]

Müzakereler de bir o kadar talihsizdi. Muhyeddin, İmâdeddin'le Bağdat'taki Nizamiye Medresesinden okul arkadaşıydı; İmâdeddin şöyle yazdı: "Bu kez benden tavsiye almasına imkân vermediler [vermeyenlerin kim olduğu belirtilmemiştir] ve benimle konuşmasını engellediler. Benim tavsiyemi istemiş olsaydı, ona uygun yaklaşımı söylerdim."[58] Bunun yerine o, "göklerden vahyi getiren Cebrailmiş gibi"[59] davrandı, efendisine hizmet ettiğini düşünüyordu; Eyyubi "onun katılığını ılımlılıkla telafi etti" ama uzlaşmazlığı anlaşmanın önüne set çeken bir demir parmaklık gibiydi.

Aslında asıl engel, İzzeddin'in kendi otoritesine karşı başkaldırmış kimseler olarak görmekte son derece haklı olduğu kişileri desteklemeye Eyyubi'nin kararlı olmasıydı. İmâdeddin, anlatımın devamında bir sabah Eyyubi tarafından çağrıldığını söylüyordu, kendisine bir anlaşma taslağı hazırlaması söylenmişti, muhtemelen mevcut durumun korunması amaçlanıyordu ve Eyyubi'nin "sözüne güvenenler için [Sencer Şah ve Zeyneddin]" bir istisna oluşturması gerektiğinin altını çiziyordu, "ama bu Musullular herhangi bir istisnayı kabul etmeyecektir." Eyyubi şöyle söyledi: "Beni sözümden dönmekten alıkoyabilecek bir şey yaz" ve İmâdeddin bunun üzerine, söz konusu beylerin katılmak istedikleri tarafı seçmelerine imkân verilmesini önerdi. Eyyubi ona, Şeyhüşşüyûh'a gidip rızasını almasını söyledi, ayrıca Kadı Muhyeddin nezdinde de teşebbüste bulunmasını istedi, Eyyubi ancak bu temel üzerine oturtulması hâlinde bir anlaşmayı imzalayabileceğini ifade ediyordu. Şeyh istisna şartını kabul etti ama Muhyeddin, mantıksız denemeyecek şekilde reddetti; "bu adamlar bizim topraklarımızda, bizim vekillerimiz ve bizim otoritemiz altındalar. Eğer bize karşı çıkarlarsa, bu açıkça birliğin çatlaması olur... Onlara şunu söyleyebilirsiniz: 'Sizlerle öfkeli bir dönemde bir araya geldik ama şimdi kusursuz bir barış ortamı var.'"[60]

57. 7465.20; Musul 80.
58. *Sana* 273; *Bark* 130B.
59. *Sana* 272; *Bark* 129B.
60. *Sana* 273 ve sonraki sayfalar; *Bark* 130B ve sonraki sayfalar.

Müzakereler bu noktada koptu. Eyyubi yardım etmesi için Halep'ten el-Adil'i çağırdı, ancak ne o ne de bir bir başkası bu açmazdan kurtulmanın bir yolunu bulabildi. El-Adil 19 Mart'ta geldi ve 22 Mart'ta Musul heyeti Şam'dan ayrıldı. Şeyhüşşüyûh, bir misyonun sona ermiş olduğuna işaret eden geleneksel hediyeleri kabul etmedi. Normalde bu yaklaşım bir öfke göstergesi olarak algılanırdı, ancak bu olayda İmâdeddin bu hareketi Şeyh'in kibirli yapısına bağlıyordu, beraberindeki kişilere verilen erzağı bile bu yapısı yüzünden reddetmişti.[61] Bu anlatıma göre Eyyubi'nin bu aşamada pişmanlıkları vardı ve şöyle söyledi: "Şeyhüşşüyûh'a karşı utanç hissediyorum." İmâdeddin'i gönderdi ve anlaşma koşullarını Şeyh'in belirlemesine imkân vereceğini iletti ve Musullulara da haber gönderildi. Ancak Muhyeddin, "Eyyubi'nin alçakgönüllülüğünü görünce koltukları kabardı ve şöyle söyledi: 'Bu olanlardan sonra, beni bu elçilik heyetine seçmiş olan efendime dönene kadar mesaj alışverişine girmeye niyetim yok... Bize katılan, koruyan ve gönül veren biri var'; bununla el-Pehlivan'ı kastediyordu." Bu yaklaşım Eyyubi'yi rahatsız etti; İmâdeddin şöyle devam etmektedir: "Kadı, ateşi söndürmeye gitti ama daha beter körükledi."Eyyubi tekrar Musul'a yürümek konusunda aslında isteksizdi ama şimdi bunu yapmaya tetiklenmiş durumdaydı; "Tüm bu olanlar o konuşmaya atfedilebilir."

Bu durumun tüm boyutları belirsizdir. Eyyubi'nin Musul'a saldırma niyetinin güçlendiğine dair İmâdeddin'in yaptığı anlatım kendi bağlamında doğru olabilir. Propaganda kampanyası şunu göstermişti ki, Musul'dan ayrıldığından beri geri dönmeyi düşünüyordu ama istediği şeyi savaşmadan alabilmesi hâlinde Musul'a gitmenin bir anlamı kalmayacaktı. Muhyeddin'in "şimdi kusursuz bir barış ortamı var" şeklindeki saptaması, İzzeddin'in uzlaşmacı yaklaşım göstermeye hazır olduğu şeklindeki düşünceyi destekler niteliktedir ve en azından el-Fâdıl, sefer düzenlemeye gerek olmayacağını düşünmüş gibi görünmektedir. Gerçi Musulluların hâlâ bir dayanak noktası olduğu görülmüştür, bunun ötesine geçildiğinde yardım istemek için el-Pehlivan'a döneceklerdi ve bu durum Eyyubi'yi, eğer işlerin kendi istediği gibi gitmesini istiyorsa bunun için savaşması gerektiğine ikna etmiş olmalıdır. Şeyhüşşüyûh'un şartlarını kabul etmek şeklindeki son teklifinde tam olarak ne demek

61. Ayrıca bkz 1182 yılında Sincar'da Bektimur tarafından Eyyubi'nin hediyelerinin reddi (s.183).

istediğini anlayabilmek ise güçtür. Sözünden dönüp Sencer Şah ve Zeyneddin Yusuf'u bırakması hâlinde ise, Fırat'ın doğusundaki pozisyonu tehlikeye düşmüş olacaktı. Benzer şekilde eğer Muhyeddin'e de elverişli şartla sunulmuş olsaydı, böylesi bir fırsatı muhakkak ki sadece huysuzluk yüzünden tepmezdi. Şeyhüşşüyûh kendince taviz vermiş de olabilirdi ama bu tavizin ne olabileceği konusunda herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Net olan bir nokta vardıysa o da, Eyyubi'nin, görüşmelerin kesilmesinden kendisinin sorumlu olmadığı konusunda en azından kendi destekçilerini ikna etmiş olmasıydı. Şeyhüşşüyûh rapor vermek üzere Bağdat'a geri döndü ve göründüğü kadarıyla Eyyubi o dönene kadar Musul'a yürüme konusunda beklemeye hazırdı.

Hicri takvimle 580 yılının başında (14 Nisan 1184) Eyyubi İmâdeddin'e Zeyneddin Yusuf adına bir yetki belgesi yazması için talimat verdi. Belge, başka bölgelerin yanı sıra Erbil ve kalesini, Şehrizor'u ve Zap Suyu havzasını kapsıyordu.[62] Kendisinin asla sahip olmadığı bu toprakları devretme hakkını muhtemelen halifenin verdiği son yetki belgesine dayandırıyordu ve kendi içinde bu hareket bir jestten öte bir şey değildi ve Musullular da buna, yine etkisi olmayan bir hareketle karşılık verdiler. İzzeddin eski idarecisi Kaymaz'ı serbest bıraktı ve el-Pehlivan'dan ve kardeşi Azerbaycan Atabegi Kızılarslan'dan yardım istemeye gönderdi. Kızılarslan ona, Erbil'e saldırabilmesi için 3.000 atlıdan oluşan bir ordu sağladı, ancak bunlar disiplinsiz ve yetersiz çıktı. Zeyneddin Yusuf onları, köylerini yağmalarken gafil avladı ve yağmaladıkları malzemeleri ve teçhizatlarını bırakıp kaçmak zorunda kaldılar. İbn el-Esîr, Kaymaz'ın, Musul'a döndüğünde söylediği şu sözleri aktarır: "Bu *acemi*'leri, hiçbir Müslümanın Müslümana yapmayacağını düşündüğüm şeyleri yaparken gördüm. Onlara engel olmaya çalıştım ama beni dinlemediler."[63]

Eyyubi aynı esnada Frenklere karşı düzenlenecek bir başka sefer için yavaş yavaş adam topluyordu. Kışın şiddetli yağmurlarla beraber kar da yağmıştı ve hareket etmek güçleşmişti. El-Fâdıl bunun, imansızlığın kirini yıkayacak sabun olmasını umuyordu.[64] Nisan ayında, "soğuğun pençesi gevşediğinde" Eyyubi Bekaa'ya geçti; Makrîzî 21 Nisan'da Eyyubi'den gelen ve adam, para ve si-

62. *Sana* 288.
63. İ.A. 11.504.
64. 7465.20; Musul 80.

lah isteyen mektupların Mısır'a ulaştığını not etti.[65] 31 Mayıs'ta Nureddin Muhammed, Diyarbakır hediyesinin karşılığı olarak minnet borcunu ödemek üzere Halep'e geldi. Veziri, İmâdeddin'in dostu Kıvâmüddin Abdullah, efendisinin hizmetini sunmak üzere Eyyubi'nin huzuruna çıktı; Nureddin Muhammed de 8 Haziran'da el-Adil eşliğinde Halep'ten ayrıldı. Pek fazla acelelerinin olmadığı açıktı ve 20 Haziran'da da Bekaa'da Eyyubi'yle buluştular. Rebiülevvel ayında (12 Haziran - 11 Temmuz) Eyyubi, Şeyhüşşüyûh'a yazdığı mektupta Mısır'dan destek kuvvetlerin çağrıldığını, Suriye'den ve Fırat'ın doğusundan birliklerin getirtildiğini söylemektedir; Nureddin Muhammed gelmiştir, Mardin Beyi'nin kuvvetleri de, Dara Beyi ve Musullu İzzeddin'in kardeşlerinden biri ve listedeki sürpriz isim olan Şerefeddin'le[66] birlikte ulaşmıştır. Eyyubi'nin mektubunu aktarmış olan İmâdeddin burada Şerefeddin'den daha fazla bahsetmez. Şerefeddin'in, gerçekte Tuman'ın komutası altında olan Sincar birliklerine komuta etmekle övülüyor olması itibarıyla belki şu da söylenebilir ki; Eyyubi, inatla uzlaşmayan İzzeddin ile İslam davasına hizmet etmekten mutluluk duyan kardeşi Şerefeddin arasındaki kıyaslamayı kasten abartıyor olabilirdi.

Eyyubi, Şam yakınlarında bir süre kamp yaptıktan sonra nihayet 13 Temmuz'da Rasülma'ya doğru hareket etti ve İmâdeddin'e göre 16 Temmuz'da da Frenk bölgesine ulaştı.[67] Göründüğü kadarıyla doğuya doğru saptı, Amman'dan Ziza'ya doğru giden günümüz rotasını izledi ve sonrasında da Arnon Vadisi'nin tepesine doğru geçerek Sanina Vadisi'nden Rabba'ya uzanan hatta indi (harita 2). Beraberinde el-Fâdıl'ı ve el-Adil hanesinin geri kalanını getiren Takıyeddin 12 Temmuz'da Mısır'dan ayrılmıştı. Eyyubi de onun ay sonundaki gelişine kadar olan süreyi Frenk bölgesini yağmalayarak geçirdi. Makrîzî'ye göre Halep birlikleri Amman'a 18 Ağustos'ta ve Kerak'a da 22 Ağustos'ta ulaştı;[68] bu tarih, Kerak'ın kuşatılmasına dair İbn Şeddad'ın vermiş olduğu 23 Ağustos tarihiyle örtüşmektedir.[69]

Eyyubi'nin, tüm birliklerini aynı anda getirmemesinin muhtemelen birden fazla sebebi vardı. Garnizonda bulundurmak adına,

65. *Sulûk* 87.
66. Alıntı *Sana* 277.
67. *Sana* 278.
68. *Sulûk* 84.
69. İ.S. 66.

mancınıklarını kullanmak için ve kale hendeğini aşacak bir saldırının hazırlıklarını yapabilmek amacıyla adama ihtiyacı vardı. Gerçi kalenin cephesindeki bu mesafe 150 metreden fazla değildi ve gereğinden fazla büyük bir ordu, erzağı tüketecek, verimli bir kazanç getirmemiş olacaktı. Dahası, Şam sınırında bırakılacak bir ofansif/defansif müfreze, Frenkleri, 1183 kuşatmasında yaptıklarına benzer şekilde Ölü Deniz'in güneyine doğru dolanmak şeklindeki hareketten caydırabilirdi ve Ölü Deniz'in kuzeyine geçmeleri hâlinde de Eyyubi onları bir kıskaç saldırısıyla tuzağa düşürebilirdi. Son olarak da, İbn Vasıl'a göre, Nureddin Muhammed'i zorlukların içine körü körüne koşmaktan alıkoymak niyetindeydi, dolayısıyla onu el-Adil'in gözetimi altında yedeğe çekme bahanesi bulmuş olmak Eyyubi'yi muhtemelen memnun etmişti.[70]

Bu esnada kendisi de Takıyeddin'le birlikte saldırı için ortam hazırlıyordu. Kerak kasabası bir kez daha üs olarak kullanılacaktı. Kalenin ön cephesine karşı dokuz adet mancınık yerleştirildi ve dış savunma imha edildi, böylece İmâdeddin'in yazdığına göre geriye kalan yegâne engel geniş ve derin hendekti.[71] Ebu Şâme, el-Fâdıl'ın şu ifadeleri kullandığı iyimser mektuplardan alıntı yapar: "Hiçbir Frenk gözüne ok yemeden kafasını dışarı çıkaramaz... Mancınıkların karşısındaki kuleler ve tahkimatlar yıkılmış durumda... hendeği doldurmak dışında geriye yapılacak bir şey kalmadı... Hiçbirimizden bir homurdanma veya memnuniyetsizlik duyulmuyor. Bu saldırı, Allah'ın izniyle, zafere ulaşacak."[72] Eyyubi üstü kaplı yollar yaptırarak lağımcılarını koruma altına aldı ve Nureddin'e yazdığı bir mektupta hendeği doldurma çalışmasının, zincirlenmiş bir esirin surlardan atlayıp zarar görmeden kaçabileceği seviyeye geldiğini bildirmiştir.[73] Son bir gayret için yedek birliklerin çağrıldığı aşama muhtemelen bu aşamaydı. El-Adil ve Nureddin Muhammed 26 Ağustos'ta geldiler; 30 Ağustos'ta yeni kurulan mancınıklar da bombardımana katıldı, ancak bu noktada bir Frenk kurtarma birliği yardıma geldi.

Eyyubi, Frenklerin Ürdün Nehri'ni geçtiğini duyunca hemen kuşatmayı kaldırdı, makinelerini yaktı ve 65 km kadar kuzeye Hisban'a hareket etti. Burada Moab Platosu'nun ucunda hâkim bir

70. İbn Wasil 157.
71. *Sana* 278.
72. A.S. Ra. 2.55-6.
73. *Sana* 279.

pozisyona sahipti ve herhangi bir Frenk ilerleyişini hem gözlemek hem de durdurmak açısından uygun konumdaydı. O sırada Şam'da olan İbn Cübeyr, Frenklerin, tedarik hattını kesmeye çalıştığını duydu ve iki ordu "suya doğru" birbiriyle yarıştı, yarışı Eyyubi kazandı.[74] Eyyubi'nin acele etmiş olması hâlinde, atlı birlikleri 65 km'lik yolculuğu bir günde tamamlayabilirdi ama benzer şekilde Kudüs'ten Hisban'a yolculuk da at sırtında bir günden fazla sürmemektedir ve Eyyubi, kuşatmayı söylenenden daha önce kaldırmadıysa, İbn Cübeyr'in anlatımı hatalı olmalıdır. İbn Cübeyr bölgeyi bilen biri değildi ve "suyun" olduğunu söylediği yer, bu olayda Hisban'a doğudan bağlanan Ma'in Vadisi olabilir. El-Velâ olarak da bildirilen Frenk kamp yeri de el-Al (Elealeh) olarak tanımlanır, platonun karşısında Hisban'ın 3 km kuzeyinde tenha bir tepedir. Gerçi İmâdeddin Frenklere yalnızca engebeli ve zorlu yollarla ulaşılabileceğini yazmıştır,[75] ayrıca 1183 ve 1184 kuşatmalarını mercek altına alan *Ernoul Günlüğü*, Eyyubi'nin buradan iki fersah uzakta kamp yaptığını söyler.[76] Bu mesafe, İmâdeddin'in tarifiyle beraber düşünüldüğünde Ayn Awale'ye daha uygun düşer; burası Hisban'dan yaklaşık 10 km mesafede, Nusariyat Vadisi'nin başında yer alır ama daha fazla detay verilmediği için tam nokta kanıtlanabilir durumda değildir. İmâdeddin şöyle yazmıştır: "Şunu söyledik: ‹Onları bloke etmeliyiz... ve onlar ortaya çıkıncaya kadar sabırla beklemeliyiz"'[77] ama bir süre sonra Frenkler hamle yapmayınca Eyyubi bölgeden çekildi. Ernoul'a göre Frenkler eve döndüğüne ikna olmuştu, ancak Arap kaynaklar, çarpışma başlatmak adına Frenkleri kamplarından dışarı çekmeye çalıştığı konusunda ısrarcıdır. Cehuli'ye onları gözleme talimatı verilmişti, ancak İbn Cübeyr'e göre Frenkler gece vakti zemini engebeli yan yollar üzerinden ve "dar geçitlerden" geçerek onu şaşırttılar[78] ve İmâdeddin'e de şunları yazmak kaldı: "Kayıp giden fırsatın ve kuşun kafesten kaçışının pişmanlığını yaşadık."[79]

Eyyubi görünürde kendini belli etmemişti. Kerak'a tamir edilemez bir hasar verilmiş değildi, kasaba hâlâ İslam'ın "boğazında bir

74. *Travels* 298 ve sonraki sayfalar.
75. *Sana* 280.
76. Ernoul 105.
77. *Sana* 280.
78. *Travels* 299.
79. *Sana* 280.

düğüm olarak duruyordu".[80] Eğer gerçekten bir açık saha savaşı istiyorduysa, rakibine göre çok daha güçlü bir taktik pozisyonun avantajını kaçırmış durumdaydı. Frenkler, Eyyubi Şam sınırından birliklerini çağırana kadar beklemişler ve sonrasında yalnızca iletişim hatlarını keserek onu Kerak'tan çıkarmışlardı. Kerak, ekili bir bölgenin merkezi konumundaydı ve Eyyubi kaleye saldırmak için erzağını geçici olarak riske atmış olsaydı bile, kurtarma kuvveti onunla muhtemelen onun istediği koşullarda savaşmak zorunda kalacaktı. Olayın gerçekleşme şekli itibarıyla Eyyubi'yi ekarte ettiler ve savaşmaya gerek kalmadan kuşatmayı kırdılar. Eyyubi, kale garnizonuyla kurtarma kuvveti arasında sıkışmaktan çekinmiş olabilirdi ama bir başka ihtimal de, yürüttüğü operasyonların büyüklüğüne rağmen Eyyubi'nin hâlâ akıncı anlayışı içinde düşünüyor olmasıydı. Durumun böyle olması hâlinde kendisi Frenkleri ekarte eden taraf olmuş oluyordu. Onları Ürdün Nehri'nin doğusuna getirmişti ve güneydeki Kerak'a doğru yürürlerken artık kırılgan hâle gelmiş olan batı yakasında akın etmek üzere uygun nokta seçebilirdi.

Neticesinde, Nablus'a saldırmayı seçti; bu da, ordusunun Ürdün Nehri'nden yukarı el-Farya Vadisi'ne doğru geçtiğini gösteriyordu. Ancak ordusu bunu yaparken Eyyubi'nin kendi eylemlerinin ne olduğuna dair şüpheler vardır. İbn Şeddad kesin bir şekilde akıncılarını gönderdiğini ve bu akıncıların daha sonra kendisine döndüklerini belirtir,[81] İmâdeddin ise meseleyi belirsizliklerle karmaşıklaştırır.[82] Baldwin, Eyyubi'nin kendisinin batı kıyısında olduğundan şüphe duymuyordu,[83] ayrıca Ürdün Nehri'ni geçmiş olması ve sonrasında kendisine eşlik eden ana atlı birliğinden akıncı partileri göndermiş olması muhtemel görünmektedir. Nablus'ta Müslümanlar kenti yakıp yağmaladılar ama kaleyi alamadılar. Sonrasında hem Frenklerden hem de Samiriyeli Yahudilerden oluşan esirleriyle birlikte kuzeye tenha Sebaste Tepesi'ne doğru gittiler; burada Hz. Zekeriya'nın (Vaftizci Yahya'nın babası) türbesi kiliseye dönüştürülmüştü. Kilisenin piskoposu saldırganlarla anlaşma koşulları oluşturdu ve buna göre kent, 80 Müslüman esirin

80. 7307.27.

81. İ.S. 67.

82. *Sana* 281; "Eyyubi [*ajrā*] süvarilerini Nablus'a yolladı –ordu ganimetleri topladı– kendisinin/ordusunun yolu üstünde Sebaste'de durdu/durdular; el-Fevvar'daki birliklere katıldık."

83. Ayrıca bkz Raoul de Diceo tarafından alıntılanmış mektup, *Ymagines historiarum*, 2.27; "Salahedinus... Neapolim venit."

serbest bırakılması karşılığında bağışlandı; Müslümanlar bunun ardından daha da kuzeydeki Cenin'e doğru geçti. Burada, yöre halkının sığındığı kuleyi yıktılar, ganimet ve esir topladılar, gerçi Makrîzî'nin belirttiğine göre kule yıkılırken Müslümanlar bir grup lağımcı kaybetmişlerdi.[84] Sonrasında gece saatlerinde hareket ettiler, Zerîn'i, Ayn Calut'u ve sonrasında Kevkeb'i geçtiler, Ürdün Nehri'ne doğru yol alıyorlardı. Makrîzî'nin tarihlendirmesine göre Nablus'a 8 Eylül'de saldırıldı ve Müslümanlar 10 Eylül'de Ürdün Nehri'ni tekrar geçti; bu da şu anlama geliyordu ki, Nablus'tan 32 km'lik mesafe içinde olan Sebaste ve Cenin kentlerinin ikisi de 9 Eylül'de saldırıya uğramıştı. Görece savunmasız kırsal bölge üzerinden gerçekleşen bu yürüyüşün hızı, Kerak'a saldırırken Eyyubi'nin ümit ettiği şey ne olursa olsun, şu anda ciddi bir askerî operasyondan ziyade yağmaya ve güç gösterisine odaklandığını gösteriyordu.

Eyyubi'nin, henüz Kıyı Krallığına karşı bir saldırı gerçekleştirecek kadar güçlü olmadığı öne sürülebilir veya Musul'la ihtilafını düşünerek yalnızca propaganda etkisi için kampanya yaptığı söylenebilir, ancak sebebi ne olursa olsun izlediği yol sadece savaşmak değildi. Bu durum her aşamada kendini belli ediyordu, tıpkı Eyyubi seferinden dönmeden iki gün önce, yani 13 Eylül'de Akka'ya gitmek üzere Şam'dan ayrılmış olan İbn Cübeyr tarafından anlatıldığı gibi. Cübeyr, Eyyubi Kerak'tayken Mısır'dan hâlâ sahil yolundan kervanların geldiğini belirtiyordu; Müslümanlar Şam'dan Akka'ya gidiyordu ve Hıristiyan tüccarlar Şam'a geliyordu. Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirlerinin topraklarında vergilerini ödüyorlardı ve Frenk bölgesi "son derece güvenli" kabul ediliyordu. Aynı şeyin Müslüman hükümdarlar arasındaki iç savaşta da geçerli olduğunu ekledi, savaş durumu sıradan insanları ve tüccarları etkilemiyordu.[85] Ordular, elbette ki birbirlerine karşı izole bir ortamda sefer düzenlemiyordu ama "savaşan insanlar savaşlarıyla meşgulken", çağdaş toplumu oluşturan gruplar kendi hayatlarını ve yaşam biçimlerini mümkün olduğunca koruyorlardı.

Eyyubi bu aşamada Musul problemine döndü. Halen Kerak'ta olduğu sırada ikinci oğlu Osman ona yazdığı mektupta Şeyhüşşüyûh'un ve Şihabeddin Beşir'in Şam'a geri döndüklerini söylemişti.[86] Yanlarında halifenin Eyyubi, el-Adil ve Nasreddin

84. *Sulûk* 84.
85. *Travels* 300 ve sonraki sayfalar.
86. Sana 279.

İbn Şîrkûh için gönderdiği onur kaftanlarını getirmişlerdi. Eyyubi kendi onur kaftanını Hasankeyf'ten Nureddin Muhammed'e bir minnet göstergesi olarak verdi ve Nureddin 27 Eylül'de Fırat'a doğru yola çıktı. Ne yazık ki, Şeyhüşşüyûh'un mesajına veya Eyyubi'nin yanıtına dair kayıt altına alınmış herhangi bir detay bulunmamaktadır. İbn el-Esîr o sırada yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamadığını bildirmiştir[87] ve bu durum İmâdeddin'in anlatımındaki muğlaklıkla da teyit edilmiş olur. Aslında bu misyon verimsiz olduğu kadar talihsizdir de. İmâdeddin, "hava çok sıcaktı ve hastalıklar yayıldı" diye not almıştır.[88] Hem Şeyhüşşüyûh hem de Beşir hastalandı ve Eyyubi onları kalmaları için ikna etmeye çalışmış olsa da gitmekte ısrarcıydılar. Beşir Şam'dan sedye üstünde taşındı ve el-Suhne'de öldü. Tuman'ın Sincar'dan gelen birliklerle beraber eşlik ettiği Şeyhüşşüyûh el-Rahba'ya vardı; burası da ölüm meleğinin kol gezdiği bir yer olarak kötü şöhret salmış bir kentti.[89] Doktor desteği almayı reddetti, "Allah'a güvenmeyi" tercih ediyordu[90] ve Şaban ayında (7 Kasım - 5 Aralık) el-Rahba'da öldü. Şam'dan ayrılmak konusunda ısrar etmiş olmasının, Eyyubi'nin onun tekliflerini reddettiğinin göstergesi olduğuna dair şüpheler oluşmuş olmalıdır, ancak İmâdeddin şu sözleri ekleyerek buna karşı çıkmaya hazırdı: "Eyyubi, kalbinde ve yüreğinde onun adını anmaktan ve şükran göstermekten vazgeçmedi."[91]

87. İ.A. 11.509.
88. *Sana* 281.
89. Nur. 52.
90. İ.A. 11.509.
91. *Sana* 282.

14
İmparatorluğun Sonu

Şeyhüşşüyûh'un ölümü, İzzeddin'le Eyyubi arasındaki tartışmanın diplomasi yoluyla çözülebileceğine dair tüm umutların sona erdiğinin göstergesidir. Eyyubi'nin bölgesinin genişliğine rağmen boyun eğmez ve uzlaşmaz bir rakibin varlığı, Eyyubi'nin tutkularının alarma geçirdiği herkes için memnuniyetsizliklerin toplanma noktası olarak işlev görebilirdi. Kerak'a saldırısında ve Ürdün Nehri'nin batısına düzenlediği akında, Din Savaşları adına üstünkörü de olsa bir şeyler yapmış oluyordu ve şimdi dikkatini Fırat'ın karşısına düzenlenecek bir bahar seferi için yolunu açmaya yoğunlaştırabilirdi.

Kasım ayında Takıyeddin Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Makrîzî tarafından yazılmış bir rapora göre, ülkeyi Eyyubi'nin ikinci oğlu Osman adına yöneteceğine dair resmî bir anlaşma yapılmıştı, diğer yandan el-Adil de Halep'i Eyyubi'nin en büyük oğlu el-Efdâl yerine idare ediyordu. Bu iki erkek çocuktan birinin ölmesi hâlinde kardeşlerinden biri yerini alacaktı ve olgun yaşa geldikleri düşünüldüğünde de bu vekâlet düzenlemesi sona erecekti.[1] Eyyubi Ramazan ayını (6 Aralık - 4 Ocak) Şam'da geçirdi, ardından kuzeye, Bekaa'ya doğru hareket etti. Hicri takvimle 581 yılının başında (4 Nisan) Hama yakınlarında kamptaydı, nihayet Musul'a yürümek konusunda kararını vermişti.

6 Nisan'da Takıyeddin'e Hama'dan gönderilmiş olan bir mektupta Antakya'dan habercilerin geldiği ve Eyyubi'nin elçisi el-Adil'ın da "Frenk bölgesinden" dönmüş olduğu söyleniyordu; yine mektuba

1. *Sulûk* 85.

göre Trabluslu Raymond bir grup Müslüman esiri serbest bırakmıştı ve "Antakya ateşkesi hakkında bir rica içeren" bir mektup göndermişti. Antakya, 1183 yılında Halep'in düşmesinden beri bu ateşkesin ardına sığınıyordu ve Frenkler de Kral Baldwin'in Mart ayındaki ölümünden beri ateşkesi uzatmaya daha da hevesli durumda olmalıydı. Ayn Calut seferinden sonra Guy de Lusignan görevinden alınmıştı ve Baldwin'in altı yaşındaki yeğeni, amcasıyla beraber eş-kral olarak taç giymişti. Kıyı Krallığına yaptığı ziyarette İbn Cübeyr'e söylenene göre Baldwin, halkın karşısına cüzzamı nedeniyle çıkmıyordu ve iktidar "Tiberya ve Trablus'un lanetli Kontunun" elindeydi.[2] Raymond, Baldwin'in ölümü üzerine kral naibi olarak görevi fiilen devralmıştı ve bu noktada müzakerelere yalnızca Antakya ve Trablus adına değil aynı zamanda Kudüs Krallığı adına da katıldığı düşünülebilir. Eyyubi 1182 yılında Fırat'ı Frenklerle ateşkes yapmadan geçmişti, ancak bu durum Şam sınırını korumasız bırakmıştı. Kendisi düşmanlarını sık sık imansızlarla anlaşma yapmakla suçlarken aynısını yapmayı utanç verici buluyor olabilirdi ama propaganda noktasını da askerî tehlikelere karşı ayarlamak durumundaydı. Bu kez temkinli olmayı seçti ve genel bir ateşkes yapıldı. Döneminin biyografi yazarlarından hiçbirinin bundan bahsetmemiş olması dikkat çekicidir; İsaakios Angelos tarafından tahtından indirilip öldürülmeden önce İmparator Andronikos'la yaptığı antlaşmayı da görmezden gelmişlerdi.

Takıyeddin'e yazılmış olan mektubun ifade ettiğine göre, savunma gerektiren bir başka sınır da Ermenistan sınırıydı. Burada Ermeniler hâlâ ateşkes istiyordu. Bu durum Eyyubi'nin Kılıçarslan'a küçük bir iyilik yapmasına imkân verdi. Eyyubi, Ermenilerle ateşkes yapmayı, Kılıçarslan'ın adamlarını serbest bırakmaları şartıyla kabul etti, reddetmeleri hâlinde ise ordusunu üzerlerine göndereceğini söyleyerek tehdit etti.

Mektupta Musul'a karşı girişilen harekete dair herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Takıyeddin'e, Eyyubi'nin Musul'daki elçisi tarafından olan bitene dair tam bir açıklama yapılacağına dair söz veriliyordu, ancak mektuba eklenen tek detay Antakya'dan gelen habercilerin varışının, Musul'dan gelenlerle aynı zamana denk gelmiş olmasıydı; Musullu elçiler Eyyubi'nin Frenk ateşkesinin sona eriyor olmasıyla meşgul olacağını düşünmüşlerdi; Eyyubi'yle Hama'da gerçekleştirilen bir başka başarısız Musul görüşmesine atıfta bulu-

2. *Travels* 309.

nulmaktadır. Mektupta masraflar konusunda her zamanki yorumlar yer almaktaydı; Eyyubi'nin harekete geçtiğine dair haberler hem düşmandan hem de dostlardan elçiler gelmesine neden olmuştu; onlara misafirperverlikle yaklaşılması gerekiyordu ve efendilerinden getirmiş oldukları küçük hediyelere karşılık Eyyubi'nin daha güzel hediyeler göndermesi gerekliydi; sonuç olarak, "masraflar büyük ve giderler normalden daha büyüktü", ancak bunlardan hiçbiri Eyyubi'nin kararlılığını azaltmamıştı. Mektup, Takıyeddin'in Mağripler'deki Muvahhidler üzerine yapılacak bir saldırı için düşündüğü hırslı bir plandan bahsedilerek bitirilmektedir. Her ne kadar Eyyubi Muvahhidleri İslam egemenliği planında uygun bir düşman olarak görüyorduysa da, sınırlarını fazla aşmak konusunda da endişeli olmalıdır. Netice olarak, Takıyeddin'in vazgeçirilmesi gerekiyordu. Sonrasında yazdığı mektuplarda kesinti oldu ve mektupları yazan kişi şöyle devam etti:

> "Bunun, Takıyeddin'in o anlamsız konuyu onaylamadığımızı ifade etmemize karşılık ileri sürdüğü tehdidin gerçeğe dönüştürülmesi olmadığını ümit ediyorum... Mağripler'e yürüyüşünden bahsetmeye gerek bile yok... Bu yürüyüş istenebilecek bir şey bile olsa, bu konuda [Eyyubi'ye] danışması emredildi ve bölge İslam için tehlikeli bir sınır olsa da, Takıyeddin'in isminin oluşturduğu duvar burayı savunmaya yeter."[3]

El-Fâdıl Şam'dan yazdığı mektupta el-Efdâl'a, "krallardan" gelen elçilerin Eyyubi'nin Hama'daki kampında toplanmış olduğunu söyledi; topraklarının lütfu olan "hediyeler" getiriyorlardı ve birlikleri, nereye giderse gitsin Eyyubi'ye hizmet sunmaya hazırdı.[4] Daha tatsız bir haber olarak, İmâdeddin'e Eyyubi'yle kendisi arasında yabancılaşma olduğunu ima etti. Sebebinin ise, yaklaşan sefer gibi önemli meselelerde hazır bulunma alışkanlığını bırakmış olması olabileceğini düşünüyordu; mahşer gününde sırat köprüsünden ne geçebilen ne de geçemeyen Müslümanın durumuna düşürmüştü kendini, çünkü ne Fırat'a ne de Nil'e gidiyordu; altmış yaş eşiğini geçmişti artık ve gücünü kaybediyordu. Şu mısralardan alıntı yaptı: "Neden, ne zaman bulunmadım çarpışmada, sağ kalabilecek miyim bu gece, kötü yaralanmış olsam da?" Ve İmâdeddin'e şöyle söyledi:

3. Cambridge 23; mektubun el-Fâdıl'a atfedilişi belki de tonuyla ve bilhassa Takıyeddin'in eylemlerini onaylamayışıyla desteklenmektedir; diğer yandan bu olayda el-Fâdıl'ın Hama'ya gittiğine dair başka bir kanıt yoktur.
4. Münih 22.

"Eğer bir boşluk varsa, o zaman orayı güçsüzlük bahanesiyle ört, yoksa ay tutulmasının karanlık tarafını ortaya çıkarmanın âlemi yok." İmâdeddin'i, kendisine Musul topraklarında vaat edilmiş olan mülk ve evden dolayı kutladı ama taleplerinde anlayışlı olmasını da tavsiye etti ve Eyyubi'nin yürüyüşünden başarılı bir sonuç beklediğini söyleyerek sözlerini bitirdi.[5]

Bu mektup, daha sonraki zamanlara ait bazı kanıtlarla birlikte düşünüldüğünde Musul konusunu halletme şekliyle ilgili görüş farklılıkları olabileceğini düşündürmektedir. Erbilli Zeyneddin ve Sencer Şah meseleyi daha karmaşık hâle getirmeden önce el-Fâdıl bunun uzlaşmak için iyi bir zaman olduğunu, böylelikle Eyyubi'nin tüm dikkatini Frenklere yöneltebileceğini düşünmüştür. O zamandan beri, Gökböri'den gelen mektuplarda Kaymaz'ın Erbil'e saldırmasından şikâyet edilmiştir,[6] ancak daha öncesinde İmâdeddin'in sözlerinden yapılan bir aktarım, Musulluların el-Pehlivan'ın yardımına başvurma tedidini ortaya atmış olmalarının dengeleri değiştiren unsur olduğunu söylemektedir.[7] Açıkça görülmektedir ki Eyyubi, caydırıcı bir saldırı gerçekleştirmesi gerektiğini düşünmüştür, ancak el-Fâdıl muhtemelen bunu onaylamamıştır. Çünkü buradaki risklerden biri Eyyubi'nin kendisini doğu savaşlarıyla örülü bir örümcek ağı içinde bulabileceğiydi, bu ona Din Savaşları için vakit bırakmayacaktı. Bir başka risk de, çok fazla toprağın merkezî kontrolü zayıflatması ihtimaliydi ve Eyyubi Devleti balonu çok fazla büyürse, patlayabilirdi.

Gerçi risk olsun ya da olmasın Eyyubi bu aşamada yolundan döndürülemezdi ve Tel el-Sultan üzerinden Hama'dan Halep'e doğru harekete geçti, burada Halep birlikleriyle beraber el-Adil tarafından karşılandı. Halep yakınlarında kamp yaptı ve sonrasında Kuveyk hattı boyunca kuzeye hareket etti, daha sonra da Birecik'e giden düzlüklerden geçti (harita 8). İmâdeddin'in anlatımına göre, Birecik'te akıntıdan aşağı doğru iki fersah uzaklıkta durdu ve ordusunu teknelerle Fırat'ın karşısına geçirmesi üç gününü aldı, bunun ardından da Harran'a doğru 100 km kadar daha yol aldı.[8] Yürüyüşünün tarihlendirilmesinde farklılıklar vardır. İbn Şeddad, 15 Nisan'da Birecik'te Gökböri tarafından karşılandığını

5. 7465.38; Musul 84.
6. Ayrıca bkz İ.S. 67.
7. Ayrıca bkz İ.S. 67.
8. Ayrıca bkz s. 215.

ve Harran'a 25 Mayıs'ta ulaştığını yazmıştır.[9] Gecikmesinin nedenine dair herhangi bir açıklama verilmemiştir ve bu anlatım sefere eşlik etmiş olan İmâdeddin'in ifadeleriyle desteklenebilir durumda değildir. İmâdeddin tam olarak bir tarih vermese de Eyyubi'nin hem Halep'ten ayrılışını hem de Harran'a varışını Safer ayına tarihlendirmektedir (4 Mayıs - 1 Haziran) ve Gökböri'yle Birecik'te gerçekleşmiş bir buluşmadan da bahsetmez. Gökböri'nin, nehrin geçilmesi için teknelerin toplanmasında Eyyubi'nin çalışanlarına yardımcı olması beklenebilir ve İbn Şeddad'ın da, elindeki bilgileri karıştırmış olduğu varsayılabilir. Eyyubi, Mayıs ayının sonlarında bir süre için Harran yakınlarında kamp yapmıştır ve sonrasında, Gökböri'yle polo oynadığı bir günün ardından, onu tutuklatarak destekçilerini dehşete düşürmüştür.

İmâdeddin, el-Fâdıl'a acilen bir not gönderdi; el-Fâdıl da bu darbeyi uzun zamandır beklediğini söyleyerek yanıtladı ama "olanlar için ne kadar acı çektiğini ve endişe duyduğumu Allah biliyor" dedi. Gökböri'nin suçunun fazla cüretkârlık ve düşüncesizlik olduğunu söyledi yuvarlak bir yorumla, taraf değiştirmek ve döneklik yapmak gibi bir durumu yoktu; el-Fâdıl, kendisi bizzat orada olmayan birinin yapabileceği her şeyi mektuplar yazarak yapmıştı; eğer orada olsaydı Gökböri'ye yardım etmek adına hiçbir gayreti esirgemezdi ama İmâdeddin'in sağduyulu yardımına güveniyordu; yazmakta olduğu bu mektup Harran'a ulaşana kadar bile Gökböri'nin zaten serbest bırakılmış olacağından şüphesi yoktu ama yine de yüreği Ayyadiye'delıyordu.[10] Tutuklamaya dair bilgi göndermiş olan Kadı Necibeddin el-Adil'a da benzer şekilde bir mektup yazdı:

> "Eyyubi'nin sevecen duygularının yakında ortaya çıkacağından şüphem yok... Suçun nedeni yalnızca fazlasıyla cüretkârlıktı... Böylesi bir zamanda orada olmamam, Allah biliyor ya, benim için çok zor ve bu seçim bana ait değil... Harran'ın sıcağını ve tozunu hatırlayabiliyorum ve bir çatının altına sığınmış olmama rağmen hâlâ etkisini hissedebiliyorum... Ama eğer, Allah saklasın, benim varlığımı gerektiren bir şey görürsen, katıra binip gelmem gerekse bile gelirim ve o sıcağa çadırsız bile katlanırım. Böylece kendime de iyilik etmiş ve yüreğimi rahatlatmış olurum... Bu olanlar yüzünden akıllar zarar gördü, düşünceler bulandı."[11]

9. *Sana* 293.
10. 7465.45.
11. 7465.46.

Güçlü bir kişi olan Sungur el-Ahlatî'ye de yazdı, "liderlerden ve iyi olan her şeyin gerçekleşmesinin aracılarından biri" diyordu onun için ve suçun sebebini, Gökböri'nin, Eyyubi'nin cömertliğini fazla zorlaması olarak ifade etti bir kez daha, "ama Sultanın merhameti yakında ortaya çıkardı."[12]

İmâdeddin tutuklama olayının arka planına dair kendi versiyonunu anlatmıştır. Gökböri, Eyyubi'yi, Musul'a, Sincar'a ve Diyarbakır'a düzenlediği operasyonlarda desteklemiş ve kardeşi Erbilli Zeyneddin Yusuf'u da Musulluları bırakıp taraf değiştirmeye teşvik etmişti. "Bize hizmet etmek isteyen herkes için bir örnekti." Hicri takvimle 580 yılı Ramazan ayında (Aralık-Ocak 1184/85), Şam'a gönderdiği mektuplarda Eyyubi'yi doğuya yürümeye teşvik eden ifadeler kullanmıştı. Elçisi ölçüsüz vaatlerde bulunmuştu, erzak desteği sağlamayı, birliklerin masraflarını ödemeyi öneriyordu ve daha da dikkat çekici şekilde Harran'a ulaştığı gün Eyyubi'ye 50.000 dinar vermeyi teklif etmişti. Eyyubi parayı istemedi, "tevazu karakterinin bir parçasıydı" ama Gökböri bunu ödemek üzere herhangi bir girişimde bulunmayınca "iftiracılar" Musullularla bir anlaşmaya varmış olabileceğini söylediler. İmâdeddin, Kadı Şemseddin İbn el-Ferrâş'la birlikte meseleyi incelemek üzere gönderilmişti ve Gökböri'ye de elçisinin vaatlerini hatırlatacaktı. Gökböri aracılık için geldiklerini tahmin etti ve onlar konuya girmeden önce *Kuran*'ın bir kopyasını oluşturdu, yemin etmek için üzerine el bastı. *Kuran*'ı açtığında şu satır karşılarındaydı: "Ey inanan, sözüne sadık ol." İmâdeddin buradaki ahlaki mesajı anladı, ancak Gökböri elçisinin söylemiş olduğu şeyin sorumluluğunu reddetmekte ısrarcıydı. Sonraki gün tutuklanması gerçekleşti.[13]

İbn el-Esîr tarafından da teyit edilmiş olan İmâdeddin'in bu anlatımının, problemin sebeplerinden birini verdiği düşünülebilir, ancak Fâdıl'ın Eyyubi'nin kendisine yazdığı mektuplardan birinde başka bir nokta ortaya çıkar. El-Fâdıl, tutuklama olayını yorumlarken, "katıksız, tatlı suyun kaynağı" Eyyubi'nin cömert ve uzlaşmacı yapısı nedeniyle Gökböri'nin daha önceki hatalarına katlanıp görmezden gelmeden böylesi aşırı bir harekete girmeyeceğini bildiğini söylemektedir, dolayısıyla Eyyubi'nin yaklaşımı elbette ki normal görülebilir ve Gökböri suçlanabilirdi; ama yine de Gökböri'nin daha önceki hizmetleri, ona iyi davranılmasını

12. 7465.50.

13. *Sana* 294 ve sonraki sayfalar.

önemli hâle getiriyordu; aklını topladığında ve duruma tarafsız yaklaştığında Eyyubi'nin kendisine kardeşi Zeyneddin Yusuf tarafından idare edilen yeri vermemesinin sebebinin Zeyneddin'le Eyyubi arasında yapılan ve sözle tasdik edilen anlaşma olduğunu anlayacaktı; bu anlaşmayı Gökböri kendisi istemiş ve aracılık da yapmıştı; Eyyubi'ye benzer sözleşmelerle bağlı olan diğer müttefikler de, Eyyubi'nin bu sözleşmelere sadık kaldığını görmekten memnun olacaklardı ve bu nokta, haberleri alıp endişeye kapılan kişilere gönderilen tüm mektuplarda vurgulanmalıydı; şüphesiz Gökböri dersini almış olacaktı ve fazla ileri gitmişti ama el-Fâdıl yazdığı mektup ulaşana kadar düğümün çözülmüş olacağını umuyordu. Toprakların ve halkın sakin ve güvende olduğunu söyleyerek devam etti, idare adaletli şekilde devam ediyordu, diller Eyyubi'ye şükür ifadeleriyle doluydu ve eller dualar için açılıyordu. Ama tüm bunlara rağmen "hizmetkâr (el-Fâdıl kendisini kastediyor), efendinin masraflarında aranın açıldığını görüyor ve acil paraya ihtiyaç var" diyordu. Çekinceleri olduğunu söylüyordu, çünkü Eyyubi'nin paraya acilen ihtiyaç duyuyor olması onu "sonuçları enine boyuna düşünülmesi gereken ve zararlı sonuçları karşısında güvende olamayacağı belli tehlikelere iten meseleleri göz ardı etmeye" sürükleyebilirdi.[14] Ne yazık ki bu üstü örtülü saptamaya dair daha detaylı bir açıklama yoktur, ancak acil mali güçlükler ve ortaya çıkarabileceği muhtemel mantıksız önlemler, el-Fâdıl'ın seferin tamamına dair beslediği olumsuz düşüncelerini teyit eder görünmektedir. Sorgusuz sualsiz net olan durum ise Gökböri'nin, kardeşinin elindeki bölgeyi istemiş olduğu ve Eyyubi'nin de bunu reddetmiş olduğudur. Gökböri'nin vaat etmiş olduğu ödeneği bu noktada geri çekmiş olduğu tahmini yapılabilir ama sebebi ne olursa olsun problem bu aşamada zirve yapmıştı. İmâdeddin olayla ilgili unsurları biliyor olmalıydı, ancak Gökböri'nin kardeşinden bir şeyler almak yönündeki tatsız girişimini gizlemek için bunları biraz değiştirmiş olmalıdır. Son olarak, bu olaya dair haberlerden endişe edebilecek kişilerden bahsetmiş olması, doğması beklenen diplomatik zararın altını çizmekte ve İbn el-Esîr'in yapmış olduğu şu saptamayı tasdik etmektedir: Eyyubi, "Cezire topraklarındaki insanların ona sırt çevirmesinden endişeliydi... Gökböri'nin onun için neler yaptığını herkes biliyordu."[15]

14. 7465.46 (2).
15. İ.A. 11.511.

El-Fâdıl'ın ümit ettiği gibi mesele kısa sürede çözümlendi. İmâdeddin, sert önlemler almaya kışkırtanların Eyyubi'nin emirleri olduğu fikrini ortaya attı.[16] Bazı emirler kendisine, kaçması ihtimaline karşılık Gökböri'yi Halep'teki kaleye transfer etmeyi önermişti, diğerleri öldürülmesi gerektiğini düşünüyordu, kamp çalkalanıyordu. Sonrasında İmâdeddin, Kadı İbn el-Ferrâş ve Ziyâeddin İsa, suçun ciddi görülmesinin haksız yere olmadığına işaret ettiler "ayrıca bu Eyyubi'nin kendi görüşüydü". Kendilerine Gökböri'yi ziyaret etmeleri ve endişelerini yatıştırmaları söylenmişti. İmâdeddin şöyle yazdı: "Dedi ki: 'Eyyubi'ye tüm topraklarımı ve yeni veya eski tüm mallarımı vereceğim ve onunla beraber yürüyüp ona hizmet edeceğim.' Biz de dedik ki: 'Urfa ve Harran kalelerini vererek itaatini göster.' Dedi ki: 'Tavsiyelerinizin tümünü kabul edeceğim.'" İbn Şeddad'a göre Gökböri 2 Haziran'da serbest bırakıldı ve kendisinden alınmış olan kaleler geri verildi.[17] Vaat etmiş olduğu ödenekten bahsedilmez ama Eyyubi'nin para ihtiyacı açısından bakıldığında, bu aşamada ödenmiş olması muhtemel görünür.

El-Meştub öncü birlikle birlikte Rasülayn'a gönderilmişti ve Eyyubi de 3 Haziran'da Harran'dan yola çıkarak onu takip etti. İmâdeddin ordu ayrılmadan hemen önce el-Fâdıl'a bir mektup yazdı ve el-Fâdıl 14 Haziran'da bunu yanıtladı, İmâdeddin'in sağlık durumunun iyiliğinden dolayı Allah'a şükrediyordu, Allah'tan istenen karşılıksız bir lütuftu bu ve erken bir zafer beklediğini de ekledi.[18] İbn Şeddad'ın ifadelerine göre aynı esnada, Kılıçarslan'dan gelen bir haberci Eyyubi'yi uyararak, Mardin ve Musul'dan çekilmediği takdirde "doğunun tüm krallarının" kendisiyle savaşmaya karar verdiğini söyledi.[19] Gerçi Eyyubi korkacak durumda değildi ve Rasülayn'dan Mardin'in aşağısındaki düzlüklerde yer alan Dunaysir'e (Kızıltepe) geçti, burada Nureddin Muhammed'in kardeşi Ebu Bekir komutası altındaki birliklerle buluştu. Nureddin kendisi hastalık dolayısıyla gelememişti ve bu hastalık yüzünden 15 Haziran'da hayatını kaybetti. Ardında iki genç oğul bıraktı ve ölen kardeşinin elindeki Hasankeyf, Diyarbakır ve Harput (Khartpirt) kentlerini ele geçirmek isteyen Ebu Bekir gitmek için hemen izin istedi.[20]

16. *Sana* 295.
17. İ.S. 68.
18. 7465.174.
19. İ.S. 68.
20. İlk iki kentteki girişimlerinde başarısız oldu ama Harput'ta işlerini rayına oturtmayı başardı. Eyyubi Diyarbakır'ı geri almaya teşvik ediliyordu, çünkü danışman-

Eyyubi Mardin'e karşı herhangi bir hamle yapmadı. Mardin'de, kendisiyle 1183 seferi esnasında anlaşmaya varmış olan Kutbeddin İlgazi 1184 sonbaharında ölmüştü. Kent, an itibarıyla İlgazi'nin on yaşındaki büyük oğlu adına Kutbeddin'in dayısı Şah Arman tarafından atanmış bir memluk olan Nizameddin Alpkuş tarafından yönetiliyordu. Nizameddin kendini surlarının ardına kapatmıştı ve Eyyubi, Dara ve Nusaybin üzerinden doğuya doğru hareket etti. Nusaybin'den ayrılmasıyla beraber kendisine Cizre'den Sencer Şah katıldı ve İmâdeddin'e göre en dolambaçsız yolu izleyerek Rabia ayının 1'inde (1 Temmuz) Beled'e ulaştı, sonrasında Musul'a daha da yaklaşırken İsmailiye'de durdu.[21]

Eyyubi, Beled'e vardığında elçisi Ziyâeddin el-Şehrazorî'yi, Musul'a dönüşünün nedenini açıklamak amacıyla halifeye gönderdi. Ana noktalar daha öncekinin aynıydı ama Sencer Şah ve Zeyneddin Yusuf argümanını daha da güçlendirmek için kullanılmıştı, bu argümanın temelinde de İzzeddin'in, halifenin emirlerine karşı geliyor olması yatıyordu; Musul'da hutbede Selçuklu Sultanı'nın ismi söyleniyordu ve ayrıca Musul paralarında da resmi yer alıyordu; İzzeddin yasadışı vergiler topluyordu; el-Pehlivan'dan destek alıyor ve Frenklerle yazışıyordu; Eyyubi'ye göre kendisinin Musul'a geliş nedeni "krallığına bir şeyler katmak veya köklü bir haneyi yıkmak değildi... Bütün amacı Musulluları yeniden halifeye itaat eder hâle getirmek ve İslam'a yardımcı olmalarını sağlamaktı... bununla beraber tebaalarını savunmak ve akrabalarına haklı alacaklarını vermek görevlerini yerine getirmeye zorlamak amacını da taşıyordu"; Erbil Beyi ki babası Musulluları savunmuş biriydi ve onların himayesindeki biri konumundaydı, adaletsizliklerinden şikâyet etmişti; İzzeddin, Seyfeddin Gazi'nin varisi Sencer Şah'ı kandırmış, mirasından çıkarttırmıştı ve "mümkün olsa, kanını dökerdi". Eyyubi sözlerine devam ederken, Sencer Şah'ın, korku içinde olmasa kendi öz amcasına karşı bir yabancıdan yardım istemeyeceğini söyledi.[22]

---

ları, Nureddin'in varisi Mervan'ın gözetimini üstlenen kişilerin "davranış ve gizli düşüncelerinden" (*Sana* 303) şüpheleniyorlardı. Durumu incelemek üzere İbn el-Ferrâş gönderilmişti. Onun tavsiyesi üzerine Mervan Eyyubi'ye vezir el-Kavvam tarafından tanıtıldı ve sonrasında da Hasankeyf ve Diyarbakır'ı elinde bulundurması teyit edildi.

21. *Sana* 297.

22. *Sana* 297 ve sonraki sayfalar.

İbn el-Esîr'in anlatımına göre Eyyubi Beled'deyken İzzeddin ona bir delegasyon gönderdi; bu kişiler arasında kendi annesi ve Suriyeli Nureddin'in kızı da vardı; Nureddin'in kızı Halep'ten kocası İmâdeddin Zengi'yle birlikte gelmişti. Delegasyonda onlara eşlik eden başka kadınlar ve devlet erkânından temsilciler de vardı. Eyyubi'den bir barış anlaşmasını kabul etmesini istiyorlardı; anlaşmanın şartlarına göre Musul birlikleri ihtiyaç duyulduğunda Eyyubi'nin hizmetine verilecekti. İbn el-Esîr, İzzeddin ve maiyetinin, bu anlaşmanın kabul edileceğinden emin olduğunu eklemiştir, ancak Eyyubi'nin gerçekleştirdiği divan oturumunda, ikisi de Musullu Kürtlerden olan Ziyâeddin İsa ve el-Meştub, Musul'dan bir kadın için vazgeçilmemesi gerektiğini ve İzzeddin'in, şehri elinde tutamayacağını bildiği için elçilik gönderdiğini öne sürmüşlerdir. "Bu yaklaşım Eyyubi'nin dilekleriyle çakışıyordu" ve elçilik heyetini "kabul edilmez bahanelerle" geri gönderdi[23] ve İbn el-Adîm'ın eklediği ifadeye göre de bunu yaptığına daha sonra pişman oldu. İbn el-Esîr o sırada Musul'daydı ve Eyyubi'nin elçilik heyetini reddetmiş olmasının halkı kızdırdığını ve birliklerine karşı kesintisiz mücadeleyi sürdürdüklerini yazdı. Bu direnişin şiddeti Eyyubi'yi "hem iyi şöhretini hem de şehri alma fırsatını" kaybettiği için pişmanlığa sürükledi. Danışmanlarına öfkeliydi ve "Musul'u alma arzusu olmayan" el-Fâdıl'dan ve başka kişilerden davranışını eleştiren mektuplar geldi.[24]

İbn el-Esîr'in yaptığı birinci el anlatıma karşı çıkmak güçtür ve Eyyubi'nin bir kez daha Musulluların kararlı direnişiyle karşılaşmış olduğu kesinlikle doğrudur, ancak bu noktada görülen bir çelişki, İmâdeddin'in ifadelerinden, Atabek eşlerinin, Eyyubi Musul'dan ayrılmadan kısa bir süre önce, yani yılın daha geç bir döneminde gelmiş oldukları sonucunun çıkmasıdır. Eyyubi'nin onları nezaketle karşıladığını ve şöyle söylediğini belirtmiştir: "İslam kelamını birleştirmeye ve farklılıkları ortadan kaldırarak işleri düzene koymaya geldik... Aracılığınızı kabul ediyorum... ama ortada bir anlaşma olmalı."[25] Gerçi İmâdeddin bir tarih vermemiştir ve Eyyubi'nin kariyerinin daha az itibarlı noktalarını geçiştirme eğilimiyle birlikte değerlendirdiğimizde diyebiliriz ki, eğer bu heyetle iki farklı

23. İ.A. 11.512.
24. İbn el-Adim 81.
25. *Sana* 309.

görüşme yapılmamışsa İbn el-Esîr'in kaleme aldığı versiyon daha kabul edilebilir durumdadır.[26]

Eyyubi Musul'a karşı saldırıya geçmek için acele etmiyordu. Gökböri Dicle'yi geçti ve kentin doğusunda kamp kurdu,[27] burada kardeşi Zeyneddin Yusuf tarafından da takviye edildi. Eyyubi de her gün birlikler göndererek savunmacıların moralini ölçtü, ancak asıl amacının Musul iktalarını dağıtarak direnme heveslerini kırmak olduğu düşüncesi uyanmaktadır. İmâdeddin'e, eski bir Musul vezirine ait bir mülk verildi, hazine yetkilileri ise bu durumdan rahatsızdı, Eyyubi'ye söylediklerine göre bir başkası tarafından bu mülk için 15.000 dinar önerilmişti.[28] El-Meştub, diğer Hakkâri emirleri ve aşiret üyeleriyle birlikte Hakkâri bölgesini ele geçirmeleri için gönderildi, Hamidiye Kürtleri de el-Akra çevresindeki doğdukları topraklara, 80 km kadar kuzeye gönderildiler. Hava çok ısınmıştı ve Eyyubi adamlarının zırh giymemesine izin verdi. İmâdeddin'in aktarımına göre şöyle söyledi: "Yavaş hareket etmeli, acele etmemeliyiz... Musul halkı hapis kalmaktan bıkacaktır."[29] El-Fâdıl bu bilgiyi el-Efdâl'a aktardı ve iyimser bir şekilde "büyük zaferin yakın olduğundan" bahsetti. Eyyubi'nin İsmailiye'de kampta olduğunu söyledi; bölge beyleri, ordu komutanları ve valiler ziyaretine gelmişlerdi; en güncel ziyaret yaklaşık 1.000 *tavaşi*'den oluşan bir güçle gelmiş olan Zeyneddin Yusuf'un ziyareti olmuştu; Şah Arman, el-Pehlivan ve kardeşi, elçiler, hediyeler ve mesajlar göndermişlerdi, "hepsi kendi yolunu yapıyor ve Eyyubi'yle kendisi için pazarlık ediyordu"; Musul'a ölümcül darbenin vurulması sıcaklar yüzünden gecikiyordu, silah kuşanmak imkânsız hâldeydi ama buz getirtiliyordu, fiyatlar düşüktü ve yem bolluğu vardı; Musul'un devasa mülkleri Eyyubi'nin adamları arasında paylaşılmıştı; İzzeddin surlarının ardına esir edilmişti; kendisine yardım edecek hiç kimse olmadığını biliyordu ve halkı kendisine karşı duanın gücüyle savaşıyordu.[30] El-Fâdıl'ın iyimserliğine rağmen, kuşatma askerî anlamda herhangi bir ilerleme kaydetmiyordu ve bu aşamada Dicle'nin akış yönünün değiştirilerek Musul'un su kaynağının kesilmesi fikri or-

26. Gibb (42 not 1) olay için daha erken tarihi tercih eder. Barhebraeus (*Syriac Chronography* 319) tarafından takip edilen iddiayı, yani iki girişimde bulunulduğunu reddeder.
27. Sana 299: İbn Vasıl'ın metni (167) "batı" olarak verir.
28. *Sana* 299.
29. *Sana* 300.
30. Münih 19.

taya atıldı. İmâdeddin'in anlatımına göre bu fikir ilk etapta saçma görünmüş olsa da plan, dönemin önde gelen mühendislerinden biri olan ve Eyyubi'nin hizmetine girmek için Musul'dan ayrılan Fahreddin İbn el-Dehhân tarafından onaylandı.[31] İbn el-Esîr de bunu duymuştu, ancak çok uzun zaman alacağı ve çok fazla işçilik gerektirdiği için Eyyubi'nin fikirden vazgeçtiğini yazdı.[32] Eyyubi kendisi de bundan bahsetmiştir,[33] ancak vazgeçişi için farklı bir açıklama getirir. 21 Temmuz'da Ahlatlı Şah Arman'ın öldüğü haberi gelmişti. Danışmanlarından bazıları ordunun hemen Van Gölü'ne yürümesini önerdi, diğerleri kuşatmanın devam etmesi gerektiğini düşünüyordu ve üçüncü bir grup da iki durum için de yeterince adamlarının olduğu fikrindeydi. İmâdeddin şöyle yazdı: "Geceyi bu üç görüş ayrılığı arasında geçirdik" ama sabah saatlerinde "o bölgelerdeki dostlarımızdan" mektuplar geldi, Eyyubi'yi gelmesi yönünde teşvik ediyorlardı.[34] Bunun bir sonucu olarak Zeyneddin Yusuf Erbil'e geri gönderildi ve el-Meştub tarafından takviye edildi. Nasreddin'e ordunun öncü birliğini Ahlat'a götürme emri verildi ve Gökböri tarafından takviye edildi, bu esnada Eyyubi de halifeye yazdığı mektupta yetki belgesi istedi; söylediğine göre Şah Arman ardında vâris bırakmamıştı; "toprakları efendisiz kalmıştı, *acemi*'lerin açgözlü boğazları ise bu topraklardan medet umuyordu"; dul kalan karısı el-Pehlivan'ın kızıydı, "kızını ona yalnızca krallığıyla ilgili hevesleri yüzünden vermişti"; tüm Diyarbakır boştu; Mardin'de Kutbeddin'in büyük oğlu on yaşındaydı, küçüğü ise iki; Nureddin Muhammed'in oğlu on yaşındaydı; Erzen ve Bitlis Beyi Devlet Şah felç geçirmişti ve "kasap tezgâhındaki etten farksızdı"; Musul konusunda ise "hizmetkâr buraya karşı durmaya geldiğinden beri, kuşatmayla meşgul olmamıştı... ve bunun nedeni havanın sıcaklığıydı"; Dicle'nin yönünü değiştirmeyi planlamış ve mühendisler getirtmişti; işin kolay olduğu görülmüş ve saptırma kanalları kazmaya başlamışlardı, ancak sonrasında Şah Arman'ın ölüm haberi gelmişti; Eyyubi gitmekle kalmak arasında kararsız kalmıştı, ancak sonrasında oranın önde gelen kişilerinden davet mesajları almıştı, el-Pehlivan'dan hoşnutsuzluklarını dile getiri-

31. *Sana* 300. Teklifin mevcut bir öncülü yok değildi; Hicretten Sonra 568'de Ceyhun Nehri'nin yönünün değiştirilmesine dair bir plan için ayrıca bkz İ.A. 11.378.
32. İ.A. 11.513.
33. Ayrıca bkz Sana 302.
34. *Sana* 301.

yorlardı. Eyyubi halifeden bir kez daha tüm Diyarbakır ve Musul'u kapsayan bir yetki belgesi isteyerek mektubunu sonlandırdı, Şah Arman'ın topraklarını da istiyordu.[35]

Ordu bu aşamada Musul'dan ayrılarak kuzeye doğru hareket etti. Eyyubi, öncü birliği Ahlat üzerine doğru yürürken, kendisi Van Gölü'nün batısında bulunan ve Diyarbakır'dan bir günlük yürüyüş mesafesinde olan Silvan'a doğru saptı (harita 1). Kent, Mardinli Kutbeddin tarafından küçük oğluna bırakılmıştı ve dul kalan eşi tarafından idare ediliyordu, bu kadın aynı zamanda Eyyubi'nin eski müttefiki Hasankeyfli Nureddin Muhammed'in kız kardeşiydi. Silvan, hicri takvime göre hicretten sonra 515 yılından beri Artukluların elindeydi, kenti bu tarihte Ahlatlı Bektimurların elinden almışlardı, ancak İbn el-Esîr'in ifadelerine göre bu dönemde Şah Arman'ın topraklarının bir parçası olarak kabul ediliyordu ve Mardin emiri Esedüddin Yarankuş'un kumandası altında Ahlat birliklerince askerlendirilmişti.[36] Eyyubi direniş görmeyi beklemiyordu, ancak Esedüddin kuşatmaya karşı hazırlanmıştı ve İmâdeddin şöyle yazdı: "Ummadığımız bir şey gördük ve kolay olacağını düşündüğümüz şeyin zor olduğunu anladık."[37] Kent Diyarbakır'dan daha güçlü sayılıyordu ve yüzyıl dönümünde yazılar kaleme alan Yakut, kentin hiçbir zaman saldırıyla alınamamış olduğunu belirtmiştir.[38] Şiddetli çarpışmalar ve bir dizi karşı saldırı oldu, bunların sonucunda da Eyyubi hemen diplomasiye dönüş yaptı. İmâdeddin'in anlatımına göre Esedüddin'e haberciler gönderdi ve Kutbeddin'in dul eşinin haklarına saygı göstereceğini ve emirlerine uyacağını söyledi ve ona şöyle yazdı: "Hanenizi korumamız daha adil olur... Sizin isteğiniz dahilinde olmadığı sürece şehre girmeyeceğiz... Kızlarınızdan biriyle evlenerek sizinle ittifak oluşturmak istiyoruz." Sonrasında Eyyubi onları birbirlerine düşürmeye karar verdi. Esedüddin'e şöyle söylendi: "Hanımefendi anlaşma yapmaya yakın", hanımefendiye ise Esedüddin'in direncinin azaldığı uyarısı yapıldı. Psikolojik baskı başarılı oldu ve anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre Esedüddin bir ikta karşılığında Eyyubi'nin hizmetine katılacaktı ve Kutbeddin'in dul eşine de mülkünü elinde tutma hakkıyla beraber el-Hattakh kalesi verilecekti.[39] On birinci doğum günü yaklaşmakta olan Eyyubi'nin

35. Alıntı *Sana* 302.
36. İ.A. 11.515.
37. *Sana* 304.
38. Mu'jam el-Buldan, 5.237.
39. *Sana* 305.

beşinci oğlu el-Muiz İshak, kızlarından biriyle sözlendi ve İmâdeddin şöyle ekledi: "Eyyubi, başka engeller çıkabilir korkusuyla istedikleri her şeyi hemen kabul etti."[40] 29 Ağustos'ta Kadı İbn Abî Asrun nişan töreni için şehre giriş yaptı, İmâdeddin damada vekalet ediyordu. Eyyubi önde gelen misafirleri için bir karşılama töreni düzenledi ve sonrasında dikkatini Ahlat'a çevirdi.

Gelişmeleri halihazırda el-Adil ve İmâdeddin'den gelen mektuplardan öğrenmiş olan el-Fâdıl, kendisine Silvan'ın düştüğünü bildiren bir mektuba cevaben Eyyubi'ye bir mektup yazarak "hanedanın o bölgede varlık oluşturması ve bölge topraklarının fethe açılması" dolayısıyla onu kutladı; ifadelerine göre oradaki insanlar "kendilerini sömüren" krallara alışmıştı, Eyyubi ise yasadışı vergileri kaldıracak ve adaletsizliği, ahlaksızlığı denetim altına alacaktı. Eyyubi'ye, "oğullarının, yani kralların" sağlıklı olduğunu yazdı; yollar güvenliydi, tebaası ve birlikleri itaatkârdı ve Frenkler de ateşkes koşullarına uyuyordu.[41] Gerçi şahsi mektuplarında bu kadar iyimser değildi. 28 Temmuz tarihinde İmâdeddin tarafından yazılıp 12 Ağustos'ta Şam'da eline geçen bir mektuba yazdığı cevapta Eyyubi'yle ilişkileri konusunda hâlâ endişeli görünmektedir. Sürekli olarak ordudan gelen haberlerin özetini yapıp Mısır'a iletmekle uğraştığını ve Eyyubilerin idaresi altındaki diğer bölgelere de mektuplar göndermek durumunda olduğunu yazdı; İmâdeddin'e sorulması hâlinde, Eyyubi'ye kendisinin düşmanlara zarar verecek, dostları memnun edecek işlerle bütünüyle meşgul olduğunu söylemesini istedi. Şifreli bir şekilde şunu da ekledi: "Geriye dile getirmediğim ve araçların istenen amaca ulaştırmakta yetersiz kaldığı durumlara dair bahsedemeyeceğim şeyler kalıyor."[42] Muhtemelen paradan bahsetmektedir. Silvan'dan gönderilmiş olan bir mektuba verdiği yanıtta İmâdeddin'e, bu dönemde para veya lütuf bekleyen ricaları kendisine iletmemesini söyledi, çünkü ricacılar reddedilmeye maruz kalacaktı, onlar için araya girenler de terslenmiş olacaktı.[43] Silvan'a gönderilmiş bir başka mektubunda da İmâdeddin'in Mısır'a para transferi alma girişimini "zengin edecek bir para değil, ümit edilesi bir ümit" olarak tanımladı; mevcut sene içinde başarı şansı olmadığını söyledi, çünkü zaten toprakların getirisini aşacak ölçü-

40. *Sana* 306.
41. 7465.50.
42. 7465.156.
43. 7465.158.

de para transferleri vardı ve Mısırlı yetkililerden gelen mektuplar memnuniyetsizliklerle doluydu. Göründüğü kadarıyla Eyyubi'nin Bağdat'a iletmeyi planladığı bir mektubun taslağı el-Fâdıl'a gönderilmişti. El-Fâdıl'ın tavsiyesi, halifenin sürekli olarak yetki belgesi için sıkıştırılmaması yönündeydi; "kaynaktaki suyun önce dolmasını beklemeli kendisi de sonraki yıl, el-Adil'in de gitmeyi istediği dönemde bir hac ziyareti daha yapmak için izin istiyordu, ancak "ret gibi" bir yanıt aldı. Hayatının bu aşamasında istediğini alamaması hâlinde itaatsizlik tehdidini kullanmakta tereddüt etmeyecek gibi görünmektedir; "eğer olumsuz yanıt sürerse" diye yazmıştır "ve benim için karar verme zamanı gelirse, gitmem gerekirse giderim".[44]

Kısa bir süre sonra Eyyubi'nin de memnuniyetsiz olmak adına sebepleri oldu. Silvan'ın düşüşüne dair el-Efdâl'a gönderilmiş resmî mektupta el-Fâdıl, Ahlat'tan habercilerin gelmiş olduğunu yazmıştı; getirdikleri habere göre el-Pehlivan'ın kızı, Şah Arman'ın dul eşi kentten kovulmuştu ve hem birlikler hem de kent halkı, "bu devrin tüm insanlarının pay aldığı adaleti ve cömertliği" için Eyyubi'nin hizmetine katılmak istiyordu. Eyyubi, diye ekledi el-Fâdıl ordusuyla oraya yürümek üzereydi ve ardından da dünyanın fethini (metinde aynı bu şekilde yer alır) gerçekleştirmek adına karşı konulmaz şekilde ilerleyecekti.[45] Diğer yandan Silvan, Ahlat'a fazlasıyla nefes alma imkânı vermişti. Şah Arman'ın veziri Mecdeddin İbn Reşik "dostmuş gibi davranarak"[46] Eyyubi'nin öncü birliğinin komutanları Nasreddin Muhammed ve Gökböri'ye yazarak, kent sakinlerini alarma geçirmemek için kente kısa bir mesafe kala durmalarını istemişti. Kentte iktidar o sırada Şah Arman'ın memluklerinden biri olan Bektimur'un elindeydi. Bektimur 1183/84 yılı kışında Eyyubi'ye elçi olarak gelmişti. El-Pehlivan'ın kızını gerçekten de geri göndermişti ama kadının babasının Şah Arman'a muhtemelen çeyiz olarak bıraktığı parayı geri vermeye de özen göstermişti. Sonrasında el-Pehlivan kendisi geldiğinde Bektimur ve Mecdeddin onu Eyyubi'ye karşı kışkırtmaya başladı. Eyyubi Ziyâeddin İsa'yı Ahlat'a gönderdi; ikisini davet eden kişi olduğu söylenen Mecdeddin, ikiyüzlülükle el-Pehlivan'ın gelişine ve Eyyubi'nin yavaşlığına işaret etti ve şunu ekledi: "Biraz acele etmiş olsaydın, şimdi zor görünen aslında kolay olacaktı."[47] İmâdeddin'in anlatımına göre

44. 7465.154.
45. Münih 72.
46. *Sana* 303.
47. *Sana* 307.

el-Pehlivan'ın o sırada İsa'yla toplantısı olmuştu ve Eyyubi'nin kendisine saldırmayacağına dair garanti verilmesi gerekiyordu. İsa, göründüğü kadarıyla dostça mesajlarla Eyyubi'ye döndü ama İmâdeddin kısaca şunu ekledi: "Ahlat balının, kovanın arılarınca korunduğunu gördük."[48] Bektimur'a diplomatik başarısının tadını çıkarmak kalmıştı; Eyyubi girişimini yarım bıraktı ve el-Pehlivan'ın ordusu geri çekildi. İmâdeddin sonucu eşitlik olarak aktarmıştır, ancak İbn Şeddad'a göre bir nebze de olsa el-Pehlivan'ın lehine sonuçlanmıştı, çünkü bir başka kızını Bektimur'la evlendirmişti ve Bektimur'un kentteki hâkimiyetini garantiye aldığı için en azından biraz hak iddia edebilirdi.[49]

Eyyubi ise Van Gölü'ne doğru belli bir mesafe katetmiş durumdaydı. İmâdeddin, gölün batı ucundaki Bitlis ve Silvan arasındaki bir noktadan el-Fâdıl'a yazdığı mektuplarda "şiddetli memnuniyetsizlik" belirtileri olduğunu gösteriyordu.[50] 17 Eylül tarihli bir başka mektup İbn el-Mukaddem'in kuryesi tarafından Şam'a getirilmişti ve bu mektup, Eyyubi'nin bu aşamada Musul'a geri dönmeye niyetlendiği haberini veriyordu. El-Fâdıl, "bu dönüş hayırlara vesile olsun" diye dua etti, ancak "mektubun Bağdat'a gönderilmesinden" memnun olmadığını ekledi.[51] Bu ifade muhtemelen daha önce görmüş olduğu taslağı kastediyordu, halifenin daha fazla yetki belgesi talebiyle taciz edilmemesi gerektiği tavsiyesini vermişti. Eyyubi Dara ve Nusaybin üzerinden yürüdü ve bu aşamada Diyarbakır'dan gelen bir mesajda Bektimur'un Silvan'a saldırma planı yaptığı uyarısını aldı. İmâdeddin şöyle yazdı: "Bu habere başımızı bile kaldırmadık... biz beklemedeyken, harekete geçmeyeceğini biliyorduk."[52] Hava durumu belirsiz görünüyordu. İbn Şeddad çok sıcak olduğunu kaydetmiştir,[53] ancak Recep ayının başı (28 Eylül) fırtına ve şimşeklerle kendini gösterdi. İmâdeddin'in açıklamasına göre de hava soğuk bir mevsimin başladığı uyarısını veriyordu.[54] Eyyubi, Mısır'a dönüş yolunda en cesur komutanlarından birini, İzzeddin Çavlı'yı kaybetti; atını bir su engelinden geçirirken bacağı kırılmıştı, sakatlıktan bir türlü kurtulamadı ve Şam'da öldü. Eyyubi Nusaybin'den

48. *Sana* 308.
49. İ.S. 69.
50. Ayrıca bkz 7465.162.
51. 7465.162.
52. *Sana* 308.
53. İ.S. 70.
54. *Sana* 308.

ayrıldı ve Şaban ayında (28 Ekim/25 Kasım) Musul'un batısındaki Kefr Zemmar'da durdu. Musul'un kapıları kapalıydı ama kuşatma yapmak için de herhangi bir girişimde bulunulmadı.

El-Fâdıl, el-Efdâl'a yazdığı bir mektupta Eyyubi'nin Kefr Zemmar'a yürüyüşünün amacını "Erbil meselesini yoluna koymak ve oraya bir ordu göndermek" olarak açıklamıştır. Gerçekten de Eyyubi, hem Büyük hem de Küçük Zap havzaları üzerindeki Musul kontrolünü kırmayı amaçlıyordu, bu iki nehir birbirinden Erbil düzlüğüyle ayrılmaktaydı (harita 8). Bu hamlenin etkisi Musul'u yalnız bırakacaktı ve Eyyubi'ye Dicle'nin doğusunda güvenli bir üs kazandırmış olacaktı, daha sonra buradan tüm Irak'ı kontrol etmeyi düşünebilirdi.[55] El-Fâdıl mektubunun devamında Musulluların Eyyubi'ye barış isteğiyle geldiğini söylüyordu ama Eyyubi'nin bunu kabul edip etmeyeceğinin samimiyetlerine bağlı olduğunu belirtti; kışı Harran'da veya Nusaybin'de geçirmeyi istiyordu (göründüğü kadarıyla İmâdeddin'in anlatımlarıyla çelişki içindeydi, çünkü o Eyyubi'nin Musul'da kalmayı planladığını söylemişti);[56] el-Fâdıl, baharda Eyyubi'nin seferini yenileyeceğini ima ediyordu; "toprakların savunucusu yok ve sanki gerçek Sultanları için toplanmış gibiler." El-Efdâl'a yazılan ikinci bir mektup da bu noktayı tekrarlıyordu, tüm toprakların geçmiş fetihlerin keyfini sürdüğünü veya gelecek fetihleri beklediğini, Musulluların ısrarla barış istediğini, hutbeden el-Pehlivan'ın ismini çıkarmayı, ihtiyaç duyduğunda birliklerini Eyyubi'ye göndermeyi ve "şu ve şu" toprakları bırakmayı önerdiklerini yazdı.[57] Üçüncü bir mektupta ise el-Efdâl'a Eyyubi'nin emirlerinin yerine getirildiği ve meselelerin düzene sokulduğu söyleniyordu; Musul'a elçiler ve haberciler gönderilmişti ve Musul'dan da gelenler olmuştu; Eyyubi'nin onaylamadığı adaletsizlikleri ortadan kaldırmayı, hutbeyi ve basılı parayı değiştirmeyi kabul etmişlerdi.[58]

Eyyubi, elbette ki güçlü bir konumdaydı, dolayısıyla İzzeddin açık alanda karşısına çıkamazdı, ancak sefer Ahlat fiyaskosundan sonra fazla uzuyordu ve işler tam istendiği gibi gitmiyordu. El-Fâdıl'a yazılmış olan ve yukarıda aktarılan ikinci mektup, Türkmenlerle Kürtler arasında bu dönemde patlak veren ve Diyarbakır'ın tama-

55. Münih 70.
56. *Sana* 308.
57. Münih 11.
58. Münih 59.

mına yayılan çekişmeden ilk kez bahseden kaynak konumundadır. Üçüncü mektup da Eyyubi'nin birliklerinin moral durumunu sorgulamaktadır. El-Fâdıl şöyle yazmıştır: "Allah'ın izniyle, bir anlaşma yapılabilir, çünkü kış geldi ve birlikler sıkıntılı." Buna rağmen, anlaşmaya varmak adına hızlı adımlar atılmadı. Eyyubi Silvan'ı Ağustos ayının sonunda almıştı ve Aralık ayının başında hâlâ Kefr Zemmar'daydı, harıl harıl *Kuran* okuyor ve oruç tutuyordu, çünkü Ramazan ayıydı. Sonrasında, 3 Aralık'ta, Artuklu memlukler arasındaki bir komplonun sonucu olarak Diyarbakır'da vezir el-Kavvam öldürüldü ve aynı gün Eyyubi ateşlendi. Bu durum mümkün olduğunca uzun süre gizlendi, ancak bellı ki Eyyubi artık barış yapma zamanının geldiğini hissediyordu ve Sincar'dan Zengi'nin yardımını istedi. Zengi, 1183 yılında Halep takasının müzakerelerinde katkı sağlamış olan veziri Şemseddin İbn el-Kâfî'yi gönderdi ve Musul'a kadar Eyyubi'nin elçisi Kadı İbn el-Ferrâş eşliğinde gitti. Eyyubi dönmelerini beklemek yerine yılbaşı gününde Nusaybin'e doğru Kefr Zemmar'dan ayrıldı ve Nusaybin'de kısa bir süre konakladıktan sonra Harran'a gitti. Hastalığına rağmen tahtırevanla taşınmayı reddetti.

İmâdeddin 21 Aralık'ta el-Fâdıl'a bir mektup yazdı ve mektup Şam'a 6 Ocak 1186'da ulaştı. El-Fâdıl, yazmış olduğu cevap mektubunda tedbirli bir şekilde Eyyubi'nin hastalığından doğrudan bahsetmekten kaçındı ve ordudan gelecek haberlerin gecikmeyeceğini umduğunu söyledi, "böylece duyarak da görmüş kadar olabiliriz. Aksi hâlde, kömür yatağında huzur olamayacaktır... Ustam [İmâdeddin] neden bahsettiğimi bilir." El-Kavvam'ın ailesini kurtarmak için çaba gösterilmesi gerektiğini de ekledi; "gerçek bir erkek kabirden gelen sese kulak verir." Türkmen meselesinden de bahsetti ve kendisinin de yolculuğun tehlikesi ve sağlık durumunun bozukluğu yüzünden Eyyubi'ye katılamadığını yazdı.[59] Affını istediği bir başka mektubu da, Eyyubi'nin hastalığını çok fazla ciddiye almadığını ve daha çok kendi sıkıntılarıyla ilgilendiğini göstermektedir. Şöyle yazar: "Her yolu denedim... kendimi yola koyulabilecek hâle getirmek ve efendimle ilgili haberleri almak için, kulaklarıma muhtaç olmak yerine gözlerimle görebilmek için her şeyi yaptım... ama yola çıkacak gücü kendimde bulamadım." Soğuktan ve kar yağışından şikâyet etti. İnsanlar yüzlerini rüzgâra karşı vermeye dayanamıyordu ve zayıflar bir yana güçlü adamlar bile Şam'da yürü-

59. 7465.170.

yemiyordu. Tavsiyesi, savaş yükünün ortadan kaldırılabilmesi için Musul'la anlaşma yapılması yönündeydi ve İmâdeddin'in varlığının kendi yokluğunu telafi ettiğini söyleyerek sözlerini bitirdi: "Varlığın beni suçlanan biri olmaktan kurtarıp mazur görülen biri hâline getiriyor."[60] 16 Ocak'ta gönderilmiş bir başka mektuba yanıtında hâlâ sağlığından yakınıyordu ve titreyen elleri ve çirkin el yazısından dolayı özür diledi. Eyyubi'nin sağlığına bütünüyle kavuştuğuna dair İmâdeddin'in kendisine gönderdiği haber için Allah'a şükretti ve alışıldık bir ricada bulunarak öğrencilerinden birine ikta verilmesini istedi.[61] El-Fâdıl'ın, Eyyubi'nin tehlikede olmadığına ikna olduğu açıktı ve el-Efdâl'a yazdığı mektupta hastalığın ender görülen bir malarya ateşi türü olduğunu, dokuzuncu ateş nöbetinde geçtiğini yazdı; Eyyubi artık uzun mesafeler ata binebilecek durumdaydı ve genel olarak yemek yiyip uyuyabiliyordu.[62] El-Fâdıl, el-Efdâl'a gönderdiği bir başka notta Eyyubi'den kendi eliyle yazmış olduğu mektuplar aldığını söylüyordu; vücudunda ağrı kalmamıştı, sindirim problemi ve yüzünde ateş lekesi yoktu; onun için omuzda taşınan bir tahtırevan hazırlanmıştı (Harran'a yaptığı yolculuktan bahsediyor) ama sonrasında "soylu ruhundan kuvvet buldu ve bir katır arabası istedi, ardından da soylu bacaklarında kuvvet buldu ve atlarının getirilmesini emretti".[63]

Ancak haberler yanlış çıktı. Eyyubi hastalığını atabilmiş değildi ve yakınlarında kamp yaptığı Harran'a Suriye'den doktorlar çağrıldı ve vasiyetini yazdırdı. İmâdeddin sürekli refakat ediyordu ve şöyle yazdı: "Ağrısı arttıkça Allah'ın lütfuna inancı da arttı."[64] El-Fâdıl, 26 Ocak tarihinden bir süre sonra Şam'dan yazdığı mektupta kalplerin küt küt attığını ve dillerde söylentilerin dolaştığını yazdı, "özellikle de doktor üstüne doktor, haberci üstüne haberci geldiği görüldükçe söylentiler yayılıyordu ama getirdikleri haberler gizliydi"; Eyyubi'ye yakın kişiler kamptan ıstıraba ve şaşkınlığa neden olan raporlar gönderiyordu; ülke koruyucusuz kalmıştı ve ihtiyatlı insanların geleceğe bakmaları gerekiyordu. El-Fâdıl mektubunun devamında daha önceki bir notunda Eyyubi'nin mümkün olduğunca çabuk Halep'e getirilmesini önermiş olduğunu ekledi; Harran, krallığının bir parçası değildi ve orada "direği kışın dayanmayacak bir çadırın

60. 7465.172.
61. 7465.167.
62. Münih 88.
63. Münih 45.
64. Sana 311.

altındaydı"; ordusu zayıftı, birliklerinin büyük bölümü etrafa dağılmıştı; eğer, çoğu zaman için için kaynayan Halep kontrol altında tutulabilirse, ötesindeki topraklar da güvende olacaktı, ancak Halep'teki herhangi bir huzursuzluk, fenalıkların yayılmasına neden olacaktı. Şam'ın, Frenkler nedeniyle daha bile kırılgan olduğu öne sürülebilirdi ve bu noktada el-Fâdıl, İmâdeddin'e Bohemond'un Sur'a gitmiş olduğunu söyledi ama bunun Trabluslu Raymond'ı desteklemek için olduğu söyleniyordu. Musul'dan yanıt beklemeye vakit olmadığını söyledi ısrarla ve ona göre yapılabilecek tek şey Eyyubi'nin kendi topraklarının en yakın bölümüne geçmekti, ancak hâlâ ata binebiliyor olması ve tahtırevanda taşınmaması koşuluyla. Sonrasında İmâdeddin'e, Eyyubi'nin karısı İsmedüddin'in 26/27 Ocak gecesi Şam'da ölmüş olduğunu söyledi; Eyyubi'yi bu haberin şokundan korumak için İmâdeddin mektuplarını sansürleyecek ve yanına girebilen herkesi bu konuda uyaracaktı.[65] İmâdeddin, bu süreçte Eyyubi'nin her gün kâğıt istediğini ve İsmedüddin'e uzun bir mektup yazdığını, ölümünün Mart ayına kadar kendisinden saklandığını bildirmiştir.[66]

Eyyubi'nin hastalık krizlerinden biri 1 Şubat'ta geldi. El-Fâdıl detayları istemek için bir mektup yazdı ve İmâdeddin'e günlük rapor göndermesinin mümkün olup olmadığını sordu. Eyyubi'nin Harran'da kalmaması gerektiği yönündeki tavsiyesini tekrarladı; Türkmenlerden gelen tehlike vardı ve Eyyubi'nin birliklerinin dağılmış olduğu hem dost hem de düşman tarafından biliniyordu; "İncelikli hareket etmenin zayıflık doğuracağını sanmıyorum... ayrıca Sultanın topraklarının sınırlarına yaklaşmakta da açık bir fayda var." Hastalığın tedavisine dair görüş farklılıklarından bahsetti; Eyyubi'nin şahsi doktorlarından biri olan İbn el-Mitran Harran'a gitmek üzere yola çıkmıştı ve onu Ridaeddin el-Rahbi izlemişti; ikisi de yol için fazla erzak almamıştı, çünkü Harran'a vardıkları zaman kendilerine çadır, gıda ve hayvanları için yem verileceğini biliyorlardı. İmâdeddin'den bununla ilgilenmesi istendi ve *tavaşi* Kaymaz da, doktorlar kendilerini Eyyubi'nin bakımına adayabilsin diye onlara yardımcı olacaktı.[67]

Çok uzun denemeyecek bir süre sonra iyiye doğru bir değişim oldu. İmâdeddin tarafından, göründüğü kadarıyla 11 Şubat'ta ya-

65. 7465.161.
66. Sana 317.
67. 7465.166.

zılmış olan bir mektup "hem bu dünyadaki hem de sonrakindeki iyi haberlerin en güzelini" verdi[68] ve el-Fâdıl da artık nahoş bir gelişme olmayacağından emindi. Sonrasında Mısır'daki Karakuş'a gönderdiği notta, 12 Şubat'ta Şam'a bir memlüğün gelmiş olduğunu, getirdiği mektupta da Eyyubi'nin kendi eliyle yazılmış birkaç satır olduğunu söyledi; Eyyubi, insanoğlunun tüm çareleri tükendiğinde, kendisine göklerden bir lütuf geldiğini söylüyordu. Mektup el-Fâdıl tarafından Takıyeddin'e gönderilmişti ve "şüphesiz dostlarımız bunu okuyacak ve mutluluğu paylaşacaktır" deniyordu. Toprakların düzgün şekilde yönetildiğini ve herhangi bir isyan girişimi olmadığını da ekledi.[69]

Bu iyileşme de kısa ömürlü oldu. El-Fâdıl, 18 Şubat tarihli bir mektupla Eyyubi'nin yine doğrulamaz durumda olduğunu öğrendi –"o bu hâldeyken ben de yatamaz ve dinlenemez oldum"– Eyyubi'nin ağrıları nüksetmişti, yetileri zayıflamış, bacakları güç kaybetmişti. El-Fâdıl, Eyyubi'nin "sık sık benim kendisine doğru yolda olduğumu düşündüğünü" duymuştu, "Allah şahidim, hastalığımın başından beri ben de bunu istiyorum"; ancak Şam'da ve Frenk topraklarında söylentiler yayılıyordu ve Şam'da kalmış olan tüm sorumluluk sahibi insanlar kendisinden kalmasını istiyordu; muhtemelen durumun kontrol altında tutulmasına yardımcı olmasını bekliyorlardı; ayrıca Türkmenlerin olumsuz eylemleri de yayılıyordu ve şimdi de "yol kesiyorlardı"; Harran'a gitmek üzere yola çıkması hâlinde beraberinde büyük bir kervan götürmesi gerekecekti, ancak yine de bir saldırıya karşı koyacak kadar güç yoktu elinde. İmâdeddin için bazı tavsiyeler ekledi; Şam'a mektuplar gönderildiğinde el-Mukaddem'e de yazılmalıydı, çünkü o "liderdi ve kentte insanların önem verdiği kişiydi"; Eyyubi Halep'e geri dönmeli ve elde ettiklerini artırmak için başka bölgelere gitmekten vazgeçmeliydi ve el-Fâdıl bu bağlamda bir Frenk akınının da pek uzak görünmediğini ekledi; son olarak, İmâdeddin doktorlar arasında barışı sürdürmeliydi, aralarında zararlı bir rekabet olmamasını sağlamalıydı, böylece kazanç sağlamaya değil hizmetlerine odaklanabilirlerdi.[70]

Harran'da İmâdeddin şöyle yazdı: "Söylentilerin gücünden ve artık gizlenemeyecek durumdaki kötü haberlerin yayılmasından

68. 7465.163.
69. 25757.117.
70. 7465.164.

korkuyorduk, özellikle de doktorlar çıkıp da umut olmadığını söylediğinde... Sonra insanlar da malını mülkünü toplayıp gidiyor." Gerçi bu aşamada, el-Adil Halep'ten geldi ve onun varlığı, İmâdeddin'e göre "tüm korkuları dağıttı".[71] Eyyubi'nin ikinci oğlu Osman da Harran'daydı ve en küçük oğullarından ikisi Turan Şah ve Melik Şah da anneleriyle birlikte Şam'dan getirilmişti. Kuzeni Nasreddin Muhammed de aynı kamptaydı ama iktasına, Humus'a dönmüştü; 3 Mart'ta burada "göz açıp kapayıncaya kadar" bir hastalık yüzünden öldü.[72] Bu ölümün çabukluğu ve beklenmedik oluşu söylentilere neden oldu. Nasreddin için şunu söylemek mümkündür ki, Eyyubi'nin hükümdarlığı süresince aldığından fazlasını hak ettiğini düşünüyor olmalıydı. Harran'dan Humus'a geçerken Halep'te para dağıttığı ve adam topladığı söyleniyordu[73] ve Şam'a karşı ihanet olarak düşünülebilecek işler içinde olduğu düşüncesi hâkimdi. Şarap içtikten sonra öldü ve bir söylentiye göre Eyyubi'nin ajanı olan ve 1183 yılında Halep'te divanın sorumluluğuna getirilen el-Nasih İbn el-Amid tarafından zehirlenmişti.[74] Şaşırtıcı denemeyecek şekilde, mektuplarda buna dair bir işarete rastlanmaz ve Nasreddin'in ölümü, Eyyubi'nin nihai olarak iyileştiğini ve Musul'la barış yapıldığını söyleyen iyi haberlerin arasında geri plana atılmıştır.

İbn Şeddad, Zilhicce ayının başında (23 Şubat) Musul'dan gelen bir başka elçiyle Harran'a ulaşmıştı.[75] Eyyubi'nin hayatının hâlâ tehlikede olduğu düşünülüyordu, ancak sonrasında elçileri kabul edebilecek kadar toparlandı ve nihayet 4 Mart'ta bir antlaşma yapıldı. El-Fâdıl aynı gün el-Efdâl'dan bir mektup aldı ve buna verdiği yanıtta Eyyubi'nin sağlığına dair yaygınlaşan iyi haberlerden bahsetti. Nasreddin'in, bir hastalık yüzünden tedavi edilemeyecek kadar çabuk öldüğünü de ekledi; bunun son felaket olmasını umuyordu ama bundan bahsetmek bile gözlerinden yaşlar damlarken el-Fâdıl için zordu ve gerçek acısını dile getirmesi hâlinde ise, gözyaşı değil kan ağlayacaktı; hiçbir şey kaybı azaltamazdı, tek yapılacak şey daha büyük bir kazanımla denge oluşturmaya çalışmaktı ve ele geçirilen

71. *Sana* 313.
72. El-Fadıl, alıntı A.S. Ra. 2.67.
73. Ayrıca bkz İ.A. 11.518.
74. İ.A. a.g.e; Eyyubi'nin kız kardeşi olan eşi tarafından zehirlendiğine dair bir rapor için ayrıca bkz İbn Abi'l Haija 182.
75. İ.S. 70.

elden bırakılanla kıyaslandığında el-Efdâl görecekti ki denge, yas tarafından kutlama tarafına geçebilirdi.[76]

El-Fâdıl bir başka mektubunda el-Efdâl'a Eyyubi'nin hastalığının artık bütünüyle geçmiş olduğunu yazdı; doktorlar idrarının durumundan şüphelenmişti ama şimdi sağlıklıydı ve doğal istekleri geri gelmişti. El-Fâdıl şöyle ekledi: "Bu lütuf, Musul'la yapılan paktı kabul etmesiyle mükemmelleştirilmiş oldu"; İzzeddin de bağlılık yemini etmeyi kabul etmişti, ihtiyaç duyulduğunda hem kendisi bizzat hem de birlikleri gelecekti, Eyyubi'nin adı hutbeye eklenecekti ve el-Pehlivan'ın adı çıkarılacaktı; topraklarından adaletsiz uygulamaları kaldıracaktı, *acemi*lerle bağlarını koparacaktı ve Eyyubi'nin hizmetine girmiş bölgeleri bırakacaktı ki bunlar Cizre ve Erbil'di; ayrıca Zap suyunun ötesindeki bölgelerde de hak iddiasını bırakacaktı, bu bölgeler arasında Şahrazur, Hadise, Tikrit ve Ane de vardı. El-Fâdıl sözlerini tamamlarken Frenklerin anlaşmaya sadık kaldığını ve akın gerçekleştirmediklerini yazdı; yine de Şam'da sıkıntılar (ne olduğu belirtilmemiştir) yaşanmıştı ve Eyyubi için büyük endişe duyulmuştu; gerçi artık herkes İslam birliğinin sağlanmış olmasından mutluydu ve şimdiki amaçlarının Cihat olması gerekiyordu.[77] Tuğtekin'e anlaşmadan bahsetmek üzere Yemen'e bir mektup gönderildi; Musul, Eyyubi'nin otoritesini kabul etmesi koşuluyla İzzeddin'e bırakılmıştı ve koşul Cezire ve Diyarbakır'ı da kapsayacak şekilde genişletilmişti.[78] İbn Şeddad'ın yazdıklarına göre, Eyyubi Nusaybin'in doğusundaki Beyn el-Nehreyn bölgesini Sencer Şah'tan alıp İzzeddin'e vermişti, muhtemelen bir uzlaşma jestiydi.[79]

Musullularla yapılan bu anlaşma ve bunu çevreleyen olaylar bazı açılardan Eyyubi'nin kariyerinin en dip noktaları olarak görünmektedir. 1174 yılı sonbaharından beri yaklaşık on üç ayını Frenklerle savaşarak geçirirken otuz üç ayını Müslüman yoldaşlarına karşı seferde tüketmiştir. El-Salih'in ölümünden sonra yazılmış olan mektuplar silsilesi, herhangi bir Müslüman rakibinin harcanması pahasına bile olsa kendi konumunu iyileştirmek adına şaşmaz kararlılığını göstermektedir. Kılıçarslan, İzzeddin Mesud, İmâdeddin Zengi, Şah

76. Ayrıca Münih 65. Son cümle için ayrıca bkz el-Mutanabbi, *Diwan*, ed. Dieterici (Berlin 1961), 579.
77. Münih 83.
78. Alıntı A.S. Ra. 2.64.
79. İ.S. 70.

Arman ve el-Pehlivan; bunların hepsi İslam'ın düşmanları olmakla suçlandılar, istidatsızlıkla yerildiler veya Eyyubi'nin kabul edilebilir bir iddiasının olmadığı toprakları ona vermeyi reddetmek dışında daha iyi bir sebep olmadan saldırıya uğradılar. Suriye'de kaldığı süre içinde yalnızca Ürdün Nehri'nin doğusunda Frenk kalelerini almak ve elinde tutmak adına ciddi çaba göstermiş görünmektedir ve bu da Mısır'la iletişim hatlarını iyileştirmek adına bir girişimden öte bir yaklaşım olarak düşünülemez. Frenk bölgesinde bunun dışında herhangi bir yerleşim yerini etkilemiş değildi ve ne Kerak'ta ne de Ayn Calut'ta, sayıca üstün olmasına rağmen belirleyici bir savaşa girmedi. Aldığı her karardan bizzat kendisi mi sorumluydu, yoksa danışmanlarının da etkisi var mıydı? El-Fâdıl'ın kendini Kılıçarslan'a yapılan saldırıdan, ikinci Musul seferinden ve halifeyle ilgili konuda uygulanan baskıdan uzak tuttuğu kanıtlanmamış olsa, Eyyubi, kendisi adına öne sürülen iddialardan sıyrılmış olabilirdi. Ama İmâdeddin'in anlatımı Eyyubi'nin etki gücünün sınırlarını ortaya koyuyor olsa da ve Ziyâeddin İsa gibi danışmanlar olayların bir kısmını üstlense de, propaganda kampanyasının başlıca liderinin danışmanları değil Eyyubi olduğu düşünülmelidir.

Ulaştığı başarılar, propagandasının ortaya koyduğu amaçlar karşısında değerlendirilmelidir. Birleşik Suriye cephesini oluşturmak adına büyük proje Musul anlaşmasıyla tartışmalı şekilde de olsa gerçekleştirilmiş görünüyordu ama panislamik imparatorluk bir hayal durumundaydı. Bu proje Eyyubi'nin dikkatini gözle görülür şekilde Filistin'den uzak tutmuştu ve buranın unvan olarak lideri Abbasi Halife kendini Eyyubi'nin tarafını tutmaktan mümkün olduğunca uzak tutmuştu. Eyyubi sürekli olarak rakiplerinin yasadışı vergi toplamasından ve sevilmemelerinden bahsediyordu, ancak kendi topraklarındaki kontrol önlemleri de sorgulanmalıdır. Şehirlerde düzen korunuyordu, ancak yollar tehlikeliydi ve iletişim kopuklukları yaşanıyordu. Özelinde de, Fırat'ın doğusuna seferler düzenlemiş olmasına ve Dicle'nin ardındaki topraklarda hak iddia etmiş olmasına rağmen, el-Fâdıl, Eyyubi'nin Harran'da kalmasının bile risk olduğuna işaret edebiliyordu ve Türkmen/Kürt çekişmesi de "topraklara gölge düşmesi tehdidini taşıyordu". Ortaya çıkan tablo yüzeysel bir otorite tablosudur, bu tabloyu empoze eden ordunun büyüklüğüne göre dalgalanmaktadır.

Eyyubi'nin hesapları açısından ordusunun büyük önemi, daha önce el-Fâdıl'dan yapmış olduğumuz aktarımdaki Mısır harcama-

larının miktarından anlaşılabilir. Detaylar biraz abartılmış olabilir, ancak görünen durum nettir, diğer tüm harcama kalemlerinin beş katı para kara ordusuna harcanmıştır ki tahkimatlar ve deniz filosu da diğer kalemler içinde değerlendirilmektedir. Böylesi bir sapma, ne kadar esnek olursa olsun kontrollü bir ekonominin sınırları dışına taşacaktır. Bu durum, Eyyubi'nin zaman zaman yaşadığını gördüğümüz, şahsi borçlanmaya ve baskıyla para elde etmeye dayalı kıt kanaat geçim hâlinden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Eyyubi, ekonomi üzerinde gerçek anlamda bir kontrol sağlamak bir yana dursun idareci olarak asıl dikkatini adam/para denkliği üzerinde yoğunlaştırmıştı denebilir, bu denkliği sağlamanın yolu olarak da yayılmacılığı seçmişti.

Harran'da ölmüş olsaydı, kısmen başarılı bir asker, ekonomiye dair süvari komutanı kadar görüşü olan bir idareci ve İslam'ı kendi amaçları için kullanan bir hükümdar olarak hatırlanabilirdi. Methiye yazarları açısından son derece çekici olan karakterinin nazik yönü, el-Fâdıl'dan uzaklaşması, Gökböri'yi tutuklaması ve Atabek elçiliğini reddetmesi ile gölgelenmektedir. Tekrar tekrar dile getirdiği hızlı zafer beklentileri de zekâsı hakkında şüpheye düşürmektedir. Bir düşünceye, askerî gücün önemine sarılmıştır ve yayılmacılık döngüsü içine kısılarak bu düşüncenin esiri olmuştur. Bu politikanın dayanak noktası, yani Kıyı Krallığının fethi için yolu açıyor olduğu düşüncesi, ardında birleşik bir krallık bırakmadığı sürece kabul edilebilir durumda değildi. Nasreddin Muhammed olayıyla ortaya çıkan şüphelere ek olarak, Takıyeddin'in de el-Efdâl'ı Mısır'dan atmaya çalıştığı yönünde söylentiler vardı ve el-Adil'in bile kendisine bağlılık yemini eden kişilerden oluşan bir grup yaratmaya çalıştığı söyleniyordu.[80] Frenkler Eyyubi'nin ölümünden sonra büyük bir ihtimalle kargaşa içinde bir düşman bulacaklardı ve Kudüs'ün ele geçirilmesi de mümkün olmaktan çok uzaklaşacaktı.

Nihayetinde Eyyubi'ye ikinci bir şans gelmişti, yalnızca kendisine şöhretini onarma imkânı veren iyileşme sayesinde değil, aynı zamanda el-Pehlivan'ın Mart 1186'daki ölümüyle de böylesi bir şans elde etmişti. Normal yayılmacılık süreci, bir tür denge durumuna ulaşılana kadar bir fethin başka bir fetihle desteklenmesi gereğini içeriyordu. Dolayısıyla Eyyubi'nin Musul'un batısındaki başarıları, Erbil'in getirdiği yaklaşımı doğurmuştu ve ardından bu da ikinci Musul seferini getirmişti. Neticede Eyyubi'nin eline Erbil'in öte-

80. İbn el-Adim 83.

sinde topraklar geçmişti ve bu toprakları savunmak adına er ya da geç el-Pehlivan ve kardeşiyle savaşmak zorunda kalacaktı. Ancak el-Pehlivan'ın ölümü bu durumu değiştirdi. Ölümünün ardından iktidarın aktarımını etkileyen şiddetli karışıklıklar oldu. Eyyubi bu sıkıntılardan faydalanabilecek pozisyonda değildi ama asıl önemli olan unsur, kısa vadede doğu topraklarını savunmak zorunda kalmayacak oluşuydu. Savaşın doğurduğu rastlantılar olmasa Irak'a dönmeyi düşündüğü öne sürülebilirdi ama aslında Fırat'ın doğusuna bir daha asla sefer düzenlememiştir ve kalan hayatını Cihat uğruna geçirmeye belki de gerçekten kararlıydı. Hastalığı esnasında bir söz verdiği ve hayatta kalması hâlinde ne kadar hayata ve ne kadar paraya mal olursa olsun kendini Kudüs'ün fethine adamaya ant içtiği söylenir. Efendisine asla ciddi bir eleştiri getirmemiş olan İmâdeddin şöyle yazmıştır: "O hastalık günahları defetmek için Allah tarafından gönderilmişti... ve onu ihmalkârlık uykusundan uyandıracak olan da buydu."[81]

81. Alıntı A.S. Ra. 2.65.

15
Hazırlıklar

Hicri takvime göre 582 yılının başında (24 Mart 1186) Eyyubi Harran'dan ayrıldı ve Halep'e hareket etti. Fırat'ta Nasreddin Muhammed'in on üç yaşındaki oğlu Şîrkûh'la buluştu; Şîrkûh'un, babasının topraklarını devraldığı resmî olarak onaylanmıştı. İmâdeddin, Şîrkûh'a babasının elinde bulunan "tüm toprakları, mülkleri, kaleleri, iktaları ve idari bölgeleri" bahşeden yetki belgesini aktarmıştır, bu yerler arasında Humus, Tadmur [Palmira] ve el-Rahba da yer almaktadır.[1] 6 Nisan'da Eyyubi Halep'e vardı, el-Adil burada kendisi için bir karşılama töreni hazırlamıştı ve dört gün sonra Eyyubi'ye güneye doğru giden yolda eşlik etti. Hama'da, bu Kubeysli Kumartekin'in oğlu olan ve Takıyeddin'in vekili olarak görev yapan Mengübars tarafından nezaketle karşılandılar. Buradan da Humus'a geçtiler. Eyyubi, Humus'ta Nasreddin'den kalan hazineyi ve depoları denetledi; İmâdeddin tarafından bunlara bir milyon dinarın üzerinde değer biçildi. Eyyubi'nin kız kardeşi olan Nasreddin'in dul kalan eşine kendi payı verildi ve geri kalan miktar İslami miras kurallarına uygun olarak çocukları arasında paylaştırıldı. İmâdeddin Eyyubi'nin kendisi için bir şey almamış olduğunda ısrarcıydı, ancak İbn el-Esîr paranın, atların ve silahların çoğunu aldığını iddia ediyordu.[2] Eyyubi'nin, genç Şîrkûh'a, *Kuran*'ı ezberlemek konusunda ne noktaya geldiğini sorduğunu da anlatımına ekledi, Şîrkûh'un yanıtı şöyleydi: "Şu satırlara kadar: 'Haksız yere yetim hakkı yiyenler midelerini ateşle doldurur'".[3] Eyyubi,

1. *Sana* 323.
2. İ.A. 11.518.
3. *Kur'an* 4.10.

Humus'tan Şam'a doğru hareket etti ve İmâdeddin'e, Eyyubi'nin geliş haberini yayması söylendi. Bir yıldan fazla süredir ayrı kalmış olduğu şehre 23 Mayıs'ta ulaştı ve İmâdeddin de, onun iyi olduğunu kendi gözleriyle gören Şamlılar tarafından gerçekleştirilen keyifli karşılama töreninden bahsetti.[4]

Bu dönemde el-Fâdıl, Haziran 1186'da on altıncı doğum gününü kutlayan el-Efdâl'la yazışmalarını sürdürmüştü. El-Efdâl Mısır'da kendine ait bir destekçi grubu oluşturmuştu, ancak İmâdeddin'in anlatımına göre Takıyeddin'le arasında sürtüşme vardı.[5] Takıyeddin durumdan şikâyetini dile getiren bir mektup yazmıştı, ne el-Efdâl'ın isteklerinin aksi yönünde bir idare sergileyebiliyordu ne de ülkeyi uygun şekilde yönetebiliyordu. Eyyubi de Harran'da kaldığı esnada el-Efdâl'ı Suriye'ye yerleşmeye davet etmişti. İmâdeddin'e göre el-Efdâl bu teklifi kabul etmeye hevesliydi, teklifi "amaçlarına ulaşabilmesinin yolu" olarak görüyordu.[6] El-Fâdıl ona bu aşamada şunları yazdı: "Efendim bilmeli ki, Sultan onu bir sınır görevinden bir diğeri dışında bir yere, bir meseleden bir başka önemli mesele dışında bir şeye veya bir sultanlıktan bir başka sultanlık dışında bir göreve göndermiyor... Çünkü o oğullarının en büyüğü."[7] El-Efdâl halihazırda Kahire'den ayrılmış olduğunu, ancak el-Fâdıl'ın da onayladığı bir tedbirlilikle, güvenli bir yolculuk yapmayı garanti altına almak için beklediğini söyleyerek yanıt vermiştir.[8] Ancak Eyyubi bu noktada ona bekleme talimatı verdi. Sebebin "melun düşmandan gelen haberler" olduğu ortaya çıkacaktı; Frenklerin, Mısır sınırında Bedeviler üzerine akın ettiği bildirilmişti, el-Fâdıl bunu iyi bir şey olarak değerlendiriyordu; "eğer Frenklerin ateşkes istedikten sonra bunu bozmuş oldukları doğruysa, felaket çarkı onlara doğru dönecek demektir."[9] El-Efdâl, Eyyubi Şam'a ulaşana kadar bekleyecekti, sonrasında kendisine yeni talimatlar bildirilecekti. El-Fâdıl da Nisan ayında Halep yakınlarında Eyyubi'ye katıldı ve ona el-Efdâl'ın mükemmel davranışlarından ve takdire şayan karakterinden bahsetti. Şam'dan yazdığı bir başka mektupta da el-Efdâl'a artık tüm endişelerin yatıştığını söyledi; Suriye yağmur bulutlarını beklediği gibi onun gelişini bekliyordu.[10]

4. *Sana* 324.
5. *Sana* 325.
6. *Sana* 325.
7. Münih 26.
8. Ayrıca bkz Münih 72.
9. Ayrıca bkz Münih 63.
10. Münih 57.

El-Efdâl Şam yakınlarına 11 Ağustos'ta vardı[11] ve şehrin ileri gelenleri onun yanına gönderilerek "Sultanlara yaraşır bir merasimle" kaleye kadar ona eşlik ettiler. İmâdeddin bir ekleme yaparak, Eyyubi'nin Takıyeddin'e yazdığı mektupta "susuzluğu artık Mısır'daki mutlak gücüyle giderilebilir" dediğini söylemektedir; Takıyeddin'in buna çok sevinmiş görünerek hata yaptığını da belirtir. İmâdeddin şöyle yazmıştır: "Kendisini Eyyubi'nin oğlunun arkasında korumaya alıp şunları söylemiş olsaydı onu yerinden etmek güç olurdu: 'Topraklarınızda oğlunuzun idaresi dışında bir yönetim yok ve ben onun yetiştirilmesinden sorumlu olacağım, hükümetteki temsilcisi olacağım'".

İmâdeddin daha sonra Eyyubi'ye karşı gösterilecek doğru yaklaşımın ne olduğuna dair kendi düşüncelerini belirten detaylar vermiştir. O sırada Mısır'dan ayrılmış olmaktan belki de pişmanlık duyan el-Adil, Haziran ayında Şam'a geldi, el-Zâhir'e gidip şunları söyledi: "Halep'ten senin için ayrıldım ve nerede olursa olsunlar, kardeşimden gelen iktalarla yetineceğim ve onun yanında kalıp onu bırakmayacağım. Eğer Halep'i istiyorsan, babandan istemelisin." Sonrasında Eyyubi'ye şöyle söyledi: "Halep için duyduğum isteğe rağmen, oğullarınızdan birinin Halep üzerinde daha büyük hak sahibi olduğunu düşünüyorum"; sonrasında da kentin el-Zâhir'e verilmesini önerdi. Eyyubi an itibarıyla konuyu rafa kaldırdı, daha acil olan problemin, ikinci oğlu Osman'ı Mısır'a göndermek olduğunu söylüyordu, "çünkü orada güvenebileceğim bir oğlum olmalı."

Duruma dair biraz dramatize edilmiş bir tablo İbn el-Esîr tarafından aktarılmıştır; İbn el-Esîr'in anlatımına göre Alâmeddin Süleyman daha eskiden Eyyubi'ye, çocuklarına bir kuşun yavrusuna gösterdiğinden daha az ilgi gösterdiğini söylemiştir: "Akrabalarına kaleler verdin ama çocuklarını kupkuru yerde bıraktın." Buna göre sözlerinin devamında da Halep'in el-Adil'in, Humus'un Nasreddin'in elinde olduğunun altını çizdi, Takıyeddin ise yalnızca Hama iktasını elinde bulundurmakla kalmıyordu, aynı zamanda el-Efdâl'ı istediği zaman Mısır'dan çıkarabilirdi.[12] Mısır aslında buradaki yegâne gerçek tehlikeydi ve Takıyeddin de halihazırda memnuniyetsizlik ve bağımsızlık emareleri göstermiş durumdaydı. Görevden alınması hâlinde yerine geçmek adına en büyük aday el-Adil olurdu. El-Adil daha sonraları İbn Şeddad'a, Osman

11. Buradaki ve sonraki paragraftaki detaylar *Sana* 325-6'dan alınmıştır.
12. İ.A. 11.525.

ve el-Zâhir'le yaptığı bir sohbeti aktarmıştır; bu sohbette onları uyarmış, fitnecilerin sorun çıkarmak için her şeyi yapabileceklerini söylemişti. Dikkate değer bir nokta olarak, bu fitnecilerin Osman'ı kendisinden korkar hâle getirmeye çalışacaklarını ekledi, işleri yoluna koymak açısından el-Zâhir'e güveniyordu, "çünkü senin kardeşin onların sözlerine kanabilir" dedi.[13]

El-Zâhir Halep'e 27 Ağustos'ta girdi, bu esnada Osman ve el-Adil Mısır'a doğru yola çıkmaya hazırlanıyordu. Bu noktaya kadar görev ve yer değişiklikleri iyi gitmişti, ancak İmâdeddin'e göre Takıyeddin haberleri duyunca Nil üzerinden geçip Gize'ye "geri sekti".[14] Muvahhidlere saldırmak için Mısır'dan ayrılmaktan daha önceleri bahsetmişti ve şimdi de planını yeniden canlandırıyordu, Eyyubi'ye yazdığı mektupta yüreğinin yeni bir krallıkta "ve uzun gölgelerle dolu diyarlarda" olduğunu yazdı. Takıyeddin'in cömertliği onu Mısır ordusu içinde sevilen biri hâline getirmişti ve Eyyubi ordusuna yeni gönüllüler katmasından açıkça çekiniyordu. İmâdeddin Eyyubi'nin şu sözlerini aktarır: "Mağrip'in ele geçirilmesi önemli ama Kudüs'ün alınması daha da önemli... Eğer Takıyeddin benim kıdemli askerlerimi beraberinde götürürse, bütün ömrüm adam toplamakla geçer ama [ilkin] Kudüs'ü ve Kıyı'yı alırsak, sonrasında bu bölgelere saldırabiliriz."[15]

İmâdeddin sözlerinin devamında Eyyubi'nin "Takıyeddin'in dik başlılığını" bildiğini söyledi,[16] böylece ona tavsiyelerde bulunmak üzere Suriye'ye davet etmeye karar verdi. El-Fâdıl da kendi serzenişlerini ekledi –Eyyubi'nin kendisi için de bir o kadar geçerliydi– ve şöyle yazdı: "Yolumuzdan sapıp Müslümanlarla nasıl savaşırız, zaten bunu yapmak yasak; biz ne zaman savaşın insanlarına karşı savaşmaya çağrıldık?";[17] *Kuran*'dan da şu alıntıyı yaptı: "Aranızda doğru yola yönelmiş hiç kimse yok mu?"[18] İbn el-Esîr, Ziyâeddin İsa'nın Takıyeddin'i görevden almak için Mısır'a gönderilmiş olduğunu yazarken durumu daha da dramatize ediyordu. Ziyâeddin İsa beklenmedik şekilde Kahire'ye gitmişti ve Takıyeddin erteleme isteyince de İsa reddetmişti. Takıyeddin batıya doğru yürümekle

13. İ.S. 72.
14. *Sana* 327.
15. *Sana* 327.
16. *Sana* 327.; bu inatçılığın bir örneği de Mısır'a geçtiğinde Hama iktasını teslim etmeyi reddetmesidir (ayrıca bkz. *Sana* 322).
17. Alıntı A.S. Ra. 2.70.
18. *Kur'an* 11.80.

tehdit etti, İsa'dan aldığı yanıt ise şu oldu: "Nereye istersen git."[19] Eyyubi'nin daveti üzerine Takıyeddin adamlarını ardında bırakıp 1186 yılı Kasım ayı başında Şam'a geldi, Mısır'a gitmekte olan el-Adil ve Osman'dan muhtemelen önce varmıştı. İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi ona son derece nezaket ve cömertlikle yaklaştı ve daha önce Suriye'de sahip olduğu tüm iktaları geri vermeyi vaat etti. Daha önemli bir lütuf da Silvan'dı, "o diyardaki" tüm kalelerle birlikte verilecekti.[20] Bu durum kuzeyde ve doğuda genişleme imkânı yaratacaktı; Takıyeddin de Mağrip'e yapacağı saldırıyı geri çekip Mısır'dan vazgeçmeyi kabul etti.

Eyyubi, el-Zâhir'i el-Adil'in kızlarından biri olan Gaziye Hatun'la ve el-Efdâl'ı da Nasreddin Muhammed'in kızı Safra Hatun'la evlendirerek hanedanıyla ilgili önlemleri tamamlamış oldu. Bunun dışında, geçirdiği hastalığın ciddiyeti uzun bir nekahat dönemi gerektiriyordu; göründüğü kadarıyla bu dönemde yaptığı yegâne şeyler, gezmek, avlanmak ve din üzerine sohbetler gerçekleştirmekti. İmâdeddin, Ramazan ayında vaizlerin ve fıkıh âlimlerinin katıldığı öğretici toplantılar tertipledi,[21] ancak Eyyubi fıkıh âlimlerinden memnun değildi, çünkü gerçekleştirdikleri bütün sohbetler münakaşa ve hınçla sonlanıyordu.[22] Bir başka görüş ayrılığı da astrologlarla yaşanmaktaydı; astrologlar 1186 yılı sonbaharında gerçekleşecek büyük bir fırtınayla dünyanın sonunun geleceğini söylüyorlardı, Suriyeli Michael bu kehaneti otuz yıldır duyduğunu iddia ediyordu.[23] Eyyubi'nin maiyeti, bu kehaneti duyunca sığınak kazan veya oyuklar açıp gıda ve su depolayan "aklı evvellere gülüyordu".[24] İmâdeddin'in anlatımına göre söz konusu gece Eyyubi, açık bir alanda maiyetiyle oturmuş mum ışığında Peygamberin sünneti üzerine konuşuyordu. Havada en ufak bir esinti yoktu, "gördüğümüz en durgun geceydi."[25] El-Fâdıl kendince bir tedavi biçimi deniyordu. El-Fâdıl'ın sözlerinden aktarıldığına göre, Şam'a döndüğünde Eyyubi hâlâ ciddi ölçüde ağrıları olduğunu söylüyor ve ömrünün sonuna yaklaştığını düşünüyordu. Bir cuma

19. İ.A. 11.524.
20. *Sana* 328.
21. *Sana* 335.
22. Ayrıca bkz Wahrani fıkıh'ı "rakibinin yüzüne tükürme" bilimi olarak tanımlayışı (101).
23. Michael the Syrian XVIII. 10.398.
24. *Sana* 330.
25. *Sana* 331.

gecesi, Eyyubi'nin zihnini dağıtabilmek için el-Fâdıl ona, iyileşmesi hâlinde bir daha asla Müslümanlara karşı savaşmayacağına ve kendini Din savaşlarına adayacağına dair Allah'a yemin etmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca Reynald de Chatillon'u veya Trabluslu Raymond'ı ele geçirmesi hâlinde de öldüreceğine söz vermeliydi, "çünkü zafer onlar ölünceye değin tamamlanmış olmayacaktı."[26]

Trabluslu Raymond kısa bir süre sonra farklı bir ışık altında görünecekti. Müslümanlar, komşularının izlediği siyasete yakın ilgi gösteriyor ve bu konuda istihbarat da topluyorlardı. 1186 yılı yazında Guy de Lusignan'ın taç giyişine dair hem İmâdeddin hem de İbn el-Esîr esas itibarıyla aynı anlatımı yapmaktadır. İbn el-Esîr'in tanımıyla Frenklerin en büyüğü, en cesuru ve konseyde en bilgesi olan Raymond "Tiberya Leydisi Kontesle" evlenmişti ve Cüzzamlı Baldwin'in ölümü üzerine Baldwin'in yeğeninin temsilcisi olarak hareket etmişti. Bu genç ölmüştü ve Raymond için hayal kırıklığı olacak şekilde krallığın idaresi genç oğlanın annesine (Sibylla) geçmişti. İmâdeddin'in yazdıklarına göre Sibylla, Batılı Frenklerden biriyle evlenmesinin ardından "Baronları, Hospitalier ve Tapınak Şövalyelerini çağırdı ve şöyle söyledi: 'Bu benim kocam ve krallığımı ona devrettim.' Onlar da bunun üzerine tacı onun başına koydular". Raymond'dan ülkeyi vekaleten idare ettiği dönem için hesap soruldu ve İbn el-Esîr'in belirttiğine göre devletin parasını kendi amaçları için kullanmakla suçlandı.[27]

Bu anlatımlar hatalı olsa da, Surlu Vilyam'ın Latince kaleme aldığı *Continuation* adlı eserinde kayıt altına alınmış olan hikâyeyi yansıtır. Surlu Vilyam'ın belirttiğine göre, Aşkelon'da çocuk kralın ölümü üzerine halihazırda Guy de Lusignan'la evlenmiş olan Sibylla'nın, kocasından boşanması koşuluyla krallığın idaresini alabileceğine karar verilmiştir. Ancak soylularla yapılan bir konsey toplantısında Sibylla kocası Guy de Lusignan'a döndü ve şöyle söyledi: "Efendim Guy, seni kocalığa kabul ediyorum; kendimi ve krallığı sana veriyorum ve seni gelecekteki kralımız ilan ediyorum." Buna yalnızca Raymond itiraz etti, "gerçi kraliçenin gazabından korkuyor olmasalar daha fazlası da onun safına katılabilirdi."[28] Raymond, konsey toplantısını terk etti ve *Continuation*'un daha

26. *Sana* 350; A.S. Ra. 2.80.
27. *Sana* 337 ve sonraki sayfalar; İ.A. 11.526.
28. *Continuation* 64 ve sonraki sayfalar; bu olaylara dair bir açıklama için ayrıca bkz Riley-Smith, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus*, 81.

sonraki bir ek bölümüne göre Trablus'a geri dönerken Eyyubi'nin yeğeniyle buluştu ve Müslümanlarla anlaşma yapmayı kabul etti.[29] Trablus için Eyyubi'ye resmî olarak bağlılığını bildirdi ve karısının yaşadığı Tiberya'ya onun izniyle geçti.

Burada behsedilen yeğen, Kasım ayında Hama'ya dönmüş olduğunu ve Frenk sınırıyla iletişim kurduğunu varsayabileceğimiz Takıyeddin olmalıdır. Arap kaynaklarında bu detay verilmez, ancak İmâdeddin, Raymond'ın "Eyyubi'nin saflarına katılmak istediğini ve bağlılık teklif etmek üzere haberciler gönderdiğini" belirtmiştir.[30] Müslümanlardan bazıları bu işte bir aldatmaca olabileceğinden şüphelenmiştir, ancak Eyyubi bu durumun Frenkler arasında önemli bir bölünmeye işaret ettiğini düşünüyordu; elinde esir olarak tuttuğu ve büyük miktarda fidye talep edilen Raymond'ın şövalyelerinden bir kısmını serbest bıraktı. İmâdeddin sınır bölgesinin de (muhtemelen Tiberya tarafında) güvende olduğunu ve çok sayıda Müslüman akıncı grubunun bu yolla herhangi bir engelle karşılaşmadan Frenk sınırından giriş çıkış yaptığını eklemiştir; "dindaşlarından çekiniyor olmasa Raymond Müslüman olurdu" demektedir.

Raymond an itibarıyla Eyyubi'nin düşmanları listesinden çıkarılırken bir Müslüman kervanına saldıran Reynald de Chatillon listedeki yerini koruyordu. İmâdeddin onun, Frenklerin en haini olduğunu yazmış ve "ateşkes istemek zorunda kalana kadar, her yıl topraklarını yağmaladık" diye eklemiştir.[31] Ancak el-Efdâl'ın Mısır'dan Suriye'ye geçerken güvenlik adına eskorta ihtiyaç duyduğuna ilişkin ifadeler Müslümanların bu ateşkese ne ölçüde güvendiği konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Gerçi Reynald için, geçiş yapmakta olan Müslümanlardan ücret alma hakkına sahip olduğu için ateşkesi bozmasının, ortada kendisi adına çok büyük bir getiri olmadığı sürece çıkarına olmayacağı söylenebilir veya Müslümanların zamanla daha tedbirsiz hâle geldikleri de düşünülebilir, çünkü İmâdeddin'in ifade ettiği gibi "ihanet fırsatı doğduğunda"[32] Reynald büyük bir Mısır kervanını askerî eskortuyla birlikte ele geçirme imkânı bulmuştu. Eyyubi tüm esirlerin serbest bırakılmasını ve ele geçirilen tüm malların geri verilmesini istedi ama Reynald bunu reddetti. Hem İmâdeddin hem de İbn el-

29. *Continuation* 66.
30. *Sana* 338.
31. *Sana* 338.
32. *Sana* 339.

Esîr'in ortak ifadelerine göre Eyyubi o anda Reynald'ı öldürmeye ant içmiştir;[33] eğer el-Fâdıl'ın anlatımı doğruysa ikinci kez buna söz vermiş oluyordu. *Continuation*'ın Latince versiyonu, Trabluslu Raymond'ın duruma çözüm getirmek üzere meseleyi ele aldığını, ancak onunla ihtilaflı olan Reynald'ın herhangi bir güç kullanımına karşı direnç göstermeye hazır olduğunu eklemektedir, Raymond'a da Reynald'ın teklifi reddettiğini Eyyubi'ye bildirmek kalmıştır.[34]

Kervanın ele geçirilmesi Eyyubi'nin Reynald'la ilişkilerini zehirlemişti belki ama bu olay olmasa bile Din Savaşlarının yeniden başlayacağı açıktı. Eyyubi'nin emrinde Mısır, Suriye, Fırat ve Dicle'den gelen birlikler vardı ve kendi itibarı için Frenklere karşı bir zafere ihtiyaç duyuyordu. Artık hastalığını da bütünüyle atlatmış durumdaydı, birliklerini topladı ve Hicri takvimle 583 yılında (13 Mart 1187) Rasülma'da kamp kurmak üzere Şam'dan ayrıldı. Takıyeddin Ermenileri ve Antakya sınırını gözlemek üzere kuzeye gönderildi; El-Efdâl yeni gelen birlikleri toplamak üzere Rasülma'da bırakıldı ve Eyyubi güneye, Busra'ya doğru hareket etti (harita 8). Mekke'den Suriye'ye dönen hacıları korumaya da çalışıyordu, aralarında Nasreddin Muhammed'in dul eşi, yani kız kardeşi ve daha eski bir evliliğinden olan oğlu Hüsameddin Muhammed de vardı. Ayrıca Mısır'dan çağırdığı birlikler bir araya gelmeyi, topraklarını yağmalayarak Reynald'a karşılık vermeyi ve Kerak'a da bir kez daha saldırmayı umuyordu.

26/27 Nisan gecesi el-Fâdıl Eyyubi'nin kampından el-Efdâl'a yazdığı mektupta Mısır'dan bir habercinin yeni ulaştığını söyledi; haberci pazartesi günü (22 Nisan) Mısır birliklerini Şudr'da bırakmıştı ve Eilat'a dört gün içinde ulaşmaları bekleniyordu; "askerlerin zihinleri bu haberler üzerine ferahladı ve güçlendi ve etrafa yayılmış olan söylentiler [bunların ne olduğu detaylandırılmamıştır] kesildi"; mektuba göre Eyyubi, 26 Nisan'da Kerak'a tekrar taarruz etmişti, bir şövalye öldürmesinin yanı sıra evleri yakıp yıkmıştı; Türkmenler kırsal bölgeleri yağmalamıştı; bağlar yıkılmış, köyler yerle bir edilmişti ve köylüler de karıları ve çocuklarıyla beraber İslam topraklarına kaçmışlardı. El-Fâdıl şu sözlerle mektubunu bitirdi: "Efendiye [el-Efdâl] mektupla tavsiye gönderildi, imkân doğması hâlinde adamlarını harekete geçirmeli ama kendisi kampta kalmalı... Hizmetkâr efendisinin bazen biraz

33. *Sana* 339; İ.A. 11.527.
34. *Continuation* 58.

aceleci davrandığını biliyor ama Sultan'ın resmî emrini beklemesi daha faydalı olur."[35]

Bu mektuptan neredeyse hemen sonra el-Fâdıl, Mısır birliklerinin Eilat'ı geçeceğinin tahmin edildiği gün el-Efdâl'a bir mektup daha gönderdi; mektuba göre Eyyubi hâlâ Kerak'ta kamp hâlindeydi, Reynald'dan veya karısı "odun hamalından" haber yoktu;[36] Frenklerin hâlâ "topraklarında oturup bekledikleri" bilgisi gelmişti ve Eyyubi de bu esnada Kerak'ın mısır tarlalarını yerle bir ediyordu; El-Efdâl'a "o bölgede" (Şam sınırı) Frenklere saldırmak adına doğabilecek herhangi bir fırsatı kullanması ve bunun güvenle yapılabileceğinden emin olduğunda adamlarını göndermesi söylenmişti ama Eyyubi bu aşamada fikrini değiştirmişti; el-Efdâl'ın birliklerinin oldukları yerde Din Savaşı için hazır durumda beklemelerinin daha iyi olacağını düşünmüştü ve Allah'ın izniyle kendisi de en yakın zamanda dönecekti.[37]

Eyyubi'nin fikir değişikliği, kendi dönüş planındaki bir değişikliğin ardından gelmiş görünmektedir. İmâdeddin'e göre el-Karyeteyn'daki Mısır birlikleriyle buluşmak üzere aşağıya doğru inmiş ve Kerak ile Şubek topraklarını yağmalamak üzere Mayıs ayının sonlarına kadar burada kalmıştır.[38] El-Efdâl da aynı esnada Rasülma'dan Taberiye Gölü'nün ayağındaki el-Qahwani'ye doğru hareket etmişti (daha sonraları, kampta kalması yönünde Eyyubi'den gelmiş olan emirlerin ertelendiğini iddia edecekti)[39] ve birlikleri de Frenk topraklarına akın etmek üzere Ürdün Nehri'ni geçmişti. Bu durumu Tuğtekin'e haber veren mektubunda Eyyubi şöyle yazdı: "Birliğimizin lideri Gökböri'ydi ve beraberinde memluk Sârimeddin Kaymaz vardı."[40] İmâdeddin'in verdiği ek bilgiye göre Gökböri Fırat'ın doğusundaki birliklere komuta ederken Kaymaz da Şam'dakilerin başındaydı. İmâdeddin üçüncü bir lider olarak Halepli birliklerin başında bulunan Bedreddin Duldurum'un varlığından da bahsetmiştir.[41] Arap kaynakları Sepforis'e bir gece yürüyüşü yaptıklarını belirtmektedir; burada "Tapınak ve Hos-

35. Münih 83.
36. Peygamberin önüne dikenler serpiştirmiş olan Ümmü Cemil'e gönderme yapılmıştır.
37. Münih 71.
38. Alıntı A.S. Ra. 2.75.
39. Ayrıca bkz Münih 84.
40. *Feth* 104.
41. *Sana* 342.

pitalier şövalyelerinin, Baronların ve Türkopollerin" saldırısına uğradılar.[42] *Libellus de Expugnatione Terrae Sanctae* adlı eserin anonim yazarına göre akıncılar Nasıra tepelerinden görülmüştü ve aralarında Tapınak Şövalyelerinin ve Hospitalier Şövalyelerinin Üstatlarının da olduğu bir birlik onları karşılamaya çıkmıştı, onlar da bir görev dolayısıyla Raymond'a doğru gidiyordu.[43] Frenk askerlerinin sayısı 130 atlı ve 300-400 piyade olarak verilmişti,[44] bir başka anlatımda ise "Urfa'nın Manafaradin amiralinin" (bir başka deyişle Muzaffereddin Gökböri) 7.000 adamı olduğu söyleniyordu.[45] Hospitalier Şövalyelerinin Üstadı Roger des Moulins'in beraberindekilere şunu söylediği ifade edilmektedir: "Bu kızgın köpekler bugün koşuşturuyorlar ama yarın cehennem ateşine atılacaklar",[46] ancak Frenklerin etrafı sarıldı ve yok edildiler; gerçi Tapınak Şövalyelerinin Üstadı Gerard de Ridefort kaçmayı başardı. Arap tarihçiler, Hospitalier Şövalyeleri Üstadının öldüğünü, esirler alındığını ve akıncıların, ganimetleriyle beraber güvenli şekilde geri döndüğünü belirtmektedir.[47]

El-Efdâl'ın bu olaydaki rolünün ne olduğu konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Rebiülevvel ayında (11 Mayıs/9 Haziran) babasına yazdığı mektupta "tanık olduğu ilk muharebe meydanı" zaferi hakkında şunları söylemektedir:

> "İlk fazilet meyveleri bakire kızlar gibi, güzellikleri olağanüstü ama elde etmesi güç, yalnızca yüksek başlık parasını ödeyip onlara bakabilecek olanlar tarafından evliliğe götürülebilecek kızlar gibi... Hizmetkâr ise çok fazla kur yapmadan büyük değerde bir imkân elde etti... Bu mektupta, babasının yerinde duran ve onun kılıcıyla vuran yavru aslanın yakaladığı ilk ava dair güzel haberleri verebiliyorum."[48]

Hem öyküsel anlatımlardan hem de Eyyubi'nin Tuğtekin'e yazmış olduğu mektuptan, el-Efdâl'ın, aslında, muharebede bulunmadığı açıkça görülmektedir, ancak herhangi bir aksiyonun içinde yer almamış olması hâlinde kendisi hakkında nasıl bu kadar coşkulu bir övgü yazabildiği de soru işareti olarak kalmaktadır. Bu du-

42. *Sana* a.g.e.; ayrıca bkz İ.A. 11.531.
43. Anonim, *Libellus* 5.
44. *Libellus* 6.
45. *Itinerary of Richard* I 70.
46. *Libellus* 5.
47. Ayrıca bkz *Sana* 342; İ.A. 11.531.
48. Nur. 3.

rum, *Continuation*'ın Latince versiyonunda yer alan ve Müslümanların Tiberya üzerine "her tür makineyle"[49] yürüdüğünü söyleyen saptamayla birlikte düşünüldüğünde, el-Efdâl'ın, Tiberya'yı tehdit altına sokmak için el-Qahwani'den harekete geçtiğini, hareketli birliğinin ise gece saatlerinde batı yönündeki Sepforis'e doğru (harita 2) hareket ettiğini ve sonrasında da yeniden kendisine katılmış olduğuna işaret eder.

El-Fâdıl'ın yazmış olduğu bir mektupta el-Efdâl'ın el-Qahwani'den hareket ederek babasıyla buluşmayı düşünmüş olduğu görülmektedir. El-Fâdıl, "tavsiye verirken diliyle ve bir meseleyi ele alırken kararlılığıyla"[50] Eyyubi'nin sağlayabileceği yardımdan dolayı bu hareketi onaylamaktadır, ancak bu hamle 1184 senesindeki seferde izlenen yolu tekrarlamış olacaktı, o sene Frenkler, el-Adil'in Rasülma'dan hareket etmesini avantaja çevirip el-Velâ'da daha güçlü bir konuma gelmişlerdi. Eyyubi muharebeye girmeye kararlıydı ve Frenklerden gelen son haberler, ordularının Yafa'dan kıyı boyunca kuzeye doğru, Arsuf'a ilerlemiş olduklarını göstermekteydi. Bu durum, o sırada Kerak'a yürüme niyetlerinin olmadığını göstermiş olmalıdır, dolayısıyla eğer Eyyubi savaşmak istiyorduysa Ürdün Nehri'ni geçmek zorundaydı. Bu durumda, güneye doğru yapılacak bir hamle, el-Efdâl tarafında anlamsız olacaktı ve bunun bir sonucu olarak sınırda kalmasının emredildiği varsayılabilir.

Bu esnada, 29 Mart'ta Halep'e girmiş olan Takıyeddin kuzey sınırını gözlüyordu. 20 Nisan'da Harim'e hareket etti, "böylece düşman, bu tarafın da boş bırakılmadığını öğrenmiş olacaktı"[51] ve bu dersi sağlamlaştırmak için de Mayıs ayında oğlu Sadeddin komutasında birlikler gönderdi, amacı Antakya ve Darbısak topraklarını (harita 3) yağmalamaktı. Eyyubi ise hâlâ güneydeydi. Kerak topraklarında "küçük bir kale" dışında alınmadık hiçbir yer kalmamıştı, o da sonsuza dek dayanamazdı; Şarah bölgesinin engebeli toprağındaki mahsuller dışında Şubek bölgesinde ekin kalmamıştı; yerleşim yerleri boştu, köyler harabeye dönmüştü ve yöre sakinleri evlerini terk etmişti. Bu bilgiyi el-Adil'a aktarmış olan el-Fâdıl Trabluslu Raymond'la yoldaşı Frenkler arasında uzlaşma olduğunu söylüyordu, ancak "İslam, ne saflarından ayrılan biri yüzünden endişeye düşerdi ne de böyle birinin kendisine

49. *Continuation* 67.
50. Münih 84.
51. İ.S. 75.

katılmasından memnun olurdu"; Rasülma'daki toplanma tamamlandığında Eyyubi saldırıya geçme imkânını bulacaktı ve belki de onun sancaklarıyla el-Adil'inkiler Allah'ın çağrısına yanıt vermek üzere buluşacaktı.[52]

Trabluslu Raymond'ın ihanetinden, Bizans İmparatoru İsaakios'a gönderilmiş bir mektupta bahsedilir. İsaakios, Raymond tarafından esir tutulan kardeşinin serbest bırakılması adına yapılan pazarlıklarda Eyyubi'den yardım isteyen bir mektup yazmıştı. Eyyubi buna cevaben yazdığı mektupta onu ilk olarak "Frenk düşmanları" karşısında kazandığı başarılar için kutladı ve sonrasında da, yapılan pazarlıkların ardından, Raymond elindeki esiri fidye karşılığı serbest bırakmayı kabul etti; Eyyubi daha önceleri destek için yalvaran Raymond'la yakın ilişkiler içinde olduğunu belirtiyordu; "Bizi, kendi meselelerini rayına oturtmak ve yoldaşı Frenklerin gözünü korkutmak için kullandı"; Eyyubi onun, sözüne sadık kalacağını düşünmüştü ama o bunun yerine Frenklerle anlaşmaya varmış ve kendi ricasıyla yapılan anlaşmayı bozmuştu; "biz ise onu kullanmayı değil, ona faydalı olmayı istemiştik." Eyyubi daha sonra İmparatorun tüccar pazarlığına girmek istemeyebileceğini söyledi; kendisi doğunun ve batının ordularını toplamıştı ve bunların bir kısmını düşman topraklarının bir bölümüne saldırmak için halihazırda kullanmıştı; İmparator, Frenklerin üzerine yürümek istemesi hâlinde Müslümanlardan destek bulacaktı; "kılıçla gelen bir kurtuluş para pazarlığıyla gerçekleşenden daha soyludur" diyordu.[53]

Eyyubi'nin İmparatorun krallık onuruna hitap etmiş olması muhtemelen mektubu için retorik bir ayar oluşturmaktan başka bir amaç taşımıyordu ve İsaakios'u Frenklerle büyük çaplı bir savaşın içine çekebileceğini ümit ediyor olamazdı. Bununla beraber Eyyubi'nin diplomatik tekniği, içinde bulunulan olayların iyimser bir şekilde yalınlaştırılmasına dayanıyordu; bu şekilde belli bir sonuç elde etmekten ziyade dost kazanmayı umuyordu. İbn el-Esîr'e göre aynı metodu Raymond'a bir krallık vaat ederek onun üzerinde de kullanmıştı.[54] Diğer yandan Frenkler, "Partların, Bedevilerin, Arapların, Medlerin, Kürtlerin ve Mısırlıların"[55] meydana getirdiği bu toplanışın tehlikelerini görerek Raymond'a zeytin dalı

52. 7465.209.
53. 7465.54; bu bölüm için ayrıca bkz Brand, "The Byzantines and Saladin", 168-9.
54. İ.A. 11.527.
55. *Continuation* 67.

uzatmışlardı ve uzlaşma gerçekleşmişti. Bu aşamada el-Efdâl, tüm deneyimsizliğine rağmen göründüğü kadarıyla sorumluluk alıp Takıyeddin'e Raymond'ın topraklarına girmemeyi ve el-Adil'i "esirleri" teslim etmek üzere göndermemesini emretmişti; muhtemelen Eyyubi'nin serbest bırakmak üzere olduğu Raymond'ın adamlarından bahsediyordu. El-Efdâl bu bağlamda el-Fâdıl tarafından "haber yakalamak için tetikte oluşu ve düşman tarafından saklanan sırları ortaya çıkarmadaki kurnazlığıyla" övülür,[56] bu da, Raymond'ın hamlesini öğrenen ilk kişinin el-Efdâl olduğu izlenimini uyandırır. El-Fâdıl mektubunun devamında el-Efdâl'a, Eyyubi'nin kendisiyle buluşmak üzere şimdi kesin olarak geleceğini söyler; otlak meselesini araştıracak ve mevcut kamp yerinin ot bakımından yetersiz olması hâlinde el-Fevvar'da buluşacaklardır. Neticede buluşma, 27 Mayıs'ta Nureddin'in Aştera'daki eski kamp yerinde gerçekleşmiştir.

Takıyeddin bu aşamada "Rebiülevvel ayının son on gününde"[57] (31 Mayıs - 9 Haziran) Antakyalı Bohemond'la ateşkes yaptı, sonrasında da toplanmaya katılmak üzere güneye hareket etti. Beraberinde Mardin'den birlikler ve Fahreddin İbn el-Zaferânî komutasında bir Musul ordusu getirdi. Sincar, Nusaybin, Erbil ve Diyarbakır da asker desteği gönderen bölgeler arasında sayılıyordu ve Suriye ile Mısır birliklerinin de katılımıyla, İmâdeddin'in o güne kadar gördüğü en kutsal ve en büyük ordu olarak tanımladığı güç oluşmuş oldu.[58] Eyyubi de biraz da mübalağa ederek halifeye, en geniş düzlüğün bile bu orduya çok dar geldiğini ve yürüyüşe geçtiğinde tozundan Güneş'in görünmediğini" söyledi.[59] Hem İmâdeddin hem de İbn el-Esîr profesyonel atlı asker sayısını 12.000 olarak vermektedir ve İbn el-Esîr belirsiz sayıda gönüllü olduğunu da eklemiştir.[60] Tam bir rakama ulaşmak elbette ki imkânsızdır. Daha önce gördüğümüz üzere, Tel el-Sultan Savaşı'nda yer alan yaklaşık 6.000 kişilik düzenli ordu yoklama listesi toplamda tahmini 20.000 kişilik bir orduya işaret etmiştir. Papa Urban'a yazılmış olan bir mektup Eyyubi'nin sayısını 80.000 olarak ifade etmektedir[61] ki bu rakam eğitimli askerler çerçevesinde değerlendirildiğinde oldukça abartılmış görünür, ancak 12.000 düzenli süvari, bakıcıları

56. Ayrıca bkz Münih 82.
57. İ.S. 75.
58. *Feth* 15.
59. Paris 90.
60. *Sana* 342; İ.A. 11.531.
61. Alıntı *Continuation* 80.

ve hizmetlileriyle birlikte düşünüldüğünde ortaya en az 30.000 kişilik bir ordunun çıkacağını söylemek çok da mantıksız olmaz. Gönüllü ve düzenli olmayan asker sayısına dair herhangi bir tahmin yürütülmesini sağlayacak bir veri bulunmamaktadır, ancak seferin ilerleyen bölümlerinde önemli bir güç oluşturdukları açıkça görülecektir. Buna karşılık, Guy de Lusignan'ın toplayabildiği orduya dair en iyi tahminler bile 12.000 şövalye ve 15.000 ila 18.000 piyade ve Türkopol vermektedir.[62] Dolayısıyla Eyyubi, Frenklere en az ikiye üç oranında üstünlük kurmuş olduğunu düşünebilirdi ve bunun üstüne daha disiplinsiz olsa da yine de daha büyük bir yedek kuvveti vardı.

Bu avantaja rağmen, bir başka mektup, Eyyubi'nin danışmanlarından bir kısmının saldırıya geçmekte isteksiz olduğuna dair el-Fâdıl'ın daha önceleri yaptığı bir saptamayı destekler nitelikte ifadeler içermektedir.[63] Mektup, Frenklerin bazı diplomatik girişimlerde bulundukları düşüncesi uyandırmaktadır ve Eyyubi'nin, vaat edilen sözleri ve teklifleri kabul ederek Frenklerin muhtemelen serbest bırakmaya söz vermiş olduğu Müslüman esirleri geri alması gerektiği yönünde tavsiyelerden bahsetmektedir.[64] Savaş konseyine dair dramatize edilmiş bir anlatım yapmış olan İbn el-Esîr, Eyyubi'nin şöhretinin bir savaşa ihtiyaç duyduğunun altını çizmiştir. Emirlerin birçoğunun, Frenk topraklarına akınlar başlatma önerisi getirdiğini söylemektedir. Ancak ismini vermediği bir lider, Frenk topraklarına yürümeyi önermiştir "ve önümüze bir Frenk ordusu çıkarsa, onlarla çarpışalım... Çünkü doğu halkları bize lanet edip şöyle söylüyor: 'Eyyubi imansızlarla savaşmayı bıraktı, Müslümanlara saldırmaya geldi.' Önerim şudur ki, kendimizi bağışlatmak ve o ağızları kapatmak için bir şeyler yapalım".[65] Eyyubi de "tüm Müslümanları yanına alıp tüm kâfirlerle savaşmayı istiyordu... 'Çünkü işler insanın arzuladığı gibi gitmiyor ve daha ne kadar ömrümüz kaldı bilmiyoruz.'"[66]

62. Ayrıca bkz *Continuation* 72.
63. Münih 84; ama ayrıca bkz A.S. Ra 2.82 tarafından aktarılmış bir başka mektup; bu mektupta spesifik bir zaman verilmeden, emirlerin çoğunun savaş istediği öne sürülür.
64. Nur 5.
65. İ.A. 11.532.
66. İ.A. 11.533; ayrıca bkz *Sana* 344; "hayatımız garanti değil... Savaşa girmeliyim."

16
Hıttin

Eyyubi'nin savaşma kararının doğru olduğu ortaya çıktı, ancak dengeyi savaşmak kararına doğru kaydıran unsuru bütünüyle askerî düşüncelere dayanmaktan ziyade politik gelişmelerle ilgiliydi. 1183 yılında Ayn Calut'ta ve 1182 yılında Baldwin'in Tiberya'dan yürüyüşü sırasında, kendi lehlerine bir arazide savunma savaşı yapan Frenk güçlerini yok etmeyi başaramamıştı. Şimdi de ordusunun sayıca büyüklüğünü verimli bir şekilde kullanması ya da arazinin veya Frenk taktiklerinin kendi lehine iş görmesi hâlinde başarılı olmayı umabilirdi. Diğer yandan, Latin Krallığını aralıksız akınlarla nihayetinde yıkma ihtimali olsa da, İbn el-Esîr'in dile getirdiği eleştirilere karşı zayıf durumdaydı ve büyük boyutlu bir harekette bulunmadığı taktirde Doğulu birlikleri yıllarca toplu hâlde tutmayı umamazdı. Ama Eyyubi'nin şansına Guy de Lusignan'ın konumu daha da zayıftı. Frenklerden saygı görmüyordu; taç giymesi hoşnutsuzluklara neden olmuştu ve ayrıca Ayn Calut'taki taktikleri için eleştiriliyordu, düşman karşısında riskli bir yürüyüşün ardından kendini sağlam bir pozisyona almış ve sadece Eyyubi'nin gitmesini beklemişti.

Eyyubi Aştera'da bir ay kaldı; muhtemelen hazırlıklarını tamamlamak amacındaydı. Sonrasında, Aştera'nın yaklaşık 10 km kuzeyinde Ürdün'e giden anayollardan biri üzerinde yer alan Tel Tasil'deki birliklerini gözden geçirdi. Müslümanlar tarafından kullanılan saldırıp çekilme şeklindeki Part taktiği, at sırtında savaşmak açısından bireysel becerileri iyi eğitilmiş küçük gruplara iyi adapte edilmişti. Bu tipteki birliklerin, liderlerini takip etmeleri ve değişen koşullara göre kendi inisiyatiflerini alabilmeleri beklenirdi, ancak daha

büyük birimler söz konusu olduğunda kumandanların emirlerini iletebilecekleri profesyonel subaylarının olmayışı taktiksel zayıflığa dönüşüyordu. Eyyubi de bu sıkıntıyı yaşayan kumandanlardan biriydi. Savaş meydanında adamları onun sancaklarını izleyerek veya davul seslerine göre ne yapacaklarını anlayabiliyorlardı ve mesaj göndermek için yaverlerini de kullanıyor olmalıydı, ancak verilen emirlere reaksiyon gösterme sürelerinin yavaş veya tereddütlü olduğu görülebiliyordu. Bu sebeple Eyyubi'nin konumunun nerede olduğunu herkesin bilmesi bilhassa önemliydi, böylece ordunun parçaları gerektiğinde kendi başına hareket edebiliyordu. Daha önce ifade edildiği gibi en küçük askerî birim taburdu (*tulb*) ve bunlar da savaş alanındaki kuramsal konumlarına göre isimlendirilmiş daha büyük birimleri oluşturuyordu. İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi Tel Tasil'de ordusunu sağ, sol, merkez, iki kanat, öncü birlik, cephe gerisi yedek birlik şeklinde organize etmişti; her bir taburun desteklediği avcı erler de vardı.[1] Ancak ne yazık ki böylesi konularda İmâdeddin'in ifadeleri çok da güvenilir olmamaktadır ve bu anlattıkları bir merkez ve iki kanattan ibaret normal organizasyon şeklinin retorik mübalağası da olabilir. Ancak eğer yazdıkları doğruysa, şu anlam çıkarılabilirdi ki, Eyyubi, ordusunun da bilhassa büyük olmasıyla beraber, kendi kendini idare eden birimleri çoğaltmayı gerekli görmüş olabilirdi. Bunlar dışında verilen yegâne detay Takıyeddin'in sağ kanadı, Gökböri'nin sol kanadı yönettiği, Eyyubi'nin de merkezde olduğudur.

Ordu 26 Haziran Cuma günü kamptan hareket etti ve yaklaşık 13 kilometrelik kısa bir yürüyüşün ardından Hisfin'de, batıda Taberiye Gölü ve güneydoğuda Yarmuk Nehri'nin Rakka koluyla sınırlanan platonun ağzında durdu (harita 2). 27 Haziran Cuma günü 32 kilometrelik bir yürüyüş orduyu platodan gölün güney ucuna getirdi. Eyyubi, 1182 ve 1183 seferlerinin açılış hamlesini neredeyse bire bir tekrarlamış oluyordu, bu seferlerin ikisinde de bu hamlenin ardından Beysan'a saldırmak üzere Ürdün Nehri'nden aşağıya güneye doğru dönmüştü. Frenkler de kendi karşı hamlelerini tekrarlıyor ve Sepforis'te toplanıyorlardı. Pazar ve pazartesi günleri hiçbir şey olmadı, iki taraf da birbirinin bir şey yapmasını bekliyordu ama salı günü Eyyubi ağır yükünü bırakıp Ürdün Nehri kıyısından batıya, Kefr Sebt'a doğru tırmanarak elini gösterdi. O noktadaki konumu İbn Şeddad tarafından "dağın tepesindeki

1. *Sana* 343.

düzlük"[2] olarak tanımlanmıştı; bu mevki, boynuz şeklindeki Hıttin Tepesi platosunu sınırlayan Kefr Sebt'ın kuzeyine doğru bir yamaçtı. Kefr Sebt ise Eyyubi'nin gölün ucundaki kamp yerinden 13 km kuzeybatıda ve Sepforis'e giden yolun neredeyse ortasında bir konumdaydı. Eyyubi bu bölgeden hem arkasında kalan Tiberya'yı hem de önünde kalan Sepforis'i tehdit edebiliyordu, ayrıca yine bu ikisi arasındaki iletişim kanallarını da tehdit altında tutabiliyor ve kolay geçilebilecek bayırlardan güneydoğuya doğru çekilebilme imkânına da sahip olabiliyordu.

Sepforis'te, Guy de Lusignan harekete geçmeye hâlâ hazır değildi. Belki de bir yenişememe durumu ümit ediyordu; Eyyubi'nin, kendi toprağında ona meydan okumayacağını veya güçlerini ayırıp 1177'de yaptığı hatayı tekrarlama ihtimalini göze alamayacağını düşünüyor olabilirdi, Müslüman ordusunun bütün hâlinde bir Frenk kentine veya kalesine saldırması hâlinde ise bir kurtarma birliği herhangi bir düşmanla karşılaşmadan yardıma gidebilirdi. Sepforis Tepesi de, Nasıra'ya 8 kilometrelik mesafe içindeki yıkık bir bölgede güçlü bir savunma pozisyonuna sahipti, güneydoğuda Nasıra'nın sıradağları ve kuzeydoğuda Turan Dağı'yla çevriliydi. Eyyubi, kardeşi Tuğtekin'e yazdığı mektupta savaşmak istediği yerin burası olduğunu söyledi ve 1 Temmuz Çarşamba günü, Kefr Sebt'e geçişinden bir gün sonra Frenk kampına doğru çıktı ama sonra geri döndü, Tuğtekin'e söylediğine göre Frenkler hâlâ ortaya çıkmak istemiyordu.[3] Eğer bu doğruysa ve Müslümanlar güvenli alandan 32 km uzaktayken Guy savaşmayı reddettiyse, şunu söyleyebiliriz ki, Eyyubi Ayn Calut'taki taktiğini izlemiş ve durmuştu; Frenklerin, kendisinin karşısına onlar için uygun olmayan bir alanda çıkmalarını sağlamak istiyor olmalıydı. Eyyubi'nin mektubuna ne kadar güvenilebileceği ise elbette tartışmalıdır. Belli ki Guy'ın kampına saldırmaya niyeti yoktu ve bir keşif birliğinin hareketinden ibaret olabilecek bir hamleyi abartıyor olabilirdi. Diğer yandan Kefr Sebt'e hareket edişi bir çarpışma istediğini tartışmasız şekilde ortaya koyuyordu ama koşulları kendisi belirlemek niyetindeydi. Meydan okuması karşılık bulmayınca Kefr Sebt'e geri döndü ve yazdığı mektuba Lubiya düzlüğünü incelediğini ve burayı çarpışma için uygun bulduğunu ekledi.

2. İ.S. 76; bu terim (*sath*) bu pasajın ilerleyen bölümlerinde daha uygun şekilde Hıttin Boynuzu platosunu tanımlamak için kullanılır. Burada muhtemel bir düzeltme *safh* (dağın "eteği") terimini getirecektir.
3. *Feth* 105.

Ancak, eğer çarpışma olmasını istiyorduysa Frenkleri açık alana çıkmak zorunda bırakmalıydı ve bu aşamada ordusunu bölme kararı aldı. 2 Temmuz Perşembe günü şafak sökerken kendisi muhafızlarıyla, "Müslümanların alev almış kömürleriyle"[4] birlikte lağımcı ve duvarcılardan oluşan bir birliği de yanına alarak Tiberya'ya saldırdı; bu esnada ordusunun büyük bölümü Kefr Sebt'te kalmıştı. Tiberya garnizonu fidye teklif etti, ancak bu teklif "Allah'ın lütfunu düşmanlarına karşı savaşarak kazanmaya çalışan" kişi tarafından reddedildi. Şöyle yazdı: "İnsanlar aldatılamayacak ve haraçla memnun edilemeyecek bir rakiple karşılaştıklarını anladıklarında, savaşın kendilerini yiyip bitirebileceğinden korktular ve merhamet istediler... Ama hizmetkâr onlara kılıcın egemenliğini gösterdi."[5] Saldırı, dibi kazılan kule üzerinde yoğunlaştırıldı ve kule gün içinde yıkıldı. Müslümanlar açılan boşluğa akın etti ve surlara da merdivenle tırmandılar. Kent halkı öldürüldü veya esir alındı; kent yağmalandı, pamuk ve yağların bulunduğu yanıcı depolar ateşe verildi.[6] Eyyubi, atlar ve çok sayıda çiftlik hayvanıyla birlikte ele geçirmiş olduğu altın ve gümüş yığınlarıyla övünmüştür.[7] Frenk garnizonu, Raymond'ın karısı Kontes Eschiva'yla birlikte kaleye sığınmıştı, Eyyubi buranın derin bir hendekle iyi korunduğunu söylemiştir. Müslüman lağımcılar yeni bir saldırı için hazırlanıyordu, ancak bu noktada Frenklerin nihayet harekete geçtiği bilgisi geldi.

Eyyubi'nin başarılı olduğuna dair haberler Sepforis'e gecikmeden ulaşmıştı. Yardım çağrılarının engellenmesi yerine hızlıca yerine ulaşması Eyyubi'nin çıkarınaydı ve Guy'ın gözcüleri de olan biteni muhtemelen tepelerden izliyordu. Perşembe akşamı Guy savaş konseyini topladı. Bazı batılı kaynaklar bu toplantıyı zayıf iradeli Kral tarafından gece yarısı yapılan felaket bir plan değişikliğinin getirdiği bir trajedi olarak ifade eder; bu olayda Kral'ın, fenalıklarla dolu bir deha olarak anlatılan Tapınak Şövalyelerinin Üstadı tarafından yanlış yönlendirilmiş olduğu söylenmektedir.[8] Arap tarihçiler olayın dramatik boyutunu anlatmayıp argümanları ve yaklaşımları aktarmaktadır. İbn el-Esîr, Trabluslu Raymond'a Thukididis mantığına sahip kişi rolünü vermiştir, mevcut koşullar

4. Nur. 5.
5. Nur. 5.
6. Ayrıca bkz *Sana* 344.
7. Paris 90; Topkapı 29.
8. Ayrıca bkz. *Estoire d'Eracles* 52.

altında üretilebilecek en iyi savları üretmektedir[9]; İbn el-Esîr'in bu yaklaşımı bazı Frenk anlatımlarıyla da desteklenir.[10] Karısı tehlikede olmasına rağmen, Raymond'ın, Guy'a Tiberya'yı gözden çıkarma tavsiyesi verdiği söyleniyordu; bu Müslüman ordusu o güne kadar gördüğü en büyük ve en güçlü Müslüman ordusuydu ama Eyyubi'nin Tiberya'yı alması hâlinde adamları dağılıp eve dönmek isteyecekti. İbn el-Esîr'in anlatımında daha sonra Reynald de Chatillon Raymond'a karşı çıkar ve onu Eyyubi'nin yanında saf tutmakla suçlar; bunun üzerine Raymond, harekete geçmek istenmesi hâlinde Frenklerle birlikte yola çıkacağına söz verir. Diğer yandan İmâdeddin'in anlatımında Raymond Tiberya'nın ele geçirildiğini duyunca şunu söyler: "Eğer Tiberya kaybedilirse, tüm topraklarımız kaybedilir",[11] ve bu anlatım da, Papa Urban'a yazılmış olan bir mektuptaki bir saptamayla örtüşür; buna göre Guy, Raymond ve annelerinin yardımına koşulması için "gözyaşları içinde" ona yalvaran üvey oğulları tarafından harekete geçmeye itilmiştir.[12]

Arap kaynaklardaki anlatımlar en iyi ihtimalle kulaktan dolma bilgilere veya tahminlere dayalıdır, diğer yandan Frenk raporlarının da, kişisel düşmanlıklar içermeleri dolayısıyla ön yargısız oldukları söylenemez.[13] Bir başka önemli nokta da şudur ki, Guy'ın yürüyüşünün ardında yatan taktik plan anlatıldığı kadar intihar niteliğinde olamazdı, ancak ardından gerçekleşen olaylar, hem Guy'ın çağdaşları hem de daha sonraki dönemlerin tarihçileri için bazı problemleri gölgelemiş ve fazlasıyla basitleştirmiş görünmektedir. Ancak güvenle söyleyebileceğimiz nokta şudur ki, Guy, bilhassa Ayn Calut'taki yaklaşımlarına getirilen eleştirilerden sonra harekete geçmek adına büyük bir baskı hissediyor olmalıydı. Ayrıca İbn el-Esîr'in işaret ettiği gibi, eğer Fabian taktiklerini (oyalama taktiği) mantıksal sonucuna ulaştırsaydı ve Tiberya Kalesi'nin düşmesine izin verseydi –veya kale, Müslüman saldırısından önce tahliye edilmiş olsaydı– Eyyubi, kendi istediği koşullar yerine Guy'ın istediği ortamda savaşa girmekten sakınmakta zorlanabilirdi, ancak bu yaklaşım hiçbir zaman test edilemedi.

9. İ.A. 11.533.

10. Ayrıca bkz *Libellus* 68.

11. *Feth* 22.

12. Alıntı *Continuation* 81.

13. Şu noktanın altı çizilmelidir ki, Gibb, İbn el-Esîr'in "Raymond'ın yaklaşımını en azından argümanın ilk kısmında doğru şekilde ortaya koyduğunu" yazarken (53) varsayımda bulunmaktadır.

3 Temmuz Cuma günü erken saatlerde Frenk ordusu Sepforis'ten doğuya doğru hareket etti. Sepforis'ten Taberiye Gölü'nün en yakın noktasına, Tiberya'nın kuzeyine kuş uçuşu 24 km mesafe vardır. Guy, oldukça dolambaçsız bir rota seçmiş bile olsa böylesi bir yürüyüşte katedilecek mesafe, bu kuş uçuşu minimum mesafeden çok daha fazla olacaktı. 1183 yılında Guy'ın ordusunun düşmanın gözü önünde el-Fule'den Ayn Calut'a 10 km ilerlemiş olduğu unutulmamalıdır. 15 Temmuz 1182'de ise Frenk ordusu, herhangi ciddi bir karşı koymayla karşılaşmadan Tiberya'dan Kevkeb'in güneyindeki açık kamp yerine yaklaşık 27 km'lik düz bir mesafe katedebilmişti. Bir sonraki gün, yolunu açmak için Müslümanlarla savaşması gerektiğinde ise, 13 km'den az bir bir mesafe alabilmişti.

Bölge söz konusu olduğunda Sepforis'ten başlayan yürüyüşün ilk aşamasının en önemli özelliği, Buttauf'un (Bet Netofa) düz havzasının kuzey tarafında Turan Dağı'nın doğu/batı hattının darlığıdır. Guy'ın bu havzayı geçmesi hâlinde Eyyubi'nin Kefr Sebt'teki birlikleri ile kendisi arasında dağ olacaktı ama doğu ucunda kolayca yolu da kesilebilirdi. Bunun yerine, Nasıra sıralarının kuzey ucundan, güneyde Nasıra Tepelerinin alçak bir uzantısıyla kuzeyde Turan arasında yaklaşık 8 km boyunca devam eden düz bir vadi tabanına doğru yürüdü. Ordusu üç bölüme ayrılmıştı: Trabluslu Raymond önderliğindeki öncü birlik, kendisinin yönettiği merkez ve Ibelinli Balyan tarafından komuta edilen geri birlik. Yürüyüşe yola uyacak düzende başladıkları düşünülebilir.[14]

Guy harekete geçer geçmez Müslüman gözcüler Tiberya'daki Eyyubi'ye haber gönderdi. Söylenene göre haberler Eyyubi'ye sabah namazı[15] sırasında ulaştı ve o da hemen yaklaşık 10 km uzaktaki Kefr Sebt'te bulunan ordusunun ana bölümüne katılmak üzere yola çıktı. Frenklerin ilerleyişi Müslümanlar tarafından gözlemleniyordu, ancak Eyyubi gelene kadar herhangi bir ciddi müdahale girişimi olmadı. Bağdat'a yazılmış olan bir mektuba göre Guy o âna kadar "sulardan birine" ulaşmıştı.[16] Bu ifade büyük ihtimalle Turan Dağı'nın güney tarafına girinti yapmış olan Turan Köyü civarındaki kaynağa istinaden kullanılmıştı, bölge taktik açıdan Ayn

14. Ayrıca bkz *Libellus* 69: "per turmas suas processerunt"; bu ifadenin çağrışımları için ayrıca bkz *Continuation* 103: "procedit acies ad delicias intuencium prudenter digesta, nam nec simul nec sparsim, sed per turmas incedit."
15. Ayrıca bkz A.S. Ra. 2.82.
16. Paris 90; Topkapı 29.

Calut'a benzer konumdaydı. Eyyubi'nin ifadelerine göre, "Frenk piyadelerinin şahinleri ve süvarilerinin kartalları suyun etrafında dolaşıyordu" ama sonra "Şeytan, Guy'ı amacının aksine hareket etmeye kışkırttı" ve kaynağı terk edip yürümeye devam etti.

Müslümanlar Guy'ın neden ilerlediğini bilmiyordu, Batılı kaynaklar da bu konuda sessiz kalırken ipucu bulmak için araziye bakılmalıdır. Vadinin, Turan tarafından sınırlanan doğu ucu bir yükselti sisteminin yüksek zeminiyle kesilmektedir. Bu durum bir dizi coğrafi karmaşıklığa neden olurken taktiksel anlamda vadi boyunca doğuya doğru ilerleyen bir ordu için dik açılı bir bariyer anlamına gelir. Yükseltinin en yüksek zemini güneyde Kefr Sebt'in üzerindeki bir mevkide ve kuzeyde Nimrin zirvesinde yer alır ve yükseltiler Turan Dağı'nın doğu ucuna karşı gelirken önemli ölçüde bir çöküntü bulunur. Ardında ise Hıttin Boynuzu'na açılan plato uzanır. Tiberya'ya giden yollardan biri, güneye doğru bu platonun eteğinde yer alıyordu ve bir başka yol da yükseltinin daha alçak zemininin karşısına geliyor ve platoyu kuzey tarafından kesen vadiye iniyordu.[17] Bu vadinin zemininde Hıttin Köyü yer alır, çok fazla su kaynağı vardır.

Guy, Turan kaynağının yanındaki konumundan Eyyubi'nin ordusunun boyutlarını bütünüyle görememiş olabilirdi ama nerede olduğu konusunda şüphe yaşıyor olamazdı. Elindeki ihtimallerden ilki bulunduğu yerde kamp kurmak, Eyyubi'nin kendisine saldırması ümidiyle Ayn Calut taktiklerini tekrarlamaktı. Gerçi Eyyubi, güçlü bir savunma pozisyonu aldıklarında Frenklere hiçbir zaman meydan okumamıştı ve şimdi böyle bir şey yapacağını ummak için ortada bir sebep yoktu. Bir başka seçenek ise Tiberya'ya yürümekti. Gerçi bulundukları yerden oraya gitmek istedikleri takdirde katetmeleri gereken daha 14 kilometrelik düz bir hat vardı. Eyyubi'ye göre neredeyse öğlen olmuştu,[18] yani Guy'ın, daha önce Eyyubi'nin birliklerinin direnişine karşı bir günde yürüdüğü mesafeden daha fazlasını katetmek adına yarım günü kaldığı anlamına geliyordu. Güney rotasını takip etmesi hâlinde ise Eyyubi'nin Kefr Sebt'teki ana bölümüyle çarpışarak yolunu açması gerekecekti. Yükseltinin karşısında yer alan ve Hıttin Köyü'ne inen kuzey rotası bir yol hattını takip ediyordu ve su kaynağına gidiyordu ama su, aksiyon içinde-

17. Söz konusu yollara dair değerli bir anlatım, kaynakların incelendiği bir araştırmayla beraber Prawer "La bataille de Hattin" adlı çalışmada bulunabilir.
18. Paris 90; Topkapı 29.

ki bir ordu için, dik olmasalar da bayırların olduğu bir zeminde hareket etmeye çalışmaktan daha önemsizdi, çünkü bu engebeler dizilişi zorlaştırıyordu.

Acelecilik, akılsızlık veya baskı atmosferi, bir komutanın, birliklerini bu uzunlukta ve zorlukta bir yürüyüşe çıkarma riskini almasına neden olabilir; Guy'ın kararında da belki bu faktörler rol oynamıştı. Gerçi bu hareketinin bütünüyle kınanmasının yegâne koşulu, Tiberya'ya gitmeyi amaçlıyor olduğunun varsayılmasıydı. Bu noktada şu belirtilmelidir ki hem Turan Dağı hem de güneydeki tepeler, çapraz uzanan kuzey/güney yönlü yükseltilerden biraz önce kesilir, böylece vadi öylesine açılır ki, net bir savaş alanı oluşur. Guy, Müslümanların yüksek zemin hattını tuttuğunu biliyordu. Savaşmak için aşağıya doğru inmeleri hâlinde bir saldırı onları bayıra yaslayabilirdi. Oldukları yerde kalmaları ve konumlarının orduyu ayrı parçalara bölmek veya başka yöne çevirmek için fazlasıyla sağlam görünmesi hâlinde Turan'daki su kaynağına dönebilir ve Tiberya'ya uygulanan tehdide karşılık verebilirdi. Eyyubi'ye karşı herhangi bir avantaj kazanması hâlinde ise yürüyüşüne devam etme kararı da alabilirdi. Elindeki seçenekler bunlardan ibaretken acelecilikle eleştirilmesi pek de adil görünmemektedir. Burada düşünülmesi gereken, sorumsuz davranmanın çok uzağında olduğu ve Eyyubi'ye karşı kendisi için olumsuz görünmeyen bir savaş alanında meydan okuduğudur; ilerleyişi de yerinde bir taktik hamle olarak görülebilir ama bir şeyi yanlış hesaplamıştır: Eyyubi'nin sayıca fazlalığının etkisi.

Eyyubi her zamanki taktikleriyle karşılık verdi. Arazi elverdiğince her daim Frenklerin etrafından dolaşıp onları sarmaya çalışıyordu. Bu manevra, bir Frenk hücumunu karşılamak adına uygulanan standart prosedürün daha yüksek ölçekli bir adaptasyonu olmaktan ibaretti. Bu sarma hareketinin başarılı olması hâlinde ise Müslümanların, etrafını sardıkları Frenklerin bu çemberi yarmasına izin vermeyecek kadar güçlü olmaları gerekecekti. Bu çarpışmada Guy öğle saatlerinde bayıra doğru ilerlediğinde, Eyyubi, Takıyeddin ve Gökböri komutasındaki iki kanadını birden gönderdi, Frenk ordusunun etrafını sardılar ve su kaynağının çevresini ele geçirip geri çekilmelerini de engellediler.[19] Eyyubi'nin bayırı tutmaya yetecek kadar adamı vardı ve yapmış olduğu bu tek manevra ona savaşı kazandırdı. Frenkler daha sonraları Takıyeddin'in 20.000 adamı

19. Paris, Topkapı a.g.e.

olduğunu söyleyecekti,[20] bu rakam ne kadar abartılmış da olsa iki kanat bir araya geldiğinde Guy'ı geriye doğru dönmeyi düşünmekten men edecek kadar sağlam olmalıydı, bayır da ileri doğru gitmesini engellemişti. Frenkler atlarına muhtemelen Turan'da su vermişti ama hava çok sıcaktı ve atlara tekrar su içirmeden savunma pozisyonlarını uzun süre koruyamazlardı. Eldeki verilerin gösterdiğine göre Raymond bu aşamada ordusunu kuzey yolundan aşağıya, Hıttin Köyü'ne doğru götürerek durumu kurtarmaya çalıştı. Hamle başarıya ulaşamadı, çünkü üzerlerindeki baskı Frenklerin düzenlerini korumalarına imkân vermeyecek ölçüde ağırdı ve kayalar arasında platoya kadar sürüldüler. Burada kamp yapmak zorunda kaldılar ama Eyyubi'nin ordusunun boyunduruğu altındaydılar, suları yoktu, erzak bulma veya takviye kuvvet getirtme umutları da yoktu.

Eyyubi ise 3-4 Temmuz Cumayı Cumartesiye bağlayan geceyi erzak getirterek ve adamlarını yeniden organize ederek geçirdi. Başarısına ve Frenklerin umutsuz görünen durumuna rağmen her bir taburdaki avcı erlerini ismen kayıt altında tutacak ölçüde detaylı çalışmaya devam etti. Müslümanlar zırhlı Frenk şövalyelerine karşı koyabilmek adına büyük oranda okçularına bel bağlamışlardı. At zırhları o dönemde rastlanan bir şey değildi[21] ve İmâdeddin'in belirttiğine göre Frenk şövalyeleri hasar verilemez görünseler de atlarını kaybetmeleri onları etkisiz hâle getirebilirdi.[22] Bu doğrultuda 400 çanta ok dağıtıldı ve ek tedariğin de hazır bulunması için düzenlemeler yapıldı.[23]

4 Temmuz Cumartesi sabahı iki taraf da harekete geçmeye hazırlandı.[24] Müslüman avcı erleri çarpışmaya başladı ama Eyyubi birliklerinin ana bölümünü Guy'ın ne yönde hareket edeceğini görene kadar savaşa sokmadı. Frenklerin hâlâ Turan'a geri dönmeyi deneyebileceğini düşünüyor olmalıydı ama nihayetinde "göle giden yolu seçtiler". Çarpışmaların yönü, platonun güneyine doğru yol almaya çalıştıkları görüşünü destekler niteliktedir. Eyyubi, kendi merkezini bu hattın yan tarafına yerleştirmiş olmalıdır ve bu merkez Frenklerin ilerisinden yürüyüp onların önünden geçerek

20. Ayrıca bkz Ansbertus 4.
21. Prawer, "La bataille de Hattin" bu dönemdeki atların tehlikeye açık oluşu üzerine yorum yapar; Frenklerin at zırhlarından İ.S. 150'de bahsedildiği de görülür.
22. *Sana* 348.
23. *Sana* 345.
24. *Sana* 345 ve sonraki sayfalar; *Feth* 22 ve sonraki sayfalar.

manevra yapmıştır. Batılı kaynaklar Frenk piyadelerinin "tek bir parça hâlinde birleştiğini ve yüksek bir tepenin zirvesine hızlıca tırmandığını" belirtir,[25] Guy'ın çağrısına kulak asmayıp aşağıya inmeyi reddetmişlerdir. Bu olay çarpışmanın daha ileri bir safhasında gerçekleşmiş olabilir, ancak Arap kaynakların net bir şekilde belirttiğine göre başlangıçta Frenkler düzenlerini koruyordu, yani piyadeler süvarilere kalkan olmuştu ve Eyyubi ilk başta kaybeden taraftı, memluklerinden biri destek almadan hücuma geçmiş ve öldürülmüştü. Ancak Müslüman avcı erleri bu noktada saldırılarını yenilediler ve Frenkler bir dizi hücum gerçekleştirmiş olsa da, İmâdeddin'in ifadeleriyle "aslanlar, kirpiye dönüşmüştü".[26]

Sıcaktan ve susuzluktan dolayı zaten büyük sıkıntı çeken Frenklerin yarasına Müslümanlar çalıları yakarak tuz bastı;[27] yangının alevleri öğle vakti başlayan batı rüzgârıyla üzerlerine doğru geliyordu. Bir kısmı kaçtı ve akranlarını dehşete düşürecek şekilde[28] inançlarından döndüler. Bu çaresiz durumda, Sidonlu Reginald ve Ibelinli Balyan tarafından desteklenen Trabluslu Raymond Takıyeddin'in kanadı üzerine hücum etti. *Libellus* adlı eserin yazarına göre, Hospitalier ve Tapınak şövalyeleriyle birlikte olan kraldan kopmuşlardı ve piyadelerinin bozguna uğradığını görmeleri üzerine savaşarak yollarını açmaya karar verdiler, çünkü geri dönüp Haçın bulunduğu noktayı savunacak durumları da yoktu.[29] Bu anlatım yanlış olabilir ve Frenklerin bu hücumu bir savunma hamlesi olarak görülebilir, çünkü o sırada Takıyeddin bastırıyordu ama durum böyle olsa bile bu savunma başarısızlığa uğramıştır. Takıyeddin'in kendi saflarını açmaya yetecek kadar alanı vardı, böylece Frenk hücumunun aralarından geçmesine imkân verebiliyorlardı, onlar geçerken de okçuları Frenk atlılarını vuruyordu. İmâdeddin'in yaptığı eklemeye göre Raymond belli bir açıdan "vadiye inmişti" ve böylece bir avuç adamıyla beraber kaçmayı başarmıştı.[30] Takıyeddin'in kanadının hâlâ Frenklerin batısında olduğu varsayılabilir, bu pozisyon Frenklerin etrafından dolaştıktan

25. *Libellus* 71.
26. *Feth* 24.
27. Ayrıca bkz Nur. 5; Surlu Vilyam I. Haçlı Seferi'ndeki Antakya Savaşı'nı yazarken şöyle bir not düşmüştür: "Her zamanki metotlarına göre, ürün artıklarını ateşe verdiler" (kısım 1, s.292).
28. Ayrıca bkz Ansbertus 3.
29. *Libellus* 71.
30. Ayrıca bkz İ.A. 11.535; *Feth* 24.

sonra almış oldukları pozisyondu ve Takıyeddin'in kanadı Nimrin Dağı'nın altındaki platonun kuzeybatısına konuşlanmış oluyordu. Bu durumda Raymond Nimrin Dağı'na doğru hücum ediyor olacaktı ve sonrasında da platonun yan tarafı üzerinden vadiye geçmiş olmalıydı, sonrasında da kuzeye doğru uzanan tepelerdeki Safed Kalesi'ne hareket etti. Latince *Continuation*'a göre kaçışı, hain olduğunu düşünenler tarafından daha sonra kendisine karşı kullanıldı.[31] Eyyubi de şöyle yazdı: "Kısa vadede kaçmayı başarmış olsa bile, uzun vadede onu yakalayacağız";[32] ayrıca "çarkların kısa sürede kendisine karşı döndüğünü görür görmez" tabanları yağladı diyerek onunla dalga geçti.[33] Gerçi Takıyeddin'in saflarından bir kez geçtikten sonra yapabileceği başka bir şey kalıp kalmadığını tasavvur etmek güçtür. Yorgun atlarıyla ve verdiği kayıplarla tekrar geri dönüp savaşmayı ve savaşın sonucunu değiştirmeyi düşünemezdi, çünkü artık savaş telafi edilemez şekilde kaybedilmişti.

Eyyubi, halifeye yazdığı mektupta diğer Frenk liderlerin "ölüme koşanların metanetiyle metanetli kaldığını" yazdı, "korunmak için tırmandıkları bir tepe vardı... Tekrar hücum ettiler ve savaşa yeniden başladılar."[34] Bahsettiği tepe Hıttin Boynuzu'ydu. Boynuz şeklindeki bu coğrafi şekiller güneyden iki küçük yükselti olarak görülebilir, bu iki küçük yükselti, Nimrin Dağı'nın daha yüksek zemininden aşağı doğru eğim alan platoyu gören kısa bir sırtla birbirine bağlanır ve güneyden yavaş yavaş yükselir. Kuzeyde, üzerinde durdukları vadinin dik tarafı, yükseklik ve mevki verir, ancak atlılar için önemli bir engel teşkil etmiş olur. Frenkler yüksek zeminin korumasında kamp yapmayı denediler. Batılı kaynaklardan biri üç çadır kurulduğunu söyler, ancak Eyyubi ve Arap tarihçiler yalnızca kralın kırmızı çadırıyla ilgilenmiştir. Sahne, çarpışmayı babasının yanında izleyen el-Efdâl tarafından anlatılmıştır. İbn el-Esîr onun şöyle söylediğini aktarır:

> "Kral o tepeye maiyetindekilerle birlikte vardığında, karşılarındaki Müslümanlara doğru vahşice bir saldırı başlattılar ve onları babama kadar geri çekilmeye zorladılar. Babama baktım ve sıkıntıdan kül gibi solduğunu, sakalını ovuşturduğunu gördüm... Sonra Müslümanlar Frenklere karşı saldırıya geçti ve Frenkler tepeye kadar geri döndü. Onları

31. *Continuation* 70.
32. Nur. 5.
33. Paris 90; Topkapı 29.
34. Nur. 5.

peşlerinde Müslümanlarla, geri çekilirken görünce sevinçle haykırdım: 'Onları yendik'. Ama Frenkler daha önce yaptıkları gibi yine hücuma geçtiler ve Müslümanları yine babama kadar sürdüler. Daha önce nasılsa yine o hâle girdi ve Müslümanlar da yine Frenklere yüzlerini dönüp onları tepeye kadar kaçmaya zorladılar. Bir kez daha haykırdım: ‹Onları yendik.' Babam bana döndü ve şöyle söyledi: 'Sessiz ol. O çadır düşene dek onları yenmiş olmayız.' O bunu söylerken, çadır düştü."[35]

Boynuzların bayırlarından mümkün olan en iyi hücum hattı güneybatı yönlüdür ve güneydoğu yönündeki Frenk yürüyüşünün Eyyubi'nin merkezi tarafından bloke edilişine dair çizilen tabloyla örtüşür. Sonrasında Eyyubi'nin merkezi, Frenkleri platonun karşısına kuzeye doğru sürmüştür, Takıyeddin de önde soldadır. Frenkler Boynuzlara kadar sürüldüklerinde geri dönüp arkalarında çember oluşturmuş olan merkeze saldırdılar. Hücumlarının başarıya ulaşamamasıyla birlikte daha fazla direnme ihtimalleri kalmadı. Sağ kalan Frenkler esir alındı, haç da ele geçirildi.

İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi zafer için Allah'a şükretti.[36] Sonrasında Guy de Lusignan'ı Reynald de Chatillon'la birlikte huzuruna getirtti; Reynald'ı hainliğinden dolayı ayıpladı. Reynald bir tercüman aracılığıyla verdiği cevapta kralların yaptığı normal uygulamaları gerçekleştirmiş olduğunu söyledi. Guy'a, susuzluğunu gidermesi için soğuk su verildi. O da sonra suyu Reynald'a verdi, bunun üzerine Eyyubi tercümanına şunu söyledi: "Krala şunu söyle: 'Ona suyu ben değil sen verdin'". İbn Şeddad'ın eklediğine göre Arapların övgüye değer geleneklerinden biri olarak, bir esire, kendisini esir alan kişi tarafından yemek veya su verilmesi hayatının bağışlandığı anlamına gelmekteydi. Guy ve Reynald bir süre sonra tekrar Eyyubi'nin çadırına çağrıldılar. Guy, bekleme odasında bırakılmış ve Reynald Eyyubi'nin huzuruna alınmıştı. Reynald'a İslam dinine geçmesi teklif edildi. Reddetti ve Eyyubi de bunun üzerine kendi kılıcıyla başını uçurdu; cansız bedeni Guy'ın yanından sürüklenerek dışarı çıkarıldı. Huzura çıkma sırası Guy'a geldi ve Eyyubi ona şöyle söyledi: "Kralların birbirini öldürmesi âdetten değildir ama o, çizgiyi aşmıştı."[37]

Continuation'un Latince versiyonunun yazarı, Eyyubi'nin ya "öfkeyle hareket ettiğini" ya da Reynald gibi ayrıcalıklı bir adamı

35. İ.A. 11.536.
36. *Sana* 348.
37. Bu açıklama için ayrıca bkz İ.S. 78.

kıskandığı için bunu yapmış olabileceğini öne sürer.[38] İbn el-Esîr, Eyyubi'nin iki kez Reynald'ı öldürmeye yemin ettiğini duymuştu; ilki, Reynald kutsal şehirlere saldırmaya kalktığındaydı, ikinci yemini de anlaşmaya ihanet edip Mısır kervanına el koyduğunda etmişti.[39] İmâddeddin de, belli ki bu eylemi şaşırtıcı bularak "olayın sebebini araştırmayı bırakmamıştı" ama sonunda el-Fâdıl'ın Eyyubi'ye ettirmiş olduğu yemini duydu.[40] Eyyubi Bağdat'a şöyle yazdı: "Hizmetkâr, Kerak zaliminin kanını dökmeye yemin etmişti, İslam topraklarına ölüm ve esaretle bela olmuş, [Müslümanlara karşı] savaşlar yapmış bir adamdı... Onun ölümü imansızların aldığı en büyük darbedir."[41]

Cumartesiyi pazara bağlayan 4-5 Temmuz gecesi Müslüman ordusu savaş alanının yanında kamp yaptı ve pazar günü Eyyubi Tiberya'ya gitti. Tiberya'da Kontes Eschiva'nın kaleyi teslim etmekten başka şansı kalmamıştı. Malvarlığını, parasını, ailesini ve maiyetindekileri beraberinde götürmesine cömertçe izin verildi, kocasının şehri Trablus'a doğru gitti. Eyyubi, yazmış olduğu mektupta bu hızlı zaferden şöyle bahseder: "Kılıç kınından çıkarılmadan veya attan inilmeden kazanıldı."[42] Artık geçmişteki tüm eylemlerinin, Müslüman topraklarının kendisine bahşedilmesi adına bitmek bilmeyen taleplerinin haklı görülmesini ve Din Savaşlarının kahramanı pozisyonunun nihayet koşulsuz kabul edilmesini umabilirdi. Halifeye, düşman topraklarına yürümeyi planladığını söyledi; "bu dünyada şan getiren öteki dünyada Allah'a yakınlık veren, anlattığımız ve anlatılacak ne başarı varsa, hepsi de yol gösterici hanedanın [Abbasi] faziletinden gelmektedir."

Gerçi yola çıkmadan önce kampını toparlaması gerekiyordu. Ele geçirilen Frenk liderler 6 Temmuz Pazartesi günü Şam'a gönderildi ve eşlik etmekle sorumlu olanlara da, yolculuk bedeli için Eyyubi'nin hazinedarı el-Safî İbn el-Kabıd'dan fatura almaları söylendi.[43] Ele geçirilen haç da başaşağı şekilde bir kargıya tutturuldu ve Kadı Şerefeddin İbn Abî Asrun tarafından Şam'a götürüldü. Eyyubi'nin geri kalan adamlarının bir kısmı ise esirlerini beraberlerinde götürerek "sonsuza değin kayboldular". İbn Şeddad'ın söylediğine

38. *Continuation* 71.
39. İ.A. 11.537.
40. *Sana* 350.
41. Nur. 5.
42. Nur. 5.
43. *Sana* 349.

göre, güvenilir bir görgü tanığı bir Müslümanı elindeki çadır ipiyle yaklaşık otuz Frenk'i bağlayıp götürürken Havran'da görmüştü[44] ve İmâdeddin de aynı iple bağlanmış "otuz kırk" Frenk'ten bahsediyordu.[45] Şam'daki esir pazarında bir esirin fiyatı 3 dinara kadar düştü ve Ebu Şâme'nin duyduğuna göre esirlerden biri, bir ayakkabı karşılığında satıldı. Esir alan kişiye bu olay sorulduğunda, "herkesçe duyulsun diye böyle sattım" demişti.[46]

Eyyubi bu aşamada Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri için başka şeyler düşünmeye başladı. İmâdeddin'e göre, fidye teklif etmek gibi bir âdetleri olmadığı için onları canlı tutmanın bir getirisi yoktu ve esirken kullanılabilecekleri bir iş de yoktu. Ayrıca Müslümanlar arasındaki yaygın görüş onların, Frenklerin en güçlüleri oldukları yönündeydi ve Eyyubi de tehlikeli esirleri öldürmeye hazır olduğunu Beytülahzan'da göstermişti. Eyyubi, şövalyeleri esir alan Müslümanların onları kendisine vermeye gönüllü olmayacağını biliyordu, bu yüzden her biri için 50'şer dinar önerdi. Şam'daki el-Şafi'ye haber gönderildi, orada tutulan her bir Tapınak veya Hospitalier Şövalyesi öldürülecekti ve halen askeriyenin esiri olanlar da pazartesi günü infaz edilecekti. İslam dinine geçme önerisi sunulmadan hiç kimse öldürülmedi, ancak İmâdeddin'e göre yalnızca çok azı bunu kabul etti; kabul edenlerin de iyi Müslümanlara dönüştüklerini yazdı. Teklifi kabul etmeyenler amatör infazcılara verildi; bu kişiler sufiler ve "dindar insanlar" arasından seçilmişti, bazıları gülünç duruma düşmemek için kendi yerlerine vekiller atadı, Eyyubi de olan biteni "memnun bir yüzle" izliyordu.[47] *Continuation*'un Latince versiyonunun yazarı bu "kutsal şehitlerin" bedenlerinin üç gece yakılmadan tutulduğunu ve cennetin ışıklarında yıkanmaya bırakıldığını yazmıştır.[48]

Eyyubi Tiberya'yı, Gökböri'nin savaşında Şam birliklerine komuta etmiş olan Sârimüddin Kaymaz'a verdi ve 7 Temmuz Salı günü Kefr Sebt yakınlarında kamp yapmak üzere trompet ve davullar eşliğinde yola çıktı. Kendi tahminine göre ordusu 40.000'in üzerinde Frenk öldürmüştü.[49] Başka anlatımlarda ölü sayısı 30.000 ve esir sayısı 3.000 olarak belirtilmektedir; kaçanların sayısı için de 3.000,

44. İ.S. 77.
45. *Feth* 27.
46. A.S. Ra. 2.82.
47. *Sana* 349 ve sonraki sayfalar; ayrıca bkz *Feth* 28.
48. *Continuation* 71.
49. Paris 90; Topkapı 29.

1.000 veya 200 gibi farklı rakamlar verilmiştir.[50] Bu konuda bazı rakamlar abartılmış bile olsa sonuçta göz ardı edilemeyecek yegâne gerçek Frenk kara ordusunun ve bununla beraber Kudüs'ün ofansif gücünün yok edilmiş olduğuydu. Kuzeyde Trablus ve Antakya'nın bir miktar gücü kalmıştı ama an itibarıyla hiçbir Frenk gücü Müslümanlarla açık alanda savaşamazdı. Diğer yandan Eyyubi'nin karşısındaki zorluk zaman ve mesafeydi. Er ya da geç Avrupa'dan bir yardım gücünün geleceği kesindi. Bu güç ya denizden gelecekti ya da I. Haçlı Seferi'nin yolunu izleyip Anadolu üzerinden yaklaşacaktı, burada da Kılıçarslan'dan, Eyyubi'nin çıkarlarını kendininkilerin önüne koyması beklenemezdi. Deniz yoluna bakıldığında, Gazze'den el-Süveydiye'ye (Hatay, Samandağ) kadar yaklaşık 565 km'lik bir kıyı şeridi Frenklerin elindeydi. Aşkelon, Yafa, Akka, Sur, Sidon, Beyrut, Cübeyl, Tartus, Cebele ve Lazkiye'de tahkim edilmiş limanları vardı. İç kesimlerde ise güneydeki Şubek'ten Antakya'nın kuzeyindeki Darbısak ve Bakras'a uzanan kaleler ağı yer alıyordu. Kara ordusu olmadan bu kalelerin uzun vadede ayakta kalmasına imkân yoktu; saldırıyla alınamayacak bile olsalar kuşatmacının nihai silahı açlığa karşı verecek yanıtları yoktu. Eyyubi'ye zaman verilmesi hâlinde bunları birer birer kolayca alabilirdi ama bir yardım birliği geldiğinde hâlâ Frenklerin ellerinde olmaları hâlinde eski önemleri yeniden ortaya çıkardı. Nihayet, bir başka komplikasyon olarak, Kudüs'ün durumu vardı. Kudüs kendi başına, tepeleriyle izole olması itibarıyla herhangi bir stratejik önem teşkil etmiyordu ama Eyyubi'nin yalnızca başarısı açısından değil aynı zamanda samimiyeti anlamında da elle tutulur bir kanıt teşkil ediyordu. Destek kazanmak yönündeki çabalarının odak noktası olmuştu ve nihayet bu amacına ulaşıp ulaşmadığını bütünüyle test edebilmesinin öncelikli koşulu Kudüs'ü kurtarmasıydı.

50. Ayrıca bkz A.S. Ra. 2.82; *Khitat* 2.234 Frenk ordusunu 50.000 kişi olarak verir.

17
Kudüs'ün Alınışı

Bu aşamada ilk şart hızlı olmaktı ve Eyyubi de el-Adil'e acilen çağrı gönderdi[1] ve kendisi de 8 Temmuz Çarşamba günü yaklaşık 40 km'lik bir yürüyüşle Akka'ya geçti. Konuğu olan Medine emiri ve İmâdeddin'le birlikte yol aldı; İmâdeddin bu seçkin yolculuktan naif bir haz almıştı, yoldaşlarına mümkün olduğunca yaklaştı, "böylece onlar beni, ben de onları duyabilirdim."[2] Müslümanlar direniş gösterilmesini beklemiyorlardı, bu yüzden de Akka surlarında askerler ve sancaklar görünce şaşırdılar ama sonrasında bunun boş bir meydan okuma olduğunu fark ettiler ve "geceyi, sanki şarap bardağı elden ele dolaşıyormuşçasına keyif içinde geçirdiler".[3] 9 Temmuz Perşembe günü savaş düzenine geçtiler, ancak kentten elçiler gelip barış istedi ve anlaşma şartları hazırlandı.

Akka'nın bilhassa büyük bir ödül olduğu ortaya çıktı. İbn el-Esîr'e göre tüccarlar pazarların yavaş işlediğini görerek mallarını depo etmişlerdi ve bunların hepsi şimdi Müslümanların olacaktı.[4] Kent ve mülkleri el-Efdâl'a verilirken Tapınak Şövalyelerinin mülkleri ve toprakları Ziyâeddin İsa'nın oldu. Takıyeddin şeker arıtım tesisini aldı ve İmâdeddin'e de, içindeki eşyalar 700 dinara satılan bir ev tahsis edildi. İmâdeddin Eyyubi'nin bu cömertliğine dostane bir eleştiri getirmiş ve Akka'nın hazinesinin elde tutulması hâlinde Eyyubi'nin tüm planlarını gerçekleştirmesini sağlayabileceğini söy-

1. *Sana* 353.
2. Alıntı A.S. Ra. 2.86; el-Qasim b. el-Mahna (*Zambaur, Manuel de Genealogie* 114) hakkında yazılmış bir not için ayrıca bkz Q. 4.300.
3. *Sana* 351.
4. İ.A. 11.539.

lemiştir.[5] Birkaç sene sonra İmâdeddin'in bu ifadeleri Eyyubi'ye aktarıldığında Eyyubi suçu İsa'ya, Takıyeddin'e ve el-Efdâl'a yüklemiştir. İmâdeddin bunun üzerine şöyle yazar: "Hayatım üstüne söylüyorum ki, söyledikleri doğru", ancak sadakatli bir yaklaşımla da el-Efdâl'ın bu parayı kendisi için değil, yoldaşları için istediğini eklemiştir. İbn el-Esîr ise el-Efdâl gibi Eyyubi'nin ta kendisinin de Akka'da ele geçenleri dağıttığını söylemiştir; onun ifadelerine göre el-Efdâl daha fazlasını vermiş olsa da, bunun nedeni kentte Eyyubi'ye göre daha fazla kalmış olmasıdır.[6]

Gelecekteki olası güçlüklere karşı ganimeti saklamak Eyyubi'nin alışıldık politikasının çok dışında olurdu ve kazandığı başarılar bağlamında bakıldığında da onu ihtiyatlı davranmaya sevk edecek bir ortam yoktu. Çünkü Müslümanlar artık yayılıyordu. Normal koşullarda Eyyubi maiyetindekilere bağımsız idare vermekten hoşlanmazdı ve şöyle söylediğinden bahsedilir: "Yoldaşlarımı veya ailemi bir sefere her gönderişimde onlar adına tedirgin oluyorum."[7] Ama an itibarıyla alınacak herhangi bir ciddi risk yoktu ve bir Frenk mektubuna göre Müslümanlar "karıncalar gibi yayılıyordu, Sur'dan Kudüs'e kadar ülkenin tüm yüzünü kaplamaya başlıyorlardı."[8] Gökböri, Nasıra'yı alarak Sur'dan Akka'ya giden yolu temizledi. Sepforis terk edilmiş hâlde bulundu ama depoları doluydu. Nasıra'nın güneyinde el-Fule'deki Tapınak kalesinde garnizondan geriye yalnızca birkaç hizmetkâr kalmıştı. Barış isteyerek teslim oldular ve sonrasında Müslümanlar Tabor'un ayağındaki Deburiye'yi, Tabor'u ve Ayn Calut'un da üzerindeki tepelerde yer alan Zerîn'i aldılar (harita 2) Eyyubi'nin yeğeni Hüsameddin Muhammed, Eyyubi'nin akıncılarının Eylül 1184'te geçmiş olduğu Samaria Sebaste tepelerine hareket etti. İmâdeddin'in anlatımına göre, rahipler Müslümanların Vaftizci Yahya'nın mabedini ziyaret etmelerine daha önceleri yalnızca pahalı hediyeler getirmeleri suretiyle izin vermişlerdi[9] ve şimdi bu hazineler Hüsameddin'in emirleriyle toplanıyordu. "Tüm bunları kendisi aldı" ve yalnızca bir cami için gerekli mobilya ve eşyaları bıraktı, kilise artık bir camiye dönüştürülüyordu. İmâdeddin, ifadelerinin devamında, Sebaste'nin

5. *Sana* 353.
6. İ.A. 11.539.
7. İ.A. 12.25; alıntının kesin olarak gerçek olduğu söylenemeyebilir ama Eyyubi'ye dair akla yakın bir durumu sunuyor olmalıdır.
8. Alıntı Ansbertus 4 ve sonraki sayfalar.
9. *Sana* 355.

yaklaşık 8 km güneydoğusundaki Nablus çevresindeki köylülerin çoğunun Müslüman olduğunu yazdı. Frenklerin geri dönülmez şekilde yenildiğini anlayınca bu döneme dair kaydedilmiş yegâne yerel ayaklanmayı gerçekleştirip Nablus hisarını kapattılar, sonrasında ise hisarın garnizonu Hüsameddin'e teslim oldu.

Bu esnada Bedreddin Duldurum ve bazı emirler Akka'dan kıyı boyunca güneye doğru hareket etti. Hayfa ve Arsuf kentleri teslim oldu, Kayserya güç kullanılarak alındı. Ters yönden de el-Adil Mısır'dan kıyı yoluyla El-Ariş üzerinden yaklaştı. Dârum, Gazze ve Aşkelon pas geçilmiş görünmektedir, ancak Yafa'dan yaklaşık 21 km içerde kalan Mecdel Yaba, el-Adil'e teslim oldu, böylece Nablus'taki Hüsameddin'den yalnızca 30-35 km ve Arsuf'taki Müslüman birliğinden de 24 km kadar mesafede konumlanmış oldu. En önemli fethi Yafa'ydı, aniden saldırarak almıştı ve İbn el-Esîr'e göre "kent halkı başka hiç kimsenin görmediği zulmü görmüş bir halktı". İbn el-Esîr şöyle devam etti:

> "Halep'teyken Yafalı bir köle kız çalıştırıyordum. Yaklaşık bir yaşında bir bebeği vardı. Bebek kucağından düştü ve yüzü yaralandı. Kadın çok gözyaşı döktü, onu sakinleştirdim; çocuğun gözyaşı dökecek kadar zarar görmediğini söyledim. Şöyle söyledi: ‹Ağlamamın nedeni bu olay değil, başımıza gelenler yüzünden ağlıyorum. Altı erkek kardeşim vardı hepsi öldürüldü; kocam ve iki kız kardeşim vardı, onlara ne olduğunu bilmiyorum bile.›"[10]

Müslümanların Samarya üzerinden ilerleyişi ve güney kıyı düzlüğünü büyük oranda kontrol altına alışıyla beraber Kudüs'ün dışarıyla bağlantısı neredeyse kesilmiş oluyordu. Gerçi Eyyubi bunu doğru bir yaklaşımla görmezden geldi ve Takıyeddin'i Tibnin ve Sur'a saldırmak üzere göndererek dikkatini kuzeye yöneltti. Kısmen, bu hamle bir hata olabilirdi, çünkü Tibnin'in, Sur'un doğu tabyası olarak pozisyonu mevcut seferde zaten tersine dönmüştü, tekrar üzerine gidilmesi stratejik açıdan çok da elzem olmayabilirdi. Eyyubi'nin iletişim ağı tehlikede değildi, bununla beraber Sur, Frenklerin elinden almak zorunda olduğu hayati değerde bir stratejik limandı. Ancak Eyyubi'nin Tibnin'deki direniş ihtimalini yanlış hesaplamış olabileceğini söyleyebiliriz. İbn Şeddad'ın anlatımına göre Tibnin garnizonu "inancına şiddetle bağlı kahramanlardan

10. İ.A. 11.541.

oluşuyordu"[11] ve Takıyeddin destek istemek için bir dizi mektup göndermek zorunda kaldı.[12] Eyyubi 17 Temmuz Cuma günü Akka'dan ayrıldı, cumartesi gecesi Akka'dan düz bir çizgi çekildiği takdirde yaklaşık 45 km uzakta bulunan Tibnin'in güneyindeydi. 19 Temmuz Pazar günü Tibnin'e taarruza geçti, mancınık da getirtmişti. Kale garnizonu teslim olma koşullarını görüşmek üzere Müslüman esirlerini gönderdi. Ama Eyyubi acele etmedi. Frenklere mallarını götürebilmeleri için beş gün izin verdi, bu süre boyunca Frenk liderlerden bazıları rehin olarak tutuldu. Teslim olma şartları çerçevesinde silahlar, atlar ve erzaklar bırakılacaktı ama garnizon bunlar dışında ne varsa aldı ve eskort eşliğinde Sur'a gönderildi.

Sur, bir süre Trabluslu Raymond'ın elinde kalmıştı. Raymond, Hıttin'den kaçtıktan sonra burada durmuştu, ancak İbn el-Esîr Trablus'a gitmek üzere ayrıldığını duymuştu. Raymond kent garnizonunun direnç gösteremeyecek kadar küçük olduğunu düşünmüş olmalıydı, Eyyubi'nin saldıracağı da kesin gibi görünüyordu.[13] Eyyubi ise an itibarıyla Sur'u görmezden gelmiş görünüyordu. Tibnin nihayet 26 Temmuz Pazar günü kendisine teslim edildi ve orduyla birlikte olan İmâdeddin'in anlatımına göre Müslümanlar bunun sonrasında tepelerden düzlüğe indiler (Sur kenti yanından bir yürüyüşe veya kentin doğusundaki Litani Nehri'nden bir geçiş noktasına tekabül ediyor olmalıydı) ve iki gün içinde Sidon'a ulaştılar (harita 8).[14] Sidon Sur'un yaklaşık 37 km kuzeyindedir ve Eyyubi buraya 29 Temmuz Çarşamba günü ulaşmıştır. İmâdeddin'in sözünü etmiş olduğu iki gün salı ve çarşamba günlerini kapsıyor olmalıdır, bu durumda Eyyubi ya pazartesi gününü Tibnin'de geçirmiş olacaktır ya da İmâdeddin o gün Sur'a doğru yapılan yürüyüşü kaleme almamıştır. Latince *Continuation*'ın yazarına göre Eyyubi Sur'a, taarruz amaçlı gelmiş ama yapılacak bir kuşatmanın "pek de kısa sürede bitmeyeceğini" görmüştür.[15] Bu detaylar ciddi bir hata yapıyormuş gibi göründüğü için önem kazanmaktaydı ve bu hatalar bölgeyi önce keşfe çıkıp almaya çalışmadan önce dışarıyla bağlantısını kesmiş olsaydı mazur görülebilirdi. Gerçi zamanlama şunu gösteriyordu ki, oraya gitmiş olsa bile kentin

11. İ.S. 80.
12. *Sana* 356.
13. İ.A. 11.543.
14. *Feth* 37.
15. *Continuation* 74.

savunmasını yoklamak adına ciddi bir deneme yapmış olamazdı ve bu anlamda onu tedbirsizlikle suçlayan eleştiriler pek de haksız görünmemektedir.

Sur kenti dokunulmazlığının tadını çıkarırken Eyyubi ordusunu portakal bahçelerinden ve Sarafand çiçekleri arasından geçirdi ve hemen teslim olan Sidon'u aldı. Burada zaman kaybetmeden kıyıdan yukarı 40 km ötedeki Beyrut'a yürüdü. Çarşamba gecesi kentin güneyinde kamp kurdu ve 30 Temmuz Perşembe günü saldırıya geçti. Şiddetli bir dirençle karşılaştı. İmâdeddin, Frenklerin sur dışına çıkıp basit tahkimatlar önünde nasıl çarpıştığını anlatır,[16] lağımcıların kazmalarını önlemek için kullanılan bir taktikti bu. Ama kentin direkt düşmesine neden olan da bu taktik oldu. Savunmacılar nihayetinde surların gerisine itilince, kent halkı Müslümanların hattı yarıp içeri girdiğini sanmış ve denizyoluyla kaçmak üzere limana koşmuştu. Bunu takip eden karmaşa içinde, kalan tek şanslarının hemen teslim olmakta yattığı düşünülmüştü. Bunun üzerine Eyyubi de barış koşullarını kabul etti. İmâdeddin hastaydı ve Eyyubi de "eli kalem tutan herkesin kâtip olabileceğini sanarak" tüm yazmanlarını çağırdı.[17] Bunlardan hiçbiri, teslim koşullarını içeren bir belgeyi Eyyubi'yi tatmin edecek düzeyde yazmayı başaramadı ve İmâdeddin (kendi anlatımına göre) belgeyi hasta yatağından dikte etmek durumunda kaldı. Sonrasında hastalığı nedeniyle Şam'daki evine gönderildi ve sonraki iki ayın olaylarını yalnızca dinleme imkânı bulabildi.

Hıttin'de esir alınmış liderlerden biri olan Hugh Embriaco, Beyrut kuşatması esnasında Şam'dan getirtilmiş ve kıyı şeridinde yaklaşık 32 km daha yukarıdaki memleketi Cübeyl'in teslimini sağlayarak fidyesini ödemişti. Bu nokta Eyyubi'nin kuzey seferinin en uç noktasını oluşturdu ve bu aşamada geri döndü. Beyrut 6 Ağustos'ta teslim oldu ve 23 Ağustos'ta Eyyubi Aşkelon'dan 275 km uzaktaydı. Yürüyüşü esnasında bir kez daha Sur yakınlarından geçti ama Arap kaynaklarına göre kente saldırmayı pek düşünmedi. İbn Şeddad, Eyyubi'nin birliklerinin Frenk topraklarına yayılmış olduğunun altını çizdi; "adamların hepsi kendisi için alabileceğini almıştı ve artık savaşmaktan da yorulmuşlardı", bununla beraber "hâlâ Kıyıda olan tüm Frenkler" Sur'daydı.[18] İmâdeddin Sur'un "Kudüs

16. *Feth* 39 ve sonraki sayfalar.
17. *Sana* 358.
18. İ.S. 80.

Krallığındaki en güçlü kent" olduğunu belirtmiş ve Eyyubi'nin burada yalnızca keşif çalışması yapıp ayrıldığını eklemiştir.[19]

Yazılmış olan rapora göre Sur, Conrad de Montferrat'dan destek güç almıştı. Conrad'ın, neler olup bittiğini bilmeden Akka limanına yanaştığını ve sonrasında el-Efdâl'ın tecrübesizliği sayesinde kaçtığını söyleyen meşhur macerasının tarihi 14 Temmuz olarak verilmiştir.[20] Bu bilgi neredeyse kesinlikle yanlıştır, çünkü Eyyubi o tarihte hâlâ bölgedeydi. Latince *Continuation*'a göre Conrad Sur'a Akka üzerinden kent tam teslim olacağı sırada gelmiş ve teslimi engellemişti,[21] muhtemelen Eyyubi de o sırada Beyrut'tan dönüş yolundaydı. Arap kaynaklarında verilen yegâne ipucu, Conrad'ın Sur'da Beyrut'tan gelmiş mülteciler gördüğü şeklindedir,[22] bu da Eyyubi'nin dönüşünden önce gelmiş olması ihtimalini azaltır ama onun varlığı sebebiyle olsun ya da olmasın, Sur saldırıya uğramamıştır.

İmâdeddin'in yazdığına göre Eyyubi bu aşamada kendisine Kudüs'e saldırmayı tavsiye eden mektuplar gönderen el-Adil'le güçlerini birleştirmek isteğindeydi.[23] Daha sonraları olanlara rağmen göründüğü kadarıyla el-Adil'in tavsiyesinin yerinde olduğunu düşünüyordu. El-Adil'in, yıllar sonra Hama'da şu sözleri sarf ettiği söylenmektedir:

> "Eyyubi'ye Kudüs'ü alma fırsatını değerlendirmeyi tavsiye ederken ileri sürdüğüm argümanlardan biri şuydu: Kolik ataklarına karşı hassas olduğunu hatırlattım ve şöyle söyledim: 'Mesela bu gece kolik atakla ölseniz, Kudüs Frenklerin elinde kalmış olacak'... O da şunu söyledi: 'Ne buyurursan ve tavsiye edersen onu yapacağım.'"[24]

Sur limanı stratejik açıdan Kudüs'ten çok daha önemliydi ve Müslüman-Frenk gücü kıyaslandığında el-Adil'in argümanı absürt görünmektedir. Gerçi o da güç değil anlam açısından bakıyordu. Eyyubi'nin ölmesi hâlinde, tarihte daha sonra gerçekleşen gelişmelere de bakarak söyleyebiliriz ki, prenslerin ve emirlerin her biri kendi çıkarlarının peşinde bölüneceklerdi. Gerçi böylesi bir durumda bile Kudüs'ün destek almadan dayanamayacağı öne sürülebilirdi

19. *Feth* 44.
20. Ayrıca bkz *Continuation* 73, not 163.
21. *Continuation* 73.
22. İ.A. 11.544.
23. *Sana* 360.
24. *Sana* 360.

ama en azından daha uzun süre nefes alma imkânı bulabilirdi ve Eyyubi'nin Kudüs'e vermek istemediği imkân da buydu.

Taarruza geçmeden önce Frenkleri Aşkelon, Gazze ve Dârum'dan uzaklaştırarak Mısır'a giden yolu temizlemeye karar verdi. 23 Ağustos Pazar günü Aşkelon'a ulaştı ama kuşatma makinelerini yerleştirmeden önce 25 Ağustos Salı gününe kadar bekledi. Beraberinde Guy de Lusignan'ı ve Tapınak Şövalyelerinin Üstadını da getirmişti; bir anlatıma göre Aşkelon'un teslimi karşılığında bir başkasına göre de kalan tüm Frenk kalelerinin teslimi karşılığında özgürlüklerini sağlama sözü vermişti. Guy, muhtemelen pazartesi günü Aşkelon'a mesaj gönderdi, ancak İmâdeddin'e göre "şantaj altında hareket ettiği fark edildi".[25] İbn el-Esîr, Guy'ın "Müslümanlara karşı tüm toprakları harekete geçirmeye ve deniz ötesindeki Frenklerden yardım istemeye" söz verdiğini ekledi.[26] Ama garnizon yine de vazgeçmeyi reddetti ve Eyyubi taarruza başladı. Yeğeni Hüsameddin'e, Aşkelon'un iki grup sur dışı tahkimatı olduğunu, bunlardan küçük olanın surların hemen dışında olduğunu, daha büyük olanın da surlardan biraz daha uzakta olduğunu söyledi.[27] Garnizon, tahkimatlarının önünde savaşacak kadar güçlü olmadığını düşündü ve dış savunma tahkimatı 26 Ağustos Çarşamba günü kazılarak yıkıldı. Mancınıklar şehir surlarına doğru getirildi; ikinci dış tahkimat da yıkıldı ve sonrasında bombardıman surlara yöneltildi. Savunma çetindi ve Müslümanların verdiği kayıplar arasında önde gelen bir Kürt emir de vardı.[28] Ama üstünlük kuşkusuz Eyyubi'deydi ve bu aşamada Guy'a kentten "bilge adamları" çağırma izni verildi. Guy onlara, surlarının yıkılmak üzere olduğu bu aşamada teslim olmak adına geçerli bir sebepleri olduğunu ve bunu yapmazlarsa Eyyubi'nin her şeyi ortadan kaldıracağını söyledi. Barış istemeyi kabul ettiler ve Eyyubi de yeğenine şöyle söyledi: "Onlara bunu bahşettik, çünkü bir kaderden kurtarılıp bir başkasını yaşayabileceklerine inandık... kentteki Müslümanların eşlerini ve çocuklarını şiddetten korumak ve kenti yağmacıların talanından kurtarmak için merhamet ettik." Garnizona mallarını ve canlarını kurtarma izni verildi, aileleriyle birlikte Aşkelon'u 5 Eylül'de terk ettiler.

25. *Sana* 361.
26. İ.A. 11.545.
27. Topkapı 98.
28. Hüsameddin İbrahim el-Mihrani; ayrıca bkz Sana 361.

Eyyubi Aşkelon'da zaman kaybederken Gazze ve Dârum teslim oldu. Daha kuzeyde, Yafa'nın yaklaşık 21 km güneydoğusunda kıyı düzlüğü üzerinde yer alan Remle ve güneybatıya doğru 11 km daha uzağındaki Yübna da halihazırda ele geçirilmişti (harita 2). Tapınak Şövalyeleri, koşullarından biri üstatlarının serbest bırakılması olan bir anlaşma çerçevesinde Latrun'u vermeyi kabul ettiler; Latrun, Yafa'dan geçip Judaean Tepeleri üzerinden Kudüs'e giden anayollardan birinin üzerindeydi. Osman Mısır'dan gelmişti, Lulu komutasındaki Mısır filosu da gelmişken ve herhangi bir Frenk çıkarmasını karşılayabilecek durumdayken Eyyubi Kudüs üzerine tam bir güven içinde yürüme imkânı bulabilecekti. Bu dönemde ele geçirildiğinden bahsedilen yerler arasında Beyt Cibrin, El-Halil ve Beytüllahim de vardı,[29] bu kentler Judaean Tepeleri'nin omurgası boyunca kuzeye doğru ilerleyen birliklerce alınmıştı, ancak öncü gruba komuta eden emirlerden birinin yolu kesilmiş ve Beyt Nube'den uzanan yolda Kudüs'ün 11 km kuzeybatısında el-Kubeybet mevkinde öldürülmüştü. Bu bilgiler neticesinde Müslümanların Kudüs'e birden fazla taraftan yaklaştığını varsaymak yerinde olacaktır.

Eyyubi de 20 Eylül Pazar günü Kudüs yakınlarına ulaştı. Kentin batısına doğru bir bölgede kamp kurdu; halifeye yazdığı mektupta burada derin vadilerin bulunduğunu söyledi, kuleler ve bir kolye gibi kavis alan surlar vardı, bulundukları taraf Surlu Vilyam'ın tabiriyle "devasa çakmak taşlarıyla inşa edilmiş" Davut Kulesi tarafından savunuluyordu[30] ve Eyyubi saldırılamayacak kadar sağlam olduğuna karar verdi. İbn el-Esîr'in ifadelerine göre Müslümanlar garnizonun belirgin gücü karşısında moral kaybetmişti ve hem İbn Şeddad hem de İmâdeddin kentin 60.000'den fazla savaşan adama sahip olduğunu belirtiyordu.[31] İmâdeddin Kudüslülerin kendilerinden çok emin olduğunu, hatta açık alan muharebesi istediklerini öne sürmüştür, şöyle dediklerini söylüyordu: "Müslümanlardan Hıttin'in intikamını almalıyız" ama "deneyimli şövalyeleri" (muhtemelen Ibelinli Balyan'dan bahsediyor) kenti, "Efendilerinin mezarını" korumaları gerektiği tavsiyesini vermişti.[32] Sonuç olarak tahkimatları güçlendirdiler, hendeği derinleştirdiler ve mancınıklar kurdular,

29. Ayrıca bkz *Sana* 362.
30. Surlu Vilyam kısım 1, s.383.
31. İ.A. 11.546 ve sonraki sayfalar; İ.S. 81; *Sana* 364.
32. *Sana* 363.

sur dışına da bekçiler yerleştirildi. Latin *Continuation*'ın yazarı, kent surlarına doğru büyük bir göç dalgası olduğunu ve bu insanların kentin gücünden çok kutsallığına güvendiğini belirtmiştir,[33] ayrıca tüm bu çokluk içerisinde yalnızca 14 şövalye bulunduğunu da eklemektedir. Rahipler ve din adamları da savaşa katılmıştır, ancak sıradan halk Piskoposa ve Kraliçe Sibylla'ya Eyyubi'yle barış yapmaları için yalvarıyordu.

Keşif çalışmasıyla geçen beş günün ardından 25 Eylül'de Eyyubi kampının yerini değiştirdi. "Kudüs'ün insanları gözlerini açtılar ve toz bulutları gerilere doğru uçuşurken Suriyelilerin kenti terk etmek üzereymiş gibi çadırlarını kaldırmış olduklarını gördüler, çok neşelendiler ve şöyle söylediler: 'Suriye kralı kaçtı çünkü şehri planladığı gibi alamayacağını gördü!'"[34] Ama aslında Eyyubi yalnızca kamp yerini değiştiriyordu, tam olarak I. Haçlı Seferinin yolunu izledi, haçlı seferinde de kuşatma makineleri "şehrin, Aziz Stephen Kapısıyla [Şam Kapısı] kuzey köşesinde bulunan kule arasında kalan bölümüne"[35] taşınmıştı. Frenkler Eyyubi'nin taşınmasına karşı koymaya çalıştılar; İbn el-Esîr'in bildirimine göre iki taraf da kayıplar verdi, Eyyubi'nin emirlerinden biri ölenler arasındaydı.[36] Ama sonunda Frenklerin karşı duruşu bastırıldı ve Müslümanlar hendeği geçip surların bir kısmını oymayı başardılar. *Libellus*'un yazarına göre Eyyubi birliklerini ayırdı, surlara ok atmak üzere 10.000 veya daha fazla sayıda "tepeden tırnağa iyi silahlanmış" okçu kullanıyordu, 10.000 kişilik atlı birlik de mızrak ve oklarla silahlanmış hâlde Frenklerin olası bir hamlesini bertaraf etmek üzere bekliyordu, ordusunun geri kalanı da kuşatma makineleri etrafına dizilmişti. Müslümanlar surların bir kısmını yıkıp geçince savunmacılar onları oklar ve mızrakların yanı sıra taşlar ve erimiş kurşunla püskürtmeye çalıştı ama başarısız oldular, hücuma kalkma girişimi de sonuç vermedi. Bu yaşananların ardından "koca şehirde 100 Bizans sikkesi verseniz bile yalnızca bir gece nöbet tutmaya cesaret edebilecek tek bir adam bile kalmadı". "Ben kendim de" diye devam etti Libellus'un yazarı:

33. *Continuation* 75; Bu yaklaşım Eyyubi tarafından da tekrarlanmıştır; Eyyubi'nin yazdığına göre mülteciler Kutsal Kabir Kilisesi'nin Allah'la aralarında aracılık yapacağını düşünmektedir (Cairo 15; Q. 6.496).
34. *Libellus* 87.
35. Surlu Vilyam kısım 1, s.360.
36. İ.A. 11.548.

"Bir haberciyi kulaklarımla duydum... piskoposun ve kentin diğer ileri gelenlerinin kararını ilan ediyordu; yıkılmış olan köşeyi yalnızca o gece için savunacak elli güçlü ve yürekli adama istedikleri silahın verileceğini ve 5.000 Bizans sikkesiyle ödüllendirileceklerini duyurdu. Ama elli adam bulunamadı."[37]

Surların yarılmasının ardından Ibelinli Balyan, Eyyubi'yle buluşma gerçekleştirmek istedi. Eyyubi koşul sunmaya istekli değildi, daha önce Haçlıların yaptığı gibi şehri güç kullanarak almayı tercih ediyordu ve *Libellus*'ta anlatıldığına göre bu lekenin yalnızca Hıristiyan kanıyla temizlenebileceğini söylemişti.[38] Diğer yandan halifeye anlatıldığı şekliyle Balyan, ilk aşamada "en açgözlü ve iyimser adamın bekleyebileceğinden daha fazlasını isteyen" bir teklifle geldi.[39] Sonrasında da Frenklerin bağışlanmaması hâlinde tahmini sayıları 3.000 ila 5.000 olan Kudüs'teki tüm Müslüman esirlerin öldürüleceği ve aralarında Kubbet'üs Sahra ve Mescid'i Aksa'nın da bulunduğu mabetlerin yıkılacağı tehdidini savurdu.[40] Bu cüretkâr yaklaşım başarılı oldu. Eyyubi'nin halifeye söylediğine göre, emirleri kendisine Balyan'ın teklifini kabul etmesini ve merhamet göstermesini tavsiye etmişlerdi, çünkü aksi hâlde halihazırda kazanılmış bir zaferde hayatlar kaybedilecekti. Eyyubi bunun ardından bir divan toplantısı gerçekleştirdi, İmâdeddin'in anlatımına göre devam eden müzakerelerin ardından[41] nihayet 2 Ekim'de teslim koşulları üzerinde anlaşıldı.

Latince *Continuation*'un yazarına göre bu koşullar "kayıt altına alınamayacak acı koşullardı";[42] "vâris, vasiyetten mahrum kalmak için üstüne bir de bedel ödemişti."[43] Erkek başına 10 dinar, kadın başına 5 ve çocuk başına 1 dinar fidye belirlendi. Ödeme için kırk gün mühlet verildi, ödeme yapamayanlar köle olarak alınacaktı. Frenklere, atları ve askerî donanımları dışında mallarını koruma izni verilmişti. Balyan da, yoksullar namına 30.000 dinar verdi.

37. *Libellus* 88.

38. *Libellus* 89; şair el-Adib el-Kayserani tarafından Nureddin'e ithafen yazılmış bir satır için ayrıca bkz Kharida 1.158: "Kudüs'ü, akan kan dışında hiçbir şey temizleyemez."

39. Ayrıca bkz Cairo 15; Q. 6.496 (Paris 479; Topkapı. 103; 25757.119).

40. 3.000 rakamı için ayrıca bkz A.S. Ra. 2.92; 5.000 için ayrıca bkz *Sana* 365; İbn Cübeyr'e göre (*Travels* 306) Sur'un Haçlılar tarafından alınışından önce benzer bir öneri Müslümanlar tarafından yapılmış ama yerine getirilmemişti.

41. *Feth* 55.

42. *Continuation* 75.

43. *Libellus* 90.

Diğerleri, mallarını, şehirde kalmalarına izin verilmesini ümit eden Doğu Hıristiyanlarına satarak para bulmaya çalıştı. İmâdeddin'in belirttiğine göre 10 dinardan fazla eden mallar 1 dinardan az bedele gidiyordu.[44] Taşınamayacak mallar, örneğin sandıklar, karyolalar, mermer vs bırakılmak zorunda kalındı ve Müslüman askerlerle ticaret yapan bir tüccar akını oluştu. Şam'da dinlenmekte olan İmâdeddin de 3 Ekim'de Kudüs'e ulaştı ve aktardığına göre Eyyubi, onun dönüşüyle aynı zamana denk gelmesinin bu zaferin lütuflarından biri olduğunu söylemişti.[45] İmâdeddin, fidye toplama işinin organizasyonunu onaylamaz gözlerle izledi. Şehrin kapıları kapatılmıştı ve teoride hiç kimse bir muhasebe memurundan ödeme yaptığına dair makbuz alıp bunu muhafızlara göstermeden çıkış yapamıyordu. Ama bu memurlar "hazinenin temsilcileri değil ortaklarıydı". Makbuzlara çapraz kontrol yapmak adına bir sistem kurulmamıştı ve İmâdeddin'e söylendiğine göre memurlar makbuzların çoğunu "parasını kendi ceplerine attıkları kişiler için" yazmışlardı.[46] İmâdeddin'in görebildiği kadarıyla rüşvet veren herkes elini kolunu sallayarak çıkabiliyordu. Bazıları şehir surlarından sarkıtılıyordu, bazıları küfelerde kaçak çıkarılıyordu ve bir kısmı da Müslüman asker kılığında kaçıyordu. Gökböri, kendi şehri Urfa'dan olduklarını iddia ettiği 1.000 Ermeni için fidye parasını istedi, aynı talep 500 Ermenilik bir başka grup için Birecikli Şihabeddin tarafından yapıldı ve İbn el-Esîr'in bildirimine göre başka emirler de çok sayıda Frenk'in fidyesine talip oldu.[47] İmâdeddin de Eyyubi'nin cömertliğini eleştirmiştir. Amalric'in ve Reynald de Chatillon'un dul eşlerinin ödeme yapmadan ayrılmalarına izin vermişti ve Piskopos da Kutsal Kabir Kilisesi'nin hazinelerini götürmüştü. İmâdeddin bunların 200.000 dinar değerinde olduğunu söyleyerek itiraz etti, ayrıca teslim koşulları Frenklere mallarını tutabilme imkânı veriyor olsa da kilisenin mallarını kapsamıyordu. Sonrasında Eyyubi'nin şöyle söylediğini aktardı: "Onlarla kelimelerin görünürdeki anlamına göre ilgilenmeliyiz" ve *Feth* adlı eserde de Eyyubi'nin şöyle eklediği söylenir: "İnanan insanları inanca saygısızlık etmekle suçlayabilecekleri koz vermemeliyiz."[48] İmâdeddin

44. *Feth* 60.
45. *Sana* 368.
46. *Feth* 55 ve sonraki sayfalar.
47. İ.A. 11.550.
48. *Feth* 60.

ifadelerinin devamında el-Adil'in ve bir grup başka kişinin yerinde bir yaklaşımla fidye parasının kenara konması gerektiğini düşündüklerini eklemektedir; el-Adil'den aktardığı ifadeye göre, paranın toplanmasından sorumlu olduğu sırada bir akşam Eyyubi'ye 70.000 dinar göndermişti ve daha sabahına hazinedarı gelip daha fazlasını istemişti; çünkü gönderdiği bütün para hemen dağıtılmıştı.[49]

Bu düşünce o sırada orada olmayan el-Fâdıl tarafından da tekrarlanmıştır; el-Fâdıl paranın toplanıp saklanmış olması hâlinde "efendisinin kalan tüm ülkeleri fethetmesini sağlayacağını" yazdı. Gerçi bu nokta dışında ifadeleri tamamen tebriklerle doluydu; Eyyubi "imansızlara karanlık veren şafaklarda parlayan ışıktı"; "Mekke'nin kardeş mabedini esaretten kurtararak benim ve tüm Müslümanların efendisi oldu."[50] Şurası açık ki, Eyyubi de "her Müslümanın" bu görüşü paylaşmasını umuyordu. Halife için "İslam'ın onur nişanı" olan Kubbet-üs Sahra'yı geri almıştı.[51] Tüm çabalarının bu büyük amaca ulaşmaya yöneltilmiş olduğunu yazdı; kendisini yolundan alıkoymaya çalışan Müslümanlara karşı yalnızca İslam dünyasını bir araya getirebilmek için savaşmıştı, böylece Allah'ın sözü geçmiş olacaktı; böylesi bir amaç peşinde koşmak beraberinde riskleri getiriyordu, ancak oturmak Allah'ın verdiği ödevleri yerine getirmeye yardımcı olmayacaktı, önceki halifelerin buyruklarını gerçekleştirmesini de sağlayamazdı; elbette ki onlar, en has haleflerine [mevcut halifeye] mevkilerinin yanı sıra bu görevlerin yerine getirilmesinden duyacakları hazzı da miras bırakmışlardı; kendisine gelince, bazı sözler onu yaralamıştı ve arkasından hep kazan kaynatanlar olmuştu ama o bu ateşi sabır ve emekle söndürmüştü.[52] İmâdeddin de göreve geri döndüğü gün buna benzer yetmiş mektup yazdı[53] ve göründüğü kadarıyla Eyyubi de, uğrunda çaba sarf ederken yok yere eleştirildiğini söylediği amacı konusunda derdini ısrarla anlatmaya kararlıydı.

Türbelerin kurtarılmasını 9 Ekim'de cuma namazında dinî bir törenle kutladı. İmâdeddin'in ifadelerine göre, Kudüs'e toplanmış tüm âlimler ilk vaazı veren kişi olma onuruna sahip olmayı istiyordu, Eyyubi'nin seçimi ise 1183 yılındaki fethinden sonra

49. *Sana* 374.
50. Topkapı 137.
51. 7307.89.
52. Cairo 15.
53. *Sana* 368.

Halep'e kadı olarak atanmış olan Muhyeddin Muhammed oldu.[54] Türbeler restore edilmemişti. Eyyubi, imansızların Kudüs'ü cennet bahçesine çevirmiş olduğunu yazdı, kiliseleri, Tapınak ve Hospitalier Şövalyelerinin evlerini mermerle döşemişlerdi;[55] ancak İmâdeddin onlara övgü yapmaya gerek duymadı, bunun yerine Tapınak Tepesi'ne yaptıkları tuvaletten ve Kubbet-üs Sahra'daki bir kiliseye çizmiş oldukları domuz resimlerinden bahsetti.[56] Kutsal Kabir Kilisesi'nin kapıları kapalıydı ve konumunu değerlendirmek için divan toplantısı yapıldı. Bazı emirler yıkılmasını istiyordu, böylece Hıristiyanlar artık hacı olmaya gelemeyecekti, ancak çoğunluk halife Umar'ın bu konuya karışmamış olduğunu ve Hıristiyanların asıl taptığı şeyin "haç ve kabir yeri olduğunu, binalar olmadığını belirtti. Bu binaların [üzerine inşa edildiği] toprağı gökyüzüne dağılsa bile gelmeyi bırakmazlardı."[57] Eyyubi bu görüşü kabul etti ve kiliseye zarar vermedi, bazı rahiplerin de burada fidye ödemeden kalmasına izin verildi. Doğu Hıristiyanları Ziyâeddin İsa vasıtasıyla müzakere ettiler ve fert başına verginin yanı sıra fidyelerini de vererek kentten kovulmaktan kurtuldular.

Fidye ödemesi için verilen kırk günlük mühlet 10/11 Kasım'da son buldu. İmâdeddin ödeme yapamayan 7.000 erkek ve 8.000 kadın olduğunu, bunların daha sonra köle yapıldığını belirtmiştir.[58] Şehirde 100.000'den fazla erkek, kadın ve çocuk olduğu tahminini yürütmüş[59] ve toplanan fidye parasının yaklaşık 100.000 dinar olduğunu bildirmiştir.[60] Bu rakam çok düşük görünmektedir. Daha önce görüldüğü gibi el-Adil, Eyyubi'ye bir gecede 70.000 dinar verdiğini söylemiş ve sonraki gün de 30.000 dinar daha gönderdiğini eklemişti. İbn Şeddad 220.000 dinar toplandığını duymuştu, ancak Eyyubi Kudüs'ten ayrılırken bu paradan geriye hiçbir şey kalmadığını söylemiştir.[61]

54. *Feth* 63; Sana 369; vaizler arasında Zeyneddin Ali de vardı (ayrıca bkz s.68).
55. Cairo 15.
56. *Feth* 61 ve sonraki sayfalar; *Sana* 369, 371.
57. *Feth* 69; ayrıca bkz Surlu Vilyam kısım s.334: I. Haçlı Seferi sırasında Müslümanlar tarafından yapılmış bir teklife göre amaç "Tanrı'nın Diriliş Kilisesi'ni temelinden yıkmak ve buradaki Kutsal Kabir'i bütünüyle yıkmaktı. Bu eylemin, oraya akın akın kutsal ziyarete gelenlerin büyük toplanışını gelecekte önleyeceğini umuyorlardı."
58. *Feth* 60-1.
59. *Feth* 55.
60. *Feth* 56.
61. İ.S. 82.

İbn Şeddad'ın raporu doğru olsun veya olmasın şurası açık ki, Eyyubi'nin zaferinin etrafında uygulama anlamında çok sayıda güçlük dolanıyordu. Halifeye, kendisine Frenkler tarafından teklif edilmiş olan büyük rakamlardan bahsettiği bir mektubunun devamında Ayyadiye'delan kaynaklarından da bahsetmişti; uzun sefer ordu ödeneğini tüketiyordu; Frenk toprakları yağmalanmış ve mahsulleri tüketilmişti, bunun bir sonucu olarak bu topraklar bir gelir kaynağı olmak yerine gider kapısı olmuştu; gemiler hazır hâle getirilmeliydi; garnizonlara ihtiyaç vardı ve tahkimatlar onarılmalıydı. Şurası kesin, diye yazdı, Frenkler eski topraklarından ellerini çekmeyeceklerdi, ta ki bu eller kesilene kadar.

Eyyubi fidye döneminin bitmesini beklemedi. Kendisine Sidon ve Beyrut verilmiş olan el-Meştub'dan Eyyubi'yi Sur'a taarruz gerçekleştirmeye teşvik eden mektuplar geldi, "Sur, imansızların çantasında kalan son oktu"; "her gün, kaçırıldığında bir daha asla geri gelmeyecek bir fırsat vardır."[62] Kudüs'ten ilk ayrılan el-Efdâl oldu, ardından Takıyeddin onu izledi ve sonrasında da Eyyubi 30 Ekim Cuma günü el-Adil'le beraber yola çıktı. Kudüs'e silah desteği yapmak için Eyyubi'nin silah depolarını şehirde bırakmış olan Osman da yolculuğunun ilk aşamasında babasına eşlik etti, sonrasında da Mısır'a doğru gitmek üzere güneye döndü. 4 Kasım Çarşamba günü Eyyubi kuzeye doğru yol alırken Akka yakınlarında kamp kurdu.

62. *Sana* 374-5.

18
Başarı ve Başarısızlık

Conrad de Montferrat, Eyyubi'nin kendisine bırakmış olduğu nefes alma imkânını iyi kullanıp Sur'un tahkimatlarını güçlendirmiş, İskender geçidi boğazının karşısında hendek kazmış ve surlar dışındaki tahkimatları güçlendirmişti. Eyyubi'nin de kendi adına hızlı bir sonuç alma ihtimalini yüksek görmediği belliydi. 8 Kasım Pazar günü Akka'dan ayrıldı ama 42 km'lik yürüyüş dört gününü aldı ve 12 Kasım Perşembe günü Sur'un güneyinde durdu. Elindeki gücün kuşatma makineleri yoktu ve Kudüs seferi baz alınarak kıyaslama yapıldığında adam sayısı az görünüyordu.[1] El-Adil Kudüs'e geri dönmüştü; el-Efdâl Akka'da kalmış görünüyordu; Gökböri hacca çıkmayı planlıyordu; Osman Mısır'a gitmek üzere yola çıkmıştı ve bazı emirler de Frenk kalelerini gözetim altında tutuyordu. Batılı kaynaklar çatışmaların Kasım ayının ikinci haftasında başladığını belirtmektedir[2] ama Eyyubi'nin kendisi neredeyse iki hafta boyunca İmâdeddin'in "nehir" olarak tabir ettiği bölgede kaldı,[3] bu nehir muhtemelen Sur'un 10 km güneyindeki Nehr el-Mansura'ydı. Mancınıklarını getirtince 25 Kasım'da, Tel Maşuk olarak görünen bölgede kamp kurmak üzere yukarı doğru hareket etti; burası geçidin doğusunda ve şehir surlarının 2,5 kilometre yakınındaydı. O sırada el-Zâhir birlikleriyle Halep'ten geldi[4] ve Eyyubi saldırıya geçmeyi denedi. Geçit batı ucunda yaklaşık 550

1. Ayrıca bkz 7465.180.
2. Ayrıca bkz *Continuation* 78.
3. *Sana* 376.
4. İ.S. (83), varışını 21 Kasım olarak tarihlendirmektedir, ancak göründüğü kadarıyla İmâdeddin, Eyyubi Tell'e geçtikten sonra onun geldiğini öne sürer (*Sana* 376).

metre genişliğindeydi ve Müslümanlar ilk aşamada kıyı boyunca demir atmış Frenk gemilerinin yandan ateşine maruz kaldılar. Daha sonra Eyyubi Akka'dan 10 tane gemisini getirtti; Beyrut ve Cübeyl'den de gemileri geldi ve Frenkleri limanda kalmaya mecbur etti, bunun üzerine İmâdeddin şu sözleri kaleme alacaktı: "Adamlarımız denizin boş kalmasıyla yüreklendiler."[5] İmâdeddin kendisi de kuşatmadaydı ve Şam'daki el-Fâdıl'a coşkulu bir mektup yazdı, el-Fâdıl buna 5 Aralık'tan bir süre sonra cevap verecekti. İmâdeddin ona bir Frenk hücumunun geri püskürtülüşünden ve "onlar arasında tanınmış birinin el-Zâhir tarafından öldürülüşünden bahsetmişti; ele geçirilen bir Frenk lider Conrad sanılmış ve el-Zâhir tarafından ilk savaşının onur nişanı olması için hemen öldürülmüştü. El-Fâdıl yazdığı yanıt mektubunda Sur'un yakında düşeceğinden emin olduğunu söyledi, çünkü başarı işaretleri çok belirgin ve şüphe götürmezdi.[6]

Bu aşamada el-Efdâl Akka'dan geldi ve el-Adil de 8 Aralık'ta vardı. El-Fâdıl ikinci bir mektubunda takviye birliklerin akışından bahsetti ve Allah izin verirse ordunun kısa süre sonra eski gücüne yeniden kavuşacağını ekledi. Mektubunun devamında İmâdeddin'in bitmek bilmeyen yağmurlarla nasıl başa çıktığını, hayvanlarının ve çadırlarının etkilenip etkilenmediğini sordu.[7] Aslında ordunun morali yüksek değildi. Hava yağmurlu olduğu kadar soğuktu ve İmâdeddin Müslümanların kolay zaferlere alışmış hâlde olduğunu yazdı. Sur'da "gelenek hâle getirdikleri yumuşak yaşam koşullarını" bırakmak zorunda kalmışlardı ve yağmaya dayalı olarak yaşayabilmek yerine gıda ve yem için kendi paralarını harcamak zorunda kalıyorlardı.[8]

Eyyubi, Kudüs'ü fethedişine halifenin reaksiyonunu tam da bu elverişsiz zamanda aldı. İmâdeddin Eyyubi'yi uyarmış olduğunu ve Bağdat'a haber göndermesi için uygun bir haberci seçimine özen gösterilmesi gerektiğini söylüyordu[9] ama Eyyubi en önemli şeyin hız olduğunu düşünmüştü. Seçmiş olduğu genç Iraklı'yı İmâdeddin belli ki sevmiyordu ama söylediğine göre bazı etkili kimseler tarafından desteklenen bir kişiydi. Bu seçimin de kötü

5. *Feth* 79.
6. 7465.182.
7. 7465.180.
8. *Sana* 379.
9. *Feth* 96 ve sonraki sayfalar.

bir izlenim uyandırdığı söyleniyordu ama siyasi olarak da Latin Krallığının yıkılması Bağdat'ta öyle çok da istenecek bir durum değildi. Eyyubi'nin bir panislam imparatorluğu kurma planı, ordusu Suriye sınırında kaldığı sürece görmezden gelinebilirdi ama Kıyı'yı fethetmesi hâlinde Bağdat da dahil olmak üzere tüm Irak'ı yutması açısından önünde engel kalmamış olacaktı. Iraklı habercinin, sarhoşken, bazı saptamalar ilettiği, bunun neticesinde de halifenin danışmanlarının şu sözleri sarf ettiği söyleniyordu: "Bu adam [Eyyubi] Abbasi hanedanını devireceğini sanıyor."[10] Sonrasında da İmâdeddin'in kardeşi, halifenin hizmetinde olan Taceddin Eyyubi'nin gerçek amacının ne olduğunu öğrenmek üzere gönderildi. Taceddin Şam'a Eyyubi Sur'dayken vardı ve Aralık ayının başında Eyyubi'nin kampına gitmek üzere oradan ayrıldı. Halifenin maiyetinin başı tarafından yazılmış eleştirilerle dolu bir mektubu da beraberinde götürdü. Şaşırtıcı denemeyecek şekilde, Bağdat'ın korkularına dair açık bir ifade yoktu ve mektup nankörce küçük sıkıntılara odaklanmıştı; halife Suriye'de yaşandığını duyduğu mezhep çatışmalarını onaylamıyordu; Irak'tan sürülmüş insanlara "sebebi ne olursa olsun" Eyyubi tarafından kucak açılmıştı. Tuğtekin Hicaz'da probleme neden olmakla suçlanıyordu, hacıları rahatsız ettiği ve kâfirlik denebilecek eylemlerde bulunduğu söyleniyordu, Eyyubi'nin ta kendisi de halifenin unvanına, el-Nasır'a göz dikmekle suçlanmıştı; Abbasi hanedanı tarihi boyunca topraklarında riyakârlığa neden olan birçok isyankâr olmuştu ama hiçbiri bunu yapmaya cüret etmemişti. Mektuptaki en ciddi nokta en sonda gelmişti. Eyyubi, halifenin topraklarının sınırlarında Türkmenlerle ve Kürtlerle yazışma içinde olmakla suçlanıyordu, "ayaklarının kaymasına ve muhakeme güçlerinin körelmesine neden oluyordu... [Tek] bilmeleri gereken Irak'a tabi olduklarıydı."[11] Kudüs'ün geri alınmasının bile halifenin gözünde Eyyubi'nin Dicle ve Fırat'ın altındaki etkisinin yayılışını telafi etmeyeceği son derece açıktı.

Bu tersleme, Din Savaşlarında kazanılmış zafer için açıkça tatsız bir ödüldü. Bunun üzerine el-Adil, Takıyeddin ve bazı emirler Eyyubi'nin kırgınlığını göstermesi gerektiğini öne sürdüler. Ancak İmâdeddin'e göre Eyyubi Taceddin'e saygıyla davranılmasını emretti,[12] hikâyenin bir bölümünü gizleyebilecek bir yaklaşımdı

10. *Feth* 97.
11. Alıntı A.S. Ra. 2.122.
12. *Feth* 99.

bu. El-Fâdıl yazdığı mektupta "Taceddin durumuyla" ilgili duyduklarına dair üzüntüsünü dile getirdi, hem ona karşı hissettiği yakınlıktan dolayı hem de tekrar tekrar dile getirdiği tavsiyesinin dinlenmemiş olmasından dolayı üzgündü.[13] El-Fâdıl'ın Bağdat'la ilişkiler konusunda sınırlamalar tavsiye ettiğini görmüştük (muhtemelen dinlenmediğinden dert yandığı tavsiyesi de buydu), bu yaklaşımından çıkartılabilecek sonuç da Taceddin'e derhal düşmanca bir reaksiyon gösterilmesi gerektiğini düşünüyor olduğuydu. Ama Eyyubi işlerin kontrolden çıkmasına izin vermedi. Taceddin ve İmâdeddin'le özel bir toplantı gerçekleştirdi ve bu toplantıda şöyle söyledi: "Halife böylesi haşin cümlelerin yazılmasına izin vermeyecek kadar yücedir."[14] Şüpheleri azaltmak adına bir mektup taslağı hazırlandı, ancak yapmış olduğu anlatımda İmâdeddin'in Eyyubi'nin Irak'taki etkisinin yarattığı problemlerden hiç bahsetmemiş olması dikkat çekicidir; yalnızca lakabının el-Müstazî zamanından kalma olduğunun ve tek amacının "İnananların Liderinin fetihlerini tamamlamak" olduğunun altını çizmiştir.

Kuşatmada da bu diplomatik hayal kırıklığını telafi eden herhangi bir gelişme yoktu. El-Fâdıl, güçlüklerin öteki dünyada beklenebilecek ödülü katladığından başka bir şey söyleyemeyecek noktaya gelmişti, bu arada Eyyubi'ye Mısırlıların ve Suriyelilerin kişisel isteklerine aracılık etmek için yaklaşmayı da reddediyordu, çünkü: "Yardım ve hediyeler keyifli zamanlarda gelirdi."[15] Ve tam da bu keyifsiz zamanlarda Conrad usta işi hamlesini hazırladı. Müslümanlar limanı geceleri bloke etmek için 5 kalyon kullanıyordu. Conrad, Kral VII. Henry'ye yazılan bir mektupta 17 kalyon ve 10 küçük tekne olarak belirtilmiş bir güç hazırladı[16] ve 30 Aralık'ta şafak vakti bu gemiler blokajı yapan gemilere saldırıya geçti. İmâdeddin'in anlatımına göre Müslümanlar gece boyunca nöbet tutmuştu ama şafakta uyur hâldeydiler ve Frenkler gemilerine girdiğinde uyandılar.[17] Bazıları denize atladı ama geri kalanı esir alındı, aralarında filonun iki üst düzey subayı da yer alıyordu. Ve bu olayın ardından artık Frenklerle çarpışamayacak kadar az sayıda kalan Müslüman gemilerine Beyrut'a geri dönmeleri emredildi. Ancak onların da

13. 7465.181.
14. *Feth* 99.
15. 7465.183.
16. Alıntı *Continuation* 88.
17. *Feth* 80.

yolu kesildi ve Mısırlı denizciler düşmanı üzerlerine doğru gelirken görünce "yoldaşlarının başına gelenlerden de korkmuş oldukları için" gemilerini kıyıya çektiler.[18] Bunların aksine, Cübeyl'den gelmiş olan "küçük bir dağa benzeyen" bir gemi deneyimli denizcilerce idare ediliyordu ve kaçmayı başardı. İmâdeddin yaptığı yorumda, Mısır'daki filoyu düzenleyip mürettebat oluşturmaktan sorumlu subayların görevlerini dikkatsiz yaptıkları ve yetersiz adamlar topladıkları çıkarımını yaptı. Kıyıya kaçan gemiler ise Frenklerin eline geçmesin diye parçalandı.

Müslümanların kaybı donanım mânâsında küçük de olsa bu olay Hıttin Savaşı'ndan beri Eyyubi'nin askerî anlamda başına gelen ilk terslikti. Savaş divanı geri çekilmeyi tavsiye etti ve İmâdeddin emirlerin birbirlerine şu sözleri söylediklerini aktardı: "Uzun zamandır buradayız ve hedefimiz ulaşılamaz durumda. Adamlarımız öldürüldü, yaralandı ve kaynaklarımız azalıyor." Buna karşın Eyyubi'nin söylediği söylenen sözler şöyledir:

> "[Frenklerin] ellerindeki diğer kale ve hisarlar anakarada topraklarımızı sınırlandırıyor ve garnizonları denizden destek alma ümidini kaybettiklerinde bunları almak kolay olacaktır... Eğer buradan ayrılır ve dağılırsak başka ne zaman toplanıp geri döneceğiz?"[19]

Anlatmak istediği nokta biraz fazla dramatize edilmişti, çünkü Trablus ve kuzey limanları hâlâ Frenklerin elindeyken Sur'un düşmesi bile denizden gelebilecek desteği kesemezdi ama en azından Frenklerin en güçlü oldukları yerleri bile artık koruyamadıklarını göstermiş olacaktı. Gerçi Müslüman ordusu da savaşmaya teşvik edilemiyordu. Eyyubi para dağıtarak şevk vermeye çalıştı ve Aralık ayının sonları gibi geç bir tarihte asker toplamak için Akka'ya 1.000 dinar gönderdi.[20] Ama cömertliği ödeneklerle sınırlıydı ve İbn el-Esîr'in belirtiğine göre varlıklı emirlerin kamptan ayrılmak istemesinin sebebi Eyyubi'nin boşalan hazinesini kendilerinden para ödünç alarak doldurmak istemesi ihtimaliydi.[21] Halepli sadık yoldaşları Tuman, İzzeddin Curdik ve onların yanı sıra Ziyâeddin İsa'nın kalmak yönünde oy kullandıkları söyleniyordu[22] ama

18. *Feth* 81.
19. *Sana* 380.
20. Ayrıca bkz *Sana* 383.
21. İ.A. 11.556.
22. *Feth* 88.

Eyyubi'nin yapabileceği en iyi şey son bir büyük saldırı başlatarak anlaşma zemini aramaktı.

Batılı yazarlara göre bu saldırı gemi kayıplarından hemen sonra geldi;[23] Arap kaynakları da 30 veya 31 Aralık'ta gerçekleşmiş olduğunu teyit eder. Eyyubi'nin ordusu geçidin karşısına dizildi ve dalgalar hâlinde saldırdı, atlılar bile zaman zaman Frenklerin peşinde sulara girdi. Ama tüm çabalarına rağmen "günün sonunda silahlar köreldi, askerler geceyi homurdanarak geçirdi".[24] İmâdeddin böylesi saldırılardan bir dizi gerçekleştirilmesi hâlinde şehrin alınacağından emindi ama emirler bırakmak niyetindeyken tek bir başarısızlık bile kuşatmayı sona erdirmek için yeterliydi. 1 Ocak 1188'de Eyyubi nehrin yanındaki eski kamp yerine geri çekildi ve ordusunda kopmalar başladı. İbn el-Esîr şöyle yazdı: "Bu, Eyyubi'nin alışkanlığıydı. Bir şehir ona direnç gösterdiğinde şehirden ve kuşatmadan usanıp bırakıyordu." İbn el-Esîr de ordunun orada kalmak istemediğini kabul ediyor ama şöyle devam ediyordu: "Bu konuda tek suçlu Eyyubi'dir, çünkü Frenk ordularını Sur'a gönderip,[25] Akka'dan, Aşkelon'dan ve Kudüs'ten adam ve para desteği almalarına imkân veren kendisiydi."[26] Bu eleştiri kısmen haksızdı, çünkü Kudüs'teki teslim koşulları Müslümanların hem adam hem de zaman kaybını azaltmıştı. Eyyubi'nin hatası göründüğü kadarıyla Sur'a daha önce saldırmamış olmasıydı ve asıl zayıflığı ordusu üzerindeki kontrolünün yetersizliğiydi. Eğer Sur'da kalmak konusunda ısrarcı olsaydı ne sonuç doğardı bilemeyiz ama bölgede daha önce yapılmış bir kuşatma için Napoleon'un şu sözlerine kulak verebiliriz: "Sur kuşatması için yedi ay harcadığı için bu prensi [Büyük İskender] suçlayan kişinin savaş hakkında hiçbir fikri yok demektir. Ben olsaydım, gerekirse orada yedi yıl kalırdım."[27]

Sur yakınlarındaki kamptan bu aşamada Takıyeddin Musul, Sincar, Cizre, Diyarbakır ve Mardin birlikleriyle beraber ayrıldı. Doğuya, Şam'a doğru yürüdü, Hula havzası üzerindeki tepelerde yer alan, Aralık ayının son haftası teslim olan Hunin Kalesi'ni geçti;

23. Ayrıca bkz *Itinerary of Richard I* 81.
24. *Feth* 89.
25. İ.S. (82) göre, Kudüs'ten ayrılan Frenkler Sur'a gittiler, ancak Latince *Continuation* (75), onlara İskenderiye'ye gitme hakkı da tanınmıştı, buradan Avrupa'ya veya Antakya'ya geçebilirlerdi.
26. İ.A. 11.555.
27. De Bourrienne, *Memoirs of Napoleon Bonaparte*, 158.

Eyyubi de güneydeki Akka'ya doğru hareket etti (harita 2). Havada keskin bir soğuk vardı ve yükünü taşımakta zorlanıyordu.[28] Kolayca taşınamayacak tüm kuşatma makinelerini yıkmıştı ama yine de yük vagonunun develerinin Sur Merdiveninden geçmeleri bir hafta sürdü ve emirlerin bir kısmının Frenk hücumlarını karşılamak üzere geride bırakılması gerekti. Sonrasında Akka yakınlarındaki Tel el-Fuhhar'da kamp kurdu. El-Adil buradan Mısır'a ve el-Zâhir de Halep'e doğru ayrıldı, Tel Başirli Duldurum da topraklarına dönmek için izin istedi. El-Efdâl Akka'daki Tapınak Şövalyeleri kulesine yerleşmişti, Eyyubi de, rüzgârlı ve karlı hava kendisini kaleye sığınmaya mecbur bırakana kadar koruma birliğiyle birlikte kampta kaldı, kalede de Hicri yıl sonuna kadar (1 Mart) konakladı.[29]

Öncesinde son bir talihsizlik yaşandı. Göründüğü kadarıyla el-Efdâl'ın sekreteri tarafından yazılmış olan bir mektup bu dönemde hacca gitmenin her zamankinden daha uygun olacağını belirtiyordu –"bir daha hiç böyle bir yıl bulamayabilirim"–[30] ve bu his Eyyubi'nin birçok destekçisi tarafından paylaşılıyordu, Kudüs'ün yeniden ele geçirilişini kutlamak ve El-Halil'deki gibi Frenklerden geri alınan diğer kutsal yerleri ziyaret etmek istiyorlardı.[31] Hacca gitmek için izin isteyenler arasında İbn el-Mukaddem de vardı. Eyyubi bu kararını bir yıl ertelemesi için onu ikna etmeye çalıştı ama el-Mukaddem, verdiği söylenen yanıtta ömrünün sonuna yaklaştığını belirtiyordu: "Ümit ettiği şey başarılmıştı ve artık ağaran saçları uyarı veriyordu."[32] Neticede istediği oldu ve Suriye hacılarının sorumluluğuna getirildi. Sonrasında ise gelen habere göre Arafat'ta törenler gerçekleştiği gün (9 Şubat) Iraklılarla çıkan bir arbedede ölümcül bir yara aldı. Olaylara dair farklı anlatımlar bulunmaktadır.[33] Halifenin temsilcisi Iraklı emir Taştekin'in, İbn el-Mukaddem'e davullarını çalmaması emri verdiği söyleniyordu, bir başka anlatıma göre İbn el-Mukaddem Arafat'ta Eyyubi'nin sancağını açmış, Iraklılar da bunu yere atmıştı. İbn el-Esîr'in yazdıklarına göre, İbn el-Mukaddem, Taştekin'in yalnızca Iraklı hacılardan sorumlu olduğunu söyleyerek onun emirlerine uymayı reddetmişti,

28. Ayrıca bkz *Sana* 381.
29. Ayrıca bkz *Sana* 383; Eyyubi'nin bu dönemdeki parasal krizine dair bir not için ayrıca bkz Rabie, *The Financial System of Egypt*, 173.
30. Nur. 44.
31. Ayrıca bkz İ.A. 11.559.
32. *Sana* 392.
33. Ayrıca bkz *Feth* 101; A.S. Ra. 2.123; İbn Abi'l-Haija 187.

bunun üzerine Iraklı ayaktakımı da Suriye kampını talan etmişti. İbn el-Mukaddem gözünden yaralanmıştı ve muhtemelen işlerin bu kadar ileri gitmesini hiç istememiş olan Taştekin onu kendi çadırına taşıtmıştı, öldüğü yer de burası oldu.[34] İmâdeddin'in anlatımına göre, daha sonra Taştekin "hac liderlerini isteklerine uymaya zorladı ve hac liderleri, kendi iradeleri dışında ifadelerle", olayların gelişimine dair Taştekin'in anlatımını doğrulamak zorunda kaldılar. Halife daha sonra Taştekin'i görevden aldı, gerçi görevden alınışı hemen bu ayaklanmanın sonucu olarak gerçekleşmemişti; bu da, Eyyubi'nin İslam'ın kahramanı olarak görülmesini engelleyen tek unsurun saray çekişmeleri olmadığını ortaya koyuyordu. Kuşku ve nefret daha fazla ve belki de daha derinlere yayılmıştı ve saçları Din Savaşlarının çarpışmalarıyla ağarmış İslam'ın kahramanlarına,[35] dindaşlarına tepeden bakma izni verilmeyecekti.

Eyyubi açısından bu durum, mükemmel bir sene olmayı vaat eden bir dönemin mutsuz sonunu teşkil ediyordu. Sık sık hayatının tutkusu olduğunu iddia ettiği şeyi başarmıştı. Frenk ordusu dağıtılmıştı; Kudüs Latin Krallığı'nın neredeyse her yeri alınmıştı ve Kudüs yeniden ele geçirilmişti. Buna karşılık ne saygı ne de minnet kazanmıştı. Eyyubi hanedanının yayılmacı aşaması en azından geçici olarak sona eriyordu. Emirleri, kalan Frenk kalelerinin, Trablus ve Antakya topraklarının fethini düşünebilirdi ama Sur'un alınamamış olması bir Frenk karşı saldırısının gelmesinin kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu. Ekim ayının sonunda Papa Gregory Hıristiyan aleminin hükümdarlarını toplamak üzere mektuplar gönderdi ve Ocak ayında Fransa hükümdarı Philip ve İngiltere Kralı II. Henry Gisors'taki Papalık elçiliğinde uzlaşmaya vardılar. Eyyubi de gelecek için hayal görür durumda değildi ve Akka'daki savunma durumunu görüşmek üzere bir divan toplantısı gerçekleştirdi. İmâdeddin, yaptığı anlatımda, varolan kötümser atmosferi biraz abartmış gibi görünse de, Akka'nın Frenkler tarafından üs olarak kullanılmasının önüne geçmek için yok edilmesi önerisini kendisi uydurmuş olamazdı; bununla beraber Tel Keymun da güçlendirilecekti.[36] Hayfa'dan 21 km kadar mesafede iç kesimlerde kalan Tel Keymun, hem Kişon hattı boyunca Akka düzlüğüne açılan doğu-batı girişini hem de Carmel sırtından geçen kuzey-güney yollarını gören bir

34. İ.A. 11.559.
35. Ayrıca bkz Berlin 64.
36. *Feth* 117.

savunma pozisyonuna sahipti. Akka'nın, denizyolu kontrolü açısından anahtar konumda olduğu ve "Kıyı toprakları için kilit vazifesi gördüğü" argümanını kabul etmek zorunda kalmasıyla beraber Eyyubi'nin, kenti ortadan kaldırmaya razı olma noktasına geldiği söylenmektedir.[37] Bunun neticesinde Kahire surları çalışmasında görevli olan Karakuş'u Mısır'dan çağırttı ama amacı kentin yıkılması değil, savunmasının güçlendirilmesiydi.

Kardeşi Tuğtekin'e söylediğine göre, birliklerine iki ay izin verdi, Mart ayının başında onları yeniden toplamayı amaçlıyordu.[38] O zamana kadar ne kadarının geri döndüğü net değildir, ancak Mart ayı ortasında kendisi Akka'dan Kevkeb'deki Hospitalier kalesine doğru hareket etti. Hem bu kale hem de yaklaşık 42 km kuzeyindeki Tapınak Şövalyeleri kalesi Safed, Ağustos 1187'den beri Müslüman birlikleri tarafından izleniyordu ve Eyyubi de Nisan ayının sonuna kadar burada bekledi, ancak sonrasında kalenin saldırıyla alınamayacak durumda olduğuna karar verip Şam'a doğru hareket etti. On dört gündür görmediği kentte beş günlük kısa bir konaklamanın ardından, İmâdeddin Zengi'nin birlikleriyle beraber doğudan geldiği haberi üzerine 10 Mayıs'ta buradan ayrıldı. Bekaa Vadisi'nden yukarı doğru yürüdü, Zengi de Humus Gölü'nün güneyindeki Kadeş'e doğru gidiyordu. Zengi 1183 yılında Halep'ten zorla çıkarıldığından beri ilk buluşmalarıydı. Birbirlerini selamlamak için atlarından indiler, böylece rütbe bakımından denkliklerini belirtmiş oluyorlardı ve ikisi de birbirleri için kabul töreni düzenledi. Şam'ın en lezzetli meyvesi kayısının tam mevsimiydi, kampa bol miktarda kayısı getirtildi ve lüksle savaşın tasarruf anlayışını kıyaslamayı seven İmâdeddin bu meyveyi burçlarını temsil eden tabaklarında yükselen yıldızlara benzetti.[39]

Ordu bir süre Kadeş'te kamp hâlinde kaldı. Kendi standartlarına göre düşünüldüğünde Eyyubi'nin ordusu büyük değildi. Takıyeddin ve el-Zâhir'e, herhangi bir hareketi gözlemek üzere Antakya sınırında kamp kurmaları emredilmişti. El-Adil hâlâ Mısır'daydı ve el-Efdâl da Akka'da; emirler ise Kevkeb, Safed, Kerak ve Şubek'i gözlüyordu. Eyyubi'nin Tuğtekin'e söylediğine göre Sur'u gözlemek üzere bir birlik bırakmıştı ama buna dair daha fazla detay bulunma-

37. *Feth* 117; bu ifade neredeyse kelimesi kelimesine *Continuation*'da da yer alır: "quasi clavis erat tocius regionis" (113).
38. Ayrıca bkz. *Feth* 110.
39. *Feth* 128.

maktadır. Bedevilerden ve Türkmenlerden gelecek destek birlikleri bekleniyordu ve bir miktar birlik geldiğinde de ordu Humus-Trablus geçidinin doğu ucundaki düzlüğe doğru hareket etti. Bu düzlük büyük bir kale olan Hısn el-Ekrad tarafından gözleniyordu (harita 3) ama Eyyubi zor işler peşinde değildi. Zengi'yi de verimsiz bir kuşatmanın içine sokması prestiji açısından kötü olurdu, dolayısıyla söylendiğine göre bir gün boyunca kaleyi keşif çalışması yapmış olsa da, burayı pas geçmeye karar verdi.

İmâdeddin'e göre bu aşamada geçidin güneybatı ucundaki Trablus'tan yaklaşık 24 km mesafedeki Arqa'ya saldırmak üzere bir plan yapıldı, çünkü "buranın alınması hâlinde, Trablus düşecekti".[40] Eyyubi yükünü Bukaya düzlüğünde bıraktı, Zengi ve Gökböri'yle birlikte yola çıktı. İmâdeddin, Eyyubi'nin, Tartus'un 18 km güneydoğusundaki Yehmur Kalesi'ni (Chastel Rouge) aldığını öne sürmüştür, ancak bu bilgi kendisi de orduyla birlikte olan İbn el-Esîr tarafından teyit edilmemiştir. İbn el-Esîr yalnızca, Eyyubi'nin Yehmur'a ve geçidin kuzeyindeki iki kaleye daha, Safita'ya (Chastel Blanc) ve el-Ureyma'ya akın düzenlediğini belirtmiştir. Arqa'ya herhangi bir saldırı yapılmadı. Eyyubi Trablus'a giden yolları keşfe çıktı, çok sayıda otlak hayvanı ele geçirdi. Haziran ayının sonunda herhangi bir büyük saldırı gerçekleştirmeden yükünün olduğu yere döndü.

Bu noktada Müslümanların kayda değer son başarısının, Hunin'in teslim olmasının üstünden altı ay geçmiş oluyordu. Eyyubi'nin önünde iki alternatif vardı. Bütün Kıyı'nın fethini tamamlamaya çalışabilirdi, bu durumda Trablus ve Sur gibi stratejik açıdan önemli Frenk müstahkem mevkilerine onlar daha da güçlü hâle gelmeden saldırmak zorunda kalacaktı veya an itibarıyla tam bir zaferin gerçekleştirilemez olduğuna karar verip savunmasız piyonları alarak masayı temizlemeye konsantre olabilirdi. Dikkate alınması gereken faktörlerden biri ise ordusunun gevşek yapısıydı. Müttefiklerinin ona yürekten destek vermeleri için ortada bir sebep yoktu. Emirleri ve profesyonel askerleri açısından Eyyubi ve ailesi kendi sınıflarının başarılı üyeleriydi yalnızca; hanedanı krallara özgü ilahi haklarla bezenmemişti ve dinî anlamda kabul görme talebi Bağdat tarafından reddedilmişti. Hanedanın yayılma dönemi boyunca onun tarafına katılmak kârlı bir işti ama kârlılık ve adam sayısı ayrılmaz şekilde birbiriyle bağlantılıydı. Askerî hesaplarının

40. *Feth* 130.

tutmamaya başlaması hâlinde adam sayısının düşmesi beklenebilirdi ve buna bağlı olarak hanedanı diğer yayılmacı Müslümanlar tarafından tehdit edilebilirdi. Dolayısıyla, ikinci alternatifi seçmiş olması şaşırtıcı değildir. Keşif dönemi sırasında Trablus'un 120 km kadar kuzeyindeki Frenk kenti Cebele'nin Müslüman kadısı tarafından ziyaret edilmişti. Kadı onu Trablus'un gücü karşısında uyarmış ve kuzeye doğru gitmesini tavsiye etmişti.[41] Kuzey kıyısına bakan tepe kırsalından Müslümanlardan da haberciler gelmişti ve 1 Temmuz Cuma günü yürüyüşüne başladı.

Ordu üç bölüm hâlinde hareket etti, sağ kanat Zengi'nin komutası altında öncü birlik vazifesi görüyordu, Eyyubi merkezdeydi, Gökböri de sol kanatla birlikte geri birliği getiriyordu. Yazınsal anlamda güçlü bir ekip vardı, Eyyubi'nin biyografi yazarı İbn Şeddad da hizmete katılmıştı, beraberinde İmâdeddin ve İbn el-Esîr de bulunuyordu. Humus-Trablus geçidinden batıya doğru yürüdüler ve 2 Temmuz'da el-Ureyma'ya ulaştılar, sonrasında 3 Temmuz Pazar günü Tartus'a kadar olan 24 km'lik mesafeyi almak üzere kuzeye doğru yöneldiler. Eyyubi Tartus'u pas geçmeyi düşünmüştü ama zayıflığı nedeniyle alma fikir aklına yattı ve halihazırda kentin kuzeyine varmış olan Zengi'nin kanadını geri çağırdı. Hizmetliler hâlâ çadırları kurmakla meşgulken şehir surlarına ani bir saldırı gerçekleştirildi ve sonrasında onlar da yağmaya katıldı. Direniş iki müstahkem mevkide yoğunlaştırılmıştı, bunlardan biri Gökböri'ye teslim oldu, ancak ikincisi aşılmaz görünüyordu ve Tapınak Şövalyelerinden oluşan garnizon, kaleye hücum eden çok sayıda Müslümanı vurdu, bunun üzerine geri çekildiler. Eyyubi 11 Temmuz'a kadar bölgede kaldı, bu süre içinde kent harabeye çevrildi. El-Fâdıl Şam'dan yazdığı mektupta şunları söyledi: "Efendimizin Tartus'u geçtiği ve burayı güç kullanarak aldığı, harabeden başka bir şey kalmayacak şekilde altını üstüne getirdiği haberleri geldi... Bu şekilde başlayan bir olay... amaçlarımıza ulaşmamızı sağlayacaktır."[42]

Eyyubi 11 Temmuz'da yürüyüşüne devam etti. Kuzey seferine girişti kten sonra Halep birlikleriyle birlikte el-Zâhir'i çağırdı, o da kendisine Cebele'nin güneyine doğru bir noktada katıldı. Margat'taki Hospitalier kalesinin aşağısında, ordu, II. William tarafından Kıyı'ya destek için gönderilmiş bir Sicilya filosunun tehdidi altında ilerlemek zorunda kaldı. Bu filo daha sonra Trablus ve Sur'a uğ-

41. Ayrıca bkz *Feth* 132.
42. 7307.24.

rayıp kuzeye doğru yelken açtı. Filo, kıyı yolundaki dar bir geçidi ateş altında tutabilecek pozisyondaydı ama kendi okçularının korumasındaki Müslümanlar güvenli şekilde geçmeyi başardılar ve Margat'ı arkalarında bırakarak 15 Temmuz'da Cebele'ye ulaştılar. Kadının da vaat ettiği şekilde Cebele halkı Eyyubi'yi karşılamak üzere yollara çıktı ve kaledeki Frenkler de canlarının bağışlanması karşılığında silahlarını, depolarını ve atlarını bırakarak teslim oldular. Cebele'nin doğusundaki tepelerde yer alan Bikisrail kalesi de teslim oldu, böylece Hama'nın iç kesimlerine kadar bir iletişim hattı açılmış oluyordu. Bir sonraki hedef yaklaşık 24 km daha kuzeydeki Lazkiye'ydi. Eyyubi 20 Temmuz'da Cebele'den ayrıldı ve o gece Lazkiye'nin güneyinde kamp yaptı. Kent sonraki gün düştü ve kaledeki Frenk garnizonuyla da 23 Temmuz'da şartlar üzerinde anlaşıldı. Eyyubi Tuğtekin'e coşkulu bir tasvir gönderdi; "bunun gibi bir liman veya bir demirleme noktası hiç görmemiştim."[43] Yağmacıların verdikleri zarardan üzüntü duyan İmâdeddin de şehrin mermerlerinden, şık yapılarından ve her evde bulunan bahçelerinden çok etkilenmişti.[44] Sicilya filosu kente Müslümanlardan sonra geldi ve filo amirali Eyyubi'yle kişisel bir görüşme gerçekleştirdi; görüşmede Eyyubi'den "bu korku içindeki insanları" bağışlamasını istedi. Bu istek İbn el-Esîr tarafından daha detaylı anlatılarak Frenk topraklarının bir kısmının geri verilmesi şeklinde bir rica olduğu belirtilmiştir, karşılığında da Frenkler Eyyubi'nin hükümdarlığını tanıyacak ve ona birliklerle destek sağlayacaklardı.[45] Hem İbn el-Esîr hem de İmâdeddin, amiralin tehditte bulunduğu konusunda benzer bir anlatımda buluşmaktadır, buna göre Eyyubi'nin bu teklifi reddetmesi hâlinde "yedi denizin" kralları ona saldıracaktı ama Eyyubi bu tehdidi küçümsedi ve amiral de haç çıkarıp çekildi.

Ordu Lazkiye'den 24 Temmuz'da ayrıldı ve zorlu bir arazi üzerinden geçerek Sahyun'a doğru hareket etti. Bu kale, bir dağ kenarından çıkıntı yapan dik bir sırtın üzerinde, olağanüstü bir alanda yer alır, ancak savunulacak alan çok kısa süre içinde düşmüştür. Eyyubi bölgeye 26 Temmuz'da ulaşmış, 27 Temmuz'da kuşatmıştı ve kale garnizonu Kudüs için geçerli olan fidyeyi ödemeyi kabul ederek 29 Temmuz'da teslim olmuştu. Eyyubi Sahyun'dayken birlikleri, Frenklerin tahliye etmiş olduğu Balatunus'u aldı, bunun yanı sıra Aidho ve

43. Alıntı A.S. Ra. 2.128.
44. *Feth* 141.
45. İ.A. 12.10.

Cemaheriye'nin küçük kalelerini de aldılar. Lazkiye'nin yaklaşık 27 km doğu-güneydoğu hattında yer alan Balatunus, Cebel Arbain'in altındaki bir geçidi kontrol eder, ancak İbn el-Esîr'in belirttiğine göre kuzey kıyısına çıkan iki yoldan Bikisrail üzerinden geçeni zorlu bir yoldu, kolay olan yol ise –muhtemelen Masyaf'taki ana Nusayri bayırının karşısındaki yol– kısmen Haşhaşilerin elindeydi.[46] Bu nokta önemliydi, çünkü Cebele ve Lazkiye'ye giden kıyı yolları da (Margat'ta güneye giden ve el-Süveydiye'de kuzeye giden yol) hâlâ Frenklerin kontrolü altındaydı.

Eyyubi Sahyun'dan kuzeydoğuya, Asi Nehri'ne doğru hareket etti, burada 2 Ağustos'ta iki kaleye, el-Şuğur ve Bakras a taarruz etti. Bakras tahliye edilmişti ama İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi el-Şuğur'da mancınıklar dışında bir saldırma yöntemi göremiyordu[47] ve ufukta uzun bir kuşatma görünüyordu. Sonrasında beklenmedik şekilde kale garnizonu barış istedi, 3 gün de mühlet talep ederek Antakya'ya danışmak istediklerini söylediler, ardından da 12 Ağustos'ta Eyyubi'nin bayrağı göndere çekildi. Sonraki gün el-Zâhir, Sermaniye istihkâmına hücum etmek üzere yaklaşık 11 km güneye gönderildi, Sermaniye 19 Ağustos'ta teslim oldu. Sonrasında Eyyubi de buradan geçerek Afamiye'nin karşısındaki tepelerde yer alan Burzey Kalesi'ne ulaştı, "Frenk ve Müslüman ülkelerinde gücüyle dillere destan" bir yerdi.[48]

Kale, batısında yüksek bir zeminin yer aldığı doğu cepheli bir sırt üzerinde yer alır. Eyyubi 21 Ağustos'ta kampını buraya taşıdı. Mancınıklar kurdurdu, ancak bunlar kaleden atılan taşlarla etkisiz hâle getirildi, İbn el-Esîr kalenin mancınıklarının bir kadın tarafından yönlendirildiğini görmüştü.[49] Sonuç olarak bir taarruz denemeye karar verildi ve ordu 23 Ağustos'ta dalga dalga saldırıya geçti. Frenkler sayıca çok azdı, direnişlerini sürdürmeleri mümkün değildi ve barış istemek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, diye yazdı İmâdeddin, Müslüman birliklerinin ana bölümü Eyyubi'nin emirlerini beklemek üzere durdu ama "kendi muhafızları arasından bazı kurnazlar" hem garnizonu hem de ordunun geri kalanını, göründüğü kadarıyla bağışlama bahşedilmiş gibi yaparak kandırdılar.[50]

46. İ.A. 12.11.
47. *Feth* 146.
48. İ.S. 92.
49. İ.A. 12.15.
50. *Feth* 151.

Sonrasında garnizonu topladılar, kendi esirleri olarak aldılar "ve sonsuza değin ortadan kayboldular".[51] Eyyubi Burzey Leydisini ve ailesini, esir alanların elinden geri alabilmek için para vermek zorunda kaldı, böylece kız kardeşine, Bohemond'un eşi Sibylla'ya minnet borcunu ödemiş olacaktı; İbn el-Esîr'e göre Sibylla Eyyubi'ye bilgi gönderiyordu.[52] İmâdeddin bu aşamada bir mektubunda şöyle yazdı: "Trablus sınırlarından Antakya sınırlarına kadar her yeri fethettik... Antakya kaldı ama dayanamaz... El-Kuseyr, Darbısak ve Bakras dışında ellerinde kale kalmadı."[53] Belli ki el-Fâdıl Antakya'ya karşı daha hızlı bir gelişme bekliyordu ama Eyyubi'yi kutlamak için yazdığı mektupta "hizmetkâr Antakya'yla ilgili gelişmelerin çok yavaş olduğunu düşünmüyor artık" diye yazdı.[54]

Eyyubi bu noktada Asi Nehri hattından yukarı kuzeye doğru yürüdü ve Antakya'dan 27 km mesafede Cisr el-Hadid'de (Demirköprü) durdu. İmâdeddin'in anlatımına göre, birliklerini dinlendirmek için birkaç gün bekledi[55] ama amacı muhtemelen savunmacıların kararlılığını test etmek ve kendi adamlarının moralini ölçmekti. Antakya öncelikli öneme sahip bir ödül konumundaydı. Kendi değerinin haricinde, kentin alınması, Frenk destek birliklerinin karayolunu bloke etmiş olacaktı ve böylece, düzenlenen bu sefer, bir zafer yürüyüşü olmanın ötesinde stratejik açıdan etkili bir operasyona dönüşmüş hâle gelecekti, ancak Eyyubi başarılarına rağmen yine de doğrudan bir saldırıyı erteledi. Bunun yerine kuzeye hareket etti ve 2 Eylül'de Beylan geçidinin uç bölgesini koruyan Darbısak'a ulaştı. Tapınak garnizonu şiddetli bir direnç gösterdi. Eyyubi'nin mancınıkları tarafından bir yarık oluşturuldu ve sonrasında da bir kulenin altı oyuldu ama İbn Şeddad'ın ifadelerine göre Tapınak Şövalyeleri etten duvar örmüşlerdi,[56] "her biri yoldaşının yerini alıyordu." Ama nihayetinde onlar da barış istemek zorunda kaldılar ve kale 16 Eylül'de el değiştirdi. El-Fâdıl kalenin düştüğüne dair haberi Eyyubi'nin kuzeni İzzeddin Musek'e iletti. Yazdığına göre, Tapınak Şövalyeleri depolarını, tahıl ve silahlarını bırakmışlar ve gönülsüzce de olsa yüklü bir fidye ödemeye razı olmuşlardı; bunun için gerekli olan paranın hazinelerinden alınması gerekiyordu ve bu,

51. A.S. Ra. 2.131.
52. İ.A. 12.17.
53. *Feth* 153.
54. Alıntı A.S. Ra. 2.131.
55. Alıntı A.S. Ra. 2.132.
56. İ.S. 93.

Tapınak Şövalyeleri için duyulmamış bir şeydi. El-Fâdıl, Eyyubi'nin bu aşamada Bakras'a geçtiğini ekledi, buradan Antakya'nın surlarını ve kulelerini görebiliyordu; burası Müslüman süvarileri tarafından sabah akşam akına uğratılıyordu, insanların kulakları feryatlarla, yürekleri fısıltılarla doluydu. Bunun dışında, Türkmenlerin Ermeni topraklarını harap ettiğini de ekledi, Ermenilerin liderini küçük düşürmüşler ve mallarına el koymuşlardı.[57]

Eyyubi Bakras'a 17 Eylül'de vardı ve 26 Eylül'de teslim olmaya mecbur etti. Sahne artık seferin zirvesi ve son bir yıkımla Antakya'nın alınması için hazır görünüyordu. Ama şaşırtıcı şekilde hiçbir saldırı yapılmadı ve bunun yerine 1 Ekim'den itibaren sekiz ay boyunca geçerli olmak üzere ateşkes yapıldı. Anlaşmadaki bir maddenin, bu süre zarfında şehre destek ulaşmaması hâlinde şehrin teslim olacağını ifade ettiği belirtilmiştir, bir başka madde de tüm Müslüman esirlerin serbest bırakılması yönündedir. İmâdeddin, şehrin, kalelerini kaybetmiş olması nedeniyle bu kısa süre içinde gücüne yeniden kavuşamayacağına işaret etmiştir, ayrıca ateşkesin sona ereceği Mayıs ayında mahsulleri de henüz olgunlaşmamış olacaktı.[58] El-Fâdıl duruma iyi tarafından bakmaya çalışarak Eyyubi'nin esirleri parayla değil kılıçla kurtarmış olmasının Müslümanların takdirini kazandığını vurgulamıştır,[59] ancak bu hayal kırıklığını hiçbir şey gizleyemezdi. Gelecekte teslim olma teminatı da, umulanın aksine Frenkler için kendilerine açık kalan karayolunu kullanmak adına bir davet niteliğinde olacaktı ve teminatın ne kadar ciddiye alınarak verildiği de belli değildi. Arap kaynaklarında daha sonra buna dair herhangi bir anlatım bulunamamaktadır ve İmâdeddin'in Antakya'nın eski gücüne kavuşamayacağı saptaması, bir teslim olmadan ziyade bir kuşatma beklentisine yakın görünmektedir.[60] Hem İbn Şeddad hem de İmâdeddin sorunun kaynağı olarak ordudaki memnuniyetsizliği göstermişlerdir. İmâdeddin, Eyyubi'nin savaşmak istediğini söyler, fakat "yabancı birlikler" seferden yorgun düşmüştür ve İbn Şeddad da Zengi'nin eve dönmek için izin istediğini söyleyerek bu durumu daha da trajik göstermiştir. Zengi'nin bakış açısından Antakya'nın düşüşü Eyyubi'yi eskisinden daha güçlü hâle getirecekti; kentin

57. Topkapı 37.
58. *Feth* 157.
59. 7307.28.
60. İ.S. 94; Feth 158.

düşmemesi ise kendi toprakları açısından bir tehdit değildi ve an itibarıyla ölüm kalım meselesi olmayan bir konuda aşırı heves göstermesi için bir sebep yoktu. Eyyubi'nin kendi birliklerinin Burzey'deki davranışları da, kesintisiz başarıya rağmen disiplinin gevşek hâle geldiğini göstermiş olmalıdır; dolayısıyla Eyyubi de, tam ölçekli bir kuşatma için doğru zaman olmadığını hissetmiş olmalıydı.

Gücünün dayanağıyla ilgili kaygısı ele geçirdiği kent ve kaleleri elden çıkarışından anlaşılabilir. Bikisrail ve Cebele, Benî'l-Daya'dan Sabıkeddin Osman'a verildi. Lazkiye, Takıyeddin'e; Sahyun, Bu Kubeys'ten Mengübars ibn Kumartekin'e; el-Şuğur, Bakras, Şîrkûh'un Mısırlı kıdemlilerinden biri olan Gıyâseddin Kılıç'a; Burzey, İbn el-Mukaddem'in oğlu İzzeddin İbrahim'e ve Darbısak ile Bakras da Alâmeddin Süleyman'a verildi. Yegâne doğrudan Eyyubi Devleti kazancı Lazkiye oldu. Emirlerden Mengübars ve İbn el-Mukaddem'in oğlu, Eyyubilerin ikinci nesil destekçisi konumundaydı ve emirlerin hepsi de orta derece güç ve önemde kişilerdi. İstisna olarak gösterebileceğimiz Gıyâseddin dışında kendilerine verilen yerlere yakın konumda mülklere sahiptiler ve güçlerinin pekiştirilmesiyle beraber Eyyubi, destekçilerinin orta sınıf konumunu güçlendirmeyi umabilirdi. Bu durum, para veya adam temini sağlayabilecek bağımsız beyler için de geçerliydi, aksi hâlde sıkıntı da çıkarabilirlerdi; bu sıkıntı, belki açık bir itaatsizlik şeklinde değil ama hizmetlerini gevşetmeleri şeklinde olabilirdi. Sadakatlerinin sınırları, İmâdeddin'in belirttiği bir olayda daha da belirginleşiyordu: Bakras'ta bulunan 1.000 *girara* (o dönemde kullanılan ve bölgesel olarak değişebilen bir ağırlık birimi) tahıl Alâmeddin'e verilmişti. Antakya'da ise tahıl yetersizliği vardı, bir *girara* tahıl 12 dinar para getiriyordu. İmâdeddin, Alâmeddin'in tahılını satacağından ve sonrasında da kalenin yıkılıp malına el konması gerektiğini tavsiye edeceğinden şüpheleniyordu ve birkaç yıl sonra gerçekleşen de tam da buydu, diye ekledi.[61]

Ateşkesin karara bağlanmasının ardından Eyyubi 27 Eylül'de kampını kaldırdı ve "Ramazan ayının başlamasından birkaç gün önce"[62] (24 Ekim) Şam'a döndü. Eyyubi'ye, "Adamlarının ailelerine

61. *Feth* 157; bir *girara* "bir adamın kolunun altında taşıyabileceği kadar mütevazı miktarda buğdaydı" (*Itinerary of Richard I* 143).
62. İ.S. 94.

döndüğü bu ay"[63] boyunca birliklerinin dinlenmesine izin vermesi önerildi, ancak Eyyubi'nin şu saptamayı tekrarladığı söylenir: "Yaşayıp yaşamayacağımız belli değil."[64] Yağmur ve çamur seyahat etmeyi tatsız hâle getirmişti, ancak yine de Beytülahzan'da Ürdün Nehri'ni aştı ve batı tepelerinin oluşturduğu engeli tırmanıp Safed'a doğru geçti (harita 2). Burada garnizonun erzağı azalıyordu ve bir saldırı gerçekleşeceğini gördüklerinde de 30 Kasım'da Müslüman esirleri gönderip barış istediler. Şartlar belirlendi; garnizon Sur'a gitmek üzere ayrıldı ve kale Aralık ayının başlarında Eyyubi'ye devredildi.

Daha büyük bir zafer de Kasım ayında Kerak'ın teslim oluşuydu. Kerak'ta, Reynald'ın dul eşi oğlu Humphrey'in serbest bırakılması karşılığında kalenin verilmesini isterken bu istek kale garnizonu tarafından kabul edilmeyince el-Adil bir abluka organize etmek üzere kentte bırakılmıştı. İbn el-Esîr'in anlatımına göre kaledekiler abluka sonucu tüm hayvanlarını yediler;[65] herhangi bir yardımın yetişemeyeceği kesindi ve İmâdeddin'in ifade ettiği gibi, "teslim olmak için halklarına anlatabilecekleri bahaneleri vardı."[66] Daha küçük çapta bir başka başarı da, Müslüman ambargosunu aşıp Kevkeb'i desteklemek amacıyla Sur'dan yola çıkan 200 Frenk'ten oluşan bir grubun yolunun kesilmiş olmasıydı. Yegâne çatlak ses ise Mısır'dan gelen haberlerdeydi; on iki kişi Kahire sokaklarına çıkıp toplu bir ayaklanma başlatmak için Fatımi sloganları atmışlardı.[67] Onlara kimse katılmamış ve sonrasında tutuklanmışlardı, böylece el-Fâdıl da, devrim için hiçbir destek bulunmadığının ispatlanmış olmasından dolayı Eyyubi'nin memnun olması gerektiğini söyleyerek teselli bulabiliyordu. Ama Eyyubi'nin bu olaydan rahatsızlık duyduğu söyleniyordu ve Frenklere karşı başarısının zirve yaptığı bir dönemde gerçekleşmiş olması, Din Savaşlarında kazanılan zaferlerin eski hesaplaşmaları unutturmak için tek başına yeterli olmadığını bir kez daha gösteriyordu.

Safed'ın düşmesinin ardından Eyyubi güneye Kevkeb'e yürüdü. Kevkeb'de savunmacılar direnmeye hâlâ kararlıydı ve İmâdeddin onların şu sözlerini aktarmıştır: "Geriye tek bir kişi bile kalsa, Hospitalier hanesi savunulmaya devam edecektir."[68] Hava kötüydü.

63. İ.S. 95.
64. Alıntı A.S. Ra. 2.134.
65. İ.A. 12.20.
66. *Feth* 161.
67. İ.A. 12.22.
68. *Feth* 166.

Eyyubi tepelerde kar olduğunu yazdı[69] ve İbn Şeddad da yağmurdan, rüzgârdan ve askerlerle atların tüm hareketlerini zorlaştıran çamurdan şikâyet etti.[70] İmâdeddin çadırların nasıl da çamura saplandığını veya biriken yağmur suyunun ağırlığı yüzünden kopan halatlar nedeniyle çöktüklerini anlattı, gerçi yağmura rağmen içme suyunda da azalma vardı.[71] Eyyubi'nin çadırının korunabilmesi için bir duvar inşa edilmesi gerekliliği doğdu; kamp yeri kalenin menzili içindeydi ve kuşatmacıların bir kısmı taşlar ve oklarla öldürüldü. Yük vagonu ve ağır çadırlar göründüğü kadarıyla Ürdün Vadisi'nin korumalı ortamına gönderilmişti. Israrlı saldırıların ardından Müslümanlar Frenklerin sur dışı istihkâmlarına ulaşmayı başardılar. Müslüman okçuların lağımcılara kalkan olmasıyla birlikte bu savunmalar düşürüldü ve kalenin ana surları oyulabilir hâle geldi. Bu noktada da garnizon barış istemek zorunda kaldı ve kale 1189 yılı Ocak ayının başlarında teslim oldu. Kaleyi tutması teklif edilen emirler bunu reddetti ve sonunda istememesine rağmen kale Sârimeddin Kaymaz'a verildi.

Kevkeb'in düşüşü Eyyubi'nin kış seferinin sona erdiği nokta oldu. Emirlerin ve birliklerin gitmelerine artık izin verildi ve el-Fâdıl da Mısır'a geri döndü; burada çıkmış olan ayaklanma sonuçsuz kalmış da olsa daha fazla gözetim gerekebileceği düşüncesi uyandırıyordu. Eyyubi ise Zilkade ayının sonuna kadar (20 Ocak) Beysan'da kaldı, ardından el-Adil'le birlikte Kudüs'ü ziyaret etti. Ardı ardına gelen başarılarına rağmen Tuğtekin'e yazdığı mektubun tonu iyimser değildi. Hospitalier Şövalyelerinin yuvası ve yolların kesişim noktasında bir üs konumunda olan Kevkeb'in alındığını ve "bu bölgede" Sur dışında alınmadık hiçbir yer kalmadığını belirtti; gelecek yıl kendisi Antakya'ya, Takıyeddin de Trablus'a taarruz edecekti; el-Adil ise saldırı tehdidi yaşamış olan Mısır'da kalacaktı, ayrıca sayısız Frenk ülkesi kayıplarını telafi arayışına girmiş olacaktı; İskenderiye'deki temsilcilerden, Mağrip sınırından ve Konstantinopolis'teki İmparatordan mektuplar gelmişti, Eyyubi'yi birleştiklerine dair uyarıyor ve hem Suriye'ye hem de Mısır'a saldırmayı planladıklarını söylüyorlardı. Tuğtekin'in kendisine gelince, uygulamaları, halifenin onaylamadığı noktalardan biri olmuştu ve mektup da Eyyubi'nin hastalığı sırasında Yemen'den geri çağrılmış olduğuna

69. Alıntı A.S. Ra. 2.136.
70. İ.S. 96.
71. *Feth* 166.

işaret ediyordu. Eyyubi şimdi de onu tekrar getirtmeye çalıştı, bir ağabey ve hanenin reisi olarak eleştiri ve övgüyle karışık bir rica da bulunuyordu. Frenk saldırılarının tehlikelerinden bahsederek büyük kralların karşısında ancak büyük kralların durabileceğini yazdı, bu yüzden de:

> "Şimdi kardeşimizden yardım bekliyoruz... ve hem adamları hem de hazinesiyle beraber bize yardım etmek üzere en kısa sürede geleceğini ümit ediyoruz... Bedenin hastalığı boyunca arkasına yaslanıp bizi ziyaret etmemiş olsa da, İslam'ın hastalığı sırasında bizi bırakmayacaktır... Fethettiklerimiz için kilit ve fethedeceklerimiz için anahtar vazifesi görecek şekilde kılıç çekmelidir... Allah'ın izniyle, Eyyüb ailesine bu dünyanın fani hediyelerindense öteki dünyanın muhteşem hediyelerini vermeye daha çok hevesliyiz. Kardeşimizin bütün hayatını Frenklerden başkasıyla savaşarak geçirmesi bizi memnun etmiyor... Şüphesiz ki kılıcı, konuşabilen bir dile ve ağza sahip olsaydı şöyle derdi: 'Buradayken, orada olamam'... Dileklerimiz anlaşılmış olmalıdır... Gelsin ki, ondan koptukları için acı içinde olan yeğenlerini görebilsin."[72]

Para sıkıntıları ve bir Frenk karşı saldırısı korkusu bir kez daha başarı sonrası dönemi tatsızlaştırıyordu. İmâdeddin Beysan'da hastalanmış ve Şam'a dönmüştü; Nisan ayının başında buradan el-Fâdıl'a yazdığı mektupta masraflarından ve gelir kaynaklarının kesilmesinden şikâyetçi oldu. El-Fâdıl şöyle yanıtladı: "Mısır'daki durumu ve dayanma gücü son raddeye gelmiş halkının müşkül hâlini görseydi, Allah korusun Şam'daki durumun okyanusta bir damladan ibaret olduğunu anlardı."[73] Yollar tehlikeliydi, bu da İmâdeddin'in gelirleriyle ilgili şikâyetinin sebebiydi belki de. 6 Nisan'da yazılmış başka bir mektupta ise el-Fâdıl parayla Mısır'dan Suriye'ye gönderilmiş bir habercinin öldürülüşünden bahsediyordu. İmâdeddin'in borçlarına ve masraflarına gelince, el-Fâdıl'ın önerdiği çözüm Eyyubi'nin cömertliğinde yatıyordu ama İmâdeddin'e, ödenekten ziyade daha düşük getirisi olsa bile teklif edilmesi hâlinde bir ikta kabul etmesini tavsiye etti, çünkü ödenek "kulaklara her zaman çok çarpıcı gelir ve yeni arzu ve beklentilerin önünü keserdi".[74]

İmâdeddin bazı ricalarının yanıt bulmasını sağlayabildi, ancak kendisine Akka'dan para bağlanması girişiminde güçlüklerle kar-

72. Alıntı A.S. Ra. 2.136; Q. 7.23.
73. 7465.62.
74. 7465.71; Musul 43.

şılaştı. El-Fâdıl bu anlamda Kadı el-Murtaza'ya yaklaşarak olayı çözmeye çalıştı,[75] ancak sonrasında "bu ödenek konusunda ilerleme sağlanamamasından" ve "gücü yetersiz kişilerin ihmallerinden" bahsetti –"herkes Sultan'ın huzuruna çıkamaz" diyordu– ve o sırada Eyyubi'nin kampında olan İbn Şeddad'ın yardımcı olabileceği tavsiyesini verdi.[76]

Bu şikâyetler, iltimas arayışlarıyla birlikte kendi başına düşünüldüğünde sıradan olaylardır, ancak İmâdeddin'in kendi davasını ne noktalara taşımaya hazır olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Eyyubi bahar aylarında yola koyulduğunda göründüğü kadarıyla o Şam'da kalmıştı ve el-Fâdıl da onun için efendisinin yanına katılma vaktinin geldiği tavsiyesinde bulunuyordu; böylece "eksik kişi ailesine dönecek ve memleketini arayan kendi yerini bulacaktı".[77] Ama İmâdeddin bunu yapmanın çok ötesinde bir hareketle Eyyubi'nin hizmetinden bütünüyle ayrılma tehdidini savurdu ve el-Fâdıl da şunu yazmak durumunda kaldı:

> "Kendini sultanın hizmetinden koparabileceğini mümkün saysa da, dostlarını bırakmayı nasıl düşünebiliyor? Biliyorum ki aslında onun hizmetinden ayrılmayacak... Doğruda yalnız olmaktansa, yanlış da olsa onunla dostane ilişki içinde kalmayı tercih ederim. Dilim minnette bana itaat eder, sansürde ise başkaldırır."[78]

Gerçi elbette İmâdeddin'in davranışının sebebini açıklamak adına el-Fâdıl'ın dile getirdiği noktalardan çok daha ötesinde kişisel nedenler olabilir. Bununla beraber net olan durum, aralıksız süren savaş hâlinin hem Mısır hem de Suriye ekonomilerini zorladığıydı ve Eyyubi'nin baş methiye yazarının, yarı ciddi de olsa onu bırakmayı düşünmüş olması, karşılaşılabilecek problemlerin boyutuna dair bir şeyler gösteriyordu.

75. 7465.65.
76. 7465.76.
77. 7465.65.
78. 7465.69.

19
Haçlılar Akka'da

Eyyubi için her zaman olduğu gibi askerî durum her şeyden önemliydi ve bu aşamada da Kudüs'ten hareket ederek bir teftiş turu başlattı. Aşkelon'a kadar kendisine, Mısır'a geri dönmekte olan el-Adil eşlik etti ve buradan da bir kez daha kuzeye, Akka'ya doğru hareket etti, Mart'ın üçüncü haftasında ise Şam'a döndü. 21 Nisan'da tekrar yola çıktı ve birliklerinin toplanmasını bekledikten sonra Baniyas üzerinden Merc Uyun'a hareket etti, buraya da 5 Mayıs'ta vardı. Hemen hemen aynı zamanlarda Şubek'in teslim olduğu haberi geldi ve halifeye yazdığı mektupta Sur dışında artık el-Ariş'ten Hicaz sınırına ve Beyrut topraklarının kuzey sınırlarına kadar tüm Kudüs Krallığı'nı elinde tuttuğunu yazdı. Ermeni sınırının güneyinde Antakya'nın tüm bölgeleri, el-Kuseyr ile Antakya'nın kendisi dışında ele geçirilmişti; gerçi Trablus bölgesi yalnızca Cübeyl'i kaybetmişti ve bütün kaleleri hâlâ Frenklerin elindeydi. Şimdi ise kendisinin buraya taarruz etmek üzere yola koyulduğunu yazdı; el-Efdâl'ı da Cübeyl'den Aşkelon'a kadar Kıyı'nın sorumluluğunda bırakmıştı.[1]

Taarruz hiçbir zaman gerçekleşemedi. Merc Uyun'da Eyyubi, Sidonlu Reginald'ın Beaufort Kalesi'ni ve çevresini kısa sürede alabileceği bir yer olarak gördü ve İbn Şeddad'a göre de her gün kampından atıyla yola çıkarak bölgeyi keşfe gitti. Sonrasında Mayıs ayının ikinci haftasında, Frederick Barbarossa ve Alman Haçlılar Ratisbon'dan yürürken birdenbire Reginald'ın ta kendisi ortaya çıktı ve görüşme istedi. Görüşmede Şam'da kendisine bir ev ve kendisi ve ailesi için iktalar verilmesi koşuluyla kaleyi vereceğini vaat etti.

1. Alıntı A.S. Ra. 2.137.

Ancak ailesi, Conrad de Montferrat'ta ihanet şüphesi uyandırmadan Sur'dan çıkarılmalıydı ve hem bu durum için hem de haşat sonrası mahsül gelirlerini toplayabilmek için üç ay mühlet istedi. Eyyubi bunu kabul etti ve sonrasında Arapça konuşabilen ve İslam tarihi ve hadis hakkında bilgi sahibi olan Reginald, Eyyubi'yle dinî konular konuşmak üzere "her daim"[2] gelmeye başladı. Ordu pazarından erzak almasına izin verildi; kendisine konan yegâne kısıtlama, tahkimatları güçlendirmesin diye Baufort'ta herhangi bir inşaat çalışması yapmamasıydı. Eyyubi de göründüğü kadarıyla beklemekten şikâyetçi değildi. Trablus'a ilerlemedi, bunun yanı sıra ateşkes sona erdiğinde yürümeyi planladığı Antakya'ya gitme planından da vazgeçmiş görünüyordu. Saldırıya geçmek yerine, İbn el-Esîr'e göre savunmaya yöneldi ve muhtemel bir saldırıya karşı koyması için Takıyeddin'i kuzeye gönderdi.[3]

Bu plan değişikliklerinin yalnızca Reginald'dan kaynaklandığı söylenemez. Eyyubi'nin Sur'dan gelen haberlerden rahatsız olduğunu yazan İbn el-Esîr ipucunu vermiş olur; buna göre Frenkler Sur'da sürekli destek alıyordu, ayrıca Conrad de Montferrat ile Guy de Lusignan arasında da uzlaşma sağlanmıştı.[4] İbn el-Esîr'e göre bu durum Eyyubi'nin Beaufort'a olan ilgisini açıklıyordu, çünkü Sur'a ilerlemesi hâlinde Beaufort garnizonu cephe gerisi için tehdit oluşturabilirdi ama el-Fâdıl uzlaşmadan daha büyük bir iyimserlikle bahsediyordu, Osman'a dünyanın krallarının Merc Uyun'da Eyyubi'nin otağına kadar geldiklerini ve Eyyubi'nin ordularının imansızların nefesini kestiğini yazdı; Conrad ve Guy bir ittifak yapmışlardı ve Guy bir grup Frenkle birlikte Sur yakınlarındaydı ama ölüm korkusuyla tepelere sığınmışlardı ve Eyyubi'nin orduları onları savaşa davet ederken onlar bundan kaçınıyordu.[5]

Eyyubi tarafından bir önceki yaz serbest bırakılmış olan Guy ona karşı tekrar savaşmamak adına ant içmişti ama "dinin tehlikede olduğu bir durumda yemin tutulamaz" gerekçesiyle rahipleri tarafından bu sözünden azat edilmişti.[6] Sözünden dönüşü İbn Şeddad tarafından kayda alınmıştır,[7] ancak Reynald de Chatillon'un sıkça anlatılan ihanetinin aksine bu durum pek ters hisler yaratmış gibi

2. İ.S. 98.
3. İ.A. 12.27.
4. İ.A. 12.27.
5. Topkapı 34.
6. *Continuation* 110.
7. İ.S. 98.

görünmemektedir. Eyyubi'nin bakış açısına göre Guy Frenkler arasında bölünme yaratmaya yatkın bir isimdi, dolayısıyla onun yemini de, Antakya anlaşması gibi hiçbir zaman ciddiye alınmamış olabilir. Guy ilk olarak Trablus'a, sonrasında da Sur'a gitmişti, burada Müslümanlar Conrad'ın ilk başta ona kente girme izni vermediğini duymuşlardı.

Dolayısıyla zaman Eyyubi'nin aleyhine işliyordu. Hıttin'den sonra tüm Frenk direnişini ortadan kaldıramamış olması inisiyatifi kaybetmesine neden olmuştu, artık tüm dikkatini bir karşı saldırıya karşı Kıyı'yı savunmak üzere toplamak durumundaydı. Göründüğü kadarıyla bu aşamada istediği yer ve zamanda taarruza geçemiyordu, bunun yerine Frenk saldırısının nereden geleceğini görmek için beklemek zorunda kalıyordu.

Bu sırada el-Fâdıl Eyyubi'ye yazmış olduğu mektupta on yedi yaşındaki Osman'ın 17 Haziran'da bir oğlu olduğunu söyledi ve ekledi: "Yüce Allah efendimize her daim yeni bir oğul ya da yeni bir ülkenin fethini bahşetmeden zamanın akmasına izin vermiyor."[8] Bu ifadenin ikinci bölümü daha çok temenni durumundaydı ve 3 Temmuz'da Frenklerin, Sur'un yaklaşık 8 km kuzeyindeki Litani Köprüsü'nü geçtiği ve Sidon'a doğru hareket etmeyi amaçladıkları haberi geldi. Bir Müslüman birliği onları nehrin kuzey kıyısından izliyordu ve Eyyubi de onları desteklemek için hemen yola çıktı, geldiğinde Frenklerin geri püskürtüldüğünü, memluklerinden birinin öldürüldüğünü gördü. İbn el-Esîr'e göre "Müslüman şehidin intikamını almak" umuduyla bekledi[9] ve Frenkler hareket etmeyince 5 Temmuz'da tepelerden düz arazinin doğusuna doğru olan pozisyonlarını keşfe çıktı. Bu hareketi orduya katılmış olan bazı Bedeviler ve gönüllüler tarafından yanlış anlaşıldı, Eyyubi'nin savaşmak üzere harekete geçtiğini sandılar. İmâdeddin'in belirttiği üzere bu grupların "Frenklerle savaşmak konusunda da bir tecrübeleri yoktu"[10] ve nehrin karşı kıyısında toplandılar. Eyyubi tehlikede olduklarını gördü ve onları geri getirmek adına bir kıta asker gönderdi ama ilk anda bir tuzaktan şüphelenen Frenkler fırsatı değerlendirip taarruza geçince durum zora girdi. Hayatta kalan Müslümanlar Litani'nin karşı kıyısına kadar kovalandı: İmâdeddin 80 Frenk'in dönüş yolunda boğulduğunu söyleyerek

8. 7465.52.
9. İ.A. 12.29.
10. *Feth* 182.

okuyucularını teselli etmeye çalıştı[11] ama İbn Şeddad şöyle yazdı: "Tanık olduğum hiçbir savaşta Frenkler böylesine büyük bir başarı kazanmamıştı."[12] Eyyubi savaş divanını topladı ve Frenk kampına doğru ilerlemeye karar verdi. Bu planın Şam'dan ve Havran'dan gelen bir gönüllü akını yarattığı söyleniyordu ama 13 Temmuz'da yürüyüşe geçtiğinde kampın terk edilmiş olduğu haberiyle karşılaştı.

Guy de Lusignan açısından kuzeye giden kıyı yolu kapalı olduğu için önündeki iki belirgin hedef Tibnin Kalesi ve Akka'ydı. Eyyubi ikisine de kısa birer teftiş turuna çıktı ve sonrasında 22 Temmuz'da Merc Uyun'a döndü. Gerçek gücü düşünüldüğünde Litani Savaşı'ndaki kayıpları önemli sayılamazdı ama prestijine önem vermesi gerekiyordu. Tibnin yakınlarındaki kırsalda süvari eşliğinde dolaşan bir Frenk arama birliği görüldüğü bildirildi ve Eyyubi de Tibnin garnizonunun uygulayacağı bir plan hazırlayarak onları tuzağa düşürmeyi amaçladı, kendisi de belirlenen alanda bekliyor olacaktı, bu esnada da Akka birlikleri Frenk kampına arkadan taarruz edecekti. Birleşik güç sekiz bölük hâlinde organize edildi, her birinden yirmi adam yem olarak seçiliyordu ama bu plan iletişim güçlükleri göz önünde bulundurulduğunda fazla iddialıydı. Sonuç olarak tuzağa çekilmek istenen Frenklerin Akka birliği hareket dahi etmedi. Frenkleri tuzağa çekmekle yükümlü bölüm yerinde kalarak savaşmaya devam etti ve ne olup bittiğini bilmeyen Eyyubi, destek birliklerini düzensiz bir hâlde ileri sürmek durumunda kaldı. Dört Bedevi emiri öldürmüş olan Frenkler geri çekildi ve Eyyubi de 26 Temmuz'da Merc Uyun'a geri döndü. İbn Şeddad'a göre Eyyubi muzaffer ve memnundu[13] ama bu düşünce, taktiksel bir başarısızlığın inandırıcı olmayan bir süslemesi gibi görünmektedir.

Beaufort'un teslimi için Reginald'a verilen mühlet 13 Ağustos'ta sona erecekti. Eyyubi, Tibnin'den döndükten sonraki günün akşamı çadırının ve yükünün Merc Uyun düzlüğünden alınıp kale yakınlarındaki tepeye doğru taşınmasını emretti. Reginald'a bu değişikliğin sebebinin, düzlüklerin sağlıksız hâle gelmesi olduğunu söyledi; Reginald ise ailesinin hâlâ Sur'da sıkışıp kaldığını söyleyerek anlaşmanın dokuz ay daha uzatılmasını istedi. Eyyubi'nin iyi niyetinin sonunun geldiği nokta buydu; Reginald'ın Müslü-

11. *Feth* 182.
12. İ.S. 100.
13. İ.S. 101.

man kampından ayrılmasına izin verilmedi ve kale etrafına da bir abluka birliği gönderildi. 13 Ağustos'ta Reginald eskort eşliğinde buraya getirildi ve onunla görüşmek üzere kaleden de bir rahip çağrıldı. Müslümanlar tercüman getirmemişti ve ne söylendiğini takip edemediler ama İmâdeddin şu eklemeyi yaptı: "Reginald ona direnmeyi emrediyormuş gibiydi."[14] Kale garnizonu teslim olmayı reddetti ve Eyyubi'nin sefer sezonunda üç önemli ayını boşa geçirmesine neden olacak şekilde kandırıldığı ortaya çıktı. Bu sürede tek bir başarı bile kazanmamıştı ve her gecikme hem masraflarını hem de toplanmakta olan Haçlı tehlikesini daha da artırıyordu. Reginald Baniyas'a götürüldü ve bir hafta sonra geri getirilerek tehdit edildi ama faydası olmadı. Sonrasında Şam'daki diğer Frenk esirlerin yanına gönderildi ve 22 Ağustos'ta da Eyyubi kalenin ardındaki yüksek zemine hareket etti, aynı gün içinde Frenklerin tekrar harekete geçtiği haberi geldi.

Sur'un 16 km güneyinde kıyı yolundaki El-İskenderun'da küçük bir Müslüman birliği bırakılmıştı ve bu aşamada saldırıya uğradıkları ve "Surlu Frenkler ve Kralla birlikte olanlar" tarafından geri çekilmeye zorlandıkları haberi geldi.[15] Latince *Continuation*'a göre, Sur'da Guy, Tanrı'nın tarafında olan her kim varsa Müslümanlardan intikam almak adına kendisine katılması gerektiğini ilan etmiş ve böylece 400 atlı ve 7.000 piyadeden oluşan bir güç toplamıştı, bunların yanı sıra kamp görevlileri de vardı.[16] Guy, Ayn Calut'ta temkinli hareket etmiş ve eleştirilmişti; Hıttin'de daha az tedbirli davranınca felaket sonuçlar almıştı, şimdiyse çaresizce düşmanın elindeki zorlu topraklarda hareket etme riskini alıyordu ve Eyyubi'nin de, ordusunun tüm ağırlığıyla kendisine karşı duracağını biliyordu, dolayısıyla *Continuation*'da "zorlu ve insanın kudreti çerçevesinde neredeyse imkânsız"[17] olarak tabir edilen bir görev yüklenmiş oluyordu.

Gelen bir rapora göre Frenkler yolun tehlikeli bölümlerini kısa süre içinde kontrol altına aldılar ve beklenmedik şekilde Akka'ya ulaştılar. Bu bilgi kesinlikle yanlıştır, çünkü El-İskenderun'a saldırıya uğradığında garnizonun yalnızca Eyyubi'ye değil Akka'ya da uyarı göndermiş olduğu düşünülebilir. Eyyubi ilk haberleri 22 Ağustos

14. *Feth* 180.
15. İ.S. 103.
16. *Continuation* 113.
17. *Continuation* 113.

Salı günü aldı[18] ve 26 Ağustos Cumartesi günü Frenklerin Ayn Bassa'da olduğu, öncü birliklerinin de el-Zib'e ulaştığı haberi geldi. El-Zib, Akka'dan 14 km mesafede (harita 2), el-Bassa köyünün yaklaşık 5 km güneyinde yer alır ve ikisi de Rasülnakura burnunun güney tarafında kalır. Eyyubi Beaufort'ta el-Zib'den kuş uçuşu 52 km uzaktaydı ve 26 Ağustos tarihi itibarıyla bir sonraki gün Akka'ya ulaşacak olan Frenkleri yakalama şansı artık kalmamıştı. Eğer Arap kaynaklarında verilen tarihler doğruysa, Frenkler Rasülnakura etrafındaki 16 km'den az mesafeyi almak için üç gün harcamışlardı, ancak hatırlanmalıdır ki, Eyyubi'nin yük vagonu da aynı zorlu yolda 1188 yılı Ocak ayının kış koşullarında bir hafta harcamıştı. İmâdeddin'in iddiasına göre Eyyubi Frenklere "dar alanda" saldırmayı istemiş ama emirleri tarafından bundan vazgeçirilmişti.[19] Temmuz ayında Merc Uyun'dan Litani Nehri'nin ağzına bir günden kısa bir sürede geçmişti ve 22 Ağustos'ta yola çıkmış olsaydı Guy'ı muhtemelen 24 Ağustos'ta yakalamış olacaktı. Ama bu iddia, İbn Şeddad'ın iddiasıyla uyuşmuyordu; Şeddad'a göre Eyyubi, Frenk hareketinin kendisini Beaufort'tan çıkarmak için yapılmış bir tezgâh olabileceğini düşünerek kasten beklemede kalmıştı.[20]

Kafasından geçen planlar ne olursa olsun nihayetinde yine her zamanki tedbirli yaklaşımıyla hareket etti ve harekete geçmeden önce destek çağrılması için yazılı emirler gönderdi. Bir bölük, Frenklerin yürüyüş hattına paralel olacak şekilde güneybatıya doğru ilerleyecekti ama kendisi Beaufort, Sur, Akka ve Tiberya'dan oluşan dörtgenin dış kenarlarını takip etmeyi seçti.[21] Merc Uyun'dan 27 Ağustos'ta ayrıldı ve öğle saatlerinde Hula havzasında durdu, toplam 48 km'lik yürüyüşle o gece Taberiye Gölü kenarındaki el-Minye'ye vardı. Sonraki gün Turan Dağı'nın aşağısındaki vadiyi geçmek için göl kenarından tırmanırken Hıttin'den geçmiş olmalıdır ve öğleden sonra da Kefr Kanna'da durmuştur. Kefr Kanna'nın hemen batısında yer alan Sepforis, 29 Ağustos'ta gelen yan bölük için buluşma noktası olarak belirlenmişti, Frenklere karşı bazı başarılar kazandıkları iddia ediliyordu. Eyyubi de yükünü bırakıp, Sepforis'i kıyı düzlüğünden ayıran dağlık arazinin oluşturduğu alçak bariyeri

18. Ayrıca bkz *Feth* 186; İ.S. 104.
19. *Feth* 188.
20. İ.S. 103.
21. İ.S. (104) bu yola sapışı, bu yolun orduyu barındırabilecek yegâne yol olmasına dayandırır.

geçerek batıya doğru, el-Harrube'nın tepe tarafına varana kadar ilerledi. El-Harrube Şafaram kenti yakınındaydı, buradan düzlüğü ve kuzeydoğuya doğru uzanan Akka kentini görebiliyordu.

Latince *Continuation*'a göre Frenkler alışılageldik mancınık bombardımanını beklememiş, bunun yerine 29 Ağustos olan varış tarihlerinden bir gün sonrasında taarruz başlatmışlardı ve yazar da (*Continuation*'ın anonim yazarlarından biri), Eyyubi'nin yaklaştığı haberleri geldiği sırada başarıya ulaşma noktasında olduklarını belirtiyordu. "Eyyubi'nin yalnızca küçük bir ordusu vardı ama korktukları için devasa olduğunu düşündüler"[22] ve Toron'daki (Tel el-Fuhhar) kamplarına çekildiler. Eyyubi o gece Akka'ya takviye birlikler gönderdi ve sonrasındaki iki haftayı iki taraf da daha fazla asker bekleyerek geçirdi. Eyyubi'ye Gökböri'nin yanı sıra Antakya'yı gözlemleme görevinden çağrılan Takıyeddin de katıldı. Ayrıca Musul, Sincar ve Diyarbakır'dan da birlikler geldi. Ama denize baktığında İmâdeddin Frenk gemilerinin ardı ardına geldiğini gördü, "iç içe geçmiş çalılar gibiydiler"[23] ve İbn Şeddad bu aşamada Frenklerin minimum sayısını 2.000 atlı ve 30.000 piyade olarak verdi.[24]

Müslüman ordusu toplandığında Eyyubi meydan okumak için tepelerden indi. Ordusunun merkezi, Akka'nın 8 km güneydoğusunda yer alan izole bir yükselti konumundaki Tel Keysan'daydı; sağ kanadı düzlüğün kuzey sınırını oluşturan doğu-batı yönlü bir sırtın Akka ucundaki Tel el-Ayyadiye'ydi ve sol kanadı da Nehr Naman'da pozisyon aldı. Sol kanadın nehir üzerindeki tam konumu belirlenememektedir ama ön kısmı ve tepe noktası Tel Keysan'da olmak üzere bir üçgen oluşturdukları ve üst noktadan alt kenarlara 9.000 metre mesafeyi kapsayacak şekilde yerleşik oldukları tahmin edilebilir. Toron'daki Frenk üssüne en yakın noktaları ise kampa 4 km mesafede bulunan Tel el-Ayyadiye'ydi. İmâdeddin, el-Fâdıl'ı gelişmelerden haberdar ediyordu ve el-Fâdıl 17 Eylül'de Mısır'dan yazdığı mektupta şöyle söyledi: "Karşınıza çıkan düşman topluluğuna dair haberler, süt veren her anneye evladını bile unutturacak nitelikte... Ellerimizi Allah'a dua için kaldırmaktan başka bir şey yapamıyoruz."[25]

22. *Continuation* 114.
23. Alıntı A.S. Ra. 2.143.
24. İ.S. 105.
25. 7465.80; Musul 46.

Göründüğü kadarıyla Eyyubi Frenklerin kendisine saldırmasını umuyordu. Kolik rahatsızlığından muzdarip olan ve kişisel meseleleri sebebiyle de endişe yaşayan el-Fâdıl, Akka üzerine karadan ve denizden uygulanan baskıdan bahsetti ve sözlerine şöyle devam etti: "Düşmanın, sayıca fazlalığına ve gücüne rağmen harekete geçeceğini sanmıyorum... Umalım ki Allah aramızda hakemlik yapacaktır ve O en adil hakemdir."[26] Recep ayının sonunda (13 Eylül) Frenkler ablukayı sıkılaştıracak kadar güçlü olduklarını düşünmeye başladılar ve Akka'yı "merkezin etrafındaki bir daire gibi" sardılar.[27] Eyyubi'nin savaş divanı, 14 Eylül Cuma gününe ve dolayısıyla namazına denk gelecek şekilde genel bir taarruz düzenlemeyi planlayarak kendilerine bir yol açmaya karar verdi. Ama Frenkler "hiçbir çatlağı olmayan sağlam bir bina gibi" durdular[28] ve o günkü çarpışmalar sonuçsuz kaldı. Müslümanlar sonraki gün biraz daha başarılı oldu. Frenklerin, Akka'nın kuzeyindeki hattı tutan birliği zayıftı, burası Eyyubi'nin ordusunun ana bölümünden de en uzak noktaydı. Taarruzu gerçekleştirmek üzere Takıyeddin gönderilmişti ve Frenkleri Toron'a kadar sürmeyi başararak kale tarafındaki AzizAnthony kapısından kuzey kıyısına giden yolu açtı. İmâdeddin üstü kapalı olarak Müslümanların avantajlarını kullanmak adına taarruza devam etmemelerini eleştirmiştir, emirlerin "mesele basit" dediklerini aktarıyordu; ama yolu açtıktan sonra atlarına su vermek için etrafa dağılmışlardı. Bu durum Frenklerin Toron'da yeniden toparlanmasına imkân verdi ve "kalkanlarının, zırh ve mızraklarının ardında, hizalanmış oklarıyla duvar gibi durdular".[29]

Müslümanlar Sur kuşatmasından beri böylesine zorlu bir çarpışmaya girmemişti ve İbn Şeddad tarafından ordunun yorgun ve hoşnutsuz olduğu rapor edildi.[30] Sonraki adımda ne yapılacağına dair görüş ayrılıkları vardı. Bazıları taarruzun üst üste üçüncü günde de sürdürülmesi gerektiğini söylüyordu ve Frenkler atlı askerlerini

26. 7465.90; Musul 3.
27. İmâdeddin, alıntı A.S. Ra. 2.143.
28. İmâdeddin alıntı A.S. Ra. 2.144.
29. *Feth* 191; İmâdeddin önemli bir güçlüğü örtbas etmektedir (ayrıca bkz s.169). Özellikle sıcak bir havada bir aksiyon ne kadar erken başlarsa atlara ikinci kez su verilmesi o kadar gerekli hâle gelir; ayrıca bkz *Field Service Pocket Book*, kısım 2, Hindistan: "Hayvanlar sabahları çok su içmez... Adamları ve atları besleme ve su verme imkânı savaşın gerçekleştiği sırada bile bulunmalıdır" (15).
30. İ.S. 106.

kullanmadığı için Müslümanların da yayan ilerleyebileceğini öne sürüyorlardı. Bir başka öneri de Müslüman piyadelerinin Akka'ya gönderilmesi ve içten ve dıştan koordine bir taarruzun başlatılmasıydı, diğerleri de Frenkleri açık araziye çekmek umuduyla Eyyubi'nin geri çekilmesini tavsiye ediyordu. Umutların bir kısmı da Mısır filosuna bağlanmıştı, ayrıca herhangi bir hamlede bulunmamayı savunanların bir argümanı da kış mevsiminin geliyor oluşuydu; Frenk gemileri kışın gelişiyle ayrılmak durumunda kalacaktı ve böylece Frenkler erzak sıkıntısı yaşayıp ya geri çekilmek zorunda kalacaklardı ya da beklemekte olan Müslümanlara kolay bir av olacaklardı. Eyyubi de açık şekilde endişeliydi ve Eyyubi'nin doktorunun İbn Şeddad'a söylediğine göre cuma gününden pazar gününe kadar çok az şey yemişti.[31] Akka'ya giden yol açıktı, ancak Frenkler 21 Eylül'de ilerleme sağlamasa da artan özgüvenlerini gösteren bir taarruz başlattılar. 24 Eylül'de Eyyubi daha yakına geldi, merkezi Tel el-Ayyadiye'deydi, sol kanadı nehirde ve sağ kanadı da deniz tarafındaydı. Emir Hüsameddin Sungur 10 Eylül'de dizanteriden öldü ve 26 Eylül'de de Rakkalı Tuman, Tel el-Ayyadiye'de hayatını kaybetti, atının üstüne konmayı istemişti, böylece Cihat uğruna şehit olduğu söylenebilecekti.

El-Fâdıl bu noktada Bağdat'tan gelen bir mektuptan bahsetmektedir: "Söz ve mesaj alışverişinden daha önemli bir durumun içindeyiz"[32] diyordu ama yine de halifeye savaşa dair iyimser bir resmî anlatım gönderildi: Eyyubi denizin kustuğu bir düşmanla karşı karşıyaydı ve halifenin cömertliği misali sel gibi geliyorlardı; bir yıl boyunca verilen savaşların ardından planlarını saklayıp gizlice Akka'ya hareket ederek Eyyubi'yi şaşırtmaya çalışmışlardı; Eyyubi onları takip etmişti ve kuşatmacılar kuşatılmıştı; şehre doğru boğazlarından geçen bir yol açılmıştı ve bir kenara itilmişlerdi, böylece gözün etrafındaki kaş gibi konumlandıktan sonra şimdi kaşın sardığı göze dönmüşlerdi; geriye yalnızca hızlı davranıp onlara ölümcül darbeyi vurmak kalmıştı.[33] İmâdeddin de el-Fâdıl'a benzer şekilde ümitli ifadelerle bir mektup yazmış olmalıdır, çünkü el-Fâdıl, Frenklerin geri çekilişi dolayısıyla tebriklerini sunabileceği günü beklemek adına yanıtını geciktirdiğini belirtmektedir. Devamında bu bakış açısını biraz sınırlandırarak Akka'da çok fazla

31. İ.S. 107.
32. 7465.90; Musul 3.
33. Nur. 19.

boğaz ve çok az gıda olduğunu ekledi ve bu durum malzeme yetersizliğinden daha büyük problem yaratabilirdi; denizden Frenk destek birliklerinin gelmeye devam etmesi durumunda tüm Suriye'yi ayaklar altına alabilirlerdi ama eğer onlarla "bugün baş edersek, yarın yapabilecekleriyle baş edebilmemize yardımcı olmak Allah'ın takdirine kalacaktır".[34]

Müslümanların iyimser olması için ortada sağlam bir sebep yoktu. Eyyubi, Bedevilerin Frenk keşif birliklerini nehir kenarında tuzağa düşürmesini organize ederek küçük bir başarı sağlamıştı ama Frenklere destek birlikler geliyordu ve kamplarını genişletiyorlardı. Bu aşamada 100.000'den fazla askere sahip oldukları söyleniyordu[35] ve 3 Ekim'de alışılmamış bir girişimde bulunmaya hazır görünüyorlardı. Müslümanlar da olası bir saldırıyı göğüslemeye hazırlanıyordu. Eyyubi'nin savaş düzeni merkezden sağ kanada doğru şöyle oluşmaktaydı: Kendisi, oğulları el-Efdâl ve el-Zâfir; Zâhireddin Hıdır komutasında Musullular; on beş yaşındaki Hasankeyf Beyi Kutbeddin Mervan ile birlikteki Diyarbakır birlikleri; o sırada Nablus Beyi olan Eyyubi'nin yeğeni Hüsameddin; muhtemelen Şam birlikleriyle birlikte Sârimeddin Kaymaz ve en sağda Takıyeddin. Merkezden sol kanada kadar olan kısım ise şöyleydi: Kürt el-Meştub, Mihrani ve Hakkâri Kürtleriyle beraber emir Mücellâ ibn Mervan, Mücahidüddin Yarankuş komutasında Sincar birlikleri, Gökböri ve Seyfeddin Yazguç'la birlikte Aşdi Memlukleri.

Frenkler Akka'nın kuzeyine doğru taarruza geçtiler. Müslümanların sağ kanadından sayıca üstün hâle gelene kadar sol kanatlarına takviye yaptıkları rapor ediliyordu; Takıyeddin de taktiksel bir geri çekilişe kalkan olmaları için avcı erlerini öne sürdü. Kendisi de Hüsameddin ve Kaymaz'la birlikte karşılarına çıkan Frenk kanadını hat dışına çekmek için geri çekildi, ancak Frenkler yemi yutmadı ve durdular. Bu esnada Eyyubi, Takıyeddin'in hareketini yanlış anladı ve bazı taburlarını desteğe göndererek kendi merkezini zayıflattı. Frenkler bu fırsatı gördü ve Müslüman hattının en yakın tarafına, Hüsameddin'in geri çekilmesiyle korunmasız kalan Diyarbakır birliklerine doğru döndüler. Diyarbakırlıların kötü bir şöhreti vardı, hem İmâdeddin hem de İbn Şeddad savaş konusundaki deneyimsizliklerinin altını çiziyordu.[36] Frenk hücumu onları

34. 7465.96.
35. Ayrıca bkz *Feth* 200.
36. İ.S. 111; *Feth* 198.

yardı, diğer birlikler de onların yolundan ilerledi ve Count de Bar Eyyubi'nin Tel el-Ayyadiye'deki çadırına kadar ulaştı. Çarpışmayı "bize kadar ulaşacağını düşünmeden... bilge insanlarla birlikte"[37] Tell'den izleyen İmâdeddin kaçmaya başladı ve işlerin felakete dönüştüğünden o kadar emindi ki Taberiye Gölü'ne kadar uzaklaştı, diğerleri de Ürdün Nehri'nin doğusunda kendilerini garantiye alana kadar durmadılar, hatta Şam'a kadar gidenler oldu.

Diğer yandan Frenkler de, Eyyubi'nin hata yapmasına neden olan iletişim ve koordinasyon probleminin bir benzerinin kurbanı oldular. *L'Estoire de la Guerre Sainte* adlı eserde aktarılan bir hikâyeye göre kaçan bir atın bir grup asker tarafından kovalandığını gören Frenkler, öncü birliklerinin bozguna uğradığını sanmışlar ve bunun üzerine geri dönmüşlerdi.[38] Bir yanlış anlaşılma olduğu teorisi İbn Şeddad tarafından da desteklenir; Şeddad, Eyyubi'nin beraberindeki beş kişiyle birlikte Tel el-Ayyadiye eteğinde durduğunu ve merkezinden toplayabildiği kadar kişiyi topladığını söyler.[39] Tell'den baktıklarında Frenkler, Müslümanların sol kanadının dağılmamış olduğunu görebiliyorlardı; kuzeylerindeki Takıyeddin'i de görebiliyor olmalıydılar. Daha fazla ilerlemek kanatlarını düşman saldırısına açık hâle getireceği için geri çekilmeye başladılar: Ama geri çekilmeye başlar başlamaz Eyyubi, Tell'in etrafından topladığı taburları taarruza gönderdi. Frenklerin bir kısmı bozguna uğradı ve İbn Şeddad da, Frenklerin ana bölümü onları Müslümanlardan kaçarken görünce taarruz gücünün geri kalanının yok olduğunu sandıklarını belirtti. Ve bu aşamada bütün bir hat şaşkınlık içinde geri çekildi; Frenkler, çarpışmaya geri dönmüş olan Takıyeddin, Kaymaz, Hüsameddin ve Müslüman sol kanadı tarafından geri itiliyorlardı. Takip, Frenk yedek taburlarının kamplarını korumak için ortaya çıkmalarıyla son buldu. Frenk kayıplarının sayısı 7.000 olarak belirtiliyordu ve cesetler nehre atılıp suyu kirletti. İbn Şeddad şöyle yazdı: "Nehre atılmak üzere kıyıya taşındıktan sonra cesetleri gördüm, tahminimce 7.000'e yakın ceset vardı."[40] Hıttin'de esir düşüp Tapınak Şövalyelerinin kalelerinin teslimi için pazarlık etmiş olması sayesinde serbest bırakılmış olan Tapınak Şövalyelerinin Üstadı Gerard de Ridefort bir kez daha esir alındı ve öldürüldü.

37. *Feth* 198.
38. Ambroise, *L'Estorie*, 1.2997 ve sonraki sayfalar.
39. İ.S. 111.
40. İ.S. 112.

Müslümanların kayıpları arasında ise emir Mücellâ ibn Mervan ve Ziyâeddin İsa'nın kardeşi el-Zâhir de vardı.

Kendi kendilerine açtıkları bir yara Müslümanların başarısına gölge düşürdü. Müslüman birlikleri yenilginin eşiğine gelince, hizmetliler karmaşadan faydalanıp çadırları yağmalamışlar ve alabildikleri ne varsa alıp kaçmışlardı. İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi, Frenkler yaralarını sarmadan önce bir saldırı gerçekleştirmek istiyordu, "ama orduya baktıklarında, yerinde olmadığını gördüler."[41] Kaçaklar, yağmacılar ve yağmacıların peşinde gidenler, hepsi etrafa dağılmıştı ve Eyyubi genel bir geri çağırma emri vermekten fazlasını yapamadı. Taarruzun ertelenmesi gerekiyordu; Frenkler takviyeler sayesinde kayıplarını telafi ettiler ve birçok Müslüman kaçak da bir daha asla geri gelmedi. Yağmadan kurtarılan mallar Eyyubi'nin otağına yığıldı; "yığın o kadar büyüktü ki, bir tarafında oturanlar diğer tarafını göremiyordu." Mallar, sahibi olduğuna yemin edebilenlere geri verildi ama İbn Şeddad şöyle yazdı: "Bu olayın [Müslümanlar üzerindeki] etkisi bozgundan daha fazla oldu."[42]

İmâdeddin bu aşamada resmî bir mektup kaleme aldı ve Frenklerin, önceki kayıpları yüzünden zayıflamış olmalarına rağmen karıncalar gibi toplaştıklarını, hendeklerini genişletip derinleştirdiklerini, bu yüzden de onlara saldırmanın imkânsız hâle geldiğini yazdı; savaş sırasında "doğunun birlikleri" korkaklık göstermişlerdi, yalnızca Sincar'dan gelenler sağlam durmuştu ve "Cennet'teki Tuman'ın yüreğine oğlunun cesaretiyle su serpilmişti"; Frenkler şimdilik kaçırılmıştı ama "deniz onları beslemeye devam ettikçe ve karadan da püskürtülmedikleri müddetçe kalıcı bir vebaya dönüşeceklerdi".[43] El-Fâdıl da özel bir not yazdı ve İmâdeddin'in savaşın karmaşasından kaçmış olmasından duyduğu hazzı ifade etti, "savaştan bahsederken dörtnala koşturduğunu söyledi, savaşa doğru değil ama savaştan doğru... ve doğru olanı da buydu... Şehitliğe gelen tebriktense güvenliğe gelen kutlamalar daha iyidir."[44] Bir başka mektubundaysa askerî eleştirmen rolünü üstlendi: Savaş, Allah'tan çaresini istedikleri bir talihsizlik şeklinde gelişmişti; biraz basireti olan herkesin görebileceği gibi asıl hata Müslüman ordusunun sayıca

41. *Feth* 207.
42. İ.S. 113.
43. Ayrıca bkz *Feth* 201 ve sonraki sayfalar.
44. 7465.100.

üstün bir düşmana bu kadar yakın olmasıydı; Akka'yı korumak ve garnizonun moralini düşürmemek için bu kadar yakından bir gözetim gerekiyorduysa eğer, bu durumda bu işlem ağır yükü olmayan hafif düzendeki bir atlı birlikle yapılmalıydı; Eyyubi'nin güvende olması hâlinde herkes güvende olurdu; İmâdeddin'e gelince, malını kaybettiği için üzülmek yerine kaçmasına yardım ettiği için Allah'a şükretmeliydi. İmâdeddin, çadırından çalınmış olan mallarının izini sürmesini istemişti, el- Fâdıl da buna pazar görevlilerine talimat verdiğini söyleyerek yanıt verdi ama yağmacıların Mısır pazarına kadar gitme ihtimallerinin olduğunu düşünmek hayalcilik olurdu, özellikle de onları yakalamak için bir devriye gezerken.[45]

Eyyubi, düşmana çok yakın olduklarına dair el-Fâdıl'ın eleştirisini kısmen kabul etmiş görünüyordu, ayrıca yağmacıların suistimali de savaş alanını sağlıksız hâle getirdiği için 12 Ekim'de ağır yükünü Tel el-Ayyadiye'nin 10 km kadar güneydoğusundaki tepelerde yer alan kamp bölgesine geri gönderdi. Bunun ardından da hem İbn Şeddad hem de İmâdeddin'in katıldığı bir divan topladı.[46] Düşmanın sayısının azaldığından bahsettiği söyleniyordu –"bu kadar çok kişiden yalnızca pek azı kaldı"– ve yeni yılda Frenklerin takviye alacağını, Müslümanlarınsa, o sırada yola çıkmış olan el-Adil'den başka destek bulamayacağını vurguladı. Bu nedenle ani bir taarruz istedi. Argümanlarına karşı çıkmak adına ordunun moralinin düşük olduğu belirtildi; elli gündür "silahaltında ve at sırtındaydılar"; atlar binilmekten aciz düşmüştü ve içinde bulunduğu gergin durumdan dolayı Eyyubi'nin kendi "bünyesi de kötü durumdaydı"; kaçakları geri getirmek, el-Adil'in gelişini beklemek ve "onların piyadelerine karşı durabilecek piyadeyi toplamak"[47] için zamana ihtiyaç vardı; Türkmenler toprak ve mal vaadiyle getirtilebilirdi ve "şüphesiz Müslümanlar da yardım edecekti";[48] deniz sezonu açılmadan Müslüman takviye birliklerinin gelmesi ve Frenklere üstünlük sağlanması için yeterince zaman vardı ve en iyi plan, ordunun geri çekilmesi olurdu, çekilmeyi maskelemek adına göstermelik bir birlik bırakılıp sonra rotasyonla onlar da azat edilebilirdi. Bunlar mektubunda el-Fâdıl'ın dile getirdiği tavsiyelerdi ama göründüğü kadarıyla İmâdeddin buna katılmıyordu ve Akka'nın denizyolunun

45. 7465.85.
46. Ayrıca İ.S. 114; *Feth* 209.
47. A.S. Ra. 2.146.
48. *Feth* 210.

hâlâ açık olduğunu ve Müslümanların geri çekilmesinin Frenklere ablukalarını yenileme imkânı vereceğini iddia etti. Bu da yeterince açıktı ama orduyu dayanma sınırının ötesine zorlamanın tehlikesinden daha önemli görünmüyordu. Netice olarak Akka garnizonuna kapıyı kapatma emri verildi ve Eyyubi 15-16 Ekim gecesi yükünü topladı. Sağlık durumunun bozukluğuna rağmen, her sabah teftişe çıktı, döndüğünde "dayandığı güçlüklerin izini taşıyordu".[49] Frenkler de kuşatma makinelerini indiriyor ve kamplarını "denizden denize" siperlerle çevreliyorlardı.[50] İçinden geçerek hücuma kalkabilecekleri geçitlerin bırakıldığı duvarları, siperlerden gelen toprakla sağlamlaştırıldı ve başlarına muhafız konmasının yanı sıra mantolamayla da takviye edildi. İmâdeddin'e göre bu durum, Frenklere açık yol bırakılması hâlinde geri çekilecekleri teorisinin ne kadar saçma olduğunu gösteriyordu. Eyyubi'yi ordusunu taarruza göndermeye teşvik etti ve onun şu yanıtını aktardı: "Atıma binip neler yaptıklarını kendim takip etmediğim sürece hiçbir şey yapmayacaklardır."[51]

Eyyubi'nin yaşadığı bu güçlükler yetmezmiş gibi, Frederick Barbarossa'nın en az 200.000 adamdan oluştuğu söylenen ordusuyla yaklaştığına dair söylentiler de çoğalmaya başlamıştı. Frederick'in, Kılıçarslan'ın ve Ermenilerin toprakları üzerinden yürümeyi planladığı söyleniyordu ve Fırat üzerindeki Ermeni Rumkale kilisesinin başından da toprakları adına endişe duyduklarını ifade eden bir mektup gelmişti. Gerçi İmâdeddin şöyle eklemiştir: "Kendi rezil ırkına iltimas geçmeyi düşüneceğine şüphe yok"; ayrıca kesin bilgi edinmek üzere ajanlar da gönderildi. "Biz şöyle söyledik: 'Tehlike net ama haberler karmaşık. Müslümanlar bizim için başkaldıracaktır'".[52]

23 Ekim'de İbn Şeddad Sincar, Cizre, Erbil ve Musul'un yanı sıra Bağdat'tan da takviye birlik toplamaya gönderilerek bu iyimser yaklaşımların gerçek olup olmayacağını görme imkânına kavuştu.[53] Görevinde hemen bir güçlükle karşılaştı. Halep'e vardığında Eyyubi'nin halifelikteki resmî elçisiyle buluştu; elçi Ziyâeddin el-Şehrazorî Bağdat'tan dönüyordu, Bağdat'ta Şehrazor karşılığında

49. *Feth* 211.
50. *Feth* 212.
51. *Feth* 212.
52. *Feth* 216.
53. *Feth* 216 ve sonraki sayfalar.

askerî birlik alma pazarlığı yapmıştı. Ziyâeddin'in iddiasına göre gereken düzenlemeler zaten elçi tarafından yapılmıştı, dolayısıyla İbn Şeddad gibi bir başka elçinin halifeye gönderilmesi, meselenin daha karmaşık hâle gelmesinden başka bir işe yaramayacaktı. El-Zâhir, bir elçiyi babasının yolundan geri çeviremeyeceğini söyleyerek müdahil olmak istemedi ve Ziyâeddin de göründüğü kadarıyla Eyyubi'nin kampına ulaştığında kıskanç bir şüphe içindeydi. Bir divan toplantısı gerçekleştirildi, toplantıda gecikerek de olsa, hem Musul'dan İzzeddin hem de Erbil'den Zeyneddin, Kerkük kenti için para ve birlik teklif etmişken kentten vazgeçilemeyeceğinin altı çizildi. Kentin halifeye verildiğini duymaları hâlinde "[bize yardım etmek için] tek bir atlı bile göndermezler."[54] Ahlatlı Bektimur asker topluyordu ve Eyyubi'ye karşı da açıkça düşmanlık sergiliyordu; bunun anlamı şuydu ki, yanlış bir hamle Fırat'ın doğusunda Eyyubi'nin gücünü kıracak şekilde bir Eyyubi karşıtı koalisyonu oluşturabilirdi ve bu esnada Eyyubi'nin kendisi de kıyıdan ayrılabilecek durumda değildi. Neticede Eyyubi bütünüyle inandırıcı olmasa da hürmetkâr bir yaklaşımla halifeye "tüm bu toprakları" vermeye niyetli olduğunu söyledi,[55] dolayısıyla Şehrazor'u vermeyi reddetmeyecekti ve Ziyâeddin pazarlıkları sürdürmek üzere Bağdat'a tekrar gönderildi.

İbn Şeddad, halifenin kendisine "adil vaatlerde" bulunduğunu söyledi[56] ama İmâdeddin, Şeddad'ın görevinin iyi sonuç vermediğini ve halifenin, yanıtını geciktirdiğini bildirdi, muhtemelen Şehrazor meselesini Ziyâeddin'le sonuca vardırana kadar bekleyecekti. Neticede Şehrazor verilmedi; göründüğü kadarıyla Eyyubi pohpohlama ve korku yaratma üzerine bir politika inşa etmişti. İmâdeddin tarafından kaleme alınan resmî bir mektupta şu noktaların altı çiziliyordu: "Ortadan kaldırılabilecek tek bir düşmanla karşı kaşıya değiliz, daha ziyade denizler ötesindeki tüm Frenkler bizim düşmanımız"; gemi göndermemiş hiçbir Frenk şehri, kasabası, adası veya bölgesi yok; kendi meclislerinde kardeşlerinin Kudüs'te İslam dini tarafından yok edildiğini ilan ediyorlar; savaşmak için evlerinden ayrılanlara günahlarının bağışlanacağı söyleniyor ve yolculuğa çıkamayacak durumda olanlar da silah ve para veriyor; bazıları denizden geliyor ve yaya gelenlerin ise arkalarında kimse-

54. *Feth* 219.
55. *Feth* 219.
56. İ.S. 115.

siz topraklar bıraktıkları söyleniyor; gelmeleriyle beraber kötülük daha da büyüyecek: "Politeizm hüküm kurmaya çalışacak ama Allah'ın dini, halife olarak el-Nasır'a [muzaffer] sahipken bunu başaramayacaklar."[57]

Bu retorik söylemlere rağmen Eyyubi'nin yalnızca kendi kaynaklarından medet umabilecek durumda olduğu en azından o an itibarıyla açık görünüyordu. El-Adil 1 Kasım'da aralarında Zencilerin de olduğu güçlü bir birlikle Birket el-Cüb'den Bilbeys'e hareket etti[58] ve Akka'ya ay sonuna doğru ulaştılar. Eyyubi de Suriyeli piyade topluyordu ve askerî baskıyı sürdürmek niyetindeydi ama hava kapadı, yağmur ve soğuk ciddi bir çarpışma şansını sona erdirdi.

Halihazırda bir yeğenini, İzzeddin Musek'i kaybetmiş olan Eyyubi, el-Harrube'da en değerli yoldaşlarından birinin, Ziyâeddin İsa'nın ölümüyle bir kez daha sarsıldı. El-Fâdıl yazdığı mektupta duyduğu üzüntüyü ifade etti. Müslümanların ve sultanlarının düşürüldüğü durumun sabırlı yapılarına uymadığını ekledi, benzer şekilde bulundukları yer de bünyeleriyle uyuşmazlık içindeydi ve "insanların yüreklerinde" çekinceler vardı.[59] Bu ifade mutsuzluğun kargaşaya neden olabileceğini ima ediyordu; kuşatmanın bir yıpranma mücadelesine dönüşmesi hâlinde Eyyubi'nin düzenli rotasyon ve yedeklemelerle adamlarının moralini yüksek tutması hayati rol oynayacaktı. Sonuç olarak, "yabancı birlikler",[60] yani muhtemelen Musul, Sincar ve Diyarbakır birlikleri ayrılma izni aldı ve Eyyubi de çoğunluğu Eyyubi Devleti'nin adamlarından oluşan bir orduyla kaldı, komutanları arasında el-Adil, el-Efdâl ve Takıyeddin de vardı. Deniz sezonu olmamasına rağmen, Mısır filosundan 50 kalyon Lulu komutasında denize indirildi ve 26 Aralık'ta Akka'ya ulaştılar. Çok sayıda emir ve maiyetlerini de taşıyorlardı, garnizonu takviye etmek için gelmişlerdi; ayrıca denizciler de mancınık ve Rum ateşi silahı kullanmaya alışkın kişilerdi. Frenk kampındaki "şarap dükkânı pazarına ve genelevlere" sürpriz bir saldırı düzenleyerek de Frenkleri rahatsız ettiler. İmâdeddin, Müslümanların duyduğu habere göre 300 Frenk hayat kadınının denizyoluyla geldiğini ekledi ve şu notu düştü: "Frenkler evli olmayan bir kadının evli olmadığı bir erkeğe kendini vermesini yanlış saymıyorlar."[61]

57. Ayrıca bkz *Feth* 221.
58. Ayrıca bkz 7465.87.
59. 7465.94.
60. *Feth* 214.
61. *Feth* 230.

20
Akka'nın Düşüşü

Hicri takvimle 585 yılı Eyyubi'nin Filistin'de rakipsiz askerî üstünlüğüyle başlamıştı. Frenk karşı atağını beklemek durumunda olduğu için inisiyatifi kaybetmiş olduğu kabul edilebilir ama yine de hâlâ bir sonraki taarruzu için farklı hedefler arasından seçim yapma imkânı bulabiliyordu; Trablus, Sur veya Antakya. Yılın sonu geldiğinde ise savaşmak zorunda olma ihtimaliyle yüz yüzeydi ama bu kez fetih için değil, hatta durumunu korumak için bile değil, hayatta kalmak için savaşacaktı. Kendisi Akka'ya bağlanmış durumdayken Alman haçlıların Kuzey Suriye'ye tam güçle ulaşmaları hâlinde ve Frenklerin takviye bulmaya devam etmesi durumunda Suriye'nin tamamı ve sonrasında Mısır tehlike altında olacaktı.

Bu aşamada daha fazla yardım talebinde bulundu, bu kez daha önceki çağrılarına yanıt vermemiş olan Yemen'deki Tuğtekin'e ve Hemedan Beyi Kızılarslan'a mesaj gönderdi.[1] Burada durum karmaşıktı, çünkü Kızılarslan'ın yeğeni genç Selçuklu Sultanı Tuğrul, amcasının kontrolünden çıkmıştı. Halife, Kızılarslan'ın tarafını tutmuştu, Mayıs 1188'de veziri savaşta Tuğrul tarafından mağlup edilmişti, ardından artık Erbil sınırlarında olan Tuğrul, Eyyubi'ye haberciler gönderip destek istemişti. Eyyubi, Frenklerle meşgul olduğunu söyleyerek özür diledi ama aralarında Erbilli Zeyneddin Yusuf'un da olduğu bazı yetkililerine ve müttefiklerine mektup yazarak Tuğrul'a yapabilecekleri tüm yardımı yapmalarını söylemişti. Amcayla yeğen arasında arabuluculuk yapması için bir elçi de göndermişti ama bu çekişme, Kızılarslan'dan pek fazla

1. *Feth* 234.

yardım bekleyemeyeceğini gösteriyordu. Sincarlı Zengi'nin, oğlu Kutbeddin komutasındaki birliklerini çok hızlı göndermesi de sorun oldu. Eyyubi sefer sezonu açılmadan gelmelerini istemiyordu ve geri dönmelerini emretti. Bu olay Zengi'nin alınmasına neden oldu ve Eyyubi de yazmak zorunda kaldığı mektupta "yorgunluğa [Kutbeddin açısından] neden olmak istemediğini, daha geç gelmesi hâlinde ordusunun çağrıldığı sırada dinlenmiş durumda olacağını" söyledi. "Çünkü baharda daha saldırgan olmaya ihtiyaç olacaktı."[2]

1190 yılı Mart ayının sonlarına gelinmeden önce Almanlar Çanakkale Boğazı'ndan teknelerle geçtiler; Akka'da da Frenkler Safer ayında (10 Mart - 7 Nisan) Eyyubi'nin geri çekildiğini maskeleyen göstermelik gücün sol kanadına sürpriz bir saldırı gerçekleştirerek aktif sefer sezonunu açtılar. Saldırı sırasında Eyyubi avdaydı. Müslümanlar ilk başlarda kazandıklarını ilan ettiler, ancak sonrasında okları tükendi ve kendilerini nehre kadar geri iten Frenk taarruzunda kayıplar verdiler. Bu olay, Eyyubi'nin ordularını yeniden toplama vaktinin geldiğini gösteriyordu. İlk gelenler Suriyeliler oldu; Humuslu Şîrkûh, Şeyzerli Sabıkeddin Osman, İbn el-Mukaddem'in oğlu ve bir grup Bedevi ve Türkmen de Suriyeliler arasındaydı. Varışlarından sonra 25 Nisan'da Eyyubi tepelerden Tel Keysan'daki eski konumuna indi. Takıyeddin yine sağ kanattaydı, el-Adil de sol kanada komuta ediyordu, el-Efdâl ve el-Zâfir merkezin sırasıyla solunda ve sağındaydılar. Deniz sezonunun açılmasıyla beraber Frenk gemileri geri dönmüştü ve Mısır filosunun da onların karşısına çıkma niyeti olmadığı için Akka yine tek başına kalmış oluyordu. İmâdeddin, Eyyubi'nin adamlarından birinin tahtadan bir güvercin kafesi kurduğunu yazdı, "ona şöyle söylemiştik: 'İşe yaramayacak bir şey için bu kadar heves göstermek niye?'" Ama bu güvercinler kente şifreli mesajlar göndermek için kullanılır hâle geldi ve hatta "çok fazla mesaj gönderildiği için nihayetinde elde çok az güvercin kaldı". Limana yüzmeleri için dalgıçlar da kullanılıyordu ve bir kısmı öldürülmüş olsa da, İmâdeddin'in belirttiğine göre yoksulluk yüzünden gönüllü olanlar her zaman oluyordu, aynı şeyin kendi başlarına geleceğini düşünmemeye çalışıyorlardı.[3]

Ciddi çarpışmalar başlamadan önce Eyyubi 22 Nisan'da Beaufort Kalesi'nin teslim olmasıyla birlikte gecikmiş bir başarı kazandı, teslim şartlarına göre garnizonun güvenliği sağlanacak ve halen

2. *Feth* 233.
3. *Feth* 239.

Şam'da tutulmakta olan Reginald serbest bırakılacaktı. Daha az yüreklendirici bir olay ise sonraki gün halifeden bir elçinin gelişi oldu. Eyyubi'nin, İslam'ın kurtarılması için ricalarına yanıt olarak halife iki araba nafta ve nafta yapımcısının yanı sıra Eyyubi'ye tüccarlardan 20.000 dinar borç alıp Bağdat'a fatura etme imkânı veren bir not göndermişti. Bu rakamın ne ifade ettiğini görmek adına bir kıyaslama olarak şunu belirtebiliriz ki, örneğin el-Fâdıl bir keresinde hacdan dönüşünde 15 günde 200 dinar harcamıştı,[4] İmâdeddin de gıda ve yem fiyatlarının Eyyubi'nin kampındakine neredeyse yakın olduğu 23 günlük bir seyahatte 300 dinar harcamıştı.[5] İmâdeddin, Eyyubi'nin halifeye minnetini ilettiğini ama parayı almadığını yazdı,[6] zaten ne açıdan bakılırsa bakılsın gülünç bir rakamdı ve bir başka anlatıma göre de Eyyubi sınırlenerek el-Âdıd'ın Dimyat kuşatması esnasında kendisine verdiği milyon dinarları hatırlattı.[7] An itibarıyla tek bir günde bile 20.000 dinardan fazlasını harcadığını söyledi[8] ve buradan çıkarılacak kaçınılmaz sonuca göre de, ilişkiler o kadar gergindi ki halifenin hediyesi diplomatik bir hakaret olarak görülebilirdi.

Frenkler ana hücum girişimlerini gerçekleştirmek adına kuşatma makinelerine yoğunlaşıyordu ve ithal ettikleri kerestelerle üç tane hareketli kuşatma kulesi inşa etmişlerdi, keresteler ithaldi, çünkü "yalnızca çok az bulunan bir kereste tipi bu kadar büyük yapıların oluşmasını sağlayabilirdi".[9] Kuleler, Rum ateşinden korunabilmeleri için sirkeye batırılmış deriyle kaplanmıştı ve Müslüman kampından bakıldığında "Akka'nın surlarının üstünden yükselir hâlde" görülebiliyorlardı.[10] Latince *Continuation*'ın yazarına göre, garnizon öylesine tedirgin olmuştu ki, teslim olma koşullarını müzakere etmeye başlamışlardı[11] ve İmâdeddin de, yüzücülerin,

4. Ayrıca bkz 25757.36.
5. Bundari 236; bu rakamlar yeterince uyum içindedir, günlük yaklaşık 13 dinarlık bir toplam verirler. Sadece kişisel harcamalara karşılık gelmezler, bunun yerine bir hizmetli grubunun genel masraflarını verirler. Aynı ortalama üzerinden gidildiğinde Eyyubi'nin 20.000 dinarı 1.500 adamın üstünde bir birliğe karşılık gelir, bunların da kendi maiyetlerindinkelerle çarpılmaları gerekir. Bu rakamlar Müslüman ordusunun yalnızca bir bölümünü (Eyyubi'nin *halka*'sını) verir, çünkü diğer komutanlar da kendi birliklerinin maaşlarını ödemekle yükümlüdür.
6. *Feth* 243.
7. Ayrıca bkz B.A., sene Hicretten Sonra 586.
8. Bkz dipnot 5.
9. İ.A. 12.45.
10. İ.S. 120
11. *Continuation* 120.

kentin tehlikede olduğuna dair Eyyubi'ye mesajlar getirdiğini teyit etmekteydi.[12] Eyyubi'ye takviyeler geldikçe şaşırtma saldırılarına başladı. Dara Beyi İmâdeddin Mahmud 27 Nisan'da geldi ve aynı gün başlayan çarpışmalara katıldı. 28 Nisan'da Eyyubi Tel Keysan'dan Tel el-Ayyadiye'ye doğru çıktı, ordu pazarına da yukarı gelmesi emrini verdi, böylelikle hiç kimse erzak almak için birlikten ayrılmak zorunda kalmayacaktı. 2 Mayıs'ta yük vagonu yukarı getirildi ve hizmetliler de taarruzlara katılmak üzere silah deposundan kılıç ve kalkan aldılar. Ancak tüm bunlar etkili olamadı ve 3 Mayıs'ta yüzücüler bir kez daha kentin ağır saldırı altında olduğunu bildiren haberler getirdiler. Eyyubi destek için acil çağrılarda bulundu ve sonraki gün Halep'ten el-Zâhir, sonrasında da Gökböri yanına ulaştı. Frenkler birliklerini bölmüşlerdi ve bir kısmı siperleri korurken diğerleri kente taarruz ediyor ve hendeği dolduruyorlardı. Bu aşamada garnizonun durumunu Şamlı bir bakır ustası kurtardı. Bakır ustası daha öncesinde de kendisine Akka'ya giriş izni verilmesini istemişti, kuleleri yakabileceğine dair önerileri nafta yapımcılarının hışmına uğruyordu, çünkü "bu ona göre bir zanaat değildi", başkalarıysa adama gülüyordu, "bu adam parasını kendisini ilgilendirmeyen işlere harcıyor" diyorlardı. Nihayet 5 Mayıs'ta kendi oluşturduğu Rum ateşi versiyonunu mancınıkta kullanma iznini alınca yalnızca kuleleri değil Frenklerin diğer kuşatma makinelerini de aynı ateşte yakıp yıktı.[13] Eyyubi'nin kampından bu başarıyı haber veren mektuplar gönderildi, hendeği "bir ateş havuzu, kuleyi de onun fıskiyesi" olarak anlatıyorlardı ve şunu da ekliyorlardı: "Allah moru, ateşin nar rengiyle yok etti."[14]

Akka açısından acil tehlike ortadan kalkmıştı ama daha kuzeyde Almanlar Anadolu toprakları boyunca ilerliyordu. resmî söylemler umutlu bir dille endişeli yaklaşımlar arasında gidip geliyordu, örneğin bazılarına göre onlar yalnızca, savaşın alevlerinin yok edeceği güve kelebekleriydi[15] veya sağlam kayaya çarpınca duracak bir selden ibaretti;[16] ama şöyle endişeler de vardı: "Müslümanlar nerede? Allah onları İslam yolundan saptırmasın."[17] Bir mektup, Eyyubi'nin genel planlarının ne olduğuna biraz ışık tutmaktadır. Mektup her

12. *Feth* 243.
13. Ayrıca bkz *Feth* 247; A.S. Ra. 2.154.
14. Ayrıca bkz 7307.58; 25756.68.
15. Alıntı A.S. Ra. 2.151.
16. Alıntı A.S. Ra. 2.157.
17. Alıntı A.S. a.g.e.

zamanki gibi halifeden mesaj geldiğini, bu mesajın da Eyyubi'nin yoldaşlarının kararlılığını artırmak için yüksek sesle okunduğunu belirterek başlıyordu ve söylendiğine göre Müslümanlar bu mesajı dinleyince "kendilerini dine çağıran bir ses duymuş gibi oluyorlardı". Daha sonra mektupta Eyyubi Frenklerin denizdeki hâkimiyetinden yakınmıştır: Deniz dalgadan daha fazla sayıda Frenk gemisi getiriyordu ve karada bir Frenk öldürüldüğünde onun yerine geçmek üzere bin tanesi denizden geliyordu; "bu uzun süreç ve masrafların ağırlığı durumumuzu ve yoldaşlarımızın imkânlarını etkiledi ama itaat ettirmedi, cesaretlerini azaltmadı." Mısır'a saldırı olacağına dair endişeler vardı ve Eyyubi mektubun devamında İskenderiye ve Dimyat tahkimatlarının güçlendirilme çalışmalarının gece gündüz sürdürüldüğünden bahsetti, bu çalışmalara dair haberlerin düşmanı oralara gitmekten vazgeçirmesi umuluyordu. Almanlardan dertli bir şekilde bahsederek halifeye, Hama ve Humus'a hasadı hızlıca yapıp mahsulü ambarlara alma emrinin verildiğini söyledi.[18]

Başka yerlerde de benzer önlemler alınıyordu. İbn el-Esîr'in kardeşlerinden biri bir Musul köyündeki bir emir için temsilcilik yapıyordu. Patronuna yazdığı mektupta, hasat edildiğinde mahsul satıp satmaması gerektiğini sordu ve hepsini depolaması söylendi. Emir daha sonra şöyle açıkladı: "Alman Kralı'nın gelişini duyunca, artık Suriye'de yerimiz olmadığını anladık."[19]

Latince *Continuation*'a göre Akka'da Frenk kampı an itibarıyla Eyyubi'nin birliklerinin çekiciyle şehrin örsü arasındaydı, çünkü dünyanın iki yanından, Asya ve Afrika'dan gelmiş olan güçler üçüncü bir kıtanın birliklerine saldırmak üzere birleşmişti.[20] Ve gerçekten de Sincar'dan Zengi Mayıs ayının sonunda geldi, ardından Haziran ayında Cizre'den Sencer Şah ve Erbil'den Zeyneddin Yusuf Eyyubi'ye katıldılar, beraberlerinde Musullu İzzeddin'in oğlu Alâeddin de vardı. Ancak Almanların durumu Eyyubi'nin hücuma geçmesini engelliyordu. Eyyubi Bağdat'a yazmış olduğu bir başka mektupta Mart, Nisan ve Mayıs aylarında kendisine bir dizi mektup gönderip yardım isteyen ve destek sözü veren Kılıçarslan'a takviye göndermeye hazır olduğunu öne sürdü. Mektuba göre bu ayların ardından bir süre sessizlik olmuştu ve sonrasında aniden Almanların İslam topraklarının ortasında olduğu, Suriye'ye doğru

18. Münih 4; Paris 87; alıntı A.S. Ra. 2.157.
19. İ.A. 12.50.
20. *Continuation* 123.

yol aldıkları haberi gelmişti. Almanlarla, onlara güvenli bir geçiş için yardım eden Kılıçarslan arasında barış yapılmıştı –"gerçi Din Savaşı tüm Müslümanlar için zaruriydi"– ama Eyyubi yükü omuzlamak konusunda yalnız kalmıştı.[21] Bu yaklaşım Kılıçarslan'a karşı haksızlık gibi görünüyordu, çünkü Eyyubi ona cidden destek verme niyeti gütmüş olsaydı, birliklerini daha önce göndermiş olması gerekirdi. Şimdiyse ordusunu bölmekten başka şansı yoktu, toprakları işgal rotası üzerinde yer alan yerlerin birliklerini kuzeye gönderdi, kendisi de doğulular ve Mısırlılarla birlikte yerinde kaldı. İlk ayrılan Takıyeddin'in oğlu Menbic Beyi Nasreddin oldu, ardından İbn el-Mukaddem'in oğlunun yanı sıra Baalbek Beyi Behram Şah, Şeyzer'den Sabıkeddin Osman ve Halepli Yârûkî'ye birliklerine eşlik eden el-Zâhir de yola çıktı. Son olarak Takıyeddin Hama birlikleriyle birlikte 14 Temmuz'da ayrıldı.

O sırada tehlikenin keskinliği Barbarossa'nın ölümüyle azaldı. Rumkale'den gelen bir mektup durumu özetliyordu: Barbarossa topraklarını en büyük oğlunun idaresine bırakmış ve Macaristan'dan geçtikten sonra Bizans İmparatoru'nu kendisine geçiş izni vermeye zorlamıştı; Türkmenlerle otuz üç gün süren bir savaşın ardından Kılıçarslan'ın oğlu Melikşah'ı Konya yakınlarında yenmiş ve şehre zorla girmişti; burada beş gün kalmış ve Kılıçarslan'ın emirleri arasından yirmi kişiyi rehin almıştı; ancak daha sonra bir nehirde yıkanmasının sonucunda hastalanmış ve kısa süren bir hastalık döneminden sonra hayatını kaybetmişti.[22] İmâdeddin bu rapordan bahseder, ancak Hıristiyan bir görgü tanığından duyduğu bir başka rapordan da alıntı yapmıştır: Dağlardan geçerek Kilikya düzlüklerine gelmiş olan Almanlar Berdan Nehri'ni tek bir köprü üzerinden geçmeye çalışıyordu; Barbarossa ise sığ bir yerden geçmek üzere yönlendirilmişti ama nehrin karşısına geçmeye çalışırken akıntıya kapıldı ve boğuldu; cesedi bulunduktan sonra da, eti kemiklerinden ayrıldı, kemikler bir çuvala konup Kudüs'te gömülmek üzere taşınmaya başladı.[23] Svabya Dükü olan küçük oğlu onun yerine ordunun komutasını aldı, el-Fâdıl bu duruma istinaden şöyle yazdı: "Eğer söylendiği gibi Alman Kralı kırıldıysa, o zaman imansızlar onun ardından paramparça bir temel üzerine inşaat yapıyorlar demektir."[24]

21. *Feth* 267.
22. *Feth* 263.
23. *Feth* 262.
24. 7465.101; bunun Alman adına bir yazım hatası olduğu düşünülmemelidir, çünkü el-Fâdıl kelime kökü *amina* üzerinde oynama yapmaktadır (ayrıca bkz s.316).

Aynı esnada Akka'da Eyyubi Mısır filosunun bir başka deniz birliği tarafından getirilmek üzere erzak ayarlamıştı, Latince *Continuation*'ın yazarı tarafından 25 gemi olarak tahmin ediliyordu.[25] 14 Haziran'da Müslümanlar "öğle vakti beliren birçok yelken" gördü, Eyyubi de bir şaşırtma taarruzu başlattı, "iki taraf da öteki dünyada huzuru bulabilmek için yaşamlarını feda etti."[26] *Continuation,* kayaya çarpan bir Frenk kalyonunun parçalanmasına karşılık iki Müslüman gemisinin batırıldığını öne sürmüştür,[27] *İmâdeddin* ise iki tarafın da kaybını birer gemi olarak belirtir.[28] Anlaşıldığı kadarıyla *İmâdeddin* el-Fâdıl'a *şikâyet* mektupları göndermişti; el-Fâdıl da bunun üzerine yazdığı mektupta, *İmâdeddin*'den mektup gelmiş olsa da herhangi bir yeni haber içermediğini söylüyordu. Halbuki son zamanlarda iyi haberler vardı, "o vakit güzel mektuplar niye gecikiyordu?" Filo Akka'ya hem erzak hem de coşku getirmişti ve el-Fâdıl da, *İmâdeddin*'in sonraki mektuplarında zihninin endişeden kurtulduğunun görüleceğinden emindi.[29]

Bu aşamada Akka acil bir tehlike altında değildi ve Eyyubi de gelişmeleri beklemekten memnundu. Diğer yandan Batılı kaynakların bildirdiğine göre Frenk kampında rütbesiz askerler huzursuzdu.[30] "Değişim istiyorlardı, tembellik ederek üstlerine ayak diremeye başladılar" ve "hüzünlü ve elverişsiz Aziz James gününde [25 Temmuz] bu talihsiz kalabalık... birden harekete geçti". Saldırı "Sultan'ın torunu Taceddin'e *yöneltilmişti,*[31]... aktif ruhlu, savaşta cesur bir adamdı ama fazlasıyla kötü kalpli ve acımasızdı". Frenk saldırganların komutanının olmadığı söyleniyordu; her adam kendisinin lideriydi ve kendi sancaklarını bile zor tanıyacak durumdaydılar, dolayısıyla saldırının plansız olduğu düşünülüyordu. Gerçekte ise Takıyeddin bir haftadan daha uzun bir süre önce kamptan ayrılmıştı ve bu unsur üzerinden düşünüldüğünde belki de saldırı *söylendiği kadar plansız değildi. İmâdeddin,* Frenklerin ilk olarak Almanlardan önce davranmaya çalıştığını, ikinci olarak da kuzeylilerin büyük bölümünün yer aldığı Müslüman sağ

25. *Continuation* 125.
26. A.S. Ra. 2.154.
27. *Continuation* 125.
28. *Feth* 257.
29. 7465.101; 25756.80.
30. *Itinerary* 120.
31. Bu akrabalık ilişkisi, Latince *Continuation*'da doğru şekilde yeğen olarak verilmiştir (126).

kanadının zayıflığından faydalanmak istediğini düşünüyordu.[32] Diğer yandan Eyyubi de, Takıyeddin'in yerine el-Adil'i geçirerek önlem almıştı ve el-Adil de, saldırganları tuzağa düşürmek için geri çekilerek Takıyeddin'in 3 Ekim 1189'da kullanmış olduğu taktikleri izledi. Sağ kanatta hemen yanında yer alan Sârimeddin Kaymaz ve *İzzeddin* Curdik tarafından da desteklendi; Frenkler kampı talan etmek için düzenlerini bozunca geri döndü ve hücuma geçti. Eyyubi de merkezden takviyeler gönderdi, bunların *arasında kendi muhafızları,* Alâeddin komutasındaki Musul birliklerinden bir tabur ve Sungur el-Halebî komutasındaki Mısırlılar da vardı. Frenkler güvenli bir geri çekilme gerçekleştiremeyecek kadar ileri gitmişlerdi; onlara yardım etmek üzere kamplarından yalnızca Colchester Arşidükü Ralf de Hauterive'nin geldiği söyleniyordu. Tüm bunların neticesinde *İmâdeddin*'in bildirimine göre Frenk ölüleri kum tepelerinden kıyıya kadar dokuz ayrı hat *hâlinde* uzanır *hâle* geldi ve her bir hatta 1.000'den fazla ceset yatıyordu.[33] El-Fâdıl yazdığı mektupta el-Adil'i tebrik etti, gün onun günüydü, kazandığı *şanı ve öteki dünyada ödüllendirilme*yi hak ettiğini söyledi.[34] Bir başka mektup da Şam'daki bir görevliye Allah'ın imansız şeytanları mahvettiğini söylüyordu; sağ kanada saldırmak için üzerlerine gelmişlerdi, "hizmetkâr" hattını geri çekmiş ve onları iyice heveslendirip üzerine çekene kadar geride beklemişti; sonrasında nihayet Müslümanlar hücuma geçtiğinde 12.000'den fazla Frenk kesilip atılmıştı, bir tanesi bile kaçamamıştı; Müslümanlar, tek bir adam kaybetmeden onların siperlerine kadar ilerlemiş ve ilmiği sıkmaya devam etmişlerdi. Allah'tan tek istedikleri geriye kalanlar karşısında kolay bir zafer vermesiydi.[35]

Aziz James günü çarpışmasının ardından yaşananlar, Müslümanların ele geçirdikleri avantajı kullanmayı başaramadığı bir önceki Ekim ayında yaşananlarla aynı gidişatı izledi. Eyyubi'nin taarruza geçmeyi amaçladığı söyleniyordu ama Alman ordusunun parçalanmakta olduğuna dair kuzeyden gelen haberlerle meşguldü. Belki *İmâdeddin*'in bu noktada belirtmiş olduğu Frenk barış girişimleri,[36] *güçlükleri azımsamasına neden olmuştu* ama her halükârda ne fırsat

32. *Feth* 272.
33. *Feth* 274.
34. 7465.113.
35. Topkapı 135.
36. *Feth* 279.

vardıysa kısa süre sonra kaybolacaktı. 28 Temmuz'da Champagne Kontu Henry tarafından takviye birlikler getirildi, 1 Ağustos'ta da Eyyubi el-Harrube'ya çekildi. Bunun nedenlerinden biri savaş alanındaki suistimallerdi, bir diğeri ise ajanlardan ve karşı tarafın kaçaklarından gelen bildirimlere göre Henry'nin gelişiyle cesaretlenen Frenklerin Eyyubi'nin kampına sürpriz bir saldırı planladığı yönündeki haberlerdi. Eyyubi geri çekildiği sırada Frenklerin eskisinden de güçlü oldukları bildiriliyordu.

Gerçi kuzeyde Almanlar artık yenilmez durumda değildi. Svabya Dükü hastalanmıştı ve *İmâdeddin*, dükün adamlarının çoğunun "sopa taşıdığını, eşek sırtında yolculuk ettiğini" söylüyordu.[37] Rumkale Katolikos'u, onları bir köprüden geçerken izlediğinde şahit olduklarını şöyle ifade etti:

> "Muazzam sayıda adam geçti ama çok azının kalkan veya mızrak taşıdığını gördüm. Onlara bunun sebebini sorduğumda şöyle söylediler: 'Birkaç günlüğüne sağlıksız bir düzlük alanda kaldık, erzağımız ve yakacağımız tükendi. Teçhizatımızın çoğunu yakmak zorunda kaldık, çok sayıda adam kaybettik ve açlıktan ölmemek için atlarımızı kestik.'"[38]

Erzak problemini azaltmak için üç bölüme ayrılmışlardı ama ayrılınca da zayıflıkları onları kolay bir av *hâli*ne getirdi. Bazıları Bakras üzerinden yol aldı, göründüğü kadarıyla Bakras'ın *hâlâ* Tapınak Şövalyelerinin elinde olduğunu düşünüyorlardı. O sırada Darbısak ve Bakras'ı elinde bulunduran Alâmeddin *Süleyman ise bazı Haleplilerin, köle pazarını tıka basa dolduracak kadar esir ele geçirdiğini yazdı.* Alâmeddin de Almanların teçhizat sıkıntısına dair haberleri iletti ve bu haber Suriyelileri cesaretlendirerek Almanlar Antakya'ya ulaşmadan 500 esir daha almalarını sağladı.[39]

Latince *Continuation*'a göre Frenk liderler Svabya Dükü'nü Antakya'da kalmaya ikna etmeyi umuyordu, böylece Eyyubi'nin, birliklerini tek bir noktada yoğunlaştırmasını önlemiş olacaklardı ama Dük güneye gitmekte ısrarcıydı.[40] Hama ve Humus üzerinden ilerlemeyi istediği söyleniyordu ama bu duruma karşı uyarıldı ve bu yolu kullanmak yerine Ağustos ayının sonuna doğru Lazkiye ile Cebele'den geçen kıyı yolunu izledi (harita 3). Takıyeddin'in garni-

37. *Feth* 265.
38. Alıntı A.S. Ra. 2.157; İ.S. 127.
39. Alıntı *Feth* 266.
40. *Continuation* 128.

zonları onun bu yürüyüşünü durdurmak adına ciddi bir girişimde bulunmadı ve 8 Eylül'de Eyyubi, Svabya Dükü'nün Conrad tarafından karşılanıp Trablus'a götürülmüş olduğunu duydu. Adamlarının ne kadarının sağ kaldığı net olarak bilinmiyordu. İbn *Şeddad*, bir uzmanın tahminlerinde verilen rakamın 5.000 atlı ve yaya şeklinde olduğunu görmüştü,[41] *İmâdeddin* ise hayatta kalanların sayısının yaklaşık olarak 15.000 olduğunu bildiriyordu.[42] Kesin olan nokta ise Almanların artık Suriye'yi tehdit etmediğiydi ve Svabya Dükü Eylül ayının sonunda Trablus'tan Sur'a doğru denizden yol aldığında el-Fâdıl onun etkisiz *hâle* gelişini şöyle ifade ediyordu: "Aman Kralı'na gelince, Allah onun *şerrinden korudu... Sur'a deniz*yoluyla ulaşıyor olmasına rağmen, *hâlâ* kuşatma altında, çünkü denizde olmak ku*şatılmış olmaktır.*"[43]

Gerçi görünürdeki tüm başarısızlıklarına rağmen Almanlar Eyyubi'yi bütün yaz boyunca savunmada kalmak mecburiyetinde bırakmıştı. El-Zâhir, Sabıkeddin Osman, Baalbekli Behram *Şah ve İbn* el-Mukaddem'in Eyyubi'ye yeniden katılması Ekim ayını buldu, Takıyeddin ise Kasım ayında geri döndü. Onların yokluğunda Eyyubi Frenk kampını ciddi şekilde hiç tehdit etmedi ve kuşatma söz konusu olduğu için zaman onun dostu değildi. Aslan Yürekli Richard ve Fransa Kralı Philip 4 Temmuz'da Vezelay'dan ayrılmışlardı ve kısa vadede Akka kesintisiz bir tedarik problemi içindeydi. Haziran ayında gelmiş olan erzak yüklü gemilere rağmen Ağustos ayı itibarıyla ciddi yetersizliklerin olduğu haberi dolaşmaya başladı. Eyyubi Mısır'dan daha fazla erzak istedi ama Mısır'dan yavaş geldikleri için Beyrut valisine talimat gönderdi. Vali, Frenk ticaret gemisi kisvesi altında kendini gizleyen bir gemi gönderdi, tüm mürettebat temiz tıraş olmuştu ve İbn *Şeddad*'a göre güvertesinde de domuzlar vardı,[44] bu sayede ambargoyu aşabildi. Ama on beş gün içinde şehrin erzağının yine kalmadığı haberi geldi ve her ne kadar bu haber belki biraz abartılı da olsa İbn *Şeddad*'ın bildirimine göre durum, Eyyubi'nin bu haberleri gizlemesini gerektirecek kadar ciddiydi.[45] Eyyubi'nin Mısır'dan gelen üç erzak gemisi ise iki hafta boyunca karşı yönlü rüzgâr*ın etkisi altında yol alamamıştı ve* el-

41. İ.S. 137.
42. *Feth* 287.
43. 7465.106.
44. İ.S. 135.
45. İ.S. 138.

Fâdıl da yazdığı mektupta Akka'ya ulaştıklarını düşündüğü sırada *hâlâ* Dimyat'ta olduklarını söylüyordu.[46] *Kış fırtınaları Kıyı'ya erken gelmişti, Eyyubi'nin kampının beyaz çadırları taşkın sularının üzerinde yüzen köpüklere benzetiliyordu,* sonrasında nihayet 16 Eylül'de erzak gemileri kalyonlar eşliğinde limana ulaşmayı başardı. El-Fâdıl'ın belirttiğine göre kargoları arasında 4.000 *ardab buğday, 300 araba un haricinde diğer gıda maddeleri, silahlar, oklar ve çeşitli lüks tüketim malları vardı; bunlar Eyyubi'nin tedarik ettiği ürünlerdi, İskenderiyeli tüccarlar da bu miktarın neredeyse iki katını yüklemişti. Sonuç olarak, "kent artık bolluk, imansızlar ise sıkıntı içindeydi."* El-Fâdıl devamında şöyle ekledi: "Frenklerin yazmış olduğu mektuplar bulundu ve tercüme edildi. Mektuplar zor durumda olduklarını gösteriyordu. Erzakları gibi, sayıları da azalmıştı ve [Müslümanlar için] hızlı bir kurtuluş uzak olmayabilirdi."[47]

Frenklerin kesinlikle durumlarından memnun olmalarını gerektirecek bir sebepleri yoktu. Champagne Kontu Henry'nin gelişinden sonra aralıksız mancınık bombardımanına girişmişlerdi ama sonrasında bir karşı saldırıyla mancınıkları imha edildi ve 2-3 Eylül gecesi iki mancınıkları daha yakıldı, bunlardan birine Henry'nin 1.500 dinar harcamış olduğu söyleniyordu. 24 Eylül'de patlayıcı yüklü gemilerle Eyyubi'nin limanın anahtarı olarak tanımladığı Sinek Kulesi'ne bir saldırı gerçekleştirdiler.[48] Eyyubi burayı askerlendirmişti, okçular, nafta yapımcıları ve mancınık personeli yerleştirmişti; Frenkler de kuleyi korumak için kullanılan kalkanları yakmayı denediler. Ancak kritik bir anda "arkalarından esmekte olan rüzgâr birden onlara karşı döndü" ve "yağlarla, çıra, sıvıyağ ve odunla" yüklü patlayıcı gemilerinin ateşi ters tepti ve boşa patladı.[49] Pisalılar surlara saldırabilmek için yüzen bir kale şeklinde özel bir gemi hazırlamışlardı ama 6 Ekim'de Müslümanlar limandan sürpriz bir saldırı gerçekleştirerek bunu da yaktılar. Kara tarafında da aynı başarısızlık hikâyesi hâkimdi. Svabya Dükü 7 Ekim'de geldi ama *İmâdeddin şöyle yazdı:* "Gelişi hiçbir etki yaratmadı... Frenkler şöyle dedi: 'Keşke hiç gelmeseydi.'"[50] Tel el-Ayyadiye'ye hemen yaptığı bir deneme saldırısı başarısız oldu, 14 Ekim'de de Champagne Kontu

46. Alıntı A.S. Ra. 2.166.
47. Münih 81.
48. *Feth* 290.
49. *Feth* 292.
50. *Feth* 287.

Henry ve Besancon Başpiskoposu tarafından hazırlanmış olan devasa koçbaşları yakılarak imha edildi. 17 Ekim'de güvercinle gelen bir haber Antakya'dan gelen Frenklerin sürpriz bir akın girişiminde bulunduğunu, ancak Müslümanların casuslar tarafından önceden uyarılmış olduğunu ve el-Zâhir'in adamlarının da akıncıları büyük kayıplar verdirerek püskürttüğünü *söylüyordu.*

Frenklerin bu başarısız durumuna rağmen el-Fâdıl'ın hızlı bir anlaşmaya varılacağı ihtimaline dair iyimserliği uzun süremedi. Eyyubi, Yafa, Arsuf ve Kayserya'nın bırakılması ve yıkılması emrini vermişti; Sidon, Cübeyl ve hatta Tiberya da surlarından arındırılacaktı. El-Fâdıl bu konuda daha sonraları sonbaharda yazdığı bir mektupta yorum yaptı: "Bu zor zamanlarda kentlerin yıkılması şüphesiz düşmanın moralini güçlendirecek, Müslümanlarınkini de zayıflatacaktır... Düşmanı, normalde kuşatmak zorunda kalacağı bu yerleri yıkma masrafından kurtarmış oluyoruz." Cesaret verici olmak anlamında ise el-Fâdıl *gördüğü bir rüyadan bahsediyordu, buna göre bir haberci kendisinden Alman ordusuna dair iyi haberleri not etmesini söylemişti, artık* 5.000 askerin altına düşmüşlerdi ama bunun dışında tablo iç karartıcıydı; Ceneviz gemileri *Müslüman limanı* el-Mehdiye'ye girebilmişti, Frenklere erzak taşıyorlardı; "topraklarımız da eski durumunda değil; iletişim yolları kesik, işler durdu, pazarlar hareketsiz ve ticaret mahvoldu"; Mısır'ın elinde altın para kalmamıştı ve dirheminin de başka yerlerde değerinin kalmaması *hâlinde* o da yok olup gidecekti.[51]

Durumun anahtarı denizdeki hâkimiyette yatıyordu ve 14 Ekim'de Abdülrahman ibn Munkiz, Eyyubi tarafından elçi olarak Mağrip hükümdarı Yakub ibn Yusuf ibn Abdülmümin'e gönderildi; Eyyubi Devleti birlikleri neredeyse Eyyubi'nin tüm hayatı boyunca Mağrip topraklarına akınlar düzenlemişti. Mağribiler en iyi Müslüman denizciler olarak biliniyordu[52] ve el-Fâdıl'ın Abdülrahman'a özellikle ilettiği gibi, güçlü bir filonun Akka'ya giden denizyollarını kesmesi *hâlinde* Frenk ordusu ya aç bırakılır ya da yok edilirdi; hazırda gemi olması *hâlinde* mümkün olduğunca kısa sürede gönderilmeleri gerekiyordu, bunun gerçekleştirilememesi *hâlinde* ise Yakub başka pek çok şekilde destek sağlayabilirdi. El-Fâdıl'ın mektubu Akka'daki açmazı vurguluyordu; sayılarını 100.000 olarak ifade ettiği Frenkler kamplarından ayrılmaya cesaret edememişti

51. Alıntı A.S. Ra. 2.176.
52. Ayrıca bkz Münih 29.

ama Müslümanlar da tahkimatlar nedeniyle onların kampına giremiyordu; dengeyi kendi taraflarına kaydırabilmek adına Batılı Müslümanlardan, batılı Frenklerden gelenden daha fazla yardım göndermeleri isteniyordu. Mektup, Yakub'un haklı olarak besliyor olabileceği kinden bahsetmemiştir ama el-Fâdıl elçi Abdülrahman'a verdiği tavsiyede, eğer kendisine Kuzey Afrika'daki Eyyubi Devleti komutanları Yuzpah ve *Şerefeddin* Karakuş sorulursa "onların önde gelen memluklerden veya *tavaşi*'lerden olmadığını" söylemesini istiyordu; "O topraklarda şer işleyecek bir günahkâr *görevlendirmekten* Allah bizi korusun."[53] Abdülrahman, Yakub'la 18 Ocak 1191'de bir toplantı gerçekleştirdi ve bir yıl sonra da beklendiği şekilde eli boş geri döndü.

Ekim ayında Frenk kampı kaçakları, Frenklerin yeni bir çarpışma istediği haberlerini getirdi. Eyyubi'nin savaş divanı, Frenkleri tahkimatlarından dışarı çekebilmek için geri çekilmeyi tavsiye etti ve 20 Ekim'de Eyyubi Akka'dan *Şafaram* tepelerine doğru yaklaşık 17 km geri çekildi. Sağlık açısından iyi durumda değildi, hastalıktan muzdarip bir başka kişi de Erbilli Zeyneddin Yusuf'tu, İbn *Şeddad*'ın farklı zamanlarda gelen iki ateş olarak tanımladığı hastalıktan etkilenmişti.[54] Eyyubi ona eve gitme izni vermemişti ama Nasıra tepelerine çekilmesine müsaade edilmişti. Eyyubi'nin doktorunun yardımını reddetti, çünkü *İmâdeddin*'in eklediği üzere "kardeşi Gökböri'nin, yerinde gözü olduğunu" biliyordu;[55] bu olay da, Eyyubi'nin çevresinin zehir kullanımından çok uzak görülmediğinin bir diğer işaretiydi. Bunun yerine kendi maiyetindeki doktorlardan biri tarafından tedavi edilmeyi tercih etti ve 19 Ekim'de hayatını kaybetti. *İmâdeddin*'in ifadelerine göre Gökböri bir çadırda "tebrikleri kabul edermişçesine" oturuyordu.[56] Kardeşinin tüm mülklerini ele geçirdi ve kendisine muhalefet etme ihtimallerine karşılık kardeşinin emirlerinden kale komuta edenleri tutuklattı. Sonrasında da Eyyubi'yle Erbil için pazarlığa girişti ve Erbil kendisine Harran, Urfa ve Samsat (Sümeysat) karşılığında verildi. *İbn el-Esîr*'in anlatımına göre Erbil halkı kenti Mücahidüddin Kaymaz'a önerdi ama o, ya Eyyubi korkusuyla veya efendisi *İzzeddin*'in kenti

53. A.S. Ra. 2.171; ayrıca bkz yine Q.6.526.; Gaudefroy-Demombynes, "Une Lettre de Saladin au calife Almohade", 289 ve sonraki sayfalar.
54. İ.S. 144.
55. *Feth* 298.
56. *Feth* 298.

elinde tutmasına izin vermeyebileceğini düşünerek bu teklifi reddetti.[57] Takıyeddin 3 Kasım'da Hama'dan dönene kadar Gökböri Eyyubi'yle kaldı, sonrasında doğuya doğru yola çıktı. Sonrasında dindarlığı ve cömertliğiyle anılan iyi şöhret sahibi biri oldu, bunun yanı sıra Din Savaşlarında da, hiçbir çarpışma kaybetmemiş olduğu söylenerek başarısıyla hatırlanıyordu. Bu söylenenler doğruydu denebilir ve kısmen kendi melekelerinden kaynaklanmıştır ama bu kritik noktada, planlı ya da plansız, Eyyubi'nin yanından ayrılıp bir daha hiç geri dönmemiş olması da bu başarılı sicilinde belki de önemli bir etkendi.

Zeyneddin Yusuf'un ölümü doğu birliklerindeki sıkıntıyla aynı zamana denk geldi. Akka'da beşinci ayını geçirmekte olan Cizre'den Sencer Şah'ın evine dönmesine, Frenklerin barış girişimlerinde bulunmaları ihtimali gerekçe gösterilerek izin verilmemişti.[58] Bu durum, Frenklerin çarpışma istediği yönündeki haberlerle uyuşmuyordu ve Eyyubi'nin çadırında düzenlenen Ramazan Bayramı ziyafetinde (1 Kasım) eve dönmek istediğini bir kez daha vurguladı ama sonuç alamadı. Sonrasında kendi kampına geri döndü, çadırlarının bozulmasını emretti ve meydan okurcasına Tiberya'ya doğru yürüdü. Eyyubi bu olayı haber alınca ona yazdığı mektupta Eyyubi Devleti saflarına amcası Musullu *İzzeddin*'den korktuğu için katılmış olduğunu hatırlattı. Ayrıca "elini, tebaasının malına, kan ve onuruna uzatmış olduğunun da" altını çizdi;[59] dolayısıyla onlardan da destek bekleyemeyeceğini ima ediyordu ve şimdi ayrılırsa artık onu Eyyubi de korumayacaktı. Bu mektubu taşıyan haberci Sencer Şah'la Tiberya'da buluştu ama o yine de geri dönmeyi reddetti ve Fik geçidinden Şam yoluna devam etti. Bu yol aynı zamanda Takıyeddin'in Hama'dan gelirken yürüdüğü yoldu ve karşılaştıklarında Sencer Şah'ın kendisiyle ilk aşamada şöyle konuştuğunu söylediği aktarılır: "Benimle memluklerinden biriymişim gibi konuştu. Bu davranışını görünce mantıklı olup geri dönmesini [bunun kendisi için daha iyi olacağını] söyledim ama dönmezse de onu zorla götüreceğimi belirttim... Ağlamaya başladı, bunu görünce daha önceki budalalığına ve sonraki küçülüşüne şaşırdım."[60] Sencer Şah'ı dönmeye başarıyla ikna etti ve sonrasında Sencer Şah

57. İ.A. 12.56.
58. Ayrıca bkz İ.S. 145; İ.A. 12.60 ve sonraki sayfalar.
59. İ.S. 145.
60. İ.A. 12.61.

da "can korkusuyla" onun yanında kamp yaptı. Eyyubi herhangi bir eylemde bulunmadı ama sonrasında şöyle söylediği aktarılır: "Birisi hakkında kötü bir şeyler duyduğumda hep biraz abartılmış olduğunu görürdüm ama Sencer Şah vakası buna istisna oldu."[61]

Sencer Şah'ın ayrılıkçı hareketi daha spektaküler olsa da, Zengi'nin uyguladığı baskı muhtemelen daha ciddiydi. Zengi, Akka'ya Mayıs ayının sonunda ulaşmıştı ve kış için hazırlıklı olmadığını iddia ediyordu. Arabulucu olarak hareket eden İbn Şeddad hem Zengi'nin hem de Eyyuibi'nin dediklerinden dönmemeye kararlı olduklarını gördü. Nihayetinde Zengi hem tehdit hem de vaat içeren kişisel bir mesaj yazdı ve Eyyubi de bunu bir mısra ekleyerek geri gönderdi: "Benim gibi birini kaybeden biri, merak ediyorum, ne kazanabilir?"[62] İma edilen tehdit konusuna ek olarak Eyyubi'nin Zengi'yle Cizre için de pazarlık yaptığı belirtilmektedir; neticede an itibarıyla Zengi de kalmaya ikna edilecekti. Doğudan gelen birliklerin huzursuzluğunu yorumlamış olan el-Fâdıl bu durumu Eyyubi'nin para sıkıntısıyla ilişkilendirirken muhtemelen kesinlikle haklıydı. İsteksiz müttefikleri teşvik etmek adına çok az genişleme veya yağma ümidi vardı, el-Fâdıl da şunu ekliyordu: "Diller nasihat verirken çok cömert ama eller yardım uzatmakta pek pinti."[63]

İbn Şeddad, Frenklerin barış girişiminde bulunduklarına dair başka bir bildirimde bulunmamıştır, diğer yandan 11 Kasım'da, çarpışma arayışında olduklarını belirten daha önceki uyarıları doğrulayan bir gelişmeyle, Frenk ordusu savaş düzenini almış hâlde Müslümanların Tel el-Ayyadiye'de kazmış oldukları kuyulara doğru ilerler hâlde görüldü. Eyyubi'nin göstermelik birliği Tel Keysan'a geri çekildi ve önlem olarak o gece ordu teçhizatını Keymun ve Nasıra'ya gönderdi. Ambroise'nin aktarımına göre bu durum, Frenk izciler tarafından Eyyubi'nin kendisinin de gittiği ve onu takip etmenin "büyük bir ahmaklık" olacağı şeklinde haber verilmiştir.[64] Gerçekten de Frenkler tepelere doğru ilerlemediler, ancak 12 Kasım'da güneye, Hayfa yönüne doğru döndüler. Eyyubi, Müslümanları Frenklerin ilerlediği hattın karşısına mavzilendirdi, sağ kanat el-Harrube'daki tepelere kadar uzanıyordu, sol kanat ise Numan Nehri'ne dayanıyordu. Sağ kanat, Aziz James çarpışma-

61. İ.A. 12.62.
62. İ.S. 146.
63. Alıntı A.S. Ra. 2.167.
64. *L'Estoire* 1.4001.

sından sonra kuzeylilerin gelişiyle güçlendirilmişti ve bu kanatta Eyyubi'nin oğulları, el-Efdâl el-Zâhir komutasındaki Halep birlikleri, el-Zâfir, Musullularla beraber Alâeddin, el-Adil, Nabluslu Hüsameddin, Sârimeddin Kaymaz, İzzeddin Curdik, Baniyaslı Hüsameddin Beşâra ve Bedreddin Duldurum vardı. Sol kanatta ise Sincar birlikleri, Cizre birliğiyle Sencer Şah, Takıyeddin, Mihrani ve Hakkâri Kürtleriyle beraber el-Meştub ve Hakkâri emiri Kuştarin vardı. Eyyubi'nin muhafız birliği merkezdeydi ama kendisi savaşta yer alamayacak kadar hastaydı ve tepelerde kaldı. Hastalık dolayısıyla yerini alamayan bir başka kişi de İmâdeddin gibi ordu yüküyle birlikte gitmiş olan Zengi'ydi.

Müslümanlar her zamanki taktiklerini izleyerek avcı askerlerini Frenklerin ilerleyişini durdurmak üzere gönderdiler, Frenklere çok yaklaşmadan önlerini kesmeye çalışıyorlardı. Frenklerin dört günlük erzak getirmiş oldukları söyleniyordu[65] ve yürüyüşleri sonucunda Numan Nehri'nin aşağısından Hayfa yolunun neredeyse yarısına kadar geldiler, burada erzak aradıkları söyleniyordu. Erzaklarının yarısını tüketmeleri hâlinde daha fazla ilerlemeleri açıkça tehlikeli olacaktı, bu yüzden de nehrin başı etrafında bir daire çizip batı tarafındaki Tel el-Kurdani'de kamp kurdular. Müslümanlar gece için geri çekildiler ve Eyyubi bu aşamada sağ kanadına nehre yaklaşma emri verdi, sol kanadına da nehirle deniz arasında yeni bir pozisyon almalarını söyledi. Talimatları Frenklerin etrafının sarılması yönündeydi ama "gün ilerleyene kadar" Müslümanlar Frenklere çok yaklaşmamalıydı,[66] çünkü muhtemelen gün ilerledikçe Frenklerin düzeninin bozulacağını düşünüyordu. Frenkler 13 Kasım sabahı uyandıklarında "dünyanın bütün Türklerini"[67] etraflarında gördüler, bunun üzerine sancakları etrafında yakın bir düzende ve piyadeler atlıları perdeler bir pozisyonda Akka'ya doğru geri gittiler.

Bu olay, Hıttin'den beri en şiddetli açık alan çarpışmasına dönüştü. Frenklerin geri birliği düşmanla yüzleşerek geri gidiyordu ve aralıksız şekilde ok atmaya devam ediyorlardı, Eyyubi ise çarpışmaya tabur üstüne tabur gönderdi, ta ki yedek birliği kalmayana kadar. Müslümanlar emirlere uymayacak kadar sabırsız davrandılar ve düşmanla mesafeyi korumadılar; Frenklerin geri mevzileriyle

65. İ.S. 147.
66. İ.S. 148.
67. Ambroise *L'Estoire*, 1.4023.

neredeyse iç içe geçmiş oldukları söyleniyordu ve İbn Şeddad birçok kayıp verdiklerini belirtti, yaralananlar arasında Esedî emir Seyfeddin Yazguç da vardı.[68] Frenklerin ölülerini düştükleri yerde gömdükleri ve yaralılarını taşıdıkları belirtiliyordu. Öğle saatleri itibarıyla 3 km'den biraz daha fazla mesafe katetmişler ve Dauk Köprüsü'ne ulaşmışlardı. Eyyubi'nin planına göre burası sağ kanadı tarafından tutuluyor olmalıydı, Abroise de bölgede asker olduğunu teyit etmektedir.[69] Ancak İbn Şeddad'ın bununla ilgili tek söylediği, Frenklerin köprüyü geçtiği ve sonrasında takip edilmemek için köprüyü yıkmış olduklarıdır, ardından da doğu kıyısında kamp kurmuşlardır.[70] Ne İbn Şeddad ne de İmâdeddin Frenkleri bozguna uğratmak adına herhangi bir şans veya plan olduğundan bahsetmektedir, dolayısıyla bahsi geçen sağ kanadın halihazırda batı kıyısındaki çarpışmaya katılmış olduğu düşünülebilir.

Eyyubi Akka garnizonuyla Frenk kampına bir gece taarruzu düzenlemeye çalıştı, ancak gönderdiği mesaja yanıt alamadı ve 14 Kasım sabahı Frenkler tekrar yola çıktı. Müslümanlar takip etti, ancak herhangi bir saldırıda bulunmadılar ve sonunda da kamptan gelen bir hücumla uzaklaştırıldılar. İmâdeddin, Eyyubi hasta olmasaydı hiçbirinin kaçamayacağını yazdı sadece ve İbn Şeddad da Eyyubi'nin bunun sıkıntısıyla gözyaşı döktüğünü gördü.[71] Frenkler kamplarından çıkabilmiş olduğu için Eyyubi'nin sıkıntı duyması normaldi ama kendi ordusuna zarar vermiş değillerdi. Müslümanlar, Frenklerin erzak konusundaki sıkıntılarını azaltmak için girişimde bulunduklarını düşünüyorlardı ve Ambroise da Hayfa'da erzak bulmayı umduklarını söyleyerek bunu doğrulamıştır, sonrasında ise erzak bulunmadığını öğrendiklerini söylemektedir. İbn Şeddad, Eyyubi'nin hasta olmasından faydalanmak istediklerini de ekler[72] ve muhtemelen Müslüman ordusundaki huzursuzluktan da haberdarlardı. Ama nihayetinde çarpışma şunu göstermişti ki, tedbirli davranışlar ve disiplin korunduğu sürece iki taraf da tam bir zafer sağlayabilecek durumda değildi ve yenişememe hâli devam etti.

Eyyubi bu aşamada Litani'deki Müslüman kayıpların ardından izlemiş olduğu taktiği izledi ve 23 Kasım'da bir tuzak kurmayı

68. İ.S. 149.
69. *L'Estoire* 4070.
70. İ.S. 149.
71. İ.S. 150.
72. İ.S. 147.

planladı. Bazı Frenkleri esir almayı da başardı, bunlar arasında Fransız birliğinin başyaveri Guy de Senlis de vardı. İbn Şeddad 13 Kasım'da havanın sıcak olduğundan bahsetti ama şimdi Eyyubi'nin esirlere kürk verdiğini belirtiyordu.[73] Kış gerçekten de gelmişti ve sefer sezonu artık sona erirken Doğulular, Musullu Alâeddin, Zengi ve Sencer Şah baharda geri dönmeleri kaydıyla nihayet gitme izni aldılar. Ancak Akka'dan Musul'a düz çizgi çekildiğinde mesafe 805 km'dir ve dolayısıyla şaşırtıcı olmayacak şekilde Musulluların ve Sincar birliklerinin geri gelmesi altı aydan önce olmadı ve Sencer Şah ise asla geri dönmedi. Eyyubi kışı tepelerdeki kampında geçirdi ve Frenkler ona tepelerde meydan okumamış olsalar da, Akka üzerinde baskı kurdular. 31 Aralık'ta Mısır'dan 7 erzak gemisi Akka'ya vardı, bunlardan biri liman yakınlarında bir kayaya oturdu. Frenkler, garnizonun diğer gemilerin yükünü boşaltmasına engel olmak için saldırıya geçtiler ve gemilerin geri kalanı da ani bir fırtınayla battı. Bir haftadan daha kısa bir süre sonra da şehir surlarının bir bölümü yıkıldı, yıkılırken dış tahkimatların da bir kısmını çökertti ve Frenkler buradan hızla saldırarak "karanlık bir gece gibi"[74] Müslümanların üzerine çöktü, güçlükle bertaraf edilebildiler. Kentin tüm duvarcıları ve ustaları toplanarak yarık tamir edilene kadar taşlardan ve oklardan oluşan bir barikatın ardında çalıştırıldılar.

Garnizon on dört aydır kuşatma altındaydı. Memnuniyetsizlik büyüyordu ve Eyyubi Frenk gemilerinin, kumsala çekilmiş şekilde beklemesinden ya da evine dönmek isteyen yedekleri yollamak için Sur'a geri gönderilmiş olmasından faydalanmaya karar verdi. Bu hamle teoride mantıklıydı, ancak İmâdeddin uygulanışını eleştiriyordu. Verdiği rakamlara göre Akka'da yaklaşık 20.000 adam vardı, bunlar arasında denizciler, hizmetliler ve tüccarlarla beraber 60 "emir ve lider de" vardı. Emirler halktan insanlara iş verip –muhtemelen para da verip– onlardan sivil işgücü olarak faydalanarak mancınıkları hareket ettirmek gibi işlerde yardım almışlardı, bu emirler Akka'dan ayrılınca halktan insanlar da onlarla birlikte ayrıldı ve yerlerini alabilecek yalnızca 20 emir bulunabildi. Karakuş Akka'da kalmıştı ve yeni gelen garnizon askerlerinin lideri Kürt el-Meştub'du. Gönüllülere ödeme teklif edildi, ancak İmâdeddin'in belirttiğine göre bu konuyla ilgilenen muhasebeci-

73. İ.S. 151.
74. İ.S. 153.

lerin büyük bölümü Hıristiyan Kıptilerdi ve hazineden sorumlu Müslümanlar mümkün olduğunca tasarruf etmek peşindeydi. Sonuç olarak potansiyel gönüllüleri "imkânsız koşullar" üzerinde ısrar ederek yıldırdılar. Eyyubi cömert olunmasını tavsiye etti ama "divan görevlileri alışılageldik ahmaklıklarını sergilediler".[75] El-Adil operasyonu denetlemek üzere Hayfa sahilinde kaldı, ancak 1191 yılı baharında Frenk gemileri ablukaya yeniden başladıkları sırada işler henüz tamamlanmamış durumdaydı.

Vebayla birlikte gelen kıtlığın Frenk kampında günde 200 gibi rakamlara ulaşabilen kayıplara neden olduğu iddia ediliyordu ve Müslümanlar da onların yaşadığı bu güçlüklerden memnundu. Ama genellikle kendi dertleriyle ilgilenmek durumundaydılar. El-Fâdıl Zilhiccee ayında (30 Aralık 1190 - 28 Şubat 1191) geldi; Mısır'dan ayrılmadan önce (Allah'a) itaatsizlik eylemlerinin ve adaletsizliklerin her yerde olduğunu yazmıştı.[76] Savaş kısıntılara neden oluyordu. Silah konusunda da talep arzdan fazlaydı ve mızrak sevkiyatı konusunda yorum yaparak artık "topraklarımızda bulunmadığını" yazdı.[77] İmâdeddin kamptaki doktor eksikliğinden yakınıyordu, el-Fâdıl da Mısır'da daha da az doktor bulunduğunu söyledi, ona göre hiçbiri güvenilir doktorlar değildi. "Şer işleyenlerin çoğaldığını ve aleni hâle geldiğini" tekrarladı, "Kargaşa kokusunu alıyorlar, Allah o kokuyu aldıkları burunlarını koparsın."[78]

Yaşanan sıkıntılar ve güçlükler Eyyubi tarafından halifeye aktarıldı. Bir mektupta halifeye düşmanın Akka'ya pençelerini geçirdiği ve "boğulmakta olan bir insanın yardım çığlıkları attığı gibi İslam'ın halifeden yardım istediği" belirtildi: "Hizmetkârı ve onunla beraber olan Allah'ın askerlerini savaşın eziyetleri yiyip bitirdi... artık ümitleri Komutanlarına, yani İmamlarına bağlı."[79] Şubat 1991'in sonlarında Eyyubi bir mektup daha gönderdi ve duygusal ricasını tekrarladı. Yazışmalarında bir kesinti olduğundan bahsederek bunun sebebinin yıpranmışlık ve "işleri çok iyi giden" düşmandan gelen haberler yüzünden olduğunu söyledi; şimdi de yeni bir tehlike noktası Anadolu Selçuklularıydı, Kılıçarslan ve oğulları çekişme içindeydi; "bu toprakların imansızların eline

75. *Feth* 212 ve sonraki sayfalar.
76. Alıntı A.S. Ra. 2.166.
77. 7465.92; Musul 4.
78. Münih 104.
79. Nur. 23.

düşmesi hâlinde, artık İslam da olmayacak" diye ekledi; kendisi de halihazırda mesajlar ve elçiler göndermişti ama halifenin hükmü daha fazlaydı; Kılıçarslan kendisine bir kısım düşmanın İtalya'ya ulaştığını söylemişti,[80] denizcilik mevsiminin başlamasıyla bahar aylarının başlarında buradan Akka'ya kolaylıkla geçebilirlerdi. Halifeyi alarma geçirmek adına kasıtlı bir girişim diyebileceğimiz bir ifadeyle "Hıristiyan Âleminin Hizmetkârı olarak bilinen zorbanın, yani Papanın" harekete geçmiş olduğunu söyledi, halbuki Kutbeddin ibn Kılıçarslan bu hikâyeyi kendisine söylediğinde inanmayı reddetmişti;[81] Akka'ya gelince Frenklere kamplarında saldırmak mümkün değildi ve kayıplarına rağmen bazen tüm güçleriyle bazen güçlerinin bir kısmıyla her gün ortaya çıkıyorlardı; o kadar çok farklı ülkeden geliyorlardı ki, esir veya kaçaklar geldiğinde çok sayıda tercümana ihtiyaç oluyordu, birbirleri için tercüme yapıyorlardı; "Müslümanların haklı davalarında kendi yoldaşlarına yardım etme konusundaki gevşeklikleri, bu insanların haksız davalarında yoldaşlarına yardım etme hevesine denk." Kendisi de ordusunu o kadar uzun süre tutmak zorunda kalmıştı ki, onları kızdırmıştı, onlar da kendisini kızdırmıştı; uzak yerlerden birlikler geldiğinde, göreve başlarken önce ne zaman ayrılabileceklerini soruyorlardı ve bu durumun fena sonuçları doğuyordu, düşman bunu duyunca dağılacaklarını düşünüp beklemeye başlıyordu; Musul ve Sincar'dan gelen adamlar yaz boyunca kalmış ve soylulukla dayanmışlardı ama Diyarbakır'dan gelen birlikler kendi topraklarını korumak zorunda olduklarını söyleyerek aflarını istemişlerdi; daha fazla adama ihtiyaç vardı, çok sayıda Türkmen ve Bedevi "lanet düşmanın gözünü boyamak için" gelebilirdi; çünkü Frenkler yalnızca çekirge sürüsü kadar çok sayıda insanla hasat edilebilecek mısır taneleri gibilerdi. Kendisinin temin etmesi gereken parayı halifeden istediği düşünülmesin diye şahsi varlıklarının yalnızca üç mülk içerdiğini, birinin Mısır'da ikisinin Suriye'de olduğunu, bunların gelirlerinin tümünün savaş için harcandığını ekledi: "çağrı yalnızca cevap verecek olana ulaşır, semptomları da herkes değil, yalnızca doktor anlar"; tüm şikâyetlerin ulaştığı kişi halifeydi ve din savaşı onun sancağı altında yapılıyordu.[82]

80. Arapça bir kaynakta burası Antakya olarak verilir; bu karışıklık için ayrıca bkz s.342, not 54.
81. Ayrıca bkz İ.S. 220.
82. 7465.107; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.185.

Bu mektup yazıldıktan kısa bir süre sonra, 2 Mart'ta Takıyeddin kamptan ayrıldı. Gökböri'nin Erbil karşılığında vermiş olduğu kentler olan Samsat, Urfa ve Harran'ı istemişti; Eyyubi de buraları ona verdi ve iktalarını tahsis ettikten sonra dönmek kaydıyla ziyarete gitmesine müsaade etti. Eyyubi'nin kariyerinin mantalitesi, zaferlerinin yarattığı problemlerle başa çıkabilmesini Kıyı'ya bağımlı hâle getirmişti, bu durum İslami güç siyasetini farklı bir şekle sokuyor olsa da, yayılmacı dürtüleri durduramıyordu. Halihazırda Silvan'ı elinde bulunduran Takıyeddin kendine ait bir krallık istiyordu. Eyyubi bunu fark etmiş olmalıydı ama doğuda bir iktidar boşluğu bırakamazdı ve Takıyeddin'e yalnızca Diyarbakır ve Mardin'in Artuklu Beyleriyle yapılmış anlaşmaya uymasını söylemekle yetindi.

Bir başka zayıflık kaynağı da Musullu İzzeddin'le Sencer Şah arasındaki çekişmeydi. İbn el-Esîr'e göre, Sencer Şah'ın Kasım ayındaki ayrılıkçı girişiminden sonra Eyyubi, İzzeddin'e Cizre'ye saldırmasını önermişti ama İzzeddin kandırılmaktan çekiniyordu ve yazılı yetki belgesi istemişti. Bir dizi mesaj alışverişinden sonra anlaşma yapıldı ve İzzeddin Cizre'yi dört ay boyunca kuşatma altında tuttu. Kenti almayı başaramadı ama nihayetinde anlaşılan şartlara göre kent topraklarının bir kısmı Musul'a verildi.[83]

Haçlıların İtalya'dan hareket ettiklerine dair Eyyubi'nin aldığı haberler doğru çıkmak üzereydi. Eyyubi, Baalbekli Behram Şah'ın dönüşüyle, Alâmeddin Süleyman'ın Halepli birliklerle ve Bedreddin Mevdûd'un Şam'dan gelişiyle bir miktar destek toplarken en zorlu düşmanları Philip ve Richard Mart ayında Sicilya'ya geçmek üzere Messina'dan ayrıldılar. Akka'da küçük çaplı bazı çarpışmalar oldu ve 5 Nisan'da Beyrut'tan bazı Frenk esirler getirildi: Eyyubi'nin küçük oğulları birini öldürmek için izin istediler ama kan dökmekten keyif alır hâle gelmesinler, diye Eyyubi bunu reddetti ve şöyle eklediği söylendi: "Şu an için henüz Müslümanlarla imansızlar arasında ayırım yapamıyorlar."[84] İbn Şeddad esirler arasında dişleri dökülmüş cılız bir yaşlı adam görmüştü, adam bir tercüman aracılığıyla "aylar boyunca" Kutsal Kabri görmek için seyahat ettiğini söylemiş ve Eyyubi de bunun üzerine onu serbest bırakıp Frenklere geri göndermişti.[85] Birkaç hafta sonra da üç aylık bir bebek Frenk kampından çalınıp getirilince benzer bir yüce gönüllülük gösterdi.

83. İ.A. 12.61.
84. İ.S. 156.
85. İ.S. 156.

Frenkler bebeğin annesine bizzat Eyyubi'ye gitmesini tavsiye etmişlerdi –"merhametli bir adamdır" demişlerdi– ve kadın Müslüman muhafızlar tarafından Eyyubi'ye getirildi. Bebek pazarda satılmıştı bile ama Eyyubi bebeği satın alan kişiye ödeme yaptı ve bebek getirtildi. İbn Şeddad şöyle yazdı:

> "Bebeği annesine verdi ve annesi onu aldı, yanaklarından yaşlar akıyordu, bebeği göğsüne bastırdı. Herkes onu izliyor ve ağlıyordu, ben de izleyenler arasındaydım. Bebeğine bir süre süt verdi, sonra Eyyubi kadın için bir at getirtilmesini emretti ve kadın Frenklerin ordusuna geri döndü."[86]

20 Nisan'da Fransa Kralı Philip Akka'ya ulaştı. Beraberinde altı büyük yük aracı getirmişti ve İmâdeddin'in bildirimine göre Frenkler getirdiği birliğin küçüklüğüyle hayal kırıklığına uğradı, ancak Philip daha fazla takviye geleceğini söyleyerek onları teskin etti.[87] Eyyubi'nin ordusu da kesinlikle tam gücünde değildi. Takıyeddin'i kaybetmişti; doğudakilerin hiçbiri geri dönmemişti ve Bedreddin Duldurum aracılığıyla Türkmenleri ordusuna katmaya çalışıyorduysa da henüz hiçbiri gelmemişti. El-Adil Kasım 1189'dan beri Akka'daydı ve adamlarının evlerine döndüğüne dair bir kayıt olmasa da zayıf düştükleri veya ayrılmış oldukları varsayılabilir, çünkü Mısır'dan taze kuvvet istenmişti.

30 Mayıs'ta bir kez daha ciddi çarpışmalar başladığında Eyyubi hâlâ Şafaram mevkindeki kampında bekliyordu ve büyük baskı altındaki garnizonunu rahatlatmak için sonraki hafta boyunca her gün 23 km'nin üzerinde mesafe katetmek durumundaydı. Frenkler bir mancınık bombardımanına başlamıştı ve ölü hayvan, hatta ceset atarak hendeği doldurmaya çalışıyorlardı. Müslüman garnizonu farklı çalışma gruplarına ayrıldı, bir grup kolayca kaldırılabilmeleri için cesetleri kesiyor, diğer grup da bunları denize atılmak üzere topluyordu. Üçüncü bir grup ilk grubu koruyordu, dördüncü grup mancınıkları kullanıp surları savunuyordu. Aralıksız baskı yorulmalarına sebep oldu ve 5 Haziran'da Eyyubi kampını Tel el-Ayyadiye'ye taşıdı.

Aynı esnada Aslan Yürekli Richard da yaklaşıyordu: Müslümanlar Kıbrıs'ı alış hikâyesine dair çarpıtılmış versiyonlar duyuyorlar-

86. İ.S. 158.
87. Alıntı A.S. Ra. 2.183.

dı[88] ve Eyyubi Bizans İmparatoru'nun buraya saldırmasına yardım etmek için üstü kapalı organizasyonlar yapıyordu.[89] Beyrut ve el-Zib'den gelen Müslüman gemileri İngiliz filosundan ayrılan başıboş gemilerin yolunu kesmeye çalışıyordu ve 6 gemi ele geçirdiklerini iddia ediyorlardı ama Richard'ın kendisi 25 kalyonla birlikte 8 Haziran'da Akka'ya güvenli bir şekilde ulaştı. İbn Şeddad'a göre "krallık ve mevki olarak Philip'in altındaydı ama daha varlıklıydı ve hem savaşta hem de cesaret bakımından daha şöhretliydi",[90] İbn el-Esîr ise onu "cesaret ve kurnazlık bakımından zamanının [bir numaralı] adamı" olarak tanımlıyordu.[91] Frenk asker kaçakları Müslümanlara, ana Frenk hamlesinin onun gelişini beklediğini söylediler ve bu söylem "Müslümanların yüreğine korku saldı"[92] ama İmâdeddin'in yaptığı eklemeye göre Eyyubi sakindi.[93]

Ardından şiddetli çarpışmalar geldi. 11 Haziran'da Beyrut'tan gelen, yaklaşık 700 asker ve erzak taşıyan büyük bir Müslüman gemisinin önü kesildi ve Richard'ın kalyonları tarafından batırıldı. 14 ve 18 Haziran'da şehir üzerine büyük taarruzlar düzenlendi, 23 ve 24 Haziran'da Frenkler ilkin kuzey kıyısı hattı boyunca, sonrasında da nehir boyunca hücumlar yaptılar. İbn Şeddad, Richard gelmeden hemen önce Frenklerin barış görüşmesi için Eyyubi'den bir elçi talep ettiğini belirtmektedir; Eyyubi'nin buna cevabı Frenklerin elçi göndermesi gerektiği şeklinde olmuştur, çünkü müzakereleri başlatan taraf olmak niyetinde değildir. Sonrasında 18 Haziran'da Richard, el-Adil'e bir haberci gönderdi; el-Adil de bu haberciyi Eyyubi'ye gönderdi. Richard bir buluşma istiyordu ama Eyyubi kralların, buluştuktan sonra birbiriyle savaşamayacağını söyleyerek bundan sakındı. Sonrasında Richard hastalandı, ayrıca Müslümanlar, yanlış bir haberle, Philip'in yaralandığını duydu.[94]

Müslümanlara ulaşan bir başka haber de, Conrad'ın Sur'a dönmek üzere 25 Haziran'da haçlı kampından ayrılmış olduğuydu. İmâdeddin'in açıklamasına göre Toronlu Humphrey'nin eşi Isabella "öldüğü sırada Kudüs'ü elinde tutan kralın", yani Amalric'in kızıydı; Frenk geleneklerinde krallık oğla veya erkek evlat olmaması hâlinde

88. Ayrıca bkz *Feth* 329.
89. Ayrıca bkz A.S. Ra. 2.178.
90. İ.S. 157.
91. İ.A. 12.65.
92. İ.S. 161.
93. *Feth* 337.
94. İ.S. 164.

en büyük kıza geçerdi; en büyük kızın çocuk sahibi olmadan ölmesi hâlinde daha küçük kız kardeşi tahtı devralırdı. "Eski kral" yani Guy de Lusignan karısı dolayısıyla (Amalric'in en büyük kızı Sibylla) kral olmuştu ama karısı öldüğünde (1190-91 kışında) tahtı kaybetmişti; an itibarıyla meşru kraliçe Isabella'ydı ve Conrad, Humphrey'nin, kraliyet soyundan gelmediği için Isabella'nın eşi olamayacağını iddia etmişti.[95] İbn Şeddad şöyle yazmıştır: "İlk evliliği dinlerinin bir koşulu sebebiyle geçersiz sayılmıştı ama bu seferki konuda kafaları karışıktı."[96] Sonrasında Conrad Isabella'yla evlendi, gerçi halihazırda hamile olduğu söyleniyordu ve İmâdeddin de daha sonra hamileliğin Frenk dininde evliliğe engel teşkil etmediğini belirtti.[97] Hem Guy'ın hem de Humphrey'nin, geldiğinde Richard'a bu konuda şikâyette bulunduğu söyleniyordu, bunun bir sonucu olarak da Conrad, tutuklanabileceğinden korkarak Sur'a kaçmıştı.

Müslüman takviye birlikleri Haziran'ın son haftasında geldi. Zengi kendisi evinde oturmuş bile olsa Sincar'dan birliklerini göndermişti ve an itibarıyla bu birlikler Eyyubi'nin sol kanadındaydı. Mısırlılardan oluşan iki bölük de ulaştı ve Alâeddin Musul birliğini getirdi. Takıyeddin'den gelen tehdit dolayısıyla Doğulular ın Diyarbakır'dan herhangi bir birliği yoktu ve Eyyubi'nin şöyle haykırdığı söyleniyordu: "Bu, Şeytan'ın işi."[98] İzzeddin'e Frenk baskısından bahsetmek için Musul'a şunu yazdı: "Surların altını kazdılar ve şehir tehlikede... Allah'ın lütfundan başka geriye hiçbir şey kalmadı."[99] Bir başka mektubunda da şöyle yazdı: "Yardım şimdi gelmiyorsa başka ne zaman gelecek? İhtiyaç yokken gelen, gelmiş sayılmaz."[100]

Richard'ın elçisi Müslüman kampına tekrar gitti ve el-Adil ile el-Efdâl tarafından karşılandı, elçiyi Eyyubi'ye götürdüler. Bir görüşme izni istedi, Richard Eyyubi'yle Akka düzlüğünde orduları olmadan yalnız buluşmak istiyordu. Eyyubi şöyle yanıtladı: "O benim dilimi anlamıyor, ben de onunkini";[101] kullanmak durumunda olacakları tercümanın, herhangi bir buluşmadan önce gerçekleşmesi gereken müzakerelerde elçi olarak görev yapması

95. *Feth* 342.
96. İ.S. 199.
97. Alıntı A.S. Ra. 2.196.
98. Alıntı A.S. Ra. 2.186.
99. Alıntı *Feth* 346.
100. Alıntı *Feth* 349.
101. *Feth* 348.

önerisini getirdi. Bu fikir kabul edilmedi ve sonrasında Richard'ın el-Adil ile buluşması konusunda anlaşıldı. Birkaç gün boyunca herhangi bir haber gelmedi, diğer Frenk liderlerin Richard'a bu buluşmanın çok tehlikeli olduğunu söylediklerine dair söylentiler dolaşıyordu, ancak Richard daha sonra bu söylentiyi yalanlamak üzere bir haberci gönderdi, söylediğine göre hastaydı. Eyyubi'ye doğan ve av köpeklerinden oluşan bir hediye göndermek için izin istedi ve yolculuk sonrası çok iyi durumda olmadıklarını söyleyerek öncelikle bunları besleyebileceği tavuk vermelerini rica etti; bu rica üzerine el-Adil kendi hastalık diyeti için tavuk istiyor olmasından şüphelendi. Habercisi Müslümanların ne teklif ettiklerini sordu ama kendisine ilk girişimin Frenklerden gelmesi gerektiği söylendi. Sonrasında görüşmeler 1 Temmuz'a kadar askıya alındı, o tarihte tekrar bir elçi geldi ve hediye olarak serbest bırakılan bir Mağrip esir getirdi. İbn Şeddad, bu Frenk elçilerin amacının Müslümanların moral durumunu ölçmek olduğunu ve Müslümanların da onları aynı sebeple kabul ettiğini söylemiştir.[102] Arap kaynaklarında Eyyubi'den karşılık olarak elçi gönderildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır, ancak Latince *Continuation*'ın yazarına göre krallara sık sık hediyeler gönderiyor ve onlara ya para ya da kutsal toprakların bir bölümünü veya Ürdün'ün batısında kalan her yeri vaat ediyordu ama bunu yalnızca zaman kazanmak için yapıyordu.[103]

Frenkler, diplomatik girişimlerinde ellerini güçlendirmek adına 2 Temmuz'da bir başka büyük saldırı daha başlattılar, Eyyubi baskıdan kurtulmak için kamplarına taarruz etmek zorunda kaldı. İbn Şeddad'ın anlatımına göre o gün hiç yemek yemedi ama adamlarını gözyaşları içinde teşvik etti, el-Adil de savaşa bizzat katıldı.[104] 3 Temmuz'da garnizondan gelen bir mesajda eğer bir şeyler yapılmazsa barış istemek zorunda kalacakları söyleniyordu; İbn Şeddad bu durumu "Müslümanlara ulaşmış en acı haber" olarak tanımladı. Akka "Kıyı'nın, Kudüs'ün, Şam'ın, Halep'in ve Mısır'ın tüm cephanesini" barındırıyordu,[105] bunun yanı sıra diğer İslam ülkelerinden gelenler de vardı ve felaket ihtimali Eyyubi'nin sağlığıyla ilgili endişeleri de artırdı. Frenk kampına bir başka sonuçsuz taarruz

102. İ.S. 166.
103. *Continuation* 140.
104. İ.S. 166.
105. İ.S. 168.

gerçekleştirildikten sonra el-Meştub, Philip'le şartları görüşmek üzere bir ateşkes bayrağı altında ortaya çıktı. El-Meştub, Frenklere her barış isteyişlerinde merhamet gösterilmiş olduğunun altını çizdi ama İbn Şeddad ve İmâdeddin, Philip'in, Müslümanlardan kendi "Memlukleri ve köleleri" olarak bahsedip el-Meştub'u kızdırdığını duymuşlardı[106] ve el-Meştub geri döndüğünde Akka'nın son bir asker kalana kadar savunulacağını söylüyordu. Ama diğer yandan moral tükeniyordu ve 3-4 Temmuz gecesi bir grup emir küçük bir botla limandan yola çıkarak kaçtı. Bu olay Eyyubi'ye ağır bir darbe oldu, emirlerine güvenememesi hâlinde konumu bütünüyle riske girecekti. Kaçaklardan birini o gece Akka'ya dönmesi kaydıyla bağışladı, diğerlerininse iktalarını iptal etti, bunların arasında İzzeddin Çavlı'nın oğlu ve Esedî emirlerin ikinci adamı da vardı.[107] Gökböri'ye bu haberlerden bahseden bir mektup yazdı ama garnizonun hâlâ savaşmakta olduğunu ve Frenklere hem dış tahkimatlardan hem de kazılan kanallardan saldırdıklarını ekledi.[108]

4 Temmuz'da şafak sökerken sürpriz bir saldırı yapmayı umuyordu ama İbn Şeddad şöyle yazdı: "Ordu ona bu işte destek çıkmadı ve şöyle söylediler: ‹Bütün İslam dünyasını riske atmış oluruz.'"[109] Günün ilerleyen saatlerinde de çarpışmalar oldu ama bu esnada Richard'dan gelen üç haberci meyve ve buz olup olmadığını sordular. Muhtemelen yine Müslümanların moralini ölçmeye çalışıyorlardı ve Eyyubi ordu pazarını ziyaret etmelerine izin vererek karşılık verdi, buradaki 7.000 dükkânda Müslüman erzağının ne boyutta olduğu görülebiliyordu. Tek bir yemek dükkânının 28 kazanı olduğu, bu kazanların her birinin 9 koyun başı alabildiği ve lüks olarak da 1.000'in üzerinde küvet olduğu anlatılıyordu. Bu küvetlere gelen müşteriler girişimci Mağriplerin yere açıp kille kapladığı ve sıcak suyla doldurduğu çukurlarda yıkanmak için bir dirhem veya biraz daha fazla bir para ödüyorlardı.[110] Müslümanlar 4-5 Temmuz gecesini silahları ellerinde geçirdiler, çünkü garnizonun dışarı çıkmak için kendine yol açması planlanmıştı. Plan başarısız oldu, çünkü göründüğü kadarıyla Frenkler bu denemeye karşı uyarılmıştı ve 6 Temmuz'da daha fazla müzakere ve pazarlık oldu. Müslümanlar

106. İ.S. 168; *Feth* 352.
107. İzzeddin Arsal; ayrıca bkz *Continuation* 140, "Essenditi", editör tarafından hatalı şekilde İzzeddin Curdik olarak verilmiştir.
108. *Feth* 353.
109. İ.S. 168.
110. Maqrizi, *Sulük* 94.

garnizonun özgür bırakılması karşılığında şehri ve içindekileri teslim etmeyi önerdiler. Bu reddedilince teklifi artırarak garnizonun her bir üyesi için bir Frenk esiri serbest bırakmayı önerdiler ve nihayetinde de Haç'ın da teslimini teklif ettiler. Ancak Frenkler "tüm topraklarının geri verilmesini ve tüm esirlerinin serbest bırakılmasını" istiyorlardı ısrarla,[111] bunlar kabul edilemez olduğu düşünülen şartlardı. 7 Temmuz'da garnizondan, son bir asker kalana kadar savaşmaya hazır olduklarını belirten bir mesaj geldi. 9 Temmuz'da Sabıkeddin Osman komutasında takviye birlikleri geldi ve 10 Temmuz'da da Bedreddin Duldurum Türkmenlerden oluşan büyük bir birlik getirdi. Aynı esnada Akka'da Frenklerin açtığı ana yarığın arkasına bir maskeleme duvarı inşa etme girişiminde bulunuldu ama başka yarıklar da vardı ve şehir zayıflamıştı.

Akka'nın saldırıyla alınması hâlinde garnizon merhamet bekleyemezdi. Gönderdikleri mesajlar ne yapacaklarını tam olarak bilemediklerini gösteriyordu. Eyyubi'ye 3 Temmuz'da teslim olmak zorunda kalacaklarını, 7 Temmuz'da ise muhtemelen pazarlıklarının sonuçsuz kaldığını öğrenmelerinin neticesinde ölümüne savaşacaklarını söylemişlerdi. 12 Temmuz'da Frenkler bir kez daha taarruza geçti ve bir yüzücüden son bir bozgun haberi geldi; el-Meştub teslim olma koşullarını müzakere etti; şehir ve içindekiler, limandaki gemiler de dahil olmak üzere teslim edilecekti; Müslümanlar 200.000 dinar ödeyecek ve 1.500 "isimsiz" esiri ve 100 de Frenkler tarafından belirlenen esiri serbest bırakacaklardı,[112] Haç da geri verilecekti. Frenk kampına geri dönmüş olan Conrad, müzakerelerde arabulucu olarak görev almıştı ve 10.000 dinar kendisine, 4.000 dinar da "maiyetindekilere" verilecekti. Karşılığında garnizonun aileleriyle ve kişisel eşyalarıyla beraber ayrılmasına izin veriliyordu.[113] Bu mesaj gelince Eyyubi savaş divanını çağırdı. "Zihni bulanmış, düşünceleri dağılmış, şaşırmış bir hâldeydi."[114] El-Meştub'a Eyyubi adına bu ölçüde tekliflerde bulunma yetkisi verilmiş olduğu anlamını çıkarabiliriz, ancak İbn Şeddad'ın belirttiğine göre Eyyubi o gece bu şartları onaylamadığını söylemek

111. A.S. Ra. 2.187.

112. İ.S. 170; Ambroise (L'Estoire 1.5204) bu sayıyı 2.000 soylu ve 500 alt rütbeli asker olarak verir, Continuation ise (141) 200 şövalye, daha düşük rütbeli 1.000 asker ve Akka'da tutulan 500 Frenk olarak bildirir.

113. Bu bilgi Ambroise ile (*L'Estoire* 1.5207) uyuşmazlık içindedir; Ambroise, şartların mülkü kapsamadığını söyler.

114. İ.S. 171.

için bir yüzücü göndermek niyetindeydi. Fakat öğle saatlerinde Frenkler "yüksek sesle haykırdılar"[115] ve sancakları kent surlarında görülmeye başladı. Müslüman ordusunda keder ve gözyaşı vardı. İmâdeddin şöyle yazdı: "Eyyubi'yi teselli ettik... 'Şehir düşmüş olsa bile, İslam kaybedilmedi'";[116] İbn Şeddad'ın ifadelerine göre Eyyubi düşüncelerini Kıyı'nın ve Kudüs'ün savunmasına yöneltip zihnini dağıtmaya çalıştı.

115. İ.S. 171.
116. *Feth* 358.

21
Eşitlik

Akka'nın düşmesinden sonraki gece Müslüman yük katarı Şafaram'a geri gönderilirken Eyyubi, Frenklerin tedbirsiz bir saldırı düzenleyecek şekilde tuzağa çekilebileceğine dair ümitsiz bir bekleyiş içindeydi. Stratejik açıdan bakıldığında Akka'nın düşüşü kendi başına tatsız bir aksilikten fazla bir şey değildi. Frenkler halihazırda Kıyı'da limanlara sahipti ve Akka askerî denkleme yeni bir faktör eklemiş olmuyordu. Cephane ve erzak kaybı, Karakuş'un tahkimatlarına harcanan paranın boşa gitmesi kesinlikle ciddi bir kayıp olmalıydı ama Eyyubi'nin ordusunu sahada tutmasını engellememişti. Kuşatma boyunca inisiyatifi Frenklere bırakmıştı ve şimdi en azından tekrar harekete geçme şansı vardı. Ancak buna karşın, prestijinin aldığı darbe söz konusuydu. Hayatı boyunca bazı askerî aksaklıklar yaşamıştı ama yegâne fiili yenilgisi olan Remle Savaşı'ndaki mağlubiyeti, bir şanssızlık ve tedbirsizlik meselesiydi. Ancak Akka'da tek bir amaç uğruna toplayabileceği tüm kaynakları toplamış ama başarısız olmuştu. Başarının başlıca bağlayıcı güç olduğu bir orduda, bu durumun etkisi ciddi boyutta olmalıydı. Örneğin Kürtlerin, garnizondaki ırkdaşlarının kaderinden ve Frenk kampına düzenlenen son taarruzda en fazla kaybı veren grup olmaktan yakındıkları söyleniyordu.[1] Ordunun herhangi bir bölümünün kendini haksızlığa uğramış hissetmesi hâlinde sonuçlar felaket olabilirdi.

Eyyubi Takıyeddin'i suçluyordu, söz verdiği gibi doğudan hızla gelmek bir yana dursun, Ahlatlı Bektimur'la da bir savaşın içine

1. İbn Abi'l-Haija 201.

çekilmişti.[2] Gerçi Eyyubi'nin taktiklerinin temeli daima mümkün olduğunca güçlü olduğu bir pozisyonda düşmanın kendisine saldırmasına imkân vermek ve sonrasında da düşmanı bozmak veya tuzağa düşürmek için askerlerinin hareketliliğini kullanmaktı. Akka'da ise takviye almış olsaydı bile Frenk tahkimatlarına taarruz etmesi pek mümkün görünmüyordu; Frenkler tekrar harekete geçtiğinde daha yüksek bir şansa sahip olabilirdi (kendisinin de savaşı sonuna kadar sürdürmeye kararlı olması ve adamlarının moralini yüksek tutabilmesi kaydıyla). Gökböri'ye yazdığı mektupta Frenklerin ya çarpışmaya girmeyi ya da yürüyüşe geçmeyi planladığını söyledi "ve amaçları hangisi olursa olsun, Allah isterse, sonları bozgun olacaktır... çünkü nereye giderlerse gitsinler, karşılarına çıkacağız".[3]

An itibarıyla Frenkler herhangi bir hamle yapmadı ve 14 Temmuz'da şafak sökerken Eyyubi hâlâ "hüzünlü ve gelecek planlarını düşünür bir hâlde"[4] Şafaram'a geri döndü. Latince *Continuation*'ın yazarının bildirdiğine göre, Frenkler, Eyyubi'nin teslim koşullarına onay verip vermediğinden emin değillerdi ve harekete geçtiği gün üç elçi gönderdiler, beraberlerinde de Karakuş'un habercisi olan bir esir vardı.[5] İmâdeddin'e göre bir divan toplantısı gerçekleştirilmiş ve şartların kabul edilmesi konusunda anlaşılmıştı, sonrasında zamanlamanın belirlenmesi gerekiyordu.[6] *Continuation*, fidyenin ödenmesi ve esirlerin serbest bırakılması için ilk başta verilen süreyi kırk gün olarak aktarır,[7] ancak İmâdeddin'in bu aşamada yazdığına göre Frenkler bir ay içinde paranın yarısını, tüm esirleri ve Haçın yapılmasını istiyordu, göründüğü kadarıyla teslim olunan tarihten otuz gün sonrası için hesaplanmıştı, sonrasında paranın geri kalanının ödenmesi bir ay daha ertelenebilirdi.[8] Eyyubi bu konuyu görüşmesi için bir elçi gönderdi ve İbn Şeddad'ın daha sonraları ifade ettiğine göre anlaşmanın üç aylık taksit şeklinde olmasında uzlaşıldı.[9] Frenk elçilere bu aşamada Şam'a gidip esirlerini teftiş etme imkânı verildi ve 24 Temmuz'da seçtikleri dört

2. *Feth* 358.
3. Ayrıca bkz *Feth* 368.
4. *Feth* 368.
5. *Continuation* 142.
6. *Feth* 359.
7. *Continuation* 141.
8. *Feth* 359.
9. İ.Ş. 173.

kişiyle birlikte geri döndüler. 2 Ağustos'ta Richard'dan iki elçi daha ve Akka'dan da bir Kürt geldi; elçiler Haçın önünde diz çöktüler. Esir takası üzerine konuşurken Eyyubi'ye aralarında Karakuş'un da olduğu bazı esirlerin Philip tarafından Sur'a götürüldüğünü söylediler. İmâdeddin'e göre Philip "kendisi için kötü giden bazı meseleler yüzünden"[10] ayrılmıştı ve eve dönmeyi planladığı söyleniyordu, yerine el-Dük'ü (Burgundy Dükünü bırakacaktı). Eyyubi, Philip'in gerçek niyetinin ne olduğunu öğrenmek umuduyla Sur'a bir elçiyle birlikte hediye gönderdi.

Eyyubi bu aşamada esirleri ve parayı toplamakla meşgul olmaya başladı ve 11 Ağustos'ta Frenkler ona ilk ayın bitmek üzere olduğunu hatırlattılar. Vadesi gelen konu ise İbn Şeddad'a göre Haç, 1.600 esir ve 100.000 dinardı,[11] Frenkler tarafından seçilecek bir kısım esirler dışında bunların hepsi toplanmıştı, ancak Frenkler seçimlerini henüz tamamlamamıştı. Transferin nasıl yapılacağı konusunda güçlükler vardı, bu durum orijinal anlaşmada netleştirilmemiş bir nokta konumundaydı. Eyyubi, ilk taksidin verilmesi karşılığında tüm garnizonun serbest bırakılmasını istedi ve Frenklere kalan 100.000 dinar için rehine vermeyi teklif etti. Alternatif olarak, garnizonu ellerinde tutmayı tercih etmeleri hâlinde, kendisine Frenklerin rehine göndermesini önerdi. Göründüğü kadarıyla İbn el-Esîr Frenklerin bazı esirleri serbest bırakmaya niyetlendiğini duymuştu ama bu esirlerin sadece "hizmetliler, yoksullar, Kürtler ve önemsiz insanlar" olmasının düşünüldüğünü ekledi.[12] Hem İbn Şeddad hem de İmâdeddin ise, vadesi gelenin verilmesinde ısrar ederek herhangi bir kimseyi serbest bırakmayı reddettiklerini söylüyordu.[13] Latince *Continuation*'a göre Eyyubi'ye, bunun gerçekleştirilmemesi hâlinde esirlerin öldürüleceği söylenmişti.[14]

Frenkler haklı olarak Eyyubi'nin sorun icat ettiğini düşünebilirdi, İbn Şeddad da daha sonraları yaptığı bir alıntıda "Richard'ın dindaşlarının" Eyyubi'nin sözünü tutmaya niyetinin olmadığını söylediklerini ifade ediyordu.[15] Bu durumun anlık sonucu olarak Eyyubi vakti gelen teslimatı yapmayı reddetti ve 20 Ağustos'ta Richard, Tel el-Ayyadiye ile Tel Keysan arasındaki düzlükte 3.000

10. Alıntı A.S. Ra. 2.189.
11. İ.S. 173.
12. İ.A. 12.68.
13. İ.S. 173; *Feth* 371.
14. *Continuation* 142.
15. İ.S. 174.

Müslümanı katletti. Müslümanlar ölülerini inceleyince yalnızca önemli liderlerin ve köle işgücü olarak faydalı olabileceği düşünülenlerin canlı bırakıldığını gördüler. İbn Şeddad da, Richard'ın anlaşmanın bozulmuş olduğunu düşünmekte haklı olduğunu düşünüyordu ama öyle olsa bile esirlerin öldürülmek yerine köle olarak tutulması gerektiğinin altını çizdi.[16] Müslüman ileri muhafızları ne olup bittiğini izlemişti ve Richard, Eyyubi'nin dezavantajlı bir durumdayken saldırıya geçeceğini ummuş olabilirdi ama yalnızca avcı erleri takipte bulundu.

Müslümanların bu olay için aktardığı bir başka açıklama da, Richard'ın, Akka'dan yola çıktığı zaman ardında çok fazla esir bırakmak istemediği şeklindeydi,[17] ancak yine de bu hareket Eyyubi'nin kendisini kandırdığına gerçekten inanmış olması hâlinde mantık sınırlarında olabilir. Yoksa normalde anlaşma gereği Eyyubi'nin vereceği rehineleri kabul ederek hem garnizondan kurtulabilir hem de parayı, Haçı ve takas edilen Frenk esirleri alabilirdi. Kabaca kâr zarar bağlamında açıklamaya çalışırsak, 200.000 dinar muhtemelen Eyyubi için düşük rütbe ve önemdeki 3.000 adamın hayatından daha değerliydi ve Müslümanların katliama duydukları öfkenin, savaştaki kararlılıklarını keskinleştireceği de düşünülmüş olabilirdi. Ama aslında olayın etkisi buna ters yönde olmuş gibi görünmektedir ve ayrıca Eyyubi'nin de, adamlarını feda etmeye niyetlenmiş olduğu ciddi şekilde öne sürülemez. Dolayısıyla burada en akla yakın açıklama iki tarafın da birbirinden emin olamadığıdır. Eyyubi de bu aşamada Akka'nın düşüşünden sonra gerçekleşen çarpışmalarda eline düşen Frenkleri öldürerek bir nevi karşılık vermiştir ama iki tarafta da kızgınlık, sonrasında gerçekleşen müzakereleri etkileyecek kadar güçlü olmamıştır.

23 ve 24 Ağustos cuma ve cumartesi günleri Frenkler yürüyüş için hazırlık yapar hâlde görüldüler. Eyyubi, kıyıdan aşağıya, Aşkelon'a doğru yürümeyi planladıklarını duymuştu ve bir divan toplantısı gerçekleştirdi. Frenklerin bir yanda denizi, diğer yanda çalılık ve kum tepelerini göreceği kıyı hattı normal Müslüman savaş taktiklerine uyan tarzda değildi ama iki emir bölge keşif çalışması

16. İ.S. 174.

17. İ.S. 175; Napoleon'un Yafa'daki esirlerini katletmiş olmasının sebebi olarak bu verilmiştir. Grousset'nin "cet acte de barbarisme inouie... produisit dans tout l'Islam un effet desastreux" ["Bu eşi benzeri görülmemiş barbarlık... tüm İslam dünyasında felaket bir etki yaratmıştır"] (*Histoire des Croisades* 2.61) ifadesi ise temelsizdir. Önemli bir reaksiyon olmuş gibi görünmemektedir.

için gönderildi. Bazı uygun alanlar olduğuna dair haberlerle döndüler ve Frenk ordusunu gölge gibi izleyip mümkün olan yerde taarruza geçmeye karar verildi.

25 Ağustos Pazar günü sabahı[18] Frenklerin ateş yaktıkları görüldü, bu hareket "yola çıkmaya niyetlendiklerinde uyguladıkları bir ritüeldi".[19] Haber Eyyubi'ye iletildi ve Eyyubi de Müslüman yük katarının gönderilmesini emretti. Yaz mevsiminin yine hareketsiz geçmesi beklendiğinden depolardaki mallar toplanmıştı ama bunların bir kısmı yük hayvanı eksikliği yüzünden bırakılmak zorundaydı, götürülebilenler ise Tel Keymun'a alınmıştı. Frenkler bu aşamada üç bölüm hâlinde yürüyordu, her biri kendi yükünü taşımaktaydı. Müslüman ordusunun bir bölümü Tel Keymun'a önden gitmişti; Eyyubi ise göründüğü kadarıyla Frenk yürüyüş hattına paralel hareket ediyordu ve el-Efdâl da hareket ederken onları taciz eden bir bölümün başındaydı. Şiddetli çarpışmalar oldu ve el-Efdâl'ın gönderdiği habere göre Frenklerin arka bölümü dağılıyordu; kendisini destekleyecek 1.000 adam gelirse onları bozguna uğratabilirdi. Eyyubi gönderebildiği tüm yedek birlikleri gönderdi ama İmâdeddin şöyle yazdı: "Sultana şöyle söylediler: ‹Çarpışmaya girmek niyetiyle gelmedik. İnsanlar [muhtemelen ordunun ana bölümü] önden kampa gittiler ve Kayserya'daki alan savaşmak için daha uygun.›"[20] Bu esnada Richard da yardıma koşmak için geri dönmüştü ve Eyyubi de, yanında İbn Şeddad'la "kumun kenarına" gelince,[21] dağılanların (Burgundy Dükü'nün Fransız birliği) orduya yeniden katıldığını ve Hayfa tarafında Kişon Nehri'ni geçtiklerini öğrendi. Deniz kıyısında arkalarından yürümeye devam etmek yalnızca atları daha fazla yormuş ve okları boşa harcamış olacaktı.

18. Bu yürüyüşe dair anlatımlarda bir dizi bildik problem ve uyuşmazlık görülür, burada da bu anlatımlara herhangi bir şey eklenebilecek durum yoktur. Bu çelişkiler kısmen, Frenklerin göründüğü kadarıyla her zaman tek bir parça olarak hareket etmemiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. *Itinerary of Richard I* (230), ordunun "Merla isimli bir kente" (el-Mallaha) ilerlediğini belirtir, "kral önceki gecelerinden birini burada geçirmişti." Bu duruma bakarak, koşullar elverdiğinde öncü birliğin ayrı hareket ettiği düşünülebilir. Tarihlendirme il ilgili güçlükler ise, Arap ve Batılı kaynaklar haftanın günlerinde hemfikir olsalar da, Arap yazarların 25 Ağustos Pazar gününü Şaban ayının 2'si olması gerekirken 1'i olarak almasından kaynaklanır (bu güçlük için ayrıca bkz Stevenson, *The Crusaders in the East*, 356.361). İbn Şeddad'ın anlatımı bu konuda genel olarak en net olanıdır ve tercih edilmelidir.

19. İ.S. 175.

20. *Feth* 376.

21. İ.S. 175.

Akka düzlüğünü sınırlayan Carmel tepeleri 56 km'den fazla bir mesafe boyunca güneydoğu/kuzeybatı hattı boyunca uzanan ve Akka düzlüğüyle güneydeki Jezreel Vadisi'ni kesen tepe bir bölgenin sırt bölümünün ucunda yer alır (harita 2). Sırtın ucunu oluşturan yüksek zemin neredeyse üçgen biçimindedir. Hayfa'daki Frenklerin, bu üçgenin tepe açısı etrafında ve güneybatı tarafından aşağıya yürümeleri gerekiyordu. Tel Keymun'dan gelen Eyyubi ise üçgenin tabanı boyunca hareket edip Tut Nehri hattını takip eden geçitten geçebilir ve kıyıda Frenklerin önüne çıkabilirdi. 26 Ağustos Pazar günü yük katarını bu geçidin ilk bölümünden gönderdi ama gereğinden erken zamanda geçitten çıkmasına izin vermeyerek, anlaşıldığı kadarıyla, Tut Vadisi'ni Demir Vadi'den ayıran alçak yokuşlu araziden karşıya, güneydoğuya doğru dönmesi emrini verdi. Bu esnada Alâmeddin Süleyman ve Hüsameddin Beşâra, geri birlikleri Frenklerin Carmel tepelerinin kuzeydoğu yakası boyunca gerçekleştirebileceği sürpriz bir hamleye karşı korumak üzere Tel Keymun'da bırakılmışlardı. Daha fazla önlem olarak da İzzeddin Curdik Frenklerin kampını gözlemek üzere gönderilmişti, Eyyubi ise yük katarını izledi ve sonrasında uzun bir keşfe çıktı.

Frenklerin acelesi yoktu ve yükünü Yafa'nın yaklaşık 21 km doğusundaki Mecdel Yaba'ya göndermiş olan Eyyubi, bu yükü geri çağırmak zorunda kaldı, çünkü ordusunun erzağı azalıyordu. İbn Şeddad'ın da olduğu bir ortamda sorgulanmış olan bir Frenk esir "adam ve erzak" getiren filolarını beklediklerini söyledi; yürümeye ilk başladıkları günden beri gıdalarının fiyatları üçte bir oranında artmıştı ve savaşta 400 at kaybetmişlerdi.[22] Eyyubi'ye daha sonra söylenene göre Richard, Müslüman ordusunun artık çok küçük kaldığı ve dağınık durumda olduğu şeklindeki bir bilgi dolayısıyla Akka'dan dışarı çıkmıştı ve sonrasında da kendisine bu haberi veren Bedevi infaz edilmişti. Eyyubi Gökböri'ye şöyle yazdı: "Yürüyüşlerinin önünü kesmek için devam ettik" ve şöyle sordu: "Soylu bir insan [Gökböri'ye söylüyor] nasıl olur da İslam için intikam almaz?"[23]

Frenkler çarşamba günü kısa bir mesafe yürüdüler, perşembe günü kampta kaldılar ve 30 Ağustos Cuma günü kıyıdan aşağıya, daha önce Müslümanlar tarafından yıkılmış olan Kayserya'ya doğru yürüdüler. Yollarını bu şekilde esnetmiş olmaları Eyyubi'ye uygun

22. İ.S. 178.
23. Alıntı *Feth* 378.

bir savaş alanı imkânı olarak tavsiye edildi ve Eyyubi de taburlarını taarruza hazırladı. İbn Şeddad Frenklerin hâlâ üç bölüm hâlinde hareket ettiğini bildirdi, öncü birlikler Geoffrey de Lusignan'ın, merkez Richard'ın ve geri birlikler de "Tiberya Leydisinin oğullarının" komutası altındaydı, filoları da onlara paralel ilerliyordu.[24] Her bir bölümde atlıların yanlarında iki sıra piyade vardı; bir sıra yanlarında yürüyordu, diğeri de deniz tarafında. Bu deniz tarafındaki sıra yük hayvanı yokluğu nedeniyle yükü ve çadırları taşıyordu; bu durum İbn Şeddad'ı hayrete düşürdü, Frenk askerlerinin düzenli ödeme almadan böyle ezici bir zahmete katlanma isteğine şaşmıştı.[25] Frenklerin Tatar yayı atışlarıyla verdikleri zarar için de yorum yaptı ve onların piyadesine karşı Müslümanların oklarının etkisizliğinden bahsetti. Frenklerin, sırtlarındaki donanımdan 10'dan fazla ok çıkarken umursamazca yürüyüşlerini görmüştü; İmâdeddin de Kayserya'nın güneyindeki yürüyüşlerini sırtı oklarla dolu kirpiler gibi göründüklerini söyleyerek anlatıyordu.[26] Eyyubi yürüyüşlerini engelleyemedi ve cuma gecesi Kayserya'nın 6 km kuzeyinde ve Carmel dağlık burnundan yaklaşık 32 km mesafede yer alan Timsah Nehri'nde (Nehr el-Zerka) kamp yaptılar.

Cumartesi günü Eyyubi Kaysera'yı tepeden gören kireçtaşı bayırdan gözlem yaptı ama Frenkler kamplarında kaldı. Sonrasında pazar günü şehrin harabelerinden geçerek 8 km'lik kısa bir yürüyüşle Ölü Nehir'e (Nehr el-Mefcir) geçtiler ve pazartesi günü de ağır Müslüman taarruzu altında Reed Nehri'ne (Nehr el-Kasab) doğru ilerlemeye çalışırlarken cuma günkü keskin çarpışmaların bir tekrarı gerçekleşti. Müslümanlar akıntının yukarısına doğru kamp yaptılar ve burada Eyyubi'nin şöhretli memluklerinden biri olan Ayaz el-Tavil'i gömdüler, Frenklerin taşıdığının iki katı ağırlıkta mızrak taşıdığı ve kimsenin saldırmaya cesaret edemeyeceği kadar güçlü bir adam olduğu Ambroise tarafından belirtilmiştir.[27] İmâdeddin'in anlatımına göre atı düşünce ölmüştü, çünkü zırhının ağırlığından dolayı kalkması mümkün olmamıştı.[28] Eyyubi Frenklerin de bu savaşta 1.000 at kaybettiğini iddia etti.[29]

24. İ.S. 179.
25. İ.S. 180.
26. *Feth* 380.
27. *L'Estoire* 1.6025; *Itinerary of Richard I* (231) ölüm tarihini bir önceki günün yürüyüşü olarak verir.
28. *Feth* 381.
29. Alıntı *Feth* 386; ayrıca bkz A.S. Ra. 2.191, burada bu savaştan "düşmanın

3 Eylül Salı günü Eyyubi Arsuf ormanına hareket etti. Frenkler salı ve çarşamba günü Reed Nehri kıyısında kaldılar, sonrasında 5 Eylül Perşembe günü denizden takviye aldıktan sonra kıyıdan aşağıya 14 km daha yürüdüler ve Nehr el-Falik'te durdular (Rochetaille Nehri). Richard bu aşamada bir kez daha Müslümanların moralini test etmeye karar verdi ve göstermelik birliğin başında olan Alâmeddin Süleyman'dan görüşmeler için el-Adil'i getirmesi rica edildi. Eyyubi memnuniyetle kabul etti ve el-Adil'e görüşmeleri mümkün olduğunca uzatmasını söyledi, böylece gelişi beklenen Türkmen takviye birliklerine zaman kazandırılmış olacaktı. Bu plan başarısız oldu. Richard Toronlu Humphrey ile birlikte geldi -İbn Şeddad'ın anlatımına göre yakışıklı ama temiz tıraşlı bir adamdı-[30] Humphrey tercümanlık yapıyordu ve Richard'ın Kıyı'nın tamamı talebini tekrarladı. El-Adil ise bu talepleri göz ardı ederek "sertçe" cevap verdi ve toplantı yarıda kaldı. Bu olay Eyyubi'yi şaşırtmış görünüyordu. Olanları duyar duymaz ağır yükünü gönderdi. Ardından da "ağır yükün yanına yetişene kadar" hafif yükünü yolladı, sonrasında fikrini değiştirip "onları" (hafif ya da ağır yükü veya ikisini birden) geri çağırdı. Kampa karanlık çöktükten sonra geldiler "ve o gece insanlar düzensizdi". Belki de Müslümanlar için şans denebilecek şekilde Frenkler sonraki gün hareket etmedi ve Eyyubi düzeni yeniden sağlamak için zaman buldu, yükünü de bir kez daha gönderdi.

7 Eylül Cumartesi günü Eyyubi'ye Frenklerin, Nehr el-Falik'in 8 km güneyindeki Arsuf'a geldikleri söylendi. Frenkler açık alanda deniz kıyısından yürüyordu, bu yol Arsuf yakınlarındaki meyve bahçelerine gidiyordu. İç kesimler bayırdı –"İbn Şeddad'ın tanımıyla "tepelerin sırtıydı"–[31] ve ötesinde de Arsuf ormanı vardı. Tapınak Şövalyelerinin önde, Hospitalier Şövalyelerinin de arkada olduğu Frenk düzeni, Ambroise'nin savaşa dair ünlü anlatımında tasvir edilmiştir,[32] ancak Müslüman kaynaklarda önemli detaylara rastlanmaz. Eyyubi göründüğü kadarıyla Müslümanları Frenk sıralarına paralel dizmişti, kendi muhafızları yedek birlik olarak vazife görüyordu. Çarpışma muhtemelen Ambroise tarafından oklarla donanmış 2.000 "Türk" olarak anlatılan avcı erler tarafından

Kayserya'dan ayrıldığı Şaban ayının 9'undaki" savaş olarak bahsedilmiştir.

30. İ.S. 182.

31. İ.S. 184; İbn Şeddad'ın savaşa dair anlatımı s. 183-185'te verilmiştir.

32. *L'Estoire* 6137 ve sonraki sayfalar.

başlatıldı,[33] Frenk öncü birliği meyve bahçelerine yaklaşırken Eyyubi ordusunun ana bölümünü gönderdi. Kendisi de hattı boyunca atla ilerledi, adamlarını harekete geçiriyordu. İbn Şeddad şöyle yazdı: "Onunla defalarca karşılaştım ve yanında ona eşlik eden sadece iki hizmetliyle iki atı vardı. Aynı durumdaki kardeşiyle de [el-Adil] karşılaştım, ikisinin de yanından oklar geçiyordu." Frenkler baskı altındaydı ve Ambroise, Hospitalier Şövalyelerinin hücum etmek için acil istekte bulunduğunu belirtmiştir, çünkü çok fazla at kaybediyorlardı. Ama Eyyubi her zamanki gibi ihtiyatlı davranarak harekete geçmiyordu. Hızlı sonuç alma ihtimalinin cazibesi çok açıktı ama yürüyüş hâlindeki bir Frenk ordusunu mağlup ettiği tek savaş Hıttin savaşı'ydı ve orada hem coğrafya hem de sayısal üstünlük onun lehineydi. Burada denizden dolayı Frenklerin etrafını saramıyordu ve hâlâ kopmamış oldukları bir durumda üzerlerine fazla yaklaşması kendisini bir karşı saldırıya açık hâle getiriyordu.

Frenk birliği meyve bahçelerine ulaştığı sırada İbn Şeddad Frenk atlılarının yalnızca hücuma geçerek kurtulabileceklerini anladıklarını düşündü. Ambroise'a göre Richard her bir bölümden aynı anda bir saldırı gerçekleştirmeyi düşünmüştü ama Hospitalier Şövalyelerinden gelen son bir istekten sonra iki şövalye kendilerini dizginleyemeyerek saflarını bozdular ve diğerleri de onları takip etti. Ambroise, bu zamansız saldırı olmasa Müslümanların bozguna uğratılmış olacağını öne sürer ama anlatımı İbn Şeddad tarafından teyit edilmemektedir. İbn Şeddad Müslümanların merkez kısmındaki konumundan baktığında, Frenk süvarilerinin piyadelerin ortasında toplandığını ve mızraklarını aldıklarını görebiliyordu. Çizdiği tabloda da organize ve çok düzenli bir taarruzdan bahseder. Piyadeler hat içinde boşluklar oluşturacak şekilde birbirlerine yaklaşıyorlardı. Süvariler "tek vücut" diye bağırdılar ve sonrasında da Müslümanların üç bölümüne, merkeze, sola ve sağa aynı anda saldırdılar. Merkez parçalandı. İbn Şeddad sol kanada sığınmak üzere kaçtı, ancak bozgun görüntüsüyle karşılaştı. Sağ kanada döndü, onların durumu daha bile ciddiydi. Sonrasında Eyyubi'nin muhafızlarının olduğu yere döndü, Eyyubi'nin kendisini yalnızca 17 adamla gördü. Geri kalan herkes savaşa atılmıştı ama sancağı hâlâ dalgalanıyordu ve davulları da kaçışanları toparlamak için çalınıyordu. El-Efdâl, el-Adil, Sârimeddin Kaymaz ve Alâeddin komutasındaki Musulluların sağlam kaldığı söyleniyordu ve ilk

33. *L'Estoire* 6212.

hücumlarından sonra Frenkler bir tuzak olabileceğinden çekinerek duraklamışlardı. Sonrasında iki kez daha hücuma geçtiler, Müslümanları bayıra geri ittiler. Eyyubi de ormanın ucundaki bir tepeye gitti, burada bir kez daha adamlarını toplamaya çalıştı. Frenkler ağaçlar arasında tuzağa düşürülmekten korkuyordu ve dolayısıyla daha fazla takipte bulunmadılar.

Ambroise'a göre, Müslümanlar bozguna uğradıktan sonra tekrar taarruza geçtiler ve İmâdeddin'in okuyucularına söylediğine göre, Frenkler Arsuf'a sığınma şansı bulamamış olsaydı yok edileceklerdi.[34] Gerçi Eyyubi başarısızlığına hayalci yaklaşmıyordu. Yalnızca çok az yemek yedi ve İbn Şeddad'ın tesellisini reddetti.

Müslümanların verdiği zayiata dair kesin rakamlar bulunmamaktadır, ancak İbn Şeddad önde gelen bazı kişilerin ölenler arasında olduğunu ve birçok atın da yaralandığını bildirmiştir. Gerçi daha da önemli olan nokta, bu çarpışmanın savaşın geleceği açısından ortaya koyduğu göstergelerdi. Akka'da, Frenkler sağlam pozisyon aldıklarında Müslümanların onları yenemeyeceği ispatlanmıştı. Şimdiyse, onlara hareket hâlindeyken de saldırmanın tehlikeli olduğu görülüyordu ve Eyyubi'nin, belirleyici taraf olmak adına fazla şansının olmadığı bir savaşın uzaması hâlinde doğacak problemlerden kendini nasıl kurtarabileceğini görmek zorlaşıyordu. Gerçi bu noktada, Eyyubi için kazanmak zor bile olsa Frenkler yine de kaybedebilirdi. Bir başarı kazanmışlardı şüphesiz ama Müslümanların uğradığı bozgun aslında her zamanki taktiklerinin başarısız ve pahalıya patlayan bir versiyonundan pek de fazlası değildi. Eyyubi, adamlarının Frenk hücumunun ağırlığından sakınmaları adına yeterince alan bırakmamıştı ve alanı genişletmek veya uygun düzende geri çekilip toparlanmak yerine dönüp kaçmak zorunda kalmışlardı. Ama Frenkler de onları kapana kıstırmayı başaramamıştı ve Eyyubi de başarıyla yeniden toparlanmıştı. Daha fazla takviye almayı umabilirdi ve Frenkler de zayiat vermişti, ayrıca ölen atlarının yerini doldurmalarının zor olacağı da kesindi. Dahası, uzun sürecek bir savaşın dayanışma içinde bir gayrete ihtitacı vardı. Müslümanların Frenklerin kendi içlerindeki çekişmelere dair ne kadar şey bildikleri net değildir. İmâdeddin ve İbn Şeddad yalnızca Richard ve Conrad arasındaki sıkıntıya odaklanmıştır ve maalesef bu döneme dair elimize pek fazla mektup kalmamıştır ama Eyyubi Richard'dan daha uzun süre dayanabileceğini umuyor olmalıydı.

34. Alıntı A.S. Ra. 2.191.

Müslümanların morali zayıftı ama Richard'ın iç kesimlere doğru dönmesi ve suyuyla erzağının risk altında olacağı Yahudi tepelerine gitmesi hâlinde işin şekli hemen değişebilirdi.[35]

Eyyubi, kayıpları ve hayal kırıklıkları ne olursa olsun zayıflık göstermemeye dikkat ediyordu. Çarpışmadan sonraki gün Frenk kampına karşı bir gövde gösterisinde bulundu ve Frenkler 9 Eylül Pazartesi günü Arsuf'tan 13 km güneye Yarkon Nehri'ne hareket ettiğinde onlara avcı erleriyle meydan okudu. Ambroise'ın bildirimine göre "Caisac" (Alâmeddin Kayser) ve 30 emiri, her biri "güçlü kuvvetli soydan" 500 Türk'le beraber[36] Eyyubi'den taarruza geçme izni istemişlerdi[37] ve İbn Şeddad'a göre de Eyyubi Frenklerin bir başka hücum daha gerçekleştirmesini umuyordu, böylece "Allah zaferi kime isterse ona verebilirdi".[38] Ama Frenkler üzerlerine gitmedi ve etraflarının sarılabileceği iç kesimlere doğru dönmeye de niyetli değillerdi. İbn Şeddad, bazılarının Yarkon Nehri'ni geçtiğini, diğerlerinin de "doğu tarafında" kaldığını söylerken hâlâ kıyı hattını izlediklerini kanıtlamış oluyordu,[39] buna göre muhtemelen nehrin denize ulaştığı yerdeki son kuzey/güney yönlü döngünün sığ yerinden geçiyorlardı.

Bu aşamada Richard Yafa'dan yaklaşık 5 km mesafedeydi ve Eyyubi de geri çekilmeye hazırlanıyordu. 9-10 Eylül gecesi Eyyubi yük develerini Remle'ye gönderdi ve sonraki gün de kendisi gitti. Uzun soluklu çarpışmaları için en iyi tabloyu çizmeye çalıştı. Sincarlı Zengi'ye Frenklerin iki günde tamamlanabilecek bir yolculuk için on yedi gün harcadığını söyledi,[40] halifeye de Frenklerin deniz kıyısından gittiği yolun tamamen "dar yerlerden, çalılıklardan, kumlardan ve manevra yapmaya yetecek kadar geniş olmayan yerlerden" oluştuğunu anlattı; mektubunun devamında "açık alanı her bulduğumuzda üzerlerine gittik" diyordu; el-Efdâl geri birliklerini ilk gün ana gruptan ayırmıştı; Frenkler Kayserya yakınlarındaki çatışmada 1.000 at kayıp vermişlerdi, Sir Jak olarak bilinen büyük bir

35. Grousset (*Histoire des Croisades* 2.78) Richard hakkında şöyle yazarak güçlükleri hafife alır: "au lendemain de laa victoire d'Arsuf, il aurait pu sans doute marcher droit sur la Ville Sainte, alors sans defense, et l'emporter de haute lutte" ["Arsuf zaferinden sonraki gün doğrudan Kutsal Şehre yürüyebilir ve güçlü bir savaşla kazanabilirdi"].
36. *L'Estoire* 6898.
37. *L'Estoire* 6871.
38. İ.S. 185.
39. İ.S. 185; nehrin bu dönemdeki akışını tam olarak tayin etmek imkânsızdır.
40. Alıntı A.S. Ra. 2.193.

kont (JAcques d'Avesnes) Arsuf'ta öldürülmüş ve bu olay İngiltere Kralı'nın tadını kaçırmıştı.[41]

Eyyubi, Frenklerin Aşkelon'a doğru yola çıktığına dair daha erkenden uyarılmıştı. Bu aşamada bir savaş divanı topladı; İmâdeddin'in anlatımına göre Alâmeddin Süleyman, Yafa'dayken Richard'ın Kudüs ve Aşkelon'dan eşit mesafede olduğunun altını çizdi; bu kentlerin savunulmaları için her birinin yirmişer bin adama ihtiyacı olacaktı; dolayısıyla Müslümanlar ikisini birden tutamazdı; Frenklerin Aşkelon'u yıkılmamış bir hâlde ele geçirmesi durumunda burayı güçlendirebilir ve sonraki saldırıları için üs olarak kullanabilirlerdi, ayrıca Mısır'a giden sahil yolunda olması burayı iki kat daha tehlikeli hâle getiriyordu. Bu görüş ışığında Eyyubi'ye Aşkelon'u yıkmayı önerdi.[42] Onun bu argümanı Müslümanların Kıyı'yı savunmak için saha ordusuna güvenmek yerine çakılı garnizon kullanmayı düşündüğünü varsayıyordu ve belli ki Eyyubi artık Richard'ı yürüyüş hâlindeyken yenmeyi düşünmüyordu. İbn Şeddad'a göre Eyyubi, Müslümanların "Akka'daki son deneyimleri ve oradaki garnizonun başına gelenler yüzünden" Aşkelon'u tutamayacağını anlamıştı[43] ve Kudüs'ü savunmak adına güçlerini idareli kullanmak zorunda olacağını biliyordu. Sonuç olarak, Aşkelon'a kendisi gidip tahkimatlarının yıkılmasını izledi, bu esnada el-Adil de on emiriyle birlikte Yafa'da kaldı.

Bu karar verildikten sonra herhangi bir Frenk karşı atağının önüne göçmek önemli hâle gelmiş oluyordu ve bir gecelik yürüyüşten sonra Eyyubi 11 Eylül Çarşamba günü Aşkelon'a ulaştı. Karamsar bir ruh hâli içindeydi ve İbn Şeddad'a surlardan bir taş bile alacağına tüm çocuklarını kaybetmeyi tercih edeceğini söyledi.[44] İmâdeddin Aşkelon hakkında şöyle yazdı: "Hiç bu kadar sağlam ve düzgün bir yer görmemiştim";[45] kent halkı da evlerinden ayrılmaya zorlanınca büyük bir huzursuzluk yaşadılar. Mısır ve Suriye'ye ulaşım ve taşımacılık yalnızca abartılı rakamlar karşılığında sağlanabiliyordu ve taşınmaz mallar da yok pahasına satılıyordu. Devlet ambarları herkese açılmıştı, çünkü tahıl alıp götürmek zaten imkânsızdı, daha mütevazı bir fiyatlamayla bile

41. *Feth* 385.
42. *Feth* 389.
43. İ.S. 186.
44. İ.S. 186.
45. *Feth* 390.

bir dirhem karşılığında sadece on iki tavuk alınabiliyordu. İbn Şeddad şöyle yazdı: "Çok korkunç şeyler yaşanıyor ve korkutucu münakaşalar var."[46]

Itinary of Richard I adlı eserde, Geoffrey de Lusignan'ın olan biteni teftiş etmek üzere denizyoluyla gönderildiği söylenmektedir, sonrasında da Richard müttefiklerini güneye hareket ettirmeye çalışmış ama başarısız olmuştur.[47] İbn el-Esîr, Conrad'ın ona bir sitem mesajı gönderdiğini duymuştu, mesajda şöyle diyordu: "Yanında ben olsaydım, Aşkelon bugün bir kuleden fazlası yıkılmadan elimizde olurdu."[48] Ama aslında Eyyubi o kadar çabuk hareket etmişti ki, kente ciddi bir zarar vermesinden önce Richard'ın hem inceleme yapıp hem de harekete geçmek adına çok az zamanı olabilirdi. 13 Eylül'de el-Adil gönderdiği haberde Frenklerin ne olup bittiğini duymamış olduğunu söyledi ve aynı gün Aşkelon'da yangınlar başlatıldı. 14 Eylül'de Eyyubi çalışmaları denetlemek üzere dışarı çıktı ama "bünyesi bozuldu"[49] ve iki gün boyunca ne ata binebildi ne de yemek yiyebildi. Sonrasında yük vagonu kente götürüldü, böylece yük vagonunda görevli "hizmetli ve hamallar" da yıkıma yardım edebildi ve 23 Eylül'de Eyyubi tekrar kuzeye doğru hareket ettiği sırada surların büyük bölümü yıkılmış durumdaydı. El-Efdâl idaresindeki yıkımı bitirmek için süvari muhafızlar eşliğinde duvarcılar bırakıldı.

Yafa'dan Kudüs'e giden yol Remle civarında düzlükten geçiyor ve sonrasında da Latrun yakınlarında Judaean tepelerine ulaşıyordu. Eyyubi'nin Aşkelon'da olduğu sırada Richard Yafa'yı üs olarak kullanmak için tahkimatlarla güçlendirmeye başlamıştı. Eyyubi'nin askerî reaksiyonları her zaman alışılageldik hamleler olmuştu ve bu hareketiyle Richard onu sonbaharın geri kalanı boyunca Kudüs yolunda nöbete bağlamış olacaktı. Dolayısıyla, Aşkelon'dan dönüşünde Eyyubi'nin Remle'ye gitmiş olması sürpriz değildir, burada kalenin yıkım çalışmalarının emrini vermiştir. Adamlarına Remle ve Lod'un devlete ait ambarlarını kullanma izni vermiş ve Lod'da Aziz George kilisesinin yıkılmasını söylemiştir. Kudüs'te de problemler vardı, kent valisi yazdığı mektupta adam ve erzak eksikliğinden şikâyet ediyordu. Bu mektupların doğulu Hıristiyanlar

46. İ.S. 187.
47. *Itinerary of Richard I* 247.
48. İ.A. 12.71.
49. İ.S. 188.

tarafından çalınmış olduğu söylenmekteydi, Frenklere kaçırmaya çalışırken yakalanmışlardı ve Eyyubi hızlı bir teftiş gerçekleştirdi. 30 Eylül'de ordusuna tekrar katıldı ve Kılıçarslan'ın oğullarından biri olan Malatya Meliki Kayser Şah'ın, babasına ve kardeşlerine karşı yardım istemek için gelmiş olduğunu gördü ve bir önceki gün de Richard'ın neredeyse ele geçirilmek üzere olduğunu öğrendi. Ambroise'ın söylediğine göre Richard düzlükte atıyla dolaşırken atından inmiş ve sonrasında uyuyakalmıştı,[50] diğer yandan İbn Şeddad ve İmâdeddin'in bildirimlerine göre Müslüman öncü muhafızları tarafından tuzağa düşürülmüş olan Frenk avcı birliğini kurtarmaya gitmişti.[51] Beraberindekilerden biri olan William de Pratelles Arapçasını tam zamanında konuşturarak kendisinin kral olduğunu söylemese güç durumda kalacaktı. Sonuç olarak William esir alınmış, Richard kaçmıştı.

Richard tarafındaki acelecilik dengeleri kısa sürede değiştirebilirdi belki ama aksi hâlde Eyyubi'yi cesaretlendirebilecek çok az gelişme vardı. Mısır'a geri dönmüş olan el-Fâdıl sivillerin yaşam standardının nasıl düştüğünü belirtmiştir. Günlüğünde yazdıklarına göre emirlerden başlayıp en aşağı kademelere kadar eşi benzeri görülmemiş ahlaksızlık, zina, oğlancılık, yalan dolan ve yanlışlıklar kol geziyordu; sahte Müslümanlar Ramazan orucu sırasında yemek yiyor, akşamları Hıristiyanlarla birlikte daha önce hiç duyulmamış şekilde şarap içiyorlardı.[52] Askerî durumun arka planı da bir o kadar moral bozucuydu. Eyyubi halifeye yazdığı mektupta dört yıldır aralıksız savaş hâli içinde olmaları sebebiyle ordunun moralinin düşük olduğunu söyledi; zayiatın çokluğu nedeniyle artık at bulmak da zordu; donanım bulunmuyordu ve silah yapımcıları Mısır ve Suriye'de fazla mesai yapıyordu. Şunu da ekledi: "Hizmetkâr bu görevi yalnız başına yerine getiriyor, tek destek Musul ve Sincar Beylerinden geliyor."[53]

Yaşanan güçlükler nedeniyle barış görüşmelerinin daha önemli hâle gelmiş olması şaşırtıcı değildi. Eyyubi Aşkelon'dayken el-Adil ona yazdığı mektupta Toronlu Humphrey'nin bir kez daha şartları konuşmaya geldiğini söyledi. Frenkler hâlâ Kıyı'nın tamamını istiyordu ama Eyyubi de pazarlık etmenin faydası olabileceğini düşü-

50. *L'Estoire* 1.7097.
51. İ.S. 190; *Feth* 391.
52. Alıntı *Khitat* 2.24.
53. *Feth* 392.

necek kadar ümitsiz durumdaydı. 8 Ekim'de el-Adil "memnuniyet verici haberlerle" Philip'in öldüğünü[54] ve Richard'ın Akka'ya döndüğünü söylediğinde hızlı bir gelişme olmadı. Ama beş gün sonra Yafa'ya Frenk gemileri geldi; söylendiğine göre hem Richard'ı hem de büyük bir orduyu taşıyordu ve Frenklerin bu orduyla ya Aşkelon'a ya da Kudüs'e yürümeyi planladığı düşünülüyordu. 17 Ekim'de Richard, el-Adil'in kâtibi el-Sanya ile buluştu ve ona bir not iletti, sonrasında el-Adil de bu notu Eyyubi'ye verdi. Bu notta ülkenin yıkıldığı ve iki tarafın da kayıplar verdiği belirtiliyordu. Kudüs'ün Hıristiyanların kutsal kenti olduğunu iddia ediyor ve Ürdün'ün batısındaki tüm topraklarla Haçı istiyordu. Eyyubi Kudüs'ün Müslümanlar için kutsal olduğunu söyleyerek yanıt verdi –"bizim gözümüzde sizin gözünüzde olduğundan daha değerli"–[55] ve teslim edilmesi de söz konusu olamazdı; Müslümanlar bulundukları topraklardan "hasat ve avantaj" elde ediyordu, Frenklerse sahip oldukları topraklarda "bir taş bile koyamıyorlardı"; Haç yalnızca Müslümanlar için daha büyük değerde bir şey karşılığında geri verilebilirdi.

Hem Eyyubi hem de Richard "hasat ve avantaj elde etmek" konusundaki noktanın tartışılır olduğunu biliyordu. Eyyubi daha yeni 3 kentin tahıl ambarlarını kaybetmişti. Emirlerinden biri tuvalet penceresine tırmanarak Akka'dan kaçmıştı ve götürdüğü tat kaçırıcı habere göre tepe toprakların köylüleri Richard'a "muazzam ölçüde erzak" sağlıyordu.[56] Diğer yandan Richard fazla baskı uygulayabilecek kadar güçlü bir pozisyonda değildi ve bu aşamada son derece hayalperest bir teklif üretti ve el-Adil'in, kız kardeşiyle, yani Sicilyalı William'ın dul eşi Joanna ile evlenmesini önerdi.[57] Kendisinin Kıyı'da neyi varsa kız kardeşine verecekti ve Eyyubi'nin de aynısını el-Adil için yapmasını bekleyecekti. Sonrasında da el-Adil ve Joanna Kudüs'te yaşayacaklardı; Kudüs'te herhangi bir Frenk garnizonu bulunmayacaktı, yalnızca "papazlar ve keşişler" olacaktı. Tapınak ve Hospitalier Şövalyelerine köyler verilecekti ama kale verilmeyecekti. Haç Frenklere geri verilecekti; iki taraf da esirleri bırakacaktı ve yeni krallık kısmen Eyyubi'nin

54. İ.S. 191; metin, Philip'in Antakya'da hastalıktan öldüğünü belirtir; belki de Antakya, İtalya veya Antalya arasındaki bir başka karışıklık ânıdır (ayrıca bkz s.324, not 79).
55. İ.S. 194.
56. İ.S. 195.
57. İ.S. 195. 11. yüzyılda Hıristiyan prenseslerle Müslüman hükümdarlar arasındaki evlilikler için ayrıca bkz Levi-Provencal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, 2.241-2.

bölgelerini de içerecekti. El-Adil danışmanlarıyla bir toplantı yaptı, aralarında İmâdeddin ve İbn Şeddad da vardı. Teklifin Eyyubi'ye götürülmesine karar verildi, İbn Şeddad sözcü olacaktı. Eyyubi'nin kabul etmesi hâlinde el-Adil'in bu anlaşmadan memnun olduğunu söyleyecekti, Eyyubi'nin reddetmesi hâlinde ise İbn Şeddad durumun önemini şöyle vurgulayacaktı: "Barış görüşmelerinde ulaşılan son nokta bu ve görüşmeleri sıfır noktasına getiren kişi kendisiydi [Eyyubi]." Buluştuklarında İbn Şeddad soruyu üç kez tekrarladı ve her defasında Eyyubi planı kabul ettiğini söyledi. İbn Şeddad'a göre aslında Eyyubi bunun bir hile olduğunu ve Richard'ın sözünü tutmayacağını düşünüyordu, İmâdeddin ise şöyle yazdı: "Olayın artık nihayete erdiğini düşünüyorduk."[58] 22 Ekim'de hem Eyyubi'yi hem de el-Adil'i temsil eden bir elçi Frenklere gönderildi. Elçi, Joanna'nın anlaşmada kendine düşen kısmı reddettiği haberiyle karşılaştı; İmâdeddin'e göre bunun sebebi diğer Frenk liderlerden gelen protestolardı ve Richard, el-Adil'in Hıristiyan olması gerektiğini söyleyerek fikrini işler hâle getirmeye çalışıyordu. Esirlerin değişimi ve Haçın geri verilmesi işlemleri de durduruldu ama İbn Şeddad şöyle yazdı: "Diyalog kapısı açık bırakılmıştı."[59]

Müzakerelerin kesilmesinden sonra Frenk kaçaklar Eyyubi'yi, Frenklerin Remle'ye yürümeyi planladığına dair uyardılar. Eyyubi daha öncesinde Latrun'a çekilmişti, çünkü Frenkler rahat hareket engellemelerini önleyecek derecede yakındaydı, adamları atlarını otlatmaya rahatça götüremiyorlardı ve şimdi de Eyyubi tekrar savaş düzenine geçti. Frenkler Yezur'a ilerlemişti, burada Eyyubi'nin "onlara karşı savaşmaya alışkın memlukleri, atlarına ve donanımlarına da güvenerek"[60] Frenk kampına saldırdı. Ama Litani çarpışmasında olduğu gibi, deneyimsiz gönüllüler fazlasıyla yakına girdiler ve bir Frenk hücumuyla öldürüldüler. Sonra 1 Kasım'da Eyyubi İbn Şeddad'a, el-Adil'i, Alâmeddin Süleyman'ı, Sabıkeddin Osman'ı ve İbn el-Mukaddem'in oğlunu getirmesini söyledi. Geldiklerinde, diğer herkese çadırdan çıkmaları söylendi ve İbn Şeddad'a göre Eyyubi bir mektup çıkardı ve ağlamaya başladı, "sonra sebebini bilmeden biz de gözyaşlarına boğulduk."[61] Bu yeni gelen felaket haberi Takıyeddin'in ölüm haberiydi, ardından sonraki gün hali-

58. *Feth* 394.
59. İ.S. 196.
60. İ.S. 197.
61. İ.S. 197.

feden kızgın bir mektup geldi, Takıyeddin'in Ahlatlı Bektimur'a saldırısından yakınıyordu.

Eyyubi'nin Bağdat'tan değil somut destek teşvik bile bulamayacağı açıktı ama ona açık kapı bırakan taraf Frenklerin ta kendisiydi. Ekim ayının başlarında Sur'a bir elçi göndermişti, Sur'da Conrad, Richard'la Sidon ve Beyrut'un takas edilmesi ihtimalini dile getiriyordu. Sidonlu Reginald da Conrad adına pazarlık yapmak için 5 Kasım'da Eyyubi'nin kampına geldi, üç gün sonra da Richard ve el-Adil bir başka toplantı gerçekleştirdiler, neredeyse bütün gün konuştular, dostça ayrıldılar. Richard bir kez daha Eyyubi'yle toplantı talebinde bulundu ama Eyyubi bir kez daha önce bir çözüme varılması gerektiğini söyledi. 9 Kasım'da Eyyubi Reginald'ı ağırladı, Reginald ona, Frenk liderlerin bir kısmının Conrad'ı desteklediğini söyledi. Eyyubi, yapılabilecek herhangi bir pazarlığın, Conrad'ın "denizdeki Frenklere karşı açık bir düşmanlık" göstermesine bağlı olduğunu vurguladı[62] ve aynı akşam Toronlu Humphrey, Richard'ın elçisi olarak geldi. Richard'ın mesajı, İbn Şeddad'ın aktarımına göre şöyleydi:

> "Dostluk ve sevgi dileklerimle. Kıyı'nın bu topraklarını kardeşine verdiğini söyledin ve ben de onunla benim aramda hakemlik yapmanı diliyorum. Kudüs'te bir ayağımızın olması gerekiyor ama benim dileğim, toprakları öyle bir böl ki, Müslümanlar kardeşini suçlayamasın, Frenkler de beni suçlayamasın.

11 Kasım'da Eyyubi bir divan toplantısı gerçekleştirdi ve Conrad'la muhtemel ittifakı açıkladı. Bu ittifak, destek karşılığında Sidon'un takas edilmesine[63] dayanacaktı ve Richard tarafından teklif edilmiş şartlar da vardı, buna göre Müslümanlara tüm dağ köyleri ve Frenklere de seçilmiş belli kıyı köyleri verilecekti veya hepsi paylaşılacaktı. İki durumda da Frenkler Kudüs'teki rahip ve kiliseleri koruyacaktı. Frenklerin samimiyetinden şüphe duyulduğu için, emirlerin düşüncesine göre, barış yapılacaktıysa, Richard'la yapılmalıydı. Ambroise da el-Adil'in şu sözlerini aktarır: "Çünkü Hıristiyan âleminde Richard'dan daha iyi biri yok."[64] Ama Müslümanlar açısından, daha uzaklarda yaşıyor olması da cazip bir noktaydı. Joanna evliliğinin bir kez daha konu edildiği mesajlar

62. İ.S. 202.
63. İ.S. (203) metninde Beyrut'un atlanmış olması bir yazım hatası olabilir.
64. *L'Estoire* 1.8700.

gidip geldi. Richard, Frenklerin bu evliliği onaylamayışını göz önünde bulundurarak, papadan izin isteyebileceğini ve bu izni de alamazsa, yeğeniyle evlilik teklif edebileceğini söyledi. Eyyubi, papanın Joanna'nın evliliğine izin vermesi hâlinde bir anlaşma yapılabileceğini söyleyerek yanıt verdi ama Richard'ın yeğeni konusunda daha önce konuşulmamıştı ve şu an için bunu düşünmeye gerek yoktu. İbn Şeddad, Eyyubi'nin gerçekte istediği şeyin barışa zemin hazırlayabilecek herhangi bir unsuru ortadan kaldırmak olduğunu yazdı ve barış yapılması hâlinde Frenklerin buna ihanet edeceğinden çekindiğini söylediğini aktardı: "Ben ölürsem, bu [Müslüman] orduların bir arada kalması pek mümkün olmayacak ve Frenkler güçlenecektir. Yapılacak en iyi şey onları Kıyı'dan atana kadar savaşa devam etmek ya da ölmektir."[65]

Richard Eyyubi'ye, papadan herhangi bir cevabın gelmesi için geçecek minimum sürenin üç ay olacağını söylemişti ve bu esnada Eyyubi savaş çıkarmak adına herhangi bir hamlede bulunmadı. 17 Kasım'da Latrun'a çekildi, Frenklerin Remle'ye ilerlemesine imkân bırakmış oluyordu. İmâdeddin'e göre Frenklerin bu aşamada Kudüs'e yürümeyi amaçladığına kesin gözüyle bakılıyordu ve durumu kontrol etmek için her gün savaş devriyeleri gönderildi.[66] Sonrasında hava bozdu ve 12 Aralık'ta Eyyubi Kudüs'e hareket etti, öncü birliğini Latrun'un 6 km kuzeydoğusundaki Beyt Nube'deki düzlüğün kıyısında bırakmıştı. Kudüs'ten yazdığı mektupta ordusunun yorgun olduğunu, şehrin asker ve erzağa ihtiyaç duyduğunu ve "önümüzdeki baharda yardım gelmemesi hâlinde işlerin zor olacağını" söyledi.[67] Bu son ifade bu aşamada ciddi bir saldırı beklemediğini kanıtlar niteliktedir, zaten yağmur, çamur ve kar hareket etmeyi çok zorlaştırıyordu. Ambroise "büyük fırtınalardan ve yağmurlardan" bahsetmiş[68] ve çadırların dolu neticesinde yıkılmasından, at ve erzak kaybından yakınmıştır. Aynı esnada Eyyubi Frenk mevzileri üzerindeki baskısını sürdürüyordu. İmâdeddin'in yazdığına göre, Frenkler Latrun'dayken Müslümanlar "tüccarlarının yollarını kesmişti".[69] Sabıkeddin Osman 29 Aralık'ta bir taarruz gerçekleştirdi ve 3 Ocak'ta Seyfeddin Yazguç ve Alâmeddin Kayser,

65. İ.S. 202-3.
66. *Feth* 398.
67. *Feth* 413.
68. *L'Estoire* 1.7631.
69. Alıntı A.S. Ra. 2.194.

Remle yakınlarına akın ettiler. Eyyubi de Kudüs tahkimatlarını güçlendiriyordu ve 22 Aralık'ta Büyük Ebu'l-Heycâ komutasındaki Mısır birliklerinin gelişiyle desteklendi.

Frenkler açısından güçlükleri göz ardı edip dağlara doğru yürümeyi risk etmenin cazibesi çok yüksek olmalıydı. İmâdeddin, çarpışma esnasında onlara seslenerek İsa'nın mezarının düşmanın egemenliğinde olduğunu söyleyen yaşlı kadınlardan bahsetmiştir.[70] Yazdığı mektupta Hıristiyan âlemini savaşa çağıran Papa Gregory İncil'in ilahi yazarından alıntı yapmıştı: "Oh Tanrım, mirasının üstüne kâfirler gelip oturdu; kirlettiler kutsal tapınağını; Kudüs'ü yıkıntılar içinde bıraktılar."[71] Kudüs, haçlı seferinin ruhani odağı ve somut hedefiydi. Dahası, şunu söylemek de gayet akla yakındı ki, Eyyubi'nin prestiji de Kudüs'ü elinde tutmasına bağlı olduğu için dezavantajlı bir durumda bile olsa şehri bırakmak yerine savaşın içine çekilebilirdi. Batılı kaynaklara göre, ilerlemeye karşı çıkanlar Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri ve Latin Krallığı'ndan geriye kalan diğer kimselerdi.[72] Richard, onların tavsiyesini dinlemiş olmasından dolayı eleştirilmişti ama erzak ve nakliye güçlüklerinin yanı sıra, kazanma ihtimalinin savunmada kalan taraf için daha fazla olduğunu çok iyi biliyordu. İbn el-Esîr'in aktardığı hikâyeye göre Richard kentin bir planını istemiştir ve şehrin, "kuzey tarafındaki kısa bir alan dışında" derin vadilerle çevrili olduğu kendisine söylendiğinde de, "Eyyubi yaşadığı ve Müslümanlar bir arada olduğu sürece" Kudüs'ün alınamayacağını söylemiştir.[73] Sonuç olarak da Frenkler Latrun'dan Remle'ye çekildiler. İmâdeddin'in ifadelerine göre 16 Ocak'ta "kıyıya dağıldılar" ve 20 Ocak'ta Richard Aşkelon'a doğru yürüdü.

Eyyubi'nin ofansif olmak gibi bir niyeti yoktu ve Ambroise'ın duyduğuna göre Mayıs ayında yeniden bir araya gelmek üzere birliklerine dağılma izni verdi.[74] Bu konu *Itinerary* adlı eserde daha geniş çaplı anlatılmıştır, eserde Eyyubi'nin adamlarının ona karşı "acı bir öfkeyle dolduğu" söylenir, çünkü Akka esirlerini geri alma sözünü tutamamıştır ve "adamları feryat figan içinde bir süreliğine ordusundan ayrılmıştır".[75] Eyyubi onları kesinlikle

70. *Feth* 231.
71. Ayrıca bkz *Continuation* 82.
72. Ayrıca bkz Ambroise, *L'Estoire*, 1.7691; *Continuation* 146.
73. İ.A. 12.75.
74. *L'Estoire* 1.7933.
75. *Itinerary of Richard I* 261.

uzatmalı bir zorluğa maruz bırakmıştı ve isteyerek veya istemeyerek şimdi taktiğini değiştiriyordu. Akka kuşatması başladığından beri Frenk ordusuyla yakın temas içinde kalmıştı ve her ne kadar bu durum ona Akka düzlüklerindeki çarpışmalarda bazı başarılar getirmiş de olsa uzun vadede bir başarısızlığa dönüşmüştü. Şimdiyse altı aydan uzun süredir Kudüs surlarının ardında Richard'ın kendisine saldırma cesaretini bulmasını bekler durumdaydı. Ordusu, vurucu güç olarak belli bir yerde yoğunlaşmış olmak yerine Ürdün Vadisi boyunca Kudüs'ün kuzeyine ve güneyine yayılmış hâldeydi ve güneydeki Mısır sınırına doğru uzanıyordu. Mısır'da da önlem alınmasını istedi. Makrîzî'ye göre Hicri takvimle 588 yılı Safer ayında (17 Şubat - 16 Mart 1192) Tanis ve Dimyat'tan kadın ve çocuklar tahliye edildi, ayrıca Dimyat'ta düşman kuşatma makinesi inşasında kullanamasın diye ağaçların kesilmesi ve hendek kazılması emri verildi.[76]

Stratejisi öncelikli olarak defansif olsa da, Eyyubi, adamlarının Frenk iletişim hatlarına saldırmasına imkân vererek hâlâ küçük taktiksel noktalar kazanmaya da çalışıyordu. 28 Ocak'ta İzzeddin Curdik, Yafa'nın yaklaşık 21 km güneyindeki Yübna'ya akın etti, 18 Şubat'ta da Kudüs'ten birlikler aldı ve Aşkelon çevresindeki yerleşimlere taarruz etti. 1 Mart'ta Fâriseddin Maimun Tel Gezer'den geçerek hareket etti ve önce Yübna'ya sonra da Yafa'ya akınlar gerçekleştirdi. Frenk cephesinde ise, Aşkelon'u yeniden inşa etmeye karar vermiş olan Richard, yakınlarda kamp hâlinde olan Seyfeddin Yazguç ve Alâmeddin Kayser'i gafil avladı ve mağlup etti. Bu sırada Eyyubi "İsa'nın mezarının yanındaki rahipler evinde" yaşıyordu[77] ve Kudüs tahkimatları üzerinde yapılan çalışmayı denetliyordu. 2.000 Frenk esir köle işgücü olarak kullanılıyordu ve Musullu İzzeddin yardım için elli duvarcı ustası gönderdi. Çabalar, zayıf olan kuzey girişi üzerinde yoğunlaştırılmıştı, "yeni ve derin bir hendek"[78] kazılması planlanıyordu ve kuzeydeki Şam kapısından batıdaki Yafa kapısına kadar yeni kuleler inşa edildi. El-Adil ve Eyyubi'nin oğulları da işin üzerlerine düşen kısmını yaptılar, hatta Eyyubi de eyer topuzunun üzerinde taş taşıdı, kamp görevlilerinden Kudüs'ün ileri gelenlerine kadar uzanan karmaşık bir kalabalıktan yardım alıyorlardı.

76. *Khitat* 1.180; ayrıca bkz Maqrizi, *Sulûk*, 111.
77. *Feth* 399.
78. *Feth* 401.

Şubat 1192'de Richard Akka'ya geri döndü. Buradan bir haberci gönderip el-Adil'le bir görüşme daha yapma isteğini iletti. Eyyubi, el-Adil'i "Ürdün Vadisi, Kevkeb ve o bölgelerdeki birliklerimizi birleştirmek üzere" göreve göndermeyi uygun görüyordu.[79] El-Adil Richard'a, müzakerelerin hiçbir sonuç alınmadan boşuna uzatılmış olduğunu ve şimdi de farklı bir şey olmayacaksa görüşmenin bir anlam arz etmeyeceğini söyleyecekti. Diğer yandan el-Adil'e verilen talimatlar, mümkün olursa işleri yoluna koyması, olmazsa da birlikler baharda dönünceye kadar görüşmeleri uzatması yönündeydi. Kendisine anlaşma şartlarına ilişkin bir hatırlatma notu da verilmişti ve bu notlarda ilk kez, bastırması hâlinde Richard'a Beyrut'un verilebileceğinden bahsedilmiştir ama koşul olarak kente tahkimat yapmaması istenecekti; Haç geri verilecekti ve Frenkler Kudüs'te bir papaz bulundurma ve kutsal ziyaret yapma hakkına sahip olacaktı, bunun koşulu da silah taşımamaları olacaktı. Joanna'nın evliliğinden artık bahsedilmiyordu. El-Adil Kudüs'ten 20 Mart'ta ayrıldı ve Beysan'dan gönderdiği mesajda Toronlu Humphrey ile buluştuğunu söyledi. Richard toprakların eşit olarak bölüştürülmesini istiyordu; Frenklerin Kıyı'da Müslümanlardan daha fazla toprağı olması hâlinde eşitlenmeliydi ve Müslümanların daha fazla toprak sahibi olması hâlinde de aynısı yapılmalıydı; Kudüs Frenklere ait olmalıydı, Müslümanlar da Kubbet'üs Sahra'yı alabilirdi. El-Adil'e bu teklifleri prensipte kabul edebileceği söylendi ama sonrasında Eyyubi'ye gönderdiği mesajda, detaylar netleştirilene kadar Richard'la bizzat buluşmamaya karar verdiğini söyledi. Kudüs hakkında daha fazla detay konuşulduğunu da söyledi, buna göre Richard Müslümanların Kubbet'üs Sahra'yı ve Hisar'ı almasını kabul etmişti ama şehrin geri kalanı ve köyleri paylaşılacaktı; şehirde hiçbir "bildik" Frenk lider kalmayacaktı.[80] El-Adil, olup bitenleri aktarmak üzere 1 Nisan'da Kudüs'e döndü.

Bu noktada müzakereler bir kez daha tartışmalarla kesildi. Takıyeddin'in ölümü üzerine yirmi yaşındaki oğlu Nasreddin, Eyyubi'nin kendisini Fırat'ın doğusundaki iktalarından mahrum bırakmasından çekinmesi nedeniyle muhalefet belirtileri gösteriyordu ve Eyyubi'den ayrılarak Bektimur'la işbirliği yapacağına dair endişeler vardı. Bu durum Eyyubi'nin Fırat'ın doğusundaki konumunu sıkıntıya sokmakla kalmaz, aynı zamanda Müslüman düş-

79. İ.S. 205.
80. İ.S. 206.

manlarının bir başka koalisyonuna neden olması hâlinde, Suriye'yi bile tehdit edebilirdi. El-Efdâl Şubat ayında Kudüs'ten ayrılmıştı ve 16 Nisan'da Eyyubi ona Fırat'ı geçmesini ve Nasreddin'in topraklarını ele geçirmesini söylemek üzere bir mektup yazdı. Nasreddin de bu aşamada el-Adil'e mektup yazdı ve arabuluculuk yapmasını istedi. Eyyubi belki durumu enine boyuna ele alamayacak kadar meşguldü, bu dönemde Halep'te el-Sühreverdî'nin idam edilmesi için vermiş olduğu emri de belki bu kötü ruh hâline bağlayabiliriz. İbn Şeddad'a göre Nasreddin konusu onu bilhassa üzmüştü, "çünkü o güne kadar ailesinden hiç kimse ondan korkmuş veya kendisinden söz vermesini istemiş değildi."[81] İlk aşamada el-Adil'in ara buluculuğunu kabul etti ama 14 Mayıs'ta bir öfke nöbetiyle, anlaşma şartlarını ortaya koyan evrakı yırtıp attı. Sonrasında bir kez daha fikrini değiştirdi ve el-Efdâl'ı geri çekti ama o da öylesine sinirlenmişti ki Şam'dan ayrılmadı, ta ki Frenk tehlikesi babasını kendisini çağırmak mecburiyetinde bırakacak ölçüde büyüyünceye kadar. El-Adil de Mayıs ayının ortasında işleri yoluna koymak üzere Fırat'ın karşı kıyısına gönderilmişti ama Eyyubi'nin durumu daha da zayıflamıştı. İbn Şeddad'ın düşüncesine göre Richard'ı barış arayışından vazgeçiren unsur, bu çekişmenin başladığına dair haberler almış olmasıydı.

Durum Richard'ın da Conrad'la çekişme yaşıyor olması dolayısıyla daha da karmaşıktı. İbn Şeddad, geçen sonbahardan kalma pazarlıkları devam ettirmek üzere Conrad'ın bir başka elçi daha gönderdiğini bildirmiştir.[82] Eyyubi, Conrad'ın, yoldaşı Frenklerle savaşması gerektiği konusunda bir kez daha ısrar etti. Bu durumda Frenklerden aldıklarını elinde tutmasına imkân verilebilirdi ve benzer şekilde Müslümanlar da kendi ele geçirdikleri yerleri ellerinde tutacaklardı. Birlikte alınan yerler Conrad'ın olacaktı ama esirler ve para Eyyubi'nin olacaktı ve Conrad'ın topraklarındaki tüm Müslüman esirler serbest bırakılacaktı. Richard'ın Eyyubi'ye herhangi bir bölge vermesi hâlinde bu durum Eyyubi ve Richard arasında kabul edilen koşullara göre ele alınacaktı, herhangi bir barış anlaşmasında içeriğe katılmayan "Aşkelon ve ötesindeki topraklar (güneydekiler) bunun dışında kalacaktı".

Nisan ayında durum tekrar değişti. Kudüs Kralı unvanının kime verileceği tartışması nihayetinde çözüldü ve aralarında Richard da

81. İ.S. 207.
82. İ.S. 206.

olmak üzere tüm Frenkler Conrad ismi üzerinde anlaştı. Bu durum İmâdeddin veya İbn Şeddad tarafından belirtilmemiştir, ancak İbn Şeddad, an itibarıyla Eyyubi'ye geri dönmüş olan Conrad'ın elçisinin şu sözlerini aktarmıştır: "Conrad ve Frenkler arasındaki mesele yoluna kondu; eğer Eyyubi'yle barış yapmayı şimdi başarabilirse Fransızlar denizyoluyla buradan ayrılacaklar ama herhangi bir gecikme olursa, bu durumda onunla barış görüşmeleri kesilecektir."[83] İbn Şeddad, şartlara dair daha fazla detay vermemiştir, ancak 24 Nisan'da Eyyubi el-Adil'i bir barış anlaşması oluşturmak üzere Sur'a gönderdi. 1 Mayıs'ta el-Adil bir haber gönderdi, buna göre üç gün öncesinde Conrad Haşhaşiler tarafından öldürülmüştü. Konuya ilişkin raporlardan biri, katillerin Richard için çalıştıklarını iddia etmiş olduklarını ifade ediyordu,[84] diğer yandan İbn el-Esîr'in aktardığı bir hikâyeye göre de, hem Richard hem de Conrad'ın öldürülmesi için Sinan'a para teklif etmiş olan kişi Eyyubi'ydi.[85] Bu, cevabı olmayan bir soruydu ama bir uzlaşmanın gecikmesi belki de diğer tüm taraflardan çok Haşhaşilerin işine gelen bir durumdu.

Diplomatik anlamdaki dağınık girişimler Conrad'ın ölümünden sonra da devam etti. İmâdeddin'in anlatımına göre Richard hâlâ toprakların eşit paylaşımı için bastırıyordu, Eyyubi ise Frenklerin Aşkelon ve Yafa'yı bırakmaları hâlinde, ellerindeki diğer yerleri tutabileceklerini önerdi.[86] Bizans İmparatoru İsaakios da, Eyyubi'yle arasında var olduğunu iddia ettiği dostluğu Kudüs'te kendine yer edinmek için kullanmaya çalışıyordu. Elçisi 15 Mayıs'ta geldi ve Haçı talep etti. Ayrıca Kubbet'üs Sahra ve diğer Kudüs kiliselerinin papazların eline bırakılmasını ve Kıbrıs'a birlikte saldırı düzenlenmesini istedi ama tüm bunlar reddedildi. Kıbrıs konusunda, el-Fâdıl'ın belirttiğine göre, Richard'ın Kıbrıs'ı vermiş olduğu Guy de Lusignan Eyyubi'yle pazarlık ediyordu.[87] Richard'la ilişkilerini kopardığı söyleniyordu ve el-Fâdıl da onun bu şekilde bir anlaşmazlık içinde oluşunun Müslümanlar için açık bir avantaj

83. İ.S. 207.
84. Ayrıca bkz Ambroise, *L'Estoire*, 1.8885.
85. İ.A. 12.78.
86. *Feth* 422.
87. Alıntı A.S. Ra. 2.178; ayrıca bkz Surlu Vilyam'ın *Continuation* eserinin *d* versiyonu; "apres ce que le rei Guy ot paie les .1x.m. besants au rei d'Engleterre, il ala en Chypre, et mena partie des chevaliers ui estoient deserites dou reiaume. Ensi come il fu saissi de l'isle, il manda ses messages a Salahadin requerant lui de conseill" (MS. Lyon. bibl. mun. 828, f.330*a*). Bu referans için Dr Ruth Morgan'a nezaketi için çok teşekkürler.

olduğunu ekledi: "Efendinin Guy'ı kabul edeceğine şüphe yok... Bir dost gibi olmuştu"; Eyyubi'nin İsaakios'un Kıbrıs'ı almasına yardım edeceğine dair verilmiş olan söz de, Kıbrıs düşmanı elinde olduğu sırada verilmişti ve an itibarıyla geçerli olamazdı. İsaakios, diye devam etti el-Fâdıl, dost da olsa düşman da olsa Eyyubi'ye ne yardım edebilir, ne de zarar verebilirdi ve aynı şey o âna kadar Eyyubi'nin yardım talebini reddetmiş olan Mağrip hükümdarı için de geçerliydi.

Eyyubi, Richard'ın yaşadığı çekişmeleri ve güçlükleri Arap kaynakların kayda aldığından çok daha iyi biliyor olmalıydı, ayrıca *Itinerary* adlı eser de, belki küçük bir parça mübalağa katarak Richard'ın şunu söylediğini öne sürer: "Eyyubi kampımızda olan biten her şeyi zaten bilmiyor mu?"[88] Ve Eyyubi de, Richard'ın yaz aylarının başlarında Kıyı'yı terk etmek durumunda kalacağına dair raporların sağlamlığını göz önünde bulundurarak pazarlıklarına yön verebilirdi ama Richard, İngiltere'den gelen çağrılara rağmen kalma kararı aldı ve sonrasında 23 Mayıs'ta Dârum'a taarruz ederek konumunu güçlendirmeye koyuldu. Müslümanlar eskisine göre daha zayıf durumdaydı; el-Adil Fırat'a doğru gitmek üzere 22 Mayıs'ta Kudüs'ten ayrılmıştı; el-Efdâl hâlâ ortalıkta yoktu, Musul ve Sincar birlikleri henüz gelmemişti. Dârum, Alâmeddin Kayser'in idaresinde kalmıştı, o da Dârum'un dışında kalmayı tercih ediyordu. Frenklerin alışılageldik şekilde yavaş kuşatma çalışmaları yapacağını düşünüyor olabilirdi ama Richard'ın elinde kendi saflarına geçmiş Halepli lağımcılardan oluşan bir birlik vardı ve göründüğü kadarıyla taarruzun daha ilk gününde surları kazmaya başlamışlardı. Garnizon, teslim olmadan önce Eyyubi'ye danışma izni istedi ama bu reddedildi. Kayser garnizona yardım etmek adına herhangi bir hamlede bulunmadı ve şehir zor kullanılarak ele geçirildi. İmâdeddin'in belirttiğine göre yalnızca çok az sayıda Müslüman esir alınmıştı ama bu şehrin İslam adına çok büyük bir kayıp olduğunu kabul ediyordu ve Aşkelon'la Dârum'un Frenklerin eline geçmesiyle beraber Mısır'a giden kıyı yolu bir kez daha güçlü ordular dışında herkes için kapanmış oluyordu.[89]

Güneyde daha fazla manevra gerçekleşiyordu ve sonrasında, 6 Haziran'da bir haberci Eyyubi'ye Frenklerin "atlılar, yayalar ve muazzam bir kalabalıkla"[90] Tel el-Safiye'de kamp yaptığı haberi

88. *Itinerary of Richard I* 301.
89. *Feth* 423.
90. İ.S. 211.

geldi, burası Aşkelon'un yaklaşık 31 km kuzeydoğusunda el-Send Vadisi ayağında bir bölgeydi. Müslümanlar halihazırda toplanmaya başlamıştı ve 31 Mayıs itibarıyla Eyyubi'ye Bedreddin Duldurum komutasında Türkmenler ve "güzel bir birlikle" İbn el-Mukaddem'in oğlu katılmıştı.[91] 9 Haziran'da Şefelah tepeleri hattı boyunca kuzeye doğru ilerleyen Frenkler Latrun'un ilerisinde kamp yapmışlar ve Yafa'dan dönmekte olan bir grup akıncı Bedevi'yle karşılaşmışlardı; Bedevilerden altısı kaçarak Eyyubi'ye haber getirdi. "Casuslar ve istihbaratçılar",[92] Eyyubi'ye Frenklerin erzak ve araç gereç tedarik etmek üzere durduğunu ve sonrasında da Kudüs'e yürümeyi planladıklarını söylediler. 10 Haziran'da bir Frenk elçisi, el-Meştub'un bir hizmetkârıyla birlikte gelerek Karakuş'un fidyesi konusunu konuştu. İbn Şeddad şifreli bir dille ekledi: "Ve barıştan da konuştular."[93] Aynı esnada Eyyubi de Kudüs'e erzak getirtmiş ve emirlerinin surlarda alacağı savaş pozisyonlarını belirlemişti. Ambroise'a göre Frenkler, destek getirmek için Akka'ya gönderilmiş olan Champagne Kontu Henry'yi bekliyorlardı[94] ve onlar beklerken kampları etrafında çatışmalar oluyor, tedarik zincirleri saldırıya uğruyordu. Richard'ın bir hücum sırasında Kudüs'ün 8 km yakınındaki Kalunya'ya kadar ulaştığı haberi bu sırada geldi.[95]

Frenkler beklerken Richard Mısır'dan gelen büyük bir kervan ve beraberindeki askerî eskortla ilgili gelişmeleri izliyordu. Kervan Bilbeys'de toplanmıştı ve İbn Şeddad'a göre Richard kervanın yürüyüşünden "yozlaşmış Bedeviler"[96] sayesinde haberdar oluyordu, Ambroise tarafından da bu muhbirler, Bernard adında yöre doğumlu bir casus ve iki yoldaşı olarak deşifre edilmişlerdi.[97] 22 Haziran'da Eyyubi'ye gelen habere göre Richard önceki gün öğleden sonra kamptan ayrılmıştı, beraberinde İmâdeddin tarafından verilen rakamlara göre 700 (zırhlı) süvari, 1.000 Türkopol, 1.000 de piyade vardı.[98] Nereye gittiğini kimse bilmiyordu ama Eyyubi Mısırlıların güvenliği için endişeliydi ve onları uyarmak üzere bir birlik gönderdi. Mısırlıların el-Arîş'e giden sahil yolunu

91. İ.S. 211.
92. İ.S. 212.
93. İ.S. 212.
94. *L'Estoire* l.9817.
95. *Feth* 424.
96. İ.S. 213.
97. *L'Estoire* l.10269.
98. *Feth* 425.

kullandıkları, sonrasında da Beerşeba'ya doğru dönüp El-Halil'den geçen kervan yolunu ve Kudüs'e giden Judaean Tepeleri sırtlarını geçtikleri düşünülebilir. Richard Tel el-Safiye'ye geri döndü, sonrasında da Karatiyyâ üzerinden bu hattın batısındaki el-Hesi Vadisi'ne geçti. El-Adil'in üvey kardeşi Mısırlı komutan Felekeddin, el-Hesi Vadisi'ni keşfe çıkarak önlemini almıştı ama adamları Richard gelmeden önce ayrılmışlar ve bölgenin güvenli olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine Felekeddin vadinin tepe noktasının güneydoğusunda ve Judaean tepelerinin başında yer alan Tel el-Huveylife'de kamp yaptı.[99] Eyyubi'nin gönderdiği birliğin lideri Eslem ona gece boyunca ilerlemesini söyledi ama İmâdeddin'e göre Felekeddin kervana tehlikenin geçmiş olduğunu ve sabaha kadar hareket etmelerine gerek olmadığını belirtti.[100] Eslem tarafından getirilen ikinci bir öneri "dağda"[101] kamp yapması şeklindeydi (muhtemelen Tel el-Huveylife'nin doğusundaki Rasülnukb'da); Felekeddin bunu da reddedince Eslem oraya adamlarıyla birlikte kendisi gitti.

Richard'ın zamanlaması kusursuzdu. Bir yirmi dört saat geç kalsa kervan neredeyse kesin diyebileceğimiz şekilde elinden kaçmış olurdu, fazla erken gelmesi hâlindeyse el-Hesi Vadisi'nde fark edilebilirdi. Bu aşamada son bir inceleme gezisi yaptı. İbn Şeddad, Richard'ın Bedevi kıyafetleri içinde dışarı çıktığını duymuştu[102] ama Ambroise Richard'ın Bedevileriyle kervan muhafızları arasında bir çatışma gerçekleştiğini söylemiş olsa da, Richard'ın onlarla birlikte olmadığını kesin olarak belirtmiştir.[103] Kervan 24 Haziran'da şafakta yola çıkmak üzere hazırlanıyordu ve İbn el-Esîr'in kervanla birlikte yolculuk yapan arkadaşlarından birinin anlatımına göre tam develeri yüklemeyi bitirdikleri sırada Richard'ın saldırısı kendilerini gafil avladı.[104] Etrafa dağıldılar, Frenk süvarileri de peşlerine düştü, piyadeleri ise ganimeti toplamak üzere kervanın başında kaldı. Bulunduğu tepede görülmemiş olan Eslem taarruza

99. Wavell (*The Palestine Campaigns* 131-2), Tel el-Huveylife'yi "Beerşeba'nın 10 mil kadar kuzeyinde hâkim bir yükseklik" olarak tanımlar; "bu yükseklik çevre toprakları gözetim altında tutma imkânı vermekle kalmıyor, aynı zamanda yakınlardaki en iyi su kaynaklarına hâkimiyet sağlıyordu."
100. *Feth* 425.
101. İ.S. 215.
102. İ.S. 214.
103. *L'Estoire* 1.10340 ve sonraki sayfalar.
104. İ.A. 12.82.

geçtiğini ve malların bir kısmını kurtardığını öne sürmüştür ama birliği Richard'a karşı gidişatı değiştirmek için fazlasıyla küçüktü, meydan Richard'a kalmıştı. İbn Şeddad esir alınan Müslüman sayısını 500 olarak verir. Atlara ilaveten yaklaşık 3.000 deveye de el konulduğunu ekler, katır ve deve binicileriyle seyisler de Frenklerin hizmetine girmeye zorlanmıştır.[105] Hayatta kalanlardan bazıları Mısır'a kaçmayı başardı, bazıları da Bedeviler tarafından Ölü Deniz'in güney ucu etrafından yönlendirilerek kaçtılar. İbn el-Esîr'in arkadaşı, kendisinin de nereye gittiğini bilmeden kaçtığını ve bir tepenin üstünde büyük bir bina görünceye kadar yoluna devam ettiğini söylemiştir. Buranın neresi olduğunu sormuş ve "Kerak" yanıtını almıştı.

Karavanla birlikte seyahat notlarının bir kısmı kaybolmuş olan Coğrafyacı ve gezgin el-Herevî tarafından da bu hikâyeye bir not eklenmiştir.[106] Frenklerin askerî sırları öğrenmek için ellerine geçen yazışmaları okumuş olmaları zaten beklenir ama dikkat çekici şekilde, el-Herevî'nin notlarını da okuma zahmetine katlanmışlar ve yazarını tespit etmişlerdi. Kıyı'da kaldığı süre boyunca bazı Müslümanlarla kurduğu ilişkilerle dikkat çeken Richard, el-Herevî'ye özel bir mesaj göndererek Frenk ordusunu ziyarete gelmesi hâlinde eşyalarının kendisine iade edileceğini söylemişti, bu daveti ne yazık ki reddedildi.

Saldırının olduğu gün geç saatlerde seyislerden biri Kudüs'e ulaşarak haberleri Eyyubi'ye iletti. İbn Şeddad da oradaydı ve söylediğine göre Eyyubi teselli edilebilir durumda değildi ve "daha önce hiç yüreğini bu kadar kederlendiren bir haber gelmemişti".[107] Richard bu başarısıyla yalnızca para kazanmamış aynı zamanda ordusuna serbestçe hareket etme imkânı verecek kadar yük hayvanı da toplamıştı. Eyyubi'nin bilhassa Mısır için endişelenmek adına sebepleri vardı. Haçlı Seferi'nin başında Frenklerin yapacakları girişimlerin Suriye ve Mısır arasında ikiye bölüneceği şeklinde uyarılmıştı[108] ve Richard'ın birçok kere güneye yürüme tehdidinde bulunduğu haberleri gelmişti.[109] Mısır ordusu, Ebu l-Heycâ'nın Aralık ayında Kudüs'e getirdiği birliklerin yarattığı boşluk ve Tel

105. İ.S. 214.
106. *Kitab el-isharat* 3. 107 İ.S. 215.
107. İ.S. 215.
108. Ayrıca bkz A.S. Ra. 2.137.
109. Ayrıca bkz İ.S. 218.

el-Huveylife'de bozguna uğrayanlar nedeniyle zayıflamıştı. Ordunun başında bırakılmış olan Osman o güne kadar hiç ciddi bir durumla karşılaşmamıştı ve Richard'ın harekete geçmesi hâlinde Eyyubi de neredeyse kesin diyebileceğimiz şekilde Kudüs'ten ayrılmak ve onu izlemek zorunda kalacaktı. Bu durumda, Eilat üzerinden gitmesi hâlinde Frenkler aynı yoldan geri dönebilirdi ama sahil yolundan gitmeleri hâlinde Aşkelon ve Dârum Frenklerin elindeyken ve denizde de Frenkler hâkimken Eyyubi Hıttin'deki durumun tersini yaşayabilir ve ordusu erzaksız kalıp birbirinden koparılabilirdi.

Ancak Kudüs Frenkler için hâlâ çok güçlü bir mıknatıs konumundaydı. Richard 29 Haziran'da Beyt Nube'ye geri döndü ve Eyyubi su depolarının yıkılması emrini verdi, "böylece Kudüs çevresinde hiç içme suyu kalmayacaktı."[110] 2 Temmuz'da el-Efdâl, el-Zâfir'le birlikte geldi ve kentin batısında görevlendirildi, aynı akşam Eyyubi divanını topladı. El-Meştub ve tüm Esedî emirler mevcuttu, ayrıca büyük güçlük içinde katıldığı söylenen ve sandalyesinden kalkamayan Ebu'l-Heycâ da gelmişti. İbn Şeddad'dan onlara hitaben bir konuşma yapması istendi ve o da Kubbet'üs Sahra'da buluşmayı ve ölene kadar savaşmayı önerdi. Eyyubi uzun süre sessiz, emirler hareketsiz kaldı "başlarına kuşlar tünemiş gibiydi". Sonrasında tüm Müslümanların kaderinin onlara bağlı olduğunu, "kamu hazinesinden aldıkları ödemeyi" bu sorumluluğu yerine getirmek için alıyor olduklarını söyledi. El-Meştub, onu ölümüne destekleyeceklerini söyledi.

Eyyubi'nin bu toplantıdan cesaret bulduğu söyleniyordu ama akşam namazından sonra İbn Şeddad'dan kendisiyle özel konuşmasını istedi ve Ebu'l-Heycâ'nın kendisine bir not göndermiş olduğunu söyledi. Bazı memlukler kuşatma hazırlıklarına itiraz ediyordu ve Akka faciasının tekrarlanmasından korktuklarını söylüyorlardı. Kuşatma karşılamak yerine çarpışmaya girilmesini öneriyorlardı, böylece zafer hâlinde Kıyı'yı alabilecekler, mağlubiyet hâlindeyse kaçabileceklerdi. Eğer Eyyubi şehri korumaya kararlı idiyse, kendisinin veya ailesinden birinin şehirde kalması gerektiği konusunda ısrarcıydılar, çünkü aksi hâlde Kürtler Türklerden ve Türkler de Kürtlerden emir almayı kabul etmezdi. Eyyubi bunu duyunca kendisi kalmak istedi ama İslam dünyasının içine düşebileceği tehlike düşünüldüğünde onun yerine Faruk Şah'ın oğlu Baalbekli Behram Şah'ın kalmasına karar verildi. İbn Şeddad şafak sökene

110. İ.S. 215.

kadar Eyyubi'yle kaldı ve meselenin artık Allah'a bırakılması gerektiğini düşündüler. 3 Temmuz'da Eyyubi Mescid-i Aksa'da cuma namazını kıldı, İbn Şeddad şöyle yazdı: "Onu secdeye varırken gördüm, duayı tekrar ederken gözlerinden düşen yaşlar seccadesine damlıyordu."[111]

Beklenen dramatik kriz hiçbir zaman gerçekleşmedi. 3 Temmuz akşamı, Müslüman öncü birliğine komuta eden İzzeddin Curdik Frenklerin o gün kamplarından ayrıldığını haber verdi ve sonra tekrar geri yürüdüklerini söyledi. 4 Temmuz'da casuslar Fansızların ilerlemek istediğini ama Richard'ın su yetersizliği dolayısıyla endişe ettiğini bildirdiler ve 5 Temmuz sabahı da bütün bir Frenk ordusu Remle'ye doğru çekildi. Müslümanlar Frenklerin, Kudüs'e saldırıp saldırmama konusunda karar vermek üzere bir konsey atadığını duymuşlardı ve çekilmeye karar verdiklerinde de "bu konseyin sözünden çıkmak artık mümkün değildi".[112]

Tel el-Huveylife'de kazandıkları başarı, yeni ele geçirdikleri yük hayvanları ve Eyyubi'nin birliklerinden bazılarının eksik oluşu Frenkleri doğal olarak cesaretlendirmişti belki ama saldıran taraf olmaları hâlinde Eyyubi'ye onun zemininde meydan okumuş olacaklardı. Müslümanların demoralize olmuş olmaları Frenklere çabuk bir zafer getirebilirdi ama Kudüs tepeleri Akka düzlüğünden çok farklı bir sahneydi, orada Frenklerin denizdeki rakipsiz hâkimiyeti düşmanlarının umudunu kırmıştı. Ama Kudüs'te Müslümanların, Frenkleri yeni tahkimatlar karşısında zorlanır hâlde görmeleri hâlinde, erzakları ve suları yetersizken el-Adil, el-Efdâl ve doğu birliklerinin getirdiği destek karşısında Frenklerin saldırıya açık olduklarını anlamalarıyla birlikte yeniden yüreklenecekleri şüphesizdi. Askerî açıdan bakıldığında Mısır'a düzenlenecek bir taarruz Eyyubi için çok daha büyük bir tehdit olacaktı ve Ambroise'a göre, Mısır, Beyrut ve Şam an itibarıyla üzerinde düşünülen üç hedef konumundaydı.[113] Diğer yandan Haçlı kuvvetleri fazlasıyla derinden bir bölünmüşlük içindeydi ve büyük çaplı bir stratejinin gereklerini yerini getirmek adına acil bir çözüme ihtiyaç duyar hâldeydiler. Ordunun disiplini ve birlikteliği Kudüs'e yapılacak bir taarruz düşüncesine bağlıydı ve nihayetinde bu düşünce ortadan kaybolunca en azından inisiyatif sonunda Eyyubi'ye geri döndü.

111. İ.S. 216.
112. A.S. Ra. 2.199.
113. *L'Estoire* 1.10208.

Richard, pozisyonunu korumak adına diplomatik bir çabayla elinden geleni yaptı. Frenklerin Kıyı'nın Kralı olarak bırakmaya karar verdiği Champagne Kontu Henry'den bir elçi geldi, Richard'ın kendisinin sahip olduğu her yeri Henry'ye bıraktığını söyledi ve Eyyubi'den de Müslümanların elinde olan Kıyı topraklarını istedi, "böylelikle evlatlarınızdan biri olabilirim" diyordu.[114] Bu samimiyetsizlik Eyyubi'yi kızdırdı ama daha sonra elçiye, Sur ve Akka'nın durumunu Conrad'la anlaşmaya varılan şartlar çerçevesinde konuşabileceklerini söyledi. Daha sonrasındaysa Richard haber göndererek barış yapılması istediğini söyledi "benim tarafımda bir zayıflık olduğundan dolayı değil, [ortak] çıkarımıza olduğu için" barış istiyordu, Müslümanlar geri çekilişini yanlış anlamamalıydı; "boğa da vurmadan önce vücudunu geri çekerdi." 9 Temmuz'da Richard'dan gelen bir başka mesaj da hem Frenklerin hem de Müslümanların savaşın getireceği yıkımdan kaçınması gerektiğini söylüyordu. Richard, Champagne Kontu Henry'nin de Eyyubi'nin hizmetinde olacağını söyledi, o ve birlikleri, istemesi hâlinde Eyyubi'ye doğuda yardım edeceklerdi; Kutsal Kabir Kilisesi konusunda ise "keşişler ve inzivaya çekilmişler sizden kilise istediler ve siz cömert oldunuz. [Şimdi] ben de sizden bir kilise istiyorum".

Eyyubi divanını topladı, oybirliği içinde oldukları fikre göre barış koşulları, Müslümanların yıpranmışlığı, düşük morali ve borç yükü nedeniyle kabul edilmeliydi. Kutsal Kabir Kilisesi'nin Richard'a verilmesinde de hemfikir oldular. Kıyıdaki topraklarını elinde tutmasına izin verilecekti, Müslümanlar da "dağ kalelerine" sahip olacaktı. Aralarda kalan bölgeler paylaşılacaktı, Aşkelon ve "ötesinde kalan topraklar" (güney yönünde) sahipsiz kalacaktı ve iki tarafın da elinde olmayacaktı. Anlaşma göründüğü kadarıyla her şeyiyle yerine oturmuşken bu noktada müzakereler yeniden bocalama sürecine girdi ve 12 Temmuz'da Richard'dan bir elçi daha geldi. Frenklerin Kudüs'teki durumuyla ilgili birtakım pazarlıklar oldu, Richard şimdi kalede yirmi kişilik bir güç bulundurabilmeyi istiyordu ama elçi kendi inisiyatifini kullanarak Frenklerin Kudüs'te kutsal ziyaret dışında tüm hak iddialarından gerçekten vazgeçmiş olduğunu da ekledi. Zorluk çıkaran unsur Aşkelon'du, elçinin işaret ettiği üzere Richard Aşkelon'da büyük miktarda para harcamıştı. Eyyubi sonunda telafi olarak Lod'u önermeyi kabul etti ama 19 Temmuz'da elçisi yalnız geri döndü ve Richard'ın, Aşkelon'un "bir

114. Bu müzakerelerin detayları İ.S. 218 ve sonraki sayfalardan alıntı yapılmıştır.

taşını bile yıkmayı" reddettiğini söyledi. Bunun üzerine Eyyubi müzakereleri sonlandırdı.

Müslümanlar artık neredeyse tam güce ulaşmışlardı. Musullu Alâeddin, Diyarbakırlı Kutbeddin Mervan ve Mücahidüddin Yarankuş komutasındaki Sincar birlikleri Şam'a ulaşmıştı. El-Zâhir 17 Temmuz'da ve el-Adil de 23 Temmuz'da Kudüs'e gelmişti. Geldiğinde Eyyubi'nin önceki gün ayrılmış olduğunu gördü; Eyyubi, Richard'ın Akka'ya gittiğini ve Frenklerin Beyrut'a saldırmayı planladığını bildiren bir haber almıştı. Buna karşı hamle olarak el-Efdâl Merc Uyun'a gönderildi, Şam'da toplanmış olan doğu birliklerinin burada ona katılması emredildi. Eyyubi de el-Cib üzerinden dağ yolundan inerek Beyt Nube'ye hareket etti. 25 Temmuz'da Lod ve Remle arasında kamp yaptı ve sonraki gün Yafa'yı keşfe çıktı. Divan toplantısında taarruza geçilmesine karar verildi ve 27 Temmuz'da ordu Yafa yakınlarında hazırlandı, sağ kanat el-Zâhir'in, sol kanat da el-Adil'in komutasındaydı.[115]

Mancınık mürettebatı ve lağımcılar saldırıyı başlattılar ve İbn Şeddad'a göre Müslümanlar kenti bir gün içinde alabileceklerinden emindi ama direncin şiddeti "cesaretlerini kırdı". Sonraki gün daha fazla sayıda mancınık yerleştirildi ve Müslümanlar açtıkları yaylım mancınık ateşinin etki sağlamasını beklemek niyetindeydiler. Ama Eyyubi zaman harcamamaya kararlıydı ve taarruz başlattı. Bazı Müslüman liderler yaralandı, fakat kale garnizonu teslim koşullarını görüşmek üzere elçi göndermek zorunda kaldı. 31 Temmuz'a kadar üç gün mühlet istediler ve o güne kadar herhangi bir destek ulaşmaması hâlinde teslim olacaklarına söz verdiler. Eyyubi bunu reddetti ve elçiler aynı rica ile gelince tekrar reddetti ama o âna kadar bu diplomatik manevraların görüntüsü bile Müslüman taarruzunun keskinliğini azaltmıştı. 29 Temmuz'da perde duvarın bir kısmı çöktü ama Frenkler açılan surların ardında çalı yığınları yakarak kimsenin geçmesine izin vermedi. İbn Şeddad şöyle yazdı: "Ne savaşçılardı ama; tüm bunlara rağmen herhangi bir kapıyı kapatmayıp, gece çökene kadar kapılarının önünde savaşmaya devam ettiler."

Eyyubi bu direnişten huzursuz oldu ve İbn Şeddad'a göre geceyi endişe içinde geçirdi. 30 Temmuz'da saldırı yarılan perde duvar üzerinde yoğunlaştırıldı ve nihayetinde tüm ordunun birlikte hücumuyla beraber duvar yıkıldı. İbn Şeddad ilk aşamada ateş korkusuyla kimsenin yaklaşmaya cesaret edemediğini yazdı,

115. Yafa'daki savaşa dair İbn Şeddad'ın anlatımı için bkz İ.S. 222 ve sonraki sayfalar.

sonrasında toz duman dağılınca Frenklerin "[taş] duvar yerine mızrak uçlarından oluşan bir duvar yaptıklarını" gördüler. Bu sağlam savunma, diye ekledi Şeddad, "Müslümanları büyük bir dehşete düşürdü." Bu aşamada elçiler teslim koşullarını görüşmek üzere tekrar geldi. Eyyubi şövalyeler, piyadeler ve Türkopoller karşılığında Frenklerin elindeki Müslüman denklerini takas etmeyi kabul etti; asker olmayanlar ise Kudüs fidyesi ödeyecekti. Elçiler bunun üzerine Eyyubi'den taarruzu durdurmasını istediler, ancak Eyyubi adamlarını kampta tutmasının mümkün olmadığını söyledi. Frenkler kaleye geri çekilmeliydi, böylece Müslümanlar kentle "meşgul olabilirdi". Bu gerçekleşti ve Müslümanlar Yafa'nın altını üstüne getirmeye başladı, ele geçirdikleri ganimetler arasında Mısır kervanından yağmalanmış mallar da vardı.

Aynı akşamüstü daha geç saatlerde Eyyubi, Akka'da Frenkleri izleyen Sârimeddin Kaymaz'dan bir haber aldı, buna göre Richard Beyrut'a yürümekten vazgeçmişti ve yardım için geri dönüyordu. İbn Şeddad'a göre, Eyyubi kaleyi acil bir mesele olarak bir an önce almak istiyordu ama adamları emirlere uyamayacak kadar yorgundu ve yağma yapmakla meşguldüler. Eyyubi, disiplin dikte etmeye çalışmak yerine yük katarına geri döndü; 31 Temmuz sabahı erken saatlerde de bir Frenk trampeti ufukta gemiler görüldüğünü haber vermek için çaldı. Eyyubi'nin reaksiyonunda merak uyandırıcı ölçüde yavaşlık vardı. İbn Şeddad'a ordusunun herhangi bir demir atma işlemini engellemesi gerektiğini söyledi ama Müslümanların çoğu Yafa'da hâlâ kontrol dışı durumdaydı ve kendisi de kıyıya doğru hareketlenmedi. İbn Şeddad, "öncü birliği güçlendirmek üzere"[116] İzzeddin Curdik, Alâmeddin Kayser ve Durbas el-Mihrani'yle birlikte kaleye gönderildi ve tüm Frenkleri kaleden çıkarmasının yanı sıra bulunan tüm para ve silahlara dair bir envanter oluşturması söylendi, bunlar da el-Zâhir'e aktarılacaktı. Hemen işe koyuldu ve el-Zâhir'i deniz kenarındaki bir tepecikte trampet seslerinin arasında uyur hâlde buldu. "Uykulu gözlerle kalktı... ve kente girdik, kaleye geldik ve Frenklere dışarı çıkmaları emrini verdik."

Garnizon, göründüğü kadarıyla kurtarma için çok az sayıda gemi olduğunu düşünüyordu ve görünürde olanlar da karaya çıkma emaresi göstermedikleri için kaleden ayrılmayı kabul ettiler. Bu noktada Curdik, İbn Şeddad'a Müslümanlar kentten çıkarılana kadar

116. İ.S.'nin metni (223) *yad* olarak verir, doğru okunuş *yazak* ise İbn Abi'l-Heyca'da yer alır (204).

beklemesini söyledi. Disiplinin çok büyük ölçüde kaybolduğunu, bu yüzden de kişisel fidye toplamak için Frenklerin esir alınabileceğini düşünmüş olmalıydı. Sonrasında da "Müslümanları dövmeye ve kentten atmaya başladı"; bu hareketi, Eyyubi'nin memluklerinin Yafa'dan ayrılırken diğer Müslümanların da mallarını yağmaladıklarına dair İbn el-Esîr'in anlattığı hikâyenin arka planını oluşturmaktadır.[117] İbn Şeddad, zaman kaybettiği için Curdik'e sitem etti –"Müslümanlar herhangi bir yerde bir araya toplanmış değil, o zaman şehrin dışına çıkarılmaları nasıl mümkün olabilir?"– ama bu sitemin de bir etkisi olmadı. Kaleden toplam 47 Frenk çıktı ama o âna kadar yaklaşık 35 gemi gelmişti ve garnizonun geri kalanı karşı koyma emareleri göstermeye başladı. İbn Şeddad kalenin bulunduğu tepeden Curdik'i uyarmak üzere indi ama Frenkler bu aşamada ani bir hücum başlattı ve bazı Müslümanları öldürdü. Ama bu hücumları zamansızdı. Kurtarma birliği henüz karaya çıkmamıştı ve gemiden baktıklarında görebildikleri tek şey dalgalanan Müslüman bayraklarıydı ve yalnızca Müslüman bağırışları duyabiliyorlardı, dolayısıyla hem kentin hem de kalenin düşmüş olduğunu düşündüler. Bunun sonucunda da Eyyubi davullarının genel bir taarruz için çalmasını istediğinde, piskopos ve kale kumandanı özürlerini sunup teslim şartlarının yenilenmesini istemeye geldiler. O sırada yaklaşık 50 Frenk gemisi kıyı açıklarındaydı ve Ambroise tarafından rahip olarak tanımlanan bir adam "ayin ilahileri söyleyip"[118] kaleden sahile atladı ve gemilere doğru yüzdü. O sırada kırmızı kalyonu limana doğru çevrilmiş olan Richard'a getirildi. Karaya inen Frenkler etkili bir direniş görmedi ve düzensiz Müslümanlar kentten atıldı. Müslüman ordusu Yezur'a çekildi ve zamanında taşınması mümkün olamayacak olan büyük miktarda ganimet bırakılmak zorunda kaldı.

1 Ağustos sabahı Richard Yafa yakınlarında Eyyubi'nin daha önce kuşatmayı yönetmiş olduğu yere hareket etti. Müslüman dostlarına davetler gönderdi "ve aralarında konuşmalar ve şakalaşmalar oldu".[119] İbn Şeddad'a göre bir sataşmada da bulunarak, Eyyubi'nin, İslam'ın en büyük hükümdarının, kendisi gelince, özellikle de sadece ayağında "deniz botları" varken niye geri çekildiğini sordu; bunun yanı sıra kompliman da yaparak Yafa'nın surlarına

117. İ.S. 12.84.
118. *L'Estoire* 1.11111.
119. İ.S. 227.

saldırırkenki süratini övdü, sözlerinin sonunda da barış yapılması gerektiğini "çünkü denizler ötesindeki topraklarının harap olduğunu" söyledi.[120] Pazarlıklar bu aşamada yeniden başladı. Eyyubi Frenklerin Kayserya'dan Sur'a kadar Kıyı'yı elinde tutmasını kabul etti. Richard Aşkelon ve Yafa'yı da istedi, Eyyubi de Yafa'yı elinde tutmasını kabul etti ama Aşkelon'un bırakılması gerektiğinde ısrar ediyordu. 2 Ağustos'ta gelen bir elçi Richard'ın Yafa için Eyyubi'ye teşekkür ettiğini belirtti ama yine Aşkelon'u da istiyordu. Elçi, altı gün içinde barış yapılması hâlinde Richard'ın bölgeden ayrılacağını da ekledi, aksi hâlde kışı Kıyı'da geçirecekti. Verilen yanıta göre Müslümanlar Aşkelon iddialarından vazgeçmeyecekti ve Richard kesinlikle kışı Kıyı'da geçirmek zorunda kalacaktı, çünkü Müslümanlar zaten o gittikten sonra veya hatta daha öncesinde Frenklerin elinde neresi varsa alacaklardı; Eyyubi sonsuza dek bekleyebilirdi; kışın görevde olanların yazın gelmeyip dinlenmesi gibi bir imkânı da vardı; söylediğine göre Eyyubi de kendi topraklarının ortasında yaşlı bir adamdı, ailesiyle birlikteydi ve dünyevi zevklerden zaten vazgeçmiş biriydi; diğer yandan Richard, hayatının baharındaydı ve evinden çok uzak kalmıştı.

Aslında iki tarafın da sonsuza dek beklemeye tahammülü yoktu ve problemin savaşarak çözülememesi hâlinde ikisi de anlaşmayı kabul etmek zorunda kalacaktı. Frenkler açısından, Latin Krallığı eski sınırlarıyla yeniden kurulmayacaktıysa, ihtiyaç duydukları şey gelecekte genişleyebilmek adına bir üs sahibi olmaktı ve kuzeyde Antakya ve Trablus, güneyde Sur, Akka ve Yafa onlara bu imkânı veriyordu. Aşkelon ise, kıyı yolundaki stratejik konumuyla, Mısır ve Suriye arasındaki trafiği kontrol etme ümidini kaybetmiş bir Frenk devletine oranla Eyyubi için daha önemliydi. Ama Richard mücadele etmeden burayı kaybetmeye niyetli değildi ve Eyyubi'nin de, ordusunun daha fazla demoralize olmasına imkân vermeden meseleyi zorlamanın bir yolunu bulması gerekiyordu.

Müslümanlar 2 Ağustos'ta Yezur'dan Remle'ye çekildiler. Eyyubi de o sırada bir Frenk birliğinin takviye sağlamak için Akka'dan Yafa'ya yürüdüğünü duydu ve yükünü tekrar tepelere geri göndermeye, yürüyüşün karşısına çıkmak için de kuzeye yürümeye karar verdi. Fırsat doğması hâlinde saldırıya geçilebilirdi; doğmaması durumunda ise güvenli şekilde geri çekilebilirlerdi, Eyyubi'nin şöyle söylediği aktarılmaktadır: "Düşman ordularının bir araya

120. İ.S. 228.

gelmesini bekleyip sonra da yenilmiş bir ordu gibi dağlara çıkmaktan iyidir. Şimdi avının peşinden giden biz olacağız."[121] 3 Ağustos sabahı yola çıktı ama Yarkon Nehri'nden öteye gitmedi, çünkü Frenk birliğinin Kayserya'ya girdiğini öğrendi. Birliğe artık saldırılamayacağına karar verdi, muhtemelen onlarla Richard arasında kapana kısılabileceğini düşünüyordu ama Richard'ın da birkaç çadır ve küçük bir birlikle Yafa yakınlarında kampta olduğunu duydu. Bu durum görmezden gelinemeyecek kadar büyük bir avantaja dönüşebilirdi ve 4 Ağustos günü şafak vakti sürpriz bir taarruz gerçekleştirdi. İbn Şeddad taarruz sırasında yük katarıyla birlikteydi ve bu yüzden olayı görgü tanıklarından dinledi. Richard'ın yalnızca 10 çadırının, 17 atının ve 1.000'den daha az sayıda piyadesinin olduğunu söyledi. Müslümanlar hücum etti ama Frenkler sağlam durunca geri çekilip kampın etrafını sardılar. Eyyubi tekrar hücum etmelerini emretti ama yalnızca el-Zâhir emre uymaya istekliydi. Yafa bozgunu ve bilhassa Eyyubi'nin memluklerinin uygulamaları memnuniyetsizliği zirveye çıkarmıştı. El-Meştub'un kardeşi el-Cinah'ın ona, "Yafa'da insanları döven hizmetlilerini" getirtip onları savaştırmasını söylediği aktarılıyordu. İbn Şeddad şunu ekledi: "O gün Richard'ın mızrağını eline aldığını sağ kanadın ucundan sol kanadın sonuna kadar at sürdüğünü ve karşısına kimsenin çıkmadığını duydum." Eyyubi bu küçük birlik karşısında pasif kalmanın "bütünüyle mağlubiyet" olduğunu gördü ve öfke içinde Yezur'a hareket etti. İbn Şeddad, bu açık itaatsizlik gösterisinin Eyyubi'yi bazı adamlarını cezalandırmaya iteceğinin düşünüldüğünü yazmıştır, ancak Eyyubi öfkesinden kurtulup o akşam emirlerini yanına davet ederek kendisine Şam'dan gönderilen meyveleri paylaşmaya çağırdı.[122] Ama şurası da açıktı ki, bu fiyaskodan sonra, disiplinsizlik kronik hâle gelmeden barış yapmak gerekiyordu.

Richard'ın kazandığı fiili avantaj kısa sürdü. Eyyubi 5 Ağustos'ta Latrun'a geri çekildi ve 7 Ağustos'ta da elçisi Frenk kampından geri döndü. Yafa'ya girmesine izin verilmemişti ama Richard onunla kentin dışında konuşmuş ve girişimlerinden sonuç çıkmadığı için artık kalmaya karar verdiğini, daha fazla müzakereye yer olmadığını söylemişti. Aynı gün Alâeddin, Merc Uyun'dan çekilmiş olan Musulluları getirmişti, 20 Ağustos'ta da Mısır'dan takviye

121. İ.S. 229.
122. İ.S. 30.

birlikler geldi. Richard hastalanmıştı ve Eyyubi tüm Fransızların geri döndüğünü duydu. Paraları azalmıştı ve artık denize açılıp eve dönmeyi planlıyorlardı. Richard, hastalığı dolayısıyla hab'erciler gönderip meyve ve buz istemişti, Eyyubi bu haberciler aracılığıyla Yafa'da 200 ila 300 şövalye olduğunu öğrendi. Frenkler kent surlarını değil, yalnızca kale surlarını tamir ediyordu. Fırsat çok belirgindi ve Eyyubi de 27 Ağustos'ta Remle'ye hareket etti; amacı, mümkün olması hâlinde Yafa'ya, olmaması durumunda Aşkelon'a taarruz etmekti. Öncü birliği bir deneme saldırısı yapmak üzere gönderildi ve kendilerine karşı koymak üzere Yafa'dan yalnızca 300 atlının çıkıp geldiğini bildirdiler, bazıları katıra binmişti.

Bu noktada bir Frenk elçisi, Richard'ın hastalığı sırasında istemiş olduğu el-Hâcib Ebu Bekir'le birlikte geldi. Richard savaşabilecek pozisyonda değildi ama Eyyubi de görünürdeki tüm ezici avantajına rağmen adamlarına güvenemiyordu. İmâdeddin'e göre emirleri toprakların harebeye döndüğünün, köylülerin sefil durumda olduğunun ve ordunun yorgun olduğunun altını çiziyorlardı. Gıda ve hayvan yemi yetersizliği vardı ve mısır fiyatları uçuyordu. Eğer Frenkler barıştan ümitlerini kesmiş durumdalardıysa, sonuna kadar savaşacaklardı, diğer yandan bir ateşkes "bölge halkının topraklarına dönmesini" sağlayacaktı ve böylece hasat toplanıp sonrasında yeniden savaşa girilebilirdi.[123] Ebu Bekir, Richard'ın bu aşamada Aşkelon'u feda etmeye hazır olduğunu bildirdi ama Eyyubi'den kendisine telafi olarak bir şeyler vermesini istiyordu; 28 Ağustos'ta bu ricadan vazgeçildi. İmâdeddin'in anlatımına göre Eyyubi hâlâ savaşmayı istiyordu ama destek olmadan hareket etmesi mümkün değildi.

Richard'la arası iyi olan Bedreddin Duldurum "bu meselede ona elini uzatmak üzere" gönderildi. Şöyle söyleyecekti: "Sultan ordularını topladı ve sizin vazgeçeceğinizden emin olmadığım sürece ona bu ateşkes konusunu açmam mümkün değil."[124] Sonraki gün geri dönen Duldurum Richard'ın anlaşma yapmayı kabul ettiğini söyledi. Eyyubi'nin önüne Kıyı topraklarının bir dökümü getirildi. Frenkler Yafa'dan Sur'a kadar olan bölgeye sahip olacaktı ama Eyyubi bu listeden Remle, Lod, Yübna ve Yafa topraklarının bir kısmını oluşturan Mecdel Yaba'yı, Nasıra'yı ve Sepforis'i çıkardı. Düzeltilmiş metin 30 Ağustos'ta Frenklere gönderildi ve

123. *Feth* 435.
124. İ.S. 232.

elçiye sonraki gün bir anlaşmaya varılması gerektiği söylendi. Aynı gün öğleden sonra daha fazla sayıda Frenk elçi geri geldi. Eyyubi'nin habercisi, Richard'ın herhangi bir telafi almamış olmaya itiraz etmiş olduğunu söyledi ama 31 Ağustos'ta elçileri Eyyubi'yi görünce bunu daha incelikli şekilde ifade ettiler ve şöyle söylemiş olduğunu aktardılar: "Bana daha fazlasını vermeniz sizin iyiliğiniz ve cömertliğinizdendir." Eyyubi, elçileri Duldurum'la birlikte el-Adil'e gönderdi ve 1 Eylül'de nihai koşullar oluşturuldu. Aslında Richard'a telafi de sunuldu, Frenklerin Remle ve Lod'un gelirlerinden pay almalarına izin verildi. Aşkelon yıkılacaktı ve iki taraf da bunun gerçekten yapıldığını teyit edecekti. Üç yıl ve sekiz ay sürecek olan ateşkes kara ve denizde geçerli olacaktı ve Haşhaşi topraklarının yanı sıra Trablus ve Antakya topraklarında da uygulanacaktı. Eyyubi'nin elçisi belgeyi Richard'a sundu ama Richard okuyamayacak kadar hastaydı ve şöyle söyledi: "Barışı onaylıyorum: Elimi uzatıyorum."[125] Champagne Kontu Henry ve diğer Frenkler de 2 Eylül'de sözleşmeyi imzaladı ve elçiler daha sonra Eyyubi'nin kampına gönderildi. Bir dizi Müslüman liderin ateşkes koşullarına bağlılık yemini etmelerini istediler; bu emirler arasında el-Adil, el-Efdâl, el-Zâhir, el-Meştub ve Duldurum da vardı. Elçiler, Antakya'daki Bohemond'a ve Frenk toprakları yakınlarında yaşayan Müslüman beylerine giderek sözleşmeyi imzalatacaktı. Eyyubi sonrasında bir kabul töreni gerçekleştirdi, "Eyyubi'nin soylu elini sıktılar"[126] ve barış ilan edildi.

İki taraf da kazanmış değildi. Tüm kayıplarına ve feda ettiklerine rağmen Frenkler Kudüs'ü geri alamamıştı. Hıttin'den sonra Kıyı'nın kaderi kendi insafına kalan Eyyubi'nin ise kaynakları tükenmiş, toprakları tehlikeye girmiş ve ordusunun morali çökmüştü. Karada iki taraf da birbirini durdurmuştu ama Eyyubi Frenklerin denizdeki hâkimiyetine karşılık verememişti. Ellerinde tuttukları üslere bir başka taarruz başlatmak adına takviye göndermelerini engellemek için yapabileceği hiçbir şey yoktu. Onlara verdiği zararla cesaretlerini kırmayı umabilirdi ama kendisinin de böylesi büyük ölçekte bir savaşa girecek kadar siyasi veya ekonomik güce ne zaman sahip olacağı belli değildi. Kendi gücünün de aşırı derecede zorlanmış olduğunu hissediyor olmalıydı, İbn Şeddad'a şöyle söyledi:

125. İ.S. 234.
126. İ.S. 235.

"Bana ne olacağını bilmiyorum, düşman ise güçlenecek. Onlara kalan topraklar var, böylece çıkıp geri kalanını da alabilirler. Tüm bunların [Müslüman liderlerin] kalelerinin tepesinde oturup "aşağıya inemem" dediğini göreceksin ve Müslümanlar harap olacak."

5 Eylül'de Latrun'a geri döndü. "İki ordu iç içe girdi"[127] ve çok sayıda Müslüman ticaret yapmak için Yafa'ya giderken çok sayıda Frenk de Kutsal Kabir Kilisesi'ni ziyaret etmek için Kudüs'e geldi. *Itinerary*'e göre Fransızlara karşı eski hesaplarını ödetmek niyetinde olan Richard[128] Eyyubi'den yalnızca kendisinin izin verdiği kişileri kabul etmesini istedi ama Eyyubi mümkün olduğunca çok kişinin kutsal ziyaretini gerçekleştirmesini istiyordu, böylece memnuniyetle evlerine döneceklerdi "ve Müslümanlar da, onların kötülüklerinden korunabilecekti".[129] Aşkelon'u yıkmak üzere ise, bir Frenk birliğiyle beraber Alâmeddin gönderildi. Garnizon ilk aşamada kenti terk etmeyi reddettiği için kısa bir gecikme oldu, ödemelerini almadıklarını iddia ediyorlardı ama bu sorun da çözülünce, Richard Yafa'dan ayrıldı ve 10 Eylül'de de Eyyubi, birliklerinin dağılmasına izin verdi.

Eyyubi'nin yaşamının geri kalanı savaştan sonra yazılmış kısa bir ek nottan çok da fazlası olmadı. Barışın yapıldığı gün İbn Şeddad ona artık Mekke'ye hacca gidebileceğini söylemişti.[130] Bunu kabul etmiş ve diğer muhtemel hacılardan ve ihtiyaç duyulacak erzaktan vb oluşan listeler oluşturmuştu. Ama İbn Şeddad'ın unuttuğu nokta, halifenin, Eyyubi'nin Bağdat üzerinde planları olabileceğine dair duyduğu korkuydu. El-Fâdıl, Eyyubi'ye halifeye amacını söylemesi gerektiğini hatırlattı, "böylece suçsuz olduğunuz bir şeyden sizi sorumlu tutmayacaktır" ve şöyle ekledi: "Sultanın intikam almaya, kan dökmeye veya kutsal ziyarette karışıklık yaratmaya geldiği söylenebilir." El-Fâdıl Kıyı'da hâlâ Frenklerin olduğunu ve Kudüs'ü unutmadıklarını da söyledi. Dahası, "adaletsizlikleri ortaya çıkarmak Allah'ın lütfunu dilemenin en önemli yollarından biridir"; Şam'ın semtlerinde kargaşa ve şiddet vardı, köylüler ikta sahiplerinin baskısı altındaydı; hazine boştu; "en önemli ödevlerden biri gelir kaynağı oluşturmak... buna dair daha önce birçok tartışma vardı

127. İ.S. 236.
128. *Itinierary of Richard I* 331.
129. İ.S. 236.
130. İ.S. 237.

ama efendinin dikkatini dağıtıp bunlarla ilgilenmesini güçleştiren gelişmeler olmuştu."[131]

El-Fâdıl'ın bir başka mektubunda bildirdiğine göre, Bizans İmparatoru İsaakios'un bir elçisini taşıyan bir geminin ele geçirilmesiyle birlikte ateşkese sıkıntılı bir başlangıç yapılmıştı. Durum detaylarıyla anlatılmamıştır; bu olay muhtemelen bir savaş eylemi değil bir korsanlık vakasıydı ama el-Fâdıl'ın yazdığına göre yağmalanan mallar alenen Akka pazarlarında satılmıştı. Kudüs için de endişeliydi. Eyyubi'nin ölümünden sonra yazılmış olan mektuplar şehrin bakımsızlığından ve ihmalkârlıktan dem vurur, ancak el-Fâdıl'ın bu konudaki yazıları, çürümenin başlangıç tarihi olarak Eyyubi'nin yaşadığı döneme işaret eder. Din Savaşlarının bu olağanüstü ödülünün finans yetersizliğinden muzdarip olması, Eyyubi'nin devletinin mali ve idari açıdan ne kadar zorlandığına çok net bir ışık tutar. Bu durum el-Fâdıl'ı da harekete geçirmiştir. Frenklerin yaşadığı hayal kırıklığı ve öfkenin yeni bir haçlı seferine neden olacağından korkuyordu ve ne olup bittiğine dair dolaşan söylentilerin, Frenk hacıların kendi gözleriyle görebileceklerinden çok daha tehlikeli olduğunu yazdı, çünkü "skandal haberler genellikle ihtiyatsız kimseleri ayaklandırırdı".[132]

Bu baskıların sonucu olarak Eyyubi hac ziyaretiyle ilgili fikrini değiştirdi ve bunun yerine 13 Eylül'de Kudüs'e gitti. Sonrasında, el-Adil'e danışmasının ardından ilişkileri düzeltmenin en iyi yolunu bulmak için Bağdat'a bir elçi gönderdi. 6 Ekim'de el-Zâhir ayrıldı. İbn Şeddad'ın yazdığına göre Eyyubi ona Allah'tan korkmasını tavsiye etti, "tüm iyiliklerin temeli" buydu, kan dökmekten mümkün olduğunca kaçınmalıydı "çünkü kan uyumazdı" ve tebaasının ve emirlerinin gönlünü kazanmasını söyledi; "Mevcut durumuma yalnızca uzlaşma sayesinde ulaştım." "Sonra el-Zâhir'i yüzünden öptü, eliyle başını okşadı ve ayrıldı."[133] 15 Ekim'de kısa bir ziyaret için Beyrut'a gitti, burada Bohemond onu güvenli geçiş izni olmadan ziyaret ederek Müslümanları şaşırttı ve 4 Kasım'da, Nisan 1189'dan beri ilk kez Şam'a döndü. Şimdi de on yıldır görmemiş olduğu Mısır'a gitmeyi düşünüyordu ama yine fikrini değiştirdi ve kışı Şam'da veya Şam çevresindeki kırsalda av gezilerinde geçirdi. 16 Şubat 1193'te, Kudüs'ten yeni dönen İbn Şeddad'la gözlerinde

131. Alıntı A.S. Ra. 2.205.
132. Musul 68.
133. İ.S. 238.

yaşlarla selamlaştı. "Yollarda nehirler akıyormuşçasına"[134] her yerin sularla dolduğu yağmurlu bir kış geçmişti ve Eyyubi'nin sağlığı iyi değildi. Hareketleri hâlsizdi ve "bedeni bir şeyle dolmuş gibiydi".

20 Şubat'ta Mekke'den dönen hacılarla buluşmak üzere atıyla yola çıktı ve gece yarısı hastalandı.[135] Hastalığının dördüncü günü kanı akıtıldı. Altıncı gününde biraz ılık su içerken İbn Şeddad da yanındaydı ama hastalık kötüye gidiyor ve bilinci gidip geliyordu. Dokuzuncu gün sıvı almayı bıraktı ve ateşli bir titreme nöbetine girdi. Bundan sonra yalnızca ara sıra bilinci yerine geldi. Şam'a endişe dalgası yayıldı ve tüccarlar pazarlardan mallarını çektiler. El-Fâdıl ve İbn Şeddad her akşam onu görmeye veya durumuna dair haber almaya gidiyorlardı; İbn Şeddad şöyle yazdı: "İnsanlar sağlık durumunu bizim yüzlerimizden okuyordu." Onuncu gün Eyyubi'ye şırınga yapıldı ve biraz arpa suyu verildi. Bacaklarından ter attı ve bunun iyiye işaret olduğu düşünüldü. On birinci gün, 3 Mart'ta ter tüm çarşaflara, hasır örtülere aktı ve yere kadar ulaştı. O akşam durumu kötüye gitti ve İbn Şeddad'la el-Fâdıl'ın Eyyubi'yi görmesine izin verilmedi. El-Efdâl geceyi orada geçirmelerini teklif etti ama el-Fâdıl kaleden her zaman olduğu gibi ayrılmamaları hâlinde bunun yanlış anlaşılıp şehirde huzursuzluk çıkacağından endişe ediyordu. 4 Mart sabahı imam Ebu Cafer ve el-Fâdıl Eyyubi'yle birlikteydi. İmam *Kuran* okuyordu. "'Allah'tan başka ilah yoktur ve ben kendimi O'na bırakıyorum' sözleri okunduğu zaman Eyyubi'nin gülümsediği, yüzünün aydınlandığı ve ruhunu Allah'a teslim ettiği söylenir."

134. İ.S. 242.

135. Eyyubi'nin son hastalığına dair detaylar İ.S. 243 ve sonraki sayfalardan alıntı yapılmıştır.

22
Sonuç Bölümü

Sevenleri açısından Eyyubi, Şam'daki ölüm döşeğinde İslam'ın kahramanı, Latin Krallığı'nı yıkan lider ve Kudüs'teki mabetleri yeniden ayağa kaldıran kişi olarak görülebilir. Ancak hakkında bu gibi methiyeler olmakla birlikte böylesi bir görüşün çok sayıda Müslüman çağdaşı tarafından kabul edilmediğini de belirtmek gerekir. Karşı cephesinde yer alanlar tarafından, kendisi ve ailesi için güç kazanmak adına İslam'ı manipüle eden, yalnızca bu gücü elde ettikten sonra bir maceraya atılan ama yine de ardında Avrupa'nın desteklemesi hâlinde her an karşı saldırıya geçmeye hazır bir Frenk devleti ve ağır bir yükün altında kalmış yoksul bir Müslüman imparatorluğu bırakan biri olarak tasvir edilebilir. Böylesi değerlendirmelerin altında yatan övgü ve yergiler tarihsel bir çalışma için yersiz görülebilir ama bu değerlendirmeler, Eyyubi'nin, geldiği yerle, yani kendi arka planıyla ilişkisine dair problemlerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bu durum kendi nitelikleriyle ilişkili olmalıdır, olaylara yalnızca reaksiyon göstermek yerine kontrol altında tutabilmesini sağladığı ölçüde bu nitelikleri başarılı görülebilir.

Bir savaş komutanı olarak Eyyubi'nin artı hanesinde Hama Boynuzu'nda ve Tel el-Sultan'da Müslüman ordulara karşı kazanılmış iki belirleyici zafer vardır, bunların yanı sıra Merc Uyun ve Hıttin'de de Frenkleri mağlup etmiştir. Olayın süresinin uzunluğu ve kariyeri üzerindeki etkileri açısından bakıldığında ise bir o kadar önemli bir başarı da Kahire'deki sokak çatışmalarıdır. Başarısızlıkları ise Remle Savaşı, Akka'nın kaybedilmesi, Arsuf Savaşı ve Yafa bozgunu olmuştur. Remle Savaşı'ndaki mağlubiyeti öncelikli olarak

dikkatsizliğinden kaynaklanmıştı ama diğer savaşlarda uyguladığı taktikler ve strateji Frenklere karşı tedbirli, Müslümanlara karşı cüretkâr bir yaklaşım izlemiştir.

Şu noktanın altı çizilmelidir ki, o dönemde savaş alanlarındaki iletişimin yetersizliği, çarpışmalar esnasında tüm komutanların taktik etkinliğini azaltmıştır, Ekim 1189'da Akka'daki savaşta Eyyubi'nin neredeyse felakete dönüşen hatasının ve aynı yılın daha erken dönemlerinde Tibnin'de kurduğu tuzağı koordine etmekteki yetersizliğinin sebebi de bu iletişim sıkıntısıdır. Bu açıdan bakıldığında değerlendirme, zamanın, mesafenin ve adam sayısının kullanımına göre yapılabilir. Eyyubi zamanı ve adam sayısını kayda değer bir ekonomi içinde kullanıyordu, özellikle Hama'daki Boynuz Tepesi'nde ve daha önceki dönemlerde Şam üzerine ilk yürüyüşünde bu durum daha da belirgindi. Hıttin, kritik anda gücün yoğunlaştırılması açısından göze çarpan bir seferin zirve noktasıydı ama Eyyubi'nin bundan önce Kerak'taki gecikmesi ve el-Efdâl'a gönderdiği emirlerdeki kararsızlık muhtemel bir planlama zayıflığına işaret etmektedir. Şunu da belirtebiliriz ki, neredeyse aynı pozisyonda, Napoleon, Şam Paşasının oğlunu, el-Efdâl'ın hareketini tekrarlayıp birliklerini dağıtmakla ve böylece Murat'ın karşı darbesine açık hâle gelmekle eleştirmiştir.[1] Akka kuşatmasında Eyyubi, Nil'den, Fırat ve Dicle'den ordu toplayıp sonrasında ofansif kapasitesini kaybetmeden bunları düzenli olarak dinlendirmek anlamında muazzam ölçüde karmaşık bir problemle karşılaşmıştı. Gördüğümüz üzere bazı başarısızlıkları olmuştu ama bunlar adamlarını savaş alanında tutabilmek konusundaki genel başarısına bakılarak değerlendirilmelidir.

Kuşatma savaşlarında çok etkileyici bir sicili vardı ama bu da, Halep ve Musul'da kaybettiği zaman ve Sur'daki hayati başarısızlığı hesaba katılarak değerlendirilmelidir. 1182'de Beysan'da veya 1183'te Ayn Calut'ta taarruzunu devam ettirmemiş olmasının da altı çizilmelidir. Bu durum kısmen akıncı stratejisiyle açıklanabilir veya Beysan ve Ayn Calut seferlerinin öncelikli olarak Musul'a karşı planlanan büyük dizaynın siyasi kamuflajı olduğu öne sürülebilir. Daha geniş çaplı bir eleştiri ise Guy'ın Akka'ya yürüyüşünün ardından inisiyatifi göründüğü kadarıyla Frenklere bırakmayı tercih etmiş olması konusunda getirilebilir ki, aslında III. Haçlı Seferi'nin tamamı boyunca uyguladığı taktikleri tedbirli ama yaratıcılıktan

1. Guerre d'Orient 82.

uzak şeklinde değerlendirebiliriz. Gerçi burada yine işin içine dahil olan unsurlar ve bilhassa iki tarafın asker sayısı, erzak ve moral durumu unutulmamalıdır ve her ne kadar zaman zaman Müslümanlar etkisiz kalsa da, Eyyubi'nin kararlılığı ve organizasyon yeteneği, kaybetme pozisyonunda olabileceği durumlardan geri gelmesini sağlamıştır.

Eyyubi'nin lehine işleyen bir unsur ise istihbarat servisinin başarısıydı. Merc Uyun'da Baldwin tarafından gafil avlanmış ve Mısır kervanını Richard'dan kurtarmayı başaramamıştı ama genel anlamda büyük oranda doğru gelen bilgiler üzerine plan inşa edebiliyordu. Bu durum etkin bir organizasyona sahip olmasına bağlanabilir ama Eyyubi'nin en belirgin şekilde yetersiz kaldığı alan olan denizde de bunun tersi geçerlidir diyebiliriz. Akka kuşatması, Frenklerin denizdeki üstünlüğüne karşı herhangi bir yanıtı olmadığını kesin olarak göstermiştir ve filosunu iyileştirmek konusundaki arzusuna rağmen idarecileri onun talimatlarını etkin şekilde yerine getirmeyi başaramamıştır.

İdare mekanizması da miras alınmış bir bürokrasiden oluşuyordu, bu çerçevede Eyyubi'nin en tepesinde olduğu bir patronaj sistemi geçerliydi. Bu sistem, gerçekten de resmî idareden ziyade patronaj konumundaydı ve bu da Eyyubi'nin kişisel zamanını alıyordu, o kadar çok sayıda rica kendisine ulaştırılıyordu ki şöyle söylediği aktarılır: "Benden önce insanlar krallarından korkar ve onlardan kaçardı... ama şimdi bana özel işleri için usandırana kadar geliyorlar."[2] Patronaj sosyal yapının içine işlemişti. El-Fâdıl'ın ifadelerine göre oğulları parayı saçmak için uğraşırken Eyyubi, para toplamak için verdiği mücadeleler nedeniyle (cennette) ödüllendirilecekti.[3] Eyyubi'nin hazinedarı, efendisinin iznini istemeden İmâdeddin'in hamisi olduğu kimselere para veriyordu[4] ve örneğin emir Necmeddin ibn Masâl'a gösterilen saygının bir göstergesi olarak onun tavsiye ettiği kişilere yapılan ödemeler ölümünden sonra bile devam ettirildi.[5]

Bürokrasi ve patronaj sisteminin bir arada var olması sık görülen ve genelde zararsız bir durumdu. Sistemin sıkıntıları, kişisel çıkarların çatışmasından ve patronajın verimliliğe engel olabilecek şekilde

2. Alıntı A.S. Ra. 2.138.
3. 7307.21.
4. Bundari 287.
5. Bundari 306.

bazı kişilerde yoğunlaşmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla bu dönemde hamilerce vaat edilen paraların idarecilerce alıkonması veya hamilerin koruması altındaki kişilerin ayrıcalıklı pozisyonunu görmezden gelerek idarecilerin sistemin aksine hareket etmesi şaşırtıcı durumlar değildi. Bu güçlükler, Eyyubi imparatorluğunun daha fazla parçadan oluşur hâle gelmesiyle birlikte daha da artmıştı. Örneğin Suriye'deki Turan Şah İmâdeddin'e Ayzab'ın gelirlerinden bir hibe göndermişti –"bana şunu söylediler: 'Ayzab en azından Aden'den daha yakın bir yer'"–[6] ardından evrakı diplomatik çanta içinde el-Fâdıl'a göndermesi gerekiyordu; el-Fâdıl da Mekke'ye giderken bu çantayı Ayzab'a teslim etmekle görevlendirilmişti.

Bağdat'a yazılmış olan bir mektupta idari güce dair verilen bir tanımda hükümetin ana işlevleri arasında atama ve görevden almalar da sayılmaktadır.[7] Daha önce ifade edildiği gibi, Eyyubi kendi ailesini hareket ettirmek konusunda oldukça hızlıydı. Kardeşi Böri'ye hicri takvimle hicretten sonra 576 yılında (1180-81) Feyyum iktaları verilmişti ve bunlar sonrasında aynı yıl içinde Takıyeddin'e transfer edildi.[8] İbn el-Mukaddem'in Baalbek'i teslimden neredeyse hemen sonra Turan Şah Mısır'a gönderilmişti ve el-Zâhir Halep'te altı aydan kısa bir süre geçirdikten sonra 1183 kışında geri çağrılmıştı. Böylesi hamlelerin sebebi genel olarak kısa vadeli avantaj sağlama düşüncesi olarak görünmektedir; diğer yandan Eyyubi, kendi topraklarında kuvvet üslerinin sürekli olarak belli bir elde tutulmasını engellemeyi bir alışkanlık hâline getirmiş değildi. Örneğin Nasreddin Muhammed ibn Şirkûh ölene kadar Humus'un başında tutulmuştu ve Tuğtekin tarafından Yemen'de bir utanç tablosu oluşturulmuş olmasına rağmen onu yerinden almak adına herhangi bir hamle yapılmamıştı.

Skalanın daha da aşağısında Tel Başir'den Duldurum ve Ebu Kubeys'ten Mengübars gibi Eyyubi Devleti'ne dahil olmayan müttefiklerin de topraklarındaki hak sahiplikleri onaylanmıştı, muhtemelen istikrar ve iyi idarenin yanı sıra destekçileriyle ters düşmeme anlayışı güdülüyordu. Bir dizi zoraki atamanın yapıldığı da belirtilmelidir. 1179 tarihli bir mektup, emir İzzeddin Musek'in Mısır'ın doğu eyaleti valisi pozisyonundan istifa ettiğini, ancak

6. Bundari 352.
7. Münih 113.
8. Abu Salih 204.

zorla görevine geri getirildiğini ifade ediyordu,[9] Kevkeb kalesi de düştükten sonra istememesine rağmen Sârimeddin Kaymaz'a verilmişti. Eyyubi'nin komutanları sivil idareciler olarak her zaman başarı gösterebilmiş değildi; 1183 yılında Nusaybin'de Ebu'l-Heycâ'nın görevden alınması gerekmişti, 1192 yılında da Nablus'ta el-Meştub'dan şikâyetler vardı.[10] Ayrıca istekli olmayan kişileri görevlendirmiş olması belki de bir yandan da yetkin idarecilerin eksikliğini gösteriyordu, benzer şekilde Hıristiyan ve Yahudi memurların görevlendirilmesi de daha aşağı düzeyde de benzer bir problem yaşandığının göstergesiydi. Gerçi para da en azından bir o kadar belirgin bir unsur konumundaydı. Eyyubi'nin Faruk Şah'a Dimyat tahkimatları ve garnizonu hakkında yazmış olduğu mektup ikta sahiplerinin kendi topraklarındaki savunma harcamalarını karşılamaları gerektiğini söylüyordu,[11] benzer şekilde 1178-79 yıllarında Takıyeddin'e ve el-Meştub'a yazdığı mektuplarda da "adamlarının sayısını artırmaları ama savaşçıların yalnızca en iyilerini işe almaları" şeklindeki talimat da bu yöndeydi.[12] Bu yaklaşım, emirleri, büyük garnizon ve pahalı onarım gerektiren yerleri almaya gönüllü olmaktan alıkoymuş olmalıdır ve İmâdeddin'in Frenklere Bakras'tan tahıl satmakla eleştirmiş olduğu Alâmeddin Süleyman aslında yasadışı kâr elde etmekten ziyade muhtemelen sadece kayıplarını telafi etmeye çalışıyordu.

Eyyubi'nin kendi finansal güçlükleri de yazdığı mektuplara ve el-Fâdıl'la İmâdeddin'in şikâyetlerine yansımıştır. Skalanın üst ucunda güçle borç para arasındaki ilişki, Turan Şah'ın öldüğünde bıraktığı büyük borçlarda görülmektedir. Savurganlık açısından çelişkili bir durum hâkimdi. Cömertlik, *Hamasa*'da yüceltilen Bedevi erdemlerinden biri olarak görülüyordu ve daha önce de belirtildiği gibi bu eser Eyyubi ve çağdaşlarının uyguladığı geleneklerin birçoğunun temelini oluşturuyordu. El-Fâdıl'ın ifadesiyle "borç, cömertin hastalığıydı"[13] ve Harun el-Reşid'le ilgili olarak aktardığı bir anekdota göre el-Reşid, kendisine planladığı seferin pahalıya malolacağını söyleyen hazinedarına şöyle yanıt vermişti: "Ardında övgü dolu bir şöhret bırakan hiçbir para boşa harcanmış

9. Wahrani 182.
10. Ayrıca bkz İ.S. 239.
11. Bkz s.88.
12. Bundari 322.
13. Alıntı Bundari 298.

değildir."[14] Diğer yandan Mısır'ın aşırı yük altındaki ekonomisi hakkında el-Fâdıl'ın şikâyetleri vardı ve Eyyubi'nin Şam'daki hazinedarına yazdığı bir mektupta toprağın üretebildiğinden daha fazlasını ipotek etmiş olmanın hazineyi boşalttığını ve Müslümanları fakirleştirdiğini belirtmişti.[15]

Eyyubi de parayı insanlardan daha önemsiz görüyordu ve el-Fâdıl'ın belirttiği gibi Mısır'ın parasını Suriye'nin fethi için, Suriye'nin parasını Cezire'nin fethi için ve Cezire'nin parasını da Kıyı'nın fethi için kullanmıştı.[16] Gerçi böylesi bir süreçte, yine el-Fâdıl'ın ifade ettiği gibi "genişleme ümidi hiçbir zaman son bulamaz".[17] Genişlemenin durması hâlinde ortaya çıkan güçlükler III. Haçlı Seferi'nin sonunda Şam bölgesindeki köylüler arasında yaşanan şiddetli huzursuzlukta kendini göstermiştir,[18] yine buna örnek durumlar, Kudüs'te hem Eyyubi yaşarken hem de ölümünden sonra yaşanan sefalet ve ölümünden sonra "Mısır'da maaşların yalnızca adının var olup anlamının olmaması" yönündeki şikâyetlerde görülebilir.[19] Buna karşılık kıtlık ve doğal afet dönemleriyle başa çıkmak adına yeterince esnek olması gereken bir ekonominin, kısa vadeli bozulmaları göz ardı etmemizi gerektirdiği de söylenebilir. Surlu Vilyam, eliaçıklığın Eyyubi'nin en önemli silahlarından biri olduğunu belirtmiştir[20] ve işin içinde ne kadar büyük daralmalar ve sıkıntılar olursa olsun tartışmasız şekilde ana amacını, yani savaş için adam, para ve erzak şeklinde hammadde toplama işini başarıyla gerçekleştirmiştir.

Güç ve iktidar mücadelelerinde bir silah olarak kullanılan eliaçıklığa hem kişisel düzeyde hem de devletler arasındaki ilişkilerde diplomasi eşlik ediyordu. Eyyubi insanları idare etmek konusunda kendini başarılı görüyordu ama sicili lekesiz değildi. Önemli (ve çözümsüz) bir muamma, Nureddin'le ilişkilerinde yatıyordu. Bu ilişki üzerine yapılabilecek belki de en adil yorum şu olacaktır ki, Nureddin'in hisleri ne olursa olsun aleni bir başkaldırı gerçekleştirilmemişti. Kadı Kemaleddin'le ilk dönemlerinde yaşadığı ihtilaf cömertçe telafi edilmişti: Kutbeddin İnal gibi bir rakibin

14. Alıntı Bundari 279.
15. Topkapı 75.
16. Alıntı A.S. Ra. 2.177.
17. Topkapı 147.
18. Bkz s.361.
19. 7465.137.
20. Bkz s.83.

Eyyubi'nin hizmetine katılmayı reddetmesi ya da el-Zaferânî'nin onun hizmetinden ayrılması pek kayda değer olaylar değildir ama eski yoldaşı Curdik'i kendi saflarına çekememiş olması şaşırtıcıdır. Kariyerinin daha sonraki dönemlerinde Gökböri'nin tutuklanması ve Sencer Şah'ın ayrılıkçı hareketi aksilikler hanesine yazılabilir ama diğer yandan, yaşanan güç durumlar da göz önünde bulundurulduğunda aile ilişkilerinin genel olarak başarılı olduğu söylenebilir. Kuşkusuz, 1186 yılında Mısır'dan geri çağrıldığı sırada Takıyeddin'le kırılma noktasındaydı ve Takıyeddin'i daha sonrasında Din Savaşlarından caydıran unsur da bağımsızlık arayışıydı. Baalbek problemi konusunda Turan Şah bir utanç kaynağıydı ve Tuğtekin de Yemen'de hem utanç hem de hayal kırıklığı olmuştu. Turan Şah ve Nasreddin Muhammed ibn Şîrkûh tarafında memnuniyetsiz olduklarına dair söylentiler vardı ama buna rağmen Eyyubiler bir aile birliği olarak bir arada iyi çalıştılar ve Takıyeddin'in ölümüne kadar da birliktelikleri açısından ciddi bir tehdit oluşmadı.

Daha geniş bir açıdan bakıldığında ise, Eyyubi'nin diplomatik manevraları yanlış değerlendirmelere açıktır. Diplomatik yazışmaların hacminin gerçekten de çok büyük olduğu belirtilmelidir ve tam olarak kaydedilmemiş yazışmalar da devam etmekte olan bir sürecin parçaları olarak görülmelidir, buradaki başlıca amaçlardan biri bilgi toplamak olmuştur. Bununla ilgili örnekler Ahlat yakınlarındaki el-Pehlivan'ın kampıyla İsa'nın elçiliği arasında ve Haçlılarla yapılan mesaj alışverişinde görülebilir. Dahası, Eyyubi'nin mektuplarında getirilen öneriler kelimesi kelimesine düşünülmemelidir, daha ziyade pazarlıktaki konumunun sınırlarını belirleme uğraşı niteliğindedir. Çeşitli dönemlerde Bizanslılarla, Trabluslu Raymond'la, Conrad de Montferrat ile ve anlaşıldığı kadarıyla Frenklere karşı Guy de Lusignan'la pazarlık yaptığı görülmektedir. İmâdeddin Zengi'ye önermiş olduğu Musul'a karşı ortak harekât, İmparator İsaakios ve Conrad'a yazdıklarıyla örtüşmektedir ve bu ortak taarruz teklifinin yalnızca bir açılış hamlesi olduğu sonucuna varılabilir. Sonrasında Conrad'la şartlar üzerinde anlaşınca bu konudan bahsetmeyi bütünüyle bırakmıştır ve dostlukları ya da düşmanlıkları kendisini etkilemeyen İsaakios ve Raymond'ı göz ardı etmesi, tarafsızlık durumuna razı olduğu düşünülürse doğru olarak kabul edilebilir. Bu teknikler ışığında bakıldığında Kıyı Frenklerini, İtalyan kentleri ve Bizanslılarla yaptığı antlaşmalar aracılığıyla izole

etmek için uzak ölçekli diplomatik seferler planladığı şeklindeki önermeler çok da geçerli olmayabilir.

Bazı mektuplarında görülen alaycı derecedeki fırsatçılığa da benzer bir yorumlama getirilebilir. Örneğin Amalric'in ölümü için kullandığı ifadeler, iç ve dış kullanım için uygun bir formülde düzenlenmiştir ve kişisel hislerini yansıtan sözcükler olarak düşünülemez. Benzer şekilde, Kudüs'ün fethinden sonra kendisine iletilmiş olan tebrikler de, bu başarıyla rakiplerinin gönlünü kazandığı biçiminde yorumlanmamalıdır. Din Savaşı propagandası ve Bağdat'a yazmış olduğu mektupların sürekli olarak kendini haklı çıkarması da, her şeyin uç noktalarda aktarıldığı renkli bir retoriğe örnek gösterilebilir ve iç çelişkiler de gizlenmiş ya da geçiştirilmiştir. Bu durum da bir gelenek ve alışkanlık olarak görülebilir. Hak iddiaları abartılıydı ve gerekçeleri de şüpheliydi ama en azından alaycılık suçlamasından beraat etmelidir.

Eyyubi'nin, tamamen Kıyı'nın geri alınmasına yönelmek yerine Muvahhidler gibi Müslümanları muhtemel düşmanlar listesine ekleyerek Din Savaşı'na özgü yaklaşımları bulanıklaştırdığını söylemek elbette doğru olacaktır, dolayısıyla konsept neredeyse sonsuz ölçüde genişletilebilir hâle gelmiştir. Bu yaklaşım, kısmen, idealist bir insanın Tanrı'nın kelamı yerini bulana kadar kendini savaşmakla yükümlü görmesi olarak değerlendirilebilir ama diğer yandan, genişleme politikası dahilinde savaşın, döngüsel bir sürecin ayrılmaz bir parçası olmasıyla da ilişkilendirilebilir, bu süreç dahilinde toplumun beklentileri ve güç sahiplerinin reaksiyonları şekillendirilmektedir. İslami bir bağlamın bir parçası olarak bakıldığında bu süreç, hem hücresel bir toplumun hücrelerinin hem de güç aktarımını kontrol eden sınıf ve bireylerin sürekli olarak yeniden düzene ve dengeye oturtulmasını içeriyordu. Bu gücün ilk aşamada askerî kuvvete dayanıyor olması, dış tehditlere karşı hazır bir savunma bulundurma avantajını topluma sağlıyordu ama denge eksikliği ve nihayetinde bunun tetiklediği kötü yönetim Eyyubi imparatorluğunun gevşek yapısında kendini gösteriyordu. Bu anlamda örneğin Eyyubi Mısır'da iktidarı ilk ele geçirdiğinde resmî olarak hâkimiyetindeki bölgelerden biri olan Ayzab, 1183 yılında İbn Cübeyr tarafından yarı bağımsız olarak tanımlanabiliyordu[21] ve Eyyubi'nin Fırat'ın doğusundaki tüm başarılarına rağmen, hasta olduğu dönemde el-Fâdıl onun Harran'dan "kendi topraklarına"

21. *Travels* 71.

getirilmesi gerektiğini söyleyebiliyordu.[22] Bu durum, belki de bir santrifüj gücünün bir örneği olarak görülebilir, burada bu santrifüj gücü, güç merkezlerinin merkeze doğru çekimi ile dengelenir ve şu nokta da belirtilebilir ki, okulların, yüksek eğitim kurumlarının ve özenli bürokratik gözetimin iki tarafta da kopya edildiği paralel kurumların yer aldığı eski Bizans-Arap dünyasında bu merkezlere çekilen topluluklar, barbarlar olarak tanımlanan "Frenkler", Türkler ve Kürtlerdi.[23] Bu savaşçı toplulukların diğer gruplarla uyumu veya asimilasyonu bütün bir toplumun enerjisini neredeyse tekelleştirebiliyordu ama bu gidişatın belirtileri Eyyubi'nin neredeyse tüm kariyeri boyunca görülebiliyor olsa da, onun Din Savaşı propagandası, bilinçli veya bilinçsiz şekilde, enerjiyi kanalize edip dışarıya doğru yönlendirmek adına bir girişimden ibaret olarak görülmelidir. Bu girişim başarısızlığa uğramıştır ve kökenleri bu dönemde yatan diğer problemlerle birlikte (Eyyubi'nin savaşlarının ekonomik etkisi ve askerî elite kattıkları önemin sosyal sonuçları öne çıkan problemlerdir) bu başarısızlığın sonuçları, Haçlı Seferlerinin İslam üzerindeki etkisine dair nihai bir değerlendirme yapılmadan önce daha enine boyuna analiz edilmelidir.

Bu anlamda etkiyi yaratan asıl unsur Eyyubi'nin kişiliğinden ziyade eylemleri olmuştur, ancak bu açıdan yapılması gereken ve bir biyografinin kapsamı dışında olan daha geniş çaplı araştırmalar, başarı ve başarısızlık bilançosunu hesaplamanın ötesinde yatanları, düşüncelerin niteliğini ve daha geniş anlamda kişinin kendisinin orijinalliğinin ölçüsünü dikkate almalıdır. İmâdeddin istikrarlı bir şekilde bir kahraman tablosu çizmiştir, bu kahramanın hayatı dünyanın ördüğü "örümcek ağına"[24] –"genç erkeklerin sevdiği yaşlı kadına"–[25] karşı bir başkaldırı niteliğindedir ve Din Savaşlarına adanmışlığa dayanır ki "bunun bir kenara bırakılması, Allah'a mazeret sunulamayacak bir günahtır".[26] Din Savaşlarına dair hicivli bir bakış açışı, el-Wahrani'nin Takıyeddin'e tavsiyesinde görülebilir: "Hizmetkârın tavsiyesi şu ki, bu hizmetten istifa etmelisin, Şam'ın meyve bahçelerine yerleşip, tövbenden dönüp

22. Bkz s.236.
23. Ayrıca bkz Takıyeddin'in Türkleriyle Libya'daki Trablus halkı arasındaki müzakerelere dair anlatımla (A.S. Ra. 2.38) Selanik'in Latinler tarafından ele geçirilmesine dair Nicetas'ın tasviri (397) arasındaki detay ve ton açısından benzerlikler.
24. 7307.98.
25. 7465.238.
26. 7465.222.

Şam'ın günahkârlarını, Musul'un hayat kadınlarını, Halep'in pezevenklerini, Irak'ın şarkıcı kızlarını bir araya getirip beş duyunu hazza boğabilirsin... sonra da Bağışlayıcı ve Merhametli Allah'ın affına sığınabilirsin." Bu tarz bir mizahın varlığını görmezden gelmek, Eyyubi döneminde ortaya çıkan tabloyu saptırmak olur ama Eyyubi'nin geleneksel bakış açısının da, gizlediği veya görmezden geldiği detaylara ve yaklaşımlara rağmen bilhassa geleneksel bir düşünce yapısını yansıttığı için önemli olduğunu öne sürmek de akla yakın olacaktır.

Napolyon'un kâtibi Bourrienne şöyle yazmıştır:

> "Kuşatma [Akka] boyunca neredeyse her gün Bonaparte ve ben, deniz kıyısından biraz uzakta yürüyüşe çıkıyorduk... Bana şöyle demişti: 'Bourrienne, görüyorum ki bu berbat yer bana birçok adama ve çok fazla zamana mal oldu... Beklediğim gibi başarılı olabilirsem kentte paşanın hazinesini ve 300.000 adamlık cephane bulacağımı düşünüyorum. Cezzar Ahmed Paşa'nın zulmünden bunalmış Suriye halkını silahlandırıp kışkırtacağım... Sonrasında da Şam ve Halep'e yürüyeceğim. Ülke içlerine yürüyüşüm sırasında memnuniyetsiz insanlar sancağım etrafında toplanıp ordumu büyütecekler. Esaretin ve paşaların zalim yönetiminin kaldırıldığını ilan edeceğim. Konstantinopolis'e büyük asker kitleleriyle gideceğim. Türk imparatorluğunu yıkıp doğuda yeni ve büyük bir imparatorluk kuracağım... Belki de Paris'e, Edirne veya Avusturya hanedanını yıktıktan sonra Viyana üzerinden dönerim.'"[27]

Benzer koşullarda İbn Şeddad Frenk kuşatması sırasında bir kış günü Akka kıyısında Eyyubi'ye eşlik ediyordu. İbn Şeddad denizin durumunu daha yeni görmüştü ve dalgalardan dolayı o kadar dehşete kapıldı ki şöyle yazdı:

> "Denize bir mil bile açılmam için dünyaları verseler gene de açılmazdım... Ben bunları düşünürken Eyyubi bana döndü ve şöyle söyledi: 'Sana bir şey söyleyeyim mi?' 'Tabii ki.' Yüce Allah Kıyı'nın geri kalanını fethetmemize izin verirse toprakları bölüştüreceğim, gereken talimatları verip yola çıkacağım. Sonra Frenk adalarına doğru bu denizi aşacağım ve Allah'ı tanımayan kim varsa yeryüzünden silene kadar veya ölene kadar peşlerinde olacağım."[28]

27. Bourienne, Memoirs of Napoleon Bonaparte, 85.
28. İ.S. 22.

El-Fâdıl çok iyi biliyordu ki, Eyyubi Kıyı'yı alsa bile Avrupa'ya asla saldırmazdı ve şöyle yazdı: "Denizler ötesindeki hiçbir Frenk, Suriye fethedilse bile kendi topraklarının alınacağından korkmuyor."[29] İbn Şeddad'ın anlatımında Eyyubi, zahmet verici güçlüklerin, ölüm veya zafer vizyonları karşısında ortadan kaybolduğu romantik bir gelecek tablosu çizmektedir yalnızca. Buna karşın Napolyon'un planı, benzer şekilde görkemli ve bir o kadar başarısız olsa da mümkün olabilecek bir şeye dayanıyordu. Akka'yı almış olsaydı bile işlemeyebilirdi belki ama Eyyubi'nin hayalinin aksine uygulanabilir bir deha hayali konumundaydı.

Gümüşi yapraklar şeklinde şiirsel bir ifade kullanımına "yapraklar yeşil olduğu için"[30] itiraz etmiş olan Eyyubi net bir şekilde "düz bir adam" yaklaşımı benimsemişti ve onun gelenekselci niteliği, İslam'ın dinî gücünü değilse bile dönüştürücü sosyal gücünü yansıtıyordu. Burada el-Sühreverdî'nin mistik felsefesi gibi geleneksel olmayan yaklaşımlar tehlikeliydi ve ortak payda mantıkta değil ama duyguda bulunabiliyordu. Eyyubi de, görüldüğü gibi duygusal bir insandı, Takıyeddin'in ölümünde ve Akka kuşatması esnasında Frenk anneye bebeğinin geri teslim edilişinde gözyaşları döktüğü biliniyordu. Dikkat çekici diyebileceğimiz şekilde, şu satırlara hayranlık duyuyordu:

> "Bir yıl geçiyor; ardından bir diğeri geliyor:
> bir ay geri dönüyor ve ardından bir diğeri."[31]

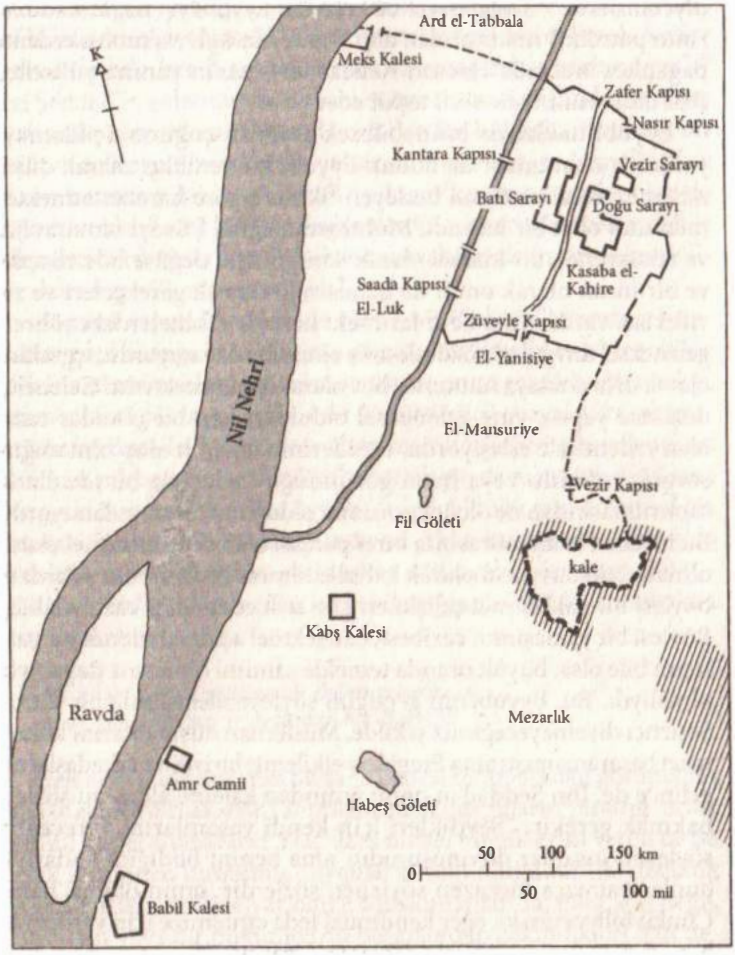
Geleneksel düşüncenin bu sade ifadesi biraz sıradan görünebilir ama düşünce olmaksızın tanımlanabilen duyguların yarattığı ortak zemini hedef almaktadır. Haçlılara mitsel niteliklerini veren de bu ortak zeminden türetilmiş duyguların yoğunluğudur (ikiyüzlülük ve gaddarlıkla birlikte var olur); Müslümanlar da, para için değil, korkudan veya bir hükümdarın baskısından çekindikleri için değil, "yalnızca taptıkları gaye aşkına" savaşan Frenklere hayranlık duymuştur,[32] diğer yandan Frenkler de, kendilerine göre "[Müslümanlar] inançsız olmasa" onlar için dünyanın en iyi insanları

29. Alıntı A.S. Ra. 2.148.
30. Alıntı A.S. Ra. 2.210.
31. Yazar Kemaleddin el-Şehrazorî'dir (ayrıca bkz *Sana* 398) ve bu cümle el-Misjah b. Siba'ya ait bir cümleye dayanır, bu cümlenin alıntı olarak yer aldığı kaynak: Ebu Temmâm, *Hamase*, 1.417.
32. 7465.81.

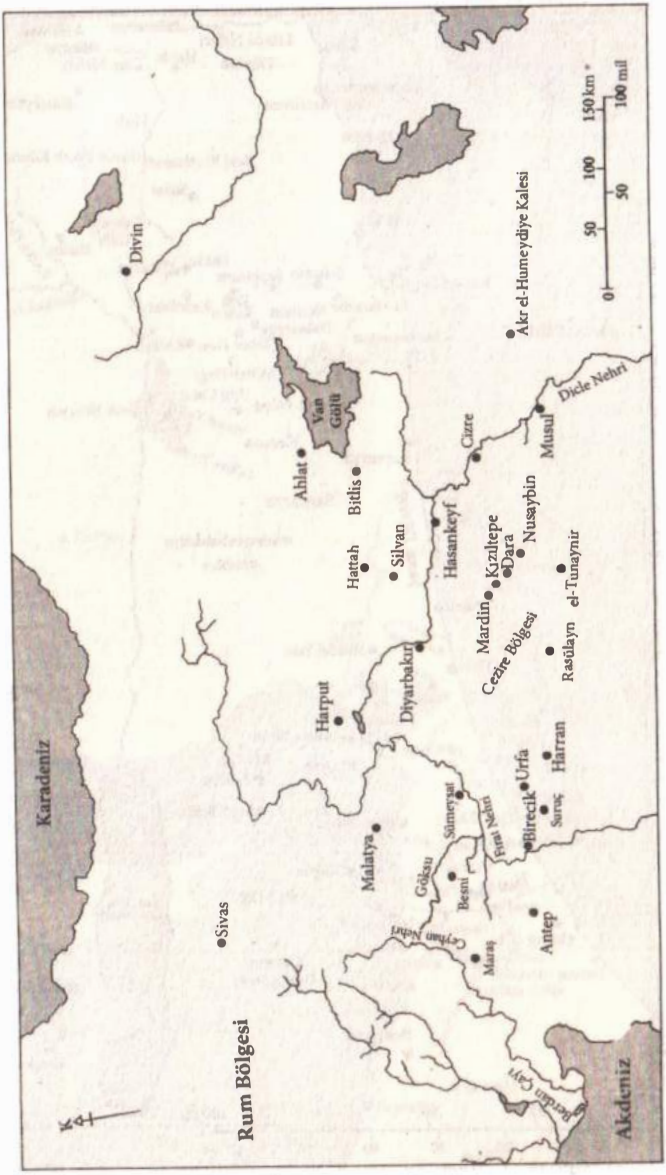
diyebilirlerdi.[33] Dolayısıyla bu durum, Eyyubi'yi "hayat kadınlarının patronu" noktasından alıp Dante'nin *Inferno*'sunun erdemli paganları arasında Hector, Aeneas ve Sezar'ın yanına yükselten Batı efsanesinin temelini teşkil eder.

Eyyubi hakkında bilinebilecek şeylerin çoğunu açıklamaya yardımcı olan unsur da budur. Eyyubi bir yenilikçi olarak düşünülemez ama kendisini besleyen fikirlere göre hareket etmekten memnun olan bir insandı. Muhteşem değilse bile iyi bir stratejist ve taktisyendi, bir idareci olarak ileri görüşlü değilse bile eliaçıktı ve bir insan olarak onun da hataları, karmaşık gerekçeleri ve zayıflıkları vardı. Ama hem tarihteki hem de efsanelerdeki şöhreti, geleneksel duygularla özdeşleşmiş olmasına dayanıyordu. İçgüdüsel olarak orta noktaya tutunmuş biri olarak görünmektedir. Gelenekçi düşünce yapısı, yine geleneksel oldukları için bir o kadar cazip olan erdemlerle eşleşiyordu. İdeallerinin anlamlı olup olmadığını sorgulamıyordu veya hatta göründüğü kadarıyla bu ideallerin saptırılmasından ne ölçüde sorumlu olduğunu da sorgulamıyordu. Bu idealler, İslam mirasının birer parçası olan ve entelektüel olarak olmasa bile duygusal olarak kabul edilmesi gereken unsurlardı ve böylesi bir yaklaşımla çelişkileri göz ardı edebildiği varsayılabilir. Böylesi bir yaklaşımın cazibesi, entelektüel açıdan bulanık bir yaklaşım bile olsa, büyük oranda temelde samimi olmasına dayanıyor olmalıydı. Bu, Eyyubi'nin geçtiğini söyleyebileceğimiz bir testtir. Şaşırtıcı diyemeyeceğimiz şekilde, Müslüman düşmanlarını kazanmayı başaramamıştı ama Frenkleri etkilemiş biriydi ve arkadaşlarına gelince de, İbn Şeddad'ın onun ardından kaleme aldığı şu sözlere bakmak gerekir: "Sevdikleri için kendi yaşamlarını vereceğini söyleyen insanlar duymuşumdur ama benim bildiğim kadarıyla bunlar yalnızca mecazen söylenen sözlerdir; onun ölümü hariç. Çünkü biliyorum ki, eğer kendimizi feda etmemize izin verilseydi, ben ve diğerleri, onun için canımızı verirdik."[34]

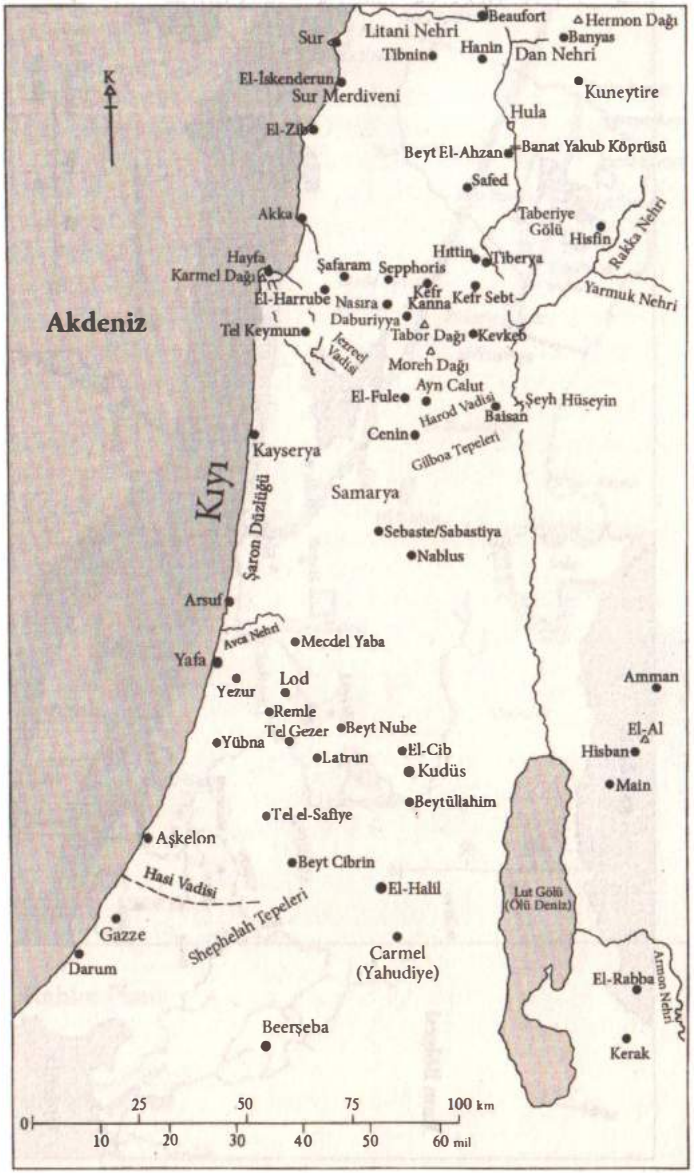
33. Ambroise, *L'Estoire*, 5069.
34. İ.S. 246.

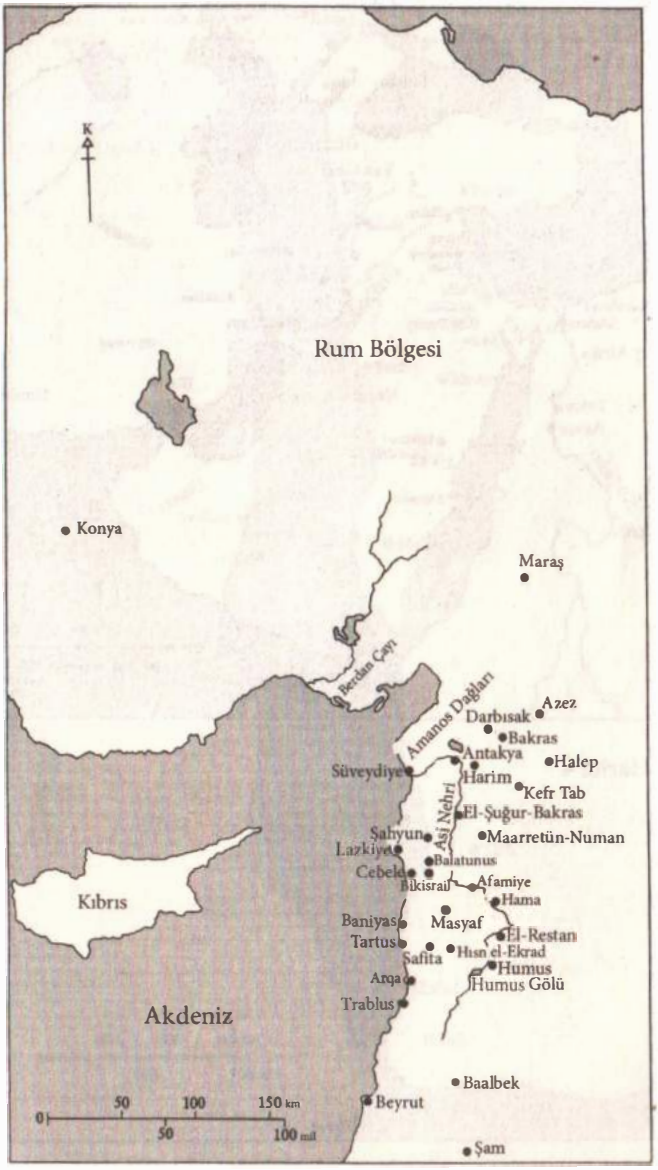
Kahire Planı

Karadeniz
Rum Bölgesi
Akdeniz
Divin
Sivas
Ahlat
Van Gölü
Bitlis
Harput
Hattah
Silvan
Diyarbakır
Hasankeyf
Cizre
Musul
Dicle Nehri
Akr el-Humeydiye Kalesi
Kızıltepe
Dara
Nusaybin
Mardin
Cezire Bölgesi
Rasülayn
el-Tunaymir
Malatya
Gölcü
Besni
Sümeysat
Fırat Nehri
Birecik
Urfa
Suruç
Harran
Maraş
Antep
Ceyhan Nehri
Seyhan Çayı
0
50
100
150 km
50
100 mil

Harita 1

Beaufort
Hermon Dağı
Litani Nehri
Sur
Banyas
Tibnin
Hanin
Dan Nehri
K
El-İskenderun
Sur Merdiveni
Kuneytire
Hula
El-Zib
Beyt El-Ahzan
Banat Yakub Köprüsü
Safed
Akka
Taberiye Gölü
Hisfin
Rukka Nehri
Hittin
Tiberya
Hayfa
Karmel Dağı
Şafaram
Sepphoris
Yarmuk Nehri
Akdeniz
El-Harrube
Nasıra
Kefr Kanna
Kefr Sebt
Tel Keymun
Daburiyya
Tabor Dağı
Kevkeb
Jezreel Vadisi
Moreh Dağı
Ayn Calut
El-Fule
Harod Vadisi
Şeyh Hüseyin
Baisan
Cenin
Kayserya
Gilboa Tepeleri
Kıyı
Samarya
Şaron Düzlüğü
Sebaste/Sabastiya
Nablus
Arsuf
Ayca Nehri
Mecdel Yaba
Yafa
Amman
Yezur
Lod
Remle
El-Al
Tel Gezer
Beyt Nube
Yübna
Hisban
El-Cib
Latrun
Kudüs
Main
Beytüllahim
Tel el-Safiye
Aşkelon
Beyt Cibrin
Hasi Vadisi
El-Halil
Lut Gölü (Ölü Deniz)
Shephelah Tepeleri
Gazze
Carmel (Yahudiye)
Darum
El-Rabba
Arnon Nehri
Beerşeba
Kerak
0
25
50
75
100 km
10
20
30
40
50
60 mil

Harita 2

K
Rum Bölgesi
Konya
Maraş
Berdan Çayı
Amanos Dağları
Azez
Darbısak
Bakras
Antakya
Halep
Süveydiye
Harim
Kefr Tab
Asi Nehri
El-Şuğur-Bakras
Şahyun
Maarretün-Numan
Lazkiye
Balatunus
Cebele
Bikisrail
Afamiye
Hama
Kıbrıs
Baniyas
Masyaf
El-Restan
Tartus
Hısn el-Ekrad
Safita
Humus
Arqa
Humus Gölü
Trablus
Akdeniz
Baalbek
Beyrut
0
50
100
150 km
50
100 mil
Şam

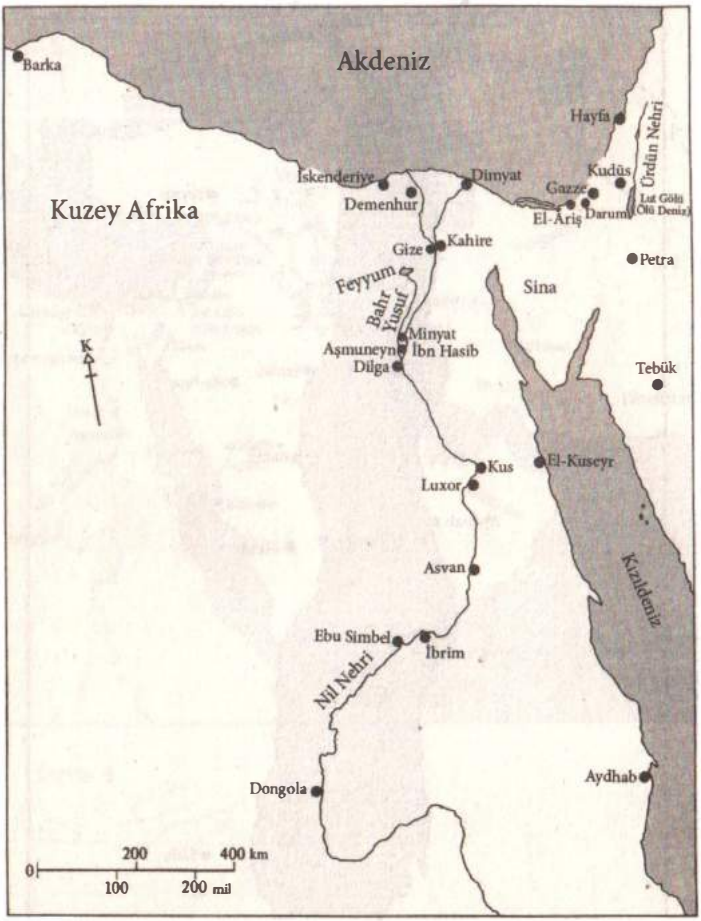
Harita 3

Kafkasya
Gürcistan
Van Gölü
Dicle Nehri
Halep
Musul
Kıbrıs
Lübnan
Beyrut
Baalbek
Şam
Tikrit
Hemedan
Horasan
AKDENİZ
Yafa
Kudüs
Lut Gölü
(Ölü Deniz)
Fırat Nehri
Bağdat
İsfahan
İskenderiye
Kahire
Sina
Akabe
Huzistan
Kirman
Kuzey Afrika
Basra Körfezi
İRAN
Hindistan
Necid
Luxor
Asvan
Yenbu
Medine
Hicaz
Nil Nehri
Cidde
Mekke
Umman
Dongola
Kızıldeniz
Yemen
Aden
0
500
1,000 km
100 200 300 400 500 mil

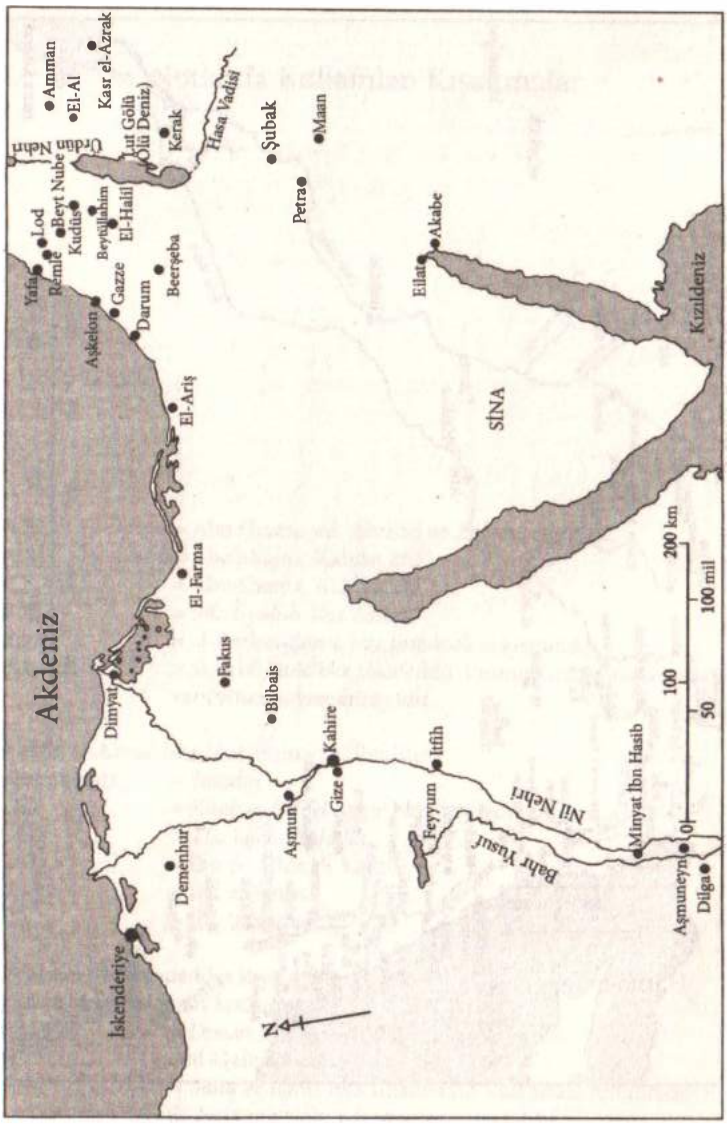
Harita 4

SINA
Petra
Maan
Eilat
Akabe
K
Tebük
Teyma
NECİD
HİCAZ
Yenbu
Medine
Rabiğ
Aydhab
Cidde
Mekke
Kızıldeniz
Sada
YEMEN
Zabid
Taiz
Aden
100 200 300 km
0
100 200 mil

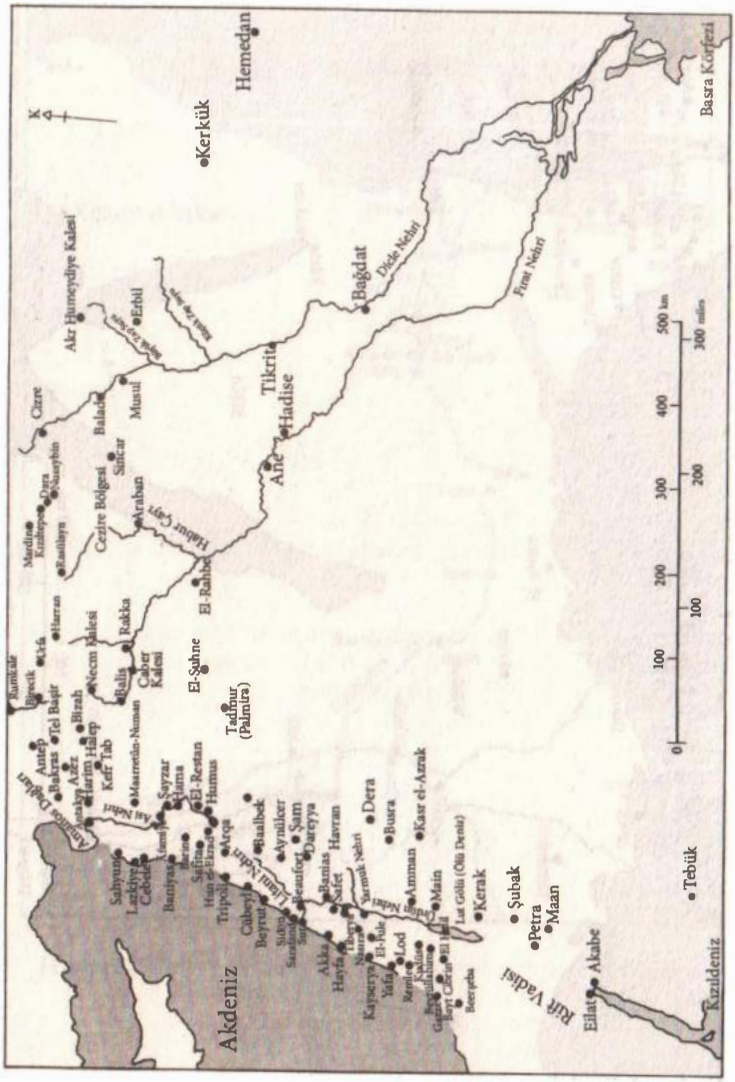
Harita 5

Akdeniz
Barka
Hayfa
Ürdün Nehri
İskenderiye
Dimyat
Kudüs
Gazze
Lut Gölü (Ölü Deniz)
Kuzey Afrika
Demenhur
El-Ariş
Darum
Gize
Kahire
Petra
Feyyum
Bahr Yusuf
Sina
Minyat
Aşmuneyn
İbn Hasîb
Dilga
Tebük
Kus
El-Kuseyr
Luxor
Asvan
Kızıldeniz
Ebu Simbel
İbrim
Nil Nehri
Dongola
Aydhab
0
200
400 km
100
200 mil

Harita 6

Akdeniz
Ürdün Nehri
Amman
El-Al
Kasr el-Azrak
Lut Gölü
Ölü Deniz
Kerak
Hasa Vadisi
Şubak
Maan
Petra
Akabe
Eilat
Kızıldeniz
SİNA
Yafa
Lod
Remle
Beyt Nube
Kudüs
Beytüllahim
El-Halil
Gazze
Darum
Beerşeba
Aşkelon
El-Arîş
El-Farma
Fakus
Bilbais
Dimyat
Kahire
Gize
Aşmun
Itfih
Feyyum
Bahr Yusuf
Nil Nehri
Minyat İbn Hasib
Aşmuneyn
Dilga
Dementhur
İskenderiye
200 km
100
50
0
100 mil

Harita 7

Akdeniz
Kızıldeniz
Basra Körfezi
Hemedan
Kerkük
Bağdat
Tikrit
Hadise
Ane
Musul
Cizre
Akr Hurmeydiye Kalesi
Erbil
Dicle Nehri
Fırat Nehri
Halys Nehri
Habur Çayı
Cezire Bölgesi
Sincar
Balaklı
Arraban
Mardin
Kızıltepe
Dara
Nusaybin
Resülayn
Harran
Birecik
Urfa
Tel Başir
Birah
Halep
Kefr Tab
Maarretün-Numan
Soyzar
Hama
El-Rastan
Humus
Rakka
Necm Kalesi
Halis
Caber Kalesi
El-Rahbe
El-Şahne
Tadmur (Palmira)
Sahyun
Larkiya
Cebele
Banyas
Safita
Hısn el-Ekrad
Tripoli
Arqa
Baalbek
Aynülker
Şam
Dareyya
Beyrut
Sayda
Sarafend
Sur
Banias
Hasbani Nehri
Hasbeya
Kafer
Hayfa
Akka
Kaysereya
Yafa
Ramla
Lod
Kesla
Gazze
Bet Cibrin
Beerşeba
El Halil
Lut Gölü (Ölü Deniz)
Kerak
Şubak
Petra
Maan
Rift Vadisi
Eilat
Akabe
Tebük
Amman
Kasr el-Azrak
Busra
Dera
Yarmük Nehri
Jordan Nehri
Litani Nehri
0
100
200
300
400
500 km
100
200
300 miles

Harita 8

Notlarda Kullanılan Kısaltmalar

A.S. = Abu Shama, ed. Ahmad ve Ziyada, cilt 1.1.2.
A.S. 1 = Abu Shama, Kahire, cilt 1.
A.S. Ra. 2 = Abu Shama, Kahire, cilt 2.
B.A. = Şifa *'l-gulüb*; bkz Anon.
Bark = *el-Bark el-Şami*; bkz İmadeddin kısmında.
Bundari = *Sana el-Bark*; bkz İmadeddin kısmında; referanslar Şeşen versiyonuna yapılmaktadır.

Daulat el-Akrad; bkz Muhammad b. İbrahim.
Ehrenkreutz = *Saladin.*
Feth = *Kitab el-feth el-qussi*; bkz İmadeddin kısmında.
Gibb = *The Life of Saladin.*
İ.A. = İbn el-Athir, el-Kamil.
İ.F. = İbn el-Furat.
İ.S. = İbn Shaddad.

Kharida; bkz İmadeddin kısmında.
Khitat; bkz el-Makrizi kısmında.
Nur. = *Diwan rasa'il*; bkz İmadeddin kısmında.
Q. = al-Qalqashandi.
Sana = *Sana el-Bark*; bkz İmadeddin kısmında; referanslar F. El-Nabarawy'nin edisyonuna yapılmıştır.
W.T. = Surlu Vilyam.
Berlin, Kahire (= *el-durr el-nazima*), Cambridge, Leiden, Musul, Münih, Paris, Topkapı, 7307, 25756, 25757; bkz el-Fadıl.

Kaynakça

BEO = Bulletin d'Etudes Orientales
BFA = Bulletin of the Faculty of Arts, Cairo University
JAOS = Journal of the American Oriental Society
JESHO = Journal of the Economic and Social History of the Orient
JRAS = Journal of the Royal Asiatic Society
MMIA = Majallat al-majma al-'ilmi al-arabi
M Mil = Majallat al majma 'al-'ilmî al-'iraqi

Notlarda Adı Geçen Eserler: (A) Doğulu Kaynaklar / (B) Diğerleri

(A) Doğulu Kaynaklar

Abü Şâlih al-Armanî: *The churches and monasteries of Egypt and some neighbouring countries*, Der. ve Çev. B.T.A. Evetts, Oxford 1895.

Abü Shama, Abd al-Rahmân b. İsmail: *Kitâb al-raudatain fi akhbar al-daulatain*, cilt 1.1-2, Der. M.H.M. Ahmad ve M.M. Ziyada, Cairo 1956, 1962; cilt 1 ve 2, Kahire 1870.

Abü Tammâm, Habîb b. Aus: *Diwân*, Der. M. 'Azzâm, 3 cilt, Kahire 1951-7. *Diwan al-Hamâsa*, H. 1331 versiyonu yeniden basımı, 1969.

Ahmad b. Yûsuf b. Alîal-Azraq: *Târikh Mayyâfâriqîn wa-Âmid*, MS. Brit. Mus. Or. 5803; sayfa referanslarının yapıldığı çalışma: "A critical edition in the Artuqid section in *Târikh Mayyafariqin wa-Âmid*" A. Savran, yayınlanmamış tez, St Andrews University.

Anon.: *Shifa' 'l-qulub fi manaqib bani Ayyüb*, MS. Brit. Mus. Add. (British Museum Elyazmaları) 7311 (M. Kurd Ali tarafından Ahmed b. İbrahim al-Hanbeli'ye atfedilmiştir, "al-Shâmiyyün wa'l-tarikh", *MMIA*, XVII (1942), 101).

Barhebraeus, Abü'l-Faraj: *Syriac Chronography*, Çev. E.A.W. Budge, London 1932.

al-Fâdil, 'Abd al-Rahîm b. Alî al-Baisânî: *al-durr al-nazima min tarassul Abd al-Rahim*, Der. A. Badawi, Kahire n.d.

Elyazmaları: Berlin We 1264
Brit. Mus. Add. 7307 – 7465 – 25756 – 25757
Cambridge Oq. 232
Leiden cod. or. 287
Musul 93.3
Münih 402
Paris Elyazmaları ar. 6024
Topkapı 2497
(Karşılaştırma için ayrıca bkz. Vatikan v. 946).

al-Harawî, Abü'l-Hasan Alî b. Abî Bakr: *Kitâb al-ishârat ilâ ma'rifat al-ziyârât*, Der. J. Sourdel-Thomime, Şam 1953.

al-Harîrî, al-Qâsim b. 'Alî: *Maqamat al-Harîrî*, Beyrut 1965.

Ibn Abfl-Haijâ': *Târikh Ibn Abî-Haijca*, Milli Saraylar. Ahmadiya (Tunis) no. 4915.

Ibn al-Adîm, 'Umar b. Ahmad: *Zubdat al-halab min târikh Halab*, Der. S. al-Dahhân, Şam 1968.

Ibn al-Athîr, 'Alî b. Muhammad: *al-Kâmil fil-târikh*, Beyrut 1965 (baskının fotomekanik edisyonu C. J. Tornberg, Leiden 1867-76), 12 cilt ve indeks.

al- Târîkh al-bâhir fi'l-daulat al-Atabakîya, (History of the Atabegs), Der. A. Tolaymat, Kahire n.d.

Ibn al-Furât, Muhammad b. 'Abd al-Rahîm: *Târîkh al-duwal wa'l-muluk,* cilt 4, Der. H.M. al-Shammâ', Basra 1967.

Ibn Jubair, Muhammad b. Ahmad: *Tadhkira li akhbâr'an ittifaqat al asfar, (The Travels of Ibn Jubayr),* Der. W. Wright, Gibb Memorial Series, Leiden 1907.

Ibn Khaldün, 'Abd al-Rahmân b. Muhammad: *al-Muqaddima,* Kahire1867 [*Mukaddime 1-2,* Çev. Turan Dursun, Kaynak Yay., 2017].

Ibn Khallikân, Ahmad b. Muhammad: *Kitâb wafayat al-a'yân,* Kahire1882.

Ibn Mammâtî, al-As'ad b. al-Khatîr: *Kitâb qawânîn al-dawâwîn,* Der. A.S. Atiya, Kahire 1943.

Ibn Shaddâd, Bahâ' al-Dîn Yûsuf b. Rafi': *al-Nawadir al-sultânîya, sîrat Salâh al-Dîn,* Der. J. al-Shayyâl, Kahire 1962.

Ibn 'Unain, Muhammad b. Naşr Allah: *Diwân,* Der. Khalîl Mardam, Şam 1946.

Ibn Wâşil, Muhammad b. Salim: *Mufarrij al-kurûb fi akhbâr banî Ayyûb,* cilt 2, Der. J. al-Shayyâl, Kahire 1957.

İmâd al-Dîn, Muhammad b. Muhammad, al-Kâtib al-Işfahânî: *al-Bark al-Şâmî,* kısım 3, MS. (Bodley) Bruce 11; kısım 5, Elyazması (Bodley) Marsh 425.

Sene el-bark el-Şâmî, el-Bundârî tarafından kısaltılmıştır, Fath b. 'Alî, pt 1, Der. R. Şeşen, Beyrut 1971; ayrıca bkz "A Critical Edition of the Abridgement by al-Bundârî of the *Kitâb al-Barq al-Shamî,* imâd al-Dîn", hazırlayan: F. El-Nabarawy, yayınlanmamış tez, Cambridge University Library [bu çalışma hazırlandıktan sonra Kahire'de yayınlanmıştır, 1979].

Kitâb al-faih (Landberg: *Feth) al-Kussî fi l-Feth el-Kudsî,* Der. Landberg, Leiden 1888.

Kharidat al-qasr wa-jaridat al-'asr, cilt 1-3, Der. S. Faisal, Şam 1955-64.

(Diwan rasâ'il al-Kâtib al-Işfahânî, Elyazması Nuruosmaniye (İstanbul) no. 3745, hatalı şekilde İmâd al-Dîn'e atfedilmiştir.

al-Karmi, Hasan Sa'îd: *Qaul 'ala Qaul,* Beyrut 1968.

al-Makhzümî, Alî b. 'Uthmân: *Kitâb al-minhâj f'ilm kharâj Mişr,* El Yazması Brit. Mus. Add. 23483.

al-Maqrîzî, Ahmad b. 'Alî: *(Khitat) Kitâb al-mawâ'iz wa'l-itibâr,* yeniden basım Bağdat 1970 of the Kahire 1953-4 basımı, 2 cilt.

Kitâb al-sulük, Der. M.M. Ziyada, cilt 1.1 (2. basım) Kahire 1956.

Itt'âz al-hunafâ, Elyazması (İstanbul) Ahmed III, no. 3013.

Michael the Syrian: *Chronique de Michel le Syrien,* Der. ve Çev. J.-B. Chabot, 4 cilt, Paris 1899-1910.

Muhammad b. İbrahim b. Muhammad al-Anşârî: *Târîkh daulat al-Akrâd wa'l'Atrak,* Elyazması Maktaba Hekimoğlu Paşa, no. 695.

al-Nâbulsî, 'Uthmân b. Ibrahim: *Târîkh al-Fayyüm,* Der. B. Moritz, Kahire 1899.

al-Qalqashandl, Ahmad b. 'Alî: *Subh el-a'şâ fi şinâ'at el-inşâ* , 14 cilt, Kahire, H. 1332-46.

Sawirus b. al-Muqaffa': *History of the Patriarchs of the Egyptian Church,* Çev. Y. 'Abd al-Masîh ve O.H.E. Burmester, cilt 3, Cairo 1968-70.

Sibt ibn al-Jauzî: *Mir'at al-zamân,* Haydarabad 1951.

Târîkh Mayyâfâriqîn, bkz Ahmad b. Yûsuf.

al-Tarsüsî, Murda b. 'Alî: *Tabşirat arbâb al-albâb,* MS. (Bodley) Huntington 264.

'Umar b. 'Abd al-'Azîz b. al-'Adîm: *Süq al-Fadil, fi manaqib al-qâdial-Fâdil* MS. Arif Hikmet (Medine) no. 410 *(târîkh).*

Usâma ibn Munqidh: *Kitâb al-I'tibâr (An Arab-Syrian Gentleman and Warrior),* Çev. P.K. Hitti, Columbia University Press, 1929.

Yaqut, b. 'Abd Allah al-Hamawî: *Mu'jam al-buldân*, 5 cilt, Beyrut 1955.

al-Wahrânî, Zakî al-Dîn Muhammad b. Muhammad: *Maqamat al-Wahrânî wa-rasâ'iluhu*, Milli Saraylar, Ayasofya (İstanbul) no. 4299, Der. Shaian, Kahire 1968.

(B) Diğerleri

Amari, M.: *I diplomi arabi del R. Archivio Fiorentino*, Floransa 1863.

Ambroise: *L'Estoire de la Guerre Sainte*, Der. G. Paris, Paris 1897.

Anon.: *Chronicon Terrae Sanctae seu libellus de expugnatione*, Der. H. Prutz, Danzig 1876.

Ansbertus: *Gesta Frederici Imperatoris in Expeditione Sacra*, Monumenta Germaniae Historical Scriptores, 1892.

Bloch, M.: *Feudal Society*, Çev. L.A. Manyon, London 1961.

Bourrienne, F. de: *Memoirs of Napoleon Bonaparte* (Çev.), London 1905.

Brand, CM. : "The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade", *Speculum*, xxxvii (1962), 167-181.

Cinnamus, John: *Epitome Historiarum*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1836

Continuation of William of Tyre: *Die Lateinische Forisetzung Wilhelms von Tyrus*, Der. M. Salloch, Leipzig 1934.

Ehrenkreutz, A.S.: "The crisis of *dinar* in the Egypt of Saladin", *JAOS*, lxxvi (1956), 178-84.

"The place of Saladin in the naval history of the Mediterranean Sea in the middle ages", *JAOS*, lxxv (1955), 100-16.

"Saladin's coup d'etat in Egypt", *Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya*, Der. S.M. Hanna, Leiden 1972.

Saladin, State University of New York Press, 1972.

Elisseef, N.: *Nûr ad-Din, un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades (511-569 A.H./1118-1174 A.D.)*, 3 cilt, Şam 1967.

Ernoul: *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Tresorier*, Der. L. de Mas-Latrie, Paris 1971.

Estoire d'Eracles, Recueil des Historiens des Croisades: Historiens occidentaux 1.2.

Field Service Pocket Book, kısım 2, Government of India Central Publication Branch, Calcutta 1928.

Gaudefroy-Demombynes, M.: "Une lettre de Saladin au calife Almohade", *Melanges Rent Basset*, Paris 1925.

Gibb, H.A.R.: "The Arabic Sources for the Life of Saladin", *Speculum*, xxv (1950).

The Life of Saladin, Clarendon Press, Oxford 1973.

Gombrich, E.H.: *In Search of Cultural History*, The Philip Maurice Deneke Lecture, Clarendon Press, Oxford 1969.

Grousset, R.: *Histoire des Croisades et du Royaume Franc de Jerusalem*, 3 cilt, Paris 1934-6.

Heyd. W.: *Histoire du commerce du Levant au moyen age*, Leipzig 1923.

Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, Der. W. Stubbs, Rolls Series, London 1864; Çev. *Itinerary of Richard I*, Bohn, London 1848.

Lapidus I.M.: *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1967.

Levi-Provençal, E.: *Histoire de l'Espagne Musulmane*, 2 cilt, Paris ve Leiden 1950.

Lyons, U. ve M.C. ve Riley-Smith, J.: *Ayyubids, Mamlukes and Crusaders*, Heffer, Cambridge 1971.

Minorsky, V.: *Studies in Caucasian History,* London 1953.
Napoleon: *Guerre d'Orient: Campagnes d'Egypte et de Syrie,* Paris 1847.
Nicetas Choniates: *Historia,* Corpus Scriptorum Historia Byzantinae, Bonn 1835.,
Ostrogorsky, G.: *Pour L'histoire de la feodalite byzantine,* Çev. H. Grfcgoire, Brussels 1954 [*Bizans Devleti Tarihi,* Çev. Fikret Kızıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., 1981].
Poliak, A.N.: "The Ayyübid feudalism", *JRAS* (1939), 428-32.
Prawer, J.: "La bataille de Hattin", *Israel Exploration Journal,* xiv (1964), 160-79.
Preaux, C: *L'Economie Royale des Lagides,* Brussels 1939.
Rabie, H.: *The Financial System of Eygpt, 564-1741 A.H./1169-1341 A.D.,* Oxford University Press, 1972.
Raoul de Diceto: *Ymagines historiarium,* Der. W. Stubbs, Rolls Series, London, 1876.
Riley-Smith, J.: *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus 1050-1310,* London 1967.
Ritter H.: "Irrational Solidarity Groups", *Oriens,* I (1948).
Robinson, E., ve Smith, E.: *Biblical Researches in Palestine, Mount Sina and Arabia Petraea,* 3 cilt, London 1841.
Röhricht, R.: *Regesta Regni Hierosolymitani,* Oeniponti, 1893.
Sauvaget, J.: *Introduction to the History of the Muslim East,* 2.basım C. Cahen tarafından revize edilmiştir, University of California Press, 1965.
Stevenson, W.B.: *The Crusaders in the East,* Cambridge 1907.
Tarn, W.W.: *Hellenistic Military and Naval Developments,* Clees-Knowles Lectures in Military History, Cambridge 1930.
Wavell, A.P.: *The Palestine Campaigns,* 3.basım, London 1938.
William of Tyre: *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum,* Recueil des Historiens des Croisades: Historiens occidentaux, cilt 1. Kısım 1. Çev. Babcock ve Krey, Columbia University Press, 1943.
Zambaur, E. de: *Manuel de Gônialogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam,* Bad Pyrmont 1955.

GENEL KAYNAKÇA

Abel, F.M.: *Giographie de la Palestine, 2* cilt, Paris 1933-8.
Abü Makhrama, 'Abd Allah al-Tayyib: *Târikh thaghr 'Adan,* Der. O. Löfgren, 2 cilt, Leiden 1936.
Ahmad, M.H.M.: "Some notes on Arabic historiography during the Zengid and Ayyubid Periods", yer aldığı kaynak B. Lewis ve H.M. Holt (Derleyenler), *Historians of the Middle East,* London 1962.
al-'Arînî, E.E.: *Miṣrfi 'aṣr al-Ayyübiyln,* Kahire 1960.
Ashtor, E.: *Histoire des Prix et des Salaires dans l'Orient Medieval,* Paris 1969.
Atiya, A.S. *The Crusade, Historiography and Bibliography,* Bloomington, Indiana University Press 1962.
Crusade, commerce and culture, Bloomington-London 1962.
Ayalon, D.: "L'Esclavage du Mamelouk", *The Israel Oriental Society,* Oriental Notes and Studies, Jerusalem 1951.
Baldwin, M.W.: *Raymond III of Tripoli and the Fall of Jerusalem (1140-1187),* Princeton 1936.
Balog, P.: "History of the dirhem in Egypt from the Fâtimid conquest until the collapse of the Mamlük empire", *Revue numismatique,* 6 serie, II (1961).

al-Barrawi, R.: *Halat Miṣr al-iqtiṣadîya fi 'ahd al-Fâtimiyin*, Kahire 1948.

El-Beheiry: *Les institutions del'Egypte temps des Ayyubides*, Kahire 1971.

Ben-Ami, A.: *Social Change in a Hostile Environment; The Crusaders' Kingdom of Jerusalem*, Princeton 1969.

Ben Shemesh, A.: *Taxation in Islam*, cilt 1 *Yahya ben Adam's Kitâb al-Kharaj*, Leiden 1967; cilt *2 Qudama b. J a'far's Kitâb al-Kharâj*, Leiden 1965; cilt 3 *Abü Yûsuf s Kitâb al-Kharâj*, Leiden 1969.

Benvenisti, M.: *The Crusaders in the Holy Land*, Kudüs 1970.

Cahen, C: *La Syrie du Nord a l'epoque des Croisades, et la principaute franque d'antioche*, Paris 1940.

"Un traite d'armurerie compost pour Saladin", *Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut Francois de Damas*, XII (1947-8).

"Le regime des impöts dans le Fayyüm Ayyübide", *Arabica*, m (1956).

'Un traite financier inedit d'epoque Fatimide-Ayyubide', *JESHO*, v (1962).

'Douanes et commerce dans les ports mediterraneens de l'Egypte medievale d'apres le *Minhödj* d'al-Makhzümi", *J ES HO*, VII (1964).

"L'evolution de l'iqta' du IX au XIII siecle", *Annales: Economies, societis, civilisations*, VIII (1953).

al-Dawâdârî, Abü Bakr b. 'Abd Allah: *al-Durr al-matlüb fi akhbar ban! Ayyub*, Milli Saraylar, İstanbul, no. 2923 VII.

Deschamps, P.: *Les chateaux des croises en Terre Sainte, it La defense du royaume de Jerusalem*, Paris 1939.

al-Dhahabi, Muhammad b. Ahmad: *al-Ibar fi khabar man ghabar*, Der. Ş. al-Munajjid ve F. al-Sayyid, 5 cilt, Kuveyt 1960-6.

Dichter, B.: *The Maps of Acre: An Historical Cartography*, Akka Belediyesi 1973.

Du Cange, C. du Fresne: *Les familles d'Outremer*, Der. E.G. Rey, Paris 1869, yeniden basım Burt Franklin, New York 1971.

Dussaud, R.: *Topographie historique de la Syrie antique et medievale*, Paris 1927.

Forand, P.G.: "Notes on usr and maks", *Arabica*, XIII (1966).

Gaudefroy-Demombynes, M.: *Les institutions musulmanes*, 3. basım, Paris 1946.

Gibb, H.A.R.: "The Armies of Saladin', *Studies on the Civilization of Islam*, Boston 1962.

Goitein, S.D.: *A Mediterranean Society: The Jewish Committee of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Berkeley ve Los Angeles 1967.

"The exchange rate of gold and silver money in Fatimid and Ayyubid times", *JESHO*, VIII (1965).

Hackett, J.W.: "Saladin's Campaign of 1188 in Northern Syria", yayınlanmamış tez, Oxford 1937.

Haq, M.: "Al Qadi-al-Fadil and his diary", *Proceedings and Transactions of the tenth All-India Oriental Conference*, 1940.

Hasan, Z. M.: *Kunüz al-Fütimiyyln*, Kahire 1937.

Herde, P.: "Die Kämpfe bei den Hörnern von Hittin und der Untergang des Kreuzritterheeres (3. und 4. Juli 1187)", *Römische Quartalschrift für christliche Alterturnskunde und Kirchengeschichte*, LXI (1966).

Hodgson, M.G.G.: *The Order of the Assassins*, The Hague-Paris 1955.

Husain, A.S.: *al-Abad al-Şüfî fî Miṣr*, Kahire 1971.

Ibn Abî Uṣaibi'a, Afomad b. al-Qasim: *'Uyun al-anbâ' fî tabaqat al-atibba*, Beyrut 1965.

Ibn al-'Amîd, al-Makîn Jirjis: *Akhbâr al-Ayyübiyyîn*, Der. C. Cahen ("La chronique des Ayyoubides", *BEO*, xv [1955-7]).

Ibn Ba'ra, Manşür al-Dhahabî: *Kitâb kashf al-asrâr al-ilmiyya bi-dar al-darb al-Mişriyya*, Der. A. Fahmî, Kahire 1966.

Ibn Bassam, Muhammad b. Ahmad: *Kitâb anis al-jalis fi akhbâr Tinnis*, Der. J. al-Shayyâl, *M MII*, XIV (1967).

Ibn Shaddâd, Muhammad b. Alî: *al-A'laq al-khatira fi dhikr umara' al-Shâm wa'l-Jazira*, Der. S. al-Dahhân, Şam 1963.

Ibn Taghrî Birdî, Yûsuf: *al-Nüjum al-zâhira fi muluk Mişr wa'l-Qahira*, 12 cilt, Kahire 1929-56.

Jârnâtî, H.: *al-Naşir Salâh al-Dîn*, Kahire 1962.

Jarrâr, F.A.: "Ustül Salâh al-Dîn al-Ayyübi, *Al-Abhâth*, XIII (1960).

Johns, C.N.: *Palestine of the Crusades*, 3. basım, Kudüs 1946.

Johnston, R.C. (Der.): *The Crusade and Death of Richard I*, Anglo-Norman metin 17, Oxford 1961.

Kraemer, J.: *Der Sturz des Königreichs Jerusalem (583/1187) in der Darstellung des Imâd al-Din al-Kâtib al-Isfahani*, Wiesbaden 1952.

al-Kutubî, Muhammad b. Shâkir: *Fawat al-wafayat*, Kahire 1866.

Labib, S.Y.: *Handelsgeschichte Ägyptens im Spütmittelalter*, Wiesbaden 1965.

Lambton, A.K.S.: "Reflections on the iqtâ'", *Arabic and Islamic Studies in honor of Hamilton, A.R. Gibb*, Leiden 1965.

Lane-Poole, S.: *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, London 1898.

Le Strange, G.: *Palestine under the Moslems*, 1890 edisyonunun yeniden basımı, Khayat, Beyrut 1965.

Lewis, B.: *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, New York 1968 [*Haşhaşiler*, Çev. Ali Aktan, Kapı Yay., 1995].

Kamâl al-Dîn's biography of Rasid al-Dîn Sinan", *Arabica*, XIII (1966).

"Government, society and economic life under the Abbasids and Fatimids", *Cambridge Medieval History*, 2.basım, 1966, cilt 4, kısım 1.

Majîd, A.M.: *Nuzüm al-Fötimiyyin wa-rusumuhum*, Kahire 1953.

Mason, H.: *Two Statesmen of Mediavel Islam, Vizier Ibn Hubayra (499-560 A.H./1105-1165 A.D.) and Caliph an-Nâşir li Din Allah (553-622 A.H./1158-1225 A.D.)*, The Hague-Paris 1972.

Mayer, H.E.: *Bibliographic zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hanover 1960; ayrıca bkz *Historische Zeitschrift. Sonderheft*, 3.

Möhring, H. *Saladin und der Dritte Kreuzzug*, Frankf. Hist. Abh., 21, 1979 [bu çalışma tamamlandıktan sonra yayınlanmıştır].

Moustafa Bey Münir Adham, M.: "Le Caire au XVe Steele d'apres les donnees de Maqrizi", *Bulletin de la Societe Royale de Geographie d'Egypte*, xiii (1924), 131-80.

al-Nâbulsi, 'Uthmân b. Ibrahim: *Kitâb luma' al-qawanin al-mudiyya*, Der. C. Becker, ve C. Cahen, *BEO*, xvi (1958-60).

Prawer, J.: *Histoire du Royaume Latin de Jerusalem*, Paris 1969.

Qal'aji, Q.: *Salâh al-Dîn al-Ayyûbî*, Beyrut 1966.

Ravaisse, P. "Essai sur l'histoire et sur la topographie du Caire de 'apres Makrizi", *Memoires publies par les membres de la Mission Archeologique Française au Caire*" pt 3, 409-80; pt 4, 33-114, Paris 1887.

Rey, E.G.: *Les colonies franques de Syrie au XII et XIII siecles*, Paris 1883.

Rikabi, J.: *La Poesie profane sous les Ayyubides et ses principaux representants*, Paris 1949.

Riley-Smith J.: *The Feudal Nobility and the Latin Kingdom of Jerusalem 1174-1277*, London 1973.

Rodinson, M.: "Histoire economique et histoire des classes sociales dans le monde musulman", *Studies in the economic history of the Middle East from the rise of Islam to the present day*, London 1970.

Röhricht, R.: *Beitrage zur Geschichte der Kreuzzüge*, 2 cilt, Berlin 1874-8. "Amalrich I., Konig von Jerusalem", *Mitteilungen des Instituts fur österreichische Geschichtsforschung*, XII (1891).

Rosenthal, F.: *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952.

Runciman, S.: *A History of the Crusades*, 3 cilt, Cambridge 1951-4 [*Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt, Çev. Fikret Kızıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., 2008].

Sa'dawi, N.H.: *al-Târikh al-harbi al-Miṣrî fi' ahd Salâh al-Din*, Kahire 1957.

al-Şafadî, Khalil b. Aibak: *Al-Wafi bi l-wafayat*, Bibliotheca Islamica, 9 cilt, Leipzig 1931-74.

Schlumberger, G.: *Campagnes du roi Amaury I de Jerusalem en Egypte a XII siecle*, Paris 1906.

Semenova, L. A. *Salakh-ad-Din i Mamliuki* v *Egipte*, Moskova 1966.

Setton, K.M. (Der.): *A History of the Crusades*, Philadelphia 1958.

Sivan, E.: "The Beginnings of the Fadâ'il al-Quds Literature", *Israel Oriental Studies*, I (1971).

Smail, R.C.: *Crusading Warfare 1097-1193*, Cambridge 1956.

Smith, G.R.: *The Ayyübids and Early Rasülids in the Yemen (567-694/*1173-1295), Gibb Memorial Series, London 1974, cilt 1, şu eserin eleştirel bir edisyonu: *Kitâb al-Simt al-Ghâlî al-Thaman fi Akhbar al-Mulük min al-Ghuzz bi'l- Yaman*, Badr al-Dîn Muhammad b. Haṭim al-Yâml al-Hamdânî.

al-Subki, 'Abd al-Wahhâb b. 'A1F: *Tabaqat al-Shafi'iyya al-Kubrâ*, 6 cilt, Kahire 1906-7.

al-Sulami, "Abd al-Rahmân Muhammad: *Tabaqat al-Sufiyya*", Leiden 1960.

Surür, Jamâl al-Dîn: *al-Daulat al-Fötimiyya fi Misr*, Kahire 1970.

Tafel, G.L., ve Thomas, G.M.: *Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehungauf Byzanz und die Levante*, 3 cilt, Viyana 1856-7.

Tamir, A.: *Sinan wa-Salah al-Dîn*, Beyrut 1952.

Theodoric: *Libellus de locis Sanctis*, Der. T. Tobler, St Gailen 1865.

Tyan, E.: *Histoire de l'organisation judicaire en pays d'Islam*, 2.basım, Leiden 1960.

Vasiliev, A.A.: *History of the Byzantine Empire*, University of Wisconsin Press, 1961.

Vatikiotis, P.J.: "The Rise of Extremist Sects and the Dissolution of the Fâtimid Empire in Egypt", *Islamic Culture*, XXXI (1957).

Yûsuf, J.N.: "Dirâsa fi watha'iq al-aṣrayn al-Fâfimi wa'l-Ayyubi", *BFA*, VIII (1954).

Ziyada, M.M.: "Diwan al-zakât", *al-Thaqafa*, CCXI (1943).

Destekçileri açısından Selahattin Eyyubi, İslam'ın kahramanı, Latin Krallığı'nı yıkan lider ve Kudüs'teki mabetleri yeniden ayağa kaldıran kişi olarak görülebilir. Ancak hakkında bu gibi methiyeler olmakla birlikte böylesi bir görüşün çok sayıda Müslüman çağdaşı tarafından kabul edilmediğini de belirtmek gerekir. Karşı cephesinde yer alanlar tarafından, kendisi ve ailesi için güç kazanmak adına İslam'ı manipüle eden, yalnızca bu gücü elde ettikten sonra bir maceraya atılan ama yine de ardında Avrupa'nın desteklemesi halinde her an karşı saldırıya geçmeye hazır bir Frenk devleti ve ağır bir yükün altında kalmış yoksul bir Müslüman imparatorluğu bırakan bir hükümdar olarak tasvir edilebilir.

Tüm bu karşıt düşünceler çerçevesinde Eyyubi'nin hayatı, bugüne kadar göz ardı edilmiş Arapça kaynakların yol göstericiliği de kullanılarak o dönemdeki Ortadoğu coğrafyasının dinamiklerini gözler önüne seriyor, günümüzde de devam eden din savaşı tartışmalarının önemli bir evresine ışık tutuyor....

AYRINTI • İDEA
ISBN: 978-605-314-338-3
9 786053 143383

45 ₺